

KUR'AN YOLU

TÜRKÇE MEÂL ve TEFSİR

-V-

[GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKI]

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 590
Kaynak Eserler / 32

Sertifika No: 12930

2020-06-Y-0003-590
SBN 978-975-19-3376-8 (Tk. No)
ISBN 978-975-19-3381-2 (5. c.)
8. baskı, 2020

Hat
Kayışzâde Hâfız Osman Nûri (ö. 1894)

Kitap tasarımı
Ersu Pekin

Grafik uygulama
Recep Kaya
Hüseyin Dil
Havva Taylan

Grafik-Tasarım güncelleme
Emre Yıldız

Dizin
Prof. Dr. Metin Yurdagür

İmlâ
Dr. İsa Kayaalp

Tashih
Hilmi Kurtulmuş
Osman Sevim
Mustafa Kaya
Ramazan Özalpdemir
M.Ali Soy
Altan Çap

Dizgi
Ender Boztürk

Baskı kontrol
Mehmet Ali Soy

Baskı - cilt
Özgün Mat. San Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 419 01 75

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Kur'an Yolu TÜRKÇE MEÂL ve TEFSİR

V

Prof. Dr. Hayreddin Karaman
Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı
Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez
Prof. Dr. Sadrettin Gümüş

Ankara 2020

Bu eserin basımı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 01/09/2005 tarih ve 141 sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

İÇİNDEKİLER

45 (65)

Câsiye Sûresi

Mekke, 37

Nüzûlü

Mekke'de, Duhân ile Ahkāf sûrelerinin arasında, 65. sûre olarak nâzil olmuştur.

Adı

Hâ-mîm ile başlayan yedi sûreden biri olup meşhur adı, "diz çöken, dizlerinin üstüne çöküp kalan" anlamında Câsiye'dir. Kelime sûrenin 28. âyetinde geçmekte, kıyamet sonrasında, mahşer yerinde bekleyen insanların heyecan ve korkularını dile getirmektedir. Varlık ve yokluğu zamana bağlayan bir bâtıl inancın merkez düşüncesini ifade eden dehr kelimesi, Hâmîmler içinde yalnız bu sûrede (24. âyet) zikredildiği için Dehr, yalnız bu sûrenin 18. âyetinde geçtiği için Şeriat da sûreye isim olarak verilmiştir.

Konusu

1. Kur'an'ın Allah katından geldiği.

2. Evrendeki varlıkların ve işleyiş kurallarının Allah'ın varlık, birlik, kudret ve hikmetine delil olduğu.

3. Evrendeki birçok nimetin Allah tarafından insanların istifadesine sunulmuş olduğu.

4. Kur'an'ı dinlememenin, onun talimatına uymamanın acı sonuçları.

5. İnanmayanların cezalandırılmasının Allah'a bırakılması.

6. İsrâiloğulları örneğinden hareketle Allah'ın nimetlerle ve din kural-

larıyla kullarını denediği, imtihanı kaybedenlerin dünya ve âhirette zarara uğrayacakları.

7. İnananlar ile inanmayanların Allah nezdinde aynı değerde olmadıkları.

8. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenleri yeniden düşünmeye sevkeden deliller.

9. Bunca nimetin ve kemalin sahibi olan Allah'a hamdü senâ.

1 – 2

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Hâ-mîm. **2.** Kitabın indirilmesi izzet ve hikmet sahibi Allah'tandır.

Tefsiri

1. Sûre başlarındaki bu harflere hurûf-ı mukattaa denir (bilgi için bk. Bakara 2/1).

2. Müşrikler Kur'an'ın, yıllardır aralarında yaşayan Hz. Muhammed'in eseri olmadığını biliyor, fakat bunun kaynağına ulaşamadıkları ve Allah'tan olabileceğini de akılları almadığı için başka bir insan veya cin tarafından öğretilmiş olduğunu ileri sürüyorlardı. Âyette "Kitab"ın, bilhassa Allah'tan indirilmiş olduğuna vurgu yapılması işte bu anlayışı yıkmayı hedeflemektedir.

3 – 5

اِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾ وَف۪ي
خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ
فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرٖيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

Meâli

3. Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır. **4.** Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur. **5.** Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) –ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir– rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır.

Tefsiri

3-5. Evrendeki varlıklar ve bunların düzeni, işleyişi, fonksiyonları, aklını ve bilgisini kullanarak sonuç çıkaranlar ve bu sonuca inananlar için çok şey ifade etmekte, âdeta okumakla bitmez bir kâinat kitabı oluşturmaktadır.

Canlıların rızkı olan hemen her şey ile yağmur arasındaki sebep-sonuç vb. tabii ilişkilerden dolayı âyette yağmura "rızık" denilmiştir.

6 – 11

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ
وَاٰيَاتِهٖ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَثٖيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ
اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ

بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًاۜ
اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌۜ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُۚ وَلَا يُغْن۪ي
عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَۚ وَلَهُمْ
عَذَابٌ عَظ۪يمٌۜ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًىۚ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ
عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾

Meâli

6. İşte şunlar, sana gerçekten okuduğumuz âyetlerdir. Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra (buna değil de) hangi habere inanacaklar? **7-8.** Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra işitmemiş gibi büyüklenerek inkârda ısrar eden her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun! Bu sebeple göreceği azabı ona bildir. **9.** Âyetlerimiz hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapmakta. İşte bu gibiler için alçaltıcı bir azap vardır. **10.** Önlerinde cehennem! Ne dünyada elde ettiklerinden ne de Allah'ı bırakıp sırtlarını dayadıkları dostlardan kendilerine bir fayda erişir. Onların nasibi büyük bir azaptır. **11.** Bu (Kur'an) bir doğru yol rehberidir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenler için ise en şiddetlisinden elem verici bir azap vardır.

Tefsiri

6-11. Evren kitabı, okumasını bilenleri Allah'a inanmaya ve O'nun nimetlerine şükretmeye götürdüğü gibi vahyedilen kitap Kur'an-ı Kerîm de, O'na kulak verenleri, gönderene ve tebliğ edene bakarak âyetlerini ciddiye alıp üzerinde düşünenleri, ondan bir hayat rehberi olarak lâyıkıyla istifade edenleri, dünyada düzgün bir hayat sürme, Allah'ın rızasını elde etme ve ebedî hayatta sonsuza kadar mutlu olma imkânlarına kavuşturur. Bu kitabın kıymetini bilmeyenler, mâkul bir delile

dayanmadıkları halde kurulu düzenin kendilerine sağladığı itibar ve menfaatler kaybolmasın diye onu inkâra yönelenler ise dünyada refah içinde yaşasalar bile ebedî âlemde perişan olacaklar, şiddetli cezalar göreceklerdir.

12 – 13

اَللّٰهُ الَّذ۪ي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ ف۪يهِ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ
فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَۚ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا مِنْهُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

Meâli

12. Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün, lutfettiği nimetleri elde edesiniz ve şükredesiniz diye denizi istifadenize veren Allah'tır.
13. Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lutuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır.

Tefsiri

12-13. Yine kâinat kitabına dönülmekte, deniz, kara ve göklere dikkat çekilerek hem bunların yaratanı bulduran bir gözle okunmasına hem de buralardan insanlara sunulan nimetler sebebiyle Allah'a şükredilmesine yönlendirme yapılmaktadır. Araya yerleştirilen 6-11. âyetlerde Kur'an'a dikkat çekilmesi, onun öneminin ve niteliklerinin açıklanması, dolaylı olarak "doğru düşünme, nimetlerden hakkıyla yararlanma ve onları lutfeden Allah'a şükretme vazifelerini yerine getirmek için" insanların, Kur'an'ın rehberliğine muhtaç olduklarının altını çizme amacına yöneliktir. Mümin hem aklını ve duyu organlarını kullanarak kâinat kitabını okuyacak, hem de Kur'an'ı okuyarak ilâhî irşattan istifade edecektir; bu

takdirde iki kanat elde edilmiş olacak, tek kanatla ulaşılması mümkün olmayan bilgi ufuklarına, aşkın hedeflere ulaşılacaktır.

14 – 15

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ
فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

Meâli

14. İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar (onlara dokunmasınlar). Çünkü O bir topluluğu, yaptıklarıyla bunu hak edecekleri için cezalandıracaktır. **15.** İyi işler yapan kendisi için yapmıştır, kötülük yapanın da kötülüğü kendinedir; sonra rabbinize döndürüleceksiniz.

Tefsiri

14-15. Âyetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak birkaç rivayet vardır, bunların ortak noktası, Kur'an'ın, kendisine inanmayanlarla ilgili açıklamalarını kabul etmeyen, dolayısıyla âhirette çekecekleri cezayı da inkâr eden kâfirlerin çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'e ve müslümanlara yaptıkları hakaretlere sahâbenin fiilen cevap verme ve cezalandırma teşebbüsleridir (Kurtubî, XVI, 157 vd.). Asıl mücadele konusu daha önemli olduğu için müminler, böyle önemsiz şeylerle meşgul olmaktan, güçlerini bunlar için harcamaktan menedilmişler, teselli olarak da "Kimsenin yaptığının yanına kalmayacağı, Allah'ın hak edenleri gerektiği gibi cezalandıracağı" bildirilmiştir.

"Cezalandıracaktır" kısmını "günler"e bağlayarak âyete, "... Allah'ın, bir topluluğu yaptıkları yüzünden cezalandırmak için tahsis ettiği gün-

lerine inanmayanları bağışlasınlar" şeklinde meâl vermek de mümkündür. Bu takdirde din özgürlüğü vurgulanmış, dünyada inanmayanlara baskı yapılamayacağı, onların cezalarının âhirette Allah tarafından verileceği ifade edilmiş olmaktadır.

16 – 20

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَۚ ﴿١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ
مِنَ الْاَمْرِۚ فَمَا اخْتَلَفُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُۙ بَغْيًا
بَيْنَهُمْۜ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ
يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرٖيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا
وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ
اللّٰهِ شَيْـًٔاۜ وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۚ وَاللّٰهُ وَلِيُّ
الْمُتَّقٖينَ ﴿١٩﴾ هٰذَا بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

Meâli

16. Biz, şüphesiz İsrâiloğulları'na da kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları güzel şeylerle rızıklandırdık ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık. **17.** Onlara bu işle ilgili açık deliller de verdik.

Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra sadece hak tanımazlık yüzünden aralarında görüş ayrılığına düştüler. Kuşkusuz rabbin kıyamet gününde, aralarında ihtilâfa düştükleri konularda hükmünü verecektir. **18.** Sonra seni de ilâhî emre dayalı bir din yoluna koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma! **19.** Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar ve kuşkusuz haktan sapanlar birbirlerinin dostları ve koruyucularıdır, Allah da itaatsizlikten sakınanların dostudur. **20.** Bu kitap, insanların aklını aydınlatan ışık, inananlar için bir kılavuz, bir rahmettir.

Tefsiri

16. Asıl konu Hz. Peygamber'e vahyedilen İslâm dininin önemini, hem onun hem de ümmetinin dine uygun yaşamalarının gerekliliğini açıklamaktır. Ancak konuyu canlandırmak ve geçmiş tecrübelerden ibret alınmasını sağlamak üzere İsrâiloğulları'na bir atıf yapılması uygun görülmüştür.

Allah İsrâiloğulları'na verdiği üç büyük nimeti hatırlatıyor. Bu nimetler kitap (Tevrat), peygamberlik (bu kavimden gelen birçok peygamber) ve hükümdür. *Hüküm* kelimesi Kur'an'da, "hikmet, yargı ve yönetim gücü" mânalarında kullanılmaktadır. İsrâiloğulları parlak dönemlerinde bu güçlere sahip olmuşlar, hâkim oldukları bölgenin avantajlarından yararlanarak her çeşit dünya nimetinden de istifade etmişlerdir.

17. Din gelmeden, ilâhî irşada mazhar olamadan insanlar arasında görüş ayrılığı yalnızca haksız taleplere, hak tecavüzlerine değil, hakkın ne olduğu konusundaki bilgisizliğe de dayanır. Din geldikten ve bununla ilgili birçok açıklama yapılıp deliller ortaya konduktan sonra görüş ayrılıkları artık bilgisizliğe değil amelsizliğe, yani nefsânî arzulara uyarak haktan sapmaya dayanmaktadır. Sözde dindarlar, ilâhî emirleri açıkça çiğnemekte zorlanacakları için meşrulaştırma mekanizmasına başvurur, dolambaçlı yollardan haksızlıklarını haklı göstermeye çalışır, hatta giderek buna kendileri de inanırlar. Bu taktik dünyada işe yararsa da âhirette

iş görmeyecek, orada Allah yanılmaz hâkim olarak hakkı ve haklıyı açıklayacak, herkes hak ettiğini elde edecektir.

18-19. Din ve şeriat ilk defa Hz. Muhammed'e gelmiş değildir, daha önce gelip geçmiş binlerce peygamber vasıtasıyla Allah özü aynı, detayları farklı dinler göndermiş, bir yoruma göre aynı olan öze *din* (hatta İslâm), farklı olan detaylara, amelî hükümlere, kulluk şekillerine sosyal ve hukukî düzenlemelere de *şeriat* denilmiştir. Son peygambere ve ondan sonra gelecek olan bütün insanlara gönderilen İslâm dini ve şeriatı, bütün diğer dinleri vahyeden Allah'tan gelmiştir. Ona yalnızca diğer insanlar değil peygamber de uymak zorundadır. Günlük dilde şeriat kelimesi, yalnızca vahyedilen dini değil, bundan ictihad yoluyla çıkarılmış hükümleri ve âlimler tarafından yapılan yorumları da ifade etmektedir. Peygamber gibi mâsum olmayan, ictihad ve yorumlarının isabetsiz olma ihtimali de bulunan âlimlerin ictihadları, hükmü kesin olan vahiy gibi bağlayıcı değildir; bunlar başka âlimler tarafından reddedilebilir, yerlerine yenileri konabilir.

Dinine uygun yaşayanların dostu ve koruyucusu Allah'tır. Hak dinden sapanlar da aralarında dostluk ve dayanışma birlikleri kurarlar; ancak hak dine uyulmaması halinde elde edilecek hiçbir menfaat, kazanç veya edinilecek dostlar kişiyi, Allah'ın cezasından kurtarmaya yetmez.

20. Özü ve esası Allah'ın vahyi olan din bütün insanlar için bir ışıktır, onları akıllarını doğru kullanarak imana, ibadete ve güzel ahlâka yönelmeye davet eder. Peşin hükümleri bırakıp vahyin ana konuları üzerinde yeniden düşünerek, kitabın sunduğu delilleri aklın önünde bir ışık gibi kullanarak iman edenler için ise o bir doğru yol kılavuzu ve bir rahmet (ferahlık, mutluluk, bereket ve şefkat) kaynağıdır.

21 – 26

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ
كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ
هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ
عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾
وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا
إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ
عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتُوا بِآبَائِنَا
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ
إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

Meâli

21. Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip güzel davrananlarınki gibi mi yapacağımızı zan-

nediyorlar? Verdikleri hüküm ne kötü! **22.** Halbuki Allah gökleri ve yeri ciddi amaçlarla ve hiçbiri haksızlığa uğramaksızın herkesin hak ettiğine göre karşılık görmesi için yarattı. **23.** Tanrısını arzusundan ibaret kılan, Allah'ın –bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)– kendisini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et. Allah'tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz? **24.** Bir de şöyle demekteler: "Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir." Halbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur. Onlar sadece boş iddiada bulunuyorlar. **25.** Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, "Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin" demekten başka bir delil ileri süremiyorlar. **26.** Onlara şöyle de: "Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek, sonra gerçekleşeceği kesin bulunan kıyamet sürecinde sizi bir araya getirecek!" Bunda kuşku yok, ama insanların çoğu bilmez.

Tefsiri

21-22. Din ve şeriat vahyetmekten maksat insanların buna uyması, dünyada Allah'ın rızasına uygun bir hayat sürmesi, ebedî hayatta da bunun meyvesini derip mutlu olmasıdır. Din, sınanacak kişinin eline verilmiş bir testi gibidir; onu dolduran ile yolda kıran veya boş getirenin aynı sonucu alması abestir, adalet ve hakkaniyete aykırıdır. Dünya hayatında iman ve itaat edenlerle etmeyenlerin birbirine benzemeyen dünya görüşleri ve hayat tarzlarına sahip oldukları açıkça görülmektedir. İslâmî bir topluluk içinde inkârcılar ile amelsizler, birçok bakımdan iman, güzel ahlâk ve davranış sahiplerinden farklı bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadırlar. Âhirette de herkes dünyadaki inanç, kanaat, beklenti ve çabasına göre karşılık görecek, ebedî nimetleri inkâr edenler ondan mahrum kalacak, ilâhî uyarı ve tehditleri umursamayanlar bunların gerçekleştiğine şahit olacak, inanç ve amel yokluğunun sonucuna katlanacaklardır.

23. Âyet "tanrısını arzusundan ibaret kılan" diye başlamakta, bundan sonra Allah'ın yaptıkları kişinin bu tercihine bina edilmektedir. Yani

Allah iyi olmak isteyeni zorla inkâra ve kötülüğe itmemekte, kul bunu tercih ettiği için O da kural ve imtihan gereği belirtilen olumsuz durumları yapmakta, yaratmakta, olmasına izin ve imkân vermektedir.

"Bilgisine rağmen" kaydı, hayatını dinî kayıt ve sınırların dışında yaşayan, Allah'ın rızasına değil, nefsinin arzusuna uyan birçok kimsenin yaptıklarını, Allah rızasına aykırı olduğunu bile bile yaptıklarını ifade etmektedir. Doğruyu ve iyiyi bilmek ona uygun davranmak için yeterli olmamakta, sağlam imana ve uygun eğitime ihtiyaç bulunmaktadır. Bu imandan ve eğitimden yoksun bulunan, zevklerine saplanıp gününü gün eden kimseleri yola getirmek zordur. Âyet bu zorluğa işaret etmekte, ancak kapıyı da açık tutmaktadır. Kul ister ve yönelirse, geçmişte ne yapmış olursa olsun Allah onu bağışlar ve doğru yola iletir.

24. "Ölürüz, yaşarız" cümlesinde önce ölüm sonra dirilme, hayata gelme zikredildiği için bazı tefsirciler bununla, Câhiliye Arapları'nın *tenâsüh* (ruh göçü, reenkarnasyon) inancına işaret edildiğini ileri sürmüşlerdir. İlk bakışta bu mâna ihtimal dışı görülmemekle beraber Araplar'ın böyle bir inanca sahip oldukları yönünde tarihî bir bilgi bulunmamaktadır. Şu halde bu âyette maksat, putperestlerin âhirete, öldükten sonra başka bir âlemde dirilmeye inanmadıklarını, onların bir kısım olumsuz davranışlarına bu inançsızlığın kaynaklık ettiğini açıklamaktır. Başka âyetlerde "ölür diriliriz" sözlerinden sonra, "öldükten sonra diriltilecek değiliz" demeleri, maksatlarının tenâsühe inandıklarını göstermek değil, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (En'âm 6/29; Mü'minûn 23/37; reenkarnasyon için bk. Bakara 2/28).

25-26. İnsanlara verilmiş bulunan bilgi vasıtaları ile fizik ötesi âlemi bilmek mümkün değildir; öldükten sonra dirilme ve âhiret de bu âleme dahildir. İnkârcıların bu konudaki iddiaları, bilmedikleri ve bilemeyecekleri bir konuda tahmin yürütmekten ibarettir. Bu sebeple mantık dışı önermelere başvurmakta, olmayacak taleplerde bulunmaktadırlar. "Atalarımızı geri getirin" teklifi de bu kabildendir; çünkü dinin iddiası onları geri getirmek değil, diğer âlemde diriltmek ve bir araya getirmektir, bu da olacaktır. Bu dünyadan gidenlerin geri getirilmesi ilâhî programa uygun bulunmamaktadır.

27 – 37

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ
الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةًۜ كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَاۜ
اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّۜ
اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهٖۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾
وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُواۜ اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ
قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٣١﴾ وَاِذَا قِيلَ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا
قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُۙ اِنْ نَظُنُّ اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٣﴾
وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا
وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ
اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ

مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

Meâli

27. Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır. Kıyamet vakti geldiğinde; hakkı bırakıp bâtıla sarılanlar işte o gün zarar edeceklerdir. **28.** Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. **29.** "Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik" denilecek. **30.** İman edip güzel işler yapanları sorarsan Allah onları rahmet deryasına daldıracak. İşte apaçık başarı budur. **31.** Hakkı inkâr edenlere gelince şöyle denilecek: "Âyetlerim size okunmuyor muydu? Ama siz kibre kapıldınız ve günaha batmış bir topluluk oldunuz." **32.** "Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur" denildikçe, "Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda tahminde bulunmanın ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz" dediniz. **33.** (İlâhî vaad gerçekleşince) yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler, alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi. **34-35.** Kendilerine şöyle denildi: "Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz de ateştir ve size yardım edecek kimseler yoktur. Bu azap, âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir." O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez. **36.** Göklerin rabbi, yerin rabbi, bütün âlemlerin rabbi olan Allah'a, yalnız O'na hamdolsun! **37.** Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. O sonsuz güç, sınırsız hikmet sahibidir.

Tefsiri

27-29. Öldükten sonra dirilmeyi, dünyada yapıp ettiklerinden hesaba çekilmeyi inkâr eden, bu konuları anlatan âyetleri alaya alan müşriklere,

yanlış yollarında devam ettikleri takdirde nelerle karşılaşacakları daha detaylı olarak açıklanmak suretiyle imana gelmeleri teşvik edilmektedir.

Dünyada topluluklar (kavimler, kabileler, ümmetler, milletler...) sosyal gruplar olarak ayrılmış, her grup da kendi içinde alt bölünmelere tâbi tutulmuş, insanlık tarihinde birçok yer ve zamanda bu gruplar ayrı defterlere kaydedilmiş, burada grubun her ferdi için de bir hâne açılmıştır. Âyetlerden anlaşıldığına göre âhiret hesabı bakımından da hem gruplara birer defter tahsis edilmiş, hem de her bir ferdin yapıp ettikleri kayda geçirilmiştir.

32. İnsanoğlu madde ötesi ve gayb âlemi konusunda gerçeğin bilgisini kendini aşan ve gerçekliğinde kuşku bulunmayan bir kaynaktan almak durumundadır. Bu kaynak Allah'tır, bildirme yolu da vahiydir, peygamberlerin tebliğidir. Akıl, vahyi tebliğ eden peygamberin gerçek peygamber olup olmadığını tesbit konusunda sonuna kadar işletilecek, bu konuda güven ve inanç oluştuktan sonra artık onun bildirdiklerine kesin olarak inanılacaktır. Dinin mantığı bu olduğu halde müşrikler ters yoldan hareket ederek kıyameti, dirilmeyi, hesabı vb. iman konularını akıllarıyla kavramaya çalışmakta, bu yoldan bir bilgi edinemeyince de inkâra kalkışmaktadırlar. Kendilerine kıyamet konusunda kuşkuya düşmenin yeri olmadığı hatırlatıldıkça onlar bu ters mantıktan yola çıkarak, "Biz bu kıyamet dediğiniz şeyi bilmiyoruz, tahminde bulunmanın ötesinde kesin bir bilgiye sahip değiliz" diyorlar, bu ifadeleriyle akılları sıra biraz da alay ediyorlardı. Artık onlara yapılacak şey, inat ve ısrar ederlerse nelerle karşılaşacaklarının hatırlatılması idi, âyetler de bunu yapmaktadır.

34. "Bugün de biz sizi unutuyoruz" sözü, gerçek mânasında değil, mecazi olarak "Unutulmuşçasına sizi burada devamlı azaba terkederiz" demektir.

36-37. Sûreyi okuyan, içinde anlatılanları idrak eden bir mümin tabii olarak Allah'ın büyüklüğünü hatırlayacak, O'nun ululuk ve kemali yanında kendisinin de içinde bulunduğu hal ve mazhar olduğu nimetler sebebiyle O'na hamdedecektir. Sûre bu hamdin tâlim ve telkin edilmesiyle son bulmaktadır.

46 (66)

Ahkāf Sûresi

Mekke, 35

Nüzûlü

Sûre Mekke'de Câsiye'den sonra, Zâriyât'tan önce indirilmiştir. İbn Âşûr'un tesbitine göre (XXIV, 6) bu sûre, peygamberlik geldikten iki yıl sonra vahyedilmiştir.

Adı

Meşhur adı Ahkāf'tır. "Kum tepeleri" mânasına gelen bu kelime yalnızca bu sûrenin 21. âyetinde geçtiği için ismi de Ahkāf olmuştur.

Konusu

Hâ-mîm ile başlayan diğer sûrelerdeki gibi bunun da başında Kur'an-ı Kerîm'e dikkat çekilmekte; bu kitabı, sonsuz güç ve hikmet sahibi Allah'ın vahyettiği kesin ve açık bir ifadeyle açıklanmaktadır. Araya diğer konular girmekle beraber sûre boyunca bu temanın işlenmesine devam edilmekte, daha önce de ilâhî kitapların geldiği, bunları tebliğ eden peygamberlere karşı, son peygambere yapılan şeylerin yapıldığı bildirilmekte, çeşitli kanıtlar ortaya konarak Kur'an'ın Allah kelâmı olduğu ispat edilmektedir. Sûrenin bu ana konusu dışında şu hususlara da temas edilmektedir:

1. Tek yaratanın Allah olduğu ve O'nun her şeyi bir hikmetle yarattığı.

2. İman etmeyi kolaylaştıran deliller, akıl yürütme şekilleri.

3. İman ve istikametin meyvesi.

4. İnsanın ameli yani yapıp ettikleri, eserleri ile derecesi arasındaki paralellik.

5. Aile fertlerinin karşılıklı hak ve ödevleri.

6. Âd kavmi ile peygamberleri arasında geçenlerin ibret için hatırlatılması.

7. Cinlerin Kur'an'ı dinlemeleri ve imana davet edilmeleri.

8. Başta yaratan ve insana can veren Allah'ın, ölenleri diriltmeye de kadir olduğunun, diriltmeyi takip eden zamanda inkârcıların başlarına geleceklerin hatırlatılması.

1 – 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَالَّذ۪ينَ
كَفَرُوا عَمَّٓا اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Hâ-mîm. **2.** Kitabın indirilmesi, izzet ve hikmet sahibi Allah'tandır. **3.** Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık. Ama inkâr edenler kendilerine karşı yapılan uyarıdan yüz çevirmektedirler.

Tefsiri

2-3. Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasında veya dışında ne varsa onları boş yere değil, belli hikmetler, mâkul amaçlar çerçevesinde yaratmıştır, ayrıca yarattıklarına bu dünya hayatını ebedî kılmamış, belli bir süre sonra her şeyi yok edip başka bir âlemde yeniden var etmeyi, ölenleri diriltmeyi murat buyurmuştur. İnsan için yaratılış hikmetinin başında

imtihan gelmektedir. İmtihanda başarılı olabilmek için âdeta bir cevap kitabı olarak Kur'an vahyedilmiş, onda insanların akıllarını doğru işletmeleri, iradelerini iyi kullanmaları, doğru yoldan sapmamaları için gerekli bilgiler verilmiş, etkili bir üslûpla uyarılar yapılmıştır. Özgürlük içinde aklını iyi kullanarak iman edenler kitaptan yararlanmışlarsa da inkârda ısrar edenler ona ve uyarılarına kulak asmamış, böyle bir tebliğ yapılmamış gibi davranmışlardır.

4 – 6

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ
الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ اِيتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ
هٰذَا اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ
يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ
دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾ وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً
وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾

Meâli

4. Onlara şöyle de: "Allah'ı bırakıp da kendilerinden medet umduğunuz tanrıları bir düşündünüz mü? Yerden hangi parçayı yarattılar, bana gösterin? Yoksa göklerde onların ortaklığı mı var? Eğer iddianız gerçek ise bana, bundan önce inmiş bir kitap veya bir bilgi kalıntısı getirin." **5.** Allah'ı bırakıp da, yakarmasından habersiz olduğundan kıyamete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua

eden kimseden daha şaşkın kim vardır? **6.** Kıyamet sonrası insanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacak ve ibadetlerini de inkâr edeceklerdir.

Tefsiri

4. Müşrikler putların yeryüzünde, insan ve eşya üzerinde bazı etkilerinin bulunduğuna inanıyorlardı. Bu inancın temelsiz olduğunu ispat için Kur'an'ın kullandığı mantık şudur: Birinin bir şey üzerinde değiştirici etkisinin bulunabilmesi için onun yaratılış ve oluşuna katkıda bulunmuş olma ön şartı vardır; putlar neyi yarattılar ki, onun üzerinde etkileri bulunsun!

İnsanlar göklerde olup biteni göremedikleri için, putların göklerde de bir etkilerinin bulunmadığı ifade edilirken "varsa gösterin" denilmemiş, yalnızca "etkilerinin olmadığı" düşündürücü bir soru şeklinde ortaya konmuştur.

Bir iddia ya akıl ve ilim delili ile yahut da sağlam rivayetlerle (nakil delili ile) ispat edilir. Müşriklerden, önce akıl delili istenmiş, arkasından da sağlam bir yazılı veya yazısız rivayet talebi ile yetinilmiştir. Ancak her iki talep de iddia sahipleri tarafından karşılanamamıştır.

5-6. Yakarma; işiten, gören, bilen, isteneni verme gücü bulunan varlığa yapılırsa anlamlı olur. Putlar bunlardan mahrumdur, yalvaranların farkında bile değildir, kıyamete kadar da cevap veremeyeceklerdir. Bütün bunlara rağmen putlara yalvarıp yakaranların şaşkınlıkları apaçık ortadadır. Kıyamet gününde Allah, kendinden başka tapma konusu edinilen varlıklarla onlara tapanları bir araya getirecek, taraflar birbirinden nefret edecekler, tapılanlar Allah'a sığınarak kendilerini savunacak ve gerçekte müşriklerin kendilerine tapmadıklarını da açıklayacaklardır (Yûnus 10/29; Furkan 25/18; Kasas 28/63)

7 – 12

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ هٰذَا

سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي
مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفٰى بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ
وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾ قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا
اَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰى اِلَيَّ وَمَا اَنَا اِلَّا
نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ
شَاهِدٌ مِنْ بَنِي اِسْرَائِيلَ عَلٰى مِثْلِهِ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ
خَيْرًا مَا سَبَقُونَا اِلَيْهِ وَاِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هٰذَا
اِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى اِمَامًا وَرَحْمَةً وَهٰذَا كِتَابٌ
مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾

Meâli

7. Gerçek kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, "Bu açık bir sihirdir" dediler. **8.** Yoksa "O'nu Allah adına uyduruyor" mu diyorlar? Şöyle de: "Onu uydurmuş olsaydım, Allah'a karşı beni korumaya asla gücünüz yetmezdi. İçine gömüldüğünüz iftira batağını O daha iyi bilmektedir. Sizinle benim aramda şahit olarak O yeter. Çokça bağışlayan, rahmetini esirgemeyen O'dur." **9.** Yine de ki: "Ben peygamber olarak ilk ortaya çıkmış

biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım." **10.** Ve de ki: "Siz inkâr ederken İsrâiloğulları'ndan bir tanığın onun benzerine tanık olduğunu ifade ettiği, bunun üzerine siz büyüklenirken onun iman ettiği kitap ya gerçekten Allah katından gelmişse! Hiç düşündünüz mü? Şüphe yok ki Allah, hakka karşı cephe alanları doğru yola iletmez." **11.** İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: "Eğer bu iyi bir şey olsaydı, bizi bırakıp da onlara gelmezdi!" Onunla doğru yolu bulamadıkları için, "Bu eski bir yalandır" demeye devam edeceklerdir. **12.** Oysa bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır.

Tefsiri

7-8. Kur'an'a muhatap olanlar onun olağanüstü bir metin olduğunu gördüler ve anladılar. Ancak içinde bulundukları ve yararlandıkları konum sebebiyle gerçeği inkâr ettiler, olağanüstülüğü ise sihir diyerek geçiştirmeye çalıştılar. Eğer sihir iddiası doğru olsaydı, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı kendisi uydurup Allah'a aitmiş gibi göstermesi gerekirdi. Bu durumda nelerin olacağı konusuyla ilgili âyetlerde yer alan açıklama (bk. Hâkka 69/44-47), yalancı peygamberleri bekleyen acı âkıbeti de haber vermektedir.

9. Burada peygamberliğin başlıca özellikleri şöyle sıralanıyor: **a)** Bütün peygamberler temel özellikler bakımından birbirine benzerler. Daha önce bir peygamberi tanımış ve ona inanmış olanların sonra gelen hak peygambere inanmasında güçlük olmamalıdır. **b)** Peygamberler de dahil olmak üzere Allah'tan başka hiçbir varlık –istisnaî durumlarda Allah bildirmedikçe– gaybı bilmez; gelecekte olacaklar da gayba dahildir, nitekim Hz. Peygamber bunu bilmediğini açıkça ifade etmektedir. **c)** Peygamberlerin özel bilgi kaynakları vahiydir. Vahiy diğer inananlar gibi peygamberler için de bağlayıcıdır; ona uymak, uygun davranmak mecburiyeti vardır. **d)** Allah'tan emir alarak insanları dinî hayatları bakımından uyarma, dünyada yaptıklarının âhirette nasıl karşılık bulacağını bildirme görevi peygamberlere aittir, onlardan başka –bu mâna-

da— uyarıcı yoktur, âlimler ve eğitimciler bu görevi peygambere tabi olarak yerine getirirler.

"b" şıkkında ifade edilen husus tefsirciler arasında tartışılmıştır. Bazıları, "Onun bilmediği, dünyada olacaklardır, âhirette kimlerin başına nelerin geleceğini bilir" demişlerdir. Bize göre bu bilgi de şahıs şahıs değil, geneldir, iman ve amellerin sonuçlarıyla ilgilidir. Dünyada olsun âhirette olsun onun bildiği münferit, özel, belli olaylar ve olacaklar, istisnaî olarak ve belli hikmetler çerçevesinde Allah'ın bildirmesi, vahyetmesiyle bilinmiştir. Buhârî'nin aktardığı şu bilgi de bu anlayışı açıkça desteklemektedir: Medine'ye hicret eden müminler, oranın yerlilerine misafir edilmeleri için dağıtılmış, Osman b. Ma'zûn isimli sahâbî de misafir kaldığı evde hastalanmış ve âhirete göçmüştü. Cenaze kefenlenmiş halde iken Hz. Peygamber eve gelmiş, evin hanımı ona ölü hakkındaki kanaat ve duygularını şöyle ifade etmişti: "Allah'ın rahmeti üzerine olsun ey Osman! Sana tanıklık ederim ki, Allah'ın ikram ve ihsanına nâil oldun." Peygamberimiz hanıma, "Ona Allah'ın ihsanda bulunduğunu nereden biliyorsun?" diye sorunca kadın kendine geldi, "Bilmiyorum ey Allah'ın Resulü" dedi. Peygamberimiz de şöyle buyurdu: "O, rabbinden gelen şüphe götürmez gerçekle karşı karşıyadır, ben onun için hayır umuyorum. Yemin ederim ki ben Allah'ın elçisi olduğum halde hakkımda ne yapılacağını bilmiyorum." Kadın da ekledi: "Vallahi ben de bundan sonra hiçbir kimseyi ('Onun günahı yoktur, makamı cennettir' diyerek) tezkiye etmem" (Buhârî, "Cenâiz", 3).

10-12. Sûrenin ana konusu Kur'an'ın Allah kelâmı, Muhammed aleyhisselâmın da gerçek peygamber olduğunu ispat etmektir. Bu maksatla sıralanan deliller ve ikna edici tartışma çerçevesinde bu âyetlerde şunlara yer verilmiş olmaktadır:

a) Kur'an'a ve peygambere iman edenler bulunduğuna göre inkârcıların bunda ısrar etmek yerine bir de "Ya gerçek ise, Allah'tan gelmiş ise biz ona inanmamakla neleri kaybetmiş olacağız" diye düşünmelerinin makul olacağı.

b) Kur'an'ın Allah'tan geldiği ve peygamberin doğru söylediği konusunda tanıklık eden, bununla da kalmayıp ona inanan bazı yahudilerin tanıklıklarının dikkate alınması gerektiği. Bu şahidin kim olduğu konu-

sunda çeşitli yorumlar yapılmış, rivayetlere yer verilmiştir. Bu cümleden olarak "Şahit Hz. Mûsâ'dır, Tevrat'da Hz. Peygamber'in geleceğini bildirmiştir"; "Yahudi iken müslüman olan Abdullah b. Selâm'dır"; "Mekke müşriklerinin ticaret için gittikleri Medine'de ve başka yerlerde karşılaştıkları bazı yahudilerdir" diyenler olmuştur. Birinci ihtimal oldukça zayıftır; çünkü bu şahitlik Mekkeliler için ikna edici olmaz. İkinci ihtimal bazı sağlam rivayetlere dayanmakla beraber sûrenin Mekke'de inmiş olması bu yorumu zayıflatmaktadır. Bunu savunanlara göre sûrenin bütünü Mekke'de inmiş olmakla beraber bu âyet daha sonra Medine'de gelmiş ve sûredeki yerine konmuştur (Râzî, XXVIII, 7; Kurtubî, XVI,181; Şevkânî, V, 23). Bize göre ikinci ve üçüncü ihtimaller birbiri ile çelişmediği için kabul edilebilir niteliktedir.

c) İnkârda ısrar eden Arap müşriklerinin, servet ve saltanatlarına güvenerek Allah'tan gelecek her iyi ve güzel şeyin öncelikle kendilerine gelmesi gerektiği konusundaki değerlendirmelerinin yanlış olduğu; insanların Allah katındaki değerlerinin servet ve saltanata değil, imana, ahlâka ve iyiliklere bağlı olduğu.

d) Araplar'ın yakınlarında olan ve temas halinde bulundukları yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ı ölçü olarak almalarının uygun olacağı. Hz. Mûsâ ve Tevrat ile Hz. Muhammed ve Kur'an arasında önemli benzerlikler vardır, fark dilde ve şekildedir; içerik ve amaç benzerliği, kaynak birliğinin ve gerçekliğin önemli bir delilidir.

13 – 14

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُولٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

Meâli

13. "Rabbimiz Allah'tır" diyen sonra da devamlı bu söze uygun yaşayanlara ne bir korku vardır ne de onlar üzüntü çekeceklerdir. **14.** İşte bunlar, yaptıklarının karşılığı olarak içinde devamlı kalmak üzere cennetliklerdir.

Tefsiri

13-14. İman ve amel dinin iki direğidir, bunlara sahip olanların ebedî kalmak üzere cennete girecekleri çeşitli vesilelerle ifade buyurulmuştur. Burada ameli temsil eden istikamet kelimesi, Allah rızasını kazandıran davranışlar mânasındaki amel-i sâlihin itidal ve devam üzere olması demektir. İşte bu mânada istikamete sahip olanlar, davranışlarıyla imanlarına sadık kaldıklarını da ortaya koymuş olmaktadırlar (İstikamet için bk. Fussılet 41/30).

15 – 20

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا
وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ
اَشُدَّهُ وَبَلَغَ اَرْبَع۪ينَ سَنَةًۙ قَالَ رَبِّ اَوْزِعْن۪ٓي اَنْ اَشْكُرَ
نِعْمَتَكَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ
وَاَصْلِحْ ل۪ي ف۪ي ذُرِّيَّت۪ي اِنّ۪ي تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنّ۪ي مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٥﴾
اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
ف۪ٓي اَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذ۪ي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾ وَالَّذ۪ي

قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَٓا اَتَعِدَانِنَٓي اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ
مِنْ قَبْل۪يۚ وَهُمَا يَسْتَغ۪يثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّۚ فَيَقُولُ
مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ
ف۪ٓي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۜ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٨﴾
وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُواۚ وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِۜ اَذْهَبْتُمْ
طَيِّبَاتِكُمْ ف۪ي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَاۚ فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا
كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ع ﴿٢٠﴾

Meâli

15. İnsana, ana ve babasına iyi davranmasını emrettik. Anası onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: "Rabbim! Bana ve ana babama lutfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle. Dönüp kapına başvurdum ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!" **16.** İşte cennetlikler arasında bunların da yaptıkları güzel işleri kabul ederiz, kötülüklerini de görmezden geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vaattir. **17.** Ana babasına, "Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip

geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye ana babası, Allah'tan yardım dileyerek, "Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vaadi gerçektir" demekteler. O ise "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil" cevabını vermektedir **18.** İşte kendilerinden önce gelip geçen insan ve cin toplulukları ile birlikte bunlar hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir. Onlar gerçekten kaybedenlerden olmuşlardır. **19.** Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah herkesin yaptığının karşılığını haksızlığa uğratılmaksızın tastamam vermek için böyle yapmıştır. **20.** İnkâr edenler ateşin başına getirilince, "Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız, şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz!" denilecektir.

Tefsiri

15-16. Peygamberlere inananlar ve onların yolundan gidenler ile inkâr, isyan ve onlara eziyet edenlerin durumu, ana babalar ile çocukları arasındaki ilişkiyi hatırlatıyor. Bu sebeple 15-20. âyetlerde o konuya geçilmiş; ana babaların nice eziyetler çekerek dünyaya getirip büyüttükleri, kendilerine ümit bağladıkları çocuklarının da birbirine benzemediği, kimileri itaat edip iyi davranırken bazılarının da hayırsız çıktığı hatırlatılmış, hem Peygamber efendimiz hem de müminler teselli edilmiştir.

Bakara sûresinin 233. âyetinde, tam emzirme süresinin iki yıl olduğu ifade edilmişti. Burada ise rahimde taşıma müddeti ile emzirme süresi toplamının otuz ay olduğu zikredilmektedir. Otuz aydan iki yıl çıkarılınca geriye altı ay kalır; bundan da asgarî hamilelik süresinin altı ay olacağı sonucuna ulaşılır. Hz. Osman halife iken, evlendikten altı ay sonra çocuk doğuran bir kadına zina cezası istenmiş, halife de bunu uygulamaya meyletmişti. Ancak Hz. Ali yukarıdaki hesap ve yoruma dayanarak, altı ay içinde çocuk doğurmanın mümkün olduğunu, kadına zina isnadının delilinin bulunmadığını savundu ve kadın berat etti (Kurtubî, XVI, 188).

17-18. Ana babaların çocuk eğitimi, çocuğun kimlik ve kişilik kazanması konusunda önemli rolleri ve etkileri vardır. İstisnaları bulunmakla

beraber ebeveynler, çocuklarının da kendileri gibi inanmalarını ister, bunun için çaba gösterirler. 17. âyet bu genel çerçeve içinde inanan ebeveyn ile inkâr eden bir evlât arasındaki tartışmayı tasvir ediyor. Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman, önce inanmaz iken sonra inanmış ve iyi bir insan olmuştur, Zeccâc gibi bazı tefsirciler âyetin bu olay üzerine geldiğini ileri sürmüşlerse de –burada örnek verilen evlat ve benzerlerinin cehennemlik oldukları âyette ifade edildiği için– bu yorum haklı olarak genellikle kabul görmemiştir. Muâviye'nin Medine valiliğine getirdiği Mervân b. Hakem, onun emri gereğince halkı Yezîd'in veliahtlığı için biat etmeye zorluyordu. Abdurrahman, "Bu Herakliyüs usulüdür, siz bunu mu getiriyorsunuz?" diyerek biata itiraz etti. Mervân, açıklamakta olduğumuz âyeti kastederek, "İşte bu âyet senin için gönderildi" dedi ve Abdurrahman'ın tutuklanmasını emretti. Abdurrahman kardeşi Hz. Âişe'nin evine sığınarak kurtuldu. Hz. Âişe, Mervân'ın hakaret ve iddiasını reddederek, "Bizim hakkımızda gelen âyet bu değil, benim beratımla ilgili olan âyettir" dedi (İbn Kesîr, VII, 266-267; Buhârî, "Tefsîr", 46/1).

İleride, 29-33. âyetlerde cinlerin de Kur'an'ı dinledikleri, bir kısmının ona inandığı açıklanacaktır. 18. âyette hem bir gerçeği bildirmek hem de cinlerle ilgili bilgi edinmeye teşvik için "inkâr eden insanlarla beraber cinlerin de cezalarını çekecekleri" zikredilmektedir.

19. İyiler de kötüler de tek dereceli değildir; iyiliğin ve kötülüğün hem nicelik hem de niteliğine göre sahipleri derecelendirilmiş, ceza ve ödülleri de bu derecelere göre verilmiştir ve verilecektir. Böylece hiçbir kimsenin zerre kadar hakkı zayi edilmemiş, her şey karşılığını bulmuştur.

20. Dünyada kendilerine servet, yetki ve iktidar verilenler bunların hakkını verir, kendilerinin olduğu kadar başkalarının da iyilik ve mutluluğu için gayret gösterirlerse şüphesiz büyük mükâfatlara nâil olacaklardır. Aksini yapar, bu nimetleri, insanların peşinde koştuğu güzellikleri bencilce kullanır, hakka ve hukuka riayet etmez, ebedî hayata da gerekli payı ayırmazlarsa âhirete elleri boş olarak giderler. Bütün güzellikler ve imkânlar dünyada ve dünya için harcanmış, kullanılmış ve tüketilmiştir. Burada dünya yoksulları zengin olurken, onlar yoksul hale

gelmişlerdir; dünyada ezilenler, zulme uğrayanlar güçlü hale gelirken, zalimler güçsüz ve zelil bir duruma düşmüşlerdir. Meleklerin onlara ifade ettikleri işte bu gerçektir.

21 – 28

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍۜ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ
النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ٓ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي
اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا
عَنْ اٰلِهَتِنَاۚ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ
عِنْدَ اللّٰهِۘ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾
فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْۙ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَاۜ
بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِه۪ۜ ر۪يحٌ ف۪يهَا عَذَابٌ اَل۪يمٌۙ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ
شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْۜ كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ ف۪يمَٓا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ ف۪يهِ وَجَعَلْنَا
لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا وَاَفْـِٔدَةًۘ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا

أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ
مِنَ الْقُرَى وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ
الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَٰلِكَ
إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

Meâli

21. Âd kavminin kardeşini (Hûd) hatırla. Hani o, kum tepelerinin arasında kavmini –ondan önce ve sonra da bu kabilden uyarılar olmuştur– şöyle uyarmıştı: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum!" **22.** "Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!" dediler. **23.** O da, "Bu bilgi ancak Allah katındadır; size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum, fakat sizi cehalette direnen bir topluluk olarak görüyorum" cevabını verdi. **24-25.** Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, "İşte bize yağmur getirecek bir bulut" dediler. Hayır o, hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, rabbinin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız. **26.** Onlara, size vermediğimiz imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi! **27.** Çevrenizdeki nice şehirleri helâk ettik, belki dönerler diye

uyarıcı işaretler de vermiştik. **28.** Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir.

Tefsiri

21-25. İnancın en önemli üç unsuru tevhid, nübüvvet ve âhirettir. Bütün hak dinlerde bu üç unsur üzerinde önemle durulmuş, insanların bir tek Allah'a iman ve kulluk etmeleri, gönderdiği peygamberin yolundan gitmeleri ve öldükten sonra dirileceklerine, hesap vereceklerine inanarak yaşamaları istenmiştir. Bu sûrenin de temel konuları arasında bunlar vardır. Hz. Peygamber'in muhatabı olan Arap müşrikleri bu üç inanç unsuru karşısında direndikçe hem onları ikna etmek hem de peygamberi ve müminleri rahatlatmak için aynı şekilde davranan geçmiş ümmetlerden örnekler verilmiş, onların peygamberleriyle tartışmaları, ileri sürdükleri deliller, peygamberlerin mukabil davranışları ve ortaya koydukları kanıtlar anlatılmıştır. Burada açık örnek Âd kavmi ile "onların kardeşi" şeklinde ifade edilen Hûd aleyhisselâm, kapalı örnek ise 27. âyette zikredilen, o bölgede yaşamış diğer kavimler, ümmetler ve peygamberlerdir. Hz. Nûh'tan sonra kendilerine peygamber gönderilen ilk Arap topluluğu Âd olduğu için burada açık örnek olarak onlar seçilmiştir.

"Âd'ın kardeşi"nden maksat o kavimden gelen, soy olarak o kavme mensup bulunan kimsedir ki, burada Hûd peygamber kastedilmektedir (Hûd ve Âd hakkında bilgi için bk. A'râf 7/65-72).

26. İnsanlara verilen duyu organları ve akıl yoluyla elde edilen bilgilerin duyu üstü konular bakımından yorumlanması, değerlendirilmesi ve bunlardan sonuçlar çıkarılması hususunda inancın belirleyici bir etkisi vardır. İnanmayanlar, kendilerinde ve çevrelerinde gördükleri iman işaretlerini, insanı Allah'ın varlık ve birliğine götüren bilgileri, inananlara göre farklı yorumladıkları için inkârlarında ısrar etmekte, bu bakımdan onların duyu organları ve âyette "kalpler" (*ef'ide*) şeklinde ifade edilen aklî ve zihnî melekeleri, ebedî kurtuluşları açısından bir işe yaramamaktadır.

29 – 31

وَاِذْ صَرَفْنَٓا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَۚ فَلَمَّا حَضَرُوهُ
قَالُٓوا اَنْصِتُواۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِر۪ينَ ﴿٢٩﴾
قَالُوا يَا قَوْمَنَٓا اِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَر۪يقٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَٓا
اَج۪يبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِه۪ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ
عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٣١﴾

Meâli

29. Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'an'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde "Susup dinleyin!" dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler. **30.** "Ey halkımız" dediler, "Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik. **31.** Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acılı azaptan korusun."

Tefsiri

29-31. Cinlerin Hz. Peygamber'i dinlemeleri ve ona iman ederek kendi topluluklarını da uyarmak üzere harekete geçmeleri, inkârda direnen müşriklerin ibret ve örnek almaları amacına yöneliktir (cinlerin mahiyet ve sıfatları konusunda bk. Bakara 2/275; En'âm 6/100; Cin 72/1-3).

Peygamber efendimizin Kur'an'ı dinlemek üzere cinleri davet edip etmediği, bu sırada cinleri görüp görmediği konusunda farklı rivayetler vardır (Kurtubî, XVI, 204 vd.). İbn Kesîr (VII, 272-275), her iki iddianın da sağlam rivayetleri bulunduğunu göz önüne alarak şöyle bir yorum yapmıştır: Hz. Peygamber ile cinlerin bir araya gelmeleri birden fazla olmuş, birincisinde onlar dinlemiş, o görmemiş, diğerlerinde ise Peygamber efendimiz davet etmiş, onları görmüş ve konuşmuş, en azından bir görüşmede İbn Mes'ûd da bulunmuş, fakat uzakta durduğu için konuşulanları işitmemiştir (ayrıca bk. Buhârî, "Ezân", 105, "Menâkıbü'l-ensâr", 32; Müslim, "Salât", 149-153). 29. âyet, Allah'ın yönlendirmesi ile dinleme arzusunun cinlerden geldiğini ifade etmektedir. Yine bu âyetler grubu, cinlerin de inançları ve dinleri bulunduğuna, inanç ve amellerine göre karşılık göreceklerine delalet etmektedir.

Tevrat ile Kur'an arasında Zebûr ve İncil de gelmiş olduğu halde cinlerin bunlardan söz etmemeleri, Tevrat'ın iman, ibadet ve muâmelât hükümlerini tam olarak ihtiva etmesi bakımından diğerlerinden farklı ve onların da atıf kaynağı olmasına dayanmaktadır. Bazı tefsirciler cinlerin bu ifadelerinden hareket ederek onların da çeşitli dinlere mensup bulundukları, burada sözü geçen cinlerin yahudi oldukları sonucunu çıkarmışlardır (Kurtubî, 209).

32 – 34

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ
دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءُۜ اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٢﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ
الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى
اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰىۜ بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذ۪ينَ

كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ٣٤

Meâli

32. Allah'ın davetçisine kulak vermeyenler yeryüzünde O'nu âciz bırakamayacak, O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır; bunlar apaçık bir sapkınlık içindedirler. **33.** Onlar düşünmüyorlar mı, gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratma konusunda acze düşmeyen Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Şüphe yok ki O her şeye kadirdir. **34.** İnkâr edenler ateşe getirilince "Bu gerçek değil miymiş?" denilecek, onlar, "Evet, Rabbimiz hakkı için gerçekmiş" diyecekler, Allah da "İnkâr etmiş olmanız sebebiyle azabı çekin!" buyuracaktır.

Tefsiri

32-34. Sûre Allah ve âhiret inancına davet, insanları bu inanca götüren delilleri açıklama konularını baştan itibaren işlemişti. Sonunda yine âhirete iman konusuna geçilmekte, kıyas yoluyla bunun mümkün, hatta ilk yaratmadan daha kolay olduğu belirtilmektedir.

35

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً
مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ٣٥

Meâli

35. Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği daha önce söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?

Tefsiri

35. Hz. Peygamber ve ashabının, müşriklerin inkâr ve zulümleri karşısında bunalarak bir an önce iman etmelerini, inanmayanların da cezalarını çekmelerini istedikleri olmuştur; Allah Teâlâ zamanın izâfîliğini veciz bir şekilde ifade buyurarak müminleri teselli etmekte, bir ömür boyu gecikiyor zannedilen mükâfat ve cezanın, –ezel-ebed çizgisinde bu ömür bir güne bile denk düşmediği için– hiç de gecikmediğini açıklamaktadır.

"Azim ve kararlılık sahibi (*ülü'l-azm*) peygamberler" kaydı, bazı tefsirciler tarafından, "Peygamberler azim sahibi olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrılır" şeklinde bir anlayışa dayanak kılınmıştır. Bu tefsirciler, peygamberlerin hayat hikâyelerine, mücadelelerine ve Kur'an'da zikredilme yer ve şekillerine bakarak ülü'l-azm peygamberlere ait "Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Îsâ, Muhammed" gibi listeler de vermişlerdir. Yorumlarına bizim de katıldığımız diğer tefsirciler ise buradaki ifadeden böyle bir anlam çıkarmamış, "Bütün peygamberler azim ve kararlılık sahibidir, Hz. Muhammed de onlar gibi azimli ve sabırlı olmaya çağırılmış, bir mânada Allah tarafından ona da bu nitelikler bahşedilmiştir" demişlerdir (Kurtubî, XVI, 212-213; Râzî, XXVIII, 35).

47 (95)

Muhammed Sûresi

Medine, 38

Nüzûlü

Sûre Medine'de, Bedir Savaşı'ndan sonra ve muhtemelen Uhud Savaşı esnasında, Hadîd sûresinin peşinden nâzil olmuştur. Mekke'de indiğini söyleyenler, İbn Abbas'ın, 13. âyeti kastederek "Mekke'de, Hz. Peygamber oradan keder içinde ayrılırken gelmiştir" sözünü genelleştirerek yanılmışlardır (Kurtubî, XVI, 216; İbn Âşûr, XXVI, 71). Bu ayrılıştan maksat hicret ise, yalnızca 13. âyet Mekke'de inmiş demektir, Vedâ haccındaki ayrılış kastediliyorsa, o da Medine'de inenlere dahildir.

Adı

Sûrenin meşhur adı Muhammed'dir. Peygamber efendimizin adı Âl-i İmrân sûresinde de geçmekle beraber (3/144) bu sûre ondan önce geldiği ve 2. âyetinde ismine yer verildiği için onun adını almıştır. Ana konularından biri savaş olduğu, müminleri Allah yolunda savaşa teşvik eden âyetlere yer verildiği ve 20. âyetinde, "savaş" anlamındaki *kıtâl* kelimesi geçtiği için sûre bu isimle de anılmıştır.

Konusu

Temel konusu, savaş belâsından kurtulmak ve barışı devamlı kılabilmek için, barış düşmanlarının savaş gücünü yok edinceye kadar onlarla savaşmaya teşviktir. Bu temel konu çerçevesinde şu hususlara da temas edilmiştir:

1. İman edenler ile etmeyenlerin yapıp ettiklerinin, dünya ve âhiret hayatında işe yaraması ve Allah katındaki değer bakımından karşılaştırılması.

2. Allah'ın yardımı, ödüllendirmesi ve doğru düşünmeye muvaffak kılması bakımından iman edenler ile etmeyenlerin farkları.

3. Münafıkların tipik davranışları.

4. Dünya ve âhiret nimetlerinin karşılaştırılması.

5. Dünya hayatının imtihan hikmeti ile bağlantısı.

1 – 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ١

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ

الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ٢

ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا

الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ٣

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** İnkâr yolunu seçip Allah yoluna da engel koyanların yapıp ettiklerini O boşa çıkarmıştır. **2.** İman edip salih ameller işleyenlerin ve rablerinden gelmiş bir gerçek olarak Muhammed'e indirilene inananların ise günahlarını affetmiş, durumlarını düzeltmiştir. **3.** Bunun da sebebi şudur ki; inkâr edenler

boş şeylerin peşine düşmüşlerdir, iman edenlerse rablerinden gelen gerçeğe uymuşlardır. Allah insanlara kendilerinden örnekleri işte böyle vermektedir.

Tefsiri

1-3. Gelecek birkaç âyette daha müminler ile kâfirler, çeşitli yönlerden karşılaştırılmaktadır; buradaki mukayese ise düşünce modelleri ve işlerde başarı bakımından yapılmaktadır. İnsanlar düşünürken fıtrî düşünme yetenekleri yanında ön yargılar, inançlar ve kabullerden de yararlanırlar. Allah'ı, peygamberi ve âhireti inkâr edenlerin, düşüncede ve pratikte her şeyi yerli yerine koymaları mümkün değildir. Ömürlerini uğrunda harcadıkları şeyler fânidir, değerleri izâfîdir, hedefleri güdüktür; yaratılış amacı ve ebedî hayat göz önüne alındığında, geçici başarıları aslında başarısızlıktır.

4 – 12

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ
فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ
أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَا
بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾
سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ
أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَرِهُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾ اَفَلَمْ
يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ
دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِر۪ينَ اَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِر۪ينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ وَالَّذ۪ينَ
كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْاَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى
لَهُمْ ﴿١٢﴾

Meâli

4. Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurunuz, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayınız. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; ta ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi, onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır. **5.** (Dünyada) onlara doğru yolu gösterecek, durumlarını düzeltecektir. **6.** (Âhirette ise) kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır. **7.** Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır. **8.** İnkâr edenlere gelince onların sonu felâkettir, amellerini de Allah boşa çıkarmıştır. **9.** Bu onların, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmaması sebebiyledir. Allah da onların yaptıklarını sonuçsuz kılmıştır. **10.** Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmediler mi?

Allah onların köklerini kazıdı, bu kâfirleri de benzer sonuçlar beklemektedir. **11.** Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur. **12.** Şüphe yok ki Allah, iman eden ve güzel şeyler yapanları, zemininde ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. İnkâr edenlere ise, nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir.

Tefsiri

4. Enfâl sûresinde (8/67) düşmana öldürücü darbeyi vurup savaş güçlerini çökertmedikçe ganimet ve *esir* alma gibi şeylerle meşgul olunmaması emredilmişti. Bu âyet aynı hükmü teyit ettikten sonra esirlere nasıl muamele edileceğini açıklıyor.

"Esirleri sağlam bağlamak"tan maksat kaçmamaları için gerekli tedbiri almaktır. Bundan sonra onlara ne yapılacağı konusunda yetkililere iki seçenek gösterilmektedir: Ya bedelsiz, bir lutuf olarak salıvermek ya da bir müslüman esir ile değişmek, salmaya karşılık maddî menfaat sağlamak, bu mânada bir bedel karşılığında serbest bırakmak. Âyette esirlere yapılacak başka bir muameleden söz edilmiyor. Bu sebeple büyük hukukçulardan Atâ ve Hasan-ı Basrî, "Esirin öldürülmesi câiz değildir, devlet başkanına böyle bir yetki verilmemiştir" demişlerdir; biz de bu görüşe katılıyoruz. Müctehidlerin çoğunluğu ise esirlerin öldürülmesinin de câiz olduğu kanaatine, âyetin başını (yani kâfirleri öldürün ifadesini) ve bazı uygulamaları delil gösteriyorlar. Bize göre bu deliller de zayıftır. Âyetin başı savaş hali ile ilgilidir, burada ise savaş bitmiş ve düşman esir alınarak etkisiz hale getirilmiştir, ona ne yapılacağı da açıkça anlatılmıştır. Örnek gösterilen uygulamalarda bazı esirlerin öldürülmeleri özel sebeplere ve suçlara dayanmaktadır.

Bu noktada tartışılması gereken bir konu da esirlerin köleleştirilmeleridir (istirkak). Hz. Peygamber'in böyle bir uygulaması yoktur. O, esirleri kurtulacakları güne kadar himaye edilmek ve hizmetinden yararlanılmak üzere bazı ailelere vermiş, fakat köleleştirme yapmamıştır (Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 688). Ondan sonra gelen halifeler misilleme yoluyla bu uygulamaya nâdir olarak yer vermişlerdir. Daha

sonra esirlerin köleleştirilmeleri uygulaması –bize göre Kur'an'ın amacından sapılarak– yaygınlaşınca fıkıhçılar bunun meşruiyetini, zayıf temellere dayandırmışlardır. Bu delilleri tenkit etmeden açıklayan İbn Âşûr, "bedelsiz" mânasında olmak üzere "karşılıksız" diye tercüme ettiğimiz *mennen* kelimesinin mânasına köleleştirmenin de girdiğini, çünkü öldürmemenin bir lutuf olduğunu ifade etmektedir (XXVI, 81). Bu delillendirmenin zayıf yönü, esiri öldürmenin câiz olduğunu veri olarak almasıdır. Halbuki bunun tartışmalı olduğunu yukarıda ifade etmiş bulunuyoruz. Ayrıca bir kimseyi köleleştirmeyi "lutuf saymak" için kelimeyi ve kavramı iyice zorlamak gerekir. Bizim anladığımıza göre Kur'an'ın hedefi, insanları köleleştirmek, kölelik için meşru kaynak icat etmek değil, bir sosyal krize yol açmadan zaman içinde köleliğe son vermektir (bu konuda farklı görüşler için bk. Kurtubî, XVI, 219 vd.).

Savaşla ilgili tâlimatın bağlandığı gerekçe, İslâm'ın savaş ve barış hakkındaki temel düşüncesini anlamak bakımından oldukça önemlidir: "Ta ki savaş ağırlıklarını indirsin (sona ersin)." Kur'an, haksız yere cana kıymayı sona erdirmek için öldürenin canına kıyılmasını (kısas) istiyor; aynı şekilde yeryüzünde savaşın sona ermesi; barış, hak ve din özgürlüğünün hâkim olabilmesi için de zalim düşmanla savaşılmasını ve onların savaş güçlerinin çökertilmesini emrediyor.

5-6. Bir önceki âyetin sonu, iki farklı okumaya dayalı olarak iki şekilde anlaşılmıştır. "Allah yolunda savaşanlar" mânasındaki okuma ve anlayışı benimseyenlere göre 5 ve 6. âyetlerde zikredilen ilâhî lutuflar dünya hayatında söz konusudur; Allah onlara doğru yolu gösterecek (hidayet verecek) ve durumlarını düzeltecektir. Bizim tercüme ettiğimiz okumaya göre ise Allah yolunda öldürülenlere doğru yol gösterilmekte ve durumları ıslah edilmektedir. Bunu "cennette yerlerini göstermek ve günahlarını bağışlayarak cennete girecek hale getirmek, huzur ve sükûna kavuşturmak" şeklinde yorumlamak mümkün olmakla beraber bu yorumda lafızlar zorlanmaktadır. Bizim tercih ettiğimiz anlayışta âyet, "öldürülmeden önceki oluşu" ifade etmektedir; yani Allah yolunda öldürülenler daha önce, onların şehid olacaklarını bilen Allah'ın lutfu ile bu kıvama

gelmekte, öldükten sonra da Allah'ın dünyada iken kitabında anlatarak tanıttığı veya oraya girdikten sonra tanıtacağı cennete girmektedirler.

7. Allah'ın yardıma ihtiyacı bulunmadığı kesin olduğuna göre "Allah'a yardım", mecazi olarak "O'nun dinine, peygamberine" yardım demektir. Bu âyet bir ilâhî sünnete (imtihan ve sa'y olarak anılan âdete, kanuna) ışık tutmaktadır: Allah dünya hayatını imtihan için takdir buyurduğundan yardımını da kulun kendisine düşeni yerine getirmiş olmasına, sözlü dua yanında amel ve çabalarıyla fiilî duasını da yapmış bulunmasına bağlamıştır. Kul iyiliğe doğru bir adım atarsa Allah, yardım ve ödül olarak bin adım atmaktadır.

8-12. Nefsânî arzularına göre yaşamak isteyen, özgürlüklerinin din ve ahlâk tarafından da olsa kısıtlanmasına rıza göstermeyenler, bu sınırları getiren, insanı disiplin altına almayı, eğitmeyi ve kâmil kılmayı hedefleyen dine ve dini anlatan ilâhî kitaba, peygambere karşı nefret duyarlar. Bu nefret onların hidayet kaynağından yararlanmalarını engeller; sonuç ise boşa geçirilmiş, fâniye harcanmış, ebedî mutluluk kazancı bakımından iflas ile bitmiş bir hayattır.

13 – 19

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّت۪ٓي اَخْرَجَتْكَۚ
اَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه۪ كَمَنْ
زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِه۪ وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٤﴾ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّت۪ي وُعِدَ
الْمُتَّقُونَۜ ف۪يهَٓا اَنْهَارٌ مِنْ مَٓاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ
طَعْمُهُۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِب۪ينَۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّىۜ

وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ
فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ
إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا
قَالَ آنِفًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٦﴾
وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ﴿١٧﴾ فَهَلْ يَنْظُرُونَ
إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا
جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ ﴿١٨﴾ فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ
لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ ﴿١٩﴾

Meâli

13. Seni yurdundan çıkmaya mecbur eden beldenden daha güçlü nice beldeler var ki, biz onların halklarını helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu. **14.** Rabbinden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimse, kötü işi kendine güzel gösterilen ve arzularının peşinde giden kimse gibi olur mu hiç? **15.** Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçe. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik rablerinden bir de bağışlama lutfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç? **16.** İçlerinden sana kulak verenler de var. Nihayet senin huzurundan ayrılınca, bilgi sahiplerine, "Biraz önce

ne söyledi?" diye sorarlar. İşte Allah bunların kalplerini mühürlemiştir, arzularının peşine takılıp gitmektedirler. **17.** Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder. **18.** Onlar (yola gelmek için) kıyamet vaktinin ansızın gelivermesini mi bekliyorlar? Halbuki onun alâmetleri geldi. O gelip çatınca akıllarını başlarına devşirmeleri neye yarar? **19.** Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir.

Tefsiri

13. Kurtubî'nin sahih olduğunu açıklayarak naklettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber Mekke'yi terketmek mecburiyetinde bırakılınca, Sevr mağarasına geldiğinde geriye dönüp Mekke'ye bakarak hüzünlenmiş ve "Ey Mekke! Sen Allah'ın en çok sevdiği, benim de en çok sevdiğim şehirsin. Eğer senin müşriklerden oluşan halkın beni çıkarmamış olsalardı, seni asla terketmezdim" demiş, bunun üzerine onu ve ümmetini teselli için bu âyet inmiştir (XVI, 226). Mekke müşriklerinin de âkıbeti Allah'ın dediği gibi olmuş, ileri gelenleri yok edilmişler, güvendikleri güçleri onlara fayda vermemiş, acı sonu engelleyememiştir.

14-15. Hz. Peygamber ve diğer müminler Mekke'den Medine'ye göç ederken her şeylerini kaybetmiş, zarara uğramış, şirk ve inkârda ısrar eden müşrikler ise kazanmış gibi görünüyorlardı. Bu görüntünün geçici ve aldatıcı olduğu, biri dünyaya diğeri âhirete ait iki önemli değer üzerinden yapılan bir mukayese ile anlatılıyor. Dünyada müminlerin değerli kazanımları kesin iman ve bilgidir; bu iman ve bilginin aydınlattığı bir hayat yolunda ilerlemeleridir. Buna karşılık müşriklerin inançları kanıtsız, bilgileri temelsizdir; gece karanlığında el yordamıyla yol bulmaya çalışmaktadırlar. Müminlerin âhiretteki değerli kazançları, âyette misal verilerek anlatılan cennettir, Allah tarafından bağışlanmaktır, O'nun rızasının tecellisini yaşamaktır. İnkârcıların âhirette elde ettikleri şey ise acılarla dolu cehennemdir.

Cennetin doğrudan kendisini anlatmak, onu dünya hayatına ait kelimeler ve kavramlarla tanıtmak, insan zihninin yapısı bakımından mümkün

değildir. Orası ayrı bir âlem, ayrı bir varlık boyutu, farklı bir mahiyetler bütünüdür. Ama yine de insanları imrendirmek ve özendirmek için bir şekilde anlatılması gerekir. Kur'an'ın âhiret hallerini anlatmak için seçtiği anlatım yolu, insanların en azından kendi yaşadıkları, algıladıkları dünya hallerinden örnekler vererek onların âhiret hakkında kıyaslama yoluyla bir fikre varmalarını sağlamak, bunun için mecazlar kullanmak ve misaller vermektir. Âyette verilen misaller sonuçta cennet hayatının, çeşitli zevklerle dolu, insanın mutluluk içinde yüzeceği bir hayat olduğu noktasına varır.

16-17. Burada mukayese münafıklar ile müminler arasındadır. Münafıklar Hz. Peygamber'in yanında ve yakınında bulunuyor ve onu dinliyorlardı, ama kalplerinde iman bulunmadığı için bu beraberlik ve ondan duydukları şeyler kendilerini rahatsız ediyor, yeri geldikçe alay ederek, olmadık sorular sorarak, problemler çıkararak rahatlamaya çalışıyorlardı. Hem dinleyip hem de başkalarına "O şimdi ne dedi!" diye soru sormak, bir yandan dinlediklerini alaya almak, bir yandan da söyleyeni önemsememektir. Bu tavır ve davranışın sonu kalbin kararması, zihnin şartlanması, doğruyu arama ve bulma kabiliyetinin körleşmesidir. Müminler ise peygamberlerini dinleyerek onun açıklamalarından yararlanmakta, akıllarını düzgün çalıştırmakta, doğru yolda ilerlemeye devam ederken davranışlarında Allah'a itaati merkeze almaktadırlar.

18. Hz. Peygamber'in şahsiyeti, ahlâkı, tebliğ ettiği Kur'an'daki ikna edici deliller ve kıyamet alâmetleri, aklını iyi kullanan kimselerin imana gelmeleri için yeterli etkenler ve delillerdir. Ancak inkâra saplanıp kalanlar bir türlü iman etmemekte, âdeta kıyameti beklemektedirler. Kıyamet kopunca iman etmenin de, ibret almanın da faydası yoktur, o zaman artık imtihan bitmiş, cevaplar açıklanmış olmaktadır.

Kıyamet alâmetleri, kıyametin yaklaştığını gösteren olaylar ve oluşlardır. İman konularını içeren kaynaklarda, ilgili rivayetlere dayanılarak bu alâmetlerin küçükleri ve büyükleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Burada "geldiği bildirilen alâmetler"in neler olduğu konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Muhammed aleyhisselâm son peygamber, İslâm da son dindir. Şu halde gelmiş bulunan en önemli ve objek-

tif alâmetler bunlardır. Hz. Peygamber bir hadislerinde, orta ve işaret parmaklarını birleştirerek, "Benim gönderilmem ile kıyamet birbirine şu iki parmak kadar yakındır" buyurmuşlardır (Buhârî, "Talâk", 25; Müslim, "Cum'a", 43; "Fiten", 135). Tabii buradaki yakınlık izâfî bir yakınlıktır, dünyanın ve insanlığın ömrünün son dilimidir. Bu dilim bütüne nisbetle küçüktür, ama kendisi bizim ölçülerimize göre önemli ölçüde uzun ve büyük olabilir. Cibrîl hadisi diye bilinen hadisin sonunda Peygamber efendimize, "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorulduğunda onu bilmediğini ifade etmiş, alâmet olarak şunları zikretmiştir: Savaşların artması, köleliğin yayılması, ayağın baş olması, kırsal bölge insanlarının kent hayatının lüksüne kapılmaları ve bu konuda yarışa girmeleri (Müslim, "Îmân", 1, 5, 7).

19. Hz. Peygamber'in şahsında insanlara dinin özü olan tevhid kelimesi bir daha hatırlatılmakta ve herkes, kıyamet gelip çatmadan günahlardan tövbe etmeye, Allah'tan af dilemeye davet edilmektedir. Bunu da geciktirmeden yapmak gerekir; çünkü biraz sonra ne yapacağını ve nerede olacağını hiçbir kimse bilemez.

Peygamberler mâsumdurlar; ümmetlerine örnek olacakları için Allah onları günah işlemekten korumuştur, hatalarını da zamanında tashih ederek kalıcı olmasını engellemiştir. İslâm inancının önemli bir ilkesi olan *ismet* (peygamberlerin mâsumluğu), Hz. Peygamber'in günah işlediğini kabul etmemizi engellemektedir. Bu sebeple âyette geçen "Günahının... bağışlanmasını dile!" cümlesini bu inanç esası çerçevesinde anlamlandırmak gerekmektedir. Yapılan yorumlar şöyledir: **1.** Sözün muhatabı Hz. Peygamber olmakla beraber asıl hedef ümmettir. **2.** Hz. Peygamber tevazu gereği kendi hata ve günahından bahseder ve devamlı Allah'tan af diler olduğu için bu güzel davranışa uygun bir ifade kullanılmıştır. **3.** Hz. Peygamber için günah olan veya onun günah saydığı şey, sıradan insanlar için tabii ve mubah olan davranışlardır. Nitekim kendisi şöyle buyurmuştur: "Kalbimin perdelendiği oluyor ve ben günde yüz defa Allah'tan af ve mağfiret diliyorum" (Müslim, "Zikr", 41). Burada "perdelenme" diye çevirdiğimiz kelime, "Allah'ı anma ve hatırda tutma konusundaki kesiklik" olarak açıklanmıştır. Yani Hz. Peygamber

her an Allah şuuru içinde yaşamaktadır, bu şuurda anlık kesintileri günah sayıp onlara da tövbe etmektedir. **4.** Tabâtabâî *Mîzân* isimli tefsirinde (XVIII, 258, 274) farklı bir yorum yapmış, burada geçen "zenb" kelimesinin günah değil, suç mânasında olduğunu, Mekke müşrikleri nezdinde Hz. Peygamber ve müminler suçlu ve ölüme mahkûm olduklarından bu durumun ortadan kalkması ve onlara karşı kesin bir zafer için rabbine dua etmesi istendiğini ileri sürmüş, bu sûreden sonra gelecek olan Fetih sûresinin başında açıklanan "fetihle zenbin ortadan kaldırılması" arasındaki sebep-sonuç ilişkisini de delil olarak kullanmıştır.

Hz. Peygamber'den, bütün müminler için Allah'tan af dilemesinin istenmesi, onun şefaat yetkisinin bir delili olarak da değerlendirilmiştir.

20 – 32

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌۚ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ
مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُۙ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۜ فَاَوْلٰى لَهُمْۚ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ
وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ قف فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ قف فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْۚ ﴿٢١﴾
فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُوٓا
اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰٓى
اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾
اِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىۙ

الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ
كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَأَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا
رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ
بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾
وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾
إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ
مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحْبِطُ أَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

Meâli

20. İman edenler "Keşke bir sûre inse!" derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusu yüzünden baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek! **21.** Güzel olan itaattir, (dinen ve örefen) makbul sözdür. Durum (savaş emri) kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadakat gösterselerdi, onlar için hayırlı olacaktı. **22.** İktidara gelmiş olsanız hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarını parça parça edecek değil misiniz?

23. İşte bunları Allah lânetlemiş, kulaklarını sağır, gözlerini kör etmiştir. **24.** Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalplerinde kilitler mi var? **25.** Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona sırt çevirip dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir. **26.** Bu da onların, Allah'ın gönderdiği vahiyden hoşlanmayanlara, "Bazı hususlarda sizin dediklerinizi yapacağız" demeleri yüzünden olmuştur. Allah onların gizlediklerini bilir. **27.** Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak onların canlarını alırken durumları nasıl olacak bakalım! **28.** Bunun da sebebi, Allah'ı öfkelendiren şeylerin peşine düşmeleri ve O'nun hoşnut olacağı şeylerden hoşlanmamalarıdır. Bu yüzden Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. **29.** Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar? **30.** İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir. **31.** Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihad edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve sizinle ilgili haberleri de açıklığa kavuşturalım. **32.** Yolun doğrusu kendilerince apaçık anlaşıldığı halde inkârda ısrar edenler, Allah yoluna engel koyanlar ve resule muhalefet bayrağı açanlar asla Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir; bu, yaptıklarını da sonuçsuz kılacaktır.

Tefsiri

20-21. Müminler cihadın şeref ve ecrine nâil olmak, düşmanları yenerek müminlerin güvenlik içinde hayatlarını sürdürmelerini sağlamak, müslüman olmayanlara da din hürriyeti getirmek için içtenlikle savaşa izin verilmesini, hatta cihadın farz kılınmasını isterler. Münafıklar da bu isteğe katılmış gibi görünürler. Ancak cihadı farz kılan âyetler gelince münafıkların gerçek yüzleri ortaya çıkar, korkularından bayılmışçasına bakışları donuklaşır. Ama korkunun ecele faydası yoktur, korktuklarının başlarına gelmesi mukadderdir. Bazı tefsirciler 20. âyetin sonu ile 21. âyetin başını birbirine bağlamış ve oluşan cümleye şu mânayı vermişlerdir: Onlara yaraşan itaattir, dinin ve kamu vicdanın iyi bulduğu sözdür. Münafıklar görünüşte itaat etmekte ve yadırganmayacak, şüphe çekme-

yecek sözler söylemektedirler. İş uygulamaya gelince göründükleri gibi olsalar, söylediklerini yapsalar şüphesiz bu onlar için hayırlı olacaktır.

22-23. Bizim "İktidara gelmiş olsanız..." şeklinde çevirmeyi tercih ettiğimiz kısmı, "küfre döndüğünüzde" şeklinde çevirmek de mümkündür. Her iki mânaya göre de imandan ve ilâhî irşaddan yüz çevirenlerin sosyal, siyasî ve ahlâkî faaliyetlerde başarılı olamayacaklarına, imkânları kötüye kullanacaklarına, tabii ve sosyal düzeni bozacaklarına işaret edilmektedir.

24. *Kalp* kelimesi Kur'an'da "akıl ve sağduyu" mânalarında da kullanılmaktadır. Kur'an insanlara doğru yolu gösteriyor, ancak ondan yararlanabilmek için peşin hükümlerden, kökleşmiş inançlardan, dengeyi bozan kin ve nefret gibi duygulardan kurtularak Kur'an'ı okumak, dinlemek ve üzerinde düşünmek gerekiyor. Kalplerinin üzerinde kilitler bulunan kimselerden maksat, şartlanmışlık ve peşin hükümler yüzünden akıllarını doğru kullanamaz hale gelmiş olanlardır.

25-26. Burada sözü edilen münafıklar, önce iman etmiş iken sonra eski hallerine dönenlerdir. Bunlar ve genellikle münafıklar vahiyden ve onun getirdiği İslâm'dan hoşnut değillerdi. Bu yüzden İslâm düşmanlarıyla iş birliği yapıyor, bazı konularda onlara yardım ediyorlardı (Haşr 59/11); bütün bunların mânevî sebebi de şeytana uymaları, bâtılı hak, çirkini güzel, kötüyü iyi görmeleri idi.

27-28. Kulun vazifesi Allah'ın razı olduğuna razı olmak, O'nun istemediği hal ve davranıştan uzak durmaktır. Açık ve gizli kâfirler ise tam bunun tersini yapmakta, âdeta Allah'a karşı bir muhalefet bayrağı açmaktadırlar. Bu tavır ve amelin dünyadaki sonucu başarısızlık, ölüm anından başlamak üzere âhiretteki sonucu ise rezillik ve azaptır.

29-30. İslâm'ın açık düşmanları duygularını açıkça ortaya koyuyor, gizli düşmanları, yani münafıklar ise durumlarını gizlemeye çalışıyorlardı. Allah bunların kalplerindeki kin ve düşmanlığı birçok vesile ile ortaya çıkardı, zaman içinde pek çoğunun foyası meydana çıktı. Davranışlarını kontrol ederek duygularını gizleyenlerin ise listesi verilmedi, herkes

tarafından kolayca tanınmaları için yüzlerine bir nişan konmadı. Fakat Hz. Peygamber ile yakınındaki birkaç kişi Allah'ın yardımı ile onları hem simalarından hem de konuşma tarzlarından anlar ve tanırlardı.

31. "Haberlerin açıklığa kavuşturulması"ndan maksat, gerçek olup olmadıklarını ortaya çıkarmaktır. Cihad en önemli imtihan aracıdır. Bu imtihanı geçirmeden kendileri hakkında çeşitli haberler yayılan, kanaatler edinilen kimselerin gerçekten böyle olup olmadıkları cihad sayesinde anlaşılmakta, ortaya çıkmaktadır.

32. Münafıklardan sonra, sûrenin başında konu edinilen "açık kâfirler ve düşmanlar" yeniden ele alınmakta, onların bütün çabalarının boşa gideceği, Allah'a, resulüne ve O'nun dinine bir zarar veremeyecekleri bir daha ifade edilmektedir.

33 – 38

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا
اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا
وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُٓوا اِلَى السَّلْمِ
وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾ اِنَّمَا
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ وَلَا
يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ اَضْغَانَكُمْ
﴿٣٧﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ

وَمَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ
تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

Meâli

33. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, resule itaat edin ve yaptıklarınızı boşa çıkarmayın. **34.** İnkâr eden, Allah yoluna engel koyan, sonra da inkâr halinde ölenler yok mu, işte onları Allah asla bağışlamayacaktır. **35.** Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir. **36.** Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Siz iman eder ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız, O da hak ettiğiniz karşılığı verecek, sizden servetinizi de istemeyecektir. **37.** Servetinizi sizden istese ve sıkıştırsaydı, cimrilik ederdiniz de böylece Allah gizli zaaflarınızı dışarı çıkarmış olurdu. **38.** (Ey müminler!) İşte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağırılıyorsunuz, fakat içinizden bir kısmı cimrilik yapıyor. Halbuki cimrilik yapan ancak kendine karşı cimrilik yapmış olur; Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz. Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz, Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; artık onlar sizin gibi olmazlar.

Tefsiri

33. Allah ve resulüne itaat emredildikten sonra, "Yaptıklarınızı boşa gidermeyin" buyurulduğu için bu ikisi arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulabilir. Buna göre Allah ve resulüne itaat etmeyenlerin iyi sanarak yapıp ettiklerinin boşa gideceği, onlara özellikle ebedî hayatta bir fayda sağlamayacağı anlaşılmaktadır. Son cümle bağımsız olarak alınır ve yorumlanırsa mâna, "Başa kakarak veya iyilikleri silip süpüren kötülükler yaparak amellerinizi heder etmeyin" şeklinde olur.

35. Savaş ve barış konusundaki açıklamalar daha önce geçen ilgili âyetlerin tefsirinde yapılmıştı. Burada müminler barış istemekten menedil-

miyorlar, ancak üstün durumda iken (veya mümin olmak üstün ve şerefli olmayı da ihtiva ettiği için) zaaf ve gevşeklik gösterip düşmandan önce barış istemeleri uygun bulunmuyor, böyle bir davranışın müminleri, "barış, adalet ve din özgürlüğünün hâkim olduğu bir dünya düzenini sağlama" amaçlarına ulaştırmayacağına işaret ediliyor.

36-37. Allah müminlerden itaat istiyor, âhiret saadetinden ibaret olan büyük ödülü de müminlerin servetlerine değil, itaatlerine, mümine yaraşan hayat tarzına veriyor. İslâm fıtrat dini olduğuna göre onun teklifleri de fıtrata uygun olacaktır. İnsan tabiatında mal sevgisi, servete bağlılık ve onu koruma arzusu vardır. Bu duygu ve arzulara rağmen müminlerden, âhiret saadeti ve Allah rızası için kesin olarak, bağlayıcı bir buyrukla servetlerinin tamamı istenseydi, bu emri yerine getirmede zorlanırlardı, itaatsizlikler olur, beşerî zaaflar kendini gösterirdi. Böyle yapılmadı, farz olan harcamalar ve vergiler dışında kalan ibadet maksatlı harcamalar (sadakalar, bağışlar) kişilerin tercihine bırakıldı. Bununla beraber dini, ırkı, bölgesi farklı da olsa bütün insanların yaşama hakkı bulunduğu, bu hakkın gerçekleşebilmesi için de her insanın yaşamak için muhtaç bulunduğu şeyleri elde etmiş olması gerektiği için cebrî ödemelerin (zekât, fitre, kefâret vb.) temel ihtiyaçları karşılamaması halinde müslümanların, ihtiyaç fazlası mallarından yine ödeme yapmaları –zarûreten– farz olur. "Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı" meâlindeki âyetle, (Zâriyât 51/19) bir seferde Hz. Peygamber'in, çeşitli malları ve ihtiyaç maddelerini tek tek zikrederek, "Fazlası olan, ihtiyacı olana versin" deyince sahâbenin bu sözden, "ihtiyaç devam ettikçe fazlada haklarının bulunmadığı" sonucunu çıkarmaları da bu zaruret hükmünü desteklemektedir (Müslim, "Lukata", 18).

38. Önceki âyette müminler, Allah yolunda harcama yapmaya, üstü kapalı olarak teşvik edilmişlerdi, burada ise açıkça ekonomik katkı yoluyla Allah yolunda cihada ve hizmete davet edilmektedirler. Şüphesiz bu davete icâbet edenlerin kendileri kazançlı çıkacaklardır; çünkü savaşta ve barışta Allah rızası için yapılan harcamalar topluluğun bağımsızlığını, güvenliğini ve sosyal düzenin korunmasını sağlayacaktır; buna da Allah'ın değil, insanların ihtiyacı vardır. Bu harcamaların yapıl-

maması halinde zaten o topluluğun ayakta durması, varlığını koruması mümkün olmayacak, Allah'ın kanunu hükmünü icra edecek; korkaklar, cimriler, tembeller servetleriyle beraber yıkılıp gidecekler, onların yerini Allah'ın beka kanunu uyarınca yaşayanlar alacaktır.

48 (111)

Fetih Sûresi

Medine, 29

Nüzûlü

Hicretten sonra gelen âyetler ve sûreler, başka bir yerde vahyedilse bile Medine'de gelmiş sayıldığı için Fetih sûresi de hicretin 6. yılında, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra, bir gece Mekke yakınlarında, Cum'a sûresinden sonra, Mâide'den önce nâzil olduğu halde Medine'de gelen sûreler listesinde yerini almıştır. Güvenilir kaynaklarda bulunan şu rivayet, sûrenin inişiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir: Hz. Peygamber bir seferinde (Müslim'deki bir rivayete göre Hudeybiye dönüşünde; "Cihâd", 97) gece yürürken yanında bulunan Hz. Ömer kendisine bir soru yöneltir; üç kere tekrarladığı halde cevap alamayınca üzüntü ve endişe içinde yanından uzaklaşır. Kendisi hakkında bir âyet gelmesinden korkar. Biraz sonra ona Hz. Peygamber'in kendisini çağırdığı duyurulur. Yanına gelince Peygamber efendimiz Ömer'e, yeni geldiğini bildirdiği Fetih sûresinin ilk âyetlerini okur (Buhârî, "Tefsîr", 48/1). Daha detaylı ve sahih olan rivayetlere göre bu olay, Hudeybiye seferinden dönerken değil, Hudeybiye'de savaşmak yerine, ilk bakışta müslümanların aleyhinde gibi gözüken şartlarla sulha karar verildiğinde meydana gelmiştir. Hz. Ömer oldukça heyecanlı ve sert bir üslûpla Peygamberimiz'e birkaç kere, "müslümanlar haklı, onlar haksız oldukları halde neden bu aşağılayıcı barışın yapıldığını" sormuş, "Ben Allah'ın elçisiyim, O, elçisini mahcup etmeyecektir" cümlesinden başka cevap alamamıştı. Bir müddet sonra Peygamber efendimiz Ömer'i çağırdı ve kendisine hem sulhun bir fetih olduğunu açıkladı hem de yeni gelmiş olan Fetih sûresinden bir miktar okudu (Buhârî, "Tefsîr", 48/5; Müslim, "Cihâd", 94). Buna göre Müslim'deki diğer rivayette geçen "Hudeybiye'den dönerken" kaydını, "ba-

rış yapmaya ve umre yapmadan dönmeye karar verilince" şeklinde anlamak, râvinin bunu kastettiğini söylemek gerekecektir.

Adı

Sûre adını ilk âyette geçen fetih kelimesinden almaktadır. Buradaki fetihten maksat Mekke'nin fethi değil, bu fethin de yolunu açan Hudeybiye barışıdır. Bir barışın fetih olarak değerlendirilmesinin sebepleri ileride (1-7. âyetlerin tefsirinde) açıklanacaktır.

Konusu

Ana konu Hudeybiye Antlaşması'nın değerlendirilmesi, niyetlendikleri umre ibadetini yapamadan döndükleri için büyük üzüntü ve hayal kırıklığı içinde olan müminlerin teselli edilmesi, bu harekât içinde ve sonrasında olup bitenlerin Allah nezdindeki değerinin açıklanmasıdır. Bu genel çerçeve içinde Hz. Peygamber ve ashabının Allah katındaki durum ve dereceleri, onları ibadetten meneden müşrikler ile yalnız bırakan münafıkların acı sonları hakkında önemli bilgiler verilmiş, bu barışı takip edecek olan fetihler müjdelenmiştir.

Fazileti

Fetih sûresinin değeri ve özelliği hakkında Hz. Peygamber şu açıklamayı yapmıştır: "Bu gece bana, üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha değerli ve güzel bir sûre gönderildi"; Peygamberimiz bunu söyledikten sonra Fetih sûresini okumuşlardır (Buhârî, "Tefsîr", 48/1).

1 – 7

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُب۪ينًاۙ ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ

وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾
وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ
الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ ۗ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ
عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾ وَيُعَذِّبَ
الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ
ظَنَّ السَّوْءِ ۚ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ ۖ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ
وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-3.** Senin geçmiş ve gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik. **4.** İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır. **5.** Böyle yapmıştır ki, mümin erkekleri ve mümin kadın-

ları, orada devamlı kalmak üzere, zemininde ırmaklar akan cennetlere koysun ve onların kötü fiillerinin üstünü örtsün. Bu Allah katında büyük bir kazançtır. **6.** Allah hakkında kötü zan besleyen erkeğiyle kadınıyla münafıkları ve müşrikleri de cezalandırsın. Kötülük ve belâ çemberi asıl onların boyunlarına geçmiştir. Allah onlara gazap etmiş, kendilerini lânetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! **7.** Göklerin ve yerin askerleri yalnızca Allah'a aittir; O sonsuz güç ve hikmet sahibidir.

Tefsiri

1-7. Sûreye adını veren fethin Hudeybiye Antlaşması mı yoksa Mekke'nin fethi mi olduğu konusunda farklı değerlendirmeler vardır. *Fetih* kelimesinin "savaş yoluyla bir toprağı ele geçirmek" mânasında kullanıldığını dikkate alan tefsirciler burada, Mekke'nin fethinden söz edildiğini ileri sürmüşlerdir. Sağlam rivayetler yanında (Buhârî, "Tefsîr", 48/1) bu sûrede geçen ve yeri geldikçe açıklanacak olan işaretlere dayanan tefsirciler ise haklı olarak burada *Hudeybiye* sulhunun anlatıldığı kanaatine varmışlardır. Bunlara göre fetih kelimesi, bir çözüm getirdiği ve tıkanıklığı açtığı için sulh için de kullanılabilir. Ya da sebepten söz edip bununla sonucu kastetmek şeklindeki "mürsel mecaz" üslûbunun kullanıldığı düşünülebilir. Çünkü Hudeybiye sulhunun yol açtığı gelişmeler birden fazla fethi beraberinde getirmiştir: **1.** Bu antlaşmadan sonra Hayber fethedilmiştir. **2.** Mekkeli müşriklerle savaş ihtimali geçici olarak kalktığı için iki tarafın halkı birbirine gidip gelmişler, görüşmüşler, İslâm hakkında bilgi alışverişi yapılmış ve birçok müşrik ihtida etmiş, İslâm ile müşerref olmuştur. **3.** İki yıl sonra on bin kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yürüyen müminler burayı kolayca fethetmişlerdir. **4.** Daha önceleri müslümanları muhatap kabul etmeyen ve çözümü savaşta arayan müşrikler ilk defa bu antlaşmada karşı tarafı tanımışlar, onlardan güvenlik talep etmişler, müslümanların o yıl yapmak istedikleri umre ibadetini bir yıl sonra gelip yapmalarını kabul etmişlerdir (Kurtubî, XVI, 250 vd. Hudeybiye ile ilgili özet bilgi için bk. Bakara 2/194).

Bu fethin sağladığı faydalar, doğurduğu sonuçlar ilk üç âyette veciz bir şekilde açıklanmaktadır. 12. âyette işaret edildiği üzere bu sefere çıkmak, Mekkeli müşriklere bir mânada meydan okumak demekti, bu da bir cesaret meselesiydi. Bu yüzden münafıklar "Bunların işi bitti, müşrikler tamamını yok edecek" demişlerdi. Ancak 27. âyette sözü edilen rüyayı bir işaret ve emir sayan Peygamber efendimiz, çeşitli faydalarını da gözeterek, kendisine sadık 1500 kadar sahâbî ile bu meşakkatli ve tehlikeli seferi göze almışlardı. Başta hesap edilmeyen gelişmeler oldu; sahâbe sabır, cesaret, bağlılık ve fedakârlık imtihanlarına tâbi tutuldular. Bütün bunlar olurken ve olduktan sonra Allah Teâlâ'nın şu lutufları tecelli etti: **1.** Hz. Peygamber, kendisinin dışında hiçbir ümmet ferdine bahşedilmeyen bir iltifata nâil oldu, "geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanmış olduğu" rabbi tarafından ilân edildi. Esasen bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de ismet (Allah tarafından günah işlemekten korunmuş olma) özelliğine sahiptir, dolayısıyla zaten günahsızdır. Şu halde Peygamberimizin, bağışlandığı bildirilen günahı, fiilen işlediği yahut işleyeceği bir günah olmayıp, beşer olması hasebiyle kendisinde bulunan günah işleme potansiyelidir. İsmet sıfatı, peygamberlerdeki bu potansiyel günah işleme imkânının fiiliyata geçmesini önleyen ilâhî bir koruma ve esirgemedir; âyetteki af bu anlamdadır. Bir önceki sûrenin tefsirinde geçen (Muhammed 47/19) farklı bir yoruma göre bu antlaşma ile Mekkeliler nezdinde suçlu (zenb kelimesinin suç mânası için bk. Şuarâ 26/14) ve ölüme mahkûm bulunan Hz. Peygamber bu antlaşma sonunda barış ve güvenlik antlaşmasının tarafı haline geldi, böylece müşrikler tarafından suçluluk hükmü kaldırılmış oldu. **2.** En büyük nimet ve dosdoğru yol olan İslâm dini sulh ortamında tamamlanarak yayılma imkânı buldu. **3.** Yolculukta, sulh müzakerelerinde ve dönüşte Allah'ın büyük yardımları görüldü.

Peygamberler ümmetlerine örnek olduklarından Allah onları günah işlemekten korumuştur. Buna rağmen Peygamber efendimiz gece gündüz nâfile ibadetler yaparak ve özellikle çok namaz kılarak, hem bu konuda da ümmetine örnek olmuş hem de ibadetin cennet ümidi veya cehennem korkusundan değil, Allah buna lâyık olduğu, kul bununla mânevî hayat ve huzur bulduğu için yapılacağını göstermiştir. Nitekim kendisine, günahlarının peşinen bağışlanmış olduğu hatırlatılarak niçin bu kadar çok

namaz kıldığı sorulduğunda şu cevabı vermişlerdir: "Elimden geldiğince Allah'a şükreden bir kul olabilmem için" (Buhârî, "Tefsîr", 48/2; peygamberlerin günahsızlığı (ismet) konusunda geniş bilgi için bk. Mehmet Bulut, "İsmet", *DİA*, XXIII, 134-136).

4. âyette müminlere, olağan üstü sıkıntılı durumlarında Allah'ın moral yardımından söz ediliyor, arkasından da O'nun askerlerinden bahsediliyor. Öyle anlaşılıyor ki bu askerlerden maksat, müminlerin yanında olan ve ilâhî yardımı onlara ileten meleklerdir. Buna göre 7. âyette zikredilen askerler ise ilâhî cezayı icra eden melekler olmalıdır.

8 – 10

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ إِنَّ
الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ
فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ
أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

Meâli

8-9. Kuşkusuz seni şahid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik ki, (ey insanlar) Allah'a ve peygamberine iman edesiniz, O'nu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve akşam sabah O'nu tenzih ederek anasınız. **10.** Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise, Allah yakında büyük ödül verecektir.

Tefsiri

8-10. Hz. Peygamber'in, Câhiliye kültür ortamı içinde yetişmiş olmasına rağmen ortaya koyduğu kişilik ve ahlâk, tebliğ ettiği dinin Allah'tan olduğuna canlı ve güçlü bir tanıktır. Onun eğitim kurallarına uygun uyarıları, müjdeleri, açıklamaları insanları etkilemiş; Allah'a iman ve yalnızca O'na ibadet etmelerine, O'nun dinini desteklemelerine, uğrunda canlarını ve mallarını ortaya koyarak çaba göstermelerine sebep olmuştur.

Bazı tefsirciler, 9. âyetteki zamirlerin kime yönelik bulunduğu konusunda farklı bir anlayış ileri sürmüş, "O'nu tenzih ederek..." kısmındaki "O" zamirinden maksadın Allah olduğunu, diğer iki zamirin ise Peygamber efendimize ait bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu son yoruma göre, "büyüklüğü karşısında eğilesiniz" kısmını "O'na saygı gösteresiniz" diye çevirmek gerekecektir.

18. âyette ek bilgiler de verilerek tekrar değinilecek olan, "yeminle bağlılık sözü"nün Arapça'daki karşılığı *biat*tır (bey'at). 10. âyetteki ilgili fiil de bu köktendir. Buradaki biattan maksat, meşhur *Hudeybiye* biatıdır. Hz. Peygamber bu sûrenin 27. âyetinde bahsi gelecek bir rüyası üzerine hicrî 6. yıl Zilkadesinin başında (Mart 628), 1500 kadar sahâbî ile umre ibadeti yapmak üzere yola çıkmış, Mekke'nin 17 km. batısında yer alan Hudeybiye'ye gelip konaklamıştı. Daha önce bilgi almak üzere gönderilen görevliler, Mekkeli müşriklerin müslümanları engelleme kararı aldıkları ve bu maksatla Hâlid b. Velîd'i 200 kişilik bir güçle yola çıkardıkları haberini getirmişlerdi. Hz. Peygamber maksadını açıklamak ve ziyaret izni almak üzere önce Hırâş'ı, onun kötü karşılanması hatta ölüm tehlikesi geçirmesi üzerine, Mekkeliler arasında yakınları ve itibarı bulunan Hz. Osman'ı Mekke'ye elçi olarak gönderdi. Bir müddet sonra onun müşrikler tarafından öldürüldüğü haberi geldi. İşin renginin değiştiğini ve savaş ihtimalinin belirdiğini gören Resûlullah, ashabından biat almayı uygun buldu. Oradaki bir mugaylân veya sakız ağacının (şeceretü'r-rıdvân) altında, teker teker ellerini tutarak 1500 kişi ile biatlaştı; yani her bir sahâbî Peygamberimize bağlılık ve itaat sözü verdi. Bu biatta söz verilirken neyin üstlenildiği konusunda "cihad, itaat, ölüm pahasına sebat ve sabır" gibi ifadeler nakledilmiştir (Müslim, "İmâre", 41, 42, 80). Bu biatı haber alan Mekkeliler telâşa kapılarak Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyet gönderdiler. Hz. Peygamber

düşmanı azaltmak ve güneyi emniyete almak, Mekkeliler ise ticaret yollarını açmak için bir barış istiyorlardı. Tartışmalardan sonra "müslümanların o yıl geri dönüp ertesi yıl umre için gelmeleri, Mekkeli bir kimse kaçıp Medine'ye sığınırsa istendiği takdirde iade edilmesi, aynı şey Medine'den Mekke'ye olursa geri verilmemesi, diğer Arap kabileleri ile tarafların serbestçe antlaşma yapabilmeleri, üçüncü bir tarafla savaş yapılması halinde antlaşmanın ikinci tarafının pasif kalması" üzerinde antlaşma sağlandı ve on yıllık bir antlaşma imzalandı (Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 297-299).

Birçok âyette resulüne itaat edenin Allah'a itaat etmiş olacağı ifade buyurulmuştur. 10. âyette de Allah'ın elçisi olan peygambere itaat gibi ona biat da dolaylı olarak Allah'a verilmiş bir bağlılık ve itaat sözü olarak değerlendirilmektedir.

11 – 17

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَٓا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا
فَاسْتَغْفِرْ لَنَاۚ يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فٖي قُلُوبِهِمْۜ قُلْ فَمَنْ
يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًاۜ بَلْ كَانَ
اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ
وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰٓى اَهْلٖيهِمْ اَبَدًا وَزُيِّنَ ذٰلِكَ فٖي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ
ظَنَّ السَّوْءِۚ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ
وَرَسُولِهٖ فَاِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ سَعٖيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ

اَلسَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِؕ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُؕ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُوراً رَحٖيماً ﴿١٤﴾ سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى
مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْۚ يُرٖيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِؕ
قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُۚ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَاؕ
بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا قَلٖيلاً ﴿١٥﴾ قُلْ لِلْمُخَلَّفٖينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ
اِلٰى قَوْمٍ اُو۬لٖى بَأْسٍ شَدٖيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَۚ فَاِنْ تُطٖيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ
اَجْراً حَسَناًۚ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَاباً اَلٖيماً ﴿١٦﴾
لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرٖيضِ حَرَجٌؕ وَمَنْ
يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ وَمَنْ
يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَاباً اَلٖيماً ﴿١٧﴾

Meâli

11. Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyerek, "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste" diyecekler. Onlara şöyle de: "Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter?" Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.
12. Tam aksine siz, resulün ve müminlerin artık ailelerine hiç döneme-

yeceklerini sandınız, bu gönlünüze hoş geldi. Kötü zanna kapıldınız ve mahvolmuş bir topluluk haline geldiniz. **13.** Kim Allah'a ve resulüne iman etmezse bilsin ki biz, kâfirler için kavurucu bir ateş hazırladık. **14.** Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir; dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Bununla beraber O, ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir. **15.** Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, Allah'ın sözünü değiştirmeyi dileyerek "Bizi engellemeyin de size katılalım" diyecekler. De ki: "Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah sizin için daha önce böyle buyurdu." Bunun üzerine de "Hayır, siz bizi çekemiyorsunuz" diyecekler. Tam aksine kendileri kavramakta güçlük çekiyorlar. **16.** Arkada kalan bu bedevî topluluklara de ki: "Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız, Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız, sizi acı bir şekilde cezalandıracak." **17.** Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Kim Allah ve resulünün sözlerini dinlerse Allah onları, zemininde ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse, onu acı bir şekilde cezalandırır.

Tefsiri

11-14. "Savaşa katılmayan Arap kabileleri", Medine civarında yaşayan Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eşca', Eslem ve Dîl isimli bedevî gruplarıdır. Bunlar daha önce Hz. Peygamber'le beraber sefere çıkma sözü verdikleri halde, imanları kişiliklerine yansımadığı, henüz şuur ve kararlarına yeterince hâkim olmadığı, müminlerin de bu seferden sağ kalarak dönemeyeceklerini sandıkları için sözlerinde durmadılar. Sonradan kendilerine hesap sorulunca da hayvanları ile çoluk çocuklarının bakımını bahane ettiler.

Tevbe sûresinde (9/81-85), Tebük Seferi'ne katılmamak için bahaneler uyduran, özellikle havaların aşırı sıcak olduğu gerekçesine sığınan, fakat aynı zamanda müminleri de sefere çıkmaktan caydırmaya çalışan münafıkların âkıbetinin çok acı olacağı belirtilmiş; Hz. Peygamber'in bu kişilerden sağ kalanlarla karşılaşması halinde onların kendi maiye-

tinde bir sefere çıkmalarına müsaade etmemesi emredilmiş, ölenlerin ise imansız olarak can verdikleri bildirilip onlara karşı bir dinî vecîbe ifa etme cihetine gitmemesi istenmiştir. Burada geçen "savaşa katılmayanlar" ile orada geçenlerin aynı olduğunu; bunlardan münafıkların kastedildiğini düşünenler olmuşsa da, ileride açıklaması gelecek olan 16. âyet bu anlayışa mânidir. Ayrıca Tebük Harbi Hudeybiye'den üç yıl sonra olmuştur. Hudeybiye seferine katılmadıkları için kınanan, uyarılan, kendilerine öğüt verilen ve ceza olarak da "Hayber Savaşı'na katılmaktan mahrum bırakılan" gruplar, münafıklar değil, yeni iman etmiş fakat yeterince eğitim görmemiş bedevîlerdir.

15. Hz. Peygamber Hudeybiye'den dönünce bir iki ay kadar Medine'de kalmış, hicrî 7. yılın başında, kuzey bölgesinin güvenliğini bozan Hayber yahudilerini egemenliği altına almak üzere buraya bir sefer düzenlemiştir. Üslûptan anlaşıldığı üzere bu âyetler indiğinde henüz Hayber seferine çıkılmamıştı. Allah Teâlâ hem yakında düzenlenecek bir seferi ve bu seferin zaferle sonuçlanacağını, müslümanların ganimet elde edeceklerini bildirmekte hem de Hudeybiye seferine, meşrû mazeretleri bulunmadığı halde katılmamış olan gruplara bu sefere de katılamayacaklarını tebliğ etmektedir. Bu emir ve tâlimat âyette "Allah'ın sözü" olarak ifade edilmiş ve onlar istese de değişmeyeceği bildirilmiş; Hayber Savaşı'na, Habeşistan'dan dönen muhacirler dışında, yalnızca Hudeybiye seferine katılanlar iştirak etmişlerdir.

16. Yukarıda da işaret edildiği gibi Hudeybiye seferine katılmayanlara, Hayber Savaşı'na olmasa da "ileride çetin bir düşmana karşı yapılacak bir savaşa çağırılacakları"nın bildirilmesi, onların münafıklar olmadığını gösteren delillerden biridir. Müminlerin kendileriyle savaşmaya çağırılacakları bu çetin ve güçlü düşmanın hangisi olduğu konusunda farklı belirlemeler yapılmış; Huneyn'de savaşılan Sakîf ve Hevâzin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanında kendileriyle savaşılan mürtedler, İran, Bizans gibi isimler ileri sürülmüştür. Meâlde geçen "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" cümlesi bu çetin düşmanı belirlemede önemli bir ipucu vermektedir. Bilindiği gibi Ehl-i kitap ile müslümanlar üç farklı ilişki içinde bulunabilirler: İslâm'a davet, savaş, vergiye ve diğer

şartlara bağlı barış ve antlaşma. Arap müşrikleri ile mürtedlere gelince seçenek ikiye inmektedir: Ya müslüman olacaklar ya da savaşı göze alacaklar. Şu halde âyette sözü edilen çetin ve güçlü düşman ya Arap müşrikleri ya da mürtedlerdir (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1705).

17. Mazeretsiz olarak haklı savaşa katılmamak hem hukukî hem de dinî ve ahlâkî bakımdan önemli bir ihlâl ve itaatsizliktir; başka bir deyişle günahtır ve suçtur. Bunu ortaya koyan ifadelerden sonra ve önce, engellilik, hastalık gibi mazeretlerle savaşa katılmayanların müstesna olduğu, onların maddî ve mânevî müeyyidelere konu olmadığı açıklanarak ilgililer rahatlatılmış ve teselli edilmiştir.

18 – 26

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا
فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾
وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾
وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ
وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا
مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾ وَأُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا
وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا
الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ

مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدٖيلًا ﴿٢٣﴾ وَهُوَ الَّذٖي كَفَّ اَيْدِيَهُمْ
عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ
وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ
عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ
وَنِسَٓاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصٖيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ
بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فٖي رَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذٖينَ
كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٢٥﴾ اِذْ جَعَلَ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖي قُلُوبِهِمُ
الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى
الْمُؤْمِنٖينَ وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى وَكَانُٓوا اَحَقَّ بِهَا وَاَهْلَهَا وَكَانَ
اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا ﴿٢٦﴾

Meâli

18-19. O ağacın altında sana yeminle söz verirlerken bu müminlerden Allah razı olmuştur; onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir. **20.** Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vaad etmiş ve şu başarıyı şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun ve Allah sizi dosdoğru

yola iletsin. **21.** Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dahilindedir; şüphesiz Allah her şeye kadirdir. **22.** Eğer kâfirler size karşı savaşsalardı, arkalarını dönüp kaçacaklar, bu durumda bir koruyucu, bir yardımcı da bulamayacaklardı. **23.** Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur, Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın. **24.** Mekke vadisinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O'dur. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. **25.** İnkâra sapan, sizi Mescid-i Haram'a sokmayan, (yolda) engellenmiş kurbanları yerine ulaşmaktan alıkoyanlar da başkaları değil, onlardır. Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı, (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi). Dilediklerini rahmetine daldırmak için Allah böyle yapmıştır. Eğer birbirinden ayrılsalardı, inkâra sapmış olanlarına acı bir şekilde azap edecektik. **26.** İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resûlünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.

Tefsiri

18-19. Hudeybiye'de hayatları pahasına da olsa Hz. Peygamber'i destekleyeceklerine, savaşıldığı takdirde kaçmayacaklarına yemin eden sahâbîler Allah'ın rızasına (rıdvân) nâil olmuşlar, ayrıca bu hoşnutluğunu yüce Mevlâ kitabında zikrettiği için Kur'an var olduğu ve okunduğu sürece hayırla ve gıpta ile anılma şerefine ermişlerdir. Âyette zikredilen hoşnutluğun Arapçası "rıdvân" olduğu için bu yeminli söz vermenin (biatın) adına "bey'atü'r-rıdvân" da denilmiştir. Altında biatın yapıldığı ağaç da bu olaydan sonra "şeceretü'r-rıdvân" adını almıştır.

Müşriklerin kendilerini engelleme kararı aldıklarını öğrenince Hz. Ömer'in ikazı üzerine arkadan silâh da getirtilmişti. Müslümanlar, başlangıçta yanlarına silah bile almadan, hem hasret gidermek hem de

umre ibadeti yapmak üzere yola çıkmışlar; üstelik Peygamberimizin 27. âyette zikredilen bir rüyasını umrenin hemen gerçekleşeceği şeklinde yorumlamışlardı. Bütün bunlardan sonra yolları kesilip umreleri engellenince nasıl bir moral bozukluğuna, kafa karışıklığına ve isyan duygusuna kapıldıklarını kestirmek zor değildir. Ama Allah "onların gönüllerinde olanı", yani içine düştükleri huzursuzluk ve bunalımı bildiği için derhal rahmet kapılarını açmış, yüreklerine su serpmiş, heyecan ve öfkelerini huzur ve tatmin duygusuna çevirmiştir. Bu gelişmelerden en fazla etkilenen Hz. Ömer, Peygamber efendimizin ve Hz. Ebû Bekir'in açıklamaları üzerine sakinleşmiş, heyecanla söylenmiş sözlerinden dolayı da pişman olmuş, telâfi için ibadetler yapmış, sadakalar dağıtmıştır. "Gönüllerde olanı" iman, ihlâs ve bağlılık olarak yorumlayanlara göre de Allah, ashabın heyecan sebebiyle normal tepki sınırlarını zorlayan davranışlarını gönüllerindeki iman ve sevgi sayesinde bağışlamış, heyecanlarını teskin etmiştir.

Sûrenin başında geçen fetih Hudeybiye sulhu idi, 18. âyette zikredilen yakın fetih, ileride gerçekleşecek, Medine yakınlarında yahudilerin yerleşim merkezlerinden biri olan Hayber'in fethidir, 19. âyette sözü edilen ganimet de Hayber'de elde edilecek savaş ganimetidir.

20. Âyetteki "başarı" diye açıkladığımız "şu" anlamına gelen "hâzihî" kelimesi, Hudeybiye barışı veya Hayber zaferi ve orada elde edilecek ganimetler şeklinde açıklanmıştır.

Âyetteki "İnsanların ellerini üzerinizden çekmiştir" ifadesi tek taraflı, 24. âyette ise "sizinkini onlardan, onlarınkini sizden" şeklinde çift taraflı olarak zikredilmiştir. Tarihte gerçekleşen olaylara bakarak tefsirciler burada geçen korumayı, müslümanlar Mekke'ye hareket ettikten sonra kuzey komşuları olan Hayber yahudileri ile bazı müşrik Arap kabilelerinin fırsattan istifade ederek Medine'ye hücum etmelerinin Allah tarafından engellenmesi olarak yorumlamışlardır. 24. âyetteki engelleme ise Hudeybiye'de olmuş, hem müşriklerin birkaç kere teşebbüs ettikleri baskın hem de müslümanların savaşa karar vermeleri engellenmiş, iki tarafın da birbirine zarar vermelerine imkân tanınmamıştır. Bu fetih müjdeleri, gerçekleşen fetihler, elde edilen ganimetler, düşmanın zararlı olacak teşebbüslerinin engellenmesi, müminlerin

sabır ve gayretleri yanında ve bundan da ziyade Allah'ın lutfudur. Bu lutfun hikmet ve gerekçesi ise müminlerin imanlarını yaşanan kanıtlarla güçlendirmek ve doğru yolda sebat edip ilerlemelerini sağlamaktır.

21. Tefsirlerde genel olarak müslümanların ileride kazanacakları zaferler ve sağlayacakları imkanların kastedildiği belirtildiği gibi, özellikle Hayber'de elde edilecek başarıya işaret edildiği yorumu da yapılmıştır.

22-23. Allah müminlere yardım etmeyi murat ettiği için, meselâ onlar Hudeybiye seferinde iken yahudiler veya müşrikler Medine'ye hücum etselerdi bile Allah'ın izin ve yardımı ile yenilecek, geri dönüp kaçacaklardı. Çünkü Allah, peygamberlerini insan topluluklarına gönderirken onlara dini tebliğ etme ve bir çekirdek ümmet oluşturma fırsatı da vermektedir; O'nun sünneti, âdeti, kanunu budur ve değişmezdir.

24-26. *Hudeybiye* Mekke'ye 17 kilometredir, –günümüzde de Mekke'de oturanların umre için mîkat yeri olan– Ten'îm ise 8 kilometredir. Mekke şehir sınırının yakınlarında, Ten'îm ve Hudeybiye'de, yani Mekke'nin neredeyse içinde veya –bir başka açıklamaya göre Hudeybiye aşağıda, vadide olduğu için– Mekke'nin aşağısında birkaç defa düşmanın özel harekat ve baskın güçleri yakalanmış, fakat barışı olumsuz etkilememesi için serbest bırakılmışlardır. O zamanlar müşrik olan Hâlid b. Velîd komutasında 200 kişilik bir güç, Usfân önünde bulunan Gamîm isimli bir tepeyi siper alarak mevzilenmiş ve müslümanlar namazda iken ansızın hücum etmeyi planlamışlardı. Müslümanlar öğle namazına niyetlendiler, sonra vazgeçip ikindiye bıraktılar. Hz. Peygamber ikindi namazını salâtü'l-havf (tehlike halinde namaz) usulü ile kıldırdığı ve böylece yüzleri düşman tarafına dönük bulunduğu için Hâlid, "Bu adam korunmaktadır" diyerek kararını gerçekleştiremedi (Mustafa Fayda, "Hâlid b. Velîd" , *DİA*, XV, 289-292).

Müşrikler, Kâbe'yi ziyarete gelenleri engellemek şöyle dursun onlara hizmet vermek şeklinde yerleşmiş bulunan geleneklerine aykırı olmasına rağmen, Câhiliye psikolojisinin, büyüklük kompleksinin, müslümanlara karşı kalplerinde besledikleri kin ve düşmanlık duygusunun etkisinde kalarak Medine'den gelen müminlerin Mescid-i Haram'ı ziyaretleri-

ni engellediler; yanlarında getirdikleri yetmiş kadar kurbanlık devenin kesim yerine ulaştırılıp kurban edilmesine de mâni oldular. Peygamber efendimiz bulundukları yerde kurbanlarını kesip ihramdan çıkabileceklerini söyledi ise de, müslümanlar bir müddet şaşkınlık ve tereddüt geçirerek bunu yapmadılar ve onu üzdüler. Eşi Ümmü Seleme'nin tavsiyesine uyarak Hz. Peygamber kurbanını kesince işin ciddiyetini anlayan sahâbe bu defa acele ve heyecanla emri yerine getirmeye koyuldular (*Müsned*, IV, 323-326; Kurtubî, XVI, 270). Sahâbenin ahlâkı, edebi, Hz. Peygamber'den aldıkları eğitimi, Allah ve resulünün emirlerine tereddütsüz ve ertelemesiz teslim olmayı kaçınılmaz kılıyordu ve genellikle de böyle yaparlardı. Hudeybiye'de olup biten gerilime iki şey sebep olmuştu: **a)** Peygamber efendimizin gördüğü rüyaya dayanarak –o yıl gerçekleşeceği açıklanmadığı halde– ziyaretin hemen gerçekleşeceğine inanmaları, rüyayı eksik yorumlamaları, **b)** Mekke'yi ve Kâbe'yi özlemiş oldukları ve ona çok yaklaştıkları halde haksız olarak engellenmeleri karşısında öfke ve heyecanlarını kontrol edememeleri. Ama Allah'ın mânevî yardımı, Hz. Peygamber'in de kararlı tutumu sayesinde bu heyecan fırtınası yatıştı, sahâbe asıl çizgilerinin gerektirdiği davranışa döndüler ve her şey yoluna girdi.

Peygamberimizin ve ashabının kestikleri kurbanlar nâfile kurbanlar idi; çünkü tek başına umre ibadetinde kurban gerekli (vâcip) değildir. Hudeybiye'nin Harem bölgesi mi, serbestlik (Hill) bölgesi mi olduğu tartışılmıştır; Hanefîler'e göre bir bölümü Harem bölgesine dahildir. Hac ve umre kurbanı Harem bölgesinin her yerinde kesilebilir. Ancak hac kurbanının Mina'da, umre kurbanının ise Merve'de kesilmesi müstehaptır. Günümüzde Merve'de kurban kesme imkânı ortadan kalkmıştır.

Hudeybiye'de engellenen müminlerin, Mekke'de ya kendilerini henüz tanımadıkları veya bulundukları yerleri bilmedikleri müslümanlar vardı. Eğer savaşa karar verip Mekke'ye hücum etselerdi, kurunun yanında yaş da yanacak, bilmeden birçok müslümanın kanına girilecekti. Allah buna razı değildi, Mekke'nin daha uygun şartlarda ve kutsallığına yaraşır şekilde kan dökülmeden fethedilmesini takdir buyurmuştu, nitekim iki yıl sonra fetih böyle gerçekleşti.

Mekke'de müşriklerin içinde yaşayan müminler de bulunduğu için savaşın Allah tarafından engellenmiş olması fıkıhçıları, gerektiğinde düşmanı yenmek, tehlikeyi ortadan kaldırmak için böyle bir durumda savaşa girmenin câiz olup olmadığı konusunu tartışmaya yöneltmiştir. Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî'ye göre başka çare bulunmaması halinde büyük zararı küçük zarar karşılığında önlemek için taarruz yapılır, bu arada müslümanlar da isabet alabilir. Mâlik ve Şâfiî'ye göre ise haram olan bir şeyi araç yaparak mubah olan bir sonuca ulaşmak câiz değildir. Meselâ müslüman esirlerin ölmesi pahasına bir kaleye hücum etmektense bundan vazgeçmek gerekir. Kurtubî iki grubun ittifak etmeleri gereken bir durumu şöyle dile getirmektedir: Ortada bütün müslümanları veya o bölgedeki müslümanların tamamını ilgilendiren küllî (genel) ve kesin bir zorunluluk varsa az sayıda müslümanın ölmesi ihtimali göze alınarak tehlike defedilmelidir; buna kimsenin itirazı olamaz. Müslüman esirleri siper yaparak müslümanların kalelerine veya mevzilerine doğru ilerleyen düşmana atış yapılma zarureti konumuza bir örnektir (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1708; Kurtubî, XVI, 274).

27

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ
اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَۙ مُحَلِّق۪ينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّر۪ينَۙ لَا تَخَافُونَۜ
فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحاً قَر۪يباً ﴿٢٧﴾

Meâli

27. Allah, resulüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmedi-

ğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.

Tefsiri

27. Rivayet tefsirlerinin ve siyer kitaplarının ortaklaşa verdikleri bilgiye göre Hz. Peygamber Hudeybiye'ye gelmeden önce veya burada iken rüyasında Mekke'ye girdiklerini ve burada tıraş olduklarını görmüş, bunu da ashabına anlatmıştı. Rüyayı işitenler hemen bu seferde Mekke'ye gireceklerini ve umre yapıp tıraş olacaklarını zannettiler, rüyayı böyle yorumladılar. Olaylar farklı gelişip barış ve antlaşma yaparak geri dönme kararı verilince münafıklar rüya olayını kullanarak kafaları karıştırmak üzere harekete geçtiler, bazı müminlerin de kafalarında tereddütler oluştu. Hz. Peygamber'e gelip durumu sordular; o da "Ben bu yıl olacak demedim, rüyada da bu yıl olacağını görmedim" dedi. Hz. Ebû Bekir de aynı şeyi söyledi. Heyecan yatıştıktan sonra gelen bu âyet bir yandan Hz. Peygamber'i tasdik etmekte, diğer yandan da yakında gerçekleşecek bir fethin müjdesini vermektedir. Bu fetih için Hayber fethi diyenler çoğunlukta olmakla beraber, Hudeybiye veya Mekke'nin fethi şeklinde açıklayanlar da olmuştur (*Müsned*, IV, 328-331; İbn Kesîr, VI, 337 vd.; Kurtubî, XVI, 276 vd.).

28 – 29

هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى
الدّ۪ينِ كُلِّه۪ۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًاۜ ﴿٢٨﴾ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِۜ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُٓ
اَشِدَّٓاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَٓاءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ
فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًاۘ س۪يمَاهُمْ ف۪ي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِۜ ذٰلِكَ
مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰيةِۚۛ وَمَثَلُهُمْ فِي الْاِنْج۪يلِۚۛ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ فَاٰزَرَهُ

فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِه۪ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغ۪يظَ بِهِمُ الْكُفَّارَۜ وَعَدَ اللّٰهُ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْراً عَظ۪يماً ﴿٢٩﴾

Meâli

28. Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah yeter. **29.** O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lutuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur, kendini çiftçilere beğendirir. Onlar yüzünden kâfirler öfkeden çatlasınlar diye (böyle yapmıştır). Onlar arasından iman edip düzgün yaşayanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaad etmektedir.

Tefsiri

28. Daha önce Tevbe sûresinde (9/33) açıklanan bu âyet, Mâide sûresinde geçen (5/48), Kur'an'ın "müheymin" niteliği ile de yakından ilgilidir. Hepsi aynı kaynaktan gelen ilâhî dinlerin sonuncusu olan İslâm'ın kitabı Kur'an müheymindir; yani önceki kitaplarla ilgili olarak neyin gerçek, neyin gerçek dışı olduğuna şahitlik eden, onları koruyan, gözeten, denetleyen ve düzelten bir kitaptır. Kur'an-ı Kerîm bizzat yüce Allah'ın korumasında olup tahrifat ve bozulmadan korunduğu gibi (bk. Hicr 15/9) diğer kitapların iman ve amel edilmesi gereken bölümlerini de yok olmaktan korumaktadır. Kur'an onların öğretileri kaybolmasın, boşa gitmesin diye onları korur, Allah kelâmı olduklarına dair şahitlik eder, insanların yapmış olduğu katmalardan, te'vil ve tahrifattan onları arındırır; onları tasdik ve teyit eder. Bu konuda kendisine başvurulacak bir kaynaktır. Kitap olarak Kur'an, din olarak da İslâm diğer kitapların ve dinlerin ilâhî ve yürürlükte olan kısmını olmayanından ayırma ölçü-

tü olunca tabii olarak mevcut dinlerin üstünde bir yere de sahip bulunmaktadır.

29. Cümleyi âyetin başından başlatarak "Muhammed Allah'ın elçisidir" şeklinde bir çeviri yapmak da mümkündür. Ancak bir önceki âyetle bağlantı kurarak, "Elçisini doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen..." cümlesinde vazifesine vurgu yapılan ve "Kim bu elçi?" sorusunu akla getiren ifadeye cevap olarak anlamak da mümkündür ve tercümede bu ikincisi tercih edilmiştir (bk. İbn Âşûr, XXVI, 202).

Hudeybiye biatı sebebiyle önemli bir kısmından Allah'ın razı olduğu bildirilen ashabın burada tamamı ile ilgili övücü bir açıklama daha yapılmaktadır. Hz. Peygamber'i malları ve canlarıyla destekleyen, seven, hayatlarının merkezine alan sahâbe (mümin olarak onu gören ve yeterli bir süre yanında bulunan, eğitiminin etkisinde kalan insanlar) gönüllerini de Allah rızasına tahsis etmişlerdir; nefretleri ve sevgileri şahsî çıkar ve arzularına değil, O'nun rızasına göre değişmektedir. Onlar, İslâm'a ve peygambere düşman olanlara karşı gerektiğinde sert ve acımasız olurken kendi aralarında kardeşler gibi yaşamakta, birbirlerine sevgi ve şefkat göstermektedirler. Gayri müslimlere karşı tavır ve davranışla ilgili diğer âyetler (meselâ Mümtehine 60/8) göz önüne alındığında, Hz. Peygamber devrindeki Arap müşriklerine karşı acımasız davranmanın bütün gayri müslimleri kapsamadığı, müminlere inançları yüzünden baskı yapmayan, onları yurt ve yuvalarından çıkarmayanlara, İslâm'ın genel amaçları ve yüksek ahlâk ilkeleri çerçevesinde davranılacağı anlaşılmaktadır, uygulama da genellikle böyle olmuştur.

Sîmâ Türkçe'ye de geçmiş bir kelimedir, sözlük mânası "alâmet, nişan, yüz özelliği, fizyonomi"dir. Burada geçen sima üç şekilde yorumlanmıştır: **a)** Secdeden meydana gelen maddî iz, alındaki siyahlık, **b)** Yine secde sebebiyle oluşan mânevî iz, yüzdeki nur, **c)** Kıyamette namaz kılanların, secde edenlerin tanınmasını sağlayan yüz işareti. Bize göre bu yorumların biri diğerine zıt düşmemekte, birbirini tamamlamaktadır; sahâbe gibi çokça namaz kılan ve secde edenlerde bu üç işaretin birden oluşması ve bulunması mümkündür. 29. âyet meâlinin buraya (yani "Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur" cümlesine) kadar olan kısmı, sahâbenin Tevrat'ta bulunan tanımıdır.

Bizim "İncil'deki misalleri ise..." diye ayırdığımız kısmı da buraya bağlayarak, "Şu onların hem Tevrat'taki hem İncil'deki temsilleridir..." şeklinde çevirenler ve daha sonra gelen tohum misalini her iki kitapta geçen tek misal olarak verenler de olmuştur (bk. Esed, III, 1052).

İbn Âşûr eldeki Tevrat üzerinde yaptığı araştırma sonunda, yukarıdaki tasvire yakın bulduğu şu pasajı nakletmiştir: "Rab Sînâ'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu, Paran dağından parladı ve mukaddeslerin on binleri içinden geldi, ... gerçek sıptları sever ..." (Tesniye, 33/1-3). Paran (Fârân) dağı Mekke tarafındadır, "bütün sıptları sever" cümlesi de konumuz olan âyetteki "birbirlerine karşı merhametli" ifadesine yakındır (XXVI, 207).

İncil'deki örneğe, yine bugün elde bulunan İnciller'in içinde en uygun düşen parça ise şudur: "Ve Îsâ onlara mesellerle çok şeyler söyleyerek dedi. İşte, ekinci tohum ekmeğe çıktı ve ekerken bazıları yol kenarına düştü ... ve başkaları iyi toprak üzerine düştü, bazısı yüz, bazısı altmış, bazısı otuz kat semere verdiler. Kulakları olan işitsin" (Matta, 13/3). Bu örnekte Hz. Peygamber çiftçidir; o, İslâm tohumunu Hatice, Ebû Bekir, Ali, Zeyd gibi temiz topraklara yani temiz kalplere, yetenekli zihinlere ekmiştir. Bu birkaç kişinin imanı ile başlayan İslâmlaşma kısa zamanda çığ gibi büyümüş, önceleri başkalarının destek ve himayesine muhtaç olan müslümanlar giderek güçlenmiş ve kendi ayakları üzerinde durmaya, eğriyi doğrudan, hakkı bâtıldan ayırma kabiliyetini kaybetmemiş insanları kendilerine imrendirmeye başlamışlardır; bu gelişme, inkârla şartlanmış olanların da kin ve nefretlerini arttırmıştır.

Kur'an'ın, dolayısıyla İslâm'ın asıl amacı insanlara doğru yolu göstermek, dünyada bütün insanlık için örnek olacak bir topluluk yetiştirmek, onlar sayesinde erdem topluluğunun dünya görüşünü ve hayat düzenini insanlığa sunmak ve hür iradeleriyle ona tâbi olmalarını, onların izlediği yolu izlemelerini teşvik etmektir. Savaşlar ve fetihler amaç olmayıp adalet, hürriyet ve faziletin hâkim olduğu bir dünya düzeni oluşturmanın araçlarıdır. Fetih sûresi belirtilen amaca vurgu yaparak son bulmaktadır.

49 (106)

Hucurât Sûresi

Medine, 18

Nüzûlü

Hucurât sûresi, Tahrîm sûresinden önce ve Mücâdele'den sonra Medine'de, hicretin 9. yılında nâzil olmuştur. Sûrelerin ve âyetlerin gelmesi için mutlaka özel bir sebebin bulunması gerekmemekle beraber bir olay, soru ve beklenti üzerine gelmiş birçok âyet ve sûrenin de bulunduğunu biliyoruz. Bu sûrenin ilk âyetinin, sözde veya davranışta Hz. Peygamber'in önüne geçerek veya onun sözünü keserek edebe aykırı davrananları uyarmak için geldiği nakledilmiştir (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1712).

Adı

Hz. Peygamber'in evi, Arapça'da *hucre* (çoğulu hucurât) kelimesiyle ifade edilen dokuz odadan oluşmakta idi. 4. âyette bu kelime geçtiği için sûreye Hucurât denilmiştir.

Konusu

Sûrede, müslümanların Allah'a ve resulüne karşı riayet etmeleri gereken edep, kendi aralarında ve başkalarıyla ilişkilerinde takınmaları gereken ahlâkî tavır konularında buyruk ve tavsiyelere yer verilmiş, müminler arasında çıkacak ihtilâfların nasıl çözüleceği açıklanmış, insanların kök birliği ve eşitliği etkili bir üslûp içinde ilân edilmiş, üstünlüğün fırsat eşitliği içinde yapılacak yarışla elde edileceği vurgulanmış, iman ve islâm kavramlarıyla ilgili önemli açıklamalar yapılmıştır.

Râzî'nin, sûrenin ana konularıyla ilgili olarak yaptığı sistematik açıklama ilgi çekicidir: Bu sûrede müminler, güzel ahlâk kurallarına yönlendirilmektedir. Riayet edilmesi gereken edep ve ahlâk kuralları ya Allah ya resulü ya da başkalarıyla ilgilidir. Başkaları ya iman, ibadet ve güzel ahlâk yolunu tutanlardır yahut yoldan sapanlardır (fâsıklardır). Doğru yolda olanlar da ya bir arada bulunurlar veya ayrı yerlerde. Böylece ahlâk ve davranış bakımından müminin karşısında beş farklı muhatap vardır. Sûrenin 1, 2, 6, 11 ve 12. âyetlerine "Ey iman edenler" diye başlanmış ve her birinde yukarıda sıralanan muhataplardan biriyle ilgili ahlâk, edep ve davranış kurallarına yer verilmiştir (XXVII, 118).

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ
فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ
اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ
عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ
اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ
لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir. **2.** Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider. **3.** Allah resulünün yanında seslerini alçaltanlar var ya, işte onlar, Allah'ın kalplerini takvâ hususunda sınadığı kimselerdir. Onlar için bağışlanma ve büyük bir ödül vardır. **4.** Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar. **5.** Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi, elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Yine de Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

Tefsiri

1. "Geçmeyin" şeklindeki tercüme, aslında geçişli olan *lâ tükaddimû* fiilinin nâdiren geçişsiz de olabileceği ve burada bu ikinci kullanımıyla yer aldığı yorumuna dayanmaktadır (bk. Şevkânî, V, 68). Bazı kıraatlerde bu kelime, "geçmeyin" anlamında *lâ tekaddemû* şeklinde de okunmuştur. Ancak kelimenin geçişli okunuşuna dayanan diğer yorumları da kapsayacak şekilde bunu "geçmeyin (başkalarını da geçirmeyin)" şeklinde anlamak yerinde olacaktır. Bu yasaklamaya göre mümin, gerek hüküm, karar ve tercihlerinde ve gerekse davranışlarında Allah ve resulünün önüne geçmemekle yükümlü kılınmaktadır. Yalnızca "Allah'ın..." demek yeterli olacağı halde resulün de zikredilmesi, onun dinin tebliği yanında dini açıklama, uygulama ve ilâhî bildirime dayalı olarak tamamlamadaki önemli rolüne işaret edilmekte; resule itaatin de dolaylı olarak Allah'a itaat mânasına geldiği gerçeğinin altı çizilmektedir. Hz. Peygamber zamanında, onun yanında bulunan müminler, hem irade ve kararda hem de fiil ve davranışta onun önüne geçmemek, onu beklemek, gözetmek, peşinden gitmek, izni ile hareket etmek durumundadırlar. Onun bulunmadığı yer ve zamanlarda "öne geçmemek ve geçirmemek", dine aykırı bir karar vermemek, bir şey yapmamak mânasına gelmektedir. "Allah ve resulünün önüne geçirmemek" de, önemi ve değeri ne olursa olsun –kişinin kendi nef-

si dahil– hiçbir kimsenin irade ve rızasını, Allah ve resulünün irade ve rızasının önüne geçirmeme, onu buna tercih etmeme, önceliği ilâhî irade ve rızaya verme anlamına gelmektedir.

2. Söz, karar ve davranışta Allah ve resulünün iradelerini aşmamak, onların rızalarının dışına çıkmamak gerektiği önceki âyette bildirilmişti. Buna nisbetle daha hafif bir ihlâl ve kusur teşkil eden iki davranışın daha çirkinliği de bu âyette ifade edilmektedir: **1)** Hz. Peygamber'in yanında başkalarıyla konuşurken onun sesini bastıracak kadar yüksek bir sesle konuşmak. Buhârî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber ile görüşme yapmak üzere Temîmoğulları'ndan bir heyet gelmişti. Görüşme sırasında Hz. Ebû Bekir ile Ömer de orada idiler. Kabileye başkan yapılacak kişi üzerinde bu ikisi ihtilâfa düşüp Hz. Peygamber'in yanında seslerini fazla yükselttiler. Bu âyet inince çok pişman oldular, üzüldüler. Artık onun yanında o kadar alçak sesle konuşuyorlardı ki, çoğu kere Peygamber efendimiz "İşitemedim, tekrarlar mısın?" diyordu ("Tefsîr", 49/1-2). **2)** Onunla konuşurken, sıradan bir kimse ile konuşur gibi bağırıp çağırarak konuşmak. İslâm'dan önce Araplar bu gibi inceliklere riayet etmez, ilâhî bir dinin eğitiminden geçmedikleri için bir peygambere nasıl davranılacağını da bilmezlerdi. Âyetler hem onlara edep dersi vermekte hem de daha sonra gelecek olan müminlere, vefatından sonra da olsa peygamberlerine karşı besleyecekleri saygı ve sevgi konusunda örnekli açıklama yapmaktadır. Râzî'ye göre "sesi, peygamberin sesinin üstüne çıkarmak", onun huzurunda çok konuşmak şeklinde de anlaşılabilir. Çünkü bir kimse konuşuyorsa (sesi çıkıyorsa) diğeri susuyor ve dinliyor demektir. Hz. Peygamber'in yanında olabildiğince az konuşmak ve çok dinlemek gerekir; çünkü hayırlı olan onun konuşmasıdır (XXVII, 112).

"Farkında olmadan amelin boşa gitmesi" iki türlü olabilir: **a)** Âhiret hesaplaşmasında günahlar ile sevapların denkleştirilmesi, başkalarının haklarıyla ilgili bazı günahlardan kurtulabilmek için sevap hanesinden aktarmalar yapılması söz konusudur. Bu durumda insana büyük dereceler ve ödüller kazandıracak birçok amel (ibadet, hayır, güzel iş) tazminata gitmekte, bir mânada heder edilmektedir. **b)** İman olmazsa ebedî kurtuluş bakımından amelin bir değeri yoktur. Hz. Peygamber'e karşı gerekli

edep ve saygıyı göstermeyen, onu hayatında örnek almayan kimselerin zaman içinde din duyguları, dinî pratikleri ve imanları –kendileri işin farkında olmadıkları halde– zayıflayabilir. Bu zayıflama imanın varlığı ile yokluğu eşit olan bir dereceye vardığında ibre, fikirde veya fiilde inkâra doğru yönelir, inkâr gerçekleşince de amellerin değeri kalmaz, âhiret sermayesi olarak boşa gitmiş sayılır.

3. İşin önemini idrak etmedeki kusur ve İslâm öncesi alışkanlıkların etkisi yüzünden Hz. Peygamber'e karşı edepte kusur edenler ilâhî ikazı alınca imanları, takvâları ve iyi niyetleri sebebiyle derhal kendilerini toparladılar, onun yanında zor işitilen bir sesle konuşmaya başladılar. Allah'ın uyarısını ve rızasını hem alışkanlıklarının hem de öfkelerinin önüne geçirerek büyük bir takvâ imtihanı verdiler ve bu imtihandan başarılı çıktılar. Başarılan her imtihanın bir ödülü vardır, takvâ imtihanının ödülü de bu erdemin önem ve ölçüsünde büyük olacaktır.

4-5. Benî Temîm isimli bedevî kabilesi Hz. Peygamber'i görmek, tanımak ve buna göre bir ilişki kararı almak üzere Medine'ye gelmişti. Peygamber efendimiz her öğleden sonra yaptıkları gibi bir süre dinlenmek (kaylûle yapmak) üzere odalarına çekilmişlerdi. Kabile mensupları, kendilerine bu durum bildirildiği halde Resûlullah'ın evinin önünde, kaba bir şekilde "Muhammed, Muhammed!" diye bağırmaya başladılar. Bu davranışları hem edebe aykırı idi hem de onu rahatsız etmişti. Ama eğitim ve idrak seviyeleri henüz yaptıklarının kabalığını, yersizliğini anlayacak ölçüde değildi (Kurtubî, XVI, 294 vd.). Böyle yapanların medeni inceliklerden uzak bedevîler olduğu düşünüldüğünde davranış tabii de görülebilirdi. Buna rağmen Allah Teâlâ'nın vahiy göndererek uyarıda bulunması iki önemli ve evrensel değer ve kurala dikkat çekmektedir: **1.** Medenî inceliklerin, insanî erdemlerin bütün topluluğa yayılması; köylünün, bedevînin, şehirlerden uzak yaşayanların da uygarlıktan nasiplendirilmesi, bütün ümmetin medenîleşmesi gereklidir. **2.** Hz. Peygamber'in Allah katındaki yeri ve değeri çok yüksek olup onun karşısında herkes bu idrak içinde olmak zorundadır.

6 – 8

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُص۪يبُوا
قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِم۪ينَ ﴿٦﴾ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ ف۪يكُمْ
رَسُولَ اللّٰهِۜ لَوْ يُط۪يعُكُمْ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ
اِلَيْكُمُ الْا۪يمَانَ وَزَيَّنَهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ
وَالْعِصْيَانَۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَۙ ﴿٧﴾ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةًۜ
وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٨﴾

Meâli

6. Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın. **7-8.** Bilin ki, Allah'ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı, işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lutuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte bunlardır. Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır.

Tefsiri

6. Âyetin, güvenilmez kimselerin getirdikleri haberleri, doğruluğunu araştırmadan kabul etmenin uygun olmadığı yönündeki mânası ve hükmü geneldir, her zaman ve mekânda geçerlidir. Sosyal ve hukukî hayatın düzenli yürümesi, haksızlık ve huzursuzlukların önüne geçilmesi bakı-

mından çok önemli olan bu tâlimatın vahyedilmesi ibretli bir olay üzerine olmuştur. Hadis kaynaklarının teyidi bulunmamakla beraber nüzûl sebeplerini anlatan kitaplarla tefsirlerde olay şöyle nakledilmektedir: Velîd b. Ukbe, Benî Mustalik kabilesinin zekât vergisini toplamak üzere gönderilir. Velîd yolda iken birisi, bu kabileden silâhlı bir grubun yola çıktığı haberini getirir. Velîd, onların savaşmak için çıktıklarını düşünerek geri dönüp Peygamberimize durumu anlatır. O da haberin doğru olup olmadığını araştırmak ve gereğini yapmak üzere Hâlid b. Velîd'i gönderir. Hâlid kabileye yakın bir yerde konaklayarak durumu araştırır; söz konusu grubun ezan okuyup namaz kıldıklarını, İslâm'a bağlılıklarının devam ettiğini tesbit eder ve Medine'ye döner. Sonunda onların, zekât tahsildarı geciktiği için durumu öğrenmek veya zekâtı kendi elleriyle Hz. Peygamber'e teslim etmek üzere yola çıktıkları anlaşılır (*Müsned*, IV, 279; Kurtubî, XVI, 296 vd.).

"Yoldan çıkmış" diye çevirdiğimiz *fâsık*, "dinin emirlerine uymayan" demektir; yalan haber taşıyan kimse de bu kavrama dahildir. Hz. Peygamber'in ashabı genel olarak doğru, dürüst, takvâ sahibi insanlar olarak kabul edilmişlerdir. Buna göre âyette geçen fâsık kelimesi, Velîd'in değil, ona yalan haberi taşıyan meçhul kişinin niteliğidir. Âyetten çıkan genel hüküm, durumu bilinmeyen veya yalancı, günahtan çekinmez olarak tanınan kimselerin verdikleri haberlere ve bilgilere güvenilmemesi, bunlara göre hüküm verilmemesi, harekete geçilmemesidir.

7. İnsanların çoğunda özellikle kötü, aleyhte ve tehlike bildiren haberleri hemen kabul etme eğilimi vardır. Bu yüzden insanlar arasında birçok kötü zan, düşünce ve eylem ortaya çıkmış; pişmanlıklar, bazan telâfisi mümkün olmayan zararlar görülmüştür. Hz. Peygamber ile onun ahlâkında ve yolunda olanlar böyle haberler karşısında tedbiri elden bırakmaz, acele ile hüküm vermez, harekete geçmezler. Yetkin önderler böyle tedbirli davranırken onlar kadar birikimli ve deneyimli olmayan sıradan insanlar telâşa kapılır, önderlerin tedbirli davranmalarının hikmetini kavrayamazlar; bunların, "Neden hemen harekete geçilmiyor?" diye söylendikleri, hatta aleyhte konuştukları olur. Ama gerektiği şekilde tahkik edildiğinde bu tür haberlerin, bilgilerin yalan, yanlış, eksik

olduğunun veya yanlış anlaşıldığının sayısız örnekleri vardır. Önderin davranışı karşısında teslimiyet göstermek, acelecilik göstermemek ve isyan etmemek için sahâbede iman, peygambere güven ve sevgi vardı. Şu halde daha sonraki zamanlarda da insanların, peygamber ahlâkındaki önderleri seçmeleri ve onlara güvenmeleri gerekmektedir.

Bazı fıkıhçılar âyetten şu hükümleri de çıkarmışlardır: "Dinin emirlerine aykırı hareket eden, günah kaygısı taşımayan kimsenin verdiği habere ve bilgiye dayanarak hükmetmek ve harekete geçmek câiz olmadığına göre, böyle kimseleri iş başına getirmek, önder seçmek, arkalarında namaz kılmak da câiz olmaz. Fâsık imamların arkasında namaz kılmak mecburiyeti hâsıl olursa, kılınmadığı takdirde zulmetmeleri ihtimali bulunmak şartıyla, durumu kurtarmak ve fitneyi önlemek için namaz kılınır, ama sonra bu namaz yeniden kılınır" (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1716). Fıkıhçıların, içinde yaşadıkları güç şartlar çerçevesinde çıkardıkları bu hükümlerin ibret alınacak evrensel yönü, din, siyaset ve cemiyet hayatında istibdadın çirkinliğini, özgürlüğün önemini vurgulaması ve erdemli toplumun erdemli önderlerle birlikte düşünülmesi gerektiğine dikkat çekmesidir.

9 – 10

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا
عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِۚ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا
بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُواۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا
الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

Meâli

9. Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşurlarsa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa –Allah'ın emrine geri dönünceye kadar– haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.
10. Müminler ancak kardeştirler, öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki, rahmetine mazhar olasınız.

Tefsiri

9. İslâm'dan önce Arap kabileleri arasında sık sık anlaşmazlıklar ve çatışmalar olur, çözüm ise adaletten çok, güce dayanır, gücü ve arkası olanlar istediklerini alırlardı. Allah'ın isimlerinden biri "hak", diğeri de "âdil"dir, Kur'an hakkı hâkim kılmak için gönderilmiş, dine "hak din" ve "hak dini" denilmiş; ümmete de hakkı yerine getirmek, haksızlıkları önlemek (emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker) ödevi verilmiştir. Toplu hayatta fertler ve gruplar arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkması, karşılıklı taleplerin haklısı yanında haksızının da bulunması, haksız olanların kuvvete başvurmaları, –istenmemekle beraber– nâdir olaylardan değildir. Nitekim İslâm, hem bütün insanların kök itibariyle kardeş hem de müminlerin aynı dine mensup, aynı hukuk, ahlâk ve değerler sistemine bağlı bulundukları için kardeş olduklarını ilân ettiği halde müminler arasında da anlaşmazlıklar çıkmış, anlaşmazlığın tarafları birbirine saldırmış, dalaşma ve çatışmalar olmuştur. Hz. Peygamber'den sonra birinci halife Hz. Ebû Bekir zamanında zekât yükümlülüğünü yerine getirmeyen ve devletin memurlarını kovan bazı gruplara karşı askerî tedbire dahi başvurulmuştur. Üçüncü halife Hz. Osman zamanında iç karışıklıklar ve halifeye karşı isyan hareketi ortaya çıkmış, ancak Hz. Osman askerî tedbire başvurmamayı tercih etmiştir. Hz. Ali'nin halifeliğinde Muâviye ve çevresindekiler, halifeye biat etmeyip Hz. Osman'ın katillerini yakalayarak kendilerine teslim etmesini biat şartı olarak ileri sürmüşler, Hz. Ali müzakere ve nasihatle yola gelmeyen muhaliflerine karşı savaşmak mecburiyetinde kalmış ve meşhur Sıffîn Savaşı yapılmıştır. Hz. Âişe, Talha, Zübeyir gibi önemli kişilerin

Hz. Ali'ye karşı olan tarafta yer aldıkları Cemel Savaşı da siyasî ihtilâf ve itaatsizlik sebebine dayalı bir iç savaştır. 9. âyet haksız yere devlete baş kaldıran gruplar ile devlet arasındaki savaştan değil, halk arasında meydana gelen anlaşmazlık ve kavgalardan, bunlara karşı güçlü çoğunluğun, halkın geri kalanlarının adalet ve hakkaniyet ölçüleri içinde tarafları anlaştırma, aralarını bulma ve gerekirse güce başvurarak haksızlığı önleme yükümlülüğünden bahsetmektedir. Devlete baş kaldıran, hukuka boyun eğmeyen âsi gruplar (bâğîler), halkın geri kalanına karşı da haksız yere savaş ilân etmiş oldukları ve zarar verdikleri için müctehidlerce bu âyetin kapsamına alınmışlar; –bazı istisnalar dışında– aynı hükme ve muameleye tâbi tutulmuşlardır. Fıkıh kitaplarının "bağiy ve cihad" bölümlerinde bu konu detaylarıyla işlenmiştir. Özet olarak İslâm toplumu, hem dışarıda hem içeride meydana gelen haksız çatışmalar karşısında ilgisiz ve duyarsız kalamaz, barış ve adaletin gerçekleşmesi için elinden geleni yapmakla yükümlüdür.

10. Müminler hem bütün insanlıktan hem de iman kardeşlerinden sorumludurlar; dünyada haksızlığın engellenmesine (Âl-i İmrân 3/108), din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak (Nisâ 4/75; Hac 22/40), ülkede ise bunlara ek olarak mümin kardeşler arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkta ısrar edenlere karşı haklının yanında yer almakla yükümlüdürler. Bu âyet ikinci yükümlülüğe –bunun dayanağı olan kardeşliğin altını çizerek– dikkat çekmektedir.

11 – 12

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا
نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّۚ وَلَا تَلْمِزُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا
تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِۜ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْاٖيمَانِۚ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ

فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ
إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ
أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ
رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

Meâli

11. Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin; zira onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesinler; çünkü alay edilenler edenlerden daha iyi olabilirler. Birbirinizi aşağılamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır. **12.** Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksinirsiniz. Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.

Tefsiri

11. Araştırmadan inanıp hüküm vermek, mâsum insanlar hakkında kötü kanaate sahip olmak ve kötü davranışta bulunmak, haksızlıklar karşısında pasif kalmak, hakkın yerini bulması ve adaletin gerçekleşmesi için çaba harcamamak gibi toplumda barışı, düzeni, birlik ve beraberliği, kardeşçe dayanışmayı olumsuz etkileyen davranışlardan birkaçına yukarıda geçen âyetlerde temas edilmişti. Aynı sonuçları doğuran ve öteden beri topluluklar içinde çokça görülen bazı hatalara da bu ve sonraki iki âyette, bazı uyarılarla birlikte yer verilmiştir.

İnsanları alay etmeye iten psikolojik faktörler içinde büyüklenme, kendini beğenme, karşısındakini küçük ve kusurlu görme gibi hal ve duygular

da vardır. Sırf gülüp eğlenmek için bir kimse ile alay edilmiş olsa bile alay konusu olan şahsın buna lâyık görülmesi ve aşağılanması söz konusudur. Bir kimse, toplum içinde yükselen değerlere göre –bu değerleri ölçü olarak alanlar bakımından– ikinci sınıf, "değersiz ve önemsiz" görülebilir, ama evrensel değerler ve konumuzla ilgili olarak da dinî ve mânevî değerler söz konusu olduğunda aynı şahıs önemli ve değerli olabilir; hele Allah nezdinde kimin nasıl değerlendirildiğini tam olarak bilmek mümkün değildir. İnsanları küçümseyenler, alay edenler, aşağılayıcı, küçümseyici lakaplar takanlar işin bir de bu yönünü düşünmelidirler.

"Birbirinizi karalamayın" şeklinde tercüme ettiğimiz cümlenin lafzî karşılığı, "Kendinizi karalamayın" şeklindedir. Müminlerin kardeş olduğu ilân edildikten sonra birinin diğerini karalaması, kişinin kendini karalaması gibi kabul edilmiştir. Meâldeki "karalama"nın Arapça karşılığı *lemz*dir. Bu kelimenin mânası ise "el ve dil ile, kaş göz işaretiyle bir kimseyi aşağılamak, küçük düşürmek, şeref ve haysiyetine leke sürmek"tir. Allah'a iman edenler böyle bir haksızlığı, öz kardeşleri gibi olan dindaşları bir yana düşmanlarına bile yapamazlar.

Bir başka kötü alışkanlık da insanları onların hoşlanmadıkları, kendilerini küçük düşüren, üzen nitelik ve lakaplarla anmaktır; "kör, topal, kambur, cüce, sırık, şapşal ..." bu lakaplara bazı örneklerdir. Ancak insanların tanınmasını sağlayan ve onları üzmeyen, alışılmış bazı lakaplar bu yasağın dışındadır; "Topal Osman, Uzun Hasan" gibi. Ashaptan bazılarının, günahkâr iken tövbe etmiş, hıristiyan veya yahudi iken müslüman olmuş kimseleri eski aidiyetleriyle nitelemeleri ve anmaları, bu cümlenin nüzûl sebebi olarak zikredilmiştir. Tövbe sâbıkayı sildiği için bir kimseyi eski haliyle anmanın hem din hem de ahlâk yönünden tutarsızlığı, anlamsızlığı açıktır.

"İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür!" cümlesi iki şekilde anlaşılmaya müsaittir: **1.** Yasaklanan fiil ve davranışları işleyenler fâsık (günahkâr, yoldan çıkmış) olurlar; bu nitelik de bir mümine yakışmaz. **2.** Bir kimse iman ve tövbe ettikten sonra onu yine eski dini ve günahı ile anmak çirkin, yersiz ve yakışıksızdır.

12. Bu âyette üç kötü huy ve alışkanlık ele alınmış, etkili bir üslûpla yasaklanmıştır: Gerçek bilgi ve kanıta değil, tahmine dayalı hüküm (*zan*), insanların gizliliklerini araştırmak (*tecessüs*) ve insanları arkalarından çekiştirmek (*gıybet*).

Gerçeklik ihtimali yüzde ellinin üzerinde bulunmakla beraber kesin olmayan bilgi ve hükme zan denir. Başkalarını suçlamak, aleyhlerinde olacak bir karar almak ve davranışta bulunmak söz konusu olduğunda zanna dayanılamaz, zan şeklindeki bilgi dayanak ve delil kılınamaz. Çünkü insanlar hakkında sahip olunan zan ve tahminlerin birçoğu isabetsiz olmakta, beklendiğinin, sanıldığının aksi gerçekleşmektedir. Şu var ki, kimsenin aleyhinde olmayan, hakların zayi edilmesi ihtimali bulunmayan alanlarda, kesin bilgi bulunmadığında kuvvetli zana (zann-ı galip) dayalı hükümler ve uygulamalar yasak kapsamına dahil değildir. Sosyal bilimlerin önemli bir kısmı kesinliğe değil, kuvvetli zan ve ihtimale dayanmaktadır.

Sâbıkalı olmayan, suç işleme bakımından ciddi şüpheye sebep olacak davranışları bulunmayan bir kimsenin gizlediği bir işini, davranışını, halini araştırmak ve açıklamak ise âyette yasaklanan tecessüs kapsamına girmekte olup İslâm ahlâkçılarına göre ayıptır, dine göre de câiz değildir, günahtır. Ancak düşmanların müslümanlar hakkındaki plan, program ve niyetlerini anlamak, zamanında tedbir almayı sağlamak gibi amaçlara yönelik casusluk faaliyeti, bunda zaruret bulunduğu için yasak kapsamına dahil edilmemiştir.

Bir kimsenin gıyabında, arkasından hoşuna gitmeyeceği bilinen bir şeyini konuşmak, başkalarına aktarmak gıybettir ve câiz değildir. Peygamber efendimize, "Birisinin arkasından söylediklerimiz doğru ise, onda bu kötü nitelik varsa yine de yasak olan gıybet gerçekleşir mi?" diye soranlar şu cevabı almışlardır: "Söylediğiniz onda varsa gıybet etmiş olursunuz, yoksa yaptığınız iftira olur" (Müslim, "Birr", 70). Şu hadis de bu kötü huylar ve alışkanlıklarla ilgilidir: "Zanna kapılmaktan sakınınız, zan en fazla asılsız olabilen haber ve bilgi türüdür. Kulak kabartmayınız, gizlilikleri araştırmayınız, başkalarını kıskanmayınız, öfkenize kapılmayınız, birbirinize sırtınızı dönmeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olunuz" (Müslim, "Birr", 28).

13

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ
شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ
عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿١٣﴾

Meâli

13. Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.

Tefsiri

13. Müslümanların dünya görüşlerini ve değer ölçütlerini dayandırdıkları âyetlerden biri de budur. Fertler, gruplar, kavimler, ümmetler, milletler siyasî, kültürel, biyolojik, coğrafî vb. farklarla birbirinden ayrılır; bu farklara bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayrıca her biri kendi farkını, özelliğini bir gurur, değer ve övünç vesilesi yapar. Âyet farklı yaratılmanın "kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma" fonksiyon ve hikmetini onaylıyor; ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddediyor; insanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyete değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlıyor. Âyetteki *etka* kelimesinin içerdiği *takvâ* kavramı, evrensel değerleri, erdemleri edinme ve bunların zıtlarından titizlikle kaçınma ve sakınmayı ifade etmektedir (bk. A'râf 7/26). Hak dine iman dışındaki evrensel değerler hangi kişi ve grupta bulunursa o, diğerlerinden daha üstündür, daha değerlidir. Sıra hak dine imana gelince, özellikle ebedî kurtuluş bakımından başka hiçbir değer ve erdem imanın yerini tutamaz, imandan üstün olamaz. Âyetin ortaya koyduğu insanlık değeri ile gruplar arası ilişkiyi –konuyla ilgili başka âyet-

leri de göz önüne alarak– şöyle özetlemek mümkündür: Bütün insanlar bir erkekle (Âdem) bir kadından (Havvâ) yaratılmış, meydana getirilmiştir. Allah Âdem'i topraktan, eşini de Âdem'in aslından yaratmış, bunların karı-koca olmalarından sonra da doğum yoluyla insanlık vücuda gelmiş, üremiş ve çoğalmıştır. Şu halde bütün insanların aslı birdir, aynı özden yaratılmışlardır; hem kök hem de biyolojik temel özellikleri farklı değildir, bu yönden bir üstünlük veya aşağılık söz konusu olamaz. Kök itibariyle kardeş olan insanlar birçok hikmet yanında farklı kimliklerle tanınıp tanışmaları için gruplara ayrılmışlardır. Her grup, başkalarından farklı, kendi aralarında ortak özelliklerine dayalı olarak birleşir ve dayanışırlar. Bu birleşme ve dayanışmada temel unsur dindir. Dini bir olanlar birbirini kardeş bilirler ve genellikle diğer özelliklerdeki ortaklık bu özel bağın üstüne çıkamaz. Dinin insana kazandırmak istediği en önemli değer ahlâktır (takvâ), hem bir grup içinde hem de gruplar arasında üstünlüğün, üstün değerin ölçütü ahlâk olmalıdır.

Kur'an'ın nâzil olduğu zamanda Araplar'da da kavimleri ve kabileleri ile övünme, kendilerini bu yüzden başkalarından üstün görme âdeti (kültürü) güçlü bir şekilde mevcuttu. İslâm insanların eşitliği gerçeğini ilân edince bunu sindirmekte zorlananlar oldu, bazı soylu aileler ve kabileler kızlarını diğerlerine veya âzatlı (eski) kölelere vermek istemiyorlardı. Hz. Peygamber bunlarla mücadele etti, müminleri eğitti ve meşhur Vedâ hutbesinde bütün insanlığa şöyle seslendi:

"Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın başka ırka, başka ırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilâhî gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?" Kendisini dinleyenler hep birden "evet" dediler. "Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsin!" buyurdu (*Müsned*, V/411).

14 – 18

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّاۜ قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُٓوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا
يَدْخُلِ الْا۪يمَانُ ف۪ي قُلُوبِكُمْۜ وَاِنْ تُط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ

مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِد۪ينِكُمْۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٦﴾
يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُواۜ قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْۚ بَلِ اللّٰهُ
يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْا۪يمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٧﴾ اِنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

Meâli

14. Bedevîler, "İman ettik" dediler. Şunu söyle: "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah'a ve resulüne itaat ederseniz O, yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir." **15.** Müminler ancak, Allah'a ve resulüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır. **16.** De ki: "Allah göklerde ve yerde olanları bildiği halde Allah'a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz? Allah her şeyi bilmektedir." **17.** Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: "Boyun eğmenizi bana yapılmış bir iyilik saymayın. Eğer samimi iseniz (bilmelisiniz ki) sizi imana yöneltmekle asıl Allah size lütufta bulunmaktadır." **18.** Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.

Tefsiri

14-18. Yerleşim bölgeleri dışında göçebe olarak yaşayan Arap kabileleri Hz. Peygamber'e geliyor, sosyal yardımlardan pay almak için kendisine boyun eğiyor, teslim oluyorlardı. Bu davranışlarını "iman etmiş olmak için" yeterli saymaları, kendilerini mümin olarak göstermeleri üzerine bu âyetler gelmiştir.

Günlük dilde ve terim olarak *İslâm*, Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla bildirilen dinin adıdır. Bu dine iman eden ve gereğini yerine getirmeye çalışan kimselere de müslüman denir. Ancak İslâm kelimesinin sözlük mânasında "boyun eğmek, teslim olmak" da vardır. Bedevîlerin yaptığı da İslâm'ın bu sözlük mânasını gerçekleştirmekten ibaret idi. Çünkü 15. âyeti de göz önüne aldığımızda bir kimsenin gerçekten iman etmiş olabilmesi için kendisinde şu inanç ve davranışların gerçekleşmiş olması gerekmektedir: **1.** İslâm'ın taleplerini yerine getirirken bunların Allah ve resulünün emirleri olduğuna, Allah'tan geldiğine, O'nun emirlerine itaat etmenin insana, dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacağına kalbi ile de iman etmiş, inanmış olmak. **2.** Bu inancında asla şüpheye düşmemek, aklı ve duygularıyla ikna olmuş, bu inanca bağlanmış bulunmak. **3.** İslâm'ı ve müslümanları korumak, dininin güçlenmesi için malını ve gerektiğinde canını vererek çalışmak, çabalamak, olanca gücünü harcamak. Bağlamdan anlaşıldığına göre "Biz de mümininiz, inandık" diyen bedevîler henüz cihad ile sınanmış ve imanlarını ispat etmiş değillerdi. İmanlarının kalplerine yerleşmiş olmadığı hükmüne gelince, bunu ancak Allah bilirdi ve peygamberine böyle olduğunu bildiriyordu. Şayet Allah bildirmeseydi, peygamber dahil herkesin, "Ben mümininim" deyip emirlere itaat edenleri gerçekten ve kalpten inanmış saymaları, böyle bilmeleri gerekecekti.

Bedevîlerin Hz. Peygamber'e teslim olmalarına, onun yanında yer almalarına iki yönden bakılabilir: **a)** Müminlere düşman olmak yerine dost olup destek sağlamak; **b)** Ganimetten, sosyal yardımlardan yararlanmak, daha da önemlisi müslümanlar arasında yaşayarak gerçek ve kâmil mânada imana kavuşmak. Bu âyetler geldiği dönemde müslümanların bedevî desteğine ihtiyaçları kalmamıştı; halbuki onların hem maddî yardıma hem de hidayete, doğru ve kurtarıcı bir kılavuza ihtiyaçları

vardı. Teslim olmalarının, itaat etmelerinin karşılığını eksiksiz olarak aldılar, Hz. Peygamber ve ashabı tarafından eğitilerek hem medenîleştiler hem de birçoğunun gönlüne iman yerleşti. Şu halde ortada sözü edilecek bir iyilik, bir lutuf varsa bu, onların teslim (İslâm) olmaları değil, bu sayede elde ettikleri idi; bundan dolayı asıl minnettar olması gerekenler kendileriydi.

50 (34)

Kāf Sûresi

Mekke, 45

Nüzûlü

Mürselât sûresinden sonra ve Beled'den önce Mekke'de nâzil olmuştur. Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığı, yorulduğu için de yedinci gün dinlendiği şeklindeki yahudi inancını reddeden 38. âyetin Medine'de indiğine dair bir rivayet vardır. Bu rivayet, Mekke döneminde halkın böyle bir bilgiye sahip bulunmadıkları için onu reddeden bir âyetin gelmesinin de uzak ihtimal olduğu düşüncesine dayanmaktadır. İbn Âşûr'un da haklı olarak ifade ettiği gibi, bu gerekçe 38. âyetin Medine'de geldiğini göstermez; çünkü Mekkeliler'in çevreyle kültürel ilişkileri vardı, bu bilgiyi Medine civarındaki yahudilerden öğrenmiş olabilirlerdi; ayrıca Allah Teâlâ her şeyi biliyordu ve gerekli gördüğü için bu inancı reddeden bir âyet gönderebilirdi (XVI, 274).

Adı

Sûre Arapça'daki "kâf" harfi ile başlamaktadır, sahâbe devrinden beri de bu isimle anılmıştır.

Konusu

Sûre Kur'an-ı Kerîm'in önemine dikkat çektikten sonra, Mekke döneminde iman konularına ağırlık verildiği için öldükten sonra hesap vermek ve dünyada elde edilen sonuca göre muamele görmek üzere dirilme olayını açıklamakta, buna Allah'ın ilim ve kudretinin yeterli olduğuna dair kanıtlar getirmekte, geçmiş zamanlarda peygamberlerine inanma-

yan toplulukların acı sonlarına ait bilgiler vermekte, Hz. Peygamber'i ve ashabını sabır ve ibadete teşvik etmekte, baş kısmında olduğu gibi yine Kur'an'ın bilgilendirme ve uyarma işlevine dikkat çekerek son bulmaktadır.

Fazileti ve özelliği

Sahâbe döneminden beri Kur'an'ı düzenli ve devamlı okuyan müslümanlar, günlük okunacak bölümleri, sûrelerin uzunluklarını göz önüne alarak ayırmışlar, bu ayırmaya *tahzîb*, her bölüme de *hizb* demişlerdir. İlk bölüm üç sûredir: Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ. İkinci bölüm beş sûredir: Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe (Berâe). Üçüncü bölüm yedi sûredir: Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhim, Hicr, Nahl. Dördüncü bölüm dokuz sûredir: İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Mü'minûn, Nûr, Furkān. Beşinci bölüm on bir sûredir: Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Ahzâb, Sebe', Fâtır, Yâsîn. Altıncı bölüm 13 sûredir: Sâffât, Sâd, Zümer, Mü'min (Gāfir), Fussılet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkāf, Muhammed, Fetih, Hucurât. Bundan sonraki bölümlerin genel adı "mufassal"dır; bunların uzun olanları (tıvâl) Kāf sûresiyle, orta uzunlukta (evsât) olanları Abese sûresiyle, kısa (kısâr) olanları ise Duhâ sûresiyle başlamaktadır. Mufassal genel bölümünün başında Hucurât mı yoksa Kāf mı bulunduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmakla beraber çoğunluk Kāf sûresini mufassal bölümünün ilk sûresi olarak kabul etmişlerdir (İbn Kesîr, VII, 370-371; İbn Âşûr, XXVI, 214).

Kāf sûresini, Hz. Peygamber'in cuma hutbesinde, kurban ve ramazan bayramlarında, sabah namazının farzında sık sık okuduğuna dair sağlam rivayetler vardır (Müslim, "Salât", 165-171).

1 – 15

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قٓ ۠ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ ۝١ بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ

الكافرون هذا شيء عجيب ﴿٢﴾ ءاذا متنا وكنا ترابا ذلك
رجع بعيد ﴿٣﴾ قد علمنا ما تنقص الارض منهم وعندنا كتاب
حفيظ ﴿٤﴾ بل كذبوا بالحق لما جاءهم فهم في امر مريج ﴿٥﴾ افلم
ينظروا الى السماء فوقهم كيف بنيناها وزيناها وما لها
من فروج ﴿٦﴾ والارض مددناها والقينا فيها رواسي وانبتنا
فيها من كل زوج بهيج ﴿٧﴾ تبصرة وذكرى لكل عبد منيب ﴿٨﴾
ونزلنا من السماء ماء مباركا فانبتنا به جنات وحب الحصيد ﴿٩﴾
والنخل باسقات لها طلع نضيد ﴿١٠﴾ رزقا للعباد واحيينا به
بلدة ميتا كذلك الخروج ﴿١١﴾ كذبت قبلهم قوم نوح
واصحاب الرس وثمود ﴿١٢﴾ وعاد وفرعون واخوان لوط ﴿١٣﴾ واصحاب
الايكة وقوم تبع كل كذب الرسل فحق وعيد ﴿١٤﴾ افعيينا بالخلق
الاول بل هم في لبس من خلق جديد ﴿١٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Kāf. Şanı yüce Kur'an'a

yemin olsun! **2.** Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da, "Bu tuhaf bir şey!" dediler, **3.** "Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!" **4.** Yerin onlardan neyi eksilttiğini bilmekteyiz; bizde her şeyi saklayan bir kayıt vardır. **5.** Ayrıca bunlar gerçeği kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar; tam bir tutarsızlık içindeler. **6.** Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Hiçbir kusuru olmaksızın onu nasıl kurduk, nasıl süsledik! **7.** Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik, orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik; **8.** Bize yönelen her kula aydınlatıcı ve hatırlatıcı olsun diye. **9.** Gökten bereketli yağmurlar indirdik, onunla cennet gibi bahçeler ve hasat edilen tahıllar yetiştirdik. **10.** Bir de salkım salkım meyvesiyle yükselen hurma ağaçları. **11.** Hepsi kullara rızık olsun diye. O yağmurla ölü toprağa can verdik. İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak. **12.** Bunlardan önce Nûh kavmi, Res ve Semûd halkı da yalanlamıştı. **13.** Âd, Firavun ve Lût'un kardeşleri, **14.** Eykeliler ve Tübba' kavmi de (yalanlamışlar), hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamışlardı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi. **15.** Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.

Tefsiri

1-11. Hz. Peygamber'in Kur'an (vahiy) yoluyla alıp tebliğ ettiği inanç esasları içinde en önemlileri; bir tek Allah'a kulluk (tevhid), peygamberliğe iman (nübüvvet), öldükten sonra dirilmeye ve ondan sonraki ebedî hayata (âhiret) inanmaktadır. Müşriklerin yeniden dirilişi inkâr etmeleri üzerine onları ikna etmek maksadıyla Allah'ın ilmine, kudretine dikkat çekilmekte; insanlar ilk yaratılış ile çevrelerinde olup bitenlere, içinde yüzdükleri nimetlere bakarak yeniden yaratma ve diriltmenin mümkün olduğu konusunda düşünmeye teşvik edilmektedir. Müşriklerin hep tekrarladıkları bir şüpheleri vardır: "Çürüyüp dağılmış, başka maddelere dönüşmüş bedene can vermek nasıl mümkün olabilir?" Kur'an'ın bu şüpheye karşı ileri sürdüğü delilin iki önemli unsuru vardır:
1. Her şeyi yok iken var eden Allah yeniden var etmeye elbette kadirdir.
2. Ölen insanda neyin kaldığını, neyin eksildiğini, nelerin başka madde-

lere dönüştüğünü Allah eksiksiz olarak bilmektedir; bunların benzerini yaratmak ve ruhu bu bedene iade etmek O'nun için zor değildir.

774 yılında (1372) vefat eden tarihçi ve tefsirci İbn Kesîr 1. âyetin tefsirinde "Kâf"ı açıklarken, gelenekte ilim, tenkit ve aklın ne ölçülerde kullanıldığını gösteren şu önemli tesbit ve görüşleri ortaya koymuştur: "Eskilerden (selef) bazıları –Arap alfabesinden bir harf olan– Kâf'ın bir dağ olduğunu ve bütün dünyayı kuşattığını... ifade etmişlerdir. Sanırım bu da, Ehl-i kitap'tan bazı şeylerin alınıp nakledilebileceği görüşüne dayalı olarak İsrâiloğulları'ndan (İsrâiliyat'tan) alınmıştır. Bana göre bu gibi sözler, onların zındıkları tarafından, insanların din konusundaki bilgi ve inançlarını bozmak için uydurulmuştur. Bizim ümmetimizde bile bu kadar büyük din âlimleri, önderleri, hadis uzmanları bulunduğu ve aradan da fazla zaman geçmediği halde Peygamberimiz adına hadis uydurulduğuna göre –peygamberlerinden sonra bu kadar zamanın gelip geçtiği, âlimlerinin kitabı tahrif ettiği ve fâsıklığa saptığı bilinen– İsrâiloğulları'nda bu gibi hurafelerin uydurulup yayılması tabiidir. İsrâiloğulları'ndan bazı şeylerin nakledilebileceğini söyleyen rivayet, aklın câiz gördüğü haber ve bilgilerle sınırlıdır. Akıl yönünden imkânsız ve asılsız olduğu açık olan, yalan olduğu konusunda kuvvetli kanaat bulunan hurafeler bu cevaz (nakledilmesi câiz görülen haberler ve bilgiler) sınırı içine girmez" (VI, 395).

12-14. Burada adı geçen topluluklar (ümmetler, kavimler, kabileler) tıpkı Mekke müşrikleri gibi peygamberlerini yalanlamış, onlara inanmamış, tevhid inancının yayılmasını engellemek üzere mücadele vermiş, fakat sonunda mağlûp ve perişan olmuşlar, âhiretten önce dünyada cezalarını bulmuşlardır. Bunlar anılarak bir yandan müşrikler uyarılmakta, bir yandan da Peygamberimize moral verilmektedir. Burada anılan topluluklar hakkında aşağıda gösterilen yerlerde bilgi verilmiştir:

Nûh kavmi: Yûnus 10/71-74; Hûd 11/25; *Ress* (Arabistan'ın orta bölgesinde yaşamış, Semûd kavminin Nabatî koluna bağlı bir topluluktur): Furkan 25/38; *Semûd* (Âd kavminin bir kolu olup Kur'an'ın atıf yaptığı dönemde Hicaz'ın Suriye sınırına yakın bir yerinde oturuyorlardı): A'râf 7/73; *Lût'un kardeşleri* (Lût peygamberin mensup bulunduğu topluluk

kastedildiği için bu ifade kullanılmıştır): Hûd 11/70; Hicr 15/61-62; *Eyke halkı* (Tevrat'ta Midian şeklinde geçen Medyenliler'dir): Şuarâ 26/176-177; *Tübba'*: Duhân 44/37; *Âd*: A'râf 7/65; *Firavun*: A'râf 7/103; Yûnus 10/75-93; Tâhâ 20/25.

15. "İlk yaratışta acze düştük mü?" şeklinde çevirdiğimiz cümleyi, "İlk yaratma sebebiyle yorgun mu düştük?" diye çevirmek de mümkündür. Bu takdirde, Allah'ın evreni altı günde yarattığı ve yorulduğu için yedinci gün dinlenmeye çekildiği" şeklindeki yahudi inancı, ileride 38. âyette gelecek olan açık ifadeden önce burada da üstü kapalı olarak reddedilmektedir.

16 – 35

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِه۪ نَفْسُهُۚ وَنَحْنُ اَقْرَبُ
اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَم۪ينِ وَعَنِ
الشِّمَالِ قَع۪يدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَق۪يبٌ عَت۪يدٌ ﴿١٨﴾
وَجَٓاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَح۪يدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ
فِي الصُّورِۜ ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَع۪يدِ ﴿٢٠﴾ وَجَٓاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا
سَٓائِقٌ وَشَه۪يدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ ف۪ي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا
عَنْكَ غِطَٓاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَد۪يدٌ ﴿٢٢﴾ وَقَالَ قَر۪ينُهُ هٰذَا
مَا لَدَيَّ عَت۪يدٌ ﴿٢٣﴾ اَلْقِيَا ف۪ي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَن۪يدٍۙ ﴿٢٤﴾

مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرٖيبٍ ﴿٢٥﴾ اَلَّذٖى جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ
فَاَلْقِيَاهُ فِى الْعَذَابِ الشَّدٖيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرٖينُهُ رَبَّنَا مَٓا اَطْغَيْتُهُ وَلٰكِنْ
كَانَ فٖى ضَلَالٍ بَعٖيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَیَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ
بِالْوَعٖيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ وَمَٓا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِ ﴿٢٩﴾
يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَاْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزٖيدٍ ﴿٣٠﴾ وَاُزْلِفَتِ
الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقٖينَ غَيْرَ بَعٖيدٍ ﴿٣١﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ اَوَّابٍ
حَفٖيظٍ ﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِىَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَٓاءَ بِقَلْبٍ مُنٖيبٍ ﴿٣٣﴾
اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ فٖيهَا وَلَدَيْنَا
مَزٖيدٌ ﴿٣٥﴾

Meâli

16-17. İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş alıcılar alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız. **18.** O hiçbir söz söylemez ki, yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın! **19.** Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir de ona; "İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir!" denir. **20.** Derken sûra üfürülür; işte bu, uyarısı yapılmış olan gündür. **21.** Her şahıs, yanında bir sürücü, bir de şahitle gelir. **22.** (Ona şöyle seslenilir:) "Sen bu konuda tam bir gaflet içindeydin, artık gözünden perdeni kaldırdık, şimdi gözün keskindir." **23.** Arkadaşı, "İşte hep beraber olduğum şahıs burada" der. **24.** (Ve şu emir gelir:) "Atın cehenneme her inatçı kâfiri! **25.** İyiliği engelleyen, hak tanımayan, insanları şüpheye düşü-

ren; **26.** Allah'ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseyi, atın onu dayanılmaz azaba!" **27.** Yandaşı, "Rabbim! Onu ben azdırmadım, fakat o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi" der. **28.** Allah şöyle buyurur: "Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım. **29.** Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem." **30.** O gün cehenneme, "Doldun mu?" diyeceğiz, o ise cevap verecek: "Daha yok mu?" **31.** Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için de cennet, iyice yakınlarına getirilecek. **32-33.** Ve kendilerine şöyle denecektir: "İşte sizlere; daima Allah'a yönelen, O'nu aklından çıkarmayan, görmediği halde Rahmân'dan çekinip korkan ve samimi bir kalp ile gelen kimseye vaad edilen cennet! **34.** Oraya esenlikle giriniz, bu sonsuza dek sürecek gündür." **35.** Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır.

Tefsiri

16-35. Ölümden sonra diriliş ve âhiret hayatı hakkındaki haberler karşısında tereddüde düşen ve bunları inkâr edenlere önce akıllarını kullanarak düşünmeleri tavsiye edilmiş ve bu düşünceyi sağlıklı bir sonuca ulaştırabilmeleri için de bazı ipuçları verilmişti. Bu gruptaki âyetlerde ise, "bir şeyin fiilen gerçekleşmiş bulunması (vukûu), onun olabilirliğini (imkânını) gösteren en güçlü kanıt" olduğu için insanın ölümünden başlayarak karşılaşacağı olaylar ve oluşlar sıralanmıştır.

Muhammed Esed gibi bazı yorumcular, bu âyetlerde geçen "iki alıcı, arkadaş, sürücü ve tanık" gibi kelimeleri insanın dışındaki şuurlu varlıklar olarak değil, içindeki duygular, içgüdüsel dürtüler ve arzular ile akıl olarak yorumlamışlardır. İfade (lafız) bu yoruma müsait olmadığı için de zorlanmışlardır. Bize göre Kur'an'da, insanın içindeki duygular, içgüdüler, dürtüler ile sağduyu, kendilerine mahsus kelimelerle (nefis, kalp, basar, basiret, hevâ, tefekkür, akıl ...) anlatılmış, bunların işlevleri ve işleyiş biçimleri hakkında yeterli bilgi verilmiştir. Yine Kur'an'da insanı dışarıdan etkileyen insan, cin, şeytan, arkadaş ve meleklerden de söz edilmiştir. Bunların birini diğerine indirgemek, bir kısmıyla diğerlerinin kastedildiğini söylemek için mâkul ve haklı bir sebep yoktur. Melek başka, akıl ve sağ duyu başkadır; şeytan başka, nefis ve hevâ başkadır.

Âyetlerin oluşturduğu tablo şöyledir: İnsanı yok iken yaratan Allah onun içini dışını, bütün gizliliklerini bilmektedir. İnsanların sağ ve sollarında bulunan, yapıp ettiklerini eksiksiz kaydetmekle yükümlü bulunan iki melek bu işi, "hâşâ Allah bilsin veya unutmasın diye değil", kullar için bir belge olsun diye kaydetmektedir. Onlar bu kayıt işlemini yaparken, insana kendinden daha yakın olan Allah zaten her şeyi bilmektedir. Bir gün ecel gelip insan son anlarını yaşarken dünya ile şuur bağlantısı kesilecek, sekerat (ölüm sarhoşluğu) hali yaşanacaktır. Ölüm vuku bulduktan sonra insanlar, diriliş borusu çalınıncaya kadar kabir (berzah) âleminde kalacaklar, dirilişten sonra mahşerde toplanacaklar, dünyada göremedikleri bir kısım gerçekleri (gayb âlemine ait olayları, melekleri, şeytanları) açıkça görecek, Kur'an'ın söylediklerinin doğru olduğunu gözlemleyerek anlayacaklardır. Sonra yanlarında bir "sürücü" (âdeta zaptiye görevi yapan melek) bir de "tanık" (yazıcı melek veya amel defteri) ile teker teker ilâhî huzura alınacak, suçu başkalarına (meselâ şeytana) atmak suretiyle yapacağı savunmaya cevap verilecek, insanlar neyi hak ettiklerini anladıktan sonra cehenneme veya cennete gireceklerdir. Cehenneme gireceklerin yüzlerine karşı hüküm okunurken hangi suçlardan ve günahlardan dolayı bu cezayı hak ettikleri ibret verici bir üslûpla açıklanmaktadır: Küfür ve inkârda inat ve ısrar etmek, iyiliği engellemek, hak tanımamak, hakka tecavüz etmek, insanların inançlarını sarsmak için faaliyet göstermek, hepsinden ağır olarak da tevhid inancından sapmak, Allah'a ortak koşmak.

27. âyette insanın yandaşı ile aralarında geçen tartışma, İbrâhim sûresinde (14/22), yandaşın kim olduğu da açıklanarak şöyle anlatılmıştır: "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibarettir; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce de beni Allah'a ortak koşmanızı reddetmiştim.' Doğrusu zalimler için elem verici bir azap vardır."

35. âyette, "Üstelik katımızda fazlası da vardır" buyuruluyor. İnsanlar dünyada kendilerine verilen bilme ve anlama kabiliyetine göre nimet talebinde bulunuyor, mutluluğa vesile olacak şeyler istiyorlar. Halbuki

ebedî âlemde insanları mutlu kılacak mânevî nimetler, dünyada bilinen, düşünülen, hayal edilen ve istenenlerle sınırlı değildir; orada rıdvân (Allah'ın razı olduğunu ilân etmesinden hâsıl olan hal, kemal ve zevk), müşâhede-i cemâl (Allah'ı nasıllık ve niceliğin ötesinde bir idrak ile görmek) gibi saadet vesileleri vardır.

36 – 45

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا
فِي الْبِلَادِۜ هَلْ مِنْ مَح۪يصٍ ﴿٣٦﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ
قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَه۪يدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍۗ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾
فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ
الْغُرُوبِۚ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَاسْتَمِعْ يَوْمَ
يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَر۪يبٍۙ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ
يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ اِنَّا نَحْنُ نُحْي۪ وَنُم۪يتُ وَاِلَيْنَا الْمَص۪يرُۙ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ
الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًاۜ ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَس۪يرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ
وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَع۪يدِ ﴿٤٥﴾

Meâli

36. Kendilerinden önce, onlardan daha güçlü olup yeryüzünde şehirler kurarak aralarında gidip gelen nice toplulukları yok ettik. Kurtuluş var mı? **37.** Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır. **38.** Gökleri ve yeri altı günde yarattık da en küçük bir yorgunluk çekmedik. **39.** Resulüm! Sen onların söylediklerini sabırla karşıla; güneş doğmadan ve batmadan önce rabbini övgü ve tesbih ile an. **40.** Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tesbih eyle. **41.** Seslenenin, yakın bir yerden seslendiği gün için dinlemede ol. **42.** O dirilten sesi gerçekten işittikleri gün, işte o (ebedi hayata) çıkış günüdür. **43.** Biz, ancak biz hayat verir ve öldürürüz, dönüş de elbet bizedir. **44.** Yerküre kendilerinden ayrılıp paramparça olduğu gün göz açıp kapayıncaya kadar (o seslenene yöneleceklerdir); bu bizim için çok kolay bir toplamadır. **45.** Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla görevli değilsin, tehdidimden korkan kimseleri Kur'an ile uyar.

Tefsiri

36-37. Bu sûrede olduğu gibi başkalarında da, Hz. Peygamber'in muhatabı olan Araplar'dan önce gelip geçmiş topluluklara ve medeniyetlere işaret edilmiş; çok güçlü kavimlerin, bazan izleri bile kalmaksızın yok olup gittikleri, güçlerinin, ihtişamlarının, bilgi ve becerilerinin korkunç âkıbetlerini engelleyemediği anlatılmıştır. Bu anlatılanlardan ve tarih bilgisinden istifade edebilmek ve ibret alabilmek için ya insanda gördüklerini değerlendirerek sonuç çıkarabilecek bir aklî kapasiteye ya da anlatılanları peşin hükümden ve şartlanmışlıklardan arınarak dinlemeye ihtiyaç vardır. Bütün mârifet ve sorumluluk tebliğ edende, anlatanda değildir, dinleyene de iş düşmektedir.

38. Eldeki Tevrat nüshalarında Allah'ın evreni altı günde yarattığı, yedinci gün –yaratmayı bitirmiş olduğu için– istirahat ettiği ve o günü kutsal kıldığı belirtilir (Tekvin, 1-2). Konumuz olan âyette ise göklerin ve yerin altı günde yaratıldığı gerçeği teyit edilmekte, fakat yedinci gün dinlenme haberi ve inancı reddedilmektedir; çünkü yorulma ve din-

lenme kavramları Allah'ın bildirdiği yüce sıfatlarına ters düşmektedir. Yerin ve göklerin altı günde yaratılması da yoruma açık bir ifadedir. Bu sözü lugat mânasıyla alıp dünyevî zaman ölçülerine göre yirmi dörder saatten oluşan altı gün şeklinde değerlendirmek de doğru olmaz (bu konuda bilgi için bk. A'râf, 7/54).

39-40. Tefsircilerin bir kısmı, güneş doğmadan önceki hamd ve tesbihi sabah namazı, batmadan öncekini öğle ve ikindi namazları, gecenin bir kısmındakini akşam ve yatsı namazları, secdelerin ardından yapılması istenen tesbihi ise nâfile (sünnet) namazları olarak yorumlamışlardır. Sûrenin peygamberliğin ilk yıllarında nâzil olduğu ve bu sırada henüz beş vakit namazın farz kılınmadığı dikkate alındığında, âyetlerde zikredilen vakitlerde Allah'ı hamd ve tesbih (tenzih) ile anmayı, nâfile namaz veya doğrudan zihin ve dil ile anma şeklinde anlamak daha uygun olur. Konuya açıklık getiren sahih hadisler de vardır:

a) Cerîr b. Abdullah isimli sahâbî anlatıyor: Hz. Peygamber ile beraber oturuyorduk, dolunayın bulunduğu gece idi, aya baktı ve şöyle buyurdu: "Bakın, şu ayı nasıl görüyorsanız rabbinizi de böyle, zahmet çekmeden göreceksiniz. Güneş doğmadan ve batmadan namaz kılmayı engelleyen şeylerin üstesinden gelebilirseniz kılın." Râvi Cerîr, bununla sabah ve ikindi namazlarının kastedildiğini söylemiş, sonra da açıklamakta olduğumuz âyeti okumuştur (Müslim, "Mesâcid", 211). Râvi bu ifadeyi sabah ve ikindi namazları olarak yorumlamış olsa da, "yapabilirseniz, meşgaleleri yenebilirseniz" mânasına da gelen şart, kastedilen namazın farz namaz olmadığını göstermektedir.

b) Geceleyin uyanıp da "Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr. Sübhânallâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber. Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm" diyen, sonra da bağışlanmayı dileyen bağışlanır, dua edenin duası kabul edilir, abdest alanın (ve namaz kılanın namazı) makbul olur" (Buhârî, "Teheccüd", 21). Bu hadis de gece zikrinin (tesbihinin) ne olduğunu açıklamaktadır.

c) Hz. Peygamber'in namazlardan sonra, bugün de söylemeye devam ettiğimiz sözleri (zikir ve tesbihleri) söylediği sahih kaynaklarda yer

almaktadır (meselâ bk. Müslim, "Mesâcid", 135-146). Vahiy dilinde namaz, secde kelimesiyle de ifade edilmektedir, her secdeden sonra yapılacak zikir ve tesbihin ne olduğu da bu hadislerden anlaşılmaktadır.

Müşriklerin sözlü sataşmalarına ve iftiralarına karşı sabır tavsiye edilirken arkasından namaz ve zikir tedbirine yer verilmesi, namaz ve zikirle (Allah'ı anma, O'nunla gönül ve şuur ilişkisini diri tutma) sabır, direnme ve dayanma arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.

41-42. Bu iki âyet aynı olayı anlatan âyetler olarak alınırsa Peygamber efendimizin sûru dinlemesi emredilmiş olmaktadır. O anda sûra üfürülmediğine (diriliş borusu çalınmadığına) göre, bundan maksat kıyametin yakın olduğunu anlatmaktır. Nidânın yakın bir yerden gelmesi de, bütün yeryüzündeki insanlara seslenildiği halde her bir ferdin bu seslenişi kulağının dibinde imiş gibi açık, net ve yakından duyacağını ifade etmektedir. Bu iki âyetten birincisi Hz. Peygamber'in hayatında olan seslenişle, ikincisi ise kıyamet seslenişi ile ilgili olarak yorumlanırsa, Hz. Peygamber'in kulak vereceği seslenişi vahiy olarak anlamak gerekecektir.
"Çıkış günü" temsilî olarak dirilerek kabirlerden çıkmayı (baʿsü ba'de'l-mevt) ifade etmektedir. Bunu "fâni dünyadan ebedî âleme intikal" şeklinde anlamak da mümkündür.

44. "Göz açıp kapayıncaya kadar", çabucak olacak şey nedir? Bu konuda üç yorum yapılabilir: **1.** Yerkürenin çabucak yarılıp parçalanarak dağılması. **2.** Kabirlerin kısa bir sürede açılıp içindekilerin dirilerek çıkmaları. **3.** Yerküre parçalanıp dağılırken Allah'ın, diriltiği kullarını göz açıp kapayıncaya kadar mahşerde toplaması. Biz meâlde ikinci yorumu tercih etmiş olduk.

45. Müşrikler, Hz. Peygamber hakkında çeşitli söylentiler çıkarıyor, "deli, şair, masalcı..." diyorlar, bu da onu üzüyordu. Allah Teâlâ "Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz" buyurarak peygamberini teskin etmekte, bütün yapıp ettikleri karşısında onlara imkân ve özgür-

lük vermesinin bir hikmeti olduğuna dikkat çekmektedir. Bu arada peygamberin görevi, insanları imana ve dini hayata zorlamak değil, Kur'an'ı durmadan okuyarak, açıklayarak tebliğde bulunmak, insanları dine ve hakka çağırmaktır.

Kur'an'ın Allah nezdindeki değerine dikkat çekerek başlayan sûrenin, yine Kur'an'ın dini tebliğdeki önemine ve yerine işaret ederek son bulması, tebliğ ve telkinde asıl konuyu vurgulama yöntemi bakımından da ilgi çekicidir.

51 (67)

Zâriyât Sûresi

Mekke, 60

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli birinci, iniş sırasına göre altmış yedinci sûredir. Ahkāf sûresinden sonra, Gaşiye sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

İlk âyetinde geçen ve "savuranlar, tozu dumana katanlar" gibi mânalara gelen *zâriyât* kelimesi sûreye ad olmuştur; bazı meşhur tefsir ve hadis kaynaklarında Ve'z-zâriyât sûresi diye de anılır (İbn Âşûr, XXVI, 335).

Konusu

Sûrenin ana konusu öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğunu, yaratılmışlar içinde irade sahibi olma özelliğini taşıyanların, bir imtihan alanı olan dünya hayatını yaratılış amaçlarına uygun biçimde geçirip geçirmedikleri hususunda sorgulanacakları yargı gününden kaçış bulunmadığını ve bu yargılama sonunda herkesin bu dünyada yapıp ettiğinin olumlu olumsuz sonuçlarını mutlaka göreceğini ortaya koymaktır. Bu konu işlenirken, Allah Teâlâ'nın kudretinin kanıtlarından ve insanlara lutfettiği imkânlardan örnekler, önceki bazı inkârcı toplumların başına gelen felâketlerden kesitler verilmekte; bu arada Hz. Peygamber'in ve onun yolunu izleyen müminlerin dini tebliğ ederken nasıl bir tavır takınmaları gerektiğine ışık tutulmaktadır.

1 – 23

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًاۙ ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًاۙ ﴿٣﴾
فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًاۙ ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾ وَاِنَّ الدّ۪ينَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٦﴾
وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْحُبُكِۙ ﴿٧﴾ اِنَّكُمْ لَف۪ي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍۙ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ
عَنْهُ مَنْ اُفِكَۜ ﴿٩﴾ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي غَمْرَةٍ سَاهُونَۙ ﴿١١﴾
يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدّ۪ينِۜ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾
ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْۜ هٰذَا الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ
ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿١٥﴾ اٰخِذ۪ينَ مَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ
ذٰلِكَ مُحْسِن۪ينَۜ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَل۪يلًا مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ
يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾
وَفِي الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِن۪ينَۙ ﴿٢٠﴾ وَف۪ٓي اَنْفُسِكُمْۜ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾
وَفِي السَّمَٓاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ
اِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَٓا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-6.** Savurdukça savuranlara, yükü taşıyanlara, kolaylıkla akıp gidenlere, işleri taksim edenlere andolsun ki, size vaad edilen şey kesinlikle doğrudur ve son yargılama mutlaka gerçekleşecektir. **7-8.** Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun ki, siz çelişkili sözler söylemektesiniz. **9.** Çarpık düşünceli olanlar doğru yoldan başkasına yönelirler. **10-12.** O kahrolasıca koyu yalancılar, o gaflet içinde yüzen kendini bilmezler, "Hani son yargılama günü ne zaman?" diye sorarlar. **13.** O gün onlar ateşle sınanacaklar! **14.** Tadın bakalım cezanızı! Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte bu! **15-16.** Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise rablerinin kendilerine verdiklerini alarak cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler. **17.** Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. **18.** Seher vakitlerinde rablerinden bağışlanmalarını dilerlerdi. **19.** Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı. **20.** Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. **21.** Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz? **22.** Rızkınız ve size vaad edilenler göktedir. **23.** Göğün ve yerin rabbine andolsun ki bu, tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçek!

Tefsiri

1-6. İlk dört âyette dört grup varlık veya olaya yemin edildikten sonra 5 ve 6. âyetlerde hesap gününün geleceğinden şüphe edilmemesi istenmektedir. Burada çoğul kalıbında sıfat fiiller kullanılarak üzerine yemin edilenler (zâriyât, hâmilât, câriyât, mukassimât) hakkında değişik açıklamalar yapılmıştır.

İlk âyette geçen *zâriyât* kelimesi, "savuran, kırıp ufalayan, tozu dumana katan" anlamlarına gelmektedir. Müfessirlerin hâkim kanaati, burada bu kelimeyle rüzgârların kastedildiği yönündedir. Kehf sûresinin 45. âyetinde, "rüzgârın savurduğu" anlamına gelen cümlede aynı kökten türetilmiş olan "tezrû" fiilinin, rüzgârın sağladığı etki hakkında kullanılmış olması ve –aşağıda geleceği üzere– Hz. Ali'den nakledilen bir söz bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca, bu kelime "volkanları püskür-

ten, mahlûkatı kırıp geçiren ve etrafa yayan melekler", "barut, dinamit vb. sonradan keşfedilmiş ve edilecek şiddetli patlama ve tahrip maddeleri", "zürriyetin çoğalıp yayılmasına vasıta olan doğurgan kadınlar" yahut daha genel bir ifadeyle, "yaratılmışların hareketini sağlayan her türlü itici güç" gibi mânalarla da açıklanmıştır. 2. âyet lafzî olarak "bir yük, bir ağırlık taşıyanlar, yüklenenler" mânasına gelmektedir. Önceki âyette "rüzgârlar" anlamının benimsenmesi müfessirleri, bu âyeti "yağmur yüklü bulutlar" veya "bulutları taşıyan rüzgârlar" şeklinde anlamaya yöneltmiştir. İbn Abbas ve başka bazı âlimlerin yorumu, "insan ve eşya yüklü gemiler" şeklindedir. Bir grup âlim ise âyetin, bunların yanı sıra "gebe dişiler" mânasını da içerdiği kanaatindedir. 3. âyette sözü edilen "kolayca akıp gidenler"den maksadın "gemiler" olduğu yorumu yaygındır (muasır eserlerde gemilerin yanı sıra tren, otomobil gibi ulaşım araçlarından da söz edilir). Bununla birlikte "rüzgârın sürüklediği bulutlar" ve "yörüngesinde hareket eden yıldızlar" mânaları da verilmiştir. 4. âyette, daha önce sayılanları yöneten; rızık, doğum, ölüm vb. diğer konularda da Allah'ın buyruklarını uygulayan ve gerekli üleştirmeyi yapan meleklerin kastedildiği kanaati hâkimdir (Taberî, XXVI, 185-188; İbn Atıyye, V, 171-172; Beyzâvî, VI, 73; Elmalılı, VI, 4527).

Zemahşerî ve Râzî ilk dört âyette sayılanların ayrı şeyler ya da aynı şeyin farklı nitelikleri olabileceğini belirtirler. Hz. Ali'den nakledilen bir söz birinci ihtimali desteklemektedir. Bu rivayette âyetlerde geçen sıfat fiillerin özneleri sırasıyla şöyle açıklanmıştır: Rüzgârlar, bulutlar, gemiler, rızıkları taksim eden melekler. Burada aynı şeyin farklı niteliklerine yani rüzgâr çeşitlerine değinildiği ihtimaline göre yapılan ve Râzî tarafından daha güçlü bulunan yoruma göre ise bu âyetlerde geçen kelimelerin anlamları şöyledir: **1.** Zâriyât: Başlangıçta bulutları oluşturan rüzgârlar, **2.** Hâmilât: Su buharı halindeki bulutları –ki bunlar dağlardan daha ağır yüklerdir– taşıyan rüzgârlar, **3.** Câriyât: Bu yüklü bulutları sürükleyen rüzgârlar, **4.** Mukassimât: Yağmurları değişik yerlere dağıtan rüzgârlar (Zemahşerî, IV, 26; Râzî, XXVIII, 195).

Müfessirler Kur'an'daki kasemlerin (yeminler) amacı konusunda yeri geldikçe çeşitli izahlar yapmış olmakla beraber bu konuyu bütüncül bir bakışla inceleyen fazla eser bulunmadığı görülmektedir. İbn

Kayyim el-Cevziyye'nin *et-Tibyân fî aksâmi'l-Kur'ân* isimli eseri dışında eski âlimlerin bu konuda müstakil eserine rastlamadığını belirten muasır Hindistan âlimlerinden Abdülhamîd el-Ferâhî, bu eseri ve Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*'ındaki açıklamaları da dikkate alarak *Nizâmü'l-Kur'ân ve Te'vîlü'l-Furkān bi'l-Furkān* adlı tefsirine bu konuda değerli bir mukaddime yazmıştır. Abdülhamîd el-Ferâhî, *İm'ân fî Aksâmi'l-Kur'ân* adlı kitabında (Dımaşk – Beyrut 1994), her bir yemin ifadesine ait özel açıklamaları tefsirdeki yerlerine bırakarak konuyu ana çizgileri içinde incelemektedir. Özellikle İbn Kayyim ve Râzî'nin bu konudaki görüşlerini tahlil eden, yeminin tarihi ve insanların yemine ihtiyacı hususuna örnekleriyle değinen, bu arada Araplar'ın yeminlerinde üzerine yemin edilene veya muhataba değer verme yahut bizzat yemin edenin mertebesinin yüceliğine dikkat çekme mânasının bulunduğuna, bazan da yalan yere yemin edenin lânete uğraması telakkisine dayanıldığına dair örnekler veren müellif, daha çok şu hususların altını çizmektedir: Kasemin mahiyeti ve amacı "delâletler"dir, yani belirli mânaları göstermektir. Kur'an'da kasemin asıl amacı tâzim (yüceltme) değildir; ancak bazı kasemlerden bu mâna anlaşılır. Yeminde "muksem bih"in (üzerine yemin edilenin) bulunması bile şart değildir, dolayısıyla muksem bih zikredilmeyince bir şeyler takdir etmek gerekmez ve yemini, mutlaka üzerine yemin edilen bir şeyin tâzimi gözetiliyormuş gibi yorumlamak doğru olmaz. Yeminde asıl amaç, yemin edenin sözü pekiştirmesi, bir şeyi yapıp yapmamayı kendisine gerekli kılıcı bir azim ve kararlılık izhar etmesidir (bu konuda ayrıca bk. Râzî, XXVIII, 193-194; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'an*, notlarla neşreden: Tâhâ Yûsuf Şahin, Beyrut 1982; Sadık Kılıç, *Yemin Olsun ki*, İstanbul 1996).

Bu âyetlerde, muhatapların dikkatini çekecek ve üzerinde düşünmelerini sağlayacak bir tarzda yemin edilerek konunun ciddiyetine vurgu yapıldığı açıktır (İbn Atıyye, V, 171). Bu olağan üstü düzen ve dengeyi kurmaya kadir olan yüce Allah'ın vaad edilen ba's olayını yani insanların öldükten sonra diriltilmelerini gerçekleştirmeye de muktedir olduğuna işaret edilmektedir (Beyzâvî, VI, 74). İbn Âşûr'un da belirttiği üzere, burada mevsufları (nitelenenleri) açıklanmaksızın çok önemli ve üstün nitelikler üzerine yemin edildiğine göre bu âyetler, belirtilen sıfatlara

elverişli pek çok mevsufu düşünmeye imkân veren çok ince bir icâz (özlü anlatım) özelliği taşımaktadır (XXVI, 336). Öte yandan, kanaatimizce, yerin ve göğün önemine birkaç defa değinen (bk. 7, 20, 23, 47, 48. âyetler) bu sûrenin 22. âyetinde, "Rızkınız ve size vaad edilenler göktedir" buyurulması, ilk dört âyette de insan için hayatî önem taşıyan bazı yasalara, özellikle birtakım atmosfer olaylarına ve biyosferdeki değişkenlere, ayrıca bunların ilâhî iradeye uygun olarak gerçekleştirilmesinde görevli meleklere işaret edildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Müfessirlerin çoğu, –sûrenin genel üslûbunu, son âyetinde inkârcıların haşir günüyle tehdit edildiklerini ve özellikle 8. âyette müşriklere hitap edildiğini göz önüne alarak– 5. âyette de inkârcılara hitap edildiği, burada yer alan "size vaad edilen" anlamındaki ifadeyle öldükten sonra diriltilecekleri uyarısına değinildiği, 6. âyetteki "dîn" kelimesiyle de onlara verilecek cezanın kastedildiği yorumunu yapmışlardır (Zemahşerî, IV, 26; İbn Atıyye, V, 172; Râzî, XXVIII, 196-197). 5. âyette bütün insanlara hitap edildiği, dolayısıyla hem mükâfat müjdelerinin (vaad) hem de ceza uyarılarının (vaîd) gerçekleri ifade ettiğine, 6. âyette de dünyada yapılanların olumlu veya olumsuz karşılığının verileceği yargılama gününün mutlaka geleceğine işaret edildiği kanaatini taşıyanlar da vardır (Taberî, XXVI, 188-189; Hâzin, VI, 74; Şevkânî, V, 96).

7-14. Kâinattaki muhteşem düzenin bir parçası olan göğün bâriz bir özelliği üzerine yemin edilerek inkârcılar tutarlı düşünmeye davet edilmektedir. Ardından, evrenin bir yaratıcısı olduğunu kabul ettikleri halde, sıra O'nun çağrısına uymaya gelince dürüst davranmayan, bunu geleneklerine ve çıkarlarına aykırı gördükleri için peygambere ve onun bildirimlerinde merkezî bir yere sahip olan hesap gününe inanmaya yanaşmayan yalancı ve gafillerin âhirette karşılaşacakları azabın ne kadar çetin olacağına dair bir tasvire yer verilmektedir.

Astronomi yazarları, gökyüzünü incelemek ve amatör bir astronom olmak için –genellikle sanılanın aksine– bir teleskopumuzun olması gerekmediğini hatırlatıp başlangıçta gereken tek şeyin gözlerimiz ve açık bir gökyüzü olduğunu belirtirler. Bu hususta özel bir konuma sahip olan Kur'an'ın ilk muhatapları için gökyüzünü gözlemek günlük hayatın tabii

bir parçasını oluşturuyordu. Yılın büyük bir kısmında gökyüzünün berrak olması, güneş ve yağmur gibi etkenlerden korunma zamanları dışında hayatın genellikle açık mekânlarda geçmesi onları özellikle geceleri gökyüzünü ve gök cisimlerini dikkatle incelemeye yöneltiyordu. Nitekim Arap edebiyatında bu durumun etkileri açık biçimde görülmektedir. İşte Mekke döneminde inen birçok sûrede olduğu gibi burada da bazı önemli uyarılar yapılırken 7. âyette göğe yemin edilmiş ve muhatapların bunlar üzerinde daha bir dikkatli düşünmeleri gerektiği ima edilmiştir. Kuşkusuz bu imkân belirli bir dönemin ve coğrafyanın insanlarıyla sınırlı olmayıp Kur'an'ın verdiği ipuçlarından yola çıkacak herkes için ve özellikle bilimsel bilgiye erişme kolaylığına sahip olanlar için fazlasıyla mevcuttur.

7. âyette göğün sıfatı olarak geçen, "Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu" diye tercüme ettiğimiz *zâtü'l-hubük* tamlaması değişik şekillerde açıklanmıştır. Bu tamlamada geçen *hubük* kelimesinin kök anlamı "sıkı bağlayıp sağlamlaştırmak; kumaşı sıkı, sağlam ve güzel bir biçimde dokumak"tır. Hubük, "habîke" veya "hıbâk"ın çoğuludur. Birincisi, "özenle ve sanatkârâne dokunmuş, yol yol, hâreli kumaş" demektir. Hıbâk da "rüzgârın tatlı esintisiyle denizde veya kumda meydana gelen dalga ve kıvrım" anlamına gelir. Saçların çok kıvırcık olması veya ondüle yapılması sebebiyle görülen dalgalanmalar için de ("hıbâk"ın çoğulu olan) "hubük" kelimesi kullanılır. Halkaları yol yol örüldüğünden dolayı zırh bu kökten gelen "mahbûke" sıfatıyla nitelenir. Çoğu müfessirler bu kelimenin "hâreli, yol yol, örgülü" anlamı içermesinden dolayı göğün sıfatı olan zâtü'l-hubük tamlamasına "düzgün yollara sahip" mânasını vermişlerdir. Bu gruptaki müfessirlerin bir kısmı bu ifadeyi yıldızların yörüngeleri, gökyüzünde yıldızlar sebebiyle oluşan şekiller veya galaksiler (gök adaları) şeklinde yorumlarken, bir kısmı da bununla irfana götüren; yüce yaratıcının birlik, kudret, ilim ve hikmetine delâlet eden yolların kastedildiği yorumunu yapmıştır. Sahâbe ve tâbiîn dönemi müfessirlerinin birçoğu ise bu tamlamaya, "düzgün ve güzel yaratılışlı" ve "sağlam yapılı" anlamlarını vermişlerdir. Bazıları da hubükten maksadın yıldızlar olduğu ve bunların göğü bir nakış gibi süslediğine işaret edildiği kanaatindedir. Bütün bu yorumlar dikkate alınarak 7 ve 8. âyetlerin içerdiği mesaj şöyle ifade edilebilir: Türlü gök cisimleri, sistemleri ve bunlara ait hareket düzenleriyle semâ çok sağlam, ince ve sanatkârane bir denge içermekte,

akıl almaz bir âhenk içinde varlığını koruyan bu çeşitlilik ve güzellikler kuşkusuz tek bir kudreti işaretlemektedir. Şu halde insanlara yaraşan da farklılık ve çoklukların içinden birliğe ulaşabilmek, birbirini tutmayan söz ve davranışlardan kaçınmak, bunun tabii sonucu da yalnız ve yalnız tek Tanrı'ya kulluk etmektir. Dikkat edilmelidir ki 8. âyette tenkit edilen ve kınanan husus, farklı metotlar izlemek ve farklı görüşlere sahip olmak değil, müşriklerin bir yandan göklerin ve yerin Allah tarafından yaratıldığını söylerken diğer yandan putlara tapmaları, bir yandan öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederken diğer yandan putların ileride kendilerine şefaat edeceklerini umarak ölüm sonrası hayatı kabul anlamına gelen bazı tavır ve uygulamalar içinde olmaları, bir yandan Resûlullah'ın güvenilirliğini, erdemlerini kabul ederken diğer yandan onu vahiy alma konusunda yalancılıkla suçlamaları; üstelik bunu yaparken onun için şair, kâhin, sihirbaz ve mecnun gibi, Kur'an için de şiir, sihir ve eskilerin masalları gibi çelişkili iddialar ileri sürmeleridir. Bazı ilk dönem müfessirleri burada mümin olsun kâfir olsun bütün insanlara hitap edildiği ve bu ifadenin, "Kiminiz iman, kiminiz inkâr ediyor, kiminiz doğru buluyor, kiminiz yalan sayıyor" mânasına geldiği kanaatindedirler (Taberî, XXVI, 189-191; Zemahşerî, IV, 26-27; İbn Atıyye, V, 172-173; Râzî, XXVIII, 197-198; Elmalılı, VI, 4528-4529).

9. âyetin "doğru yoldan" şeklinde tercüme edilen ve lafzan "ondan" anlamına gelen "anhü" kısmı için değişik yorumlar yapılmıştır. Genel kabule göre buradaki "o" zamiri, Kur'an, Hz. Peygamber veya onun haber verdiği kıyamet gününün yerini tutmaktadır. Bu takdirde âyetin açıklaması şöyle olur: Hidayet çağrısına kulak tıkayan ve gönlünü kapatanlar, ön yargılı düşünenler doğru yoldan yüz çevirirler, bu sebeple hidayete eremezler. Meâlde bu yorum esas alınarak, "Çarpık düşünceli olanlar doğru yoldan başkasına yönelirler" şeklinde bir tercüme yapılmıştır. Diğer bir anlayışa göre zamir önceki âyette eleştirilen çelişkili tutumu belirtmektedir. Bu durumda mâna şöyle olur: Gönlünü hidayet çağrısına kapatmayanlar o çelişkili tutumdan çevrilir, kendilerine iman nasip olur. İbn Atıyye bu yorumu güzel bulmakla beraber âyetteki "efeke" fiilinin daima iyiden kötüye dönmeyi belirtmek için kullanıldığını hatırlatarak bunun Arap dilindeki kullanıma uygun olmadığını ifade eder (Zemahşerî, IV, 27; İbn Atıyye, V, 172-173). Burada çelişkili

söz ve tavırlardan yüz çeviren, onlara kulak asmayan müminler için bir övgü bulunduğu yorumu da yapılmıştır (Râzî, XXVIII, 198); ancak İbn Atıyye'nin uyarısı bu yorum açısından da geçerlidir.

15-19. Takvâ sahiplerinin âhirette erişecekleri mutlulukların kısa tasvirine yer verilmekte ve onların bu güzelliklere lâyık görülmelerinde etkili olan bazı özelliklerine değinilmektedir.

16. âyetin, "rablerinin kendilerine verdiklerini alarak" diye çevrilen kısmı genellikle, "âhirette Allah Teâlâ'nın kendilerine lutfedeceği mükâfat ve nimetlerden memnun ve mutlu olarak" mânasıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 27-28). Bu kısım için "dünyadayken rablerinin buyruk ve yasaklarına uyarak" yorumu da yapılmıştır; fakat bu yorum sözün akışına uygun değildir (İbn Atıyye, V, 174; başka yorumlar için bk. Râzî, XXVIII, 200-201).

17-18. âyetlerde geceleri ibadetle geçirmenin değeri üzerinde durulmaktadır. Bazı âyetlerde belirtildiği üzere, vücudun dinlenmesini sağlayan uyku, yüce Allah'ın insanlara bir lutfudur ve O'nun kudretini gösteren kanıtlardandır (bk. Furkān 25/47; Rûm 30/23; Nebe' 78/9). Buna karşılık Hz. Peygamber, aşırı uykuyu, buna yol açan sebepler ve vakit israfı olması dolayısıyla hoş karşılamamıştır. Aşırı uyku getiren sebeplerden biri de çok yemektir ki bunun sağlık açısından ne kadar zararlı olduğu açıktır. Öte yandan Resûl-i Ekrem kendini ibadete verme adına sağlığını tehlikeye atanları ve başkalarına, özellikle ailelerine karşı görevlerini ihmal edenleri de uyarmıştır (Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Sıyâm", 177). Bu hususlar göz önüne alındığında 17. âyetten uykunun yerildiği anlamı çıkmaz. Burada, kulluk şuurunu açık tutma ve vakitlerini olabildiğince tefekkür ve ibadetle değerlendirme gayreti içinde olan müminlerin övüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu sûrenin indiği sıkıntılı dönemde müslümanlar için cemaatle düzenli ibadet imkânı bulunmuyor, daha çok geceleri huzur içinde kendilerini ibadet ve tefekküre verebiliyorlardı. Önceki yaşantılarına göre yepyeni birer kimlik kazanan bu dönemdeki müminler için, hem Resûlullah'ın en yakın dava arkadaşları olmaları hem de çevrelerinden gelen baskı ve eziyetler karşısında mânevî dirençlerini koruyabilmeleri açısından geceleri olabildiğince ibadetle ve yeni dinin duyurulmasını sağ-

layacak hazırlık çalışmalarıyla geçirmek özel bir önem taşıyordu. Nitekim Hz. Peygamber'in –yukarıda işaret edilen– gece ibadetinde normal sınırın aşılmamasıyla ilgili ikazları Medine dönemine rastlamaktadır (seher vaktinin özelliği hakkında bk. Âl-i İmrân 3/17).

19. âyette, Kur'an'ın Allah'a kulluğun, O'nu tâzim etmenin yanında yarattıklarına da şefkat gösterme şeklinde anlaşılması gerektiği yönündeki ısrarlı tavrının bir örneği görülmekte; övgüye lâyık müminlerin, Allah'ın yüceliğini hiç hatırdan çıkarmaksızın O'ndan bağışlanmayı dileme özelliklerinin hemen ardından yardımseverliklerine değinilmektedir. "Yardım isteyen" ve "yoksul" diye çevirdiğimiz *sâil* ve *mahrûm* kelimelerinin anlamı hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Yaygın yoruma göre sâil ihtiyacını belli eden hatta yardım talebinde bulunan, mahrûm ise ihtiyaç içinde olduğu halde istemekten çekinen ve ar duygusu, halini belli etmesine engel olan kimsedir. Birinci kelimeyle insanların, ikincisiyle ise can taşıyan diğer varlıkların kastedildiği tarzında bir yorum da vardır ki bu yorum, insanların yanı sıra diğer canlıların haklarına, özellikle hayvan haklarına dikkat çekmesi açısından ilginçtir (başka izahlarla birlikte bk. Râzî, XXVIII, 205-207; Şevkânî, V, 98). Burada müminleri, Medine döneminde konacak malî vecîbe hükümlerine hazırlayıcı gönüllü bir ödeme söz konusu olmakla beraber, malî gücü yerinde olanların, bu yardımları kendilerinin bir lutfu olarak görmemeleri için yapılacak yardımın muhtaçlara ödenmesi gereken bir "hak" olduğunu belirten bir ifade kullanılmıştır. Hatta bazı âlimler burada da zekât vecîbesini yerine getirenlerin övüldüğü kanaatindedirler. Şu var ki bu yorumda "zekât" kelimesi, nisabı, nisbeti ve harcama yerleri dinen belirlenmiş bir malî yükümlülük anlamında kullanılmamıştır; zira bu anlamıyla zekât Medine döneminde farz kılınmıştır (bk. Tevbe 9/59-60, özellikle 103). Öte yandan Medine döneminde zekâtla ilgili olarak yapılan miktar belirlemelerinin normal durumlarda geçerli olduğuna, miktarlardan söz etmeksizin "zenginin, fazlası olanın malında yoksulun hakkı bulunduğu"nu ifade eden âyetlerin, kıtlık, kriz, felâket gibi olağan üstü durumlarda zekâtın belirlenmiş miktarlarını ödemenin kişiyi sorumluluktan kurtaramayacağına işaret ettiğine de dikkat edilmelidir.

20-21. Kur'an-ı Kerîm insanın kendi varlık sebebi üzerinde düşünmesi için bazan ayrıntılara inerek bazan da genel bakış sağlayarak onu ilâhî kudretin evrendeki işaretlerine dikkatle bakmaya davet eder. Bu işaretleri iki ana grupta toplamak mümkündür: İnsanın kendi varlığındakiler ve dış âlemdekiler (özellikle bk. Fussılet 41/53). Cenâb-ı Allah'ın şuurlu varlıkları yaratmasındaki temel gayenin kendisine kulluk etmeleri olduğuna dair kapsamlı bir açıklamaya yer verilen bu sûrede de (bk. 56. âyet), aklını vicdanının kontrolü altında çalıştırabilen, muhâkeme gücünü iyi niyetle kullanabilen insanlar hem kendilerindeki hem de yeryüzündeki sayısız kanıtlar üzerinde düşünmeye çağırılmaktadır. 20. âyette geçen ve "sağlam düşünce ve inanç sahipleri" diye çevirdiğimiz *mûkınîn* kelimesini müfessirler genellikle "ibret gözüyle bakıp sağlam bir düşünce ile kesin bir inanca ulaşanlar yahut bu yolla inançlarını pekiştirenler" şeklinde anlamışlardır. Zemahşerî bu bakışla iman arasındaki ilişkiyi özetle şöyle açıklar: Bunlar, kesin delile dayalı ve gerçeğe ulaştıran doğru yolu izleyen muvahhidlerdir (Allah'ın birliğine inananlar). Çünkü onlar basiret sahibidirler, ibret gözüyle ve derinlere nüfuz eden bir anlayışla bakarlar; bir kanıt gördüklerinde onun üzerinde nasıl fikir yürütüleceğini bilirler ve imanlarına iman katarlar (Taberî, XXVI, 204; Zemahşerî, IV, 28; İbn Atıyye, V, 175).

22. "Gökteki rızık" konusunda ilk hatıra gelen şey, yağışların ve güneş ışığının dünyadaki hayatiyetin sürdürülmesine etkileridir. Müfessirler daha çok yağışın önemi üzerinde durmuşlardır. Bazıları bunu kazâ ve kader şeklinde de yorumlamıştır. Âyetin "size vaad edilenler" diye çevirdiğimiz kısmı Kur'an'ın kendine özgü ifade özelliklerinden olup hem "müjdelendikleriniz" hem de "tehdit edilip uyarıldıklarınız" anlamıyla açıklanabilir. Birinci izah insanlar için göklerde birçok imkân ve nimet bulunduğu sonucuna götürür; ikinci izah ise nimet ve rızkın yanında birçok cezanın da göklerden geldiğini ve gelebileceğini gösterir. Bu ifade "cennet ve cehennem", "hayır ve şer" ve "kıyametin kopması" gibi mânalarla da açıklanmıştır (Taberî, XXVI, 205-206; İbn Atıyye, V, 176; İbn Âşûr, XXVI, 354-355; bu konudaki âyetlere toplu bir bakış için bk. Celâl Yeniçeri, s. 406-416).

23. Yüce Allah vahiy ile bildirilenlerin ne kadar gerçek olduğuna yemin ederken, insanların bunu iyice kavramaları için en yakınlarındaki bir hakikati, onların temel özelliklerinden olan konuşma yeteneğini örnek göstermiştir. Âyetin sonunda fiil halinde geçen "nutk" kavramı, "konuşma" yanında "düşünme" anlamını da içermekte olup doğru düşünmenin yöntemlerini gösteren mantık terimi de bu kökten gelmektedir. Şu halde buradaki yemin ifadesinin, konuşan varlık olmanın aynı zamanda muhakeme eden ve gözlemlediklerinden sonuçlar çıkaran varlık anlamına geldiği bilincini taşıyan ve bunun gereğini yerine getiren insanların onuruna onur kattığı söylenebilir. Nitekim Resûlullah'tan rivayet edilen bir hadiste, âyetteki yemine rağmen konumunun ve kendisine verilen değerin şuuruna varamayan ve O'nu inkârda direnen kimseler ağır bir dille eleştirilmiştir (bk. Taberî, XXVI, 206-207; İbn Atıyye, V, 176-177, bu söz Arap diline yapılmış bir atıf gibi de düşünülmüştür).

24 – 46

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ ضَيْفِ اِبْرٰه۪يمَ الْمُكْرَم۪ينَۢ ﴿٢٤﴾ اِذْ دَخَلُوا
عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌۚ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ
اِلٰٓى اَهْلِه۪ فَجَٓاءَ بِعِجْلٍ سَم۪ينٍۙ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَۘ ﴿٢٧﴾
فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَل۪يمٍ ﴿٢٨﴾
فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ ف۪ي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَق۪يمٌ ﴿٢٩﴾
قَالُوا كَذٰلِكِۙ قَالَ رَبُّكِۜ اِنَّهُ هُوَ الْحَك۪يمُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَمَا
خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِم۪ينَۙ ﴿٣٢﴾

لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾
فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ
مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ
الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾ وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾
فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ
فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾
مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِي ثَمُودَ
إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ
الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا
مُنْتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾

Meâli

24. İbrâhim'in değerli konuklarıyla ilgili kıssa sana ulaştı mı? **25.** Onun yanına girdiklerinde "Selâm" demişler, o da "Selâm" demiş; (içinden) "Hiç de tanıdık kimseler değil" diye geçirmişti. **26.** Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti ve (kızartılmış) besili bir buzağı getirdi. **27.** Onu önlerine koydu ve "Buyurmaz mısınız?" dedi. **28.** Vaziyetlerinden kaygılandı. "Korkma" dediler ve ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler. **29.** Karısı heyecanla bağırarak alnına

vurdu; "Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha!" dedi. **30.** "Rabbin böyle buyurdu" dediler; "Kuşkusuz hikmeti sonsuz, ilmi sınırsız olan yalnız O'dur." **31.** İbrâhim "Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir?" dedi. **32.** "Biz" dediler, "Günaha batmış bir topluluğa gönderildik; **33-34.** Haddi aşanlar için rabbinin nezdinde işaretlenmiş balçıktan taşları üzerlerine yağdırmak üzere." **35.** Derken, orada bulunan müminleri çıkardık. **36.** Zaten orada –bir hâne dışında– Allah'a teslim olmuş kimseler de bulamadık. **37.** Ve orada, acı veren azaptan korkanlar için bir işaret bırakmış olduk. **38.** Mûsâ'da da (ibretler var). Onu apaçık delillerle Firavun'a göndermiştik. **39.** Firavun saltanatı sebebiyle karşı çıkmış ve "O ya bir sihirbaz veya bir mecnundur" demişti. **40.** Sonunda onu da askerlerini de yakalayıp denize attık; o sırada kendini kınayıp duruyordu. **41.** Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik. **42.** Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu. **43.** Semûd'da da (ibretler var). Onlara, "Bir süreye kadar faydalanın bakalım!" denmişti. **44.** Rablerinin buyruğuna uymayı kendilerine yediremediler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım yakalayıverdi! **45.** Yerlerinden bile kalkamadılar ve kimseden yardım da alamadılar. **46.** Bunlardan önce yaşayan Nûh'un kavminde de (ibretler var). Çünkü onlar yoldan çıkmış bir topluluk idi.

Tefsiri

24-37. Daha önce nâzil olan Hûd ve Hicr sûrelerinde, Hz. İbrâhim'e insan kılığında meleklerin gelmesi, kendisi ve hanımı çok yaşlı oldukları halde, onlara bir oğul müjdelemeleri, ardından da Hz. Lût'un kavmini cezalandırmak üzere gönderildiklerini açıklamaları olayı; yine bu sûrelerde ve A'râf sûresinde Lût kavminin acı âkıbeti anlatılmıştı (bk. A'râf 7/80-84; Hûd 11/69-83; Hicr 15/51-77). Bu âyetlerde bazı detay farklarıyla aynı konuya yer verilmesi, 38-40. âyetlerde Firavun ve adamlarının, 41-46. âyetlerde de başka bazı kavimlerin başına gelenlere kısa kısa değinilmesi, bir taraftan gösterilen açık kanıtlara rağmen taşkınlıklarını ve müslümanlara eziyetlerini gittikçe arttıran müşrikler için bir uyarı, diğer taraftan da Resûl-i Ekrem ve ona gönülden bağlanan müminler

için bir teselli anlamı taşımaktadır. Burada kıssanın misafir ağırlama bölümü, Allah Teâlâ'nın umulmadık bir anda ve biçimde, dilediği kullarını sıkıntıdan kurtarabileceğinin, bağnaz inkârcıları da kötü âkıbete çarptırabileceğinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır (Râzî, XXVIII, 210). Kur'an'ın bir kıssaya "Sana ulaştı mı?" şeklinde bir soruyla başlaması, o olayın önemine dikkat çektiğini ve Resûlullah'ın onu ancak vahiy yoluyla bilebildiğini gösteren bir anlatım üslûbudur (Zemahşerî, IV, 28; İbn Âşûr, XXVI, 357).

Misafirlerin melek oluşu ve kelimenin kök anlamları dikkate alınarak 24. âyette geçen *mükremîn* kelimesi "değerli" diye çevrilmiştir. Bu kelimenin "ikram edilenler" anlamını esas alan müfessirler bununla, bizzat Hz. İbrâhim ve eşinin misafirlere ikramda bulunup hizmet ettiklerine işaret edildiğini belirtirler (Taberî, XXVI, 207); fakat Allah Teâlâ katında ikrama mazhar oldukları için böyle nitelenmiş de olabilirler (İbn Atıyye, V, 177). 25. âyetin "(İçinden) 'bunlar hiç de tanıdık kimseler değil' demişti" diye tercüme edilen kısmı "(Onlara) 'sizi tanımıyoruz, yabancısınız herhalde?' demişti" şeklinde de anlaşılmıştır (başka yorumlarla birlikte bk. Taberî, XXVI, 208; Zemahşerî, IV, 29-30). 26. âyette kullanılan *râğa* fiili daha çok, "sözünü bitirir bitirmez, etrafındakilere belli etmeden bulunduğu yerden acele ayrılma"yı ifade eder (İbn Atıyye, V, 177). Olayın akışı dikkate alındığında Hz. İbrâhim farkına varılmayacak şekilde oradan ayrılması değil, gidiş sebebini belli etmeden yani onlara ikram hazırlığı gerekçesini açıklamadan müsaade almış olması muhtemeldir. Bu sebeple meâlde "belli etmeden ... gitti" denmiştir. Hûd sûresinin 69. âyetinde belirtildiği üzere, getirdiği buzağı kızartılmıştı.

27 ve 28. âyetlerde elçilerin yemeğe el sürmemeleri sebebiyle Hz. İbrâhim'in endişelenmeye başladığı belirtilmektedir. Hûd sûresinin 70. âyetinde bu husus daha açık biçimde ifade edilmiştir. Bu sebeple müfessirlerin bir kısmı, "Buyurmaz mısınız?" diye çevrilen cümleyi de onların yemediklerini farketmesi üzerine söylediğini düşünmüşler ve "Niçin yemiyorsunuz ki?" şeklinde anlamışlardır. Kitâb-ı Mukaddes'te ise onların kendileri için hazırlanan yemeği yedikleri yazılıdır (bk. Tekvin, 18/8). Geleneğe göre misafirin kendisine ikram edilen yemeği yememesi hasmâne düşünceler taşıdığının işareti sayılıyordu. Bazı müfessirler Hz. İbrâhim'in endişesinin bu sebebe dayandığı kanaatindedir (İbn

Atıyye, V, 178); İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre ise Hz. İbrâhim'in endişesi onların melek olduğunu sezmiş ve azap ile görevli olarak geldiklerini düşünmüş olmasından kaynaklanmıştı (Zemahşerî, IV, 30).

29. âyette Hz. İbrâhim'in eşinin verilen haber (çocuk müjdesi) karşısındaki tepkisi tasvir edilirken kullanılan kelimelerle ilgili değişik açıklamalar yapılmıştır; bunlar, şaşkınlığını ifade eden bir ses çıkarması ve mahcubiyet içinde yahut hayretinden dolayı elleriyle yüzünü kapatmaya çalışması veya yüzüne vurması şeklinde özetlenebilir. Âyetin "heyecanla bağırarak" diye çevrilen kısmına, "Nazik bir edâ ile oraya geldi, yaklaştı" mânasını verenler de olmuştur (Zemahşerî, IV, 30; İbn Atıyye, V, 178; Şevkânî, V, 102). Lafzan "Yaşlı ve kısır bir kadın!" anlamına gelen hayret ifadesinin ögeleri iki türlü tamamlanarak açıklanmıştır: **a)** "Ben yaşlı ve kısır bir kadınım!", **b)** "Yaşlı ve kısır bir kadın nasıl doğurabilir ki!" (İbn Atıyye, V, 178).

Bir kısım müfessirler bu âyetlerdeki anlatım tarzıyla, misafire hemen geliş sebebini sormayıp önce ikramda bulunma, ikram hazırlığını belli etmeden yapma, olabildiğince en iyi ikramda bulunma, nezaketle buyur etme gibi misafir ağırlama âdâbı ile ilgili bazı kurallara işaret edildiği kanaatine ulaşmışlardır (Zemahşerî, IV, 30; Râzî, XXVIII, 213-214).

35-37. âyetler meleklerin Hz. İbrâhim'le konuşmalarının devamı olmayıp burada olayla ilgili ek bir bilgi verilmektedir. 35. âyetin başında yer alan ve meâlde "derken" şeklinde karşılık verdiğimiz "fâ" harfi, meleklerin Hz. İbrâhim'le yapılan konuşmadan sonra burada belirtilen noktaya kadar geçen ve Hûd sûresinde anlatılan gelişmelere gönderme yapma anlamı içerir (İbn Âşûr, XXVII, 7).

38-40. İlk âyetteki *sultân* kelimesi bu bağlamda "açık kanıt" anlamına gelmektedir (İbn Atıyye, V, 179) ve bununla Hz. Mûsâ'nın Firavun'un önünde sergilediği mûcizeler kastedilmektedir (İbn Âşûr, XXVII, 10). 39. âyetin "saltanatı sebebiyle" diye çevrilen kısmı, daha çok "sahip olduğu bütün güçleri, askerlerini, iktidarı elinde bulunduruyor olmayı kullanarak" veya "var gücüyle" mânalarıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 31; İbn Atıyye, V, 179-180). 40. âyetin son cümlesi –meâlde tercih edilen mânaya göre– Firavun'un can verirken duyduğu pişmanlığa işaret etmektedir (krş. Yûnus 10/90-92). Müfessirlerin bir kısmı bu cümleyi, "O, kınana-

cak işler yapmaktaydı" şeklinde anlamışlardır ki, bu takdirde Firavun'un daha önce yaptığı kötülüklere işaret edilmiş olur (Taberî, XXVII, 3-4; Firavun ve Hz. Mûsâ'nın ona karşı mücadelesi hakkında bk. A'râf 7/103 vd.; Yûnus 10/75-93; Kasas 28/31-32).

41-46. Âd Hûd peygamberin, Semûd da Sâlih peygamberin kavminin adı olup Kur'an-ı Kerîm'de bu toplumların ve Nûh kavminin yapılan bütün ilâhî uyarıları hafife almaları ve inkârcılıkta direnmeleri sebebiyle helâk edilmelerine değişik vesilelerle dikkat çekilmiştir (Âd hakkında bk. A'râf 7/65-72; Hûd 11/50-60; Semûd hakkında bk. A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68; Nûh kavmi hakkında bk. A'râf 7/59-64; Yûnus 10/71-74; Hûd 11/25-49).

47 – 60

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ
الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ
﴿٤٩﴾ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا
مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥١﴾ كَذَٰلِكَ
مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ
﴿٥٢﴾ أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ
بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾ وَمَا
خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ

وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَت۪ينُ ﴿٥٨﴾
فَاِنَّ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾
فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

Meâli

47. Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz. **48.** Yeri de biz döşedik; ne güzel yaptık! **49.** Her şeyden çift çift yarattık, inceden inceye düşünesiniz diye. **50.** (Peygamber şöyle dedi:) "Şu halde Allah'a sığının. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım. **51.** Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım." **52.** İşte böyle; kendilerinden öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştir ki, "O bir sihirbaz veya bir mecnun" demiş olmasınlar. **53.** Sanki nesiller boyu birbirlerine hep bunu tavsiye etmişler! Daha doğrusu onlar azgın bir topluluk! **54.** Artık onlarla ilgilenme; bundan ötürü kınanacak değilsin. **55.** Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir. **56.** Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım. **57.** Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim. **58.** Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır. **59.** Şu iyi bilinmeli ki haksızlığa sapanlar için geçmişteki benzerlerinin payı gibi bir ceza payı var! Şimdi onu benden acele istemesinler! **60.** Başlarına geleceği bildirilen günden dolayı vay o inkârcıların haline!

Tefsiri

47-49. İlk üç âyette Cenâb-ı Allah'ın sonsuz kudretini gösteren ve her an yakın çevremizde gözlemleyebildiğimiz üç çeşit kanıta değinilmekte, 50-51. âyetlerde de bunlardan çıkarılması gereken sonuç peygamberinin dilinden bir uyarı tarzında ifade edilmektedir: Başka kaçacak, sığınılacak yer yoktur, yalnız Allah'a sığınmak, O'nun gösterdiği yolda yürümek

gerekir; O'nun yanında başka tanrılar uydurmak akıl ve iz'an sahibi varlıklara yaraşmaz.

47. âyette geçen *eyd* kelimesinin "kuvvet, kudret" veya "eller" mânalarına göre değişik yorumlar yapılmıştır; bu yorumlar, göğün muhteşem yapısı ve düzeninin yüce Allah'ın kudretine bağlı olduğunu ifade etme noktasında birleşir (Râzî, XXVIII, 226). "Şüphesiz biz genişletmekteyiz" diye çevrilen cümle için yapılan başlıca yorumlar şunlardır: **a)** Biz vüs'at yani genişlik ve kudret sahibiyiz; semadaki bu ihtişamı sağlamakla kudretimizden bir şey eksildiği sanılmamalıdır, dilesek daha da genişletiriz. Bakara sûresinin 255 ve Kaf sûresinin 38. âyetlerindeki içerik ve üslûp bu mânayı çağrıştırmaktadır. **b)** Hiçbir şeye muhtaç olmadığımız gibi nimetleri bol bol ihsan eden de biziz; sıkıntıları giderir, darda kalanlara genişlik veririz (Şevkânî, V, 105; Elmalılı, VI, 4542-4543). **c)** Evreni genişletmekteyiz. Bu yorum daha çok, uzay cisimlerinin birbirinden uzaklaştığı ve aralarındaki mesafenin gitgide arttığı yönündeki bilimsel tesbitten hareketle ortaya konan "genişleme teorisi" ışığında yapılmıştır (bk. Celal Kırca, s. 62-63; eski dönemlerin âlimlerinden bu yorumu destekleyen bazı açıklamalar için bk. Celâl Yeniçeri, s. 110-115). Gök kelimesinin Kur'an'daki kullanımları dikkate alınarak genişletilen şey, bu ve benzeri bağlamlarda "evren" (Esed, III, 1070-1071), "dünyanın dışındaki bütün kâinat" (Celal Kırca, s. 62) anlamlarında yorumlanabilmektedir. Râzî göğün binaya ve yerin döşeğe benzetilmesini, göğün ana yapısında değişme olmamasına, yerin ise genişleme-daralma, denizlerinin karaya dönüşmesi gibi değişkenliklere açık olmasına bağlar (XXVIII, 225-226; göklerin ve yerin yaratılması hakkında bk. Bakara 2/22, 29).

Müfessirler "her şeyden çift çift yaratma"nın anlamını açıklarken daha çok "gece-gündüz, erkek-dişi, yer-gök, insan-cin, iman-küfür, ay-güneş" gibi karşıtlık örnekleri üzerinde durmuşlardır. Taberî bunu "Cenâb-ı Allah'ın her yarattığının yanı sıra amaç ve işlevi itibariyle ondan farklı bir ikincisini yaratması" şeklinde anlamanın uygun olacağı kanaatindedir. Yine Taberî'nin izahına göre burada esas amaç Allah'ın yaratma sıfatına dikkat çekmektir. O'nun yaratmasını –meselâ ateşin yakma özelliği gibi– tek sonuçlu olarak algılamamak gerekir, O dilediği her şeyi dilediği biçimde yaratma gücüne sahiptir (XXVII, 8-9). Elmalılı,

bu konudaki görüşleri özetledikten sonra, Beyzâvî'nin "her cinsten iki nevi bulunduğu" tarzındaki yorumunu öncekileri de içine alması itibariyle daha kapsamlı bulur. Bununla birlikte o, âyetteki "her şey" ifadesinin sadece cinsleri değil fertleri de kapsadığını dikkate alarak, burada dış âlemdekiler ile onların zihindeki formlarının uyumlu eşleşmesiyle tecelli eden idrak olayına da işaret bulunduğu yorumunu yapar; herhangi bir şey hakkında meydana gelen şuur hâdisesinde bu ikiliğin kaçınılmaz olduğunu, bu ikilik içinde birleştirilmeden hiçbir şeyin tasdik edilemeyeceğini, tefekkür ve tezekkürde bulunulamayacağını, âyetin sonunda yer alan "ki inceden inceye düşünesiniz" ifadesinin de bunu desteklediğini belirtir (bk. VI, 4543-4544; ayrıca bk. Yâsîn 36/36).

49. âyetin son cümlesi hem bu âyette hem de önceki iki âyette belirtilenler üzerinde düşünülmesini kapsadığından (Zemahşerî, IV, 31), sırf bulunduğu âyete bağlı olduğu izlenimi vermemek için meâlinde bu cümleyi "İnceden inceye düşünesiniz diye!" şeklinde sona aldık.

52-55. Resûlullah'ın, çevresinden gördüğü kötü muameleyi ve inkârcıların onun hakkında kendisiyle asla bağdaşmayan sıfatlar uydurmalarını yadırgamayıp üzülmemesi için geçmiş toplumların tutumlarından örnek verilmektedir. 54-55. âyetlere göre Resûlullah'ın gerçekleri anlatmak uğruna ortaya koyduğu bunca çabaya rağmen direnişlerini sürdürenlere karşı yapması gereken şey, onlara aldırış etmeden doğru yolda yürümesi ve öğütten yararlanma yeteneğini yitirmemiş olanlara öğüt vermeyi sürdürmesidir. Vahiy alan ve mûcizelerle donatılan peygambere karşı bile böyle davranıldığına, buna rağmen ondan âyette belirtilen yolu izlemesi istendiğine göre, dini tebliğ görevi yapan müminlerin de benzer olumsuzluklarla karşılaştıklarında aynı yöntemi izlemeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

Râzî, peygamberler tarihinden örnekler vererek 52. âyette bütün peygamberlerin değil "resul" sıfatını taşıyanların kastedildiğini, ayrıca burada kapsamlı bir ifade kullanılmış olmasından bu ithamların herkes tarafından yapıldığı mânasının çıkmayacağını belirtir (XXVIII, 229-230; "nebî" ile "resul" arasındaki fark için bk. Bakara 2/61; A'râf 7/157). Bu ve benzeri yerlerde "mecnun" kelimesini –yaygın anlamıyla– "akıl hastası,

deli" şeklinde açıklamak mümkün olduğu gibi, o günkü inanışlar ışığında "cinlenmiş, cinin hâkimiyetine girmiş" şeklinde yorumlamak da mümkündür (bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 158-165; ayrıca bk. A'râf 7/184; Hicr 15/6). 53. âyette, müşriklerin Resûlullah'a karşı tutumları ile önceki toplumların kendi peygamberlerine karşı tutumları arasındaki benzerliğin sebebi olarak hatıra gelebilecek bir düşünceye, yani bunun bir hars, öncekilerden tevârüs edilmiş bir kültür olması ihtimaline değinildikten sonra "hayır!" veya "daha doğrusu..." buyurularak —muhtemelen, öncekilerle güçlü bir kültür etkileşimi içinde olmadıkları için— buna imkân bulunmadığına işaret edilmekte; hemen ardından da asıl sebebin öncekilerle bunların "azgınlık, taşkınlık etme" şeklinde özetlenebilecek ortak bir özellik taşımaları olduğu belirtilmektedir. Onları bu taşkınlığa ve mütecaviz davranmaya yönelten temel âmil de ön yargıyla hareket edip inkârda taassup göstermeleridir. Taberî âyetin ilk cümlesini "Bu, nesilden nesile aktarılan bir telakki mi?" şeklinde anlarken, müfessirlerin çoğu bunu hayretle karışık bir istihzâ ifadesi olarak kabul edip aynı zaman diliminde yaşamadıkları için böyle bir etkileşimin imkânsız olduğu açıklamasını yaparlar. Biz de bu anlayışa uygun olarak âyeti, "Sanki nesiller boyu birbirlerine hep bunu tavsiye etmişler! Daha doğrusu onlar azgın bir topluluk!" şeklinde çevirdik (bk. Taberî, XXVII, 9-10; Zemahşerî, IV, 32; İbn Atıyye, V, 182; Râzî, XXVIII, 230).

54. âyette yer alan "Artık onlarla ilgilenme" anlamındaki buyruğun, bazı insanlara karşı tebliğ görevinin terkedilmesinin istendiği şeklinde yorumlanması doğru olmaz. Zira bu buyruk, âyetin devamında belirtildiği üzere Resûl-i Ekrem'in, herkesin hidayete ermesi için gösterdiği canhıraş çabaya rağmen bu sonuca ulaşamamaktan ötürü duyduğu üzüntüyle ilgilidir ve kendisinin bu sonuçtan sorumlu olmadığını bildirme amacı taşımaktadır. Nitekim müteakip âyette Hz. Peygamber'den (alanlar için) öğüt vermeye devam etmesi istenmiş, başka âyetlerde de her şart altında tebliğ görevinin yerine getirilmesi için azim ve sebat göstermenin önemi üzerinde durulmuştur. Şu var ki aydınlanmaktan rahatsızlık duyup bağnaz bir tutum sergileyenlerden ilginin kesilmesi bir noktadan sonra kaçınılmaz olacağı için, "Artık onlarla ilgilenme; bundan ötürü kınanacak değilsin" buyurularak Hz. Peygamber'e teselli verilmektedir. 55. âyette

"öğüdün inananlara fayda vereceği"nin belirtilmesini ise şöyle anlamak uygun olur: Öğüt, iman sahiplerinin imanlarının güçlenmesine ve daha güzel davranmalarına; imana yatkınlığı olanların yani gözlerini, kulaklarını, gönüllerini hakikat çağrısına kapatmayanların da iman etmelerine ve bunun devamında mümine yaraşır davranışlar içine girmelerine vesile olur. İkinci grubu belirtmek üzere Zemahşerî, "Allah'ın imana gireceklerini bildiklerine" ifadesini kullanır (IV, 32).

56-58. Öyle anlaşılıyor ki 56. âyette sözü edilen öğüdün özü, insanların ve cinlerin yaratılış amacını hatırlatmaktır. 56. âyette açıkça ifade edildiği üzere bu yaratılış amacı, onların sadece Allah'a kulluk etmeleridir. Fakat burada fert fert her bir insan ve cinin zorunlu olarak Allah'a kulluk etmeleri değil, bu iki türden isteyenlerin kendi seçimleriyle bunu yapmaları kastedilmektedir (Zemahşerî, IV, 32). Nitekim başka birçok âyetten de bu mâna anlaşılmaktadır. Meselâ Mülk sûresinin 2. âyetine göre hayat ve ölüm insanların sınanması amacıyla var edilmiştir. 56. âyetin "sırf bana kulluk etsinler" şeklinde tercüme edilen kısmı "sırf beni tanısınlar" şeklinde de anlaşılmıştır (Şevkânî, V, 106); fakat son tahlilde Allah'ı tanımanın anlamı O'na gerektiği şekilde kulluk etmektir. Burada "kulluk" ile Allah Teâlâ'nın buyruk ve yasaklarına uymanın değil, mümin olsun inkârcı olsun bütün cinlerin ve insanların Allah'ın kudreti ve koyduğu ilâhî-tabii yasalar önünde zorunlu olarak boyun eğmelerinin kastedildiği yorumu da yapılmıştır; Taberî'nin tercih ettiği yorum budur (XXVII, 11-12). İbn Atıyye'ye göre bu ifadeyle, anılan varlıkların Allah'a kulluk etmeye yatkın bir yapıda yaratıldıkları ve onları buna yöneltecek yeteneklerle donatıldıkları da kastedilmiş olabilir (V, 183; İbn Atıyye'nin burada kullandığı deliller ve izahı için bk. Rûm 30/30). 57 ve 58. âyetlerde bu kulluğun –hâşâ– Allah'ın yararınaymış gibi algılanmaması için çok açık ifadelerle O'nun buna muhtaç olmadığı, asıl şuurlu varlıkların O'na kulluk etme ihtiyacı içinde oldukları belirtilmiştir.

59-60. Sûrenin başında ilâhî vaadin ve yargılama gününün gerçek olduğuna değinildiği gibi son âyetinde yine inkârcıların "başlarına geleceği gün"e dikkat çekilmesi sûrenin başı ile sonu arasındaki uyum açısından mânidardır (Râzî, XXVIII, 193, 238). Taberî, 60. âyette geçen ve "Vay o

inkârcıların haline!" şeklinde çevrilen *veylün lehüm* ifadesine "Onlar veyl vadisini boylayacaklar" anlamını verir. Ona göre buradaki *veyl* kelimesi cehennemde içinden iğrenç maddeler akan bir vadiyi ifade etmektedir (XXVII, 15). Ancak İbn Atıyye sözün bağlamı dikkate alındığında bu mânayı vermenin zor olduğunu belirtir (V, 184).

52 (76)

Tûr Sûresi

Mekke, 49

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli ikinci, iniş sırasına göre yetmiş altıncı sûredir. Secde sûresinden sonra, Mülk sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

İlk âyetinde geçen ve genellikle Sînâ dağı olarak anlaşılmış olan "Tûr" kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Yemin ifadeleriyle hesap gününün kaçınılmaz bir gerçek olduğuna vurgu yapılarak başlayan sûrede, inkârcıların âhiret hayatıyla yüz yüze gelince karşılaşacakları durum, ardından cennete lâyık görülecek takvâ ehlinin mükâfatları tasvir edilmekte; Resûl-i Ekrem'in gerçek peygamber olduğunu kanıtlayan delillere yer verilerek (Kur'an'ın benzerini kendilerinin de ortaya koyabilecekleri iddiasında bulunanlara bu hususta meydan okunmak ve onlara çarpıcı sorular yöneltilmek suretiyle) Resûlullah'a karşı ileri sürülen asılsız iddialar çürütülmektedir.

1 – 28

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالطُّورِۙ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍۙ ﴿٢﴾ ف۪ي رَقٍّ مَنْشُورٍۙ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِۙ ﴿٤﴾
وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِۙ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِۙ ﴿٦﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌۙ ﴿٧﴾
مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍۙ ﴿٨﴾ يَوْمَ تَمُورُ السَّمَٓاءُ مَوْرًاۙ ﴿٩﴾ وَتَس۪يرُ الْجِبَالُ
سَيْرًاؕ ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَۙ ﴿١١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾
يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّاؕ ﴿١٣﴾ هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ
بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾ اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا
فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُواۚ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْۜ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾
اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي جَنَّاتٍ وَنَع۪يمٍۙ ﴿١٧﴾ فَاكِه۪ينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْۚ
وَوَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَح۪يمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَن۪ٓيـًٔا بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَۙ ﴿١٩﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلٰى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍۚ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ ع۪ينٍ ﴿٢٠﴾
وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِا۪يمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ
وَمَٓا اَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍۜ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَه۪ينٌ ﴿٢١﴾
وَاَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ ف۪يهَا

كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ
لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ
يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللَّهُ
عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ
الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-8.** Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, beyt-i ma'mûra, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize andolsun ki, rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur! **9-10.** O gün gök öyle bir sallanıp çalkalanır, dağlar yerinden kopup öyle bir yürür ki! **11.** İşte o gün vay haline (dini) yalan sayanların! **12.** Onlar daldıkları bataklıkta oyalanıp duruyorlar. **13.** O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler. **14.** (Onlara şöyle denecek:) "Yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu! **15.** Bu da mı sihir? Yoksa görmüyor musunuz? **16.** Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz." **17-18.** Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise, rablerinin kendilerine verdiğiyle mutluluk bularak cennetlerde ve nimetler içinde olacaklardır. Rableri onları cehennem azabından da korumuş olacaktır. **19-20.** (Onlara denecek ki:) "Yaptıklarınızın karşılığı olarak, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak âfiyetle yiyin için." Ayrıca onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz. **21.** İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabı karşılığında bir rehindir. **22.** Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz.

23. Orada karşılıklı kadeh alıp verirler, ama o içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye. **24.** Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar. **25.** (Cennettekiler) birbirlerine dönüp sorarlar: **26.** "Doğrusu biz, derler, daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?) **27.** Şimdi ise Allah bize lutfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu. **28.** Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur."

Tefsiri

1-8. Yüce Allah altı şey üzerine kasem (yemin) ederek peygamberleri vasıtasıyla haber verdiği azabın mutlaka geleceğini ve onu engelleyebilecek hiçbir gücün bulunmadığını bildirmektedir. Üzerine yemin edilenlerle nelerin kastedildiği ve bunların yemin konusu ile bağlantısı hakkında değişik açıklamalar yapılmıştır (Allah'ın yemin etmesi ve Kur'an'da yer alan kasemler konusunda genel bilgi ve değerlendirme için bk. Zâriyât 51/1-6).

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, 1. âyette geçen *tûr* kelimesini –Kur'an'daki kullanımlarını dikkate alarak– Hz. Mûsâ'ya peygamberlik görevinin tebliğ edildiği kutlu dağ (Sînâ dağı) anlamıyla açıklamışlardır. Bununla genel olarak dağların kastedildiği kanaatini taşıyanlar da vardır (İbn Atıyye, V, 185). Bazı müfessirler ise bu kelimenin kök anlamlarından olan "uçma" mânasıyla bağ kurarak "gayb âleminden duyular âlemine uçup gelenler (ilhamlar, bilgiler, melekler)" yorumunu yapmışlardır (Beyzâvî, VI, 88).

2 ve 3. âyetlerde söz konusu edilen "kitap"la ilgili olarak yapılan belli başlı yorumlar şunlardır: **a)** Hz. Mûsâ'ya verilen kitap, **b)** Kur'an-ı Kerîm, **c)** Hz. Muhammed'den önce indirilmiş ilâhî kitaplar, **d)** Yaratılmışlarla ilgili bütün bilgilerin kayıtlı bulunduğu levh-i mahfûz, **e)** Meleklerin göreviyle ilgili olarak levh-i mahfûzdan istinsah edilmiş kısımlar, **f)** Haşir günü insanların dünyada yapıp ettiklerini ayrıntılı olarak görecekleri amel defterleri (Zemahşerî, IV, 33; İbn Atıyye, V, 185; Râzî, XXVIII, 239). 3. âyette geçen *rakk* kelimesi "sahîfe, varak" mânasına gelir; daha çok hayvan (özellikle ceylan) derisinden yapılmış ince deri için kullanılır. Burada "kitap" kelimesiyle Kur'an-ı Kerîm'in kastedildiği yorumunu

yapanlar, sûrenin indiği sıralarda Kur'an'ın bu şekilde yazılmaya başlandığı veya –tamamı açısından– ileride yazılacağına işaret bulunduğu yorumunu yaparlar. "Açık ve yayılmış" anlamına gelen *menşûr* kelimesiyle ilgili olarak Râzî şu ilginç yorumu yapar: Burada kitabın açıklık özelliğine işaret vardır; zira dürülü, kapalı kitapta ne bulunduğunu kimse bilemez; şu halde burada söz konusu olan kitap dürülü yazılardan yani levh-i mahfûzdan farklıdır; bunun anlamı "O size açıktır, onu inceleyip üzerinde düşünmenize kimse engel olamaz" demektir (XXVIII, 240).

4. âyetteki "el-beyt'ül-ma'mûr" tamlaması hakkında başlıca üç yorum vardır: **a)** Semada bulunan bir evin, bir mescidin adıdır; ilgili rivayetlerde bunun yedinci semâda, Kâbe'nin izdüşümüne denk gelen bir yerde, arşın hizasında bulunduğu, *durâh* diye de anıldığı, meleklerin ziyaretiyle şenlendiği belirtilir. Dördüncü ve altıncı semada veya semanın ve yerin her bir katında bir beytülma'mûr bulunduğu yönünde de nakiller vardır. Yine rivayetlerde yer alan bilgilere göre her gün oraya çok sayıda melek girer, Allah'ı takdis ve tesbih ederler; çıkanlar artık asla (kıyamete kadar) oraya dönmezler (bk. Taberî, XXVII, 16-18; Zemahşerî, IV, 33; İbn Atıyye, V, 186). Şu var ki bu rivayetlerin âyetteki tamlamayı izah amacı taşıdığı açık değildir (İbn Âşûr, XXVII, 39). **b)** Kâbe'nin adıdır. Bu yorumda mâmur kelimesinin, "gelen gideni çok olan, ziyaretçileriyle şenlenen ve bakımlı olan yer" mânaları esas alınmıştır (Zemahşerî, IV, 33). Bu yorumu destekleyen bir rivayete göre Allah Teâlâ onu her yıl belirli sayıda ziyaretçi ile mâmur kılar, insanların sayısı bundan eksikse meleklerle tamamlar. **c)** Müminin kalbi kastedilmiştir. Kalp, kişinin Allah'ı tanıması ve O'na tam bir teslimiyet göstermesiyle mâmur olur (Beyzâvî, VI, 89; ayrıca bk. Abdurrahman Küçük, "Beytülma'mûr", *DİA*, VI, 94-95).

Hemen bütün müfessirler, 5. âyette geçen ve "yüksek, yükseltilmiş tavan" anlamına gelen *es-sakf el-merfû'* tamlamasıyla semânın kastedildiğini belirtirler; Enbiyâ sûresinin 32. âyeti de bu mânayı destekler niteliktedir. Bu konudaki bir rivayete dayanarak bazı müfessirler, bununla (cennetin tavanı olan) arşın kastedildiği yorumunu yapmışlardır (Şevkânî, V, 110; Elmalılı, VII, 4551-4552).

6. âyetteki *el-bahru'l-mescûr* tamlamasında geçen *bahr* kelimesi "deniz" anlamına gelir; bunun sıfatı olarak zikredilen *mescûr* kelimesi ise farklı mânalara gelmektedir. Bu mânalardan hareketle söz konusu tamlama

için yapılan belli başlı yorumlar şunlardır: **a)** Kızdırılmış, alevlenmiş: Kelimenin Tekvîr sûresinin 6. âyetindeki kullanımı ışığında, kıyametin kopması sırasında –muhtemelen jeolojik bir patlamayla– denizlerin aşırı ısınması kastedilmiş olabilir (Gafir 40/72'de de fiil –edilgen haliyle– "yakılma" mânasına kullanılmıştır). **b)** Dolgun, taşkın: Denizlerin sularla dolu olması veya okyanuslar kastedilmiş olabilir. **c)** Boş: Kıyamet sırasında denizlerin boşalması kastedilmiş olabilir. **d)** Tutulmuş, hapsedilmiş: Denizlerin, dünyanın düzenini altüst edecek taşmalar yapmasının engellenmesine işaret olabilir (Taberî, XXVII, 18-19; İbn Atıyye, V, 186). **e)** Karışık, karışkan: Suyu birbirine veya tatlısı acısına karışan denizler mânası kastedilmiş olabilir (Şevkânî, V, 110). **f)** Tûr'dan söz edilmesi dikkate alınarak, Firavun'un boğulduğu denizin kastedildiği de düşünülebilir (İbn Âşûr, XXVII, 39-40; Elmalılı, VII, 4552). Ayrıca burada, semâda arşın altında bulunan bir denize (Taberî, XXVII, 20) veya cehenneme (İbn Atıyye, V, 187) yemin edildiği yönünde rivayetler de bulunmaktadır. Taberî kelimenin "yakma" ve "dolma" şeklinde iki temel mânası bulunduğunu, bunlardan ilkinin dünya hayatındaki denizlere uymadığını, dolayısıyla "dolu deniz" mânası verilmesinin isabetli olacağını belirtir (XXVII, 19-20). Ancak buradaki denizin "kıyamet koparken ısınan ve kaynayan deniz" olarak anlaşılmasına da bir engel bulunmadığından meâlde "kaynayan deniz" anlamı tercih edilmiştir.

İbn Âşûr burada üzerine yemin edilenlerle yeminin amacı arasındaki bağı özetle şöyle açıklar: İlk altı âyette üzerine yemin edilenler Hz. Mûsâ'nın Firavun'a gönderilmesiyle ilgili hususlardır. Yeminin konusu ise peygamberlerin uyarılarının esasını oluşturan ilâhî azabın mutlaka geleceği gerçeğidir. Firavun ve adamlarının helâki de bu gerçeği inkâr edip Mûsâ'yı yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle olmuştur (XXVII, 36; Râzî'nin burada zikredilen üç mekân [Tûr dağı, deniz ve Kâbe] ile üç peygamber [Hz. Mûsâ, Hz. Yûnus ve Hz. Muhammed] arasında bağ kuran tevili için bk. XXVIII, 239-240).

9-16. İlk iki âyette kıyamet sahneleriyle ilgili kısa ve sarsıcı bir tasviri takiben 12. âyette inkârcıların o günü hiç akıllarına getirmeden sürdürdükleri dünya hayatının, kalıcı değeri olmayan, boş ve anlamsız bir

uğraş ve oyalanmadan ibaret olduğu belirtilmekte; 13-16. âyetlerde de karşılaşacakları ağır cezanın soyut bir tasavvur olarak kalmaması için, karşılaşacakları muamele hakkında canlı bir anlatım üslûbu kullanılmakta ve bunun üzerinde dikkatle düşünülmesi istenmektedir.

15. âyette, peygamberlerin bildirdiği gerçekler üzerinde düşünmek ve kabul etmek yerine bunları birer yalan, gösterdikleri mûcizeleri de sihir olarak niteleme yolunu seçenler acı hakikatle yüzyüze geldiklerinde kendilerine "Bu da mı sihir? Dünyada hakikatlere karşı kör davrandığınız gibi burada da gözünüz görmüyor mu yoksa?" şeklinde aşağılayıcı bir hitapta bulunulacağı haber verilmektedir (Zemahşerî, IV, 34). Râzî buna yakın bir yoruma yer vermekle beraber şu hususu da ekler: Kişi bir şeyi gerçeği hilâfına görüyorsa ya görülende yahut görende bir kusur söz konusudur; inançsızlarca inkâr edilenlerin şaşmaz bir gerçek olduğu o gün ortaya çıkacağına göre bu kusurun görenlerde bulunduğu anlaşılmış olacaktır; âyet bu durumu teyit amacı taşır (XXVIII, 247).

16. âyetle ilgili başka izahlar da yapılmış olmakla beraber meâl Zemahşerî'nin şu yorumu esas alınarak verilmiştir: İnkârcılara sabredip etmemelerinin kendileri açısından bir farkının olmayacağı bildirildikten sonra, "Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz" şeklinde bir gerekçe gösterilmiştir; bu gerekçenin amacı ise, artık yargılamanın sona erdiğini ve dünyada yapılanların karşılığını görmekte olduklarını, dolayısıyla orada cezayı hafifletici bir çaba içinde olmalarının yarar sağlamayacağını, sabır erdeminin ancak imtihan ortamı olan dünya hayatında değer taşıdığını hatırlatmaktır (IV, 34).

17-28. Kur'an'ın genel yöntem ve üslûbu doğrultusunda, inkârcılara yapılan uyarı ve ceza bildirimini takiben müminlere de müjdeler verilmekte ve âhirette kendileri için hazırlanmış bulunan nimetler tasvir edilmektedir (cennet ve nimetleri hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Bakara 2/25; Zuhruf 43/68-73; Nebe' 78/31-36; Mutaffifîn 83/22-28; Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, 376-386).

21. âyette, müminlerin âhirette yakınlarıyla beraber olup olamayacakları konusuna değinilerek cennet hayatının güzelliklerini düşünenlerin hatırından geçebilecek önemli bir soruya cevap verilmiş olmaktadır.

Bu âyetten ve başka birçok delilden anlaşıldığına göre cennete girmenin ön şartı iman sahibi olmaktır. Burada ayrıca, yüce Allah'ın müminlere, âhiret mutluluğunu, iman konusunda aynı yolu izleyen nesilleriyle birlikte yaşama imkânı lutfedeceği, bunun için onların iyi amellerinden bir eksiltmeye de ihtiyaç olmayacağı bildirilmektedir. İman konusunda sonraki nesillerin öncekilere uymasını, "Allah'a yürekten inanıp bu inancın gereklerini yerine getirmek yani O'na samimi kul olmak ve erdemli davranışlarda bulunmak hususunda geçmişlerini izlemek" şeklinde anlamak uygun olur. Âyette, cennette bir araya getirilecek yakınların mümin olma özelliğinde birleştikleri açıkça belirtildiği dikkate alınarak burada, böyle bir ortak noktada birleşmiş olanlar arasında dünyadaki sevgi, ilgi ve yakınlıkların cennette de devam edeceğine, bu noktada birbirinden ayrılmış olanların ise –muhtemelen oraya özgü algılama biçimine göre– zaten aynı sevgi hisleriyle dolu olamayacaklarına, dolayısıyla bu ayrılığın bir ıstırap sebebi oluşturmayacağına işaret edildiği söylenebilir. Nitekim birçok âyet ve hadise göre cennet hayatında her türlü tasa ve üzüntü son bulacaktır.

Âyetin son cümlesiyle âdeta, bu konuda verilen müjdenin yanlış anlaşılmaması ve istismar edilmemesi için bir uyarıda bulunulmaktadır: "Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabı karşılığında bir rehindir." Şu halde hiç kimse, iman ettikten sonra, iyi amelleri çok az ve günahları çok fazla olsa bile, dindar ve iyilik sever yakınları sayesinde cennete gireceğini zannetmemelidir. Bu âyetin "... yanlarına bu zürriyetlerini katacağız" diye çevrilen kısmı "zürriyetlerini de onların derecesine çıkaracağız" şeklinde de anlaşılmıştır. Ancak, Taberî ve İbn Atıyye'nin tercih ettiği bu yorumda da yukarıda belirtilen ana fikir değişmemekte, imanda atalarını izleyen nesillerin –amel açısından kusurlu olsalar bile– atalarına ilâhî bir ikram ve onurlandırma olmak üzere onların derecesine yükseltilecekleri anlamı öne çıkarılmaktadır (Taberî, XXVII, 24-26; İbn Atıyye, V, 189). Âyetin "Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabı karşılığında bir rehindir" şeklinde çevrilen son cümlesinde kişinin sorumluluğu, borç ilişkilerinde önemli bir yeri olan *rehin* kavramıyla açıklanmıştır. Bir borca karşılık teminat olmak üzere nasıl ki borçlu alacaklıya rehin verirse, kul da Allah'ın huzurunda vereceği hesap karşılığında kendisini rehin ver-

miş gibidir; hesabını verebilenler kurtulur, vermeyenler cezalarını çeker (Allah'ın kullarından aldığı söz hakkında bilgi için bk. A'râf 7/172). Şayet borcunu ödemeye çalışmış ve bu yüce Allah tarafından yeterli görülmüşse rehin kalmaktan kurtulacak, âhiret saadetine erişecektir (yakın bir izah için bk. Zemahşerî, IV, 35). Bu cümle için, herkesin yaptığı iyi kötü her şeyin kayıt altında olduğu, kimsenin başkasının günahından sorumlu olmayacağı ve sadece kendi yaptıklarının karşılığını göreceği yorumu da yapılmıştır (Taberî, XXVII, 28). Bu itibarla, cümleye "Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabını verecektir" veya "Herkesin durumu kendi kazancına bağlıdır" gibi mânalar da verilebilir. Bazı müfessirler Müddessir sûresinin 38-39. âyetlerini dikkate alarak müminlerin, bu âyetteki rehin nitelemesine dahil olmadığını, burada sadece inkârcıların kastedildiğini söylemişlerse de söz konusu cümlenin herkesi kapsadığı yorumu daha isabetli görünmektedir (Râzî, XXVIII, 252-253).

25-28. âyetlerde, kabirlerinden kaldırılanlardan söz edildiği kanaatini taşıyan müfessirler bulunmakla beraber bunların cennete girme mutluluğuna erişmiş kimseler olduğu genellikle kabul edilir; sözün akışı da bu görüşü desteklemektedir (Taberî, XXVII, 30; Şevkânî, V, 114). 21. âyetle bağ kurularak, 26-28. âyetlerdeki sözleri cennette çoluk çocuğuyla buluşturulmuş olanların birbirlerine söyleyecekleri de düşünülebilir. Buna göre bu ifadeleri şöyle izah etmek mümkündür: Doğrusu biz dünyadayken "Acaba burada sizden ayrı düşer miyiz?" diye kaygı duymaktaydık. Çok şükür ki yüce rabbimiz bizleri azabından korudu ve cennetinde buluşturdu. Dünya hayatında, Allah'ın burada bizi bir araya getirmesi için dua ediyorduk, dualarımızı kabul etti, çünkü O'nun ihsanı boldur, merhameti geniştir (İbn Âşûr, XXVII, 56-58). Müfessirlerin çoğu bu sözleri, cennet ehlinin, o sıradaki durumları ile dünyada çektikleri sıkıntıları karşılaştırma mahiyetinde aralarında yaptıkları konuşmalar veya kendilerinin bu mertebeye nasıl eriştiklerini soranlara verdikleri bir cevap olarak düşünüp şöyle açıklamışlardır: Dünyadayken Allah'a karşı gelmekten veya burada karşılaşacağımız azaptan için için korkardık; Cenâb-ı Allah bize lutfuyla muamele edip bağışladı veya bizi O'nun rızasına uygun ameller işlemeye muvaffak kıldı. Tabii ki dünya hayatında iken yalnız O'na kulluk

ve dua ediyorduk, şimdi de tek sığınağımız O'dur; O vaadinde durur ve engin merhamet sahibidir (Şevkânî, V, 114-115; Hâzin, VI, 93-94).

28. âyette *berr* kelimesi, Allah'ın ismi olarak kullanılmış olup, esmâ-i hüsnâ şârihleri bunun anlamını genellikle şöyle açıklamışlardır: Yüce Allah'ın bütün mahlûkatına rahmetiyle muamele etmesi, takvâ sahibi kullarına kat kat sevap vermesi, niyetlendiği güzel işleri yapamayanları ve niyetlendiği kötü işlerden vazgeçenleri bile ödüllendirmesi, âsileri ise sadece işledikleri günahlar kadar cezalandırması. Bu isim, söz ve haberlerinde mutlak sâdık anlamıyla da açıklanmıştır (Metin Yurdagür, s. 219-220).

29 – 49

فَذَكِّرْ فَمَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍۜ ﴿٢٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ
شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِه۪ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَاِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ
الْمُتَرَبِّص۪ينَۜ ﴿٣١﴾ اَمْ تَأْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ بِهٰذَٓا اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَۚ ﴿٣٢﴾
اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُۚ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَۚ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَد۪يثٍ مِثْلِه۪ٓ اِنْ كَانُوا
صَادِق۪ينَۜ ﴿٣٤﴾ اَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمُ الْخَالِقُونَۜ ﴿٣٥﴾ اَمْ خَلَقُوا
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ بَلْ لَا يُوقِنُونَۜ ﴿٣٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَبِّكَ
اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَۜ ﴿٣٧﴾ اَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ ف۪يهِۚ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ
بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍۜ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَۜ ﴿٣٩﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ
اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَۜ ﴿٤٠﴾ اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَۜ ﴿٤١﴾

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ إِلَٰهٌ
غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾ وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا
يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾ فَذَرْهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ
يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٦﴾
وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾
وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ
حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

Meâli

29. Sen öğüt vermeye devam et; rabbinin lutfu sayesinde sen asla ne bir kâhinsin ne de bir mecnun. **30.** Yoksa onlar "O bir şairdir; zamanın sillesini yiyeceği günü bekliyoruz" mu diyorlar? **31.** De ki: "Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte beklemekteyim!" **32.** Bunu onlara akılları mı emrediyor, yoksa onlar azmış bir topluluk mu? **33.** "Onu kendisi uydurmuştur" diyorlar öyle mi? Hayır, hayır; inanmıyorlar. **34.** Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler. **35.** Acaba onlar bir şey bulunmadan mı yaratıldılar, yoksa yaratıcı kendileri midir? **36.** Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratmışlar? Hayır hayır! Onlar bir türlü idrak edip inanmıyorlar. **37.** Yoksa rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa her şeye egemen olan onlar mıdır? **38.** Yoksa onların, üstüne çıkıp gizli şeyleri dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Eğer öyleyse, içlerinden dinleyen biri açık bir kanıt getirsin. **39.** Kızlar O'na, erkek çocuklar da size öyle

mi? **40.** (Resulüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında eziliyorlar mı? **41.** Ya da gayb bilgisi kendilerinin yanında da onlar (buradan alıp) mı yazıyorlar? **42.**Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Ama asıl tuzağa düşecek olanlar inkârcıların kendileridir! **43.** Yoksa onların Allah'tan başka bir tanrıları mı var? Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir. **44.** Gökten bir kütlenin düşmekte olduğunu görseler, "Bunlar üstüste yığılmış bulutlar" derler. **45.** Artık dehşete kapılacakları gün ile yüzyüze gelinceye kadar onları kendi halleriyle baş başa bırak. **46.** O gün planları onlara hiçbir yarar sağlamayacak ve kendilerine yardım eden de olmayacak! **47.** Şüphesiz o zulmedenlere bundan başka bir azap daha var; fakat çoğu bunu bilmez. **48.** Sen rabbinin hükmünü sabırla bekle, kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın. Her kalktığında rabbini hamd ile tesbih et. **49.** Gecenin bir kısmında ve yıldızlar çekildiğinde de O'nu tesbih et.

Tefsiri

29-49. Yakın çevresinden haksız ve ağır ithamlara mâruz kalan Resûl-i Ekrem'e, inkârda direnenlerin düşündükleri ve düşünebilecekleri, söyledikleri ve söyleyebilecekleri, yaptıkları ve yapabilecekleri ile ilgili hemen bütün ihtimaller hatırlatılıp bunların hiçbirinin sonuç vermeyeceği, kendisine düşenin azim ve sebatla doğruyu anlatmak olduğu, bu olumsuzlukların Allah'a olan bağlılığını asla etkilememesi gerektiği, yeterli bildirim ve öğüt yapıldığı halde akıl ve iz'anlarını harekete geçirmemekte ısrar edenleri ise kendilerini bekleyen ceza ile baş başa bırakmaktan başka bir yol bulunmadığı bildirilmektedir.

Araplar'da kâhinler ve mecnunların cinlerle insanlar arasında irtibat sağladığına inanılırdı. Bu sebeple putperestler Resûlullah'a 29 ve 30. âyetlerde belirtilen türden isnat ve iftiralarda bulunuyorlardı. 29. âyette Hz. Peygamber'le ilgili bu iddiaların asılsızlığı ortaya konmaktadır (İbn Atıyye, V, 191). Bu ve benzeri yerlerde *mecnun* kelimesini –yaygın anlamıyla– "akıl hastası, deli" şeklinde açıklamak mümkün olduğu gibi, o günkü inanışlar ışığında "cinlenmiş, cinin hâkimiyetine girmiş" şeklinde yorumlamak da mümkündür. "Kâhin" kelimesinde ise bu mâna daha

belirgindir (bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 158-165; A. Fischer, "Kâhin", *İA*, VI, 71-73; ayrıca bk. A'râf 7/184, Hicr 15/6).

30. âyette geçen *reybe'l-menûn* tamlaması "zamanın getireceği musibetler"i veya "ölüm"ü ifade etmek üzere kullanılır. Hz. Peygamber'i görevini yapmaktan alıkoyamayan Kureyşliler onu bertaraf edebilmek için değişik komplolar üzerinde fikir yürütüyorlardı. Bazıları zamanın yani ölümün nice meşhur şairleri alıp götürdüğünü hatırlatıp bu işi de zamana bırakmanın uygun olacağını söylüyordu. Bu tavrın o sıralarda "şair" olarak tanınan insanlara ilişmenin pek hayırlı sonuç getirmeyeceği telakkisiyle de bağlantılı olduğu düşünülebilir. Bazı rivayetlerde böyle bir müzakere sırasında söylenen, "Onu bağlayıp hapsedin, öylece ölüp gitmesini bekleyin" gibi sözler bu âyetin iniş sebebi olarak gösterilmiştir (Taberî, XXVII, 31; Zemahşerî, IV, 35). Sûrenin bir bütün olarak indiği dikkate alındığında bu rivayetlerdeki bilgileri âyetin özel bir sebep üzerine bütününden ayrı olarak indiği şeklinde değil, burada söz konusu olaya ve benzerlerine bir gönderme yapılmış olduğu tarzında anlamak uygun olur (Ateş, IX, 84-85).

32. âyette müşriklerin çelişkili söz ve tutumlarına dikkat çekilmektedir. Zira Resûlullah'ı bir taraftan mecnun ilân ederlerken diğer taraftan da onu özel yetenek ve ince zekâ gerektiren şairlik ve kâhinlikle nitelemeleri akıl ve mantığa sığacak iş değildi (Zemahşerî, IV, 35-36). Râzî burada aklın söz ve davranışlardaki önemine işaret bulunduğunu belirtir ve aklın hisleri kontrol etme işlevi üzerinde durur (bk. XXVIII, 257).

Bu kısa âyette putperestlerin peygamber ve vahiy karşısındaki küstahça tutumları eleştirilirken, *hilim* ve *tuğyan* kavramları çerçevesinde dolaylı olarak iki büyük zihniyet farkına da dikkat çekilmektedir. Müfessirler, buradaki *ahlâm*ın tekili olan hilim kelimesini genellikle "akıl", âyette bunun karşıtı bir konumda kullanılan *tâğî*nin türetildiği tuğyânı da, "isyanda sınır tanımama, konuşurken hezeyanlar savurma" şeklinde açıklamışlardır (meselâ bk. Râzî, XXVIII, 257-258; Şevkânî, V, 115). Ancak, özellikle hilimle ilgili bu açıklama iki yönden eksik görünmektedir: **a)** Öncelikle hilim, salt zihinsel yetenek olan aklı değil, aynı zamanda basiretli, soğuk kanlı, sabırlı, ölçülü, kısaca erdemli ve hakka uygun davranmayı da kapsayan bir kavramdır. Tuğyan ise inançta, sözde ve eylem-

de doğruluk ve adalet sınırını aşmayı, cahilce ve ahmakça hareket etmeyi ifade eder ve bu anlamıyla tuğyan, kaynaklarda Câhiliye Arapları'nın cehl, asabiyet, hamiyet gibi terimlerle ifade edilen barbarlık zihniyetinin bir tezahürü olarak görülür. **b)** Câhiliye döneminde de akla değer verenler vardı; buna rağmen bu yetenek bireyin ve toplumun ruhî ve maddî hayatını kurtaracak, onlara gerçek anlamda yararlı olacak inanç ve eylemlere götürme imkânından yoksundu; bu sebeple o döneme "Câhiliye" denilmiştir. İslâm ise ilâhî irşadla aklın yolunu aydınlattı; önüne inanç ve amelle ilgili ölçüler koydu; böylece insana zihnî, duygusal ve bedenî yeteneklerini doğru olarak kullanma fırsatını verdi; aklın salt bir zekice düşünme yeteneği değil, belirtilen vahiy kaynaklı ölçüler çerçevesinde en doğru, en âdil, dolayısıyla da nihaî anlamda en yararlı olanı kavrama, bilme yeteneği halini almasına imkân sağladı. Esasen birçok âyette Kur'an-ı Kerîm'in, hidayet, şifa, nur (ışık) gibi sıfatlarla anılmasının anlamı da budur. Sonuç olarak müminler bu kaynaktan aydınlandıkları için belirtilen anlamda akıllarıyla hareket ederler ve doğru olana inanır, doğru olanı yaparlar; inkârcılar ise kendilerini belirtilen kaynaktan nasipsiz bıraktıkları için inanç ve davranışlarda mâkul ve tutarlı olamaz, doğruluk ve adalet sınırını aşarlar. Hz. Peygamber'i "kâhin, mecnun, şair" gibi gerçek dışı ve çelişkili iddialarla suçlarken de aynı tutumu sergilemişlerdir.

33. âyetin son cümlesi genellikle "Onlar iman etmezler; ne kadar delil getirilse koyu taassupları içinde inkârcılıklarını sürdürürler" şeklinde anlaşılmıştır. Fakat bu bağlamda cümleye "(dediklerine) kendileri de inanmıyorlar" tarzında da mâna verilebilir (Elmalılı, VII, 4560; Kur'an'ın muhataplarına onun bir benzerini ortaya koymaları için çağrı yapması ve meydan okuması konusunda bk. Bakara 2/23; Enfâl 8/31).

35. âyette muhataplar her şeyden önce kendi yaratılışları üzerinde düşünmeye ve muhâkeme zincirini buna göre oluşturmaya çağırılmaktadır. Âyetin "Acaba onlar bir şey bulunmadan mı yaratıldılar?" diye çevrilen kısmı, daha çok "Acaba onlar yaratıcısız mı yaratıldılar?" mânasıyla açıklanmıştır (âyetin varlık felsefesi açısından yapılmış bir yorumu için bk. Elmalılı, VII, 4561-4562). Bu kısma "Acaba onlar sebepsiz mi yaratıldılar?" şeklinde mâna vermek de mümkündür; bu takdirde, onlara gayesiz, boş yere mi yaratıldıkları sorulmuş olmaktadır.

Bir yoruma göre ise bu cümlede "Kendilerini cansız, akıl nimetinden mahrum, gösterilen kanıtları anlayamaz varlıklar gibi mi görüyorlar?" mânası bulunmaktadır (Taberî, XXVII, 33; İbn Atıyye, V, 192). Buhârî, bu ve müteakip iki âyetin, Bedir Savaşı'nı takiben esir düşen müşriklerle ilgili görüşme yapmak üzere Medine'ye gelen Cübeyr b. Mut'im'in gönlünde iman ateşini yakan bir etki oluşturduğuna dair bir rivayet aktarmıştır. Bu rivayette Cübeyr'in şöyle dediği belirtilir: "Hz. Peygamber akşam namazında Tûr sûresini okumuş, ben de dinlemiştim; 'em hulikû (...) em hümü'l-müsaytırûn' âyetlerine (35-37. âyetlere) gelince kalbim yerinden fırlayacak gibi oldu" (Buhârî, "Tefsîr", 52).

36-43. âyetlerde inkârcıların Hz. Muhammed'i peygamberlik görevine lâyık görmeme ve Allah hakkında sapkın iddialar ileri sürme tarzındaki küstahça tavırları eleştirilmekte, bilgisizlik ve âcizliklerine rağmen böyle bir değerlendirme hakkını nasıl kendilerinde bulabildikleri onları hafife alan bir üslûpla sorulmakta, üstelik Resûlullah'ın onlara herhangi bir maddî yük de getirmediğine dikkat çekilmektedir.

Bir yoruma göre 42. âyetin ilk cümlesinde, Mekkeliler'in Resûl-i Ekrem'i öldürmek için suikast hazırlığı içinde oldukları, son cümlesinde de planlarının boşa çıkacağı ve asıl kendilerinin perişan olacakları haber verilmektedir. Nitekim Medine'ye hicretten kısa bir süre önce müşrikler Dârünnedve'de toplanıp bu konuyu enine boyuna tartışmış, müşterek bir suikast planı hazırlamışlar (bk. *Müsned*, I, 348), fakat bu plan boşa çıktığı gibi Resûlullah'ı öldürmeyi planlayan suikastçıların kendileri de kısa bir süre sonra Bedir Savaşı'nda öldürülmüşlerdi (Zemahşerî, IV, 36).

Söz konusu inkârcıların apaçık kanıtlar karşısında bile inatlarını sürdürdüklerini anlatmak üzere 44. âyette somut bir örnek verilmekte, –İsrâ sûresinin 90-92. âyetlerinde belirtildiği üzere– istedikleri gibi gökten bir kütle düşürülse ve bunu gözleriyle görseler dahi gelip kafalarına çarpmadıkça onun varlığını kabullenmek istemeyecekleri, "bulut yığınlarıdır" gibi sözlerle geçiştirmeye çalışacakları belirtilmektedir (Taberî, XXVII, 36). 45. âyette de böylesine bağnaz bir tutum içinde olanları, kendilerini bekleyen dehşetli günle baş başa bırakma dışında bir yol olmadığı ifade edilmiştir. Bu âyette sözü edilen gün hemen bütün müfessirlere göre kıyamet günüdür. 47. âyette bundan başka bir azap ile daha karşılaşacak-

ları belirtilmiş, fakat azabın mahiyeti açıklanmamıştır. Bazı müfessirlere göre bundan maksat kabir azabı, bazılarına göre ise açlık, yakınlarını ve servetini kaybetme ya da Bedir Savaşı vb. hezimetlere uğrama gibi dünyevî belâlardır (İbn Atıyye, V, 194). Taberî, bu konuda bir sınırlandırmaya gitmeksizin inkârcıların –kabir azabı dahil– kıyamet gününden önce karşılaşacakları her türlü musibeti bu kapsamda düşünmenin uygun olacağını belirtir (XXVII, 36-37).

48 ve 49. âyetlerde Resûlullah'ın ilâhî gözetim ve koruma altında bulunduğu bildirilerek ondan görevini azim ve sebatla sürdürmesi istenmekte, mâneviyatını yükseltecek en büyük gıdanın her zaman Allah'ı yüceltmek, O'na olan inanç ve güvencini zinde tutmak olduğu hatırlatılmaktadır. İbn Abbas, 49. âyetin sonunda geçen (yıldızlar çekildiğinde yapılması istenen) tesbihten maksadın sabah namazından önce kılınan iki rek'at nâfile (sünnet) namaz olduğunu söylemiştir. Resûlullah'ın sabah namazının sünnetine çok ayrı bir önem verdiğine dair hadisler bulunmaktadır (bk. Buhârî, "Teheccüd", 27; Müslim, "Müsâfirîn", 94, 96). Bu âyetlerde geçen tesbih ile genel olarak, "Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederek anma" mânasının veya farz yahut nâfile namazların kastedildiği yorumları yapılmıştır. Ayrıca burada belirtilen vakitlerle ilgili olarak değişik görüşler ortaya konmuş, "her kalktığında" diye çevirdiğimiz ifade için "oturduğun bir mecliste ayağa kalktığında, namaza kalktığında, yatağından kalktığında" gibi açıklamalar yapılmıştır (bk. Taberî, XXVII, 38-40; İbn Atıyye, V, 194).

Sûre, –mushaf tertibine göre– "yıldız" anlamına gelen Necm sûresine geçileceğini haber verircesine yıldızlardan söz eden bir cümle ile sona ermektedir.

53 (23)

Necm Sûresi

Mekke, 62

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli üçüncü, iniş sırasına göre yirmi üçüncü sûredir. İhlâs sûresinden sonra, Abese sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur. Sadece 32. âyetinin Medine'de indiği rivayet edilmiştir, fakat bu âyetin öncesi ve sonrasıyla olan sıkı anlam bağı ve üslûp birliği bu rivayeti tereddüde açık bırakmaktadır (Derveze, I, 212, 228).

Adı

İlk âyetinde geçen ve "yıldız" anlamına gelen *necm* kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Kur'an-ı Kerîm'in Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed'e indirilmiş olduğu ve Hz. Peygamber'in Allah'tan aldıklarını sadakatle tebliğ ettiği ortaya konmakta, müşriklerin melekleri Allah'ın kızları, putları da melekleri sembolize eden varlıklar olarak kabul etme şeklindeki inançları mahkûm edilmekte, önceki peygamberlere gönderilen vahiylerle Resûlullah'ın getirdikleri arasındaki bazı ortak noktalara değinilmekte, inkârcılıkları sebebiyle helâk edilmiş geçmiş toplumlardan örnekler verilmektedir.

1 – 18

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ
عَنِ الْهَوٰىۜ ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوٰىۙ ﴿٥﴾
ذُو مِرَّةٍۜ فَاسْتَوٰىۙ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ ﴿٨﴾
فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ ﴿٩﴾ فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِه۪ مَٓا اَوْحٰىۜ ﴿١٠﴾
مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰى ﴿١١﴾ اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ
نَزْلَةً اُخْرٰىۙ ﴿١٣﴾ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰىۜ ﴿١٥﴾
اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰىۙ ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَاٰى
مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-2**. İndiği sırada yıldıza andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir. **3.** Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. **4.** O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. **5-7.** Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü. **8.** Sonra yaklaştıkça yaklaştı. **9.** O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu. **10.** O, kuluna vahyini iletti. **11.** Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı. **12.** Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? **13-14.** Andolsun ki onu iniş esnasında sidretü'l-müntehânın yanında bir daha gördü. **15.** Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır. **16.** O an

sidreyi bürüyen bürümüştü. **17.** Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı. **18.** Hiç kuşkusuz o, rabbinin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü.

Tefsiri

1-2. Sûreye, Kur'an'ın önemli hususlara dikkat çekerken kullandığı bir üslûp olan kasem (yemin) ifadesiyle başlanmakta, Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki asılsız isnatlar kesin bir dille reddedilmekte, onun yolunu şaşırmış bir insan olmadığı gibi kişisel ihtiraslarıyla da hareket etmediği, vahyin ve aklın icaplarından sapmadığı belirtilmektedir. Bu özlü anlatımla, onun içten veya dıştan gelebilecek olumsuz etkilere karşı ilâhî koruma altında bulunduğu gerçeği pekiştirilmektedir. Âyette "bu arkadaşınız" anlamındaki *sâhibüküm* tamlamasının kullanılmış olması, muhatapların Hz. Peygamber'i yakından tanıdıklarını (Şevkânî, V, 122), yıllar yılı onun ne kadar erdemli, mâkul düşünen ve ölçülü hareket eden bir insan olduğunu gözleriyle gördüklerini hatırlatması açısından oldukça mânidardır. Zira *sâhib* kelimesi daha çok, uzun süre birlikte olmuş kişiler hakkında kullanılır; dilimizdeki "sohbet" kelimesi de aynı kökten türetilmiştir (Allah'ın yemin etmesi ve Kur'an'da yer alan kasemler konusunda genel bilgi ve değerlendirme için bk. Zâriyât 51/1-6).

İlk âyette yüce Allah *necm* üzerine yemin etmiştir. Meâlde "yıldız" şeklinde çevrilen necm kelimesinin sözlük anlamları, Kur'an'daki kullanımları ve bağlamı dikkate alınarak bu kelime için değişik yorumlar yapılmıştır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür: **a)** Belirli bir yıldızla sınırlı olmaksızın, yıldız olarak nitelenebilecek gök cisimleri. **b)** Süreyya (Ülker) yıldızı: Araplar necm kelimesini daha çok bu anlamda kullanırlardı. **c)** Zühre yıldızı: Bazı Arap kabileleri bu yıldıza taparlardı. **d)** 49. âyette geçen Şi'râ yıldızı. **e)** Hz. Muhammed: Kelime burada mecaz anlamında kullanılmıştır. **f)** Kur'an-ı Kerîm veya o ana kadar inmiş olan kısmı: Ara ara, parça parça verilen şeyin her defasında verilen miktarına *necm* denir; dolayısıyla burada Kur'an'ın tedrîcî olarak, parça parça indirilme özelliğine işaret edilmiş veya Kur'an'ın o ana kadar gelen kısmı kastedilmiş olabilir. **g)** Gövdesi olmayan bitkiler: Rahmân sûresinin 6. âyetinde kelime bu mânada kullanılmıştır. Âyette geçen *hevâ* fiili "inme, meyletme, düşme, yukarıya yükselme" mânalarına gelir; belirti-

len yorumlarda, daha çok "inme" anlamı esas alınmıştır. Meselâ "necm" yıldız olarak kabul edilince âyette, belirtilen yıldızın veya genel olarak yıldızların ufuktan inişinin, düşüşünün kastedildiği yorumu yapılmıştır, ki böylece gök cisimlerinin sukut (kütle çekimi, gravitation) kanununa tâbi olduklarına dikkat çekilmiş olmalıdır; ancak yıldız için bu fiilin hem doğmayı hem batmayı ifade etmesi mümkündür. Öte yandan, bu ifadeyle yıldızların kıyamet gününde sönüşüne veya dağılışına işaret edildiği kanaatini taşıyan müfessirler de vardır. Burada Kur'an'ın veya o ana kadar gelmiş kısmının kastedildiği düşünüldüğünde de, vahyin inmesi esnasında tecelli eden ilâhî irade ve olağan üstülükler üzerine yemin edildiği söylenebilir. Yine, Hz. Muhammed'in kastedilmiş olabileceği yorumunda, onun mi'racdan inmesi veya mekânın üstüne (fizik ötesi âleme) yükselmesi açıklamaları yapılmıştır. Necm kelimesinin "gövdesiz bitki" mânası esas alındığında ise bu fiille birlikte kullanılması, otların yükselip yere yatmasına yani baharın iyice belirgin hale geldiği döneme işaret şeklinde açıklanmıştır (Taberî, XXVII, 40-41; Beyzâvî, VI, 98-99; Şevkânî, V, 122; Elmalılı; VII, 4569-4570).

3-4. Kur'an'da değişik vesilelerle ifade edildiği üzere Hz. Peygamber bir beşerdir, ama Allah'tan vahiy almaktadır. Birinci özelliği onun şahsıyla ilgili bir hususu yani asla tanrılaştırılmaması gerektiğini, ikinci özelliği de Allah adına bildirdiklerinin sıradan bir insanın sözleri olarak düşünülmeyip lâyık olduğu yerde tutulmasının ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Bu âyetlerde de onun peygamber olarak tebliğ ettiklerinin kişisel arzularına göre söylenmiş sözler olamayacağına bir vurgu yapıldığı görülmektedir. 3. âyette "konuşma, söyleme" anlamında bir fiil kullanılmış olmasından hareketle Resûlullah'ın bütün söylediklerinin vahiy olduğu, dolayısıyla herhangi bir konuda ictihad ettiğinin söylenemeyeceği yorumu da yapılmış olmakla beraber, başka deliller bu yorumu çürütmektedir. Ayrıca, beşer olarak yani günlük hayatın akışı içinde kişisel düşüncelerini belirtmek üzere veya (yargıç, devlet başkanı, komutan vb.) değişik sıfatlarla söylediği ve o bağlamda değerlendirilmesi gereken sözlerinin bulunduğu da bilinmektedir. Bu âyetlerin asıl konusu Hz. Muhammed'in vahiy almasını yani peygamberlik sıfatını inkâr edenlere; onu şair, kâhin vb. sıfatlarla niteleyip Kur'an'ı ken-

disinin uydurduğunu söyleyenlere bir reddiyede bulunmaktır (Taberî, XXVII, 42; Râzî, XXVIII, 281-284). Bununla birlikte, bu âyetlerin başka delillerle birlikte değerlendirilmesi sonucunda, Resûlullah'ın tebliğ mahiyetinde olmayan söz ve davranışlarının da vahyin kontrolü altında bulunduğu ve bir konuda ictihad ettiğinde yanlış sonuca ulaşırsa ona bunun doğrusunun mutlaka bildirildiği anlaşılmaktadır (bu konularda bilgi için bk. Nisâ 4/59, 105; Mâide 5/67; vahyin mahiyeti, çeşitleri ve yolları hakkında bk. "Tefsire Giriş" bölümü, "I. Kur'an-ı Kerîm A) Tanımı ve özellikleri, 2. Vahiy" başlığı).

5-18. Hz. Peygamber'e gelen vahyin kaynağı ve onun Allah katındaki üstün mertebesi hakkında hiçbir kuşku duyulmaması için oldukça canlı bir tasvire yer veren bu âyetlerin üslûbundaki gizemlilik, bir taraftan da duyularla algılanamayan, fizik âlemin ötesine taşan konularda imanın esas olduğuna ve bu hususta aklın sınırlarını zorlamanın anlamsızlığına dikkat çekildiğini düşündürmektedir. Müşahhas unsurlarla bezenmiş izlenimi vermekle birlikte zihni soyut düşünme düzeyine doğru yükselten ve etkileyici bir üslûp taşıyan bu tasvirdeki asıl amacın, tarihin her döneminde değişik biçimler altında benzerleri görülen Mekke putperestlerinin maddî veya mânevî birtakım varlıkları devreye sokarak tanrı inancını somut bir tasavvura indirgeme, böylece Allah'tan başka varlıklara tanrılık izâfe etme telakkisini mahkûm etme olduğu söylenebilir.

Sûrenin inişi erken Mekke dönemine rastlamakla beraber, bu âyetler kümesinin ve özellikle 13-18. âyetlerin, Mekke döneminin sonlarına doğru gerçekleştiği bilinen mi'rac olayı ile ilgili olduğu kabul edilir. Tefsirlerde bu âyetlerde yer alan kelimeler için yapılan geniş açıklamalar ve buna göre ortaya çıkan farklı yorumlar (bk. Taberî, XXVII, 42-57; Râzî, XXVIII, 284-295; Elmalılı, VII, 4572-4589) aşağıda özetlenmeye çalışılacaktır.

Pek çok âyette, Kur'an'ın vahyedilmesi kelâmın asıl sahibi olan Allah'a nisbet edildiğine göre onu asıl öğretenin Cenâb-ı Hak olduğunda şüphe yoktur; Rahmân sûresinin 1-2. âyetinde de "Kur'an'ı rahmân öğretti" buyurularak bu husus ayrıca ifade edilmiştir. Öte yandan yüce Allah, Şûrâ sûresinin 51. âyetinde belirtildiği üzere vahyini elçi gönderip onun vasıtasıyla da bildirebilmektedir ve –bazı âyetlerden açıkça anlaşıldığı-

na göre– bu elçi de vahiy meleği Cebrâil'dir (bk. Bakara 2/97; Nahl 16/102; Şuarâ 26/193). Bu durum karşısında, 5. âyette geçen "öğretti" anlamındaki fiilin öznesinin Allah Teâlâ veya Cebrâil olabileceği yorumları yapılmıştır. Fakat buradaki ifade akışı ve özneyi nitelemek üzere seçilen kelimeler göz önüne alınarak ikinci ihtimal daha güçlü bulunmuştur. Bazı müfessirlerce, burada "öğreten" hakkında övgü ifadesi kullanılmasının öğrenenin faziletine dikkat çekme anlamı taşıdığı, ayrıca bu ifadeyle inkârcıların, "Kesin olarak ona bir insan öğretiyor" tarzındaki iddialarını (Nahl 16/103) reddetmenin amaçlandığı belirtilmiştir. 6. âyetteki "üstün niteliklerle donatılmış" diye çevrilen sıfat "çok güçlü veya etki ve nüfuzu çok kuvvetli" mânasına alındığında bunu hem Allah'ın hem de Cebrâil'in sıfatı olarak düşünmek mümkündür. Ayrıca bu tamlama "aklî melekeleri çok güçlü, korkusuz, sağlam yapılı, heybetli, güzel görünümlü" gibi mânalara da gelmektedir ki bunlar Cebrâil'in nitelikleri olabilir. 6. âyetteki "asıl şekliyle göründü" diye tercüme edilen cümlenin öznesini Cebrâil olarak düşünen müfessirler burada, onun başka zamanlarda insan sûretinde göründüğü halde bu defa gerçek sûretinde göründüğüne işaret bulunduğunu söylemişlerdir. Onlar bu yorumu bazı rivayetlerle desteklerken, vahiy meleğinin sadece Hz. Muhammed'e gerçek sûretinde görünmüş bulunduğunu ve bunun da hayatında iki defa vâki olduğunu belirtirler. Diğer bir yoruma göre ise bu cümlenin öznesi Hz. Peygamber olup burada öğretme fiilinin etkisini yani onun peygambere ait ilimde yükselip doğrulduğu anlatılmaktadır; dolayısıyla 6. âyetteki *istevâ* fiilinin "doğruluverdi" şeklinde tercüme edilmesi uygun olur. "Ufkun en yüce noktasındayken" diye çevrilen 7. âyet de söz konusu "doğrulma" veya "asıl şekliyle görünme" anlamındaki fiilin öznesine göre açıklanmaktadır. Bunları Cebrâil'in semâda, ufkun en yüce noktasında veya ufku tamamen kaplar bir halde görünmesi veya Hz. Peygamber'in mânevî mertebesinin yükselmesi şeklinde özetlemek mümkündür. Belirtilen fiilin birinci öznesini Cebrâil, fiilin hemen ardından gelen "vav" harfini bağlaç ve "hüve" zamirini Hz. Muhammed'i ifade eden ikinci özne olarak düşünüp, "Cebrâil ve Peygamber en yüce ufukta (güneşin doğduğu yönün en üst noktasında) yükselip doğruldular" mânasını verenler de vardır (Taberî, XXVII, 43-44). İbn Atıyye dilbilimcilerin bu tür özne takdir edilmesini tasvip etmediklerini; ayrıca

"ufuk" kelimesinin mânasını bu şekilde sınırlandırmanın mesnetsiz olduğunu belirtir (V, 197).

"Sonra yaklaştıkça yaklaştı" şeklinde çevrilen 8. âyetteki *denâ* ve *tedellâ* fiillerinin öznesi açık olmadığı için üç türlü yorum yapılmıştır: **a)** Cebrâil'in Resûlullah'a yaklaşması ve ona doğru inişi, **b)** Cenâb-ı Allah'ın Resûlullah'a yaklaşması, onu kendine cezbetmesi, **c)** Resûlullah'ın yüce Allah'a yaklaşması, O'nun çekmesiyle yukarılara yükseltilmesi kastedilmiştir. Bazı müfessirler ikinci fiilin sözlük anlamlarından birine dayanarak burada habîb (seven) ve mahbûb (sevilen) arasındaki naz ve muhabbet tecellilerini ifade eden edebî bir anlatım bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

"O kadar ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu" diye çevrilen 9. âyetteki *kavseyn* "iki yay" mânasına gelir; *kab* de yayın kabzasıyla kirişlerin bağlandığı iki köşe aralığına denir ki bir yayda iki kab bulunur. Kab kelimesinin yayın kabzasıyla kirişi arasını ifade etmek için kullanıldığı da olur. *Kabe kavseyn* ifadesi hakkında çok geniş açıklamalar ve burada kastedilen mâna ile ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlar şöyle özetlenebilir: **a)** O dönemde Araplar bir antlaşma yaparlarken iki yay çıkarıp üst üste koyarak tek bir yay görünümü verirler (kablerini birleştirirler), sonra ikisini birlikte çekip bir ok atarlar böylece tam olarak ahidleştiklerini simgelerlerdi. Buna göre kabe kavseyn hem maddî anlamda fevkalâde yakın olmayı hem de mânevî bir yakınlığı ifade eder. **b)** Hicaz dilinde "kavs" kelimesi bir uzunluk ölçüsü (zirâ) anlamında kullanılırdı. Buna göre iki arşın uzunluğunda bir mesafenin kastedildiği söylenebilir. **c)** Kabe kavseyn ifadesini dönüştürme (kalb) yöntemine göre "bir yayın iki ucu arasındaki mesafe kadar" şeklinde anlamak da mümkündür. Âyet "hatta daha yakın oldu" şeklinde tamamlanmakta, böylece "Âdeta elini uzatsa değecek kadar yakındı" mânasına gelen maddî bir yakınlık tasviri yapılarak, –mânevî anlamda– Resûlullah'ın vahyi aldığı kaynağın sağlamlığına, arada vahye hiçbir şeyin karışma ihtimalinin bulunmadığına dikkat çekmenin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Daha çok tasavvufî ve işârî tefsirlerde itibar edilen bir yoruma göre ise buradaki yaklaşma olayı mi'racda Allah ile peygamberi arasında gerçekleşmiştir.

"O, kuluna vahyini iletti" diye çevrilen 10. âyette de öznenin Cebrâil veya Cenâb-ı Allah olması muhtemeldir. Birinci ihtimale göre mâna,

"Bu yaklaşmayı takiben Cebrâil, Allah'ın, kulu Muhammed'e gönderdiği vahiyleri ona getirip öğretti" şeklinde olur. İkinci ihtimale göre ise âyeti şöyle yorumlamak gerekir: Resûlullah rabbine öylesine yaklaştı ki aradaki vasıtalar kalktı ve Allah Teâlâ kuluna vahyini doğrudan doğruya verdi. Bu âyetlerde mi'rac sırasındaki gelişmelerin anlatıldığı kabul edildiği takdirde ikinci yorum daha kuvvetli olmaktadır. Bize göre âyet şöyle de yorumlanabilir: Cebrâil asıl şekliyle göründü, sonra iyice yaklaştı ve Allah onun aracılığıyla kuluna dilediğini vahyetti. Âyetlerin mi'racı anlattığı kabul edilirse "görünme, yüce ufukta, sidretü'l-müntehâda olma, inme, çok yaklaşma" gibi ifadeleri mecazi mânada almak, nasıllık ve nicelikle ilgili olmaksızın Allah'a mahsus fiilller ve sıfatlar olarak anlamak gerekecektir.

"Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı" diye tercüme edilen 11. âyete "O kulun gördüğünü veya kalbin gördüğünü kalp yalanlamadı" mânası da verilebilir; fakat 17. âyette "göz" anlamına gelen *basar* kelimesinin kullanılmış olduğu dikkate alınarak burada da gözle görmenin kastedildiği düşünülüp âyet şöyle yorumlanabilir: Resûl-i Ekrem'in, Cebrâil'i ona özgü müthiş donanımlarıyla veya mi'racdaki o olağan üstü tecellileri görmesi bir hayal ürünü değil, hakikatin ta kendisiydi; gözün gördüğünü kalp de onaylamıştı. "Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?" anlamındaki 12. âyette "görme" fiilinin geniş zaman kalıbında olması burada sözü edilen görmenin bir kereye mahsus olmadığına işaret sayılabilir. Nitekim müteakip âyet de bu mânayı teyit etmektedir. Burada Resûlullah'ın (gözündeki algılama gücünün kalbine verildiği ve böylece) rabbini kalbiyle gördüğünün kastedildiği yönünde rivayetler de bulunmaktadır. 13 ve 14. âyetleri "Andolsun ki onu bir başka iniş esnasında da sidretü'l-müntehânın yanında bir daha gördü" veya bizim yaptığımız gibi "Andolsun ki onu iniş esnasında sidretü'l-müntehânın yanında gördü" (Şevkânî, V, 124) şeklinde çevirmek mümkündür. Birinci mânayı tercih edenlere göre burada, Resûlullah'ın mertebesinin Cebrâil'den üstün olduğuna işaret bulunmaktadır. Bu âyetteki "iniş" kelimesinin Cebrâil'in inişini anlattığı kanaatini taşıyanlar da vardır. Bu kelimenin Allah Teâlâ hakkında olduğu yorumu da yapılmış olmakla beraber bu zayıf bulunmuştur. 14. âyette geçen "sidretü'l-müntehâ" tamlaması için yapılan yorumları

da "yaratılmışlarca bilinebilirlerin son sınırını işaretlediği kabul edilen hudut noktası; akıllara durgunluk verecek ölçüde hayreti arttıran makam" şeklinde özetlemek mümkündür (sidre kelimesinin bir ağaç türünü ifade etmesinden ve "sidretü'l-müntehâ"nın cennetin uçlarında olduğunu belirten rivayetlerden hareketle yapılan yorumlar da sonuç itibariyle özetlenen bu mâna ile örtüşür).

"Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır" diye çevirdiğimiz 15. âyet müfessirlerce daha çok, "ki onun yanında me'vâ cenneti vardır" mânasıyla açıklanmıştır. Bu açıklama, "cennetü'l-me'vâ" tamlamasını "müttakilerin veya şehidlerin ruhlarının varacakları cennet" anlamında, müstakil bir isim olarak düşünmüş olan âlimlerin anlayışına uygun düşmektedir. Fakat İslâm âlimleri arasındaki hâkim kanaate göre burada geçen, "sığınılacak, barınılacak yer" anlamındaki *me'vâ* kelimesi cenneti nitelemektedir (Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, 376); bu sebeple, meâlde belirtilen mâna tercih edilmiştir.

"O an sidreyi bürüyen bürümüştü" mânasına gelen 16. âyetle ne kastedildiği hususu oldukça kapalı olup daha çok bu konudaki rivayetler ışığında değişik yorumlar yapılmıştır. Bunları, "Resûlullah'ın sidretü'l-müntehâda bulunduğu esnada Allah'ın nuru veya melekler yahut yaratılmışların nuru ya da altın bir pervane orayı öylesine kaplamıştı ki Resûlullah kimsenin tasavvur edemeyeceği bir güzelliğe bürünmüştü" şeklinde özetlemek mümkündür. Bize göre burada anlatılan, "bürünme, kaplama, örtme"yi, vâki olacak yakınlık ve müşahedeye bir beşer olan Hz. Peygamber'in tahammül etmesini sağlayacak değişim ve koruma çemberi olarak anlamak daha uygundur. 17. âyette belirtildiği üzere bu esnada göz kaymamış ve hedefinden şaşmamıştı; yani Resûlullah gözlerin kamaşacağı, akıllara sığmayacak ve insanı hayretler içinde bırakacak şeyler gördüğü halde sağa-sola yönelmemiş, gördüğü olağan üstü şeylerin etkisiyle kendinden geçmemiş, edepte kusur etmemiş; aksine tam bir dikkatle müşahedelerde bulunmuş ve sağlıklı tesbitler yapmıştı. Burada kullanılan fiillerden ilki onun edebini ikincisi de bakışındaki gücü belirtme mânası taşır. Bu âyetin yorumu sırasında Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme arzusu ile Hz. Muhammed'in burada yaşadığı olay arasında bir mukayese yapılır ve Hz. Mûsâ örneğinde dağ dayanamayıp parçalandığı ve kendisi de bayılıp

yere düştüğü halde bu olayda sidre ve Resûl-i Ekrem açısından böyle bir durumla karşılaşılmadığı hatırlatılır.

18. âyetteki "Hiç kuşkusuz o, ... görmüştü" anlamındaki cümlede öznenin Hz. Peygamber olduğu açıktır; fakat onun neyi gördüğünü şu mânalardan biriyle açıklamak mümkündür: **a)** Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü, **b)** Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını, **c)** Rabbinin en büyük âyetlerini gördü. Bunlardan ilk mânayı tercih eden müfessirlerden bazıları bunu Cebrâil'i görmesi şeklinde açıklamışlar, bazıları da Hz. Peygamber'in rabbini görmüş olması ihtimali üzerinde durarak bu konuyu geniş biçimde tartışmışlardır. İbn Abbas'tan meşhur olarak nakledilen rivayette Peygamber'in rabbini gözüyle gördüğü belirtilirken, kendisine bu konuda soru sorulan Hz. Âişe bu ihtimali reddetmiştir. İbn Mesʿûd ve Ebû Hüreyre'den meşhur olarak nakledilen rivayet de bu yöndedir. İslâm âlimleri bu rivayetleri Allah'ın zâtı, sıfatları ve görülmesine ilişkin âyet ve hadislerle birlikte değerlendirerek iki eğilimi de savunan açıklamalar yapmışlardır. Bazı âlimler Hz. Peygamber'in Allah'ı gözüyle değil kalbiyle gördüğü, Allah'ın zâtının değil sıfatının tecelli ettiği gibi telifçi yorumlar ortaya koymuşlardır. Bu noktada unutulmaması gereken bir husus da, anlatılan oluş ve tecellilerin farklı bir âlemde, farklı varlık boyutunda, farklı şartlar içinde gerçekleşmiş olmasıdır; dolayısıyla bu bir iman konusudur.

Elmalılı'nın sûrenin, başından buraya kadarki kısımla ilgili yorumları verirken ara ara kaydettiği ve önemli bulduğumuz kendi tercihiyle ilgili düşüncelerini şöyle toparlamak mümkündür: Resûlullah, Cebrâil'i Kur'an'ın her inen parçası esnasında, hangi sûrete girmişse öyle görüyordu. Gerçek sûretinde ise bir defa miʿracdan önce gördü, o vakit Cebrâil Resûlullah'a inmişti. Bir kere de miʿracdan inerken gördü, bunda Resûlullah Cebrâil'e doğru iniyordu ve Cebrâil sidretü'l-müntehânın yanında onu karşılıyordu. Hz. Peygamber namaz konusunda birkaç defa inip çıkmış olduğundan 13. âyetteki "nezleten uhrâ" tamlamasını "son bir iniş" şeklinde düşünmek daha mânidar olur. Dolayısıyla ufukta istivâ etmeyi (doğrulmayı) Hz. Peygamber'in kendisine yapılan tâlim (öğretme) üzerine nübüvvet ilminde yükselip istikametini alması (en yüksek ufukta istivâ etmesi) şeklinde anlamak uygun olur. Cebrâil'in tâlimi üzerine Resûlullah en yüksek ufukta istivâ ile kalmamış, ondan sonra Allah Teâlâ'ya doğru yaklaşmıştır. Bu durumda 8. âyetteki yaklaşmanın

Resûlullah hakkında olduğu, cezbe (çekme) mânası içeren "tedellâ" fiiliyle de onun cezbedilmesinin yani aşağıdan yukarı doğru çekilip çıkarılmasının kastedildiğini, dolayısıyla burada mi'raca işaret bulunduğunu söyleyebiliriz. 9 ve 10. âyetlerden de şu mâna çıkmaktadır: Mi'racda Allah'ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (a.s.), o istivâdan sonra rabbine öyle yaklaştı ki, her vasıta ortadan kalktı yani mi'racda Cebrâil dahi vasıta olmaksızın Allah Teâlâ kuluna her ne vahyetti ise vahyetti. 18. âyetten, Resûlullah'ın, Cenâb-ı Allah'ın rubûbiyyetini gösteren, mutlak egemenliği altındakilere ait hayretler uyandırıcı ve söz kalıpları içine sığmayacak nice delilleri veya en büyük delili gördüğü anlaşılmaktadır; şu halde bunun mahiyetini açıklamaya kalkmak bizim haddimiz değildir. Âyette "Rabbini gördü" denmeyip "Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü" buyurulduğuna göre, bu ifadenin zâhirinden O'nun zâtını gördüğü anlamı çıkmaz. Bu konuyu açıklarken Râzî'nin kullandığı bir ifade bize başka bir mânayı düşündürdü: Rü'yet (görme) en büyük âyet olunca burada "kübrâ" (en büyük) kelimesini "rü'yet" ile tefsir edebiliriz. Bunu da iki yönlü düşünmek mümkündür: **a)** Rabbinin âyetlerinden yani mûcizelerinden en büyüğü olan rü'yet mûcizesini gördü; âhirette ümmetinin göreceği gibi beni gördü demek olabilir. **b)** En büyük âyet olan rü'yetin hakikatini gördü demek olabilir. Çünkü En'âm sûresinin 103. âyetinde geçtiği üzere "basar" (görme) olayının künhünü ve dolayısıyla rü'yetin hakikatini Allah bilir. O halde rü'yetin hakikatini görmek, –bir kudsî hadiste yer alan "... artık onun kulağı, gözü ve kalbi ben olurum" (*Müsned*, VI, 256; Buhârî, "Rikāk", 38) ifadesiyle Enfâl sûresinin 17. âyetinin mazmunu üzere– Allah Teâlâ'nın Resûlullah'ta tecelli eden en büyük yakınlık âyet ve delillerinden olmuş olur. Bu yoruma göre âyet-i kübrâ (en büyük delil) "hakîkat-i Muhammediyye" demektir. Sözün akışı makam-ı Muhammedî'nin açıklanmasıyla ilgili olduğundan, biz de (Elmalılı) en büyük âyetin hakîkat-i Muhammediyye olduğu kanaatini taşıdığımızı belirtmek istiyoruz. Çünkü maksat hangisi olursa olsun, âyetlerin en büyüğünün veya âyetlerden en büyüğünün onda tecelli etmiş bulunduğunda şüphe yoktur (VII, 4570, 4574, 4576, 4577, 4579-4580, 4582-4583,4586, 4588-4589; mi'rac olayının mahiyeti ve bu esnada vahyedilenler hakkında bilgi için bk. İsrâ 17/1).

19 – 30

اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰىۙ ﴿١٩﴾ وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى ﴿٢٠﴾
اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى ﴿٢١﴾ تِلْكَ اِذاً قِسْمَةٌ ضٖيزٰى ﴿٢٢﴾ اِنْ
هِيَ اِلَّٓا اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا
مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُۚ وَلَقَدْ
جَٓاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰىۜ ﴿٢٣﴾ اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰىۘ ﴿٢٤﴾ فَلِلّٰهِ
الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾ وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنٖي
شَفَاعَتُهُمْ شَيْـٔاً اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾
اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى ﴿٢٧﴾
وَمَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّۚ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖي مِنَ الْحَقِّ
شَيْـٔاًۚ ﴿٢٨﴾ فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَاۜ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِۜ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ
سَبٖيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى ﴿٣٠﴾

Meâli

19-20. Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve bir diğerini, üçüncüsü olan Menât'ı! **21.** Erkek çocuklar size de kızlar O'na öyle mi? **22.** Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim! **23.** Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı kuru isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır. **24.** İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki? **25.** Ama âhiret de Allah'ındır, dünya da. **26.** Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz. **27.** Âhirete inanmayanlar melekleri dişi varlıklar olarak anıyorlar. **28.** Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok; sadece kuruntularına uyuyorlar. Kuruntu ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz. **29.** O halde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir. **30.** İşte bildikleri bu kadar. Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen rabbindir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O'dur.

Tefsiri

19-30. Hz. Muhammed'in getirdiği bilgilerin, buyruk ve uyarıların kaynağı ve bunların kendisine nasıl bildirildiği konusunda edebî ve çarpıcı bir üslûpla verilen bilginin hemen ardından Kureyş putperestlerine hitap edilerek bir de tanrılık yakıştırdıkları ve ululadıkları putların ne kadar hakir, zelil, âciz oldukları üzerinde düşünmeleri istenmektedir. 19-20. âyetlerde put isimlerinin zikredilmesi Kureyş örneğini öne çıkarmakla beraber, müteakip âyetlerde yer alan delillendirme tarzından burada, insanlık tarihi boyunca görülegelen, biçimleri farklı olsa da, tevhid inancını zedelemesi ve insanı yaratılmışlara, alelâde varlıklara kul etmesi açısından özde bu tip davranış biçimiyle örtüşen bütün itikadî sapkınlıkların mahkûm edilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Özetle, bu âyetlerde Allah'a şirk koşma mahiyeti taşıyan inanç ve davranışların sağlam bir bilgi kaynağına dayanmadığı üzerinde durulmaktadır. Açıktır ki, Allah'ın varlığını ve kudretini evrende kolayca gözlemle-

yebilen insanın, bunun ötesinde, Allah'ın sıfatları ve rubûbiyyetini nasıl ortaya koyduğu hususunda bir iddiada bulunabilmesi ancak O'nunla doğrudan temas kurabilmesine veya O'nun tarafından yetkilendirilmiş bir elçiden bilgi almasına bağlıdır. Müşrikler ise putların kendilerini Allah'a yaklaştıracağını umduklarını söylüyor, böylece Allah ile doğrudan temas kuramadıklarını itiraf etmiş oluyorlar, bununla birlikte inançlarının ve davranışlarının Allah'tan bilgi getiren bir elçinin bildirdiklerine dayandığını da ileri sürmüyorlardı; hatta Kur'an'da yüzlerine vurularak belirtildiği üzere, kendilerine bir peygamber ve doğru yolu gösterecek bir ilâhî kitap gelmesini de temenni ediyorlardı. Böyle bir durumda geriye sadece söylenenlerin ve yapılanların aklî muhâkemeye vurulması kalmaktadır ki, âyetlerde bu açıdan da onların ne kadar yaya kaldıkları, kolayca sonuca ulaşmalarını sağlayacak sade bir mantık örgüsü içinde ortaya konmaktadır: Onlar melekleri Allah'ın çocukları sayarken, üstelik O'na ortak koştukları düzmece tanrılara isim koyarken bilgi kaynakları nedir? Bu hususta hiçbir sağlam kaynağa dayanmadıkları ve kendilerini kişisel arzulara, yani zihni işletmek yerine kör taklitle davranmanın verdiği rehavete bırakıverdikleri açıktır. Onlar Allah'a çocuk izâfe etmeye kalkışırken de erkek çocukları kendilerine, akıllarınca küçümseyip horladıkları kadın cinsini ise Allah'a ayırmanın ne kadar saçma ve çelişkili olduğunu dahi farketmiyorlar! (Arapların kadın cinsini hor görme telakkisi hakkında bk. Nahl 16/58-59; Zuhruf 43/17-19).

19-20. âyetlerde anılan Lât, Uzzâ ve Menât Kureyşliler'in en fazla önem verdikleri putların isimleridir. Araplar melekleri Allah'ın kızları saydıklarından onları sembolize eden putlara da kadın isimleri verirler ve kendileri için Allah katında şefaatçi olacaklarına inanarak onlara taparlardı. Burada zikredilen putların Kâbe'nin içinde bulunduğunu söyleyenler bulunmakla beraber, tarih kaynaklarındaki bilgiler bunların başka yerlerde ve ayrı tapınaklarda bulunan putlar olduğunu göstermektedir. Bunlardan başka çeşitli kabilelerin kendilerine mahsus, kapıcıları ve bakıcıları bulunan tapınakları da vardı (bilgi için bk. Mustafa Çağrıcı, "Arap", *DİA*, III, 316-321).

Bu âyetler açıklanırken tefsirlerde *garânîk* diye meşhur olmuş bir olaydan söz edilir. Garânîk sözlükte "beyaz su kuşu, kuğu, turna; beyaz tenli genç ve güzel kız" anlamlarına gelen *gurnûk* (gırnîk) kelimesinin çoğu-

ludur. Kureyş kabilesi mensupları putlarının Allah'ın kızları olduğuna inanır ve Kâbe'yi tavaf ederken, "Lât, Uzzâ ve bir diğeri, üçüncüsü olan Menât hürmetine! Çünkü bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır" diyerek onları yüksekte uçan kuşlara –veya diğer bir anlayışa göre (melekleri Allah'ın kızları olarak gördükleri için) genç ve güzel kızlara– benzetirlerdi. Bazı ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında yer alan bir rivayete göre bir gün Hz. Peygamber Kâbe'nin civarında Kureyşliler'le birlikte otururken Necm sûresini okumaya başlamış, 19-20. âyetlere gelince şeytan 20. âyetin devamı gibi, "İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk); şüphesiz şefaatleri umulmaktadır" anlamına gelen bir metni Resûlullah'a okutmuş; bu durumdan memnun olan Kureyşliler de sûrenin sonunda onunla birlikte secdeye kapanmışlardı. Zira onlara göre Resûlullah bu sözü söyleyerek onların putlarının Allah katında şefaatçi olacaklarını kabul etmiş, dolayısıyla kendi putperestlik dinlerine onay vermiş oluyordu. Bu rivayet, İslâmî literatürde geniş incelemelere konu olduğu gibi, özellikle Hz. Peygamber hakkında kitap yazan birçok şarkiyatçı tarafından, Kur'an-ı Kerîm'i tenkit etmek için bir malzeme olarak kullanılmıştır. Ancak bu konuda yapılan bilimsel incelemeler bu rivayetin sağlam olmadığını, bazı sahih hadis kaynaklarında Necm sûresinin nüzûlünün ardından müşriklerin secde ettiklerinin belirtilmesinin ise başka sebeplerle izah edilebileceğini ortaya koymuştur (Buhârî, "Tefsîr", 53/4). Nitekim birçok ünlü şarkiyatçı da bu hikâyenin tarihî bir değer taşımadığını ve asılsız olduğunu kabul etmiştir. İslâm inançları açısından bakıldığında da bu rivayetin içeriğini Hz. Muhammed'in peygamberliği süresince izlediği genel tebliğ çizgisi, tevhid konusundaki tavizsiz titizliği ve duyarlılığı, ayrıca vahyi alıp tebliğ etmedeki korunmuşluğu ilkesiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Öte yandan aşağıda açıklanacak olan 26-28. âyetler de böyle bir ihtimali ortadan kaldırmakta, putlar bir yana, Allah izin verip razı olmadıkça meleklerin bile şefaatlerinin faydası olmayacağını bildirmektedir (bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk", *DİA*, XIII, 361-365; ayrıca bk. Hac 22/52).

23 ve 28. âyetlerde, Allah'a ortak koşanların sağlam bir bilgiye değil zanna dayandıkları belirtilmekte; ayrıca 23. âyette onların, bilgi kaynağı açısından içine düştükleri zaafı arttıran bir duruma, dinî meselelerde

bile kişisel arzularına uyduklarına, dolayısıyla sübjektif âmillerle hareket ettiklerine değinilmekte ve bu tutumları eleştirilmektedir. Kur'an'da *zan* kelimesi bazan olumlu bir içerikte kullanılmakla birlikte bu ve benzeri yerlerde, "insanların, başta iman meseleleri olmak üzere hayatî önemi olan konularda sağlıklı bilgi edinme yöntemlerine başvurmaksızın kendi tahmin ve kuruntularına göre hareket etmeleri" anlamına gelmektedir. Bu mâna ile bağlantılı olarak 24. âyette de insanın temenni ettiği, kendi kafasında kurduğu her şeyin gerçekleşmesinin mümkün olmadığı, "Şu varlıklar bana şefaatçi olur" diyerek putlardan veya daha başka sıradan varlıklardan ebedî kurtuluşu için şefaat ve yardım beklemesinin, kendini bu tür boş inançlara kaptırmasının saçmalığı ve realiteye uymayan kuruntuların kişiyi hayal kırıklığına ve hüsrana uğratacağı hatırlatılmaktadır. Ardından gerek âhiretin gerekse dünyanın Allah'ın iradesine bağlı olduğuna, şefaat konusunun da bu iradeden bağımsız düşünülemeyeceğine dikkat çekilmektedir. Taberî, 24. âyette geçen "insan" kelimesiyle Hz. Muhammed'in kastedildiği, bu ve müteakip âyette, ona verilen yüce mertebenin kendi arzu ve temennisine dayalı olmayıp Allah'ın lutfu olduğuna işaret edildiği yorumunu yapmıştır (XXVII, 62). Ancak İbn Atıyye'ye göre ifade bunu kapsayacak bir genellik taşısa da âyetlerden böyle bir anlam çıkarmayı gerektiren bir sebep yoktur (V, 202; şefaat hakkında bilgi için bk. Bakara 2/48, 255).

31 – 32

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۙ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اَسَٓاؤُ۫ا بِمَا عَمِلُوا
وَيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰىۚ ﴿٣١﴾ اَلَّذ۪ينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ
الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَۜ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِۜ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ

إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ
فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى ٣٢

Meâli

31-32. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sonunda O, kötülük yapanlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz rabbinin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de, annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. Şu halde kendinizi temize çıkarmaya kalkışmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur.

Tefsiri

31. Önceki âyetlerde Resûlullah'tan, gerçekleri bilmek, anlamak istemeyen ve yapılan uyarılara sırt çeviren kişilere aldırış etmemesi ve onlardan yüz çevirmesi istenmiş; herkesin taşıdığı niyeti, kimin doğruya ve kimin sapkınlığa yöneldiğini Cenâb-ı Allah'ın çok iyi bildiği hatırlatılmıştı. Burada da, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan Allah tarafından imtihan amacıyla bu farklı tercihlere müsaade edildiğine imada bulunulmakta; ama bunun sonsuza kadar böyle gitmeyeceği, bir gün O'nun herkese kendi yaptığının karşılığını mutlaka tattıracağı haber verilmektedir. Âyette kötülük yapanların, bunun cezasını görecekleri belirtildiği halde iyilik yapanların yaptıklarından daha güzeliyle ödüllendirileceklerinin bildirilmesi, yüce Allah'ın haksızlık etmesinin ve hak edilenden fazla ceza vermesinin asla düşünülemeyeceğini, O'nun kötülere adaletiyle, iyilere ise ihsanıyla muamele edeceğini, bu sonunculara hak ettiklerinden fazlasını vereceğini göstermektedir (Râzî, XXIX, 6).

"Sonunda O, kötülük yapanlara işlediklerinin cezasını verecek, iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir" diye çevrilen cümle, 29.

âyete bağlanarak "Dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir, çünkü O, ... ödüllendirecektir" veya 30. âyetle irtibatlandırılarak, "Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen rabbindir; nitekim O, ... ödüllendirecektir" şeklinde de yorumlanmıştır (Râzî, XXIX, 5-6).

32. Ödüllendirilmeyi hak edenlerin temel bir niteliğine daha dikkat çekilmektedir. Buna göre Allah katında makbul insan olma sadece iyilik severlikle tanımlanamaz; onlar ayrıca büyük günahlardan ve çirkin fiillerden kaçınan, kısaca ahlâkî duyarlılığı gelişmiş ve eylemlerine yansımış müminlerdir. "Ufak tefek kusurlar" diye çevrilen *lemem* kelimesi kapsamına giren fiiller için tefsirlerde, haram olan öpme, dokunma, bakma gibi örnekler verilmiştir. Ayrıca kelimenin sözlük anlamına ve bu konudaki bazı rivayetlere dayanılarak "lemem" şu mânalarla da açıklanmıştır: **a)** Kişinin aklından geçirdiği fakat eyleme dönüştürmediği kötülükler, **b)** Yapmaya başlamışken pişmanlık duyup vazgeçtiği kötülükler, **c)** Müslüman olmadan önce işlediği şirk ve diğer günahlar, **d)** Dünyada cezayı âhirette de azabı hak ettirmeyecek derecedeki günahlar (Taberî, XXVII, 65-69; günah çeşitleri ve büyük günah hakkında bilgi için bk. Nisâ 4/31; "çirkin işler" diye çevrilen ve *fâhişe* kelimesinin çoğulu olan *fevâhiş*, "hayasızlıklar, kötülükler" şeklinde de tercüme edilebilir, bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/135; En'âm 6/151).

Âyetin "sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi" anlamı verilen kısmı "sizi yeryüzünde yarattığında; atanız Âdem'i, insan cinsini, ilk insan hücreciğini yarattığı esnada; insanın oluşumundaki, yani annenin yumurtası ile babanın sperminin meydana gelmesindeki temel gıdayı topraktan yarattığı sırada" mânalarıyla da açıklanmıştır. Âyetin devamında kişinin anne karnındaki devresinden söz edilmesi, bu ifadelerle Allah Teâlâ'nın, insanları kendilerinin dahi bilemedikleri, hatırlayamadıkları dönemleriyle bildiğine dikkat çekmenin amaçlandığını göstermektedir. Günahlardan ve çirkin fiillerden kaçınma çabası göstermenin önemine ve yüce Allah'ın bağışlamasındaki enginliğe değinildikten hemen sonra yaratılış kanununa değinilmesi, insanın Allah'ın ilmi ve kudreti karşısındaki aczini iyi kavraması, kendisinin günahsız olabileceği gibi bir yanılgıya ve benlik iddiasına asla kapılmaması için yapılmış bir uyarı anlamı taşır. Nihayet "Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur" anlamına

gelen bir cümleyle her bir fert hakkındaki bilginin Allah katında mevcut olduğu, kimsenin ecrinin zayi olmayacağı, dolayısıyla insanların kendi iyiliklerini başka insanlara onaylatma ihtiyaçlarının bulunmadığı veya bu iyiliklerin değerini bulması için kendilerini anlatmaları, övmeleri gerekmediği hatırlatılmış olmaktadır (bu konuya ışık tutan bir olay ve Hz. Peygamber'in bir değerlendirmesi için bk. Ahkaf 46/9).

33 – 62

أَفَرَأَيْتَ الَّذ۪ي تَوَلّٰىۙ ﴿٣٣﴾ وَأَعْطٰى قَل۪يلًا وَأَكْدٰى ﴿٣٤﴾ أَعِنْدَهُ عِلْمُ
الْغَيْبِ فَهُوَ يَرٰى ﴿٣٥﴾ أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا ف۪ي صُحُفِ مُوسٰىۙ ﴿٣٦﴾ وَاِبْرٰه۪يمَ
الَّذ۪ي وَفّٰىۙ ﴿٣٧﴾ أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰىۙ ﴿٣٨﴾ وَأَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ
اِلَّا مَا سَعٰىۙ ﴿٣٩﴾ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفٰىۙ ﴿٤١﴾
وَأَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰىۙ ﴿٤٢﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكٰىۙ ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ
هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَاۙ ﴿٤٤﴾ وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثٰىۙ ﴿٤٥﴾
مِنْ نُطْفَةٍ اِذَا تُمْنٰىۖ ﴿٤٦﴾ وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرٰىۙ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ
أَغْنٰى وَأَقْنٰىۙ ﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰىۙ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولٰىۙ ﴿٥٠﴾
وَثَمُودَا۬ فَمَا أَبْقٰىۙ ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغٰىۜ ﴿٥٢﴾

Meâli

33. Gördün mü o yüz çevireni; **34.** Azıcık verip sonra keseni! **35.** Gaybın bilgisine sahip de onunla mı görüyor? **36-37.** Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrâhim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu? **38.** Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenemez. **39.** İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. **40.** Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. **41.** Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir. **42.** En sonunda yalnız rabbine varılacaktır. **43.** Güldüren de O'dur, ağlatan da. **44.** Öldüren de O'dur, yaşatan da. **45-46.** Rahime atıldığı zaman nutfeden erkeğiyle dişisiyle iki cinsi yaratan da O'dur. **47.** Öteki yaratma da O'na aittir. **48.** Çok veren de O'dur, az veren de. **49.** Şi'râ yıldızının rabbi de O'dur. **50.** Eski Âd kavmini helâk eden de O'dur. **51.** Semûd'u da öyle. Hem geriye bir şey bırakmadan! **52.** Bunlardan da önce Nûh kavmini. Çünkü onlar çok zalim ve çok azgın idiler. **53.** Altı üstüne getirilmiş şehirleri de O helâk etti. **54.** Onları üzerilerine yağan felâketlere gömdü! **55.** Artık rabbinin hangi nimetlerinden şüphe duyabilirsin? **56.** Bu, önceki uyarıları yapanlar nevinden bir uyarıcıdır. **57.** Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan. **58.** Onu Allah'tan başka ortaya çıkaracak yoktur. **59.** Yoksa bu haberi tuhaf mı buluyorsunuz? **60.** Ağlayacağınıza gülüyorsunuz! **61.** Ve gaflet içinde oyalanıp duruyorsunuz. **62.** Haydi artık Allah için secdeye kapanıp kulluk ediniz.

Tefsiri

33-35. Tefsirlerde bu âyetlerin bazı müşriklerin dönek ve tutarsız tutumlarını gösteren olaylarla ilgili olduğuna dair rivayetlere yer verilmekle beraber bunların sağlam haberler olmadığı anlaşılmaktadır; ayrıca olayların kurgusunda Kur'an'ın ilkelerine göre izahı kolay olmayan unsurlar bulunmaktadır. 34. âyetteki "kesen" diye tercüme edilen *ekdâ* kelimesi "sertleşme, katılaşma" mânasında aşırı cimriliği belirten kinâyeli bir anlatım olup bununla –bazan merhamete gelse de– dünya ve mal tutkusundan kurtulamayan, katı ve dayatmacı bir tavırla hasisliğini sürdürenler eleştirilmektedir (rivayetler için bk. Taberî, XXVII, 70-71; rivayetler ve eleştirileri için bk. Ateş, IX, 129-131) .

36-54. Önceki âyetlerde eleştirilen tavır vesilesiyle, o sırada muhatapların hakkında en fazla bilgiye sahip oldukları peygamberlerden Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'ya indirilen vahiylerin özüne değinilmektedir. Bu âyetlerin ilk kısmında (38-42. âyetlerde) hatırlatılan ilkeler ve bilgiler –konuya ilişkin başka naslar da dikkate alınarak– şöyle açıklanabilir: **a)** Sorumluluk: Kur'an'da değişik vesilelerle belirtildiği üzere, suçların ve cezaların şahsîliği esastır; –istese de– kimse başkasının günahını yüklenemez. **b)** Kesp: Herkes bütün sırlarını ve inceliklerini bilemeyeceğimiz bir sınav düzeni içinde iradî seçimler yapmak durumundadır. **c)** Hesap verme: Dünya hayatında iradî seçimle yaptığı her iş mahşer günü insanın önüne konacak, iyilik ve kötülükleri görülecek, bu konuda tamamen âdil bir yargılama yapılacaktır. **d)** Karşılık verme: Sözü edilen yargılamanın sonunda herkese yaptıklarının karşılığı tastamam verilecektir. **e)** Nihaî takdir: Yapılanların karşılığı verilirken kimsenin en küçük bir haksızlığa uğratılmayacağı kesin olmakla beraber, ilâhî lutuf ve bağışlama hususu Allah'ın mutlak iradesine bağlıdır; bu konuda mümine düşen, ümitvar olmak, ama buna güvenerek gevşeklik göstermemektir.

39-40. âyetler dürüstlükle çalışıp çabalamanın, alın teriyle kazanmanın Allah nezdindeki değerine de işaret etmektedir.

43-49. âyetlerde insanın hayat-ölüm çizgisi içinde cereyan eden her oluşun ve genelde evrende olup biten her şeyin Allah Teâlâ'nın irade ve kudretine bağlı bulunduğunu gösteren örnekler verilmekte; 50-54. âyet-

lerde de inkârcılıkları sebebiyle helâk edilen bazı eski toplumların başına gelenler hatırlatılmaktadır. 47. âyette geçen ve "öteki yaratma" diye tercüme edilen "en-neş'etü'l-uhrâ" tamlaması genellikle "öldükten sonra diriltme" mânasıyla açıklanmıştır. Râzî, önceki âyetlerde insanın yaratılışından söz edilmesini ve başka bazı delilleri dikkate alarak bu tamlamayla, cenine ruhun üflenmesine işaret edilmiş olabileceği kanaatine ulaştığını belirtir (XXIX, 21). 48. âyet "Zengin eden de O'dur, yoksul kılan da" şeklinde de anlaşılmıştır (Şevkânî, V, 135).

49. âyette geçen *Şi'râ*, bazı Arap kabilelerinin şans kaynağı saydıkları, bahtlarını kendisine bağladıkları ve bu sebeple taptıkları en parlak yıldız olarak anlaşılmıştır. Batı dillerinde yazılan meâl ve tefsirlerde, Şi'râ karşılığında genellikle "Sirius" kelimesinin kullanılması da bu anlamdan hareketle yapılmış bir çeviridir (meselâ bk. Arthur J. Arberry, *The Koran*, s. 552; Hamidullah, *Le Saint Coran*, s. 528). Sirius, dilimizde Akyıldız veya Şuarayıyemânî olarak bilinen ve Büyükköpek takım yıldızı içinde yer alan en parlak yıldızın adıdır. Öyle anlaşılıyor ki, âyette Allah'ın Şi'râ'nın da rabbi olduğu belirtilerek, bir tür şirk olan ve yukarıda değinilen telakkilerin temelden yıkılması hedeflenmektedir.

53. âyette geçen "altı üstüne getirilmiş şehirler" genellikle, Lût kavmi ve oturdukları yerler şeklinde açıklanmıştır; fakat benzer felâketlere uğratılarak ilâhî cezaya çarptırılmış bütün toplumların kastedilmiş olması da muhtemeldir (Râzî, XXIX, 24).

55-62. Bunca nimet, hatırlatma ve uyarıya rağmen Allah'ın birliğini ve âhiret hayatının varlığını tartışma konusu yapma küstahlığını gösteren, Kur'an'ın verdiği bilgi ve çağrılar karşısında akıl ve iz'anı harekete geçirmek yerine gaflet içinde oyalanmaktan haz alanlar eleştirilmektedir. Buna rağmen 62. âyette kısa ve etkileyici bir ifadeyle herkes Allah'a kulluk etmeye ve O'na olan saygısını belli etmeye çağırılmakta, böylece sûre asıl mesajın tekrar edilmesiyle bitirilmektedir.

56. âyeti "Bu, önceki uyarılar gibi bir uyarıdır" şeklinde de çevirmek mümkündür. Burada Hz. Muhammed'in, Kur'an-ı Kerîm'in, önceki toplumlar hakkında verilen haberlerin veya müteakip âyette yer alan kıyamet uyarısının kastedildiği yönünde yorumlar yapılmıştır. 57. âyette

kıyametin her an biraz daha yaklaştığı uyarısı yapıldıktan sonra 58. âyette onu Allah'tan başka açığa çıkaracak veya onun zamanını ve nasıl olacağını bilecek yahut onu engelleyebilecek kimse bulunmadığı bildirilmektedir (Şevkânî, V, 136; Elmalılı, VII, 4615). Âlimlerin çoğunluğuna göre son âyette secde etmek gerekir.

54 (37)

Kamer Sûresi

Mekke, 55

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli dördüncü, iniş sırasına göre otuz yedinci sûredir. Târık sûresinden sonra, Sâd sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur.

Adı

İlk âyetinde geçen ve "ay" anlamına gelen *kamer* kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Kıyametin yaklaştığı uyarısını takiben müşriklerin inkârcılıktaki inat ve taassupları eleştirilmekte, kıyamet koptuğunda içine düşecekleri perişan hal tasvir edilmekte, ardından hakikatleri yalan saymada ısrarcı davranan geçmiş toplumların başına gelen felâketlerden örnekler verilmekte, suçluların ve takvâ sahiplerinin âhirette karşılaşacakları muameleyle ilgili uyarı ve müjdelere yer verilmektedir.

1-8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا

سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾ وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾
وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ
فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ ﴿٦﴾
خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ ﴿٧﴾
مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Vakit yaklaştı ve ay yarıldı. **2.** Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, "Bu öteden beri bilinen bir sihir!" derler. **3.** Hep yalan saydılar ve kişisel arzularına uydular; oysa her iş yerli yerindedir. **4.** Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi; **5.** Eksiksiz bir hikmet! Ama uyarılar fayda vermiyor. **6-8.** Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde, gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar "Bu, gerçekten zor bir gün!" derler.

Tefsiri

1. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre ayın yarıldığını belirten cümle Mekkeliler'in kendisinden bir mûcize istemeleri üzerine Hz. Peygamber'in eliyle işaret edip ayı ikiye bölmesini ve sonra tekrar işaret edip birleştirmesini ifade etmektedir. Bu mûcize İslâmî literatürde *inşikaku'l-kamer* veya *şakku'l-kamer* (ayın yarılması) diye meşhur olmuştur. Bu âyetin yorumunda âlimler arasında geniş tartışmalar cereyan etmiş, hatta bu konuda özel risâleler yazılmıştır. Ayın yarılmasıyla ilgili ifadenin Resûlullah döneminde gerçekleşmiş bir olayı anlattığını savunanlar,

âyetteki fiilin geçmiş zaman kalıbında olmasını (bunun fiilen vuku bulmuş bir durumu gösterdiğini) ve bu olayı açık biçimde tasvir eden rivayetler bulunmasını delil gösterirler; ayrıca 2. âyetteki açıklamanın da bu anlayışı desteklediğini belirtirler. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunca bu görüş benimsenmiştir (rivayetler için bk. Buhârî, "Menâkıb", 27; "Tefsîr", 54/1; "Menâkıbü'l-ensâr", 36; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfikīn", 43-48; Tirmizî, "Tefsîr", 54/1-5; *Müsned*, IV, 82; Taberî, XXVII, 84-86).

Bu ifadenin kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacak kozmik bir değişikliği haber verdiğini savunanlar ise özetle şu delilleri ileri sürerler: **a)** Geçmiş zaman kalıbındaki bu fiille gelecek zamanın kastedilmesi mümkündür. Nitekim birçok âyette bunun örnekleri mevcuttur; özellikle gelecekteki bir olayın mutlaka gerçekleşeceğini ifade etmek üzere gelecek zaman yerine geçmiş zaman fiilinin kullanımı yaygındır. Tâbiîn âlimlerinden Hasan-ı Basrî ve Atâ b. Ebû Rebâh'ın da âyeti bu şekilde yorumladıkları rivayet edilmiştir. **b)** Ayın ikiye ayrıldığına ilişkin rivayetlerde haberi aktaran bazı sahâbîlerin olayın vukuu sırasında küçük yaşta bulunmaları, bazı rivayetlerin güvenilirlik durumunun tartışılması, ayrıca konuyla ilgili hiçbir rivayetin mütevâtir haber derecesine ulaşmaması bu olayın geçmişte vuku bulduğu iddiasının kesin bir kanıta dayanmadığını gösterir. **c)** Enes b. Mâlik yoluyla gelen rivayetlerde "ayın iki parçaya ayrıldığı" değil, müşriklerin bir mûcize göstermesini istemeleri üzerine Hz. Peygamber'in de, "ayın iki parçaya ayrıldığını gösterdiği" ifade edilmektedir. **d)** Böyle bir olay herkesin dikkatini çekmesi gerekirken böyle olmamış, dünyanın başka yerlerinde görüldüğü kaydedilmemiş, tarih ve astronomi literatürüne intikal etmemiştir. **e)** Kur'an-ı Kerîm'de, daha önceki peygamberlerin toplumlarından örnekler verilip kendilerine gösterilen hissî mûcizeleri inkâr edenlerin helâk edildiklerine dikkat çekilmiş ve müşriklerce Hz. Muhammed'den istenen mûcize taleplerinin bu sebeple yerine getirilmediği belirtilmiştir (İsrâ 17/59, 90-93). Bazı âyetlerde de Mekke müşriklerinin inkârcılıktaki ısrarları tasvir edilirken peygamber kendilerine harikulâde şeyler gösterse de yine inanmayacakları ifade edilmiştir (En'âm 6/111; Ra'd 13/31; Müddessir 74/52-54).

"Ay yarıldı" ifadesinin, "Kıyamete yakın bir zamanda yarılacak" şeklinde yorumlanması karşı görüş sahiplerince eleştirilmiş ve yukarıda belir-

tilen gerekçeler özetle şöyle çürütülmeye çalışılmıştır: Kur'an'ın haber verdiği bir husus en güçlü delille sâbit olmuş demektir, dolayısıyla başka bir mütevâtir haber aramaya ihtiyaç yoktur. Hz. Peygamber'le müşrikler arasında meydan okuma konusu olan şey Kur'an'ın bir benzerini getirip getirememeleridir. Onlar bunda başarılı olamamışlardır ve Kur'an kıyamete kadar başka mûcizeye tutunmaya gerek bırakmayacak bir mûcize olarak durmaktadır. Bu olay bir meydan okuma konusu olmadığı için âlimler onu tevâtür düzeyine çıkacak biçimde nakletmemişlerdir. Öte yandan, bu mûcize önceden bütün insanlığa duyurulmuş olmayıp o esnada görenler görmüş ve Resûlullah'ın çevresinde bulunanlar buna tanıklık etmişlerdir. Şu halde bu olayın tarih ve astronomi kitaplarına geçmeyişi, ufukların bölgeden bölgeye farklı olması, bazı yerlerde ayın bulutlarla kaplı bulunması, gece vakti çoğu insanların meskenlerinde bulunmaları ve herkesin gözlemle meşgul olmaması, genelde insanların bunu ay tutulması olarak düşünmeleri yahut o devirde yaygın telakkilerin etkisiyle bunu büyücü, cin veya şeytanlara atfetmeleri gibi sebeplerle açıklanabilir. Bu olayın gelecekte vuku bulacağı şeklinde yorum yapmak uzak ihtimale dayalı bir te'vil olup herkesin kabul etmesini sağlama uğruna böyle bir yola girmeye gerek yoktur. Esasen bunu kabul etmeyecek olan rasyonalist ve pozitivist kişi, olayın geçmişte meydana geldiğini reddettiği gibi ileride meydana geleceğini de reddeder; kabul eden için ise te'vile ihtiyaç yoktur. Müşriklerin mûcize taleplerinin reddiyle ilgili âyetler onların inkârcılıktaki taassuplarını tasvir etmektedir. Buhârî'nin naklettiği rivayette açıklandığı üzere Kur'an'da geçen beş olay bu dünyada gerçekleşmiştir (bilgi için bk. Râzî, XXIX, 28; İsmail Fennî, s. 336-337; Elmalılı, VII, 4623-4624, 4636-4637; İlyas Çelebi, *İtikadî Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, s.152-181; a.mlf., "İnşikāku'l-kamer", *DİA*, XXII, 343-345; beş olay için bk. Duhân 44/10-16).

"Ay yarıldı" diye tercüme edilen cümleye, "Ayın yarılması, ay doğduğu sırada karanlığın yarılması anlamına gelir, çünkü Araplar bir konunun açıklık kazanması durumunda kamer (ay) kelimesine dayalı deyimler kullanırlar; şu halde burada da artık durumun açıklık kazandığı anlatılmaktadır" tarzında mecazi anlamlar verenler olmuşsa da müfessir Ebû Hayyân gibi âlimler bunları mesnetsiz bulup eleştirmişlerdir (Elmalılı, VII, 4625-4626).

Son dönem müelliflerinden Ömer Rıza Doğrul'a göre konuya ilişkin rivayetler sağlamdır ve Hz. Peygamber devrinde bu olayın meydana geldiğine itiraz edilmemelidir, mahiyetini de bir çeşit ay tutulması olarak düşünmek mümkündür; fakat bu tabii olayın asıl mahiyeti ne olursa olsun onun ifade ettiği şu mâna çok derindi: Kamer Arap müşriklerinin timsali sayılırdı. Resûl-i Ekrem'in bu semavî hadiseye işaret eden ve kamerin bölündüğünü gösteren parmakları Arap şirk cephesinin yarıldığını ve yokluğa mahkûm olduğunu gösteriyordu (*Tanrı Buyruğu*, s. 595). Muhammed Esed'e göre de konuya ilişkin rivayetlerin sübjektif gerçekliğinden kuşkulanmak için bir sebep yoktur; gerçekte meydana gelen şeyin ise, alışılmamış optik bir yanılsamaya yol açan, yine aynı ölçüde alışılmamış bir tür kısmî ay tutulması olması muhtemeldir. Fakat olayın mahiyeti ne olursa olsun âyetin ona değil, gelecekteki bir olaya, yani "son saat" (kıyamet) yaklaşırken meydana geleceklere ilişkin olduğu kesin gibidir. Şu var ki yazarın "Râgıb, 'inşakka'l-kamer' (ay yarıldı) ifadesinin, kıyamet gününden önce vuku bulacak kozmik felâketi –dünyanın sonu olarak bildiğimiz vâkıayı– gösterdiği şeklinde yorumlanmasını haklı görmüştür" (III, 1087) ifadesi gerçeğe uymamaktadır. Zira Râgıb el-İsfahânî belirtilen yerde, bu görüşü bir değerlendirme yapmaksızın, "Şöyle de denmiştir ..." ifadesiyle nakletmektedir (*el-Müfredât*, "şkk" maddesi).

Elmalılı âyetin, ayın hem Resûlullah döneminde yarıldığına hem de kıyamet yaklaştığında büsbütün yarılıp kıyametin kopacağına delâlet ettiğini savunur. Onun izahına göre ilk dönem âlimlerinden Hasan-ı Basrî ve Atâ b. Ebû Rebâh'a atfedilen ayın kıyamet vaktinde yarılacağı yorumu yanlış anlaşılmış, onların geçmişte böyle bir olayın meydana geldiğini inkâr ettikleri var sayılmıştır. Halbuki onların verdiği mâna –zannedildiği gibi– "yarıldı" fiilinin geniş zaman olarak düşünülmesi tarzında mecaz yoluyla te'vil değil, geçmiş zamandaki yarılmanın gelecekteki yarılmaya bir delâleti ve aynı zamanda "Vakit yaklaştı" cümlesinin bir mazmunudur. Bu şöyle demek oluyor: Ayın yarılması vuku bulmuş bir olaydır; geçmişte meydana gelen bu yarılma, ayın ve onun gibi gök cisimlerinin dahi yarılıp parçalanabileceğini, bu suretle âlemdeki her şey hakkında peygamberin haber verdiği kıyametin akla yakın olduğunu göstermiştir. Bu sebeple müşriklere Hz. Peygamber'in zafe-

rinin de uzak değil yaklaşmakta olduğu ihtar edilmiş olmaktadır (VII, 4627-4628; İbn Âşûr da bu mûcizeyle, yeryüzünün düzenini yakından ilgilendiren bir gök cismi olan ayın düzenindeki bozulmaya bir örnek gösterilip bu âlemin de sonlu olduğu üzerinde düşünme imkânı verildiği yorumunu yapar, XXVII, 168-169). Elmalılı, İsmail Fenni Ertuğrul'dan naklettiği ve takdirle karşıladığı şu ifadelerle kendi kanaatini de özetlemiş olmaktadır: Âlimlerin ve müfessirlerin büyük çoğunluğu, ashâb-ı kirâmın rivayetlerine ve 2. âyetin açık delâletine de dayanarak Resûlullah döneminde bir mûcize olarak ayın yarılması olayının meydana geldiğini kabul etmişlerdir. Biz artık bunun gerçekten vuku bulmuş olduğunu kabul ve tasdik hususunda asla tereddüt etmeyiz ve "Bunun nasıl meydana geldiğini ancak Allah ve resulü bilir" deriz (VII, 5636; son dönem müfessirlerinden Şevkânî'nin değerlendirmesi de bu yöndedir, bk. V, 138-139).

Bu konuda kapsamlı ve özlü bir inceleme gerçekleştirmiş olan İlyas Çelebi, Gazzâlî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî gibi sûfîlerin, ayın gerçekten yarılmış olmayıp bakanların gözüne yarılmış gibi göründüğü kanaatinde olduklarını kaydetmekte, "Görüldüğü üzere mutasavvife inşikak-ı kamer mûcizesini akla yaklaştırmak ve kabulünü kolaylaştırmak için farklı bir yoruma başvurmuştur. Kanaatimizce bunun yerine Hasan-ı Basrî ve Atâ b. Ebû Rebâh'a nisbet edilen, onun kıyamete yakın yarılacağı görüşünü savunsalardı, hem kabulünü daha kolaylaştırmış hem de Elmalılı'nın dile getirdiği itirazlara muhatap olmamış olurlardı" diyerek bu yaklaşımı eleştirmektedir (*a.g.e.*, s. 165, 176-177; *a.g.m.*, XXII, 344). Fakat yazarın son asırda kaleme alınmış iki esere dayanarak Gazzâlî ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'ye nisbet ettiği bu görüşün onların kendi ifadeleriyle bağdaşmadığı görülmektedir. Şöyle ki, yazarın kendisinin de belirttiği üzere Gazzâlî hem *İhyâu ulûmi'd-dîn* hem *el-Mustasfâ* isimli eserlerinde "inşikak-ı kameri Hz. Peygamber devrinde meydana gelmiş bir mûcize olarak" takdim etmektedir. Hatta böyle bir olayın niçin sınırlı sayıdaki rivayetlerde yer aldığını izah ederken, bu durumun normal karşılanması gerektiğini ispat için birçok aklî delile yer vermektedir (bk. *el-Mustasfâ*, I, 142-143). Şah Veliyyullah'ın bu konudaki bir ifadesi ise şöyledir: "Ayın yarılmasına gelince, bize göre bu bir mûcize olmayıp Allah Teâlâ'nın

Kamer sûresinin ilk âyetinde buyurduğu üzere kıyamet alâmetlerindendir; fakat bu, Hz. Peygamber'in meydana gelmeden önce onun olacağını haber vermiş olması açısından bir mûcizedir" (*et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye*, s.65); Kāsımî'nin aynı sayfanın 4 nolu dipnotunda, müellifin *Te'vîlü'l-ehâdîs* isimli eserinden kısmen aktardığı bir ifadesi de Elmalılı'nın yukarıdaki izahına paralel görünmektedir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşüyle ilgili bazı izahlar için bk. Elmalılı, VII, 4632-4636; İsmail Fenni, *a.g.e.*, s. 334-336; İlyas Çelebi, *a.g.e.*, s. 176-177).

Kanaatimize göre İlyas Çelebi'nin şu ifadesi konuya ışık tutacak bir unsur içermektedir: "Görüldüğü üzere kelâmcılar bir mûcize olması dolayısı ile inşikak-ı kamerin mümkün olup olmadığını tartışmadan kabul etmekle beraber bunun vâki olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğunluğun kanaati onun vâki olduğu yönündedir" (*a.g.e.*, s.175). Burada söz konusu edilen bir "mûcize" olduğuna göre bunun aklî bir izaha ihtiyacı yoktur; zaten İslâm âlimleri de mümkün olup olmadığını tartışmamışlardır. Vukuu meselesine gelince, mûcizenin bilgi kaynağı Kur'an ise, ona bizzat şahit olmayanların meydana gelmiş olduğunu kabul etmeleri için başka delillerle ispat edilmesi gerekmez. Nitekim bir mümin, Sâlih peygambere mûcizevî özellikler taşıyan bir deve verilip kavminin bununla sınandığı veya Mûsâ peygamberin eline, koynundan çıkarıp gösterdiğinde bakanları şaşırtan mûcizevî bir parlaklık özelliği verildiği konularında, bunların gerçekten olup olmadığını araştırma ihtiyacı duymaz. Ancak inşikak-ı kamer konusundaki âyetin ifadesi diğer örneklerdekine nazaran ihtimalli gibi durduğu ve konuya ilişkin haberlerin mütevâtirliği tartışmalı olduğu için bunun yalnızca bir ihtimalini, kesin bir iman konusu olarak ele almamak gerekir. Esasen konuya ilişkin haberler üzerinde tartışma açılmasının sebebi de –hâşâ– Kur'an-ı Kerîm'e, onun mütevâtirliğine itimatsızlık değil, anlatımın farklı yorumlamaya açık durmasıdır.

2-8. Bizzat Hz. Peygamber'le muhatap olmalarına ve kendilerine ikna edici pek çok kanıt gösterilmesine rağmen inkârcılıkta direnen Mekke müşriklerinin gösterdiği bağnazlığı tasvir eden bu âyetlerden çıkan mesaj şu olmaktadır: Peygamberin veya dini tebliğ edenlerin, kişisel arzularına tutsak olduğu ve akıl nimetini değerlendiremediği için bunca

kanıt ve uyarıya aldırış etmeyen insanları doğru yola zorla sokmak gibi bir yükümlülükleri yoktur; ama duyuru ve öğüt verme çabasını da sürdürmek gerekir. İşte bu sûrede, inkârcılıkta darbımesel olacak kadar ileri gitmiş bazı toplumlardan örnekler verilip bu uyarılara devam edilecektir.

Sözlükte "delil, kanıt, işaret" gibi mânalara gelen 2. âyet metninde geçen *âyet* kelimesi Kur'an'da "mûcize" anlamında da kullanılmaktadır. Önceki âyetin tefsirinde geçtiği üzere, orada ayın yarılması mûcizesinden bahsedildiği kanaatini taşıyanlar bu kelimeyi daha çok mûcize mânasıyla açıklamışlardır. "Sihir"i niteleyen ve "öteden beri bilinen" diye çevirdiğimiz *müstemir* kelimesi "gelip geçici; güçlü, kalıcı ve devamlı" mânalarına da gelir (Zemahşerî, IV, 44; Şevkânî, V, 139-140).

3. âyetin "oysa her iş yerli yerindedir" şeklinde çevrilen kısmı daha çok şu mânalarla açıklanmıştır: Evrenin yaratılışı ve hayat olayı anlamsız olmayıp bütün varlık ve olayların bir hedefi, bir gayesi vardır. Her şey Allah'ın ilminde bir takdire bağlanmış olup kararlaşmış bir sonuca doğru gitmektedir; her şeyin bir dünyada görünen bir de âhirette ortaya çıkacak gerçek yüzü vardır. Böylece Hz. Peygamber'in görevinin yüceliği ve inkârcıların kişisel arzularına bağlanıp kalmalarının süflîliği, vakti gelince belli olacaktır. Resûlullah'ın yaptığı tebliğ işi, sandıkları gibi gelip geçici bir şey değildir (Zemahşerî, IV, 44; Râzî, XXIX, 31). Ayrıca mûcizeler sihir değil vuku bulmuş gerçek olaylardır.

5. âyetin "Eksiksiz bir hikmet!" diye çevrilen kısmında *hikmet* kelimesi, bu bağlamda hikmet içeren söz yani Kur'an olarak açıklanmıştır. Gramer açısından bu ifadeyi önceki âyete bağlayıp, "Eksiksiz bir hikmet olan uyarı ve haberlerle Kur'an geldi" şeklinde veya ayrı bir cümle olarak düşünüp, "Kur'an eşsiz bir hikmettir, onda hiçbir eksiklik ve kusur bulunmaz" tarzında anlamak da mümkündür (Taberî, XXVII, 89; Şevkânî, V, 140. Hikmet hakkında bilgi için bk. Bakara 2/269; Nahl 16/125).

Yaygın yoruma göre 6. âyette geçen ve "çağrıcı" diye çevrilen *dâî* kelimesiyle İsrâfil (a.s.) kastedilmiştir. Bazı müfessirlere göre çağıran Cebrâil veya bu iş için görevlendirilmiş başka bir melek de olabilir. Burada doğrudan doğruya Cenâb-ı Allah'ın mahşerde toplanma buyruğuna işaret edildiği, dolayısıyla bu kelimeyle kendi zâtının kastedilmiş olabileceği yorumu da yapılmıştır (Râzî, XXIX, 33; Elmalılı, VII, 4641).

Bu âyetin "görülmedik bilinmedik bir şey" diye çevrilen kısmıyla mahşer gününün kastedildiği açıktır; bu nitelemeyle o günün bu dünyadaki algılamalara göre tasavvur edilemeyeceğine veya ürküntü ve dehşet veren manzaralarla dolu olacağına işaret edilmiş olmalıdır. Âyetteki *nükür* kelimesiyle ilgili bir yoruma göre ise bu kısım "dünyadayken inkâr ettikleri gün" anlamı taşımaktadır (Zemahşerî, IV, 44; Râzî, XXIX, 33).

9 – 17

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ
وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾ فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ
السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ
قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾ وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾ تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا
جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾
فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ
فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

Meâli

9. Bunlardan önce Nûh'un kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişti. O kulumuzu yalancı saydılar, "Delinin biri!" dediler ve o görevinden alıkondu. **10.** Bunun üzerine "Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!" diye rabbine yalvardı. **11.** Derken, göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. **12.** Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş

için birleşti. **13.** Onu ise tahtalar ve mıhlarla yapılmış gemide taşıdık. **14.** Gözetim ve korumamız altında akıp gidiyordu, kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere. **15.** Andolsun, bunu bir ibret levhası olarak bıraktık; ibret alacak yok mu? **16.** Azabım ve uyarılarım nasılmış görün! **17.** Andolsun ki Kur'an'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?

Tefsiri

9-17. Peygamberlerin yalancılıkla itham edilip türlü eziyetlere mâruz bırakıldıkları konusunda Hz. Nûh'un hayatı önemli bir örnek teşkil etmektedir ve Kur'an onun verdiği mücadeleyi oldukça ayrıntılı biçimde değişik vesilelerle gözler önüne sermiştir (Hz. Nûh ve tûfan hakkında bk. Yûnus 10/71-73; Hûd 11/25-49; Nûh 71/1-28). 12. âyetin son kısmında Nûh kavminin tûfan ile helâk edileceği yönündeki ilâhî takdire veya gökten inen sularla yerden fışkıranların birbirine denk olduğuna değinildiği yorumları yapılmıştır. Sonuncu yoruma göre bu kısmı, "Böylece sular önceden belirlenmiş ölçüye göre birleşti" şeklinde çevirmek mümkündür (Şevkânî, V, 142; Elmalılı, VII, 4641). 13. âyette gemi kavramı kullanılmadan niteliklerine değinilmiştir; başka âyetlerde bu anlama gelen *fülk* kelimesi geçmektedir. Burada gemiyi anlatmak üzere hangi maddelerden imal edildiği bilgisinin verilmesinde, Nûh'a hazır bir gemi gönderilmiş olmayıp onun tarafından yapıldığına, daha önce bu işi bilmediği halde ilâhî vahiy ile bunun kendisine öğretilmiş olduğuna işaret vardır (İbn Âşûr, XXVII, 184). "Mıhlar" diye çevrilen *düsür* kelimesinin tekili olan *disâr*, "eğser, geminin tahtalarını birbirine bağlayan râbıta, kenet, perçin veya halat" anlamlarına da gelir (Elmalılı, VII, 4641).

17. âyette geçen ve "Andolsun ki Kur'an'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?" diye çevrilen ifade 22, 32, 40. âyetlerde de aynen yer almakta, böylece Kur'an'ın üzerinde düşünülüp öğüt alınacak bir kitap olduğu, onun bu aydınlatıcı özelliğini önceki kavimlere dair verdiği örneklerle daha da canlı duruma getirdiği halde muhataplarınca gösterilen duyarsızlığa vurgu yapılıp bu tutum kınanmaktadır (Zemahşerî, IV, 46). Bu âyetteki "düşünecek" diye çevrilen *müddekir* kelimesini "ibret alan, öğüt alan, ders çıkaran" şeklinde de tercüme etmek mümkündür.

"Düşünecek yok mu?" cümlesi, "Hayırlı olanı isteyen var mı ki yardım edilsin!" mânasıyla da açıklanmıştır (Taberî, XXVII, 96-97). Öte yandan buradaki "kolaylaştırma" anlamına gelen lafızdan hareketle Kur'an'ın kendine özgü ifade özellikleri, anlaşılma ve ezberlenmesinin kolay oluşu gibi hususlar üzerinde durulmuştur (meselâ bk. İbn Âşûr, XXVII, 187-190).

18 – 42

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّۙ ﴿١٩﴾ تَنْزِعُ النَّاسَۙ كَاَنَّهُمْ
اَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ
يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ
بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُٓوا اَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُۙٓ اِنَّٓا اِذًا لَفِي ضَلَالٍ
وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾ ءَاُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ ﴿٢٥﴾
سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ ﴿٢٦﴾ اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً
لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾ وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَٓاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْۚ كُلُّ
شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾ فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ
كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا

كَهَش۪يمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾
كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا
اٰلَ لُوطٍؕ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍۙ ﴿٣٤﴾ نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَاؕ كَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾
وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ
ضَيْفِه۪ فَطَمَسْنَٓا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ
بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّۚ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا
الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ۟ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ جَٓاءَ اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُۚ ﴿٤١﴾
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ عَز۪يزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

Meâli

18. Âd kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etti. Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın! **19.** Onların üzerine bitmek bilmeyen kara bir günde şiddetli bir kasırga gönderdik. **20.** İnsanları sökülmüş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu. **21.** Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın! **22.** Andolsun ki Kur'an'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu? **23.** Semûd kavmi de uyarıları ciddiye almadı. **24.** Dediler ki: "İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız? O takdirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız. **25.** İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancı küstahın biri!" **26.** Yarın onlar asıl yalancı küstah kimmiş görecekler! **27.** (Allah Sâlih'e şöyle buyurdu:) "Şüphesiz biz dişi deveyi onları sınamak için göndermiş bulunu-

yoruz. Şimdi sen onların ne yapacağını izle ve sabret. **28.** Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir. Her hissenin sahibi (suyun) başına gelsin." **29.** Derken ilgili adamlarını çağırdılar; o da (deveye) saldırıp hunharca öldürdü. **30.** Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın! **31.** Üzerlerine tek bir ses yolladık da hayvan ağılındaki kuru çalılar gibi oluverdiler. **32.** Andolsun ki Kur'an'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu? **33.** Lût kavmi de uyarıları ciddiye almadı. **34-35.** Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi hariç tutuldu; onları katımızdan bir lutuf olarak seher vakti kurtardık. Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz. **36.** Aslında Lût, kendilerini bizim amansız yakalayışımıza karşı uyarmıştı; ama onlar bu uyarıları şüpheyle karşıladılar. **37.** Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Biz de gözlerini silme kör ediverdik; tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları! **38.** Ve nihayet bir sabah, kalıcı bir azap onları yakalayıverdi. **39.** Tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları! **40.** Andolsun ki Kur'an'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu? **41.** Şüphesiz Firavun'un halkına da uyarılar gelmişti. **42.** Ama onlar bütün delillerimizi yalan saydılar, biz de onların yakasına üstün ve güçlü olana yaraşır biçimde yapıştık.

Tefsiri

18-22. Âd, Hûd peygamberin gönderildiği kavmin adıdır; çok tanrıcı inanca taassupla bağlanma ve tevhid inancına yapılan çağrıya karşı zorba bir tavır sergileme konusunda Kur'an'ın değişik yerlerinde kötü bir örnek olarak anılır (bilgi için bk. A'râf 7/65-72; Hûd 11/50-60). 20. âyette şiddetli rüzgârın sürüklediği insanlardan söz edilirken onların, "sökülmüş hurma kütükleri"ne benzetilmesi Âd kavmi mensuplarının iri yapılı ve uzun kimseler olması ve kafalarının kopup gövdelerinin kütük gibi yuvarlanıp gitmesiyle açıklanmıştır (Taberî, XXVII, 99; Zemahşerî, IV, 46).

23-32. Semûd, Sâlih peygamberin gönderildiği kavmin adıdır; Allah Teâlâ onları sınamak üzere mûcizevî özellik taşıyan bir dişi deve göndermiş, mevcut sudan dönüşümlü yararlanmaları yönünde bir kural

koymuş, böylece onlar bir sınamaya tâbi tutulmuş, peygamberin Allah'tan getirdiği buyruk ve yasaklara saygılı olduklarını davranışlarıyla ortaya koymaları için kendilerine bir fırsat tanınmıştı. Fakat onlar inançsızlıklarını açığa vuran bir davranış sergilediler ve zarar vermemeleri emredilen deveyi hunharca öldürdüler (bilgi için bk. A'râf 7/73-79, Hûd 11/61-68; Şuarâ 26/141-159). 23. âyette (aynı şekilde 33. âyette) "uyarılar" diye çevrilen kelimeyi "uyarıcı açıklama ve öğütler" veya "uyarıcı peygamberler" mânasında anlamak mümkündür. 31. âyetin "hayvan ağılındaki kuru çalılar gibi" diye çevrilen kısmı, bu tamlamayı oluşturan kelimelerin değişik anlamları bulunduğu için, "ağılı çeviren çubukların döküntüleri; yanmış kemikler; köhnemiş duvardan dökülen topraklar gibi" mânalarla da açıklanmıştır (Taberî, XXVII, 103-104).

33-40. Kur'an, Lût kavmini ahlâksızlığa boğulmuş, özellikle cinsel sapıklıklarıyla tanınmış ve bu yüzden ağır bir cezaya çarptırılmış toplum örneği olarak muhtelif vesilelerle zikreder (bilgi için bk. A'râf 7/80-84; Hûd 11/77-83; Hicr 15/57-77).

41-42. Firavun'a bazı deliller, mûcizeler gösterilerek yapılan inanç çağrısı ve bunun etrafında gelişen olaylar, tarih boyunca süregelen tevhid mücadelesinin en belirgin ve ibret verici örneklerinden olup Kur'an'da buna sık sık değinilir.

43 – 55

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولٰٓئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَٓاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ
مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ
وَالسَّاعَةُ أَدْهٰى وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾ إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾
يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ

خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾ وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ
أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾
وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي
مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

Meâli

43. Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler), sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi; yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var? **44.** Yoksa onlar "Biz yenilmez bir topluluğuz" mu diyorlar? **45.** Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar. **46.** Ama asıl vâdeleri kıyamet günüdür ve kıyamet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır. **47.** Şu bir gerçek ki günaha batmış olanlar, doğru yoldan sapmış ve kendilerini yakmışlardır. **48.** O gün yüz üstü ateşe sürüklenirler: "Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!" **49.** Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık. **50.** Ve bizim buyruğumuz tektir, göz açıp kapayıncaya kadar olup biter. **51.** Andolsun biz sizin nice benzerlerinizi helâk ettik. Düşünecek yok mu? **52.** Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır. **53.** Büyük küçük hepsi satır satır yazılmıştır. **54.** Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmak kenarlarındadırlar. **55.** Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.

Tefsiri

43-48. Vahiy ile bildirilenleri inkâr etme tavrını inatla sürdüren toplumlardan örnekler verildikten sonra bu âyetlerde, inkârcılıkta öncekilere benzeyen Kur'an'ın muhataplarına çarpıcı sorular yöneltilmektedir: Siz onlardan daha mı iyisiniz? Sizin sorumluluktan istisna edildiğinize dair ilâhî kitaplarda özel bir hüküm veya elinizde bir belge mi var? Ya da çok

güçlü ve dayanışma içinde olduğunuzu, dolayısıyla asla yenilmeyeceğinizi mi sanıyorsunuz? Ardından verilen ilâhî cevap da şunu ortaya koymaktadır: İman esasına değil dünyevî çıkar anlayışına dayalı olan bu birlik ve güç çok sürmeyecektir; onların asıl cezaları âhirette karşılarına çıkacaktır ve oradaki ceza buradakine göre çok daha şiddetlidir. 45. âyet daha çok müslümanların Bedir Savaşı'nda kazandıkları zaferle izah edilmiş olmakla beraber (Taberî, XXVII, 108-109), 43-44. âyetlerdeki hitap Hz. Muhammed'in peygamberliğini izleyen bütün dönemlerde yaşayanlara yani Kur'an'ın her devirdeki muhataplarına yöneliktir. Dolayısıyla aynı sonuç, yani inkârcılık temeline dayalı güçlerin, birliklerin bozulmaya mahkûm olduğu ve ayrıca bu tür dayanışma grubu mensuplarını âhirette daha ağır bir cezanın beklediği gerçeği bütün dönemler için geçerlidir. Elmalılı'nın belirttiği gibi, 44. âyetteki ifadede, zaman ilerledikçe toplumsal örgütlenme imkânlarının ve medeniyet vasıtalarının artacağına, dolayısıyla bu tür şımarık kesimlerin bu imkânlara daha fazla güvenip böbürleneceklerine işaret bulunduğu söylenebilirse de (VII, 4653), bu durum, doğru inanç ve erdemli yaşayışın, bütün bâtıl inançları, ahlâk bozukluklarını, haksız ve zalim uygulamaları mutlaka yeneceği gerçeğini değiştirmez; sûrenin ana tezi de budur.

49-50. Her şeyin Allah Teâlâ tarafından bir ölçüye veya takdire göre yaratılmış olması, "her şeyin hikmetin gereklerine uygun biçimde, sağlam, belli bir düzen ve denge içinde" yahut "Allah'ın ezelî ilminde mâlûm ve kayıtlı olan şekle göre" mânalarıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 48-49). Bu ifade, devamında yer alan "buyruğunun tek ve göz açıp kapayıncaya kadar olup bitmesi" ifadesiyle birlikte değerlendirilerek burada Cenâb-ı Allah'ın iradesini belirleyecek veya etkileyecek hiçbir güç bulunmadığı gibi, O'nun için zaman, mekân vb. faktörlerin söz konusu olmadığına ve kudretine sınır düşünülemeyeceğine vurgu yapıldığı söylenebilir.

51-53. Nice nesiller vadelerini tamamlayıp bu dünyayı terkedip gitmişlerdir; ama bu hayatın sona ermesi yaptıklarının da silinip gittiği, olanların olmamış gibi kabul edileceği anlamına gelmez. Küçük büyük her eylem tek tek kayda geçirilmiştir, belgeler halinde korunmaktadır. Âyette somut bir anlatım içinde hatırlatılan bu gerçeğe iman eden bir

kimsenin artık bile bile sicilini kirletici bir iş yapması akıl kârı değildir; fakat rasyonel düşünme anlamıyla akıl bütün davranışları disipline etmeye yetmemekte, bunun yanında aklı doğru kullanıp sonuçlar çıkardıktan sonra buna uygun davranma iradesini ortaya koymak, bu gerçeklerle ters düşen kişisel istek ve arzulara gem vurmak gerekmektedir. 17, 22, 32, 40. âyetlerde geçen "Düşünecek yok mu?" tarzındaki ilâhî çağrıya, bu defa 51. âyette hemen herkesin kolayca kavrayabileceği bir gerçeğe, daha önce nice nesillerin helâk edilmiş olduğuna dikkat çekildikten sonra bir kez daha yer verilmektedir.

54-55. İlk âyetteki *neher* kelimesine "bol ışık" mânası da verilmiştir (Zemahşerî, IV, 49). Buna göre âyetin meâli şöyle olur: "Takvâ sahipleri cennetlerde nur içinde olacaklardır." 55. âyetin "doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda" diye çevrilen kısmı "hoşnut olunacak, güzel bir yerde, dost meclisinde; boş sözler konuşulmayan, günah işlenmeyen, hak ve hakikat meclisinde" mânalarıyla da açıklanmıştır (Taberî, XXVII, 113; Zemahşerî, IV, 49; İbn Atıyye, 222). Aynı âyetin "gücüne sınır olmayan bir hükümdar" diye çevrilen kısmında geçen "melîk" ve "muktedir" kelimelerinin nekre (belirsiz) olmasında, insan havsalasının Allah Teâlâ'nın hükümranlık ve gücünün mahiyetini kavrayamayacağına işaret bulunduğu yorumu yapılmıştır (Zemahşerî, IV, 49; Elmalılı, VII, 4656).

55 (97)
Rahmân Sûresi

Medine, 78

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli beşinci, iniş sırasına göre doksan yedinci sûredir. Raʿd sûresinden sonra, İnsân sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur. Tamamının Mekkî olduğu veya bir kısmının Mekke'de bir kısmının ise Medine'de indiği görüşleri de vardır (Zemahşerî, IV, 49). Şevkânî, sûrenin hem Mekke'de hem de Medine'de indiğine dair rivayetler bulunduğu dikkate alınarak kısmen Mekkî kısmen Medenî olduğunu kabul etmenin uygun olacağını belirtir (V, 151).

Adı

İlk âyetinde geçen ve Allah'ın isimlerinden olan "rahmân" kelimesi sûreye ad olmuştur. "Arûsü'l-Kur'ân" diye de anılır.

Konusu

İnsanın kendinde ve dış dünyada görebileceği dinî, dünyevî birçok nimete değinilerek bunların sorumluluğunu idrak etmesi ve kulluk bilinci içinde hareket etmesi gerektiği hatırlatılmakta, cinlere ve insanlara müşterek hitaplarda bulunulmakta, nisbeten kısa bir cehennem tasvirini takiben oldukça ayrıntılı bir cennet tasvirine yer verilmektedir.

Özelliği

Sûrede, edebiyatımızda terciibend denen edebî sanat benzeri bir üslûpla, "Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?" anlamındaki cümleye otuz bir defa yer verilmiştir.

1 – 13

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
اَلرَّحْمٰنُۙ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَۜ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَۙ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴿٤﴾
اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍۙ ﴿٥﴾ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾ وَالسَّمَٓاءَ
رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْم۪يزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْم۪يزَانِ ﴿٨﴾ وَاَق۪يمُوا الْوَزْنَ
بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْم۪يزَانَ ﴿٩﴾ وَالْاَرْضَ وَضَعَهَا لِلْاَنَامِۙ ﴿١٠﴾
ف۪يهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِ ﴿١١﴾ وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ
وَالرَّيْحَانُۚ ﴿١٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-2.** Kur'an'ı rahmân öğretti. **3.** İnsanı O yarattı. **4.** Ona anlama ve anlatmayı öğretti. **5.** Güneş ve ay bir hesaba bağlanmıştır. **6.** Gövdesiz bitkiler de ağaçlar da secde ederler. **7-8.** Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız; **9.** Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız. **10.** O yeryüzünü canlıların altına serdi. **11.** Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları var. **12.** Çimlenen taneler ve hoş kokulu bitkiler var. **13.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?

Tefsiri

1-2. Sûreye Cenâb-ı Allah'ın rahmetinin enginliğini, kulluk görevini yapsın yapmasın bütün kullarına nimet vermesini ifade eden Rahmân ismiyle ve O'nun Kur'an'ı öğretmesiyle başlanmakta, böylece dinin irade sahibi varlıklar için nimetlerin en büyüğü olduğuna, din konusunda insanlığa bahşettikleri arasında da Kur'an'ın zirvede bulunduğuna dikkat çekilmektedir (Zemahşerî, IV, 49; Rahmân ismi hakkında ayrıca bk. Fâtiha 1/1). "Öğretti" anlamına gelen fiile "alâmet kıldı" mânası da verilebildiğinden bazı müfessirler bu âyetler için şöyle bir yorum yapmışlardır: Allah, Kur'an'ı Hz. Muhammed'in peygamberliğini gösteren, ibretle okuyacaklar için işaretler içeren bir mûcize kıldı (Râzî, XXIX, 84).

3-4. İnsanı da yaratanın Allah olduğu belirtilip ona verilen özelliklerin en önemlisinin, duygu ve düşüncelerini açıklayabilme, konuşma ve anlatma yetisi olduğuna işaret edilmektedir. Anlamak, anlatabilmenin ön şartı olduğuna göre burada altı çizilen nimetin idrak ve ifade yetisi olduğu söylenebilir. Böylece bu âyetlerde insanı insan yapan akıl nimeti ve muhâkeme gücünün pratiğe yansıyan yüzü ön plana çıkarılmaktadır. İnsanın, her şeyden önce Allah'a olan kulluğunu idrak ve ifade etmesi, başka insanlarla ilişkilerinde hak ve vecîbelerini kavrayıp bunların gereğini yerine getirmesi, kısaca akıl nimetinin semere verebilmesi hep anlama ve anlatma yetisine bağlıdır; dolayısıyla kültür ve medeniyetleri oluşturan temel faktör de budur. Gülme, ağlama, sevgi veya nefretle bakma, anlamlı söz söyleme, düşündüklerini eyleme dönüştürme, bir sanat eserine şekil verme ... hep anlama ve anlatma faaliyetinin sonuçlarıdır ve birer anlatım biçimidir. Güzel, düzgün ve etkili söz söylemeyi, bir anlamı belli yöntem ve kurallara göre değişik yollarla ifade etmeyi, anlatım fenomenini kendisine konu edinen belâgat, hitabet, beyân, narratoloji gibi teorik incelemeler; en güçlü örneklerine görsel sanatlarda rastlanmakla beraber esasen herhangi bir alanda anlatım imkânlarını zorlayan sanat akımı ekspresyonizm (dışavurumculuk) ve bu konudaki fikrî çekişmeler, hep insanın bu yetisinin önemini somut biçimde ortaya koyan ürünler ve göstergelerdir.

5-13. Bu âyetlerde güneş, ay, gök ve yerin yaratılmasındaki bazı inceliklere değinilmekte, evrendeki dengeye dikkat çekilmekte, beşerî ilişkilerde de dengenin şart olduğu, bunun ise adaletle sağlanabileceği vurgulanmakta, ardından da insanlara sağlanan bazı nimetler hatırlatılmaktadır.

5. âyette gök cisimlerinin ince bir hesaba bağlı hareket ettiklerinin belirtilmesi öncelikle bunun yüce Allah'ın kudretini gösteren açık kanıtlardan olduğu anlamını düşündürmektedir. Burada özellikle güneş ve ayın zikredilmesi, bunların insanların en fazla ilgili olduğu gök cisimleri olmasıyla izah edilmiştir; bu sûrede eşli durumlara dikkat çekme üslûbunun kullanıldığı, insanların da ay ve güneşi daima birlikte düşündükleri şeklinde bir yorum da yapılmıştır (İbn Âşûr, XXVII, 235; güneş ve ayın hareketleri hakkında bilgi için bk. Yâsîn 36/38-40). Bunun yanı sıra şu hususa da işaret edildiği söylenebilir: Bütün bu varlıklar ve bağlı bulundukları düzen kendisi için var edildiğine göre insan da hayatını bir hesaba göre düzenlemeli, bir hesap gününün geleceği bilinci içinde olmalı ve kendisini bu hesaba hazırlamalıdır.

6. âyette geçen ve "gövdesiz bitkiler" diye çevirdiğimiz *necm* kelimesi, tahıl ve ot gibi gövdesi olmayan bitkileri ifade eder. Bu kelime "yıldız" anlamına da gelmekle beraber burada meâlde esas aldığımız mânada kullanıldığı genellikle kabul edilir (Taberî, XXVII, 116-117; Râzî, XXIX, 89). Ağaçların ve diğer bitkilerin secde etmesi, bunların Allah'ın yasalarına iradî olmaksızın boyun eğmelerini ifade etmekte; bu da kendisine akıl nimeti ve irade gücü verilmiş olan insana bilinçli bir tercih sonucu O'na tâzimde bulunmanın, buyruk ve yasaklarına uymanın değerini, dolayısıyla –iradesini bu yönde kullanması şartıyla– kendisine bahşedilen onuru hatırlatmaktadır.

7. âyette "gök" anlamı verilen *semâ* kelimesiyle, üzerimizde yükselen uçsuz bucaksız âlemin, milyarlarca galaksi ve gök cisminin içinde yer aldığı ve belli bir düzene göre hareket ettiği kozmik uzayın kastedildiği söylenebilir. "Göğün yükseltilmesi" hakikat anlamı esas alınarak bize nisbetle yüksekte olması yahut mecazî anlamda düşünülüp mânevî bir yüksekliğe sahip olması şeklinde yorumlanabilir. Her iki mâna, bizi, bunu sağlayan Allah Teâlâ'nın yüceler yücesi olduğu, secde ve kulluk

edilmeye lâyık başka mâbud bulunmadığı gerçeğine götürür (Zemahşerî, IV, 50).

7-9. âyetlerde üç defa geçen ve "denge, ölçü, eşyanın birbirine nispetle ağırlığını tartma, tartı aleti, terazi" mânalarına gelen *mîzân* kelimesine, bulunduğu bağlamlara göre şu anlamlar verilebilir:

a) Yüce Allah evrende denge kanununu koymuştur; bütün varlık ve oluşlar arasında, evrenin belirli bir sistem dahilinde yürümesini sağlayan bir genel denge mevcuttur. 7. âyetin bağlamı burada geçen mîzan kelimesiyle bunun kastedildiğini düşündürmektedir. Birçok müfessir burada "adalet" anlamının kastedildiği kanaatindedir (meselâ bk. Taberî, XXVII, 118; İbn Atıyye, V, 224).

b) İnsanın, hayatını insana yaraşır biçimde düzenlemesi için konmuş ilâhî yasalar bütünü olan din de denge kanununun bir tezahürüdür. Bunların özü, genellikle kısaca "her şeyi lâyık olduğu yere koymak" diye tanımlanan adalet ilkesidir. Bu ilke, bir taraftan kişinin Allah'tan başka varlığa tanrılık yakıştırmamasını, diğer taraftan da beşerî ilişkilerde her hak sahibine hakkını vermesini ifade eder. 8. âyetteki mîzan kelimesi bu anlamda olmalıdır; zira burada mîzanın ihlâl edilmemesi, dengeden sapılmaması istenmektedir.

c) İnsanın evrendeki dengeyi koruma sorumluluğunda temel ilke adalet olmakla beraber, bu soyut kavramın somut hayat olaylarına yansıtılması da sözü edilen dengenin korunmasında bir dikkat ve özeni gerektirir. Beşerî ilişkiler bakımından bunun adı "hakkaniyet"tir. Bunu belirlemede kişilere düşen, takdir yetkisini iyi niyet esasına dayalı olarak kullanmak ve adaletin gerçekleşmesini sağlama uğruna elinden gelen bütün çabayı harcamaktır. Allah'a karşı vecîbelerinin yerine getirilmesi konusunda adalet ilkesinin somutlaştırılması ise, kişinin dine kendisinden bir şey katmadan ilâhî bildirime uygun davranmasıyla mümkündür. 9. âyetin "ölçüyü düzgün tutasınız" diye çevrilen kısmında "hakkaniyet" anlamına gelen "kıst" kelimesine yer verilmesi burada vezin ve mîzan kelimelerinin adalet ilkesinin, dolayısıyla genel denge kanununun hayat olaylarına yansıtılması gereğini ifade etmek üzere kullanıldığını göstermektedir. Bu âyetin "eksik tartmayasınız" şeklinde tercüme edilen kısmı, aynı zamanda her bir olayla ilgili uygulamanın yani bütün davranışlarımızın âhiretteki teraziyi aleyhimize çevirme-

yecek biçimde olması gerektiği şeklinde de yorumlanabilir. Öte yandan, iki şeyin birbirine denkliğini ölçmek için kullanılan el terazisinin evrendeki cazibe (çekim) kanununun bir sonucu olarak bu işlevini yerine getirebiliyor olması, eski zamanlardan beri insanların adaleti temsil etmek üzere teraziyi sembol yapmaları, kişiler arası mübadeleye konu olan ve tartılabilir özellikteki şeylerde adalete uygun paylaşımın (hakkaniyet) belirlenmesinde terazinin hem gerçek hem simgesel bir yere sahip olması, hatıra ilk gelen anlamı terazi olan "mîzan" kelimesinin bu âyetlerde –yukarıdaki açıklandığı şekilde– farklı ama birbiriyle sıkı ilişkisi bulunan mânalarda kullanıldığı yönündeki yorumumuzu destekleyici niteliktedir. Râzî de bu kelimenin konumuz olan âyetlerde üç ayrı mânada kullanıldığı kanaatindedir; fakat ona göre birincide "tartı aleti", ikincide "tartma fiili", üçüncüde ise "tartılan" kastedilmiştir (XXIX, 91).

10. âyette geçen *enâm*, canlı varlıkların tamamını kapsayan bir kelimedir; fakat başka âyetlerde yeryüzünde bulunan bütün varlıkların insanın emrine verildiği açıkça ifade edildiği (meselâ bk. Câsiye 45/13) ve bu kümedeki âyetlerin ana teması da insanın sorumluluklarıyla ilgili olduğu için, âyeti yerin canlıların yaşamasına elverişli kılındığı mânasında almak, ama yerin yaratılmasındaki asıl amacın yine insan olduğunu göz ardı etmemek gerekir. 11 ve 12. âyetlerde, başta insan olmak üzere yeryüzündeki canlıların yararına var edilen bazı nimetler hatırlatılmaktadır. 11. âyette geçen *ekmâm* kelimesinin tekili olan *kimm*, "hurma meyvesinin ilk aşamadaki kapçığı" demektir; bu mâna esas alınarak *zâtü'l-ekmâm* tamlaması "tomurcuklu" şeklinde çevrilmiştir. Diğer tekili *kümm* esas alındığında ise ağacın "lifleri, çekirdekleri, dal ve kabuk gibi örtüleri" bu kelimenin kapsamına girer. Her iki ihtimale göre bu unsurların yararları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bir yoruma göre birinci anlamda ileride oluşacak ürüne, ikincisinde ise değişik aşamaların ardından ürünün meydana gelmiş bulunduğuna işaret edilmiş olur. Diğer bir yoruma göre hurma ağacı açısından tomurcukların oluşturduğu salkım çok önemlidir, ürün toplamayı kolaylaştırır. Bazı müfessirler ise burada estetik görünüme, göze hitap eden güzelliğe işaret bulunduğu kanaatindedir. Aynı kelime Fussılet sûresinin 47. âyetinde meyvenin ürün vermesi için kabuğunu çatlatması bağlamında ve genel olarak meyvelerin ilk aşamadaki kapçığı, çekirdeğin kabuğu anlamlarında kullanıl-

mıştır. 12. âyette "çimlenen taneler" diye çevrilen ifade için de değişik yorumlar yapılmış olmakla beraber genellikle insanların beslenmelerinde özel önemi haiz olan tahıl türü bitkilerin kastedildiği kabul edilir (Râzî, XXIX, 93-94; İbn Âşûr, XXVII, 242; Elmalılı, VII, 4667). Bu âyetteki "hoş kokulu bitkiler" diye çevrilen *reyhân* kelimesi "rızık" anlamında da yorumlanmıştır. Taberî bu yorumu tercih eder ve temel gıda maddesi olan hububatın kastedildiğini belirtir (XXVII, 122-123).

13. âyette yegâne rab olan Allah'ın nimetlerini yalan sayma yani inkâr etme kınanmaktadır. Sûrede bu kınama değişik nimetlerin hatırlatılmasını takiben ısrarla sürdürülmektedir. Nimetin nimet olduğunu veya nimetin Allah'a nisbet edilmesini ya da her ikisini inkâr bu eleştirinin kapsamındadır. Sûrede 31 defa geçen, "Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?" anlamındaki cümlenin yüklemini oluşturan fiil ve "rabbiniz" tamlamasının tamlananı olan zamir tesniye (ikil) kalıbındadır, yani iki kişiye veya iki gruba hitap edilmekte, "Siz ikiniz, artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?" denilmektedir. Buradaki "ikiniz" ile kimlerin kastedildiği yani muhatabın kimler olduğu konusunda farklı yorumlar bulunmaktadır. 14-15. âyetlerde insanların ve cinlerin yaratılışı özetlendiği gibi 32. âyette de açık biçimde cin ve insan topluluklarına hitap edilmiştir. Bu iki karîne yanında konuya ilişkin rivayetler de dikkate alınarak buradaki hitabın insanlara ve cinlere yönelik olduğu kabul edilir. Râzî, burada kime hitap edilmiş olabileceği ile ilgili birçok ihtimal zikreder. Bunlardan biri şöyledir: Bunun aslı, tekil hitabın vurgu için aynen tekrarlanması olabilir yani "Sen rabbinin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsin, sen rabbinin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsin!" demektir. Diğer bir ihtimal de Kur'an'ın genellikle muhatap aldığı iki insan cinsine yani erkeklere ve kadınlara hitap edilmiş olmasıdır (XXIX, 94-96). İbn Âşûr'a göre burada insan cinsinin "inananlar" ve "inkârcılar" şeklindeki iki kategorisine hitap edilmekte, mümin olsun kâfir olsun gerçekte hiçbir insanın Allah'ın nimetlerini inkâr edemeyeceği anlatılmak istenmektedir. İbn Âşûr, müfessirlerin çoğunluğunun burada insanlara ve cinlere hitap edildiği şeklindeki yorumunu uzak bir ihtimal olarak görür; çünkü Kur'an cinlere değil insanlara hitap etmek için gelmiştir (bk. XXVII, 243-244).

14 – 25

Meâli

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِۙ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَٓانَّ مِنْ مَارِجٍ
مِنْ نَارٍۚ ﴿١٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ
وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِۚ ﴿١٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾ مَرَجَ
الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِۙ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِۚ ﴿٢٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُۚ ﴿٢٢﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَاٰتُ فِي الْبَحْرِ
كَالْاَعْلَامِۚ ﴿٢٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

14. O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı. **15.** Cinleri de yalın ateşten yarattı. **16.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **17.** O, iki doğunun da rabbi iki batının da rabbidir. **18.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **19.** O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. **20.** Aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar. **21.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **22.** Onlardan inci ve mercan çıkar. **23.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **24.** Denizde yelkenlerini bayraklar gibi açarak süzülüp giden gemiler O'nundur. **25.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?

Tefsiri

14-16. İnsanı ve cinleri kimin yarattığı ve bu varlıkların mahiyeti üzerinde düşünülürse, Allah'ı inkâr etme veya O'ndan başka varlıklara da

tanrılık yakıştırmanın yahut O'nun nimetlerini görmezden gelmenin ne büyük nankörlük olacağı kolayca anlaşılır. İşte 14 ve 15. âyetlerde insanların ve cinlerin ilk yaratılışlarındaki ana unsurlara dair bilgi verilerek, bir taraftan onların mahiyetlerini böylesine bilen ve bildiren Cenâb-ı Allah'ın yegâne yaratıcı olduğuna diğer taraftan da bunların tek başına bir değer ifade etmeyip yüce yaratıcının onlara yüklediği görev sayesinde değer kazanmış olduklarına dikkat çekilmektedir. İnsanın yaratılışı hakkında Kur'an'ın değişik yerlerinde bilgiler verilmiş olup bunların özü şudur: Çamura şekil verilmiş, ateşte pişmiş toprak kaplar gibi tınlayacak kadar kurutulmuş bir çamura yani hayatiyetten çok uzak bir nesneye can verilmiş, bu canlı akıl nimetiyle ve onu iyi kullanmayı sağlayacak yeti ve yeteneklerle donatılmış, bu donanımlara paralel bir sorumluluğa muhatap kılınmıştır. 15. âyetin "yalın ateşten" diye çevrilen kısmında geçen *mâric* kelimesi sözlükte "çalkalanan, yerinde durmayan" ve "karışan, karıştırıcı" anlamlarına gelmektedir. Birinci mânaya göre bu kısım "dumansız saf alev", ikinci mânaya göre ise "karışan, nüfuz eden dumanlı ateş" şeklinde açıklanmıştır (insan ve cinlerin yaratılması hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Hicr 15/26-29; Elmalılı, VII, 4669-4670).

17-18. "İki doğu" ve "iki batı" ile ne kastedildiği hususunda tefsirlerde yer alan belli başlı yorumlar şunlardır: **a)** Güneşin ve ayın doğuş ve batış yerleri, **b)** Güneşin kış ve ilk bahar mevsimleriyle yaz ve son bahar mevsimlerinde doğup battığı iki uç nokta, **c)** Dünya küre biçiminde olduğundan her bir yarımına göre güneşin doğuş ve batış yerleri, **d)** Güneşin ve diğer gök cisimlerinin doğuş ve batış yerleri, **e)** Güneş gibi maddî, akıl gibi mânevî ışık kaynaklarının doğuş ve batış noktaları veya ışıyıp sönmeleri. Elmalılı Muhammed Hamdi burada asıl amacın, Allah Teâlâ'nın gerek (yiyecek gibi) var edilerek gerekse (hastalık gibi) yok edilerek oluşan bütün nimetlerin sahibi ve yöneticisi olduğuna dikkat çekildiğini belirtir. Muhammed Esed'e göre bu, "Allah'ın, uzaydaki yörünge hareketlerinin nihaî etkeni olduğunu mecaz yoluyla anlatan bir ifade"dir (bu yorumlar için bk. Râzî, XXIX, 99; İbn Âşûr, XXVII, 247; Elmalılı, VII, 4670-4671; Esed, III, 1097).

19-25. "İki deniz" ve "aralarındaki engel"den maksadın ne olduğu hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler bunu Furkan sûresinde belirtildiği üzere tatlı ve tuzlu suların birbirine kavuşması ama karışmamasıyla açıklamışlardır (bilgi için bk. Furkan 25/53; Fâtır 35/12). Elmalılı farklı yorumları aktardıktan sonra "her iki türüyle deniz" denirse bunun acı-tatlı, iç-dış, semavî-arzî, hatta hakikat ve mecaz her iki neviyi kapsayacağını, böylece işârî bir mâna olarak cismanî âlem ve ruhanî âlem ayırımının da bu kapsamda düşünülebileceğini belirtir (VII, 4671-4673). Burada günümüz deniz araştırmalarının ortaya koyduğu bilimsel bir gerçeğe işaret bulunduğu söylenebilir. Şöyle ki, tesbitlere göre büyük denizlerin birleşim noktalarında oluşan doğal bir engel bunların terkibî özelliklerinin karışıp bozulmasını önlemekte, bu da kendilerine özgü bitki örtülerinin ve hayvan türlerinin korunmasını sağlamaktadır (Ateş, IX, 189-190). Tefsirlerde 22. âyetteki "inci ve mercan çıkar" ifadesinin realiteyle çelişmeyecek biçimde anlaşılması için özellikle dilbilim kurallarından yararlanılarak geniş açıklamalar yapılır (meselâ bk. Taberî, XXVII, 130-133; Zemahşerî, IV, 51; İbn Âşûr, XXVII, 249-250). 24. âyette geçen *münşeât* –diğer okunuşuyla "münşiât"–kelimesi için, "inşa edilmiş veya inşâ eden" anlamına göre başka yorumlar da yapılmış olmakla beraber, meâlde birçok müfessirin benimsediği, "yelkenleri kalkmış veya kaldırılmış" mânası esas alınmıştır. Bununla bağlantılı olarak, *alem* kelimesinin çoğulu olan *a'lâm* için burada "bayraklar" mânası tercih edilmiştir. Başka tefsirlerde ise, bu kelime burada ve özellikle Şûrâ sûresinin 32. âyetinde daha çok "dağlar" anlamıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 51; İbn Atıyye, V, 228-229; Râzî, XXIX, 102-103). Elmalılı müteakip âyetler dikkate alınarak 24. âyetten, "sema deryasında yüzüp duran bütün gök cisimlerinin Allah Teâlâ'nın kudret işaretlerinden olarak denizlerde akan gemiler gibi akıp gitmekte bulundukları" mânasının da çıkarılabileceğini ifade eder (VII, 4673).

26 – 45

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ۚ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ۚ ﴿٢٧﴾ فَبِاَيِّ

اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾ يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلَّ
يَوْمٍ هُوَ فٖي شَاْنٍ ﴿٢٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾ سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ
الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ
وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾
يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾ فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِهٖٓ
اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾ يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ
بِسٖيمٰيهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصٖي وَالْاَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾ هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتٖي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا
وَبَيْنَ حَمٖيمٍ اٰنٍ ﴿٤٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

Meâli

26. Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. **27.** Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır. **28.** Artık rabbinizin nimetlerinden

hangisini inkâr edebilirsiniz? **29.** Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister. O her an yaratma halindedir. **30.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **31.** Sizin için de vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık! **32.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **33.** Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirseniz haydi geçin! Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç ve yetki olmadıkça geçemezsiniz. **34.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **35.** Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız. **36.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **37.** Gök yarılıp gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman! **38.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **39.** İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz. **40.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **41.** Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar. **42.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **43.** Günahkârların yalan saydıkları cehennem işte bu! **44.** Onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler. **45.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?

Tefsiri

26-28. Birçok dünya nimetine değinildikten sonra bütün bunların geçici ve üzerinde yaşayanların sonlu olduğu, mutlak anlamda kalıcılığın ise Allah Teâlâ'ya mahsus bulunduğu hatırlatılarak ölümle sona ermeyecek bir mutluluk isteyenlerin Allah'ın hoşnut olacağı bir hayat sürmeleri gereğine işaret edilmektedir.

29-30. Evrendeki bütün varlıkların Allah'a muhtaç bulunduğuna, O'nun da hem azametini hem de lutuf ve keremini her an yaydığına yani hiçbir varlık veya oluşun O'nun bilgi, irade ve gücü dışında olamayacağına dikkat çekilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de değişik vesilelerle Cenâb-ı Allah'ın yaratıcılık sıfatına ve iradesinin nüfuz etmediği hiçbir olay düşünülemeyeceğine değinilir. Fakat "O her an yaratma halindedir" diye çevrilen 29. âyet bu konuda özel bir vurgu taşımakta ve özellikle şu iki noktanın aydınlatılmasında ayrı bir önemi haiz bulunmaktadır: **a)** Yaratılmışlar

açısından anlatım kolaylığı sağlaması itibariyle kutsal metinlerde Allah Teâlâ'ya nisbetle zaman kavramının kullanıldığı olmuşsa da bu asla O'nun mutlak iradesini kayıtlayacak veya gücüne sınır koyacak biçimde yorumlanamaz. Bu sebeple İsrâiloğulları'nın sınanması için konan bir dinî hüküm olan cumartesi yasağının, Allah'ın –hâşâ– o gün istirahata çekildiği tarzında bir gerekçeyle açıklanması (bk. Tekvin, 2/2-3) tenzih ilkesiyle bağdaşmaz. Âyetin yahudilerdeki bu yanlış telakkiyi reddetmek üzere indiğine dair bir rivayet de bulunmaktadır (İbn Atıyye, V, 229). Bu mânada âyet, "Tanrı yarattıktan sonra vahyetmek, ihtiyaçları karşılamak gibi şeylerle ilgilenmemiştir" diyen deist felsefeyi de reddetmektedir. **b)** Bu âyet, tabiat olaylarından Tanrı iradesini dışlayan pozitivist ve materyalist akımları mahkûm etmekte ve bilimin ulaştığı parlak sonuçların da son tahlilde Allah Teâlâ'nın yasalarını keşfetmekten öteye geçemeyeceğini ve bütün bulguların gerçekte O'nun yaratma sıfatının her an var olan tecellilerinden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır. Bazı tefsirlerde kıyamete kadar olacak her şeyin Allah'ın ezelî ilminde sabit olduğuna ve insanın ancak kendi çabasının karşılığını göreceğine dair delillerle bu âyet arasında bir çelişki bulunup bulunmadığı üzerinde durulur. Fakat bunların kader ve irâde-i cüz'iyye konularıyla ilgili olduğu açıktır; bunların da kendi bağlamlarında izahı yapılmıştır.

31-32. Önceki âyetlerde açıklandığı üzere bir işin Allah Teâlâ'yı meşgul etmesi, O'nu başka bir işten alıkoyması düşünülemez. Bu sebeple 31. âyetteki ifadeyi hesap gününün önemini ve dehşetini hatırlatan edebî bir üslûp olarak değerlendirmek gerekir. Âyette verilmek istenen mesaj açıktır: Sorumluluk sahibi herkes bu dünyada kendisine tanınan fırsatların mânasını doğru anlamalı, yaptıklarının karşılığını hemen görmüyorsa bunun da Allah'ın iradesine uygun olarak kurulmuş sınav düzeninin bir parçası olduğunu, ama her eyleminden hesaba çekileceği günün çok uzak olmadığını iyi bilmelidir. 31. âyette geçen ve "sorumluluk yüklenmiş iki varlık" diye çevrilen *sekalân* kelimesi sözlükte "iki yük, iki ağırlık" demektir. Müfessirler arasında yaygın kanaat, bununla "insanlar ve cinler âlemi"nin kastedildiği, bir sonraki âyetin de bunu gösterdiği yönündedir. Kelimenin sözlük anlamıyla bu yorum arasındaki bağ değişik şekillerde izah edilmiştir (meselâ bk. Râzî, XXIX, 112; Elmalılı, VII, 4680-4681).

33-36. Müfessirlerin bir kısmı buradaki hitabı kıyamet tasviri çerçevesinde değerlendirmişler ve o gün cinlere ve insanlara böyle seslenileceği yorumunu yapmışlardır. Önceki âyetlerde hesap gününe ilişkin bir uyarının bulunması, müteakip âyetlerde de kıyametten ve âhirette karşılaşılacak sonuçlardan söz edilmesi bu yorumu destekleyici niteliktedir. Diğer bir grup müfessire göre ise bu hitap dünya hayatıyla ilgilidir ve önceki âyetlerde yer alan uyarıyı tamamlamaktadır: Cinlere ve insanlara kendilerine dünya hayatında tanınan fırsata aldanmamaları gerektiği hatırlatılmakta, ölümden ve ilâhî huzurda verilecek hesaptan kaçışın asla mümkün olmadığı bildirilmektedir. Derveze 33. âyette geçen *sultân* kelimesini "kişiyi kurtaracak sâlih ameller" şeklinde izah eder (VII, 136); birçok müfessirin anılan kelimeyi "delil, hüccet" anlamında almaları (İbn Atıyye, V, 230) bu yorumu destekler nitelikte olmakla beraber, 35. âyetin ifadesi belirtilen ihtimali zayıflatmaktadır. Öte yandan, bazı tefsirlerde sultan kelimesinin "güç" anlamı esas alınarak "Büyük bir güç bulunmadıkça geçemezsiniz" ifadesinden, "Böyle bir gücünüz de olmadığına göre göklerin ve yerin sınırını aşıp ötelere geçmeniz de imkânsızdır" anlamı çıkarılmıştır. Fakat sultan kelimesinin "yetki" anlamı dikkate alınarak âyetin ilgili kısmı, "Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp ötelere geçebilmeniz ancak (Allah tarafından verilecek) bir yetki, bir imkânla olabilir" şeklinde de anlaşılabilir. Bu takdirde muhatapların, yüce yaratıcının evrendeki yasaları doğrultusunda ortaya koyacakları çabaları sonucunda elde edecekleri kuvvete bir gönderme yapılmış demektir. Uzay araştırmalarının ilerlediği ve uzaya seyahatlerin gerçekleştiği günümüz şartları, Kur'an tefsiriyle meşgul olanları bu yorumu benimsemeye ve bu âyetlerde uzayın fethine işaret bulunduğu görüşüne yöneltmiştir. Hatta 35. âyetteki tasvirin modern silâhları çağrıştırdığı yorumları yapılmıştır. Râzî'nin belirttiği gibi, bağlam bu hitabın âhirette olduğu izlenimini vermektedir. Fakat her iki ihtimale göre düşünüp bu âyetlerde, Allah'ın hükümranlığını aşmanın ve verdiği hükümden kaçmanın asla mümkün olmayacağı uyarısı bulunduğunu söylemek daha doğru olur (XXIX, 113-114). Bir başka anlatımla, Allah'a karşı sorumluluğu olan varlıklar ister dünya hayatında ister kıyamet gelip çattığında Allah'ın hükmünden kaçıp kurtulmak için yerin ve göğün sınırlarını zorlayacak kadar güç elde etse-

ler veya kendilerine bu tarz bir imkân verilse, hatta bu varlıklar topyekün bir dayanışma içine girseler dahi, 35. âyette ifade edildiği üzere bunlar sınırlı ve sonuçsuz kalmaya mahkumdur. Şu halde ikinci yorum esas alındığında da (dünya hayatı bakımından) bu âyetlerden çıkan mesaj şu olmaktadır: Evreni daha iyi tanıma merakı, yerin derinliklerine ve göğün en uzak noktalarına nüfuz etme arzusu yadırganacak bir şey değildir ve büyük bir güç oluşturularak bu konuda epeyce mesafe alınabilir; ama bu çabalar asla ilâhî iradenin egemenliğini alt etme gibi bir amaç taşımamalıdır. Zira bu, Allah'ın evrendeki mutlak gücünü ayan beyan gören şuurlu varlıklara yaraşmaz; kaldı ki böyle bir yöneliş başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdur, böyle bir amaç taşıyanların âkıbeti hüsrandır.

35. âyette "erimiş bakır" diye çevrilen kelimeye "bakır gibi kızıl duman" mânası da verilmiştir.

37-45. Kıyamet tasvirlerinden birine yer verilen 37. âyetin ardından insanlara ve cinlere günahları hakkında soru sorulmayacağı, günahkârların yaka paça cehenneme atılacakları ve inkâr edip durdukları bu gerçeği iyice bellemeleri için cehennem ateşine sokulup çıkarılacakları, ama bunun bir ferahlama getirmeyeceği çünkü bu defa ateş yerine kaynar suyun içine düşecekleri belirtilmektedir. Şu var ki, 39. âyetteki "İşte o gün ... günahı hakkında soru sorulmaz" anlamındaki ifadeyi, "âhirette sorgu olmayacak" diye anlamamak gerekir. Zira birçok âyette burada çok kısa değinilen bu konuya ayrıntılı biçimde yer verilmiştir. Söz konusu açıklamalar ışığında bu ifadeyi şöyle anlamak uygun olur: Âhirette herkesin durumu öylesine kesin ve apaçık ortaya konacak ki kimsenin kendi ifade ve beyanına baş vurmaya ihtiyaç duyulmayacaktır. Birçok âyette belirtildiği üzere herkes dünyada yapıp ettiklerinin tek tek kayda geçirilmiş olduğunu görecek, günahkârların dilleri, elleri ve ayakları bu konuda tanıklık edecek, ayrıca 41. âyette ifade edildiği gibi günahkârlar simalarından tanınacaktır. İşin aslı böyle olmakla beraber, herkes kendi sevap ve günah durumuna göre haşrolunup hesap meydanına getirildikten sonra yargı süreci başlayacak; yüce Allah, bütün kullarının iyilik ve kötülüklerini eksiksiz kusursuz bilmesine rağmen adalet ve şefkatini ortaya koymak, her kulunun nasıl bir âkıbeti hak ettiğini ona da gösterip

onaylatmak üzere herkesi ince bir hesaptan, sorgulama ve yargılamadan geçirecektir (ayrıca bk. Hicr 15/92; Kasas 28/78; Sâffât 37/24; Zemahşerî, IV, 53).

37. âyetin "gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman" diye çevrilen kısmı, "kızarmış yağ veya kırmızı deri yahut al kısrak gibi bir gül rengine büründüğü zaman" mânalarında da anlaşılmıştır. Bu mânalara göre yapılan benzetme göğün rengindeki değişmeyi anlatmış olur. Meâlde bir ölçüde bu anlamlar da yansıtılmış olmakla beraber göğün yapısal değişmesiyle ilgili mâna esas alınmıştır (bk. Taberî, XXVII, 141-142; İbn Atıyye, V, 231). Yine, güle yapılan benzetme genellikle renk değişikliği ve göğün kızıl bir renge bürünmesi olarak anlaşılmıştır. İbn Âşûr bunun göğün yarılmasındaki şiddeti ve pek çok parçaya ayrılacağını anlatan bir teşbih de olabileceği kanaatindedir (XXVII, 261).

46 – 78

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِۚ ﴿٤٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِۙ ﴿٤٧﴾ ذَوَاتَاۤ اَفْنَانٍۚ ﴿٤٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾
فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِۚ ﴿٥٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾
فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِۚ ﴿٥٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾
مُتَّكِـِٔينَ عَلٰى فُرُشٍ بَطَاۤئِنُهَا مِنْ اِسْتَبْرَقٍۜ وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍۚ
﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾ فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِۙ
لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّۚ ﴿٥٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾ كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾ وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾ مُدْهَامَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾ فِيهِمَا
عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾ فِيهِمَا فَاكِهَةٌ
وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾ فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ
حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾ حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا
جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَى
رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾
تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

Meâli

46. Rabbinin huzurundan korkan kimse için iki cennet vardır. **47.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **48.** İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur. **49.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **50.** İkisinde

de akıp giden iki kaynak vardır. **51.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **52.** İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur. **53.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **54.** (Cennettekiler) içleri atlasla dokunmuş sergiler üzerine kurulmuşlardır. Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır. **55.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **56.** Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki, onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur. **57.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **58.** Sanki onlar yakut ve mercandır. **59.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **60.** İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir. **61.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **62.** Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır. **63.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **64.** İkisi de yemyeşil. **65.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **66.** İkisinde de gürül gürül akan iki su kaynağı bulunur. **67.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **68.** Her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar var. **69.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **70.** Oralarda huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var. **71.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **72.** Otağlarına kapanmış hûriler var. **73.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **74.** Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur. **75.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **76.** Yeşil yastıklara, hârikulâde güzel sergilere yaslanmışlardır. **77.** Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? **78.** Azamet ve kerem sahibi rabbinin adı ne yücedir!

Tefsiri

46-78. Her mümin dünya hayatının sona ermesiyle yokluk içinde kaybolup gitmeyeceğine ve öldükten sonra diriltilip dünyada yaptıklarıyla ilgili bir yargılama için rabbinin huzuruna çıkarılacağına inanır. 46. âyette buna olan derin imanı sebebiyle o anın heyecanını taşıyan ve rabbinin divanına çıkma bilinci, sorumluluğu ve kaygısı içinde yaşayan, sonuç-

ta inkâr ve şirkten uzak durup Allah'ın yasaklarından kaçınma ve buyruklarını yerine getirme çabası içinde olan ve O'nu şükran duyguları içinde daima saygıyla anan kimseler övülmekte ve iki cennetle müjdelenmektedir. Ardından bu cennetlerin geniş bir tasvirine yer verilerek, bir taraftan dünyada her istediğini elde edebilenlerin bu nimetlere bel bağlamamaları için kalıcı nimetleri arzulamaları özendirilmekte, diğer taraftan da dünyada mahrumiyetler çeken müminlerin bunu fazlasıyla telâfi edebileceklerine açıklık getirilip onlara teselli verilmektedir. Müminleri âhiret hayatında bekleyen nimetlerle ilgili birçok örneğe yer verildikten sonra, azamet ve kerem sahibi rabbimizin adının ne kadar yüce olduğu belirtilerek, bütün bu nimetlerden çok daha değerli olan şeyin Allah Teâlâ'nın hoşnutluğuna erme mutluluğu olacağı hatırlatılmış olmaktadır (cennet ve nimetleri hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Bakara 2/25; Zuhruf 43/68-73; Muhammed 47/14-15; Nebe' 78/31-36; Mutaffifîn 83/22-28; Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, 376-386).

46. âyette geçen "iki cennet" ile ne kastedildiği hususunda değişik yorumlar yapılmış olup başlıcaları şunlardır: **a)** Biri insanlara, diğeri cinlere verilecek cennet; **b)** Biri buyrukları yerine getirme ve iyi işler yapmanın, diğeri yasaklardan kaçınmanın karşılığı olan cennet; **c)** Biri hak edilmiş ödül olarak, diğeri buna ilâveten ilâhî ikram olarak verilecek cennet (Zemahşerî, IV, 54); **d)** Biri cismanî, diğeri ruhanî cennet; **e)** Biri adn cenneti, diğeri naîm cenneti; **f)** Biri dârü'l-İslâm, diğeri dârü's-selâm (Elmalılı, VII, 4687). Kaf sûresi (50/24) ve bazı şiirlerdeki kullanımları delil göstererek buradaki *cennetân* kelimesinin, iki cennet değil aslında bir cennet anlamına geldiğini söyleyenler olmuşsa da İbn Atıyye bunu zayıf ve gereksiz bir yorum olarak niteler (V, 233). Râzî de böyle zorlanmış bir yoruma gerek olmadığını, Allah'ın iki ve daha fazla cennet vermesine herhangi bir engel bulunmadığını belirtir. Daha sonra iki cennetle ilgili yorumları aktarır ve bu arada bunlardan birinin cismanî, diğerinin ruhanî cennet olması ihtimalinden söz edilebileceğini ifade eder (XXIX, 123). Esed ise Râzî'nin anılan eleştirisini dikkatten kaçırdığı için onun zikrettiği bu son ihtimali yanlış anlamış ve şöyle nakletmiştir: Bir cennet, "hem maddî hem de ruhî zevkleri kapsadığı için sanki iki cennetmiş gibi [görünecektir]" (III, 1100). Esasen bu

konudaki yorumlar birer tahminden ibaret olduğu için meselâ Taberî ve İbn Atıyye'nin iki cennetin mânası ile ilgili bir rivayet nakletmedikleri görülmektedir. Elmalılı da bazı yorumları aktardıktan sonra bu hususta şöyle bir açıklama yapmaya ihtiyaç duymuştur: Daha başka ihtimaller söylenmişse de âhiret halleri görülmeden ayrıntıları bilinmeyeceği için daha fazla izahına kalkışılması doğru olmaz (VII, 4687).

48. âyetteki *efnân* kelimesini "ince dal" anlamına gelen *fenen*in çoğulu kabul edenler âyeti "İkisinde de çeşit çeşit veya dalları iç içe geçmiş ağaçlar, türlü meyveler bulunur" şeklinde veya buna yakın mânalarla açıklamışlardır. Bunun "tür, çeşit" anlamına gelen *fenn*in çoğulu olduğunu düşünenler ise âyeti "İkisinde de rengârenk, çeşit çeşit nimetler veya meyveler bulunur" yahut "İkisi de başkalarından üstün ve geniştir" tarzında yorumlamışlardır (Taberî, XXVII, 147-148; Zemahşerî, IV, 54; İbn Atıyye, V, 233). Biz bunları dikkate alarak âyeti "İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur" şeklinde çevirdik.

62. âyette geçen *dûn* kelimesinin anlamları ve konuya ilişkin bazı rivayetler ışığında bu âyete, "Bu ikisinden daha aşağı mertebede iki cennet daha vardır" ve "Bu ikisinin ötesinde iki cennet daha vardır" mânaları da verilmiştir (derece farkıyla ilgili açıklamalar için bk. İbn Atıyye, V, 234-235; Elmalılı, VII, 4691). Şu var ki İbn Atıyye'nin belirttiği üzere bunlar kesinlik taşımayan çıkarımlardır (V, 235).

Allah Teâlâ'nın Rahmân ismiyle başlayan sûre, azamet ve kerem sahibi rabbimizin adının ne kadar yüce olduğuna yapılan vurgulu bir ifadeyle sona ermektedir. Âlimler Resûlullah'tan yapılan bir rivayetten esinlenerek, dualarda, Allah'ı burada geçen "zü'l-celâli ve'l-ikrâm" sıfatıyla nitelemeyi tavsiye etmişler ve duaların kabulüne vesile olmasının umulabileceğini belirtmişlerdir (İbn Atıyye, V, 237).

56 (46)

Vâkıa Sûresi

Mekke, 96

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli altıncı, iniş sırasına göre kırk altıncı sûredir. Tâhâ sûresinden sonra, Şuarâ sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur. Sadece 81-82. âyetlerinin Medine'de indiği rivayet edilmiştir; fakat bunların önceki ve sonraki âyetlerle konu ve üslûp açısından bir bütün oluşturması bu rivayetin gerçekliğinde tereddüt uyandırmaktadır (Derveze, III, 100). İbn Atıyye de bu sûredeki bazı âyetlerin Medine'de veya bir sefer sırasında indiğine dair rivayetlerin sağlam olmadığını belirtir (V, 238).

Adı

İlk âyetindeki "olay, hadise" anlamına gelen ve kıyamet gününü ifade etmek üzere kullanılan *vâkıa* kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Kıyamet gününün gerçekliğinde asla kuşku duyulmaması gerektiği uyarısıyla başlayan sûrede geniş biçimde cennet ve cehennem tasvirleri yapılmakta; Allah Teâlâ'nın kudretinin kanıtlarından örnekler verilmekte, Kur'an'ın Allah katından indirilmiş bulunduğuna ve bunun insanlar için büyük bir nimet olduğuna dikkat çekilmektedir.

Mushaf sırasına göre bundan önce yer alan rahmân sûresiyle bu sûre arasında konu birliği açısından şöyle bağlar kurulmuştur: **a)** Önceki sûre Allah Teâlâ'nın celâl ve ikram (azamet ve kerem) sahibi olduğu belirtile-

rek sona ermiş, bu sûrede onun bu sıfatlarının tecellileri açıklanmıştır. **b)** Önceki sûrede Allah'ın nimetleri hatırlatılıp bunları yalan sayma tavrı ısrarla kınanmış, bu sûrede de kıyametin kopmasıyla artık bu gerçeğin inkâr edilemeyeceği bildirilip orada verilecek karşılıklardan söz edilmiş ve iş işten geçmeden bu gerçeğe uygun davranılması uyarısı yapılmıştır. **c)** Önceki sûrede yükümlüler inkârcılar ve müminler şeklinde iki ana gruba ayrıldıktan sonra müminlere de derecelerine göre farklı nimetler (cennetler) verileceği bildirilmiş, bu sûrede de buna paralel üçlü bir tasnif yapılmıştır. **d)** Önceki sûrede göğün yarılmasından söz edilerek kıyamet tasvirine başlanmış, bu sûrede yerin sarsılması ve dağların toz duman olması haline değinilerek bu anlatım sürdürülmüştür (Râzî, XXIX, 139; Elmalılı, VII, 4699).

1 – 40

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُۙ ﴿١﴾ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌۢ ﴿٢﴾ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌۙ ﴿٣﴾

اِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجّاًۙ ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسّاًۙ ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَٓاءً

مُنْبَثّاًۙ ﴿٦﴾ وَكُنْتُمْ اَزْوَاجاً ثَلٰثَةًۜ ﴿٧﴾ فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَٓا اَصْحَابُ

الْمَيْمَنَةِۜ ﴿٨﴾ وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِۜ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ

السَّابِقُونَۚ ﴿١٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَۚ ﴿١١﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿١٢﴾ ثُلَّةٌ مِنَ

الْاَوَّل۪ينَۙ ﴿١٣﴾ وَقَل۪يلٌ مِنَ الْاٰخِر۪ينَۜ ﴿١٤﴾ عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍۙ ﴿١٥﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلَيْهَا

مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ
وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿١٨﴾ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ
مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾ وَحُورٌ عِينٌ ﴿٢٢﴾ كَأَمْثَالِ
اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ﴿٢٣﴾ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا
وَلَا تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾ إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾ وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا
أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾
وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾
وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾
عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ
الْآخِرِينَ ﴿٤٠﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Büyük olay gerçekleştiği zaman; **2.** Artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır. **3.** O, alçaltır, yükseltir. **4.** Yer şiddetle sarsıldığı zaman; **5-6.** Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği; **7.** Sizler de üç gruba ayrıldığınız zaman: **8.** Biri, hakkın ve erdemin yanında olanlardır; ne mutlu o hakkın ve erdemin yanında olanlara! **9.** Diğeri bâtılın ve erdemsizli-

ğin yanında olanlardır; ne kadar bedbahttır o bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlar! **10.** Bir diğeri ise önde olanlar; o önde olanlar; **11-12.** İşte onlar nimetlerle dolu cennetlerde (Allah'a) en yakın olanlardır. **13.** Çoğu önce gelip geçmişlerden; **14.** Birazı da sonrakilerdendir. **15-16.** Karşılıklı olarak mücevherlerle işlenmiş tahtlar üstüne oturup kurulmuşlardır. **17-18.** Çevrelerinde kaynaktan doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır. **19.** Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar. **20.** Beğendikleri meyvelerle, **21**. Ve canlarının çektiği kuş etleriyle. **22.** Güzel gözlü hûriler; **23.** Saklı inciler misali. **24.** Yaptıklarının karşılığı olarak. **25.** Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey. **26.** Sadece şu söz: "Size esenlikler, size mutluluklar!" **27.** Hakkın ve erdemin yanında olanlara gelince, ne mutlu o hakkın ve erdemin yanında olanlara! **28-29.** Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında; **30.** Kesintisiz gölgeler altında; **31.** Çağlayanların kenarında; **32-33.** Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında; **34.** Kabartılmış döşekler üzerinde. **35.** Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. **36-37.** Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır. **38.** Bütün bunlar, hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir. **39.** Onların bir kısmı öncekilerdendir; **40.** Bir kısmı da sonrakilerdendir.

Tefsiri

1-10. Kıyamet sahneleriyle ilgili çarpıcı bir tasvire yer verildikten sonra, âhirette insanların üç gruba ayrılacakları belirtilmektedir. Bu gruplardan ilki, 8. âyette "ashâbü'l-meymene", 27, 38, 90 ve 91. âyetlerde "ashâbü'l-yemîn" olarak adlandırılmış olup, Kur'an'daki başka açıklamalardan anlaşıldığına göre bu, "amel defteri sağ tarafından verilenler" demektir (bk. İsrâ 17/71; Hâkka 69/19; İnşikāk 84/7). İkinci grup 9. âyette "ashâbü'l-meş'eme" ve 41. âyette "ashâbü'ş-şimâl" olarak adlandırılmış, ayrıca 51 ve 92. âyetlerde "yoldan sapmış inkârcılar" diye anılmıştır. Bunlar amel defteri sol tarafından veya arka tarafından verilenlerdir (bk. Hâkka 69/25; İnşikāk 84/10). Üçüncü grup

ise 10. âyette "es-sâbikūne's-sâbikūn" (önde olanlar, o önde olanlar), 11 ve 88. âyetlerde "mukarrebûn" (Allah'a en yakın olanlar) şeklinde nitelenmiştir; bunların, amel defteri sağından verilenlerin önde gelen, mertebesi yüksek olan kesimi oldukları anlaşılmaktadır. Birinci grup için kullanılan "ashâbü'l-meymene" tamlamasındaki *meymene* kelimesi "uğur, bereket", "ashâbü'l-meş'eme" tamlamasındaki *meş'eme* kelimesi "uğursuzluk" anlamına gelmekle beraber esasen bunlar da Araplar'da hayrın sağdan ve şerrin sol taraftan geldiği telakkisiyle bağlantılıdır. Yine, Arapça'da bu mâna ile ilişkili olarak söz konusu tabirlerden birincisi değerli ve yüksek mevkideki insanları, ikincisi de düşük mertebede bulunanları ifade etmek üzere kullanılır. Bazı müfessirler Hadîd sûresinin 12 ve Tahrîm sûresinin 8. âyetlerine dayanarak burada birinci gruptakilerin sağ yanlarının Allah'ın nuruyla aydınlanacağına işaret bulunduğu yorumunu yapmışlardır (Zemahşerî, IV, 56; Râzî, XXIX, 142–145). Bu bilgiler dikkate alınarak, –bağlama göre farklı tercümeler yapılabilirse de– ashâbü'l-meymene ve ashâbü'l-yemîn tamlamaları için "Allah'ın hoşnut olduğu tavırları benimseyen, O'nun katında değerli kimseler" anlamını yansıtacak bir tercüme yapılması uygun olur. Bu sebeple, belirtilen âyetlerin meâllerinde bu deyimler "hakkın ve erdemin yanında olanlar" şeklinde çevrilmiştir. Aynı anlayışla, ashâbü'l-meş'eme ve ashâbü'ş-şimâl deyimleri de ilgili âyetlerde "bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlar" şeklinde karşılanmıştır.

1. âyette geçen *vâkıa* kelimesi "meydana gelen, vukûu kesin olan önemli hâdise" demektir. Kıyametin geleceğinde kuşku bulunmadığı için bu kelimeyle anılmıştır. Müfessirlerin bir kısmı, "büyük olay gerçekleştiği zaman" ifadesinin devamında "göreceksiniz neler olacak!" gibi bir mânanın bulunduğunu düşünmüşlerdir. Buna göre 2. âyete "Ki onun meydana geleceğini kimse yalan sayamaz" şeklinde mâna vermek uygun olur. Yine bu âyetteki *kâzibe* kelimesinin cümledeki görevini farklı değerlendirerek "onun oluşu asla yalan değildir" anlamı da verilebilmektedir (Zemahşerî, IV, 55-56; İbn Atıyye, V, 238).

Bazı müfessirlere göre 3. âyette söz konusu edilen "alçaltma ve yükseltme" kıyametle birlikte evrende meydana gelecek fizikî değişikliklerle ilgili olup mevcut düzen ve dengenin altüst olacağı anlamındadır;

bu yorum 5-6. âyetlerdeki tasvire uygun düşmektedir. Diğer bir yaklaşıma göre alçaltma ve yükseltme insan unsuruyla ilgilidir. Bu da iki farklı yorum ortaya çıkarmaktadır: **a)** Kıyametin kopması âhirette inkârcıları cehennemin aşağılarına düşürecek ve müminleri cennetin yukarılarına yükseltecektir; **b)** Kıyametin kopması bu dünyada büyüklenen nice kimseleri ve toplumları alçaltacak, rezil rüsvâ edecek, horlanan veya tevazu gösteren nicelerini de yüceltecektir (Taberî, XXVII, 166-167; Zemahşerî, IV, 56; İbn Atıyye, V, 239).

11-26. "Mukarrebûn" (Allah'a en yakın olanlar) diye nitelenen "es-sâbikūne's-sâbikūn" (önde olanlar, o önde olanlar) grubu ile "Allah ve resulüne ilk iman edenler, ilk muhacirler, iki kıbleye doğru da namaz kılmış sahâbîler" şeklinde belirli kimselerin kastedildiği yorumları yapılmış olmakla beraber, İbn Atıyye esasen âyetin dünyada iken iyilik yapma ve kötülüklerden sakınma hususunda öncü konumunda olan ve âhiret mutluluğunda da en önde olmayı hak eden bütün insanları kapsadığını belirtir (diğer yorumlarla birlikte bk. Taberî, XXVII, 170-171; İbn Atıyye, V, 240; Şevkânî, V, 172).

13. âyette geçen ve "çoğu" diye tercüme edilen *sülle* kelimesi "az olsun çok olsun insan topluluğu"nu ifade eden bir kelimedir. Buna göre âyeti "bir kısmı öncekilerdendir" şeklinde çevirmek mümkündür. Fakat sonrakilerden söz eden 14. âyette "birazı" dendiği için buna da "çoğu" anlamı verilmiştir. Burada Kur'an'ın muasırları ve sonrasını kapsayan bir tasniften söz edildiği kabul edilirse, "sâbikūn"dan çoğunun öncekilerden olduğunu izah kolaylaşır; zira bu grubun öncüleri sahâbe-i kirâmdır. Bu tasnifin geçmiş ümmetleri de kapsadığı kabul edildiğinde ise, gelip geçmişlerden "sâbikūn"un çokluğu, bütün peygamberleri içine almasıyla izah edilebilir (İbn Atıyye, V, 241).

15-26. âyetlerde ve daha sonra da 28-37. âyetlerde cennet nimetiyle ödüllendirilecek ve onurlandırılacak kimseleri bekleyen hayata ilişkin canlı tasvirlere yer verilmektedir. 17. âyette, dünyadaki tasavvurlarımıza göre hatıra gelebilecek bir soruya cevap verilmekte; cennette dünyada olduğu gibi bir kısım insanların diğerlerine hizmet vermesinin söz konusu olmayacağı, cennetle ödüllendirilen herkesin "hizmet edilen" konumunda bulunacağı, ikramları sunmak üzere –sonsuza dek genç

kalacak– hizmetçiler tahsis edileceği bildirilmektedir (başka yorumlarla birlikte bk. Şevkânî, V, 173-174). 19. âyetteki cennet içkilerinin içenlere baş ağrısı vermeyeceğine dair ifade "toplantıları dağıtılmaz, ağızlarının tadını kaçıracak bir durumla karşılaşmazlar", aynı içkinin sarhoşluk vermeyeceğine dair ifade ise "içtikleri tükenmez" mânalarıyla da açıklanmıştır (İbn Atıyye, V, 242; cennet ve nimetleri hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Bakara 2/25; Zuhruf 43/68-73; Nebe' 78/31-36; Mutaffifîn 83/22-28; Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, VII, 376-386).

27-40. Hakkın ve erdemin yanında olanları bekleyen âhiret nimetlerine ilişkin bazı ayrıntılı bilgiler verilmektedir. 39-40. âyetlerde, 13-14. âyetlerdekinden farklı olarak hem öncekiler hem de sonrakiler için "bir çoğu" anlamı verilen sülle kelimesi kullanılmıştır. 14. âyette sâbikūnun "az" olmasının ifade edilmesi bir yandan bu mertebeye erişmenin zorluğunu belirtirken diğer yandan da iyi davranışlar için yarışmaya özendirme amacı taşımaktadır. Burada ise sâbikûna göre bir alt derecede bulunacak müminlerin hemen bütün nesillerde çoğunluğu teşkil edeceğine işaret edilmiş olup olayın tabiatına uygun olan da budur (Derveze, III, 103-104, 106).

28. âyette geçen ve "dalbastı kiraz" olarak çevrilen tamlama daha çok Arabistan kirazının dikensiz olanı manasıyla açıklanır (bu tercihin izahı için bk. Elmalılı, VII, 4706-4707). 29. âyette geçen tamlama müfessirlerin çoğunluğunca "meyve yüklü muz ağaçları" diye anlaşılmış olmakla beraber başka ağaç tasvirleri de yapılmıştır (başka açıklamalar için bk. Şevkânî, V, 177). 34. âyet daha çok "Kabartılmış döşekler üzerinde (olacaklar)" diye anlaşılmıştır. Birçok müfessir ise –müteakip âyetlerin ifadesi ile Hz. Peygamber'in cennet ehli kadınların genç ve aynı yaşta olacakları ve hep öyle kalacakları yönündeki açıklamalarını dikkate alarak– bunu "ve mertebeleri yükseltilmiş eşleriyle birlikte olacaklar" şeklinde yorumlamıştır (Zemahşerî, IV, 58-59; İbn Atıyye, V, 244-245).

35 ve 61. âyetler, âhiret hayatında insanların ve eşlerinin hangi biçimde olacağı hususunda önemli bir ilkeyi hatırlatmaktadır: Yüce Allah orada herkesi oraya mahsus bir biçimde yeniden yaratacak, –âyetin ifadesiyle– "inşâ" edecektir; bizim bu dünyadaki tasavvurlarımızla bunun mahiyetini bilmemiz, anlamamız mümkün değildir. Şu halde oraya ilişkin olarak verilen diğer bilgi ve ayrıntıları hep bu ilke ışığında düşünmek gerekir.

Buna göre öyle anlaşılıyor ki, âyet ve hadislerde cennet hayatı anlatılırken gençlik, bâkirelik, aynı yaşlarda olma gibi özelliklerden söz edilmesindeki amaç mahiyet bilgisi vermek değil, oradaki nimetlerin, dünya nimetleri gibi gelip geçici olmadığını, dolayısıyla insanların bunlardan mahrum kalıp tekrar elde edebilmek için özlem ve hasret hissetmeyecekleri yahut paylaşma kaygısı, kıskançlık ve birbirlerini çekememe gibi olumsuz durumların söz konusu olmayacağını belirtmek, bu hayatta gerçekleşmesi mümkün olmayan istek, özlem ve hayallerin, kısacası mükemmelliğin ve tam mânasıyla mutluluğun ancak orada bulunabileceğini somut bir anlatıma kavuşturmaktır.

41 – 56

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَٓا اَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ ف۪ي سَمُومٍ وَحَم۪يمٍۙ ﴿٤٢﴾
وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍۙ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ وَلَا كَر۪يمٍ ﴿٤٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ
مُتْرَف۪ينَۚ ﴿٤٥﴾ وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظ۪يمِۚ ﴿٤٦﴾ وَكَانُوا
يَقُولُونَ اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَۙ ﴿٤٧﴾ اَوَاٰبَٓاؤُ۬نَا
الْاَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ اِنَّ الْاَوَّل۪ينَ وَالْاٰخِر۪ينَۙ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى م۪يقَاتِ
يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَۙ ﴿٥١﴾ لَاٰكِلُونَ
مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍۙ ﴿٥٢﴾ فَمَالِؤُ۫نَ مِنْهَا الْبُطُونَۚ ﴿٥٣﴾ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ
مِنَ الْحَم۪يمِۚ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْه۪يمِۜ ﴿٥٥﴾ هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدّ۪ينِۜ ﴿٥٦﴾

Meâli

41. Ama bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlar var ya, ne kadar bedbahttır o bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlar! **42.** İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler. **43-44.** Serin ve rahatlatıcı olmayan, kapkara bir duman gölgesindedirler. **45.** Çünkü daha önce onlar hazlarına tutsak olmuşlardı. **46.** O büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı. **47.** Şöyle diyorlardı: "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken yeniden mi diriltilecekmişiz? **48.** Üstelik gelip geçmiş atalarımız da mı?" **49.** De ki: "Hem öncekiler hem sonrakiler; **50.** Bilinen bir günün belirlenmiş bir vaktinde mutlaka bir araya getirilecekler!" **51.** Sonra siz ey yoldan sapmış inkârcılar! **52.** Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz. **53.** Karınlarınızı onunla dolduracaksınız. **54.** Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. **55.** Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle. **56.** İşte hesap günü onların ağırlanışı böyle olacak!

Tefsiri

41-56. Bu defa, âhireti inkâr ederek dünya hayatını boşa geçirenlerin acı âkıbeti ve içine düşecekleri vahim durumlar canlı bir anlatımla tasvir edilmektedir (cehennem hakkında bilgi için bk. Ömer Faruk Harman-Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA*, VII, 225-233).

45. âyetteki *mütrefîn* kelimesi –Kur'an'da aynı kökten gelen kelimelerin kullanımı da dikkate alınarak– genellikle "sahip olduğu imkânlardan ötürü, refah içinde şımaran insanlar" mânasında anlaşılmıştır. Bu bağlamda kelimeyi "Allah'a şirk koşanlar" veya "kibirlenenler" şeklinde yorumlayan müfessirler de vardır (Şevkânî, V, 178). Râzî'nin dikkate değer açıklamasından da (XXIX, 170-171) yararlanarak bu konuda şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Amel defteri solundan verilecek cehennemlikler hep zenginlerden olmayacağına göre burada kötülenen şey, insanların nimetler içinde olması değildir; asıl eleştirilen tutum, müteakip âyette değinilen, günahta ve inkârcılıkta ısrar etmektir. Esasen yoksulluk ve zenginlik hem toplumsal şartlara hem de kişinin algılamasına göre izâfîlik taşır ve hemen bütün insanlar –sahip oldukları imkânlar çerçevesinde– nimetin asıl sahibini görmezden geliyorsa "mütref" olarak

nitelenebilir. Dolayısıyla, burada eleştirilenler, âhiret endişesi taşımayan, ahlâkî değerlere sırt çevirerek gününü gün eden, böylece hazlarının tutsağı haline gelen ve ebedî kurtuluşları için ellerindeki en büyük fırsat olan ömürlerini hoyratça tüketenlerdir.

46. âyetin meâlinde *hıns* kelimesinin "günah" anlamı esas alınmıştır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre burada, cehennemliklerin Lokman sûresinin 13. âyetinde en büyük günah olarak nitelenen şirk (Allah'a ortak koşma) üzerindeki inatçı tavırlarından söz edilmektedir. Bu kelimenin "yemini bozma" anlamından hareketle âyet, "Onlar o büyük yeminlerini bozmamakta ısrarcı davranıyorlardı" şeklinde de çevrilebilir; bu takdirde Nahl sûresinin 38. âyetinde belirtildiği üzere müşriklerin, "Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri etmeleri"ne atıfta bulunulmuş olur (İbn Atıyye, V, 246; zakkum ağacı hakkında bilgi için bk. Sâffât 37/62-65).

57 – 74

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ أَأَنْتُمْ
تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا
نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾
وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ أَفَرَأَيْتُمْ
مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ
لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾ إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ
مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ

مِنَ الْمُزْنِ اَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَٓاءُ جَعَلْنَاهُ اُجَاجًا فَلَوْلَا
تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّت۪ي تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ
شَجَرَتَهَٓا اَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا
لِلْمُقْو۪ينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظ۪يمِ ﴿٧٤﴾

Meâli

57. Sizi biz yarattık; artık inansanıza! **58.** Akıttığınız meniyi düşündünüz mü? **59.** Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaratan? **60-61.** Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez. **62.** Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza! **63.** Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? **64.** Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz miyiz bitiren? **65.** Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız: **66.** "Doğrusu çok zarara uğradık! **67.** Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık" (derdiniz). **68.** İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? **69.** Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa biz miyiz indiren? **70.** Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretmeli değil misiniz? **71.** Tutuşturmakta olduğunuz ateşi düşündünüz mü? **72.** Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz? **73.** Biz onu çöl yolcularına ve açlık çekenlere bir işaret ve nimet kıldık. **74.** Öyleyse ulu rabbinin ismini tesbih et.

Tefsiri

57-74. İnsanın kendi varlığı ve yakın çevresinde her gün yararlandığı imkânlar üzerinde, bütün bu varlık ve oluşların hangi irade ve gücün eseri olduğu hakkında düşünmeye çağıran çarpıcı sorularla Allah Teâlâ'nın irade ve yaratma gücüne, bunun da insana yüklediği kulluk görevine dikkat çekilmektedir. Burada özellikle zikredilen, insanın yaratılışı, tuzlu

deniz sularının yağmura, tatlı suya dönüştürülmesi, ekinlerin ürün vermesi ve ateşin yararı konularına başka birçok âyette değişik vesilelerle geniş biçimde yer verilmiştir.

61 ve 62. âyetlerin bağlamı, öldükten sonra diriltilmeyi ve ilâhî huzurda mahkeme-i kübrâda yapılacak büyük yargılamayı inkârla ilgili olduğu için meâlde, "Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez" şeklindeki mâna tercih edilmiştir. 61. âyetteki *emsâl* kelimesi *misl* veya *mesel*in çoğulu olmasına göre farklı mânalara geldiği ve gramer açısından önceki âyete iki ayrı şekilde bağlanabildiği için bu âyetlere şöyle mâna vermek de mümkündür: "Yerinize benzerlerinizi getirmek ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmek üzere aranızda ölümü biz takdir ettik." Bu anlayışa göre âyetlerin yorumu da şöyle olmaktadır: Ölümü insan nesline son vermek için değil, ölenlerin yerine yeni nesiller var etmek üzere takdir ettik; ama haşir günü sizi yeniden yaratmaya da kadiriz" (başka yorumlarla birlikte bk. Râzî, XXIX, 178-180; Şevkânî, V, 182; bu konuda ayrıca bk. Yâsîn 36/81). İbn Âşûr "Aranızda ölümü biz takdir ettik" cümlesinde "hakkınızda" değil, "aranızda" denerek, ölümün âdeta herkesin sırası geldiğinde payını aldığı ortak bir şey olduğuna ve insanların yararına bir realite olarak düzenlendiğine işaret edildiğini belirtir (XXVII, 315).

72. âyette geçen "ağaç" anlamındaki *şecere* kelimesi genellikle bedevî Araplarca iyi bilinen ve birbirine sürtülmesiyle ateş çıkaran ağaç türü olarak anlaşılmıştır (bu konuda bk. Yâsîn 36/80). Buna göre 73. âyetteki *mukvîn* kelimesinin de sözlük anlamıyla "çöl yolcuları ve açlık çekenler" diye çevrilmesi uygun olmaktadır. Belirtilen kişiler açısından ateşin ve ona kaynaklık eden ağacın –gerek yemek pişirip açlığı giderme gerekse satıp maişet temin etmede– sağladığı yarar açıktır. Fakat âyetin lafzî anlamı bu olsa da, burada ateşin, sürtünme yoluyla meydana gelen yanma olayının, hatta daha geniş bir yorumla ışığın insan hayatındaki önemine, yine ateşin kontrol edilebilir hale gelmesinin medeniyetin oluşmasındaki rolüne dikkat çeken bir örneklendirme yapıldığı söylenebilir. Buradaki *tezkire* kelimesine, bağlam ve sözün akışı dikkate alınarak meâlde "işaret" anlamı verilmiştir, Mücâhid'in yorumu da bu

yöndedir. Birçok müfessir ise belirtilen kelimeyi "ibret" mânasında anlamış ve bu ifadede, ateşin cehennem azabını hatırlatıcı yönüne işaret bulunduğunu belirtmiştir (Taberî, XXVII, 201; Zemahşerî, IV, 61). Bağlam göz önüne alındığında bu ifadenin öncelikle Allah'ın insanlara verdiği nimetler üzerinde düşünüp sonuçlar çıkarma ve özellikle O'nun insanları öldükten sonra diriltmeye kadir olduğu yargısına ulaşma (Râzî, XXIX, 184) mânasıyla anlaşılması uygun olur. Muhammed Esed ise burada insana "Allah'ın göklerin ve yerin nûru olduğu"nun hatırlatıldığı yorumunu yapar (III, 1107; ayrıca bk. Nûr 24/35).

74. âyetteki *azîm* kelimesi genellikle "rab" kelimesinin sıfatı kabul edildiği için meâlde "Öyleyse ulu rabbinin adını tesbih et" anlamı tercih edilmiştir; fakat bunu "isim" kelimesinin sıfatı olarak da düşünmek mümkündür; buna göre meâl şöyle olur: "Öyleyse rabbini yüce ismiyle tesbih et" (İbn Atıyye, V, 255).

75 – 96

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِۙ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظ۪يمٌۙ ﴿٧٦﴾
اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ كَر۪يمٌۙ ﴿٧٧﴾ ف۪ي كِتَابٍ مَكْنُونٍۙ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا
الْمُطَهَّرُونَۜ ﴿٧٩﴾ تَنْز۪يلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾ اَفَبِهٰذَا الْحَد۪يثِ
اَنْتُمْ مُدْهِنُونَۙ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾
فَلَوْلَٓا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَۙ ﴿٨٣﴾ وَاَنْتُمْ ح۪ينَئِذٍ تَنْظُرُونَۙ ﴿٨٤﴾
وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوْلَٓا اِنْ
كُنْتُمْ غَيْرَ مَد۪ينٖينَۙ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٨٧﴾

فَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّب۪ينَۙ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَع۪يمٍ ﴿٨٩﴾
وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَم۪ينِۙ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَم۪ينِ ﴿٩١﴾
وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّب۪ينَ الضَّٓالّ۪ينَۙ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَم۪يمٍۙ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ
جَح۪يمٍ ﴿٩٤﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَق۪ينِۚ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظ۪يمِ ﴿٩٦﴾

Meâli

75-77. Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim, –ki bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir– kuşkusuz o değeri çok yüce Kur'an'dır. **78.** Korunmuş bir kitaptadır. **79.** Ona ancak temizlenenler dokunabilir. **80.** O, âlemlerin rabbinden indirilmiştir. **81.** Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz? **82.** Size verilen rızka yalanlamayla mı karşılık veriyorsunuz? **83.** Ama can boğaza gelip dayandığında; **84.** İşte o zaman siz bakar durursunuz. **85.** Biz ona sizden yakınız, fakat siz göremezsiniz. **86.** Madem ki kimsenin hâkimiyeti altında değilmişsiniz; **87.** Haydi onu (hayatı) geri döndürün, sözünüzde doğruysanız! **88.** Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; **89.** Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. **90-91.** Eğer o hakkın ve erdemin yanında olanlardan ise, (ona şöyle denir:) "Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!" **92.** Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise; **93-94.** Onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir! **95.** Şüphesiz bu kesin gerçeğin ta kendisidir. **96.** Öyleyse ulu rabbinin ismini tesbih et.

Tefsiri

75-80. İlk âyette "yıldızların yerleri" diye çevrilen tamlama müfessirlerce daha çok "yıldızların doğduğu veya battığı yerler, dolaştığı menziller yani yörüngeler" ve özellikle "kıyamet sırasında yıldızların düşeceği yerler" mânalarıyla açıklanmıştır. Bazı ilk dönem müfessirlerinden, bura-

da "Kur'an'ın parça parça indirilişi veya indirilmiş kısımları"nın veya "Kur'an'ın muhkem âyetleri"nin yahut "Kur'an'ın başı ve sonu arasındaki uyumun, tutarlılığı"nın kastedildiği yorumları nakledilmiştir (Taberî, XXVII, 203-204). Râzî, maksadın "Kur'an'ın girdiği kalpler" olabileceği yorumunu da zikreder (XXIX, 188). Öte yandan, bu tamlamanın sözlükte "yıldızların düştüğü yerler" anlamına gelmesi, günümüzdeki bazı Kur'an araştırmacılarını burada astrofizik uzmanlarının "kara delik" tabir ettikleri "büyük kütleli yıldızların ömürlerini tüketmeleri sonucu meydana gelen farazî gök cisimleri"ne veya "yıldız kökenli olmayıp yıldızlar arası uzaydaki gaz kütlesinin sıkıştırılmasının yol açtığı oluşumlar"a işaret edildiği yorumunu yapmaya yöneltmiştir (Allah'ın yemin etmesi ve Kur'an'da yer alan kasemler konusunda genel bilgi ve değerlendirme için bk. Zâriyât 51/1-6).

77. âyette Kur'an, "mertebesi yüksek, değerli, yüce" anlamlarına gelen *kerîm* sıfatıyla nitelenmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, son kitap olması dolayısıyla onu bütün ilâhî kitaplardan mükemmel kılmış, gerçek dışı unsurların ona karışmasını önlemiş, onda yüksek ahlâk ilkelerine ve önemli konulara yer vermiştir. Onu ezberleyenin ve okuyanın değeri artar; o, gerçeğe ulaştıran kanıtlarla doludur, içerdiği hidayet, bilgi, açıklama ve hikmetlerle her türlü övgünün üzerinde bir kıymeti haizdir. Ardından gelen ve "korunmuş bir kitaptadır" diye tercüme edilen ifade Kur'an'ın ikinci sıfatı olduğuna göre bu da onun değerini anlatan mânevî bir nitelemedir. Başka izahlar da bulunmakla beraber birçok müfessir tarafından güçlü bulunan yoruma göre buradaki "kitap" kelimesinden maksat "levh-i mahfûz"dur (aşağıda belirtileceği üzere, bu yoruma göre meleklerin Allah'ın ilmine, levh-i mahfûzdakilere "dokunabilmeleri" o kaynakla irtibat kurmaları ve bu hususta kendilerine verilmiş görevler bulunduğu anlamındadır; ayrıca bk. Bürûc 85/21-22). Şu halde 77 ve 78. âyetler arasındaki anlam bağı şu olmalıdır: Kur'an'ın –Resûlullah'tan işitildiği şekliyle– lafızları ve mânaları, Allah'ın ilmindekine uygundur ve o asla beşer sözü değildir. Allah'ın katındakiler bizim açımızdan saklı ve mahiyetini idrak edemeyeceğimiz hususlar olduğu için O'nun ilmini ifade eden "kitap" kelimesi "saklı, korunmuş" anlamına gelen *meknûn* sıfatıyla nitelenmiştir; "kitap" kelimesinin kullanılması da O'nun ilmi-

nin sâbit ve değişmezliğini belirtmek içindir. 79. âyetteki "temizlenenler" anlamına gelen *mutahharûn* kelimesiyle ilgili olarak da farklı açıklamalar bulunmakla beraber müfessirler genellikle, burada meleklerin kastedildiği kanaatindedir; Abese sûresinin 11-16. âyetleri bu anlamı desteklemektedir. Dolayısıyla, buradaki "dokunma" anlamına gelen *mess* kelimesi, Kur'an'ın içeriğinin peygambere iletilmesinde meleklerden başkasının rolünün olamayacağını ve müşriklerin iddia ettikleri gibi kâhin veya şair sözü olmadığını ifade etmektedir. Zira müşrikler cin ve şeytanların gökten gelen haberlerden çalıntı yapabildiklerine, kâhinlerin de onlardan bilgi aldıklarına, yine her şairin kendisine şiiri dikte eden bir şeytanın bulunduğuna inanıyorlardı; Hz. Peygamber'in de Kur'an'ı böyle bir yolla elde ettiğini ileri sürmüşlerdi.

Kur'an'ın Allah Teâlâ tarafından böylesine yüceltici ifadelerle anılması ve âyette, –asıl anlam yukarıda açıklandığı şekilde olsa bile– temiz olarak dokunmanın ona saygıyı belirten bir niteleme olarak yer alması sebebiyle ilk zamanlardan itibaren müslümanlar Kur'an âyetlerinin yazılı olduğu malzemeye ve mushafa ibadet temizliği olmadan yani abdestsiz olarak dokunmamaya özen göstermişlerdir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu da Hz. Peygamber'den nakledilen bazı söz ve uygulamaları (*Muvatta'*, "Kur'an", 1) bu yöndeki çıkarımı destekleyici bulmuşlar ve mushafa el sürmek için abdest almak gerektiğine hükmetmişlerdir. Öte yandan İbn Abbâs, Dâvûd b. Ali, İbn Hazm ve Şevkânî gibi âlimler âyetin mushaf ile değil levh-i mahfûz ile ilgili olduğunu, abdestli olmayanın mushafa dokunmasını meneden hadisin de sahih olmadığını yahut sahih olsa bile orada müşriklerin kastedildiğini ileri sürerek abdestli olmayan, cünüp ve âdet halindeki kimselerin mushafa dokunmasını ve onu okumasını câiz görmüşlerdir (başka yorumlarla birlikte bk. Râzî, XXIX, 192-196; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd*, I, 435; II, 32; Şevkânî, V, 186; a.mlf., *Neylü'l-Evtâr*, I, 225-227, 246-248; İbn Âşûr, XXVII, 333-337). Bu uygulamaları ve abdestin gerekliliği yönündeki ictihadı esas alan ve kutsal kitabına saygısının bir nişanesi olarak ona el sürerken abdestli olmaya gayret eden bir müminin bu davranışı onun ecrini ve feyzini arttırır; fakat bu hükmün Kur'an'la yakından ilgilenme ve mânaları üzerinde düşünme çaba-

sını engelleyen bir set gibi algılanması kuşkusuz yanlış olur. Zaten İmam Mâlik gibi İslâm âlimleri Kur'an eğitim öğretiminin ve sıkıntıya yol açan durumların ayrı mütâlaa edilmesi gerektiğini gösteren fetvalar vermişlerdir. Mushafa dokunmadan Kur'an'ın okunması veya tercümesine el sürülmesi için abdest almak ise genel olarak gerekli görülmemiş, sadece tavsiye edilmiştir.

81-82. Müfessirler genellikle, 81. âyetteki ("söz" şeklinde çevrilen) *hadîs* kelimesiyle Kur'an-ı Kerîm'in kastedildiği, 82. âyette de inkârcıların verilen nimetlere şükredecekleri yerde bunların Allah'tan geldiğini yalanlama yoluna girmelerinin eleştirildiği kanaatindedirler. Nimete nankörlük hususunda da çoğunlukla, yağmurun yağmasını birtakım yıldızların gücüne izâfe edici sözler söyleyenler örnek gösterilir. Bazı müfessirler ise bu âyetlerden şu mânaları çıkarmışlardır: Siz yukarıda söylenenleri mi veya öldükten sonra diriltileceğinize dair sözü mü hafife alıyorsunuz? Bu Kur'an'dan nasibiniz yalancılıkla itham etmekten ibaret mi olacak veya yalancılıkla ithamı bir rızık, bir gıda yahut geçim kaynağı mı görüyorsunuz? (Râzî, XXIX, 197-198; Şevkânî, V, 186-187).

83-87. Öldükten sonra diriltilmeyi ve âhiret hayatını inkârda inat edenler, kimsenin kaçamadığı ölüm gerçeği üzerinde düşünmeye, Allah'ın kulları üzerindeki mutlak gücü ve hâkimiyetini kabullenmek istemeyenler öleni geri döndürmeye çağırılmaktadır. 86. âyet "madem ki hesaba çekilmeyecekmişsiniz" veya "madem ki ceza görmeyecekmişsiniz" mânalarında da anlaşılmıştır (Râzî, XXIX, 200-201; İbn Âşûr, XXVII, 345-346; ayrıca bk. Kāf 50/16-17).

88-95. Ölüm gerçeğinin ardından gelecek bir gerçek daha var ki o da sûrenin başında belirtildiği şekilde herkesin bu dünyada yaptıklarına göre bir gruplandırmaya tâbî tutulup ona uygun muamele göreceğidir. 95. âyette geçen "hakku'l-yakīn" tamlaması konusunda değişik açıklamalar yapılmıştır. Esasen aynı mânaya gelen bu iki kelimenin pekiştirme amacıyla birbirine izâfet yapıldığı anlaşılmaktadır (bk. İbn Atıyye, V, 254-255; Râzî, XXIX, 203-204); bu sebeple meâlde "gerçeğin ta kendisi" şeklinde karşılanmıştır (ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/18).

96. Âhirette insanların üç gruba ayrılmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmesini takiben 74. âyette yapıldığı gibi, burada da (88-95. âyetlerde anılan grupların hatırlatılmasının ardından) Resûlullah'ın şahsında onun yolunu izleyenlerden, inkârcıların tutumu ne olursa olsun, Allah'ı O'na yaraşır biçimde anmaya, O'nu her türlü noksanlıktan tenzih etmeye devam etmeleri istenerek sûre sona ermektedir.

57 (94)

Hadîd Sûresi

Medine, 29

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli yedinci, iniş sırasına göre doksan dördüncü sûredir. Zilzâl sûresinden sonra, Muhammed sûresinden önce nâzil olmuş ve genellikle Medine'de inen sûreler arasına yerleştirilmiştir. İbn Âşûr bunun, Mekkî mi Medenî mi olduğu hususu en tartışmalı sûre olduğunu ifade eder. Fakat hemen bütün âlimler hem Mekkî hem Medenî âyetler ihtiva ettiğini kabul ederler (bk. İbn Atıyye, V, 256; İbn Âşûr, XXVII, 353-354).

Adı

25. âyetindeki "demir" anlamına gelen *hadîd* kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Allah Teâlâ'nın bazı sıfatlarına, evrendeki mutlak egemenliğine dikkat çekilerek başlayan sûrede, iman ve infakın önemi üzerinde durulmakta, âhirette müminler münafıklardan ve kâfirlerden ayrılıp kurtuluşa ererlerken diğerlerinin içine düşeceği acı durum tasvir edilmekte, dünya hayatının âhiret inancından bağımsız olması halinde anlamını yitireceği, buna karşılık insanın iyi bir kul olabilmek için hıristiyan rahiplerinin yaptığı gibi dünyayı tamamen terketmesinin gerekmediği hususu işlenmektedir.

Fazileti ve Özelliği

Tesbih ifadesiyle başladıkları için "müsebbihât" diye anılan beş sûrenin ilkidir (diğerleri Haşr, Saf, Cumʿa ve Tegābün sûreleridir). Bu ve devamındaki dört sûrenin faziletiyle ilgili olarak şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber yatmadan önce "müsebbihât"ı okur ve bunlarda bin âyetten faziletli bir âyetin bulunduğunu söylerdi (Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 21, "Daʿavât", 22).

1 – 6

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ لَهُ
مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢﴾
هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣﴾
هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۜ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ
السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَص۪يرٌ ﴿٤﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾
يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِۜ وَهُوَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿٦﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ı tesbih etmektedir. O azîzdir, hakîmdir. **2.** Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur. Hem hayat verir hem öldürür. O'nun her şeye gücü yeter. **3.** O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir. **4.** Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O, toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir. **5.** Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur ve bütün işler ancak Allah'a döndürülür. **6.** Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. O kalplerde olanı çok iyi bilir.

Tefsiri

1-6. Evrendeki bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiklerinin belirtilmesini takiben, O'nun eşsizliğini ve benzersizliğini gösteren niteliklerine dikkat çekilerek bu tesbihin gerekçesi sayılabilecek bir açıklama yapılmaktadır: O, üstün güç ve engin hikmet sahibidir (azîz ve hakîmdir); göklerde ve yerde mutlak egemenlik O'nundur; O, hem hayat verme hem hayatı sona erdirme kudretini haizdir ve gücünün yetmeyeceği iş yoktur; O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır, ilmi her şeyi kuşatmıştır; belli hikmetlerle gökleri ve yeri yaratmıştır, kendisi ise zamandan ve mekândan münezzehtir, ama her yerde hâzır ve nâzırdır. Yerde ve gökte cereyan eden her şeyi ve yapılanları görmektedir. Göklerin ve yerin egemenliği öylesine O'nundur ki onların ve oralarda bulunanların âkıbetine hükmedecek olan da yalnız O'dur ve bütün işler dönüp dolaşıp O'na varır. Kulların içinde yaşadığı zamanın gece ve gündüz şeklinde dilimlere ayrılması da O'nun kudretinin eseridir, dolayısıyla O'ndan gizlenebilecek hiçbir şey yoktur. O kalplerin derinliklerinde bulunanları dahi bilmektedir. *Tesbih*, kısaca, bir yandan şuurlu varlıkların iradî olarak Allah Teâlâ'nın her türlü noksanlıktan uzak olduğunu söz ve davranışlarla ortaya koymaları diğer yandan da evrendeki bütün varlıkların ilâhî yasalara zorunlu olarak boyun eğip O'nun hükümranlığını itiraf etmeleri anlamına gelir (ayrıca bk. İsrâ 17/44).

3. âyette zikredilen "evvel, âhir, zâhir, bâtın" isimleri Hz. Peygamber'in, Allah'ın doksan dokuz isminin sayıldığı "esmâ-i hüsnâ" ile ilgili

hadisin yanı sıra, onun şu şekilde başlayan bir münâcâtında da yer alır: "Allahım! Sen evvelsin, senden önce olan yoktur; sen âhirsin, senden sonra da hiçbir şey yoktur. Sen zâhirsin, senden daha açık ve üstün olan yoktur; Sen bâtınsın, senden daha gizli ve senden öte hiçbir şey yoktur..." (Müslim, "Zikr", 61; Tirmizî, "Daʿavât", 19). Bunların anlamları kısaca şöyledir: **a)** Evvel: Allah Teâlâ kadîmdir, ezelîdir; varlığının başlangıcı yoktur; O, her şeyin başlangıcı ve başlatıcısıdır. **b)** Âhir: Allah Teâlâ bâkidir, ebedîdir; varlığının sonu yoktur; her şey sonludur ve sonunda O'na ulaşmak üzere vardır. **c)** Zâhir: Allah Teâlâ'nın varlığı ve varlığının kanıtları, kudretinin eserleri açıktır. O açıkta olanları bilir; üstündür, yücedir, hikmet sahibidir. **d)** Bâtın: O'nun zâtının mahiyeti gizlidir, yaratılmışlarca bilinemez; gözler O'nu göremez, akıllar O'nu idrak edemez, muhayyileler O'nu kuşatamaz. O ise bütün gizlilikleri bilir, her şeye nüfuz eder (bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Âhir", "Bâtın", "Evvel" maddeleri, *DİA*, I, 542, V, 187, XI, 545). Âyeti "O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır" veya "O evvel, âhir, zâhir ve bâtındır" şeklinde de çevirmek mümkündür; meâlde, "ve" bağlaçlarının rolüyle ilgili olarak Zemahşerî'nin yaptığı açıklama (IV, 63-64) esas alınıp bu isimlerden ilk ikisiyle son ikisi arasındaki bağı belirginleştiren bir tercüme yapılmıştır. İbn Âşûr ise bu yaklaşımı isabetli bulmaz (bk. XXVII, 363; bu konudaki bazı mâna incelikleri ve kelâm problemleri hakkında bilgi için bk. Râzî, XXIX, 209-214; Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yaratması ve arşa istivâ etmesi hakkında bilgi için bk. Aʿrâf 7/54; "gökten inen ve ona yükselen" ifadesi için bk. Sebe' 34/2; Allah'ın geceyi gündüze, gündüzü geceye katması hakkında bk. Âl-i İmrân 3/27).

7 – 11

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفٖينَ
فٖيهِۜ فَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبٖيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا
لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِۚ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ

أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ
آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ
رَحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ
أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ
اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا
حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾

Meâli

7. Allah'a ve resulüne iman edin; O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır. **8.** Peygamber rabbinize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken, O da sizden kesin söz almışken ne diye iman etmezsiniz; inanmaya açıksanız! **9.** Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Kuşkusuz Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. **10.** Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a kalacak olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaad etmiştir. Allah yaptıklarınızdan tamamen haberdardır. **11.** Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.

Tefsiri

7. Buradaki hitapla ilgili farklı açıklamalar yapılmış olmakla beraber, hitabın genel olduğu dikkate alındığında, henüz iman etmemiş muhatapların inanmaya çağırıldığı, müminlerin ise imanlarını pekiştirmelerinin istendiği söylenebilir (İbn Atıyye, V, 258; Şevkânî, V, 193; başka yorumlar için bk. Râzî, XXIX, 215; Ateş, IX, 259). "Allah'a iman" buyruğunun hemen ardından gelen iki unsur âyetin asıl mesajının şu iki noktada odaklandığını göstermektedir: **a)** Yukarıda sıfatlarından söz edilen Allah'a imanla birlikte O'nun resulüne de inanmak şarttır, **b)** İnfak yani kişinin sahip olduğu imkânları paylaşmaya, başkaları için ve özellikle Allah ve resulünün hoşnut olacağı biçimde harcamalar yapmaya razı olması bu imanın gereklerindendir.

Harcamaya (infak) ilişkin buyrukta kullanılan ifade, dünyada elde ettiğimiz imkânların asıl sahibini hatırlatan ve bulunduğumuz konumun bilincinde olmamız gerektiğine dikkat çeken bir incelik taşımaktadır. Hak tasniflerinde "mülkiyet", eşya üzerindeki en güçlü hak olarak nitelenir; zira mâlik, mülkiyetinde bulunan eşyayı kullanma, semerelerinden yararlanma ve gerektiğinde onu tüketme yahut başkalarına temlik etme hususunda –istisnaî bazı sınırlamalar bir yana– mutlak bir yetkiye sahiptir. Fakat bu, insanların birbiriyle ilişkileri açısından böyledir. Mülkün asıl sahibinin insanı ve bütün evreni yaratan olduğu dikkate alındığında ise başka insanlara nisbetle mâlik konumunda olan kişi, Yüce Allah'a nisbetle emanetçi konumundadır. Şu var ki bu, –"vedia"da olduğu gibi– kendisine bırakılan şeyi korumakla yükümlü olmaktan ibaret bir emanetçilik değildir; kişi kendisine verilen imkânları belli ölçüler içinde kullanmakla da görevlidir. Âyette bu durumu anlatmak üzere kullanılan *müstahlefîn* kelimesi, hem Allah tarafından bu imkânları kullanmaya yetkilendirilmiş olma hem de mal, mülk ve başkalarına aktarılabilir birikimlerin önceki nesillerden devralınmış olması mânasıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 64). İnfakın konusu olarak ilk hatıra gelen şey servet olmakla beraber bunu, başkalarıyla paylaşılabilecek her türlü imkân olarak düşünmek gerekir. Meselâ insanın sahip olduğu bilgi birikimi de bu kapsamdadır.

8-9. Bu âyetler önceki âyetin iman unsuruyla, 10. âyet de infak unsuruyla ilgili açılımı gibidir. Burada, bütün şartlar hazır olduğu halde hâlâ iman etmeyenler kınanmakta, iman etmenin gerekçeleri özetlenmektedir.

Ağırlıklı yoruma göre 8. âyette geçen ve "kesin söz" diye tercüme edilen *mîsâk*, bu bağlamda "Allah'a verilmiş olan söz" demektir. Ancak bunun mahiyeti hakkında farklı iki yorum bulunmaktadır. Birinci yoruma göre maksat, "bezm-i elest" diye terimleşmiş olan farklı bir âlemde Allah Teâlâ'nın insanlara kendileri hakkında şuur verip kendi zâtını da rab olarak tanıttıktan sonra onlardan kulluk sözü almış olmasıdır (A'râf 7/172). İkinci yorum ise şöyledir: Cenâb-ı Allah insanlara akıl nimeti ve düşünme yeteneği bahşetmiş, önlerine imana götüren açık deliller koymuştur. Şu halde peygamberin çağrısı ve bildirdikleriyle (nakil) akıl arasındaki uyumun açıkça görülmesi imanın gerekliliği yargısına ulaştıracak kesin bir kanıt yani mîsak oluşturmaktadır. Râzî, şu gerekçeyle birinci yorumu zayıf bulur: Yüce Allah mîsak almış olmayı, insanların iman etmemeleri için hiçbir mazeret kalmadığını belirtmek üzere zikretmiştir. Halbuki o âlemdeki sözleşme ancak peygamberin bildirmesiyle bilinebilir. Şu halde önce onun sözünün doğruluğunun yani peygamberliğinin kabul edilmiş olması gerekir, dolayısıyla bu gerekçe peygamberi tasdik etmeyi gerektiren bir delil olarak kullanılamaz; ikinci yorumda sözü edilen kanıtlar ise herkes için açıktır (Zemahşerî, IV, 64-65; Râzî, XXIX, 216-217; "bezm-i elest" hakkında bilgi için bk. A'râf 7/172). Ancak ezelde verilen sözün dünya hayatında insanlarda din duygusu ve mâneviyat ihtiyacı olarak var olduğu ve kendini hissettirdiği de dikkate alınmalıdır. Öte yandan 8. âyette geçen "söz almıştı" fiilinin öznesinin Hz. Peygamber olduğu ve burada Hudeybiye Antlaşması öncesinde Resûlullah'ın 1500 kadar sahâbîden aldığı bağlılık sözüne atıfta bulunulduğu kanaatini taşıyanlar da vardır (Elmalılı, VII, 4734-4735; Ateş, IX, 259; anılan bağlılık sözü hakkında bk. Fetih 48/8-10, 18-19).

8. âyetin sonundaki "inanmaya açıksanız" şeklinde çevirdiğimiz ifade değişik şekillerde açıklanmıştır: **a)** Şayet iman edecekseniz şu an buna en uygun zamandır; çünkü peygamber size peşpeşe deliller getirmekte ve sizi, doğruluğu sizce de anlaşılmış bulunan bildirim, delil ve mîsaka uymaya çağırmaktadır (Taberî, XXVII, 218). **b)** Delile dayalı bir çağrıyı

kabul etmeye açıksanız, "Kanıt gösterilsin inanalım" diyorsanız, aklî ve naklî deliller öylesine açık ve örtüşmüş durumda ki artık bunlardan daha güçlü kanıt olmaz (Zemahşerî, IV, 64; Râzî, XXIX, 217). **c)** Burada cümlenin bir ögesi gizlenmiştir ve imanın sonucuna dikkat çekilmek istenmektedir. Asıl mâna şudur: "Şayet iman ederseniz, yani başladığınız gibi devam eder, bu imanınızı sürdürürseniz değerinizi korursunuz ve en yüce mertebeleri hak edersiniz" (İbn Atıyye, V, 258. 9. âyette geçen *zulumât* ve *nûr* kelimeleri ve "karanlıklardan aydınlığa çıkarma" ifadesiyle ilgili yorumlar için bk. Bakara 2/257; Mâide 5/15-16; En'âm 6/1).

10. İnsanların bu dünyada sahip oldukları servet ve diğer imkânların asıl mâliki ve kişilerin gerçek konumları hakkında 7. âyette yapılan hatırlatmayı takiben burada bir de bütün bu imkânların âkıbeti hakkında bir uyarı yapılmakta, "Mal sahibi mülk sahibi! Hani bunun ilk sahibi?" mısralarında özetlenen gerçeğe dikkat çekilmektedir. İnsan ister uzun süre yaşama emeli ve hayatını refah içinde geçirme düşüncesiyle isterse mirasçılarına çok şey bırakma hevesiyle ne kadar servet biriktirirse biriktirsin, bir gün asıl mâlik olan Allah'ın imtihan sebebiyle kullarına bu servet üzerinde tanıdığı yetkiler sona erecektir. "Göklerin ve yerin mirasının Allah'a ait" yani "tamamının zaten O'na kalacak olduğu"nun belirtilmesi işte bu anlamdadır. Daha sonra "Ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?" buyurularak soru şeklinde bir uyarıya yer verilmesi, belirtilen gerçeği göz önüne alan müminin infak konusunda daha duyarlı davranmasının kaçınılmaz olacağına vurgu yapma anlamı taşımaktadır (ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/180).

Âyette geçen "fetih" kelimesiyle Mekke fethinin kastedildiği kanaati yaygındır. Bununla birlikte bazı müfessirler Hudeybiye Antlaşması'nın da fetih anlamı taşıdığını ve burada bu antlaşmanın kastedildiğini belirtirler (İbn Atıyye, V, 259; "fetih"in bu anlamı için bk. Fetih 48/1). Zor dönemlerde özveride bulunmanın ve güçlüklere katlanmanın normal zamanlara nazaran daha değerli olduğuna ilişkin bir örneğe yer verildikten sonra Allah Teâlâ'nın, kendi yolunda infakta bulunma ve canını feda etmeyi göze alma noktasında buluşan her iki gruba da güzel ödüller vaad ettiği belirtilmektedir. Böylece belirli bir döneme yetişememiş olanların

bu sebeple hayıflanmalarına gerek olmadığı; bütün zamanlarda, iyi niyetle çaba harcayıp özveride bulunacaklara tanınmış fırsatlar bulunduğu, bununla birlikte istisnaî özellikler taşıyan gayret ve fedakârlıklara müstesna bir mevki tanınmasının normal karşılanması gerektiği bildirilmiş olmaktadır. Derveze bu âyetin Hz. Ebû Bekir hakkında indiği yönündeki rivayete değindikten sonra şöyle der (XII, 35-36): Bu kümedeki âyetlerin ruhundan ve bağlamından edindiğimiz izlenim, anılan âyetin bir kişi hakkında değil, Tevbe sûresinin 100. âyetinde "es-sâbikūne'l-evvelûn" diye nitelendirilen ilk tabaka muhacir ve ensar hakkında olduğudur. Ona göre âyetin iniş vesilesi de İslâmiyet'e yeni girmiş, özellikle görevlerini yerine getirme ve özveride bulunma hususunda tereddütlü ve gevşek davranan kimselerin uyarılmasına ihtiyaç duyulmasıdır. Nitekim onların bu gibi tutumlarına başka birçok âyette değinilmiştir (bk. Bakara 2/264-267; Nisâ 4/52-57, 71-87, 95-100, 114-115, 140-147 ve bu sûrenin daha sonra gelecek âyetleri).

11. "Allah'a güzel bir borç verme" ifadesi mecazi olup İslâmî literatürde âyetteki terkip esas alınarak "karz-ı hasen "şeklinde terimleştirilmiştir (bilgi için bk. Bakara 2/245).

12 – 19

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ
وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَاۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُۚ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يَقُولُ
الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ
نُورِكُمْۚ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَٓاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراًۜ فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ

لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَى وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ

وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ

هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾ أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ

لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ

قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ

تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا

حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ

أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

Meâli

12. O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının önlerinden ve sağ yanlarından yetişip yollarını aydınlattığını görürsün.

"Bugün size müjde var; altlarından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız" (denir). İşte asıl büyük murat budur. **13.** O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: "Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım." Şöyle denecek: "Geriye dönün de başka bir nur arayın!" Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır. **14.** Münafıklar onlara, "Sizinle beraber değil miydik?" diye seslenirler. Onlar, "Evet öyleydi" derler, ama siz başınıza belâyı kendiniz açtınız, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatan (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırıp durdu. **15.** Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş! **16.** İman edenlerin Allah'ı ve inen gerçeği anmaktan dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır. **17.** Bilin ki, Allah ölümünden sonra toprağa yeniden hayat verir. Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır. **18.** Karşılıksız yardımda bulunan erkeklere, karşılıksız yardımda bulunan kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır. **19.** Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar rableri katında sıddıklar ve şehitler gibidirler. Mükâfatları ve nurları onları beklemektedir. İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktirler.

Tefsiri

12-15. Âhiret hayatına ait önemli bir sahneye yer verilen bu âyetleri, kalabalık bir insan kitlesinin, etrafı uçurumlar ve tehlikelerle dolu bir ortamda, ama karanlıklar içinde yol almaya çalıştıklarını göz önüne getirerek anlamak daha kolay olacaktır. Bu şartlar altında önleri ve yanları özel olarak aydınlatılmış grup hızla ve kolayca yol alabilmekte ve esenliğe kavuşmakta; daha önemlisi kendilerine kurtuluşa erdikleri ve ebedî mutluluğu hak ettikleri müjdesi verilmektedir. İşte bunlar kadınıyla

erkeğiyle müminlerdir. Arkalarında ise böyle bir aydınlıktan mahrum, onlara yetişmeye, ışıklarından yararlanmaya çalışan kadınlı erkekli münafıklar topluluğu bulunmakta ve onlara kendilerini beklemeleri veya ışıklarından yararlandırmaları için yalvarmaktadırlar. Ama onlara söylenecek olan şudur: Geriye dönün ve kendinize başka ışık arayın! Bu esnada iki kesim arasına –kapısı olan fakat aşılamaz– bir duvar konmuştur. Muhtemelen müminler kapıdan girecekler, münafıklar dışarıda kalacaklar; içerisi rahmet ve nimetle dolu olacak ama dış tarafında azap bulunacaktır. Münafıkların kullanabilecekleri tek argüman kalmıştır: "Dünyada sizinle beraber değil miydik?" diye sormak. Alacakları cevabın baş kısmı olumludur: "Evet." Gerçekten, münafıklar içlerindeki inkârcılığı ve müminlere besledikleri husumeti gizledikleri için zâhiren müslüman muamelesi görmüşler, hatta mescidde beraberce namaz bile kılmışlardı. Ne var ki artık her şeyin içyüzü, hakikati ortaya çıkmış ve onların dünyada iken ne yaptığı ayan beyan anlaşılmıştır; bu sebeple müminlerin cevabı şöyle devam edecektir: "Ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatan (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırıp durdu."

12. âyette geçen *nûr* kelimesi "hidayet" ve "içinde bulundukları hoşnutluk hali" mânasıyla da açıklanmıştır; fakat genel kanaate göre maksat gerçek anlamda "ışık ve aydınlık" demektir. "Sağ yanlarından" ifadesi bazı müfessirlerce "bütün yönlerinden" mânasında anlaşılmıştır. Bazılarınca bu ifadeyle Araplar'da sağ tarafın uğurlu ve değerli sayılması telakkisi arasında bağ kurulmuştur. Diğer bir yoruma göre burada, amel defterlerinin sağ yanlarından verilmesine işaret vardır (İbn Atıyye, V, 261; ayrıca bk. Vâkıa 56/1-10).

13. âyette "Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım" diye çevrilen cümle, "Bize bakın da nurunuzdan bir parça alalım" şeklinde de anlaşılmıştır. Bu âyetteki "Geriye dönün de başka bir nur arayın!" anlamına gelen sözü meleklerin veya müminlerin söyleyeceği yorumları yapılmıştır. Bu sözde asıl amaç onları azarlamaktır. "Geriye" denirken "nurun elde edilmesine vesile olan amellerin işlendiği dünya" veya "nur taksim

edilen yer" ya da –istihza yollu– "arkalarındaki karanlık" kastedilmiş olabilir; fakat ilk ihtimal daha kuvvetli görünmektedir. Yine bu âyette geçen ve "duvar" diye çevrilen *sûr* kelimesi "a'râf, münafıkların müminlerden talepte bulunmalarına mani olacak engel, cennet ile cehennem arasında bir set" mânalarıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 65-66; İbn Atıyye, V, 261-262; Şevkânî, V, 197; Elmalılı, VII, 4739-4740; a'râf hakkında bilgi için bk. A'râf 7/46-48).

16. İniş zamanı ve sebebiyle ilgili rivayetler birbiriyle uyumlu olmadığı için âyetin daha çok bunlarla irtibat kurulmaksızın yorumlanması tercih edilmektedir. Bir yoruma göre bu, iman etmiş görünen münafıklar hakkında inmiş olmalıdır. Bu görüşü ileri sürenler muhtemelen müminin kalbinin huşûsuz olamayacağını ve Allah Teâlâ'nın böyle bir sözü ancak gerçek mânada mümin olmayanlar hakkında söylemiş olabileceğini düşünmektedirler. Fakat yaygın kanaat âyetin müminler hakkında olduğu yönündedir. Bu istikametteki yorumları da şöyle özetlemek mümkündür: **a)** Müminlerden bir grup, bazı konularda mümine yaraşır bir duyarlılık içinde davranmamış ve bu sebeple uyarılmış olabilir. **b)** Bazı müminler iman şuuruyla hareket etme hususunda büyük mesafe katetmişken zamanla bu özelliklerinde zayıflama görülmesi üzerine eski hallerine dönmeleri özendirilmiş olabilir. **c)** Âyetlerin ilk muhatapları olan sahâbîler iyi birer müslüman olma ve imanın sıcaklığını kalbinin derinliklerinde hissetme konusunda geriledikleri için kınanmış olmayıp, onlara kemale doğru ilerlerken daha üstün bir mertebeye yaklaştıkları hatırlatılmış ve kendilerini bu seviyeye hazırlamaları için teşvikte bulunulmuş olabilir. Nitekim âyetin devamında, iman neşesi ve heyecanını kazanmanın yanı sıra onu korumanın ve sönmesini önlemenin de çok önemli olması dolayısıyla, bir kısım Ehl-i kitabın yaşadığı olumsuz tecrübeye dikkat çekilmektedir.

Meâlde "Allah'ı anma" mânası verilen kısım "Allah'ın Kur'an'daki öğütleri, Allah'ın onlara yaptığı uyarılar" gibi mânalarla da açıklanmıştır. "İnen gerçek" diye çevrilen kısım genellikle "Kur'an-ı Kerîm" şeklinde anlaşılmıştır. Her ikisiyle Kur'an-ı Kerîm'in kastedildiği görüşü de bulunmaktadır ki buna göre burada Kur'an'ın önemine yapılmış bir

vurgu söz konusudur. Meâlde Ehl-i kitap'la ilgili kısım, bazı müfessirlerin kanaatine uygun olarak ve "Onlara şunu bildir" anlamındaki bir mâna takdir edilerek tercüme edilmiştir. Çoğu müfessir ise bunu âyetin başındaki ifadeye şu şekilde bağlamıştır: "İman edenlerin Allah'ı ve inen gerçeği anmaktan dolayı kalplerinin heyecanla ürpermelerinin ve daha önce kendilerine kitap verilmiş, üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmamalarının zamanı gelmedi mi?" Bu ifadede "uzun zaman geçmesi"yle "kalplerinin katılaşması" arasında şöyle bağlar kurulmuştur: **a)** Peygamberleriyle kendi aralarındaki süre uzadı; **b)** Dünyaya düşkünlük gösterdiler, Allah'ın buyruklarından yüz çevirdiler; **c)** Sonu gelmez hülyalar peşine düştüler; **d)** Daha önceki peygamberler ile Hz. Muhammed arasındaki süre uzadı, böylece kalpleri katılaştı (Râzî, XXIX, 228-230; Şevkânî, V, 200; İbn Âşûr, XXVII, 389-392; Elmalılı, IX, 4743-4746).

17. Kur'an'da değişik vesilelerle değinilen –cansız hale gelmesini takiben– toprağa yeniden hayat verilmesi örneğine, kalp diriliğinin birey ve toplum olarak insanın hayatiyet ölçüsü olduğuna dikkat çekilmesinden sonra yer verilmesi oldukça mânidardır. Böyle bir bağlamda, yakın planda gözlemlenebilen bir realite kanıt gösterilerek Allah Teâlâ'nın ölüye bile can verme kudretinin hatırlatılması, şöyle bir mesaj içermektedir: Bazı sebeplerle kalplerin kararmış, yüreklerin katılaşmış ve imanın küllenmiş olmasından ötürü ümit kesilmemelidir; zira Allah insanı hem birey hem de toplum düzeyinde kendisini yenileyebilecek bir varlık olarak yaratmıştır. Yeter ki o, zihnini kendisine gösterilen deliller üzerinde düşünmeye, gönlünü de bunlardan çıkacak sonuçları kabullenmeye açık tutsun; gaflet bataklığında kaybolup gitmek üzereyken küçücük bir dikenin batmasını bile vesile edinip silkinebilsin, insan olma sorumluluğunun ve yüce yaratıcısı karşısındaki konumunun bilinci içinde kalbinde bir ürperti duyabilsin.

18. Daha önceki âyetlerde iman ile infak arasındaki sıkı ilişkiye değinilmişti; burada infakın önemine yeni bir vurgu yapılmasını, 16 ve 17. âyetlerde sözü edilen ruhî yenilenmede bu davranışın olumlu etkisine ve Allah'ın hoşnutluğunu arama heyecanını beslemedeki rolüne işaret

olarak anlamak mümkündür. Bir kıraate göre ilk iki kelime "tasdik eden erkekler ve tasdik eden kadınlar" anlamına gelmektedir. Bu takdirde imandaki derinliğin, peygamberin getirdiklerine içtenlikle ve hiçbir kuşku duymadan inanmanın değerine ve önemine yapılmış bir vurgu söz konusudur (Şevkânî, V, 200).

19. *Sıddîk*, "inancında samimi olan, içtenlikle tasdik eden; sadakat ve bağlılık örneği; özü sözü bir, dürüst" anlamlarına gelir. Bazı müfessirlere göre bu kelimeyle kastedilen, "peygamberleri hemen tasdik eden ilk müminler"dir. *Şehid* de "Allah yolunda ve yüce değerler uğruna canını feda eden kimse" demektir. İfade akışından anlaşıldığına göre âyet, Allah'a ve peygamberlerine böylesine (önceki âyette belirtildiği şekilde) iman etmiş olanlara müjde vermekte ve onların da Allah katında sıddîklar ve şehidlerle beraber bulunacaklarını veya onlar gibi değerli olduklarını belirtmektedir. Cümlenin ana yapısı konusunda bu yaklaşıma sahip olan müfessirlerin çoğu, âyetin lafzî karşılığı "Onlar sıddîklar ve şehitlerdir" şeklinde olduğu için, bu ifadeye "Onlar sıddîkların ve şehidlerin mertebesindedir" mânasını vermiştir; bir kısmı ise "Her mümin bir sıddîktır, bir şehiddir" veya "Her mümin bir sıddîktır ve –Bakara sûresinin 143. âyetinde belirtildiği anlamda– bir tanıktır" yorumunu yapmıştır (farklı bir bağlamda "sıddîklar ve şehidlerle beraber olmak"tan söz eden bir ifade için bk. Nisâ 4/69).

Diğer bir yaklaşıma göre ise birinci cümlenin ikinci kısmı müstakil bir cümle olup şöyle bir mâna taşımaktadır: "Rableri katındaki şehidlere gelince, mükâfatları ve nurları onları beklemektedir." Bu anlayışa sahip müfessirlerin bir kısmı buradaki şehid kelimesini meşhur anlamıyla açıklarken, bazıları "tanık" anlamından hareketle "maksat –Nisâ sûresinin 41. âyetinde belirtildiği üzere– ümmetlerinin lehinde ve aleyhinde tanıklık edecek peygamberlerdir" demişlerdir. Burada geçen nur kelimesi de genellikle 12. âyetteki anlamıyla açıklanmıştır. Âyette Allah'a imanın yanında peygamberlere imandan söz edilmek suretiyle samimi bir mümin olmak için Allah'tan mesaj getiren bütün elçilere inanmanın ön şart olduğu belirtilmekte, sadece mensup oldukları dinin peygamberine iman edenlerin ilâhî din fikriyle çelişen bir ilke hatası yapmış olacakları-

na îmada bulunulmaktadır (İbn Atıyye, V, 265-266; Râzî, XXIX, 231-232; Şevkânî, V, 201).

20 – 25

اِعْلَمُٓوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزٖينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ
فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِۜ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهٖيجُ فَتَرٰيهُ
مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًاۜ وَفِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدٖيدٌۙ وَمَغْفِرَةٌ
مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾ سَابِقُٓوا
اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۙ
اُعِدَّتْ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖۜ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتٖيهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿٢١﴾ مَٓا اَصَابَ مِنْ مُصٖيبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا
فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فٖي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌۚ
﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَاْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَٓا اٰتٰيكُمْۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ
كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍۙ ﴿٢٣﴾ اَلَّذٖينَ يَبْخَلُونَ وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِۜ وَمَنْ يَتَوَلَّ
فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمٖيدُ ﴿٢٤﴾ لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا
مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمٖيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَدٖيدَ

فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ
بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

Meâli

20. Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâtta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece yararlanıp aldanma vasıtasıdır. **21.** Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lutfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir. **22.** Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır. **23.** Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez. **24.** Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır. **25.** Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve beraberlerinde kitap ve mîzanı da indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.

Tefsiri

20. Kur'an'ın birçok âyetinde belirtildiği üzere insanın yaratılış amacından tamamen kopuk bir dünya hayatı anlamını, özünü yitirmiş, sadece biçimde kalmıştır. Belirtilen amacı göz ardı etmeden bu hayatın icapla-

rına uyulması ise zaten Kur'an'ın da insandan istediğidir; dolayısıyla bu gibi âyetlerde dünya hayatının mutlak anlamda mahkûm edildiği söylenemez. Diğer taraftan buradaki tasvir sırf inananlara değil inanmayanlara da aynı yargıya ulaşabilme imkânı sağlamaktadır. Zira inanmayan bir kimse de kabul etmek zorundadır ki, buradaki eylemleri ne kadar içerikli ve belli bir amaca dönük gibi görünürse görünsün, şayet bunlarla öteki âlem arasında kurulmuş fikrî bir bağ yoksa, –son tahlilde– onlar da yağmurun yeşerttiği, önce o işle meşgul olanları bile imrendiren ama sonra yavaş yavaş câzibesini kaybeden ve nihayet bir hiç haline gelen bitkiden farksızdır (ayrıca bk. En'âm 6/32; Ankebût 29/64; Şûrâ 42/19-20).

Âyetteki temsilde dünya hayatı yağmura benzetilmekle beraber asıl benzetilen bitkidir. Bitkinin burada belirtilen evreleriyle insanın oyun, eğlenme, mal-mülk edinme ve çoluk-çocuğa karışma çağları arasında da bir benzerlik kurulabilir. "Çiftçiler" diye çevrilen *küffâr* kelimesi *kâfir*in çoğuludur. Bu kelime sözlükte "örten, gizleyen" anlamına geldiği için hem tohumu ekip üstünü örtmesi sebebiyle çiftçiye hem de Allah'ı ve gerçekleri inkâr edip üstünü örtmesinden dolayı inkârcı kişiye "kâfir" denmiştir. Burada "çiftçi" anlamı uygun düşmekle beraber, özellikle bu kelimenin seçilmesi, inkârcıların dünya hayatına düşkünlüklerine de bir göndermenin bulunduğunu düşündürmektedir (İbn Âşûr, XXVII, 404-406).

Âhirette iyilerle kötülerin elde edecekleri farklı sonuçlara işaret eden "ve" bağlacı alternatif belirtme anlamı taşıdığı için (Taberî, XXVII, 232; Şevkânî, V, 203), bu kısım "ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır" şeklinde çevrilmiştir (âhiretteki güzel sonucun iki yönlü oluşu ve Allah'ın rızâsına erişmenin önemi hakkında bk. Tevbe 9/72).

21. Burada cennetin genişliğiyle ilgili anlatımın amacı bu konuda bir sınır tayin etmek ve ölçü vermek değil, bu genişliğin insan tasavvuruna sığmayacak kadar büyük olduğunu ifade etmektir (İbn Âşûr, XXVII, 408; başka yorumlar için bk. Şevkânî, V, 203; benzer bir ifade ve izahı için bk. Âl-i İmrân 3/133). Belirli şartları yerine getirenlerin, Allah'ın kendilerini bağışlamasını ve cennete koymasını O'nun açısından zorunlu bir sonuç gibi düşünmemeleri için âyetin devamında bir uyarı yapılmakta,

bütün bu sonuçların gerçekte Allah'ın lutfundan ibaret olduğu hatırlatılmaktadır.

22-25. İlk iki âyette insanın hayata bakışını belirlemede çok önemli bir gerçeğe ve bunun hikmetine değinilmektedir: Olan ve olacak her şey Allah'ın ezelî ilminde kayıtlıdır; bunu böylece bilen ve kabul eden insan kaçırdığı fırsatlara hayıflanarak veya Allah'ın kendisine verdiği imkânların sarhoşluğuna kapılarak ömrünü tüketmez. Çünkü bunların ikisi de olmuş bitmiştir. Bu bir musibetse kendisinin bundaki payını düşünüp sonuç çıkarmalı ve bu sonucun gelecekteki davranışlarına ışık tutmasını sağlamalı, şayet bu bir nimetse asıl kaynağının kendi bilgi, beceri ve çabası değil yüce Allah olduğunu dikkate alıp övünme ve böbürlenmesi için bir sebep bulunmadığı, bilâkis bu nimetin kendisine sorumluluk getirdiği bilinci içinde hareket etmelidir. Buna karşılık insanın asıl yükümlülüğü kaçırılanlar ve elde edilenlerden sonrasında, yani "olacak"lar ve "olması gereken"ler sınırında başlamaktadır. İmtihan gereği olarak başa gelecekleri (musibet) önlemek insanın gücü dahilinde değildir; fakat insan bunları bilemeyeceği için, bu onun yükümlülüğünü etkilemez ve koyu kaderci bir anlayışı haklı kılmaz. Çünkü onun yükümlülüğü, yapılması irade ve tercihine bırakılan davranışlarla ilgilidir, bir başka anlatımla onun görevi hür iradesiyle buyruk ve yasaklara uygun davranmaktır. Nitekim 23. âyetin sonunda ve 24. âyette, kendini beğenmiş, böbürlenen ve elindeki imkânları sırf kendisine ait gibi görüp cimrilik yapan, üstelik başkalarının da öyle davranmasını isteyen kimseler ağır bir dille eleştirilmiştir. 25. âyette de insanın sorumluluk gerekçesi açıklanıp bunun kendisine getirdiği yükümlülükler genel bir ilke halinde ifade edilmiştir: İnsanın sorumluluğu, kanıtları değerlendirebilme melekesine yani akıl ve muhakeme gücüne sahip olma temeline dayalıdır ve yüce Allah ona doğru yolu bulması için yeterli kanıt ve aydınlatıcı vahiy göndermiştir; sorumlu tutmanın amacı, Allah'ın gayb yoluyla iman edip gereğini yapanları ortaya çıkarması yani insanın sınanmasıdır. Bu statünün getirdiği yükümlülük de adaleti yani olması gerekeni gerçekleştirmeye çalışmak ve bu uğurda Allah'ın lutfettiği imkânları en iyi şekilde kullanmaktır (musibet konusunda değerlendirme için ayrıca bk. Şûrâ

42/30-35; bu bağlamda daha çok "adalet" anlamıyla açıklanan mîzan kelimesinin anlamları için bk. Rahmân 55/7-9).

22. âyetin "biz onu yaratmadan" diye çevrilen kısmındaki "o" zamirinin "musibet, nefisler veya yeryüzü"nün yahut hepsinin yerini tuttuğu yorumları yapılmıştır (Şevkânî, V, 204).

25. âyette, hem güç sembolü olan hem de insanlara çeşitli faydalar sağlayan demirin de bir nimet olarak yaratıldığından söz edilmektedir. "İndirme" anlamına gelen kelime, Zümer 39/6. âyetinde olduğu gibi "yarattı, lutfetti, insana onu kullanabilme yeteneğini ilham etti" anlamındadır (İbn Âşûr, XXVII, 416-417). Âyetin üslûbundan, Allah'ın dinine ve peygamberlerine yardım eden, hak ve adaleti ayakta tutmak isteyenlerin bu gayelerini gerçekleştirebilmek için demirle sembolize edilen maddî güce ve siyasî otoriteye sahip olmaları gerektiği anlaşılmaktadır (Emin Işık, "Hadîd Sûresi", *DİA*, XV, 14). Kimyasal element olarak birçok bileşiği bulunan ve değişik endüstri kollarında önemli işlevleri olan demir, metaller arasında da kullanımı en yaygın ve en ucuz olanıdır. Bir bütün olarak yerküreyi meydana getiren elementler arasında yaklaşık üçte birlik oranla ilk sırayı tutan demirin güneşte ve başka yıldızlarda da bolca bulunduğu tesbit edilmiştir. Teknolojinin gelişmesinde demirin tuttuğu yeri özellikle modern çağın insanı günlük hayatının hemen her adımında yaşar ve hisseder. Hayatı kolaylaştıran pek çok ürün demire dayalı olduğu gibi, gerek beşerî zaafların vahşete dönüşmesinden ibaret olan haksız saldırılarda gerekse varlığını koruma amacıyla bunlara karşı koymada, gerek yıkmada gerekse yapmada demir insanın asırlardan beri vazgeçemediği unsur olagelmiştir. Kısacası demir, kontrollü kullanımı insanlık için büyük yararlar, kontrolsüz kullanımı ise büyük tehlikeler taşıyan bir madde olduğu gibi bu özellikleri taşıyan başka nesneleri ve imkânları da güçlü bir biçimde temsil eden bir örnektir. Başka elementlerle birleşmiş durumda pek çok mineralde de bulunan demir insan vücudu bakımından özel bir önemi haizdir. İnsan vücudunda demir eksikliğinin yol açtığı kansızlık, en sık rastlanan kansızlık tipidir. Demirin özellikleri ve insan hayatındaki önemiyle ilgili bu ve benzeri bilgiler ışığında âyetin "Onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır" diye tercüme edilen kısmı daha iyi anlaşılabilmektedir.

26 – 29

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً وَاِبْرٰهٖيمَ وَجَعَلْنَا فٖي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍۚ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ٢٦ ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ
بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجٖيلَ
وَجَعَلْنَا فٖي قُلُوبِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةًۜ وَرَهْبَانِيَّةً
اِبْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا
رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَاۚ فَاٰتَيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْۚ وَكَثٖيرٌ
مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ٢٧ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا
بِرَسُولِهٖ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُوراً تَمْشُونَ
بِهٖ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌۙ ٢٨ لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ
الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاَنَّ الْفَضْلَ
بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتٖيهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ٢٩

Meâli

26. Andolsun Nûh'u ve İbrâhim'i elçi olarak gönderdik, onların soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verdik. Onlardan doğru yolu bulanlar olduğu gibi birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir. **27.** Sonra

onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır. **28.** Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve resulüne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin, aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur lutfetsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. **29.** Böylece Ehl-i kitap'tan olanlar, Allah'ın lutfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lutuf Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lutuf sahibidir.

Tefsiri

26-27. Önceki âyette peygamberler gönderilmesinden söz edilmişti; bu âyetlerde de insanlığın ikinci atası olarak bilinen Hz. Nûh ve sonrasındaki peygamberler tarihine genel bir bakış yapılması sağlanmaktadır. Kur'an'da peygamberler zinciri ve birçok peygamber hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiş olup burada bu sürecin nasıl tamamlandığı hususu öne çıkarılmaktadır. Pek çok peygamber gönderildikten sonra nihayet Hz. Muhammed öncesinde Hz. Îsâ'ya kutsal kitap İncil verilmiştir. Ona uyanlar, yani Hz. Îsâ'nın örnek ahlâkını, İncil öğretisine hâkim olan hoşgörü vb. ahlâkî erdemleri özümseyenler kalpleri şefkat ve merhamet dolu insanlar oldular. Allah onlara ruhbanlık gibi bir görev yüklememişti; fakat Hıristiyanlığın başlangıcında samimi müminler ağır sosyal ve siyasî baskılara mâruz kaldılar. Bu durum karşısında onlardan bir kısmı sırf bu katliam ve çatışmalarda eriyip gitmemek ve böylece dinlerini koruyabilmek amacıyla dağlara, ücra yerlere çekilip kendilerini ibadete verdiler. Fakat zaman içinde bu hareket amacından saptırıldı ve dinin istismar aracı olmasını kurumlaştıran hatta toplum içi ve toplumlar arası çatışmaları körükleyen bir örgütlenmeye dönüştü (Hz. Îsâ hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/45; İncil hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/3; ruhbanlık hakkında bilgi ve değerlendirme için bk. Tevbe 9/31, 34;

hıristiyanların Kur'an tarafından olumlu bulunan nitelikleri hakkında bk. Mâide 5/82-85).

26. âyetin son cümlesindeki "onlar" zamiri genellikle "Nûh ve İbrâhim'in soyundan gelenler" şeklinde açıklanmıştır; fakat bunu "bildirimde bulundukları insanlar" diye yorumlamak da mümkündür. Yine, buradaki "yoldan çıkmışlar" anlamı verilen *fâsık* kelimesi –Kur'an'daki kullanımlar ve bağlam dikkate alınarak– hem "günahkâr" hem de "kâfir" anlamlarıyla izah edilmiştir (Taberî, XXVII, 237-238; Râzî, XXIX, 244). "Onlar" zamiri konusunda birinci yorum esas alındığında burada, peygamber soyundan gelmenin iman etme veya iyi mümin olma garantisi sağlamadığına işaret edildiği söylenebilir.

28-29. Önceki âyetlerde bütün peygamberlere iman etmenin gerekliliği üzerinde ısrarla durulmuş olduğundan, 28. âyetin "Size rahmetinden iki kat versin" diye çevrilen kısmı "Size rahmetinden iki pay versin" şeklinde de tercüme edilebilir. Bu ifade umumiyetle, Allah Teâlâ'nın, biri önceki peygamberlere, biri de Hz. Muhammed(s.a.s.)'e iman sebebiyle iki ayrı ecir vereceği anlamıyla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 69; İbn Atıyye, V, 271).

29. âyetin başındaki –genellikle olumsuzluk anlamı taşıyan– "lâ" edatı dolayısıyla âyete değişik mânalar verilmiş ve önceki âyete farklı şekillerde bağlanmıştır. Müfessirlerin çoğunluğu bu edatın olumsuzluk anlamı taşımadığını (zâit olduğunu) kabul edip şöyle bir anlam vermeyi tercih etmişlerdir: "Böylece Ehl-i kitap'tan olanlar Allah'ın lutfundan hiçbir şeye erişemeyeceklerini veya Allah'ın lutfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün inayetin Allah'ın elinde olduğunu bilsinler." Bu mânayı önceki âyete bağlamak için yapılan izahların yaygın olanı şudur: Allah Teâlâ anılan peygamberlerden sonra Hz. Muhammed'e peygamberlik görevi vermiş olup hem onlara hem Hz. Muhammed'e inanmanızı istemektedir, ecrinizi de buna göre verecektir. Şu halde Ehl-i kitap bilmelidir ki peygamberlik sırf kendilerine özgü değildir; bu husus Allah'ın takdirinde olup dilediğine lutfeder ve kimse onun bu iradesini bertaraf etmeye güç yetiremez. Elmalılı, bu ifadeyi olumsuz soru kabul ederek mâna vermeyi tercih eder. Bu mânayla ilgili olarak onun yaptı-

ğı izah özetle şöyledir: Ehl-i kitap bu gerçekleri bilmez olurlar mı, bilmeyecekleri için mi Allah'ın resulüne iman etmeyecekler? Hayır, iman etmezlerse, bunları bilmediklerinden değil sırf çekememezlik, taassup ve inat sebebiyledir (VII, 4768-4770). Süleyman Ateş buna yakın bir anlayışla "... bilmezlik etmesinler" şeklinde bir mâna vermiş (IX, 283); İbn Âşûr ise baştaki –daha çok "için, dolayı, diye" anlamıyla kullanılan– "lâm" harfini sonuç bildirme (âkıbet) lâm'ı kabul ederek "Böylece Ehl-i kitap bilemeyecekler, peygamberlik lutfunun hep kendilerine ait olduğu yönündeki cehalet ve aldanışları içinde kalacaklardır" anlamını tercih etmiştir (XXVII, 430-432). Bizim tercih ettiğimiz meâlin önceki âyetle bağlantısı şöyledir: Ehl-i kitap, özellikle yahudiler Allah'ın lutuf ve rahmetinin kendilerine ait olduğunu ileri sürüyorlardı; müslümanlar Allah'a itaat ve son peygamberine iman ederek –böylece Ehl-i kitabın temel inancını tevârüs ettikleri gibi bu inancın bir gereği olan son peygambere iman değerine de sahip olarak– iki kat ecir alacaklar, Ehl-i kitabın iddialarının da temelsiz olduğu ortaya çıkacaktır.

Evrendeki bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini bildirerek başlayan sûre, bütün lutuf ve ikramların O'ndan geldiğini hatırlatan bir ifadeyle, Allah Teâlâ'nın büyük lutuf sahibi olduğu belirtilerek sona ermektedir.

58 (105)

Mücâdele Sûresi

Medine, 22

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli sekizinci, iniş sırasına göre yüz beşinci sûredir. Münâfikûn sûresinden sonra, Hucurât sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur. Sadece 7. âyetinin Mekke'de indiğine dair bir rivayet vardır (İbn Atıyye, V, 272).

Adı

Sûre adının "Mücâdele" veya "Mücâdile" şeklinde iki okunuşu vardır. Birincisi, "tartışma yapmak, çekişmek" demektir; ikincisi ise "tartışan kadın" mânasına gelir. Sûre bu adı ilk âyetinde geçen ve aynı kökten türetilmiş olan fiilden almıştır. İlk iki kelimesiyle "Kad Semia" sûresi diye de anılır.

Konusu

Câhiliye döneminde kadın açısından büyük haksızlıklara yol açan bir boşama türü olan "zıhâr"ın yanlış bir telakkiye dayandığı ortaya konmakta; gizli görüşme ve topluluk içinde birkaç kişinin baş başa verip fısıltıyla konuşması, selâmlama, toplantılarda uyulması gereken nezaket kuralları ve Resûlullah'la özel görüşmelerin belirli âdâb çerçevesinde yürütülmesi konularında uyarılar yapılmakta; münafıkların bazı karakteristik özelliklerine değinilmekte, müminlerin –en yakınları bile olsalar– Allah ve resulüne düşmanlık edenlerle ilişkilerinde daha dikkatli davranmaları istenmektedir.

1 – 4

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ
يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ
مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓـ۪ٔي
وَلَدْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراًۜ وَاِنَّ اللّٰهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا
فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۚ فَمَنْ لَمْ
يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪يناًۜ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. **2.** İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların

analarıı değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. **3.** Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle azat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. **4.** Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.

Tefsiri

1-4. Bu âyetlerde, Câhiliye dönemi âdetine göre eşlerin, tekrar birleşmelerine imkân vermeyecek biçimde ayrılmaları sonucunu doğuran ve kadına zarar veren bir boşama türü olan *zıhâr* uygulaması âyetlerin inmesinden kısa bir süre önce meydana gelen bir olayla ilintilendirilerek yerilmiş ve bu konuda yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bir erkek karısından kesin olarak ayrılmak istediği zaman ona "Sen bana anamın sırtı gibisin" der ve artık karısı ona yasak sayılırdı. İşte bu sözde, annesinin mahrem bir yerini belirtmek üzere "sırt" anlamına gelen *zahr* kelimesi kullanıldığından, hukukî sonucu olan bu işleme de belirtilen kelimeden türetilerek "zıhâr, zıhâr yapma" deniyordu. Câhiliye toplumunda erkekle karısı veya onun akrabaları arasında bir husumet ortaya çıktığında zıhâr yeminine baş vurulurdu, bu o topluma özgü yemin türlerinden biriydi (Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-ʿArab kable'l-İslâm*, V, 550-551). İbn Âşûr bu konuda şöyle bir açıklama yapar: Öyle sanıyorum ki bu tarz boşama, yahudilerle sıkı sosyal ilişkiler içinde bulunan Yesrib (Medine) çevresindeki Araplar'ın âdetiydi ve bunu eşlerini kendilerine kesin biçimde yasaklama ifadesi olarak kullanırlarken yahudi geleneğinden etkilenmişlerdi. Zira yahudilerde kadına arkadan yaklaşmak yasaktı; böylece bu anlayışla ("arka" anlamına gelen zahr kelimesi) erkeğin en yakın mahremi olan "anne" unsuru bir araya getirilerek mübalağalı ve kesin bir ayrılık formülü oluşturuldu. Yine sanıyoruz ki zıhâr sözünü ilk söyleyen kişiyi buna yönelten âmil, öfke dolu bir halde bulunması ve bir küfür ifadesi kullanmak istemesi olmalıdır; nite-

kim âyette bu söz "çirkin ve asılsız" olarak nitelenmiştir. Bu usul Mekke, Tihâme, Necid gibi bölgelerde bilinen bir Arap âdeti değildi; bu bölge insanlarının sözlerinde buna dair bir ize rastlamadık. Kur'an'da sadece Medine döneminde inen iki sûrede (Ahzâb ve Mücâdele) zikredilmesi de bu tesbiti doğrular niteliktedir (XXVIII, 11, 13).

Âyetlerin iniş sebebi olarak gösterilen olay özetle şöyledir: Ensardan Evs b. Sâmit bir sebeple kızıp hanımı Havle (veya Huveyle) bint Sa'lebe'ye zıhâr yapmıştı ("Sırtın anamın sırtıdır" demişti). Çok geçmeden söylediğine pişman oldu ve evliliğe dönüş yapmak istedi. Bu, müslüman toplumun karşılaştığı ilk zıhâr uygulamasıydı. Kadın geleneğe göre yasak olan bu ilişkiyi bu halde sürdürmeyi kabul etmedi. Sonunda duruma bir çare bulması için Resûlullah'a başvurdu. Gençliğini kocası uğruna tükettiğini, ona çocuklar verdiğini ama şimdi yaşlanınca kapı dışarı edildiğini dertli dertli anlattı. Hz. Peygamber bu konuda ilâhî bir bildirim almadığını ve bilinen hükümden (haramlık) başka bir çözüm söyleyemeyeceğini belirtti. Kadın durumun çok vahim olduğunu tekrar tekrar ifade ettiyse de farklı bir cevap alamadı. Daha sonra kadın Allah'a yalvarmaya ve halinden yakınmaya başladı. "Allah'ım! Çok yalnızım. Bu ayrılık bana çok acı verecek. Küçük çocuklarım var; onları babalarına bıraksam perişan olurlar, kendime alsam aç kalırlar. Halimi sana arzediyorum, beni bu sıkıntıdan kurtar; resulünün dilinden bir vahiy inzâl buyur!" diye dua ediyordu. Kısa bir süre sonra bu âyetler indi. Hz. Peygamber onu müjdeledi ve âyetleri okudu. Ardından kocasını çağırtıp onun durumunu öğrendi; köle âzat edemeyeceğini, iki ay peş peşe oruç tutamayacağını ve altmış fakiri doyuracak kadar malî imkânının da bulunmadığını anlayınca ona bir miktar yardımda bulundu ve bereketlenmesi için dua etti. Olaya tanık olan Hz. Âişe, "Bütün sesleri işiten Allah ne kadar yüce! O kadın durumunu anlatırken ve Allah'a yalvarırken öylesine yavaş ve fısıltıyla konuşuyordu ki dediklerinin bir kısmını işitemiyordum" diyerek âdeta ilk âyetin, "Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir" meâlindeki kısmını tefsir etmiş oluyordu (Ebû Dâvûd, "Talâk", 17; Nesâî, "Talâk", 33; konuyla ilgili rivayetler için bk. Taberî, XXVIII, 1-6; Zemahşerî, IV, 70-71; İbn Atıyye, V, 272-273).

İlk âyet Hz. Peygamber'in tatbikatında kadının toplumsal konumuyla ilgili önemli bir bilgi içermektedir: Kadın kuşkusuz içinde bulunduğu toplumun bir ferdidir ve o esnada mevcut kurallardan ve şartlardan bağımsız bir statüye sahip olması düşünülemez; ama asıl önemli olan, mensup olduğu dinin kendisine bakışını nasıl algıladığıdır. Âyetten açıkça anlaşıldığı üzere kadın, o güne kadar Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından, "herkese problemini en yetkili merciler önünde uygun şekilde seslendirebilmesi ve hakkını arayabilmesi imkânının tanınması gerektiği" ilkesini çıkarabilmiş ve bunun teoride kalmayıp yaşanan bir gerçek olduğunu da görmüştür. Nitekim Havle'nin bu konudaki anlayışı Kur'an tarafından özel biçimde onaylanmış olduğundan Hz. Ömer ona hep ayrı bir saygı duymuş ve halifeliği döneminde etrafındakileri şaşırtacak derecede onunla ilgilenmiştir. 2. âyette zıhâr sözlerinin yakışıksız ve asılsız olduğu belirtilmesine rağmen âyetin sonunda Allah Teâlâ'nın bağışlayıcılığının hatırlatıldığına dikkat edilirse, Kur'an'ın üslûbunun eğitim konusuna da ışık tutan önemli incelikler taşıdığı kolayca anlaşılır.

Verilmek istenen mesaj açısından bu âyetlerden çıkan anlamları iki ayrı şıkta ele almak uygun olur:

a) Zıhâr konusuna ilişkin değerlendirmeye ve hükmün bildirilmesine geçilmeden önce sûreye "... Kadının sözünü Allah işitmiştir" tarzında pekiştirilmiş bir ifadeyle başlanması, Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu adalet ilkesinin uygulamaya taşınabilmesi için, öncelikle zayıfların seslerini duyurmalarına imkân sağlanması ve onların haklarının korunması gereğine özel bir vurgu anlamı içerir. Bu vurgu muhatapların zihnini, belirli bir olay veya konuyla sınırlı olmayan ilkesel bir düşünceye yöneltmekte; bu tür durumlara kayıtsız kalınmaması ve adalet ölçüleri içinde mutlaka bir çözüm bulunması zaruretini ihtar etmektedir. Bu mesajın tabii bir sonucu, bir kesimin veya cinsin (örnek olayda kadının) zayıf düşmüş ve horlanır hale gelmiş olması toplumsal bir realite olsa bile, bu realite başlı başına bir değer hükmü olarak kabul edilip onaylanamaz.

b) Konuyla ilgili düzenlemeden ise şu anlaşılmaktadır: Zıhâr uygulamasında esas alınan düşüncenin sakatlığı ortaya konup ona karşı bir tavır alınmış, fakat buna yönelten âmiller varlığını korudukça bu yola

başvurabilecekler için konunun tabiatına uygun bir yaptırımın konması tercih edilmiştir. Bu yaptırım da, birincisi o zamana kadar geleneğin sağladığı sonucu tanımama, diğeri bu yolu deneyenleri caydırıcı ama aynı zamanda toplumdaki zayıfların yüzünü güldürücü bir yükümlülük getirme şeklinde olmak üzere iki yönlüdür.

İslâm âlimleri zıhârın dinî hükmünü "haram" şeklinde belirledikleri, yani bir müslümanın zıhâr yapmasının dinen yasak olduğu sonucuna ulaştıkları halde (bk. Abdülkerîm Zeydân, VIII, 284), muhtemelen, Kur'an'da ve Sünnet'te yer alması sebebiyle bu konunun teorisi üzerinde geniş biçimde ve –ortadan kalkması değil âdeta geliştirilmesi için çaba harcandığı izlenimi veren– yeni ayrıntılar üreterek durmuşlardır. Öyle ki ilmihal veya fıkıh kitaplarından, bu uygulamanın İslâm tarihi boyunca bütün müslüman toplumlarda yaygın olarak süregeldiği hatta Kur'an'da hükmü bulunduğuna göre bir ölçüde varlığını koruması gerektiği gibi bir kanaat edinilmektedir. Oysa bu konuya temas edilen yerlerde Kur'an ve Sünnet'in mesajına ağırlık verilip Kur'an tarafından ağır bir dille eleştirilen bu tür yanlış düşünce ve eylemlerden uzak durulması gerektiğinin hatırlatılması daha uygun olurdu. Zira böyle bir uygulama yok olup gitse de, bu düzenleme Kur'an'ın bir toplumu nereden alıp kısa bir sürede nereye yükselttiğini gösteren canlı bir örnek olarak her zaman misyonunu ifa edecek ve bu âyetlerdeki mesaj pek çok konuda müslümanların yolunu aydınlatacaktır.

Fıkıh kitaplarındaki ayrıntılara girilmeden, âyetlerin getirdiği hükümler etrafındaki belli başlı yorumlar şöyle özetlenebilir:

1) Zıhâr esnasında söylenen sözlerin bir gerçekliği olmadığı gibi, bunların şer'an geçerliliği de yoktur; bir başka anlatımla, bu yakışıksız sözlerle aile hukuku açısından dinî veya hukukî bir sonuç meydana getirme amacı Kur'an nazarında bir değer taşımamaktadır.

2) Bununla birlikte, eşler arasındaki sevgi ve saygıyı zedeleyen böyle bir beyanın yol açtığı tahribatı onarmak ve evliliği sürdürme iradesindeki kararlılığı açık biçimde ortaya koymak üzere, zıhâr yapanın kefâret ödemesi gerekir. *Kefâret*, "belli konularda dinen yapılması gerekeni yapmama veya yapılmaması gerekeni yapma sebebiyle, Allah'tan kusurunun bağışlanmasını dileyerek malî veya bedenî bir bedel ödemek" anlamına gelir. Bu, ceza özelliği de bulunan bir tür ibadettir; dolayısıy-

la, bir gayri müslim zıhâr yaptığında kefâret ödemesi gerekmez. 2. âyette "içinizden" kaydının bulunması da hitabın müslümanlara yönelik olduğunu göstermektedir. Hanefî, Mâlikî ve Zeydiyye mezheplerinde benimsenen hüküm budur. Şâfiî, Hanbelî ve Ca'ferîler'e göre ise gayri müslimin zıhârına da hüküm bağlanır; o da oruç dışındaki kefâret yollarını uygular; 3. âyetteki ifade genel olup 2. âyetteki kayıt bu genelliği sınırlamaya yeterli değildir. İkinci görüşün izahında daha çok başka deliller ön plana çıkmış görünse de bunun temelinde, toplumdaki yoksulların lehine bir yorum yapma anlayışının bulunduğu söylenebilir.

3) 3. âyetin "Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenler" diye çevrilen kısmı lafzan "... yine dediklerine dönenler" mânasına gelmektedir. Bu ifade hakkında değişik yorumlar yapılmış olmakla birlikte sözün bağlamı ve Resûlullah'ın tatbikatı, burada, zıhâr sözünü söyledikten sonra bundan pişmanlık duyup normal olarak evlilik hayatını sürdürmek isteyenlerin kastedildiğini göstermektedir. 8. âyette aynı ifade kalıbından "menedildikleri işe dönenler yani bunu yine yapanlar" mânasının açıkça anlaşılması, buna da "dediklerini yine yapanlar yani tekrar zıhârda bulunanlar" anlamı verilebileceğini düşündürmekle beraber, âyetlerin iniş sebebi olan olayın cereyan tarzı bu yoruma imkân vermemektedir. Zira bu âyetler inince Hz. Peygamber kendisiyle tartışan kadının kocasına hemen kefâret hükmünü uygulatmış, kefâret hükmünü zıhârı tekrar etme durumuna bağlamamıştır.

Taraflardan birinin ölümü veya evliliğe dönüş yapılmaması halinde kefâret gerekmez; fakat eşler boşanıp tekrar evlenecek olurlarsa –o arada kadın başkasıyla evlenip ayrılmış bile olsa– âlimlerin çoğunluğuna göre yine kefâret gerekir, çünkü âyette temastan önce kefâret şart koşulmuştur. Bazı âlimlere göre kefâret söylenen çirkin sözün yani zıhâr ifadesini kullanmanın hükmü olduğu için ölüm ve ayrılık halinde dahi kefâret gerekir.

4) Zıhâr kefâreti, şu üç yoldan biriyle ve imkân bulunduğu sürece âyette belirtilen şu sıraya riayet edilerek yerine getirilir: **a)** Bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak. **b)** Kesintisiz iki ay oruç tutmak. **c)** Altmış fakiri doyurmak. Başka bazı kefâretlerden farklı olarak burada kölenin mümin olması da şart koşulmamıştır. Atâ, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Sevr, Süfyân es-Sevrî gibi müctehidlere, Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete,

yine Hanefî ve Zâhirî mezheplerine göre hüküm budur. Hanefîler dışındaki üç mezhepte ise, buradaki mutlak ifade Nisâ sûresinin 92. âyetinde kayıtlı ifadeye göre yorumlanarak kölenin mümin olması şartı aranmıştır. Öte yandan, bu kefâret ile bir müslümanı hata ile öldürme kefâreti arasındaki paralellik sebebiyle belirtilen çirkin ve asılsız sözün evlilik birliğinin temelindeki düşünceyi öldürme gibi kabul edildiği ve Allah katında bu beraberliğe yeniden can kazandırabilmenin ancak bu yolla olacağı anlamı çıkarılabilir (yoksulların doyurulması konusunda bilgi için bk. Mâide 5/89).

5) Zıhâr kefâretinin, cinsel temastan önce yerine getirilmiş olması gerekir. İlk iki şıkka gücü yetmeyen yani yoksulları doyurma şıkkını uygulayacak kişi bakımından da hüküm budur. Ancak bazı âlimler âyette üçüncü şıktan söz edilirken "temastan önce" kaydının tekrarlanmamış olması sebebiyle bu durumda kefâret yerine getirilmeden cinsel temasın câiz olduğu kanaatindedirler. Şayet kefâret ödenmeden cinsel temas yapılmışsa, –nikâh bağı sona ermiş olmadığından– bu, gayri meşrû bir ilişki sayılmaz; ama kişi –âdet gören hanımıyla temasta bulunma gibi– Allah'ın yasakladığı bir işi yapmış, günaha girmiş olur. Bu durumda tövbe etmesi ve kefâretini ödemesi gerekir; âlimlerin çoğunluğuna göre tek kefâret yeterlidir. Bazılarına göre bu fiil kefâreti düşürür yani kefâretle de telâfi edilemez bir günah haline gelir, bazılarına göre ise ikinci bir kefâret gerekir.

6) Zıhârın evlilik bağını sona erdirme etkisi Kur'an tarafından onaylanmamış, sadece kefâret gerektiren bir yemin gibi kabul edilmiştir. Buna göre zıhâr yapan erkek evliliğe son vermek istiyorsa normal boşama usulünü izlemek durumundadır. Hem bu yola başvurmama hem evlilik hayatına dönmeme, kadını zarara sokan ve zıhârın Câhiliye dönemindeki sonuçlarını doğuran bir tutum olacağından bu da Kur'an'ın getirdiği hükümle bağdaşmaz. Böyle bir durumda zıhâra, belli bir süre içinde karı koca hayatına dönülmemesi halinde evliliğin sona ermesi sonucunu doğuran özel yemin ("îlâ" = günümüz hukuk terimiyle bir tür "ayrılık") hükmü uygulanır (bilgi için bk. Bakara 2/226-227). Nitekim bu âyetin nüzûlünden sonra zıhâr lafzının îlâ hükümleri kastedilerek kullanıldığını gösteren örnekler bulunmaktadır (daha fazla bilgi için bk. Zemahşerî,

IV, 71-73; Râzî, XXIX, 250-261; İbn Âşûr, XXVIII, 15-19; Abdülkerîm Zeydân, VIII, 281-317).

4. âyetin "Bu, Allah'a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir" diye çevrilen kısmı lafzan "Bu, Allah'a ve resulüne iman etmeniz içindir veya iman etmenizden dolayıdır" anlamına gelmektedir. Bazı müfessirler bu mânayı esas alarak "Allah'ın bunu emrettiğini tasdik etmeniz için" tarzında açıklamalar yapmışlarsa da, "Allah ve resulünün buyruklarına uyup o çirkin ve yalan söze bir daha dönmeyeceğinizi ortaya koymanız için" veya "Allah ve resulüne imanınızın gereğini yerine getirmeniz için" şeklindeki yorum bağlama daha uygun düşmektedir. "Bu" işaret zamiriyle kefârette –imkân durumuna göre– seçenekler tanınması kolaylığının kastedildiği yorumu da yapılmıştır (Taberî, XXVIII, 11; İbn Atıyye, V, 275; Râzî, XXIX, 262; Şevkânî, V, 213).

Daha önce inmiş bulunan Ahzâb sûresinin 4-5. âyetlerinde, "Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, analarınıza benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi analarınız kılmamıştır ... Bunlar sizin kendi iddianızdır, hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir" buyurularak zıhâr uygulaması eleştirilmiş, bu konuda yeni bir hüküm tesis etmeden önce bu davranışın fikrî temeli çürütülmüştür. Ahzâb sûresindeki bu âyetlerin daha sonra indiği görüşü esas alınacak olursa, buradaki ifadeleri Mücâdele sûresinde getirilen hükmü pekiştirme anlamında yorumlamak uygun olur.

5 – 6

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۜ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌۚ
﴿٥﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُواۜ اَحْصٰيهُ اللّٰهُ
وَنَسُوهُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

Meâli

5. Allah'a ve resulüne karşı gelenler, daha öncekilerin aşağılandığı gibi aşağılanacaklardır. Biz apaçık âyetler indirmişizdir. Ve (buna göre) kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır. **6.** O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye tanıktır.

Tefsiri

5-6. "Allah'a ve resulüne karşı gelenler" ifadesi bu tavır içinde bulunan herkesi kapsamakla beraber, burada Hz. Peygamber'in mesajını rahat bir şekilde tebliğ etmesini engellemeye ve onu çarpıtmaya çalışan, peygambere ve müslümanlara karşı komplolar hazırlayan münafıklara (veya 8. âyetin tefsirinde açıklanacağı üzere hem münafıklara hem de iş birliği yaptıkları yahudilere) yöneltilmiş özel bir uyarı bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sûrenin bundan sonraki âyetlerinde ağırlıklı olarak bu konu üzerinde durulacaktır.

7 – 13

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَا يَكُونُ
مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ
وَلَٓا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُواۚ ثُمَّ
يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ٧ اَلَمْ تَرَ
اِلَى الَّذ۪ينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ
بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِۘ وَاِذَا جَٓاؤُ۫كَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ

يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُۙ وَيَقُولُونَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا
نَقُولُۜ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ٨ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ٩
اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ
شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ١٠ يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ
وَاِذَا ق۪يلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْۙ وَالَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ١١ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا
اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةًۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ
لَكُمْ وَاَطْهَرُۜ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ١٢ ءَاَشْفَقْتُمْ
اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍۜ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ
عَلَيْكُمْ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ
وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ١٣

Meâli

7. Farkında değil misin, Allah göklerde ve yerde olanları hep bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki, dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki, altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini haber verecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir. **8.** Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, düşmanlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah'ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, "Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!" diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler; ne kötü bir sondur o! **9.** Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, düşmanlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayınız; iyilik ve takvâ hakkında konuşunuz ve huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakınınız. **10.** (O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzmek içindir. Oysa o, Allah'ın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah'a güvenip dayansınlar. **11.** Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda "Yer açın" dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. "Davranıp kalkın" dendiğinde de kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim verilenleri yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır. **12.** Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. **13.** Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı endişeye mi kapıldınız? Madem bunu yapmadınız ve Allah da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.

Tefsiri

7. Bu ve devamındaki âyetlerde, Resûlullah dönemindeki bazı olaylar ışığında İslâm'ın bir kısım temel inanç ve ahlâk ilkeleri işlenmek-

te, müslümanların bu ilkelere uygun muaşeret kuralları oluşturmaları için örnek verilmekte; toplumsal huzur, bireyler arası sevgi ve saygının korunup geliştirilmesi açısından önem taşıyan bu kurallara uymanın kişilerin Allah katındaki derecelerini de yükselteceği belirtilmektedir.

Bu âyetlerde işlenen konulardan ilki, birkaç kişinin bir araya gelip gizli görüşmeler yapması ve başkalarının bulunduğu ortamlarda fısıltıyla konuşmalarıdır. Âyetlerde bu tutum ve eylemden *necvâ* masdar ismi ve aynı kökten türetilen fiiller kullanılarak söz edilmiştir. İnsanların böyle bir yöntem izlemelerinin genellikle başkalarında tecessüs hatta tedirginlik meydana getirmesi tabiidir ve bu yüzden dostlukların zedelendiği yahut husumetlerin doğduğu bilinmektedir. Bu gerçek karşısında Kur'an-ı Kerîm değişik vesilelerle, gizli görüşmeler yapmaktan ve fısıltıyla konuşmaktan olumsuz biçimde söz etmiş, fakat bunu haklı kılan sebepleri istisna etmiş ve bütün durumları kapsayan kesin bir yasak koymamıştır (bk. Nisâ 4/114).

Sûrenin ilk âyetinde Allah Teâlâ'nın, kendisine zıhâr yapılan kadınla Resûlullah arasında geçen konuşmayı işittiği ve 6. âyette inkârcıların yapıp ettiklerini bir bir kendilerine haber vereceği, çünkü O'nun her şeye tanık olduğu belirtilmişti. Sûrenin bu bölümünün mukaddimesi mahiyetindeki 7. âyette de, –gizli konuşanların sayılarıyla ilgili örnekler verilerek somut bir tasavvura da imkân sağlanmak suretiyle– yüce Allah'ın göklerde ve yerde olan her şeyi bildiği, bu şekilde konuşanların sayısı ne olursa olsun, seslerini ne kadar alçaltmış olurlarsa olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, O'nun bunlardan haberdar olduğu ve kıyamet günü kendilerine bunları hatırlatacağı bildirilmekte, böylece İslâm inançlarının esaslarından olan "Allah'ın ilmine sınır bulunmadığına iman etme" ilkesine vurgu yapılmaktadır (âyetteki sayıların özellikle seçilmiş olmasına dair bazı yorumlar da yapılmıştır, bk. Râzî, XXIX, 264-265; Elmalılı, VII, 4786-4788). Zemahşerî, Rebîa b. Amr ve kardeşi Habîb b. Amr ile Safvân b. Ümeyye arasında geçen bir konuşmayı bu âyetin iniş sebebi olarak zikretmektedir (IV, 74); İbn Âşûr ise bunların ashaptan sayıldıklarını, halbuki âyetin münafıklar ve yahudiler veya sadece münafıklar hakkında olduğunu, muhtemelen bu olayı anlatan râvinin Fussılet 41/22. âyetiyle bu âyetin iniş sebeplerini karıştırarak aktardığını belirtir (XXVIII, 26-27).

8. Her an müşriklerden bir saldırı gelmesi ve onlarla sıcak çatışmaya girilmesi ihtimalinin bulunduğu bir dönemde inen bu âyetin öncelikli konusu ve hedefinin, iman etmiş gibi göründükleri için müslüman muamelesi gören münafıkların ve yapılan sözleşme gereği Medine şehir devletinin vatandaşı olan yahudilerin bazı yanlış tavır ve hareketleri olduğu anlaşılmaktadır. Zira tarihî bilgiler, Medine'deki münafıkların o sıralarda yahudilerle gizli bir ittifak içinde olduklarını göstermektedir; 14. âyette de bu hususa özel olarak değinilecektir. Hendek Savaşı'ndan sonra Medine'de yahudi kalmamış olması, bu âyetin belirtilen savaştan önceki bir tarihte yani sûrenin bütününe ait sıralamadaki yerine göre daha önceki bir zamanda inmiş olduğunu düşündürmektedir. Bununla beraber, burada yahudilerin daha önceki tutumlarına bir gönderme yapılmış bulunması yahut söz konusu ifade ve tutumların sadece münafıklara ait olması da muhtemeldir.

Münafıklar ve/veya yahudiler kendi aralarında toplanıp Hz. Peygamber ve müslümanlar aleyhine entrikalar çeviriyor, bu arada yanlarına bir mümin yaklaştığında kaş göz işaretleriyle onu tedirgin ediyorlardı. Resûlullah'a bu durumun intikal ettirilmesi üzerine böyle davranmamaları uyarısı yapıldı. İşte yaygın yoruma göre âyetin ilk cümlesinde onların belirtilen yasağa riayet etmediklerinden söz edilmekte ve bu gayri ahlâkî tutum kınanmaktadır.

Âyetin devamında bu kimselerin Resûl-i Ekrem'i selâmlama biçimleri eleştirilmekte fakat ne dedikleri açıklanmamaktadır. Tefsirlerde âyetin bu kısmını izah sadedinde genellikle, bazı yahudilerin Hz. Peygamber'e "es-selâmü aleyk" yerine "es-sâmü aleyk" diyerek selâm vermeleri olayına değinilir (meselâ bk. Buhârî, "Edeb", 38; Taberî, XXVIII, 13-15). Allah'ın selâmladığı şekil olan "es-selâmü aleyk", "Esenlik üzerine olsun" anlamına gelirken, küçük bir telaffuz oyunuyla söylenen "es-sâmü aleyk", "Başına ölüm gelsin" veya "İçine (dininden) bıkkınlık gelsin" demek oluyordu. Hz. Âişe bunu farkedince onlara lânetleyici ifadelerle karşılık vermiş, Hz. Peygamber ise Hz. Âişe'yi teskin etmiş ve yumuşak söz söylemesini istemişti. O "Ama ey Allah'ın resulü, onların ne dediğini duymadın mı?" deyince Hz. Peygamber, "Benim de onlara 've aleyküm' dediğimi duymadın mı?" cevabını verdi. Böylece Resûlullah onların selâ-

mını hakîmane bir şekilde "O dediğiniz sizin üzerinize olsun" anlamına gelen bir ifadeyle söylediklerini kendilerine iade etmiş oluyordu (Buhârî, "Edeb", 38; Müslim, "Selâm", 6-12). İbn Âşûr ise bir grup yahudi ile Hz. Peygamber arasında geçen mezkûr olayın bu âyetle ilgisi olmadığı, burada münafıkların "es-selâmü aleyk" yerine Câhiliye âdetine göre söylenen selâm ifadelerini sürdürmekte ısrar etmelerine veya yahudilerden öğrendikleri bazı kinayeli sözleri (bk. Bakara 2/104; Nisâ 4/46) söylemelerine işaret edildiği kanaatindedir (XXVIII, 31). İbn Abbas'tan nakledilen bir ifadede bu âyetin tamamının münafıklar hakkında olduğunun ve onların arasında da yahudi karakteri taşıyanlar bulunduğunun belirtilmesi (bk. İbn Atıyye, V, 277) bu kanaati destekleyici niteliktedir.

Aynı âyetin "Üstelik birbirlerine 'Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!' diyorlar" diye çevrilen kısmını, "Üstelik içlerinden veya baş başa kaldıklarında ... diyorlar" şeklinde tercüme etmek de mümkündür. İnkârcıların ve sapkın düşünce sahiplerinin Allah'ın cezalandırmasını beşerî düzleme indirgeyerek bu tarz bir argüman geliştirmeleri, örneğine sık rastlanan bir durumdur. Kur'an'da ve hadislerde Allah Teâlâ'nın kendisine ortaklar koşulduğunu gördüğü, duyduğu, bildiği halde, insanlardan farklı olarak hemen cezalandırma cihetine gitmediği, her konuda olduğu üzere bu konuda da kendi hikmetine göre ve dilediği zaman hükmünü icra ettiği ve imtihan sebebiyle genellikle kullarına fırsat tanıyıp nihâî hükmünü âhirete ertelediği belirtilmiş; hemen dünyada cezalandırılmama durumuna aldanarak "Nasıl olsa herkesin yaptığı yanına kalıyor" gibi bir yanılgıya düşmemek gerektiği uyarısı yapılmıştır.

9. Bu âyetten ve konuya ilişkin diğer âyet ve hadislerden, gizli görüşme ve konuşma yapmanın, özündeki kötülük sebebiyle değil, konuşulan konuların kötü olmasına veya bu tür gizliliklerin çevredeki insanlarda kuşku ve tedirginlik uyandırmasına bağlı olarak yasaklanmış bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu âyette ve Nisâ sûresinin 114. âyetinde konuşulan konuların iyi olması veya iyilik amacı taşıması halinde günah teşkil etmediği açıkça ifade edildiği gibi, bir hadiste "Üç kişi olduğunuzda, iki kişi üçüncüden ayrı olarak fısıldaşmasın; çünkü bu onu üzer"

(İbn Mâce, "Edeb", 50) buyurularak gizli konuşmaların yasaklanmasının, başkaları üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebileceği gerekçesine bağlı olduğu belirtilmiştir. Hatta bu noktadan hareketle İslâm âlimleri, iki kişinin yanlarındaki üçüncü kişinin bildiği bir dille konuşabilecekleri halde onu bırakıp başka bir dille konuşmalarını da kıyas yoluyla bu yasak kapsamında düşünmüşlerdir. "Günah işleme, düşmanlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmak" zaten müminlere yaraşmayan bir davranış olduğu için âyetteki hitabın bu kısmıyla münafıkların tutumuna işaret edildiği, "iyilik ve takvâ hakkında konuşun" kısmıyla da müminlere doğru davranışın öğretildiği yorumu yapılmıştır. Bu izah, "Ey iman edenler!" hitabının samimi müminlere yönelik olduğu anlayışına göredir. Bazı müfessirler ise bu hitabın iman etmiş göründükleri için mümin statüsünde kabul edilen münafıklara yönelik olduğu kanaatindedir (Zemahşerî, IV, 74-75; İbn Âşûr, XXVIII, 32-33). Öte yandan, 7. âyette vurgulanan "hiçbir şeyin Allah'ın bilgisi dışında kalamayacağına inanma" ilkesi, burada başka bir iman esası olan "bütün insanların öldükten sonra diriltilip yüce Allah'ın huzurunda toplanacaklarına inanma" ilkesiyle pekiştirilmekte ve herkesin o gün verilecek hesabın sorumluluğu içinde hareket etmesi istenmektedir.

10. Yasaklanan gizli konuşmaların insanı günaha teşvik etme işini üstlenmiş olan şeytandan kaynaklandığı ve müminleri üzme amacı taşıdığı belirtilmekte; ardından da hiçbir şeyin Allah'ın irade ve gücünü aşamayacağı, dolayısıyla yürekten inanmış olanların hep Allah'a güvenip dayanmaları gerektiği hatırlatılarak samimi müminlere moral verilmektedir.

11. Bu âyetin inişiyle ilgili olarak tefsirlerde genellikle Resûlullah'ın toplantılarında ona yakın olma arzusuyla ilgili olaylara yer verilir. Bunlardan biri şöyledir: Bir gün Suffe diye bilinen yerde Hz. Peygamber ashabıyla sohbet ederken yeni gelenler ayakta kalmışlardı. Bunlar arasında Resûlullah'ın kendilerine özel değer verdiği Bedir Savaşı'na katılmış müslümanlar da vardı. Resûlullah bilhassa onlara yer açılması için yakınındakilere işaret etti. Yerinden kalkması gerekenlerin yüz ifadelerinden bu durumdan hoşnut olmadıkları belli oldu. Münafıklar da bunu fırsat bilip Hz. Peygamber'in adaletli davranmadığı ve bazı kişileri

kayırdığı yolunda şâyia çıkardılar. Konuya açıklık getirmek ve bir uyarıda bulunmak üzere bu âyet nâzil oldu. Âyetin tefsiri sırasında, anılan olayın yanı sıra, toplu halde bulunulan yerlerde uyulması gereken muaşeret kurallarıyla ilgili Resûlullah ve sahâbe dönemi tatbikatından örnekler de verilir. Ayrıca âyette "ilim verilenler"den söz edildiği için İslâm'da ilmin yeri ve önemiyle ilgili geniş açıklamalar yapılır (bk. Râzî, XXIX, 268-269; Elmalılı, VII, 4790-4797; Derveze, X, 106-109). Bu gibi olaylar âyetin anlaşılmasına ışık tutmakla beraber âyetin mesajının bütün müslümanlara yönelik ve bütün zamanları kapsayıcı nitelikte olduğu açıktır. Önceki âyetlerden gerekli çıkarımı yaparak Allah'ın ilminin kuşatıcılığına ve herkesin bir gün O'nun huzuruna çıkarılıp hesap vereceğine yürekten inanan, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in üzerinde önemle durduğu ahlâk ilkelerine riayet eden, dolayısıyla başkalarına zarar verici davranışlardan olabildiğince uzak durmaya çalışan müminler, 11. âyette bu ilkelerden hareketle müslümana yaraşır sosyal davranış kuralları geliştirmeye yönlendirilmekte; gösterilen örnek (gerektiğinde yer açma ve yerini başkasına verme örneği) ışığında, yalnız zarar vermekten kaçınma değil aynı zamanda gönül alma ve toplumsal kaynaşmayı sağlama amaçlı, terbiye ve incelik örneği görgü kurallarına riayet etmeleri özendirilmektedir. Hatta Râzî'nin belirttiği üzere bu âyetin, kullara iyilik ve kolaylık kapılarını olabildiğince açık tutmaya çalışanlara Allah'ın da dünya ve âhiret iyiliklerini bol bol ihsan edeceği anlamı taşıdığı söylenebilir. Zemahşerî'ye göre "Allah da size genişlik versin" ifadesi, –mekân genişliği, bol rızık, gönül ferahlığı, kabir rahatlığı, cennete girme mutluluğu gibi– insanların arzuladıkları her türlü genişliği kapsamaktadır. Aynı görüşü tekrar eden Râzî'nin şu ifadesi de dikkat çekicidir: Mâkul düşünen hiç kimse bu âyeti toplantıda yer açma anlamıyla sınırlamaz; aksine bununla kastedilen, iyiliklerin ve güzelliklerin müslümana ulaşmasına katkı sağlamak ve onun gönlünü sevinçle doldurmaya çalışmaktır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.) "Kul, müslüman kardeşine yardım etme çabası içinde olduğu sürece Allah da hep onun yardımında olmaya devam eder" (*Müsned*, II, 274). Taberî de âyetteki "Davranıp kalkın!" ifadesinin "hangi türden olursa olsun iyiliğe yönelik her türlü buyruk ve yönlendirme"yi kapsadığını belirtir (XXVIII, 18).

12. Hz. Peygamber'le özel görüşmek isteyenlerin sayısı çoğalınca bazı kimselerin bu görüşmenin süresini, başkalarının hukukuna zarar verecek derecede uzatmaları peygamberi zor durumda bırakıyor, onun daha çok ilgi ve himayeye muhtaç olanlara gerektiği kadar zaman ayırmasını engelliyor, bu da kendisini üzüyordu. Bu âyetle, Resûl-i Ekrem'le özel görüşme âdâbına ilişkin bir düzenleme getirildi; hali vakti yerinde olanların fakirlere verilmek üzere bir bağışta bulunmaları istendi (Râzî, XXIX, 271). Derveze, bu düzenlemedeki hikmetin, insanların özel meseleleri için Resûlullah'la görüşmelerinin maddî durumu iyi olanların muhtaçlar lehine bir ödemede bulunmalarına vesile kılınması olduğunu, bir başka anlatımla bu yolla İslâm öncesi Arap yargı geleneğinde alışıldığı tarzda bir fetva ve yargılama harcı alınmış olduğunu belirtir (X, 110). Kanaatimize göre bu düzenlemenin, belirli ve kalıcı bir yükümlülük getirmekten çok, peygamberlik makamına gösterilmesi gereken saygı hususunda daha bir dikkatli olunması için hatırlatmada bulunma amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. "Bulamazsanız ..." buyurulması da buna işarettir. Daha sonraki âyet ise maksadı iyice açığa çıkarmıştır. Nitekim bu uyarıyı takiben peygamberi gereksiz meşgul edecek görüşmeler azalmıştır. Esasen peygamberin gittikçe ağırlaşan görevi dolayısıyla onun fazla meşgul edilmemesi gerekiyordu. Diğer yandan, onun vahiy alıyor olması dolayısıyla yoğun bir soru yağmuruna tutulması da uygun değildi; zaten bu husus bir âyette açık biçimde ifade edilmiştir (Mâide 5/101). Burada dikkat çeken bir nokta, bu konudaki uygulamanın disipline edilmesine çalışılırken sırf biçimsel bir düzenleme yapma cihetine gidilmeyip getirilen şeklin aynı zamanda kamuya yarar sağlamasının hedeflenmiş olmasıdır. Gerçekten, Kur'an'ın hemen her zaman iman konusuyla paralel olarak işlediği infakın önemine özel bir vurgu anlamı taşıyan bu düzenlemeyle –en azından teorik düzeyde– yoksulların hakkıyla ilgili hassas bir denge de sağlanmıştır. Zira bu usulün işlemesi halinde daha önce olduğu gibi fakirlerin sıra beklemeleri, onların mağduriyete uğramalarından ziyade kendilerine ayrılan bir fonun kaynağını güçlendirmiş olacaktı. Fakat asıl hedef gerçekleşince bu usulün bir kural halinde işletilmesine gerek kalmadı. Müslümanların böyle bir tecrübe yaşamaları, geride, bir yandan Resûl-i Ekrem'in hâtırasına ve gösterdiği dav-

ranış modeline özel bir saygı ve dikkat gösterilmesi gereği, diğer yandan da imkânı olanların ihtiyaç sahiplerini sürekli gözetme vecîbesinin bulunduğu konularında özel bir mesaj ve vurgu bırakmış oldu. Öte yandan, bu düzenlemeyle münafıkların Resûlullah'ın huzurunu işgal etmelerinin engellenmesinin veya bunların müminlerden ayırt edilmelerinin de hedeflendiği düşünülebilir (bk. Râzî, XXIX, 272). Çünkü onların peygamberi samimi olarak dinlemek gibi bir amaçları olmadığı için bu uğurda maddî bir fedakârlıkta bulunmayı göze almaları beklenemezdi.

13. Önceki âyetle getirilen düzenlemenin asıl amacının bir sınama ve yukarıda izah edilen sonucu gerçekleştirme olduğu bu âyetin ifadesinden daha açık biçimde anlaşılmaktadır. Müminlerin bu konudaki kusurlarının Allah tarafından bağışlandığı, bu düzenlemeyi yeni bir malî yükümlülük şeklinde algılamamaları, ama mevcut yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirmeye çalışmaları yani namazlarını özenle kılıp zekâtlarını vermeleri, Allah ve resulüne itaat etmeleri istenmektedir. Kanaatimize göre, bu âyetin önceki âyetle getirilen hükmü neshettiği veya mâlî ödemeyi yükümlülük olmaktan çıkarıp gönüllü hale getirdiği gibi yorum ve değerlendirmeler ile bu hükmün uygulanma süresi ve miktarıyla ilgili rivayetleri (meselâ bk. Taberî, XXVIII, 19-22; Zemahşerî, IV, 76) yukarıdaki izah çerçevesinde değerlendirmek uygun olur.

14 – 22

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ
وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ أَعَدَّ اللَّهُ
لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا

اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ
عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمٖيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ
لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اِسْتَحْوَذَ
عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَٓا
اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾ اِنَّ الَّذٖينَ يُحَٓادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
اُو۬لٰٓئِكَ فِي الْاَذَلّٖينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلٖي اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزٖيزٌ ﴿٢١﴾
لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشٖيرَتَهُمْ اُو۬لٰٓئِكَ
كَتَبَ فٖي قُلُوبِهِمُ الْاٖيمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا
عَنْهُ اُو۬لٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

Meâli

14. Allah'ın gazabına uğramış bir toplulukla işbirliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Bile bile yalan

yere yemin de ederler. **15.** Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür! **16.** Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır. **17.** Malları da evlâtları da Allah katında kendilerine hiçbir yarar sağlamayacaktır. Onlar cehennemliktirler; orada ebedî olarak kalacaklardır. **18.** O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler ve sanacaklar ki işe yarar bir şey yapmaktalar! Bilin ki onlar yalancıların ta kendileridir. **19.** Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdırlar. İyi bilin ki kaybedecek olanlar şeytanın yandaşlarıdır! **20.** Allah'a ve peygamberine düşmanca davrananlar, işte onlar en büyük zillete uğrayanlar arasında olacaklar! **21.** Allah "Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğiz" diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür. **22.** Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun –babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa– Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bunların kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları –orada ebedî kalmak üzere– altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da O'ndan râzı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!

Tefsiri

14-22. Allah'a ve peygamberine düşmanlık edenlerin dayanışma görünümü altında gerçekte kendilerini ve birbirlerini aldattıkları ve sonlarının hüsran olduğu belirtildikten sonra samimi müminlerin bu gibi kimselerle ilişkilerinde daha dikkatli olmaları gerektiği uyarısı yapılmaktadır.

14. ve müteakip âyetlerde başlıca özelliklerine değinilen kimselerin müslüman gibi görünen ama gerçekte İslâm düşmanlığı yapan münafıklar olduğu açıktır. Bunların kendileriyle iş birliği yaptıkları kimselerden "Allah'ın gazabına uğramış bir topluluk" diye söz edilmektedir. Âyette kimlikleriyle ilgili açık bir bilgi verilmemekle beraber, bağlamı dikkate

alan hemen bütün müfessirler burada, o dönemde Medine ve çevresinde yaşayan yahudilerin kastedildiği kanaatindedirler. Dolayısıyla, 8. âyetin tefsiri sırasında belirtilen ihtimallerin bu âyetlerin iniş zamanı konusunda da göz önünde bulundurulması uygun olur (münafıkların müslümanlara tuzak kurmak üzere yahudilerle işbirliği yapmaları ve söz konusu yahudilerin Allah'ın gazabına müstahak olmaları hakkında bk. Enfâl 8/27, 55-57; Ahzâb 33/9-27; Haşr 59/2-6; ilâhî gazaba uğrayanlar hakkında ayrıca bk. Fâtiha 1/7).

Tefsirlerde bu gruptaki âyetlerin veya bir kısmının nüzûl sebebi olarak –bazı rivayetlere göre Abdullah b. Nebtel isimli– bir münafığın, Resûlullah'ın huzurunda onun aleyhine sözler söylemediğine dair yalan yere yemin etmesi ve bulup getirdiği tanıkların da bile bile yalan yere yemin etmeleri olayına yer verilir (Zemahşerî, IV, 76-77). Bununla birlikte âyetin hedefinin bu olaya değinmekle sınırlı olmayıp, bile bile yalan yere yemin etmenin, yeminlerini kalkan olarak kullanmanın, yani yeminlerinin arkasına sığınıp onlarla insanları aldatmanın münafıklara özgü en belirgin özelliklerden olduğuna dikkat çekmek olduğu anlaşılmaktadır.

17. âyette yer alan "Malları da evlâtları da Allah katında kendilerine hiçbir yarar sağlamayacaktır" anlamındaki cümle değişik vesilelerle başka âyetlerde de bir uyarı ifadesi olarak yer almış, dünya hayatında kişiye güvence sağlayabilen hiçbir yolun kıyamet gününde bir yarar sağlayamayacağına ve herkesin tek başına yaptıklarının hesabını vermek durumunda kalacağına dikkat çekilmiştir (bk. Âl-i İmrân 3/10).

18. âyetin "... sanacaklar ki işe yarar bir şey yapmaktalar!" diye çevrilen kısmı şöyle açıklanmıştır: Dünyada yalan yere yemin etmek ve muhatabı kandırmaya çalışmak onlarda öylesine bir alışkanlık ve âdeta meleke haline gelmiştir ki âhirette dahi bu tutumlarını sürdürecekler, bunun kendilerine bir fayda getireceğini sanıp Allah'ı bile kandırmaya kalkacaklar, böylece iyiden iyiye rezil rüsvâ olacaklardır. Gerek duyular âlemindeki gerekse bunun ötesindeki her şeyi bilen Allah'a karşı bile böyle bir tutum sergilemeye kalkışan bu insanların dünyada müminleri kandırma çabası içinde olmalarını yadırgamamak gerekir (Zemahşerî, IV, 77; Râzî, XXIX, 274-275).

22. âyetin nüzûl sebebiyle ilgili birçok rivayet bulunmakla beraber bunları buradaki mânaların uygulanmasına ilişkin örnekler olarak düşünmek uygun olur, yoksa âyetin anlamını bunlardan birine bağlamak gerekmez. Âyet, içeriği bakımından öncesi ve sonrasıyla irtibatlıdır; Allah ve resulüne husumet besleyenlerin, akrabalık bağı gibi motifleri kullanarak müminleri kendileriyle –münafıkların yahudilerle yaptığı iş birliğine benzer– bir dayanışma ilişkisi içine çekmeye çalışabilecekleri tehlikesine karşı uyarı anlamı taşımaktadır (İbn Âşûr, XXVIII, 58). Kur'an-ı Kerîm'in nüzûl sürecinde, müslümanlar başka dinlerin mensuplarıyla, özellikle putperestlerle farklı konumlarda ve çeşitli ilişkiler içinde bulunduklarından, bu konuya ilişkin âyetlerde üslûp ve içerik farklılığının bulunması tabiidir. Dolayısıyla, bu konuda sağlıklı sonuca ulaşabilmek için, her âyeti kendi bağlamında ele almak ve ayrıca müslümanların müslüman olmayanlarla ilişkilerini düzenleyen âyetleri ve Resûlullah'ın uygulamalarını topluca değerlendirmek gerekir (bu konuda genel bir değerlendirme için bk. Âl-i İmran 3/28; sevginin anlamı ve dereceleri ile ilgili tasnif ışığında bu âyette ve daha sonraki yıllarda nâzil olan iki âyette söz konusu edilen sevgi bağının yorumu için bk. Tevbe 9/23-24; ayrıca bk. Mümtehine 60/7-9). 22. âyetin "Onları katından bir ruh ile desteklemiştir" diye çevrilen kısmı "Onları katından bir lutuf ile, Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in sözlerinden kaynaklanan ilâhî bir lutuf, ışık ve başarı ile, Kur'an ile, Cebrâil (a.s.) ile desteklemiştir" vb. mânalarla açıklandığı gibi, "Onları iman ruhuyla desteklemiştir" tarzında da yorumlanmıştır; çünkü bizatihî iman, kalplere hayat veren bir ruh mesabesindedir (Zemahşerî, IV, 78; İbn Atıyye, V, 282).

59 (101)

Haşr Sûresi

Medine, 24

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada elli dokuzuncu, iniş sırasına göre yüz birinci sûredir. Beyyine sûresinden sonra, Nûr sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur. Derveze, sûrenin iniş sırası hakkında şöyle bir tesbit yapmaktadır: Tefsir ve siyer müelliflerinin bu sûrede sözü edilen yahudi kabilesinin Benî Nadîr olduğu ve bu topluluğun 1-4. âyetlerde değinilen Medine'den çıkarılması olayının Uhud Savaşı'ndan beş ay kadar sonra meydana geldiği hususunda görüş birliği içinde oldukları dikkate alınırsa, bunu Uhud Savaşı'ndan söz eden Âl-i İmrân sûresinden sonraki sıraya yerleştirmek uygun olur. Sûrelerin iniş sırasına dair rivayetlerde, Hudeybiye Antlaşması'yla ilgili bazı olaylara işaret eden Mümtehine sûresi ile bu sûrenin adının karıştırılmış olması muhtemeldir, dolayısıyla belirtilen sıralamada bu iki sûrenin yer değiştirmesi gerekir (VIII, 207-208).

Adı

2. âyetinde geçen ve Nadîroğulları'nın Medine'den sürülmelerinden söz edilirken kullanılan "haşr" kelimesi sûreye ad olmuştur (kelimenin bu bağlamdaki anlamına ilişkin yorumlar yerinde açıklanacaktır). "Benî Nadîr sûresi" diye de anılmıştır (Buhârî, "Tefsîr", 59). "Tesbih" ifadesiyle başladığı için "müsebbihât" diye bilinen sûrelerin ikincisidir.

Konusu

Özellikle sûrenin ilk âyeti ile son üç âyetinde, bütün varlıkların Allah'ı eksikliklerden tenzih ettiği, O'nun birliği, yüceliği, ilminin sınırsızlığı, rahmet ve şefkatinin enginliği, irade ve gücünün mutlaklığı, eşsiz yaratıcı olduğu belirtilerek kalplere tevhid inancının, Allah sevgisi ve saygısının yerleştirilmesi hedeflenmektedir. 2-10. âyetlerde antlaşmalarını bozan bir yahudi kabilesinin başına gelen sürgün felâketi örnek gösterilip bundan ibret alınması istenmekte ve müslümanlara toplum olarak elde edilen imkânların paylaştırılması konusunda yol gösterilip ideal mümin tipiyle ilgili tasvirler yapılmaktadır. 11-17. âyetlerde müslüman göründükleri halde ahitlerini bozan Ehl-i kitap'la gizli ilişkiler kurarak türlü entrikalar çeviren münafıkların ve yandaşlarının bazı zaaflarına değinilerek müslümanlar hem bu tür davranışlardan sakındırılmakta hem de kendilerine moral verilmektedir. Müteakip âyetlerde her insanın yapması gereken nefis muhasebesinin ve ebedî hayat için hazırlıklı olunmasının önemine ve sonuçlarına dikkat çekilmekte; Kur'an'a muhatap olmanın ne büyük şeref olduğunu ama aynı zamanda ne büyük sorumluluk getirdiğini hatırlatan bir örnek verilmektedir (İngiliz şarkiyatçısı Richard Bell'in Haşr sûresiyle ilgili bir makalesinde sûredeki âyetlerin tertibiyle ilgili olarak ileri sürdüğü görüşün eleştirisi için bk. Emin Işık, "Haşr Sûresi", *DİA*, XVI, 426).

Fazileti

Sabah ve akşam üç defa (besmeleden önce) "Eûzü billâhi's-semîi'l-alîmi mine'ş-şeytâni'r-racîm" dedikten sonra Haşr sûresinin son üç âyetini okuyanlar için büyük müjdeler içeren hadisin sıhhat derecesiyle ilgili eleştiriler bulunmakla beraber özellikle sabah namazlarından sonra bu üç âyetin okunması gelenek haline gelmiştir (bk. Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 22; *Müsned*, V, 26; Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 22; Emin Işık, "a.g.m.", XVI, 426).

1 – 10

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝١
هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ
لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ
مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ
الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا
يَا أُولِي الْأَبْصَارِ ۝٢ وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ
لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ۝٣ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝٤
مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ
اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ۝٥ وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا
أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ
عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝٦ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ
مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ
وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ

الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ
الْعِقَابِ ﴿٧﴾ لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِر۪ينَ الَّذ۪ينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَۚ ﴿٨﴾ وَالَّذ۪ينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْا۪يمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ
يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ ف۪ي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّٓا اُو۫تُوا
وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَۚ ﴿٩﴾ وَالَّذ۪ينَ جَٓاؤُ۫ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا
اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذ۪ينَ سَبَقُونَا بِالْا۪يمَانِ وَلَا تَجْعَلْ ف۪ي قُلُوبِنَا
غِلًّا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا رَبَّنَٓا اِنَّكَ رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١٠﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. O azîzdir, hakîmdir. **2.** Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi. O yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri! **3.** Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, onları bu dünyada yine mutlaka cezalandıracaktı. Âhirette ise onları cehennem azabı bekle-

mektedir. **4.** Bu, onların Allah ve resulüne karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah'a karşı cephe alırsa bilmeli ki Allah cezalandırmada çok çetindir. **5.** Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de, kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah'ın izniyledir ve bu da, yoldan çıkmışların burunlarını sürtmesi içindir. **6.** Allah'ın onlardan alıp resulüne fey' olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kadirdir. **7.** Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir servet olmasın diye böyledir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir. **8.** (Bu mallar) Allah'ın lutuf ve rızâsının peşine düşerek Allah'a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. **9.** Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır. **10.** Bunların ardından gelenler de "Ey rabbimiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin."

Tefsiri

1. *Tesbih* terimi kısaca, bir yandan "şuurlu varlıkların iradî olarak Allah Teâlâ'nın her türlü noksanlıktan uzak olduğunu söz ve davranışlarla ortaya koymaları" diğer yandan da "evrendeki bütün varlıkların ilâhî yasalara zorunlu olarak boyun eğip O'nun hükümranlığını itiraf etmeleri" anlamına gelir (ayrıca bk. İsrâ 17/44).

2-5. Hicretten kısa bir süre sonra Hz. Peygamber Medine'ye yakın bir mahallede oturan Nadîroğulları ile bir tarafsızlık antlaşması yapmıştı. Uhud Savaşı'na kadar Nadîroğulları bu antlaşmaya uydular. Hatta müslümanların Bedir zaferine sevindiklerini ve Tevrat'ta anılan âhir zaman peygamberinin Hz. Muhammed olduğuna kanaat getirdiklerini söylemeye başladılar; ama Uhud savaşının müslümanlar aleyhine sonuçlanması üzerine fikir değiştirdiler ve antlaşmayı bozdular. Reisleri Kâ'b b. Eşref, yanına bazı adamlarını alarak gizlice Mekke'ye gidip müşriklerin reisi Ebû Süfyân ile bir ittifak antlaşması yaptı. Bu ihaneti haber alan Hz. Peygamber, onları hiç beklemedikleri bir anda kuşatma altına aldı. Bir rivayete göre Hz. Peygamber bir diyet konusunu görüşmek üzere Nadîroğulları'na gittiğinde onların kendisini güler yüzle karşılayıp o arada hakkında suikast düzenlemeye kalkmaları (ki bunu kendisi fark ettiği gibi vahiyle de teyit edilmişti) bardağı taşıran son damla olmuştu. Her hâlükârda âyetlerden kolayca anlaşıldığı üzere yüce Allah müslümanlar için yakın bir tehlike oluşturan bu topluluğun bulunduğu yerden uzaklaştırılmasını mukadder kılmış, müslümanların da tahmin etmediği biçimde kıskıvrak yakalanmalarını sağlamıştı. Nadîroğulları ise, muhkem kalelerine (ki altı kaleleri vardı), evlerinin çok sağlam olmasına ve münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl ile Mekke müşriklerinden ve diğer yahudi kabilelerinden gelecek yardımlara güveniyorlardı. Ama hiçbir yerden yardım gelmedi, Allah onların yüreklerine korku düşürdü ve müslümanların bu kuşatması karşısında çaresiz kalıp yurtlarını terk etmeye razı oldular. Silâhları dışındaki eşyalarını yanlarına almalarına müsaade edildi, 600 deve yüküyle kuzey yönünde yola çıktılar; Hayber, Hîre ve Şam (Suriye) bölgesindeki bazı şehir ve kasabalara yerleştiler (bilgi için bk. Zemahşerî, IV, 78-79; İbn Âşûr, XXVIII, 65-72; Emin Işık, "a.g.m.", XVI, 425).

"İlk sürgünde" diye çevrilen *li-evveli'l-haşr* ifadesindeki haşr kelimesi "toplanma ve bir yere doğru toplu olarak sevk etme" demektir; kelimenin bu bağlamda neyi ifade ettiği hususunda değişik yorumlar yapılmıştır. Bunlar içinde, daha makul görüneni, Nadîroğulları'nın veya Hz. Peygamber'in ashabının savaş için toplanmalarının kastedildiği yorumlarıdır. Bu yaklaşıma göre, savaş için toplanmanın hemen başında sonuç

alındığına işaret edilmiş olur. Yahudilerin Arap yarımadasından çıkarılmak üzere toplanmalarının kastedildiği yorumuna göre ise haşr kelimesini "sürgün" anlamıyla karşılamak ve bu kısma "ilk sürgünde" mânasını vermek uygun olmaktadır. Öte yandan bazı müellifler, bu kelimeyle kıyamet gününde, mahşer yerindeki toplanmanın kastedildiği yorumunu eleştirirler (bk. İbn Atıyye, V, 283-284; İbn Âşûr XXVIII, 68-69; Derveze, VIII, 210-211).

Olayla ilgili bazı rivayetlere göre Nadîroğulları, müslümanların yararlanmaması için veya kendi yanlarında götürmek üzere kapı ve eşik gibi unsurlarla evlerin iç kısımlarından bazı parçaları söküyorlardı. 2. âyetin "evlerini hem kendi elleriyle ... harap ediyorlardı" diye çevrilen kısmıyla bu durumun kastedilmiş olması muhtemeldir. Burada geçen fiilin "bir şeyi âtıl ve metruk hale getirmek" anlamı (Beyzâvî, VI, 217) esas alındığında ise bu ifadeyi "evlerini ... ıssız ve terkedilmiş bir hale getiriyorlardı" şeklinde açıklamak mümkündür. Bu sonucun meydana gelmesinde hem kendilerinin hem müminlerin katkısından söz edilmesini "müslümanlar dışarıdan kendileri içeriden" şeklinde açıklayan, bunu kısmen veya tamamen mecazî ifade olarak değerlendiren yorumlar da yapılmıştır (bk. Zemahşerî, IV, 79; İbn Âşûr, XXVIII, 71-72).

2. âyetin son cümlesinde "ibret alın" diye çevrilen fiilin kökünde "bir yerden bir yere veya bir durumdan bir duruma geçme" anlamı bulunmaktadır. Esasen kıyas işlemi de, hükmü bilinen bir olay ile yeni bir olay arasında gerekçe birliği açısından kurulan fikrî bağ (illet) sebebiyle bilinen hükmü yeni olaya geçirmekten ibaret olduğu için, genellikle fıkıh usulünde kıyasın muteber bir delil (hüküm çıkarma metodu) olduğunun Kur'an'daki dayanakları arasında bu âyete yer verilir. Bunun izahı kısaca şöyledir: Yüce Allah, bir hıyanet olayını ve buna bağlanan hükmü (verilen cezayı) açık bir örnek olarak göstermiş, sonra akıl ve muhâkeme sahiplerini düşünmeye ve yeni olaylara zihnî geçişler yapmaya yani benzer durumların benzer sonucu hak edeceğini dikkate almaya çağırmıştır. Bu olayda Nadîroğulları'nın asıl mahkûm edilen davranışı, ahdi bozma ve antlaşma yaptıkları müslümanları arkadan vurma çabası içine girmeleridir. Bunun yanı sıra, mevcut durumlarına (kalelerinin ve evlerinin sağlamlığına) ve iki yüzlü davrandıkları defalarca görülmüş olan

münafıkların vaadlerine güvenip hiçbir hazırlık yapmamaları yani rehavete kapılmaları da burada dolaylı olarak eleştirilip akıl sahibi herkes ve özellikle müminler bundan ders çıkarmaya davet edilmiştir. Râzî, inkârcılık ve hıyanet yapanların hep burada belirtilen sonuçla karşılaşmadıkları, buna mukabil Hz. Peygamber ve ashabının –bu durumda olmadıkları halde– birçok mihnete maruz kaldıkları gerekçesine dayanılarak kıyas delili için yapılan istidlalin yanlışlığı ileri sürülecek olursa şöyle cevap verilebileceğini belirtir: Asıl sonuç ve hüküm, bu davranış içinde olanların mutlaka cezayı hak edecekleri hususudur; bunun dünyada veya âhirette olması, dünyadakinin de şu veya bu şekilde gerçekleşmesi esas sonucu etkilemez (XXIX, 281-282).

3. âyete göre Allah Teâlâ (müslümaların savaşa girip kayıp vermemeleri gibi) bazı hikmetlerle bu yahudi topluluğunun sürgün edilmesi sonucunu mukadder kılmıştır. Şayet bunu yapmasaydı onlar belirtilen hıyanetleri sebebiyle zaten başka cezalara çarptırılacaklardı, ama her hâlükârda âhiretteki azaptan da kurtulacak değillerdir.

4. âyette yer alan "Allah ve resulüne karşı gelme, cephe alma" ifadeleriyle daha çok yukarıda izah edilen ihanet ve suikasta işaret edildiği belirtilir. Öncelikli amaç bu olsa da, siyer kaynaklarındaki bilgiler bu topluluk mensuplarının Hz. Peygamber ve arkadaşlarına karşı zaman zaman çirkin davranışlar ortaya koyduklarını, özellikle Kâ'b b. Eşref'in Resûlullah'ı ve müslümanları şiirlerinde ağır biçimde hicvederek küçük düşürmeye çalıştığını gösterdiğinden, bu ifadeyi daha genel yorumlamak, onların bu kapsamdaki bütün eylemlerine ve tavırlarına yapılmış bir gönderme olarak düşünmek uygun olur (Derveze, VIII, 211).

5. âyette müslümanların kuşatma sırasında bazı hurma ağaçlarını kestikleri fakat bunun meşruiyet temelinden yoksun olmadığı belirtilmektedir. Savaş sırasında tabiat varlıklarının korunmasını; sivillerin, kendilerini ibadete vermiş din bilginlerinin, kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmemesini ilke haline getirme konusunda insanlık tarihinde öncü konumunda bulunan müslümanların bizzat rahmet peygamberi Hz. Muhammed'in yönetiminde gerçekleştirilen bir kuşatmada ağaçları özel bir haklılık gerekçesi olmadan hoyratça kesmeleri düşünülemez. Hatta bir rivayete göre bu âyet, yahudiler tarafından, getirdiği vahiyde böy-

le bir buyruk mu bulunduğu yönünde Resûl-i Ekrem'e yöneltilmiş hayret ve hicivle karışık bir soru üzerine inmiştir. Askerî strateji açısından gerekli görülmesi üzerine Hz. Peygamber'in onayı, dolayısıyla Allah'ın müsaadesiyle gerçekleşen ağaç kesme olayına değinilen bu âyette, bir yandan müslümanların bu sınırlı eyleminin töhmet altında tutulamayacağı belirtilirken, diğer yandan da Kur'an'ın –kuşatma şartları altında da olsa– birkaç ağacın kesilmesine bile kayıtsız kalmadığına ve çevrenin korunmasına büyük önem verdiğine dikkat çekilmiş olmaktadır. Hatta "kökleri üzerinde ayakta bırakmanız" ifadesindeki tasvirin, onların doğal durumundaki güzelliğe işaret eden edebî bir üslûp olduğu da söylenmiştir. Bu olayla ilgili rivayetlerde yakma eyleminden söz edilmesi ağaçlara zarar verilmesini anlatan mecazi bir ifade olabileceği gibi kesilen ağaçlar yemek pişirme veya geceleyin ısınma amacıyla yakılmış da olabilir. Bazı âlimlerin bu âyete dayanarak savaş sırasında zafer açısından gerekliliği anlaşıldığında düşman yurdundaki ağaçların yakılabileceği sonucuna ulaşmalarını da yukarıdaki izah çerçevesinde değerlendirmek uygun olur (konuyla ilgili rivayetler ve farklı yorumlar için bk. Taberî, XXVIII, 32-35; Zemahşerî, IV, 80; İbn Âşûr, XXVIII, 75-78).

6-10. İlk iki âyette geçen *efâe* fiili sözlükte "geri döndürmek, şeklini değiştirmek" anlamlarına gelir. Burada İslâm hukuk terminolojisinde *fey'* olarak adlandırılan maddî değerler kastedilmektedir. Terim olarak fey', gayri müslimlerden alınan haraç, cizye, ticarî mal vergisi (uşûr) ve diğer bazı gelirleri ifade eder. *Ganimet* de dahil olmak üzere gayri müslimlerden alınan her türlü malın bu kapsamda olduğunu düşünenler bulunmakla beraber yaygın görüşe göre ganimet fey'in kapsamı dışındadır. Kelimenin sözlük anlamıyla terim anlamı arasındaki bağ hakkında farklı izahlar yapılmıştır.

6 ve 7. âyetlerin aynı konuyu mu yoksa ayrı konuları mı düzenlediği noktasında önemli bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Âlimlerin birçoğuna göre bu âyetler ayrı durumları düzenlemektedir: 6. âyette savaş olmaksızın ele geçirilen mallar söz konusudur; bunlar Hz. Peygamber'e ait olup başkalarına pay ayrılmamıştır. Nadîroğulları'nın yerlerinden çıkarılmasıyla elde edilen mallar bu türe örnektir. 7. âyet ve devamı ise savaş sonucunda ele geçen –menkuller dışındaki– mallarla ilgilidir.

Savaş sonucunda elde edilen menkul malların (ganimetlerin) hükmü Enfâl sûresinde açıklanmıştır. Bu anlayışa göre savaş sonucu elde edilen araziler, bunların gelirleri, gayri müslimlerden alınan *haraç* ve *cizye* vergileri feyʾ kabul edilir ve 7-10. âyetler esas alınarak işleme tâbi tutulur. Bu âyetlerde söz konusu edilen hak sahipleri, 7. âyette sayılanlar, 8 ve 9. âyetlerde anılan muhacir (Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlar) ve ensar (muhacirleri bağırlarına basan Medine müslümanları) ile –10. âyette belirtildiği üzere– onları takip eden müslümanlar yani sonradan gelen bütün ümmettir. Yaygın kanaate göre Hz. Ömer bu anlayışa sahip bulunuyordu; Taberî'nin tercihi de bu yöndedir. Buna karşılık İmam Şâfiî ve onun görüşünü benimseyenler, bu iki âyeti birlikte değerlendirip 7. âyeti önceki âyetin açıklaması olarak kabul ederler; onlar burada sadece, savaş yoluyla elde edilmeyen malların ve hükmünün söz konusu olduğu kanaatindedirler. Bu anlayışın en önemli pratik sonucu, savaş yoluyla elde edilen arazilerin de ganimet hükmünde sayılması ve beşte dördünün savaşa katılanlar arasında dağıtılmasıdır. Öte yandan, yine bu anlayışa göre barış yoluyla elde edilen mallar (feyʾ), ganimette olduğu gibi beşe bölünüp ganimetin beşte birinin dağıtıldığı zümreye dağıtılır, kalan beşte dört yalnız Hz. Peygamber'in hakkı olup o bunu Allah'ın kendisine gösterdiği yerlere harcar. Burada beşte birin (humus) ayrılmasından söz edilmemekle beraber, ganimetin beşte birinin sarf yerleriyle feyʾin dağıtılacağı kimselerin aynı olması ve bu malların aynı kaynaktan yani gayrı müslimlerden elde edilmesi Şâfiî'yi böyle bir kanaate yöneltmiştir.

Hz. Ömer döneminde Irak topraklarının fethedilmesi üzerine Sevâd (Irak) arazisinin hangi statüye tâbi tutulacağına ilişkin olarak sahâbe arasında cereyan eden tartışmalar ve bunun ardından ortaya çıkan uygulama örneği hukuk doktrinlerinin bu konudaki tercihlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Sevâd topraklarının fethedilmesini takiben gaziler başkumandan Saʿd b. Ebû Vakkas'a başvurup bu toprakların da diğer ganimet malları gibi kendilerine dağıtılmasını istemişler, o da bu talebi Halife Hz. Ömer'e iletmişti. Ömer konuyu sahâbe ile geniş biçimde tartıştıktan sonra menkul malların (ganimet statüsünde olmak üzere) müslüman askerler arasında dağıtılmasına, arazi ve akarsuların ise –bu

sûrenin 7-10. âyetlerine dayanarak– müslümanların yararına vakıf (feyʾ mevkufe) olmak üzere sahiplerinin elinde bırakılmasına ve bunlardan elde edilecek haraç vergisinin müslümanların atıyyelerine dahil edilmesine (devlet hazinesine irat kaydedilmesine) karar vermiş ve bu yönde uygulama yapması için Saʿd b. Ebû Vakkās'a yazılı talimat göndermiştir. Bu uygulamayı diğer deliller ışığında değerlendiren hukuk doktrinleri birbirinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlardan Hanefî mezhebine göre savaş yoluyla elde edilen taşınmazlarda devlet başkanının geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır: Devlet başkanı duruma ve şartlara göre uygun görürse, Enfâl sûresinin 41. âyetinin hükümleri doğrultusunda –beşte birini ayırdıktan sonra– toprağı gazilere taksim eder, bu durumda arazi öşür toprağı olur; bunu uygun görmezse Hz. Ömer'in Sevâd toprakları hakkında yaptığı gibi yerli halkın elinde bırakır ve karşılığında haraç vergisi yükler, bu takdirde arazi haraç toprağı olur. İmam Mâlik'e göre savaş yoluyla ele geçirilen arazi esas itibariyle dağıtılmaz; bu topraklar bütün müslümanlar için ortak bir vakıftır. Geliri ümmetin yararına sarfedilir. Ancak ümmetin menfaati taksimi gerektiriyorsa devlet başkanı bu tür toprakların taksimine de karar verebilir. Şâfiîler'e göre ise savaş yoluyla alınan topraklar ganimet hükümlerine tâbi olup devlet beşte bir hisse alır ve kalanı savaşanlara dağıtılır. Hz. Ömer'in uygulamasına gelince, İmam Şâfiî –Hz. Peygamber dönemindeki bir örnekten de yararlanarak– bunun savaşa katılanların rızası alınarak yapıldığını savunur. Hanbelîler'in bu konudaki yaklaşımı hakkında Şâfiî ve Mâlikîler'in görüşünü paylaşan iki farklı rivayet bulunmaktadır. Toprak hukukuyla ilgili doktrin görüşleri yukarıda özetlendiği şekilde olmakla beraber uygulamada arazi daima feyʾ hükümlerine tâbi kılınarak ganimet hukuku dışında tutulmuş, dolayısıyla savaşanlara dağıtılması cihetine gidilmemiştir (daha fazla bilgi için bk. Taberî, XXVIII, 35-39; Mustafa Fayda, "Feyʾ", *DİA*, XII, 511-513; Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 351-354; ganimet hakkında bilgi için bk. Enfâl 8/1, 41).

Hz. Ömer, 7. âyetin "İçinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir servet olmasın diye böyledir" şeklinde çevrilen kısmını, toplum olarak elde edilen ve üretilen maddî değerlerin belirli kişilerin ellerinde tedavül edip kalmaması, sosyal adaletin sağlanması ve refahın geniş

kitlelere yayılması gereğini vurgulayan bir ifade olarak anladığı için, pek çok sahâbî tarafından savunulan –ve şeklî bir bakışla haklı gibi görünen– Irak arazisinin taksim edilmesi yönündeki görüşe katılmamış, özellikle âyetin bu kısmını delil göstererek ve taksim halinde ortaya çıkabilecek sorunlara dikkat çekerek onları bu arazilerin kamu gelirlerini arttıran bir kaynak haline getirilmesi hususunda ikna etmiştir. Bu tartışmalar sırasında Hz. Ömer'in, sosyal politikayla ilgili temel düşünceye atıf yapan ifadeler kullandığı da görülmektedir.

*Resûl*ün çoğulu olan 6. âyetteki *rusül* (elçiler) kelimesi genellikle "peygamberler" şeklinde anlaşılmış ve burada Hz. Muhammed'in kastedildiği yorumu yapılmıştır. Birçok âyette Allah'ın melekleri de müminlerin muzaffer olması için görevlendirdiği, yine meleklerin "elçiler" olarak nitelendirildiği dikkate alındığında, burada onların da bu kelimenin kapsamında düşünülmesi mümkündür. 7. âyetteki "Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının" şeklinde çevrilen cümle, bağlamı dikkate alınarak fey' ve ganimet gibi şeylerin dağıtımında Hz. Peygamber'in kullandığı takdir yetkisine saygılı olunması gerektiği şeklinde açıklandığı gibi, kapsamlı bir ifade olması sebebiyle genellikle, Hz. Peygamber'in sünnetinin müslümanlar açısından bağlayıcı bir kaynak olduğunun Kur'an'daki dayanakları arasında da zikredilir.

8. âyetle öncesi arasındaki anlam bağı konusunda değişik görüşler bulunmakla birlikte bunlar daha çok gramer açısından yapılmış izahlar niteliğindedir. Devamındaki iki âyetle birlikte değerlendirildiğinde burada muhacirlerin, eşsiz iman tezahürleri ve unutulmaz özverili davranışlarıyla İslâm tebliğinde tuttuğu özel ve seçkin yere, dolayısıyla bütün zamanlarda yaşayan müminlerin onları sevgi ve saygıyla anmalarının bir vefa borcu olduğuna, hayatta oldukları sürece de –müslümanların elde ettikleri maddî imkânlar paylaştırılırken– bu gruptaki yoksulların öncelikli olarak düşünülmesi gerektiğine dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Yine tasvir üslûbunun hakim olduğu 9. âyette, Hz. Peygamber'e ve onunla birlikte Medine'ye hicret eden muhacirlere kucak açmış, bütün imkânlarını onlarla paylaşmaktan mutluluk duymuş hatta onları kendilerine tercih etmiş bulunan ensar övülmekte, onların da daima sevgi ve saygıyla yâdedilmesi gereken bu örnek nesle ait fotoğrafın en önemli ikinci karesini oluşturdukları hatırlatılmış olmaktadır. Ensarın bu örnek

kişiliğinden söz edilirken "ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler" ifadesi kullanıldığından, İslâm ahlâkçıları burada geçen fiilden hareketle, cömertlik erdeminin özel bir türü olarak "(başkasını) kendisine tercih etme" anlamına gelen *îsâr* terimini geliştirmişlerdir. 10. âyette ise, didaktik bir üslûp kullanılarak bir yandan sonraki müslüman nesillerin nasıl davranmaları gerektiği açıklanmakta, onların da ben merkezli değil özgeci bir düşünce ve davranış biçimine sahip olmaları özendirilmekte, diğer yandan da dolaylı olarak her dönemdeki müminlerin daha sonra gelecek nesillerin kendilerini hayırla yâdetmelerini sağlayacak tarzda hareket etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer –yukarıda açıklandığı üzere– Irak topraklarının fethini takiben bunların ganimet hükmünde sayılıp gaziler arasında dağıtılması talebine karşı direnirken, ashap ile yaptığı tartışmalarda özellikle bu âyetlerden etkilenerek hep "sonraki nesiller" temasına vurgu yapmış; başlangıçta işin bu yönüne dikkat etmemiş olan sahâbîler de Resûlullah'ın mektebinde yetişmiş olmanın kendilerine sağladığı formasyon sayesinde çok geçmeden bu argümanla ikna olmuşlardır. Bu da, toplum olarak övgüye lâyık, iyi müslüman düzeyine erişebilmek için, sahip olunan imkânları hoyratça kullanmama, gelecek nesilleri ağır yük ve borç altına sokacak, kısaca kendilerini kötülükle anmalarına yol açacak davranışlardan kaçınma sorumluluğunun bilincini taşımak gerektiğini ortaya koymaktadır.

Barış veya savaş yoluyla elde edilen maddî imkânların paylaştırılması bağlamında yer aldığı için tefsirlerde buradan çıkacak hukukî sonuçlara ilişkin açıklamalara geniş bir yer verilmiş olmakla beraber, dikkatle incelendiğinde bu üç âyette, ideal mümin tipi ve karakteriyle ilgili tasvirlerin ve eğitici-öğretici uyarıların hakim olduğu görülür. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: **a)** Bütün hayırlı eylemlerde, başarılı olmak için kendi gücüne değil Allah'ın lutuf ve inayetine olan inancı öne çıkarmak, bir başka anlatımla "özgüven"i kişisel tercih ve yeteneklerini kusursuz kabul etme değil, özündeki imanı hayata geçirme ve onun kurtarıcılığına güvenme anlamında almak; **b)** Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı amaç edinmek, bütün davranışlarını bu ilkeye göre anlamlandırmak; **c)** Allah'a ve resulüne yardım yani Allah'ın buyruk ve yasaklarını tebliğ uğruna gerektiğinde en değerli dünyevî arzu ve çıkarlarını feda edebilmek; **d)** Dürüstlükten ödün vermemek, söze sadakat göstermek; **e)** Darda olan mümin kardeşine

kucak açmak; ama imkânlarını onunla paylaşırken ve onun için özveride bulunurken bunun sevgi temeline dayalı kalmasına özen göstermek, yani içindeki şeytanî dürtülere karşı mücadele vererek davranışlarının içtenliğini korumak, yapmacıklıktan ve gösterişten uzak durmaya çalışmak; **f)** Beşerî zaaflara karşı daima Allah'ın yardımına ve korumasına sığınmak; **g)** Allah'ın şefkat ve merhametinin herkesi kuşatacak enginlikte olduğuna yürekten inanmak, kendisi için olduğu kadar mümin kardeşleri için de O'nun bağışlamasını dilemek, başkalarının kusurunu gördüğünde kendisinin de bir beşer olduğunu ve benzer kusurlar işleyebileceğini hatırlamak (muhacir ve ensar hakkında ayrıca bk. Tevbe 9/100).

9. âyetin "onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar" meâlindeki kısmında geçen *tebevvee* fiilinin "bir yeri mekân tutmak, oraya yerleşmek" anlamları yanında "hazırlamak, hazırlanmak" mânaları da vardır. Genellikle âyet bu fiilin ilk anlamına göre yorumlanmakta, bu durumda ibarenin lafzî karşılığı "onlardan önce bu yurda ve imana yerleşmiş olanlar" şeklinde olmaktadır. "İmana yerleşme" denemeyeceği için de iman kelimesinden önce metinde yer almayan başka bir fiilin bulunduğu kabul edilerek bu kısma "içtenlikle iman edenler" tarzında mâna verilmektedir (Zemahşerî, IV, 82). Meâlde bu yaklaşım esas alınmıştır. İbn Atıyye ise "dâr" ile "iman" kelimeleri arasındaki "ve" bağlacının "beraberlik" anlamında düşünülebileceği kanaatindedir. İbn Âşûr –fazla taraftarı olmamakla beraber– en iyi yorumun bu olduğunu söyler; Elmalılı da, böylece metinde yer almayan bazı lafızları var saymaya gerek kalmayacağını belirterek bu yorumu güzel bulur (bk. İbn Atıyye, V, 287; İbn Âşûr, XXVIII, 90-91; Elmalılı, VII, 4842). Bizce de bu yaklaşım yerinde olmakla birlikte, bu takdirde anılan fiilin "hazırlama" mânasını esas alıp âyetin belirtilen kısmını "onlardan önce imanla bu yurdu hazırlamış olanlar" şeklinde çevirmek uygun olur; zira "onlardan önce bu yurtla imanı birlikte edinmiş olanlar" veya "onlardan önce imanla bu yurda yerleşmiş olanlar" tarzında bir mâna vâkıaya uymaz, ensarın o yurdu imandan çok önce edindikleri realitesine ters düşer.

Yine bu âyette geçen *şuh* kelimesi ve "şuhhu nefsih" tamlaması değişik mânalarla açıklanmıştır. Birçok müfessire göre bu kelime "cimrilik huyunun ileri derecesi" veya "cimri olmanın yanı sıra başkalarının elindeki imkânları da kıskanma" anlamına gelir. Biz özellikle Zemahşerî'nin

açıklamasından yararlanarak âyetin ilgili kısmını, "Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa" diye çevirdik. Birçok müfessire göre de bu kısım "Allah'ın yasakladıklarından uzak durma, haram yememe, buyruklarını yerine getirme ve helalden yararlanma konusunda nefsine yenilmeyen, kişisel ihtiraslarına karşı direnebilen" anlamına gelmektedir. Râzî, bunu "cimriliğe iten hâlet-i ruhiye" diye açıklar ki buna göre âyetin bu kısmını "kim cimrilik duygusundan korunursa" şeklinde tercüme etmek mümkündür (Taberî, XXVIII, 43-44; Zemahşerî, IV, 82; Râzî, XXIX, 287-288; Şevkânî, V, 232-233).

10. âyette muhacir ve ensar dışındaki sahâbîlerin kastedildiği yorumu da yapılmış olmakla beraber âlimlerin çoğunluğuna göre maksat, tâbiîn ve onların ardından kıyamete kadar gelecek bütün müslüman nesillerdir. Yine bu âyetin "Kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma" diye çevrilen kısmında geçen *gıl* kelimesi daha çok "kin" anlamıyla karşılanmış olmakla beraber "kötü inanç, kanaat" mânasına da gelmektedir (İbn Atıyye, V, 288). Öte yandan bu âyetteki örnek ifade, ebediyet âlemine intikal etmiş müminler için hayır dualarda bulunma ve onların bağışlanmasını dilemenin meşrû ve güzel bir davranış olduğunu canlı biçimde ortaya koymaktadır.

11 – 17

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ
أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ
﴿١١﴾ لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ
وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ

رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ
١٣ لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا اِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ اَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ
بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ١٤ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا
وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ١٥ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ
اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ اِنِّي بَرِيٓءٌ مِنْكَ اِنِّيٓ اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ١٦
فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَآ اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا
الظَّالِمِينَ ١٧

Meâli

11. Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i kitap'tan inkârcı yandaşlarına, "Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda (onlarla olmayın diyen) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız" diyorlar. Allah şahittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar. **12.** Oysa çıkarılsalar asla onlarla beraber çıkmazlar, onlara savaş açılsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da, muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar. Ve sonunda yardımsız kalırlar. **13.** Şu bir gerçek ki onların yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur! **14.** Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar. Kendi aralarındaki gerginlik ve çatışma şiddetlidir: Sen onları birlik içinde sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır.

Çünkü onlar aklını iyi kullanamayan kimselerdir. **15.** Kendilerinden az öncekilerin durumu gibi: Onlar yaptıklarının cezasını tatmışlardı ve onları elem veren bir azap beklemektedir. **16.** Münafıkların durumu tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana "İnkâr et" der; o inkâr edince de, "Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım" der. **17.** Ama ikisinin de âkıbeti, içinde ebedî kalacakları ateşe girmek olacaktır! İşte zalimlerin cezası budur!

Tefsiri

11-17. Nadîroğulları'yla gizli gizli haberleşip Hz. Peygamber ve ashabına karşı direnmeleri için onlara yardım vaadinde bulunan münafıkların sonuçsuz kalan girişimlerine ve bu iki grubun zaaflarına değinilerek Hz. Peygamber'in ve müslümanların mâneviyatı yükseltilmekte; aynı zamanda dolaylı bir üslûpla müminler, karakter bozukluğuna yol açan bu tür davranışlardan sakındırılmaktadır.

Sûrenin başından bu kümenin sonuna kadarki kısmının Benî Nadîr'in sürgün edilmesi olayının bitiminden sonra nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Burada şimdiki veya geniş zaman kullanılmış olması Kur'an'da benzerlerine rastlanan bir üslûp olup bu âyetlerin olaydan önce inmiş olduğunu göstermez (İbn Âşûr, XXVIII, 98-99; Derveze, VIII, 220-221). Bununla birlikte bu kısmın münafıkların gizli muhaberelerini Resûlullah'a bildirmek üzere olay sırasında inmiş olması da ihtimal dışı değildir. Elmalılı –özellikle şimdiki zaman kullanılmasından hareketle– bu ihtimali tercih etmektedir (VII, 4855-4856). Öte yandan, özellikle 11 ve 12. âyetlerde yer alan şart cümleleri dolayısıyla hatıra gelebilecek sorulara cevap olmak üzere birçok müfessirin belirttiği üzere, burada bire bir muayyen bir olayın tasvirinden çok münafıkların ve sözlerine sadakat göstermeyen yahudilerin karakter yapılarıyla ilgili genel bir anlatımın söz konusu olduğu da göz ardı edilmemelidir.

"Yandaşlar" diye çevirdiğimiz 11. âyetteki *ihvân* (kardeşler) kelimesinin "inkâr eden" sıfatıyla birlikte kullanılmış olması, münafıklarla yahudilerin bazı inançlarda kesiştiklerini göstermektedir. Buna göre "Ehl-i kitap'tan inkârcı yandaşları" diye çevrilen ifade, bu iki kesimin, Hz.

Muhammed'in peygamberliğini inkâr hususunda birleştiklerini belirtmektedir (İbn Âşûr, XXVIII, 99).

12. âyetin son cümlesinden 15. âyetin sonuna kadar özne ve tümleç olarak yer alan "onlar" zamirleriyle yahudilerin ve bunlarla iş birliği yapmaya kalkışan münafıkların birlikte kastedilmiş olması muhtemeldir; fakat bu kısımdaki tasvir yahudilerin durumuna daha uygun düşmektedir.

13. âyette onların Allah'tan çok müslümanlardan korktuğu belirtilirken "yüreklerinde" kaydının konması, bazı müfessirlerce, bu konuda da iki yüzlü davrandıklarına delâlet bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre anlam şöyle olmaktadır: Onlar derin bir Allah korkusu taşıdıkları izlenimi verirler, halbuki gerçekte sizden korkmaktadırlar. Fakat bu cümleyi "Onlar kendilerine cesur görüntüsü veren kimseler oldukları için size karşı taşıdıkları korkuları gizlerler; ama yüreklerinde size karşı büyük bir korku taşımaktadırlar" şeklinde yorumlamak da mümkündür (Zemahşerî, IV, 83). Âyetin sonunda "anlayışı kıt bir topluluk oldukları"nın ifade edildiği göz önüne alınırsa, asıl maksadın söz konusu kimselerin Allah'tan çok insanlardan korktuklarını hatırlatıp müminlerden kısa vadede gelebilecek zararı hesap ettikleri halde ileride Allah'ın kendilerine vereceği cezayı göz ardı etme basiretsizliklerini eleştirmek olduğu söylenebilir (İbn Atıyye, V, 289).

14. âyetin "Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar" diye çevrilen kısmını, ilgili yorumlar ışığında şu iki şekilde açıklamak mümkündür: **a)** "Onlar toplu haldeyken bile sizinle, müstahkem yerlerde ve siperler ardında olmaksızın savaşa girmezler"; **b)** "Onlar ittifak edip sizinle birlikte savaşmazlar, her bir grup kendi kalesinde, güvenli bölgesinde savaşabilir." Burada geçen ve "topu birden" diye tercüme edilen *cemîan* kelimesi ve cümle içindeki rolü hakkında yapılan farklı yorumlardan çıkan ortak sonuç şudur: Müslümanlar münafıkların ve ahidlerini bozan yahudilerin blöflerine aldırış etmemelidir; zira onlar bütün şartlarda savaşı göze alacak cesaret ve özveri duygusuna ve müşterek bir gaye uğruna canlarını feda edebilecek imana ve ruha sahip değildirler; böyle bir birlik ruhu içinde değil, sadece kendilerini sağlama alabildikleri durumlarda veya bulundukları mevzide kendilerini korumak üzere savaşırlar (Râzî,

XXIX, 289-290; İbn Âşûr, XXVIII, 104-105). Yine bu âyette geçen *be's* kelimesi "güç, azap, sıkıntı, kuvvetli muharebe ve çekişme" gibi mânalara gelmektedir ve âyetin, "Kendi aralarındaki gerginlik ve çatışma şiddetlidir" diye çevrilen kısmı için buradaki bağlama göre değişik açıklamalar yapılmıştır, bunların başlıcaları şunlardır: **a)** Aralarında gönül bağı yoktur, birlik beraberlik ruhundan yoksundurlar, gerçekte birbirlerine düşmandırlar. Âyetin devamı bu mânayı destekler niteliktedir. **b)** Onların güç ve cesaretleri birbirlerine karşıdır; müminlere karşı savaşacak olsalar aynı kuvvet ve cesareti koruyamazlar. **c)** Onlar kendi aralarında savaş konusunu hararetli biçimde tartışırlar, güçlü olduklarından söz ederler ama bu, sözden öteye geçmez; iş ciddiye binince siperlerin arkasına siner kalırlar (Râzî, XXIX, 290). Bu âyette, bir toplumun birlik ve beraberlik ruhu içinde olmaması durumunun "aklını iyi kullanmamaları" gerekçesiyle açıklanması, toplumsal dayanışmanın sırf duygu bağları temeline değil aynı zamanda rasyonel esaslar üzerine dayalı olabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde oradaki muhtelif sosyal gruplarla karşılıklı hak ve vecîbeleri düzenleyen bir hukukî metin hazırlayıp ilgililere imzalatmış, bu taahhütlere uyulduğu sürece –farklı inanç gruplarından oluşmasına rağmen– Medine toplumu huzur ve güven içinde olabilmişti (bk. Mehmet Akif Aydın, "Anayasa", *DİA*, III, 153-154).

Bazı müfessirler 15. âyette geçen "kendilerinden az öncekiler" anlamındaki ifadeyle, Bedir Savaşı'nda perişan olan müşriklerin durumuna atıfta bulunulduğu kanaatindedirler. Fakat bu savaş sonrasında ahidlerini bozmaları sebebiyle Medine'den sürgün edilen Benî Kaynuka' yahudilerinin durumunun kastedilmiş olması ihtimali daha kuvvetli görünmektedir. Şöyle ki, Bedir Savaşı sonrasında Benî Kaynuka' mensupları müslümanları çekemedikleri için Hz. Peygamber'le aralarındaki antlaşmayı ihlâl edici konuşmalar yapmaya başlamışlar ve bu tavırları sebebiyle Resûlullah tarafından uyarılmışlar, ama onlar Hz. Peygamber'e küstahça bir cevap vermişlerdi (bk. Âl-i İmrân 3/12). Nihayet bir gün Medine çarşısında kuyumculuk yapan bu kabileye mensup bir esnafın müslümanlardan bir hanımın iffetine dokunan ve onu aşağılayan eylemi bardağı taşıran damla oldu. O esnaf oradan geçen

bir müslüman tarafından öldürülünce antlaşmayı feshettiklerini açıkça ilân edip kalelerine kapandılar ve savaş haline girdiler. Müslümanlar tarafından yapılan kuşatma sonunda teslim oldular ve sürgün edildiler (ayrıca bk. Enfâl 8/55-57). Burada münafıkların ve geçmiş ümmetlerdeki benzerlerinin kastedildiği yorumu da yapılmıştır. Ancak İbn Atıyye bunun mâkul bir yorum olabilmesi için Hz. Mûsâ dönemi gibi nisbeten yakın bir zaman olarak düşünülmesi veya "az önce"yi "tatma"nın zarfı olarak kabul edip bu cümleye, "Onların durumu kendilerinden az önce cezalarını tadanların durumu gibidir" şeklinde mâna verilmesi gerektiğini belirtir (V, 290).

16. âyette iki yüzlülük ederek insanları kandıran münafıkların bu yöntemi şeytanın insanı doğru yoldan saptırırken uyguladığı taktiğe benzetilmiştir (ayrıca bk. İbrâhim 14/22). Ama –17. âyette belirtildiği üzere– bu ilişkide kendisine uyulan gibi uyanın da sonu ateştir; çünkü kendisine verilen irade gücünü doğru istikamette kullanmamıştır. Şu halde –burada söz konusu edilen olayda– münafıklar yaptıkları tahriklerin karşılığını görmeye, aynı şekilde yahudiler de münafıklara uymanın sonuçlarına katlanmaya mahkûmdurlar; benzer durumlar da buna göre düşünülmelidir (buradaki benzetmeyi muayyen bazı kişilerin yaptıklarıyla açıklama örnekleri için bk. Taberî, XXVIII, 49-50; Elmalılı, VII, 4861-4863).

18 – 24

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ
وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ
نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾ لَا يَسْتَوٖٓي
اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِۜ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾ لَوْ اَنْزَلْنَا
هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَتِلْكَ

الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿٢٢﴾
هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ
الْمُهَيْمِنُ الْعَز۪يزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾
هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۜ
يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٤﴾

Meâl

18. Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına bir baksın. Allah'a itaatsizlikten sakının. Şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. **19.** Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır. **20.** Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir. Muratlarına erecek olanlar ancak cennet ehlidir. **21.** Şayet biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz. **22.** O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilir. O Rahmândır, rahîmdir. **23.** O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir. **24.** O, takdir ettiği gibi yaratan, örneği olmadan canlıları var eden, biçim ve özellik veren

Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O azîzdir, hakîmdir.

Tefsiri

18-20. Müminler imanlarının gereği konusunda nefis muhasebesi yapmaya çağırılmakta, Allah'ı unuttukları için kötü âkıbete duçâr olanların durumuna düşmeme uyarısı yapılmakta, bu dünyada insanlara diledikleri yolu seçme özgürlüğü verilmiş olmasının onların sınanması amacına bağlı olduğu ve burada yapılıp edilenlerin cennet ve cehennem şeklinde birbirine zıt iki karşılık bulacağı hatırlatılmaktadır.

18. âyette geçen ve "yarın" anlamına gelen *gad* kelimesinin Kur'an'da zarf olarak kullanımları bulunmakla beraber bu şekilde ("yarın için" mânasında) kullanıldığı tek âyet budur. Bir taraftan mecazi bir anlatımla hesap gününün çok yakın olduğuna dikkat çekilirken, diğer taraftan da kelime nekre (belirsiz) şekilde kullanılarak o günün önemine, dehşetine ve mahiyetinin insanlar tarafından bilinemezliğine îmada bulunulmaktadır. Âyette *nefs* kelimesinin nekre olarak kullanılması ise, (yükümlü olan) her şahsın tek tek bu muhasebeyi yapma durumunda olduğunu belirtmek içindir; bu sebeple "herkes" şeklinde çevrilmiştir (Zemahşerî, IV, 84). Burada herkesin yarın için ne hazırladığına bakması istenirken öncelikli mânanın âhiret hazırlığı ve nefis muhasebesi yapmak olduğu açıktır. İnsanın ömrünü yaratılış amacına uygun geçirmek üzere dünya hayatıyla ilgili olarak geleceğe dönük plan yapması da son tahlilde bu mânanın dışında değildir. Hatta Allah Teâlâ'nın bağışlayıcılığına ve içtenlikle yapılan tövbeleri kabul ettiğine vurgu yapan âyet ve hadisler ışığında, bu ifadeden, müminin geçmişte ne kadar kusurlu davranmış olursa olsun samimi bir pişmanlık duyarak Allah'a yalvarması ve kalan zamanını doğru yönde değerlendirmesinin, bakışını ileriye yöneltmesinin istendiği anlamı da çıkarılabilir. Gerçek kişiliği bulunmamakla beraber amacı olan varlıklar olduğu için ticarî şirket ve dernek gibi tüzel kişiler de, plan hedeflerine ulaşıp ulaşmadıkları ve bu açıdan hangi noktada bulundukları hususunda belirli zaman aralıklarında bir değerlendirme yapmak; tüzel kişiliğin özelliğine göre meselâ kâr-zarar bilançosu, geçmiş dönemle ilgili faaliyet raporu hazırlamak, bunları ve geleceğe yönelik tasarılarını ilgili organlarında karara bağlamak durumundadır. İnsanların da gerek birey gerekse toplum düzeyin-

de, hayat yolunda varlık gayelerine uygun bir mesafe alıp almadıklarını, kendilerine verilen imkânları yerli yerince kullanıp kullanmadıklarını, tükettikleri imkânlarla elde ettikleri semereler arasında denge bulunup bulunmadığını sık sık gözden geçirmeleri gerekir. Ömrün ne zaman sona ereceği bilinmemekle beraber her an sona erebileceği ihtimali bulunduğundan bu muhasebenin sabit periyotlara bağlanması da doğru olmaz. Hayatın akışı içinde nefis muhasebesini ihmal edenler için hastalanma, yakın çevresindeki ölümler gibi bazı hatırlatıcı işaretler bulunduğu gibi, yüce dinimizde, zamanın süratle akıp gittiğine daha bir dikkatle bakabilmemiz ve bu görevi hatırlamamız için (cuma günü ve Kadir gecesi gibi) bazı mübarek gün ve geceler de belirlenmiştir.

Bu âyette iki defa geçen "sakınma" (ittikā) ifadesinden ikincisi pekiştirme amacı taşımaktadır. Bağlam dikkate alınarak, bunlardan ilkini Allah'a sevgi ve bağlılık gösterip emirlerini yerine getirme, ikincisini ise Allah'a karşı gelmekten sakınıp yasaklarına uyma konusunda titizlik göstermeye çağrı olarak düşünmek mümkündür (Zemahşerî, IV, 84). İkinciyi, "Belirtilen hali koruyun, takvâda dâim olun" mânasıyla açıklayanlar da vardır (İbn Âşûr, XXVIII, 112).

19. âyetteki "Allah'ı unutmak"tan maksadın, Allah'ın kulu olduğu bilincinden yoksunluk ve O'na karşı kulluk borcunu umursamama olduğu anlaşılmaktadır. Tevbe sûresinin 67. âyetinde aynı fiil kullanılarak münafıkların Allah'ı umursamadıkları, Allah'ın da onları kendi hallerine bıraktığı yani O'nun inâyetine lâyık görülmedikleri ve kendi tercihlerinin sorumluluğuyla baş başa kaldıkları belirtilmiştir. Burada "Allah'ı unutma"nın yaptırımı ve sonucu, "Allah'ın da onlara kendilerini unutturması" şeklinde ifade edilmiştir ki bu, Allah bilincine sahip olmayan kişinin kâmil mânada insan olma şuurunun da zayıflayacağı anlamına gelir. Bir başka anlatımla, etrafını kuşatan bunca kanıta ve kendisine verilen akıl nimetine rağmen Allah'ı unutan, O'na kul olma idraki içinde olmayan kişi gerçek anlamda kendine yabancılaşmaya, dolayısıyla hayatını boşa geçirmeye mahkûmdur. İnsanın ömür nimetini bu şekilde heder etmesi ise karşılıksız kalmayacak, 20. âyette belirtildiği üzere, –bu dünyadakinden farklı olarak– âhirette, sorumluluğunun idraki içinde davrananlardan tam olarak ayırt edilip hak ettiği muameleyi görecektir. Müfessirlerin birçoğu tarafından 19. âyet, Allah'ın, kendisine

karşı görevlerini yerine getirmeyenlere, iyilik yapmayı ve kötülüklerden sakınmayı unutturması, onları bu paydan ve mutluluktan mahrum etmesi şeklinde açıklanmıştır (Taberî, XXVIII, 52-53; Şevkânî, V, 237). Bu âyetten, insanın kendini tanıması yani var oluş amacını idrak edip onu unutmaması halinde rabbini de bilmiş ve tanımış olacağı mânası da çıkarılabilir. Hz. Ali'den nakledilen "Sen kendini bil ki rabbini de bilesin" ve "Kendini bilmeyen rabbini de bilmez" anlamındaki vecizeler bu yorumu destekleyici niteliktedir (İbn Atıyye, V, 291).

21. Hemen bütün milletlerin edebiyatlarında heybetin, sağlamlığın ve yüksekliğin sembolü olarak yer alan ve yeryüzünde başı göğe değen yegâne coğrafî unsur gibi düşünüldüğünden insanların tasavvurlarını çokça etkilemiş olan dağ motifi üzerine kurulu bir temsile yer verilmektedir. Âyetin sonunda belirtildiği üzere burada herkesin anlatılmak istenen mânayı kolayca kavrayabilmesi için somut bir örnekten yararlanılmıştır; asıl amaç, Kur'an'ın içerdiği mesajın önemini ve ona muhatap olan insanın ne büyük sorumluluk altında bulunduğunu vurgulamaktır. Bu örnekle ilgili açıklamaları şöyle özetlemek mümkündür: Şayet bir dağa insana verildiği gibi şuur verilmiş olsaydı o heybet timsali eğilmez dağ bile Allah'ın sıfatlarını bilmenin ve sorumluluk duygusunun sonucu olarak O'nun azameti, kudreti ve evrendeki mutlak egemenliği karşısında sonsuz bir saygıyla eğilirdi; ama bununla kalmaz, O'na kulluk etmek için kendini parçalardı. İnsanlar ise genellikle omuzlarındaki yükü hissetmemek için direnmekte ve gaflet içinde ömürlerini tüketmektedirler. Burada dikkat çeken bir husus, yine âyetin sonunda ifade edildiği üzere, bu örnekten sonuç çıkarmanın da yine insana, daha doğrusu onun muhakeme yeteneğini kullanmasına bağlı olmasıdır (benzer bir temsil için bk. Ahzâb 33/72; Kur'an'ın âyetleri üzerinde düşünme gereği hakkında bk. Sâd 38/29).

22-24. Cenâb-ı Hak, "Allah" ismini en başa koyarak kendisinin bazı isim ve sıfatlarını özellikle anmakta, ardından en güzel isimlerin kendisine ait olduğunu hatırlatmaktadır.

Kulluk bilincine erişmiş olanların taşıması gereken Allah korkusuna değinen 21. âyetin açıklaması mahiyetindeki bu âyetlerde bile önce Allah Teâlâ'nın birliğine, sonra ilminin sınırsızlığına, hemen bunların ardın-

dan da rahmet ve şefkatinin enginliğine yer verilmesi, Yüce Rabbimizi diğer isim ve sıfatlarını da unutmadan, ama her şeyden önce sevgi, şefkat ve bağışlayıcılık nitelikleriyle düşünmemiz ve bizim de bütün yaratılmışlara karşı bu tavrı öncelememiz gerektiğini gösterme açısından dikkat çekicidir.

"En güzel isimler" diye çevirdiğimiz 24. âyetteki *esmâ-i hüsnâ* terimi, "Allah Teâlâ'nın en güzel niteliklerine ve en mükemmel anlamlara delâlet eden isimleri" demektir (bilgi için bk. A'râf 7/180; "Allah" hakkında bk. Bakara 2/255; "Rahmân" ve "rahîm" hakkında bk. Fâtiha 1/1). Genellikle birden fazla mâna ile açıklanan esmâ-i hüsnâdan 23-24. âyetlerde geçenler için verilen başlıca anlamlar şöyledir: **a)** Melik: Egemenliğin mutlak sahibi, görünen ve görünmeyen âlemlerin yegâne mâliki, **b)** Kuddûs: Her türlü eksiklikten uzak, mutlak kemal sahibi, yaratılmışların tasavvur ve tasvirine sığmaz, kutsî, **c)** Selâm: Esenlik kaynağı, esenlik veren, selâmete çıkaran, **d)** Mü'min: Güven sağlayan, kendisine güvenilen, vaadine itimat edilen, gönlünü imana açanlara iman veren, kendisine güvenenleri korkudan emin kılan, **e)** Müheymin: Görüp gözeten, yöneten ve denetleyen, evrenin mutlak hâkim ve yöneticisi, **f)** Azîz: Üstün, yenilmeyen, mutlak güç sahibi, yegâne galip, izzet ve şanın asıl sahibi ve kaynağı, **g)** Cebbâr: İradesine sınır olmayan, murat ettiğini her durumda icra edebilen, hükmüne ve etkisine karşı direnilemeyen, yaratılmışların halini iyileştiren, yaraları saran, dertlere derman olan, erişilemez, yüceler yücesi, güç ve azamet sahibi, **h)** Mütekebbir: Büyüklüğü apaçık olan, azametini ortaya koyan, büyüklük ancak kendisine yaraşan, büyüklükte eşi olmayan, **ı)** Hâlik: Takdir ettiği gibi yaratan, **i)** Bâri': Örneği olmadan yaratan, yaratmanın bütün evrelerindeki inceliklerin asıl kaynağı, **j)** Musavvir: Biçim ve özellik veren, yarattıklarının maddî ve mânevî, duyularla algılanan ve algılanamayan bütün şekil ve hususiyetlerini belirleyen, **k)** Hakîm: Bütün işleri ve buyrukları yerli yerince olan, hüküm ve hikmet sahibi.

Sûre –ilk âyetinde olduğu gibi– göklerde ve yerde bulunanların hepsinin Allah'ı tesbih ettiği, O'nun azîz ve hakîm olduğu belirtilerek sona ermektedir.

60 (91)

Mümtehine Sûresi

Medine, 13

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmışıncı, iniş sırasına göre doksan birinci sûredir. Ahzâb sûresinden sonra, Nisâ sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.

Adı

Sûre, 10. âyetinde "imtihan edin, sınayın" anlamına gelen *imtehinû* fiili geçtiği için bu adı almıştır. Mümtehine, "imtihan eden" demektir. Bu okunuşa göre "imtihan eden sûre veya bu nitelikteki âyeti içeren sûre" anlamına gelir. "İmtihan edilen kadın" mânasında olmak üzere "Mümtehane" şeklinde de okunmuş olup bir yoruma göre ilk âyette, diğer bir yoruma göre ise 10. âyette kendisine işaret edilen kadın kastedilmektedir. Bu okunuş belirli bir kadınla sınırlı olmaksızın "imtihan edilen kadınlar" anlamıyla da açıklanmıştır.

Konusu

Allah'a ve müminlere düşmanlığını açıkça ortaya koyan ve bu tavırlarını eyleme dönüştürmüş olanlarla dostluk kurulamayacağı, aralarında bazı duygusal bağlar bulunsa bile müslümanların onlarla ilişkilerinde çok dikkatli olmaları gerektiği, ancak müslümanlara karşı fiilî bir husumet içinde olmayan gayri müslimlerle iyi ilişkiler içinde olmaya bir engel bulunmadığı bildirilmekte; tevhid mücadelesinde Hz. İbrâhim ve onun yolundan gidenlerin iyi bir örneklik teşkil ettiği hatırlatılmakta;

Hudeybiye Barış Antlaşması sonrasında meydana gelen bazı gelişmeler ışığında inkârcı taraftan kaçıp gelen kadınların hukukunun korunmasıyla ilgili hükümlere, bu arada Kur'an nazarında kadının statüsüne ışık tutan bir biat uygulamasına yer verilmektedir.

1 – 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّ۪ي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ تُلْقُونَ
اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّۚ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ
وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْۜ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا ف۪ي سَب۪يل۪ي
وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَات۪ي تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِۗ وَاَنَا۬ اَعْلَمُ بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا
اَعْلَنْتُمْۜ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿١﴾ اِنْ يَثْقَفُوكُمْ
يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ
وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَۜ ﴿٢﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْۚ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Ey iman edenler! Eğer benim yolumda cihad etmek ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği

inkâr etmektedirler; üstelik rabbiniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi (yurdunuzdan) çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde dostluk sebebiyle onlara sır veriyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmıştır. **2.** Onlar sizi bir yakalasalar size düşmanca davranırlar, elleriyle ve dilleriyle size kötülük etmeye çalışırlar ve isterler ki sizler de hep inkârcı olasınız. **3.** Kıyamet gününde yakınlarınız da çocuklarınız da size asla fayda vermeyecek. Allah aranızda hükmünü verecek. Yapıp ettiklerinizi Allah görmektedir.

Tefsiri

1-3. Bir sahâbînin, Mekke'deki yakınlarının güvenliklerini sağlamak amacıyla Hz. Peygamber'in verdiği gizli bir bilgiyi Mekke müşriklerine sızdırmaya teşebbüs etmesi olayı ışığında, müminler değerler sıralamasına riayet hususunda uyarılmakta, düşman tarafta kişinin en yakınları bulunsa bile onlarla, Allah'a ve resulüne iman ve bağlılık ilkesiyle bağdaşmayan, emanete hıyanet niteliği taşıyan ve müslümanların güvenliğini ihlâl eden ilişkiler kurulamayacağı bildirilmektedir.

İlk âyetin, sûrenin baş kısmının veya tamamının nüzûl sebebi olarak nakledilen olay özetle şöyledir: Hz. Peygamber Mekke'ye sefer için hazırlık yaparken hedefini gizli tutmuş, sadece sahâbeden belirli kişilere bir sır olarak bunu söylemişti. Konuya ilişkin rivayetler ışığında, bunun Hudeybiye Barış Antlaşması'yla sonuçlanan umre amaçlı sefer veya Mekke'nin fethi için yapılan sefer hazırlığı olduğu yönünde farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Dolayısıyla, birinci ihtimale göre olay hicrî 6., ikinci ihtimale göre 8. yılda meydana gelmiş olmalıdır. Bu hazırlık sürerken âzatlı bir câriye olan Sâre adlı bir kadın Mekke'den Medine'ye gelip maddî yardım için Resûlullah'a başvurdu. Hz. Peygamber ona müslüman olarak mı yoksa sadece göçmen olarak mı geldiğini sordu. O, böyle bir sebeple değil, azatlısı olduğu ailenin Medine'ye hicretinden sonra ihtiyaç içine düşmesinden dolayı geldiğini ve maddî yardıma muhtaç olduğunu ifade etti. Bunun üzerine Resûlullah, onu âzat etmiş bulunan Abdülmuttaliboğulları'nı yardıma teşvik etti. Hz. Peygamber'in kendisine Mekke fethi hazırlığıyla

ilgili bilgi verdiği sahâbîlerden Hâtıb b. Ebû Beltea da bu kadına para ve giyecek yardımı yaptı, bu arada onunla Mekkeliler'e hitaben gizli bir mektup gönderdi. Kadın yola çıktıktan sonra Cebrâil (a.s.) durumu Hz. Peygamber'e bildirdi. Resûlullah hemen –aralarında Hz. Ali'nin de bulunduğu– birkaç sahâbîyi görevlendirip ona yetişmelerini ve mektubu alıp getirmelerini emretti (rivayetlerde diğer sahâbîlerin isimleri konusunda farklılıklar bulunmaktadır). Hz. Peygamber kadını –Mekke istikametinde Medine'ye 12 mil mesafede bulunan– Ravzaihâh'a vardıklarında bir deve hevdeci içinde bulacaklarını bildirmişti. Atlarına binip süratle oraya ulaşan sahâbîler onu elleriyle koymuş gibi buldular. Kadın mektubu kolay bulunamayacak şekilde (bir rivayete göre saçının arasına) saklamıştı. Önce direnmek istedi, fakat başka çaresinin olmadığını anlayınca mektubu sakladığı yerden çıkarıp verdi. Kadının getirilmesi veya cezalandırılması tâlimatı bulunmadığı için serbest bırakıldı. Mektup kendisine ulaşınca Hz. Peygamber Hâtıb'ı sorguladı. O, bunun imanındaki bir zaafla ilgili olmadığını ısrarla belirtip gerekçesini şöyle açıkladı: Yanınızdaki muhâcirlerin Kureyşliler'le akrabalığı bulunduğu için Mekke'deki yakınları ve malları korunmaktadır. Ben ise aslen Kureyşli değilim; onun için ben de yakınlarımın himayesini sağlamak üzere onlara bir jest yapmak istedim. Resûlullah "İşin doğrusunu apaçık söyledi" buyurdu. Gerçekten Hâtıb'ın annesi, oğulları ve kardeşleri Mekke'de bulunuyorlardı ve mektubun içeriği de bir münafıklık unsuru taşımıyor, aksine Resûlullah'a olan güçlü inancını ifade ediyordu. Bir rivayete göre mektupta şöyle bir ifade vardı: "Bilin ki Allah'ın peygamberi (s.a.) gece misali sel gibi akacak bir orduyla size doğru gelmeye hazırlanıyor. Allah'a yemin ederim ki o yalnız başına da gelecek olsa Allah onu size karşı muzaffer kılacaktır; çünkü Allah ona olan vaadini mutlaka yerine getirir." Bununla birlikte önemli bir sırrın böyle bir yolla düşmana haber verilmesi müslümana yaraşmayan bir davranış, büyük bir suç ve günah idi. Nitekim Hâtıb'ın cevabı üzerine Hz. Ömer onun idamını teklif etti. Ama Hz. Peygamber onun Bedir Savaşı'na katılanlardan olduğunu ve Allah'ın onlarla ilgili müjdelerini hatırlatıp buna müsaade etmedi. Ardından bu âyet veya âyetler nâzil oldu. Bu olay üzerine inen kısmın nereye kadar olduğu hususunda farklı rivayetler vardır (bk. Buhârî, "Megāzî", 9, "Tefsîr", 60/1; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe",

161; *Müsned*, I, 80; Taberî, XXVIII, 58-61; İbn Âşûr, XXVIII, 130-131, 132-133; Elmalılı, VII, 4890-4894).

Resûl-i Ekrem'in o günkü şartlarda, anılan kadına müslüman olarak mı yoksa göçmen olarak mı geldiğini sorması, onun da her iki şıkka "hayır" cevabını verip sadece ihtiyaç sebebiyle geldiğini belirtmesi üzerine hiçbir tepki göstermemesi ve tam aksine kadına yardım edilmesini teşvik etmesi onun rahmet peygamberi olduğunu ve insanî erdemler konusundaki üstünlüğünü gösterdiği gibi, inanç özgürlüğüyle ilgili tavrını ortaya koyması açısından da önemlidir. Gördüğü bu insanî muameleye hıyanetle karşılık verip müslümanlar aleyhine casusluk yapan bu kadının yakalanıp getirilmesini istememesi ve onu cezalandırma yönüne gitmemesi ise, Mekke müşrikleriyle ilişkilerde hassas bir dönemden geçiliyor olmasına, böyle haklı bir cezalandırmanın bile kötüye kullanılabileceği ihtimalini dikkate almış bulunmasına bağlanabilir.

1. âyetin "Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız" diye tercüme edilen kısmı metinde, "sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar" cümlesinden sonra yer almakla beraber anlam itibariyle baş tarafla ilgili olduğu için (Taberî, XXVIII, 58) meâlde de öne alınmıştır. Çıkarma eyleminin şimdiki zaman kullanılarak anılması, bazı müfessirlerce, ne büyük bir kötülük yaptıklarını gözler önüne getirme, canlı bir tasvir yapma amacıyla izah edilmiştir. Burada "benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseler" ifadesi kullanılarak, müslümanların husumet düşüncesini ve davranışını yönlendiren âmilin kişisel kin ve garez duygularının olmaması gerektiği, ancak Allah için, kamunun yararı bulunması durumunda düşmanlık edilebileceği yönünde bir uyarı yapılmıştır. Böylece gerek sevgi gerekse nefret konusunda temel kriter "hak" kavramı olmaktadır (Elmalılı, VII, 4895). Nitekim âyetin devamında burada söz konusu edilen kimselerin düşman olarak nitelenme gerekçesi, Hz. Peygamber'i ve Allah'a inanmaları sebebiyle müminleri yurtlarından çıkmaya mecbur etmeleri şeklinde açıklanmış; 8-9. âyetlerde de müslümanlara savaş açıp onlara haksız baskılar uygulamayan gayri müslimlerle iyi ilişkiler içinde olmanın ve hakkaniyete göre hareket etmenin yasaklanmadığı belirtilerek, Kur'an'ın müslüman olmayanları mutlak düşman ilân etme ve onlarla iyi ilişkiler kurmaktan sakındırma gibi bir amacının bulunmadığına açıklık getirilmiştir.

Gramer açısından değişik ihtimaller bulunduğundan, âyetin "kendilerine sevgi göstererek" diye çevrilen kısmı için farklı tercümeler vermek mümkündür. Meselâ meâlde olduğu üzere veya "sevgi sebebiyle kendilerine haber uçurarak" şeklinde ana cümleye bağlanabileceği gibi, ara cümle olarak düşünüp "ki onlara sevgi gösteriyorsunuz" ya da yeni bir cümle kabul edip, "Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz" yahut "Sevginizden ötürü onlara haber uçuruyorsunuz" gibi mânalar verilebilir (Şevkânî, V, 242-243; Elmalılı, VII, 4895-4896). Yine "Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler" anlamındaki cümlenin öncesine ve sonrasına bağlanması değişik şekillerde olabilmektedir. Âyetin devamında dostluk (yahut özel sevgi bağları) sebebiyle düşmanlara sır veren müslümanlar eleştirilirken "sır" kökünden gelen bir fiil kullanıldığı halde Allah'ın gizlenenleri de bildiği belirtilirken "hafî" kökünden türetilmiş bir fiil kullanılması şöyle bir anlam inceliği taşımaktadır: Sır, herkese açılmayan gizlilikleri ifade eder, hafî ise gönülde gizleneni de kapsar; Allah Teâlâ yalnız belli kimselerle paylaşılan sırları değil, gönüllerde saklananları da bilmektedir (ayrıca bk. Tâhâ 20/7).

2. âyette, bir yandan bağnaz münkirlerin sadece güç ve maddî üstünlüğü esas alan, hak ve ahlâkî değer tanımaz tavırları eleştirilirken bir yandan da müslümanlara düşmana karşı bir üstünlük elde ettiklerinde nasıl davranmaları gerektiği hususunda dolaylı olarak bir uyarı yapılmaktadır. Gerçekten insanlık tarihi, özellikle inanç motifinin ağır bastığı savaşlarda galibiyet elde eden tarafın hasım tarafa vahşet olarak nitelenebilecek muameleler yapmasının örnekleriyle doludur. Buna karşılık müslümanların benzeri konumda oldukları zaman esirlere işkence, küfür, hakaret, tâciz ve tecavüz gibi tavır ve eylemlerden uzak durmaya özen gösterme alışkanlığı kazanmış olmalarıyla, bu ve benzeri âyetler ile Hz. Peygamber'in örnek uygulamaları ışığında oluşan İslâmî öğretiler arasında sıkı bir ilişki vardır. İslâm muhitinde erken dönemlerde, savaş hukukunun insanî esaslarının belirlenmesi esprisine ağırlık veren "siyer" isimli bir ilmî disiplinin ve bu çerçevede geniş bir literatürün ortaya çıkması da bu zihniyet ve tatbikatın teoriye yansıyan belgeleri olarak düşünülebilir. Malazgirt zaferini takiben Alparslan'ın esir düşen Bizans İmparatoru Romen Diyojen'e yaptığı insanî muamele bu konuda meşhur bir örnek

olduğu gibi, yine Alparslan'ın esir statüsünde bir komutanı olan Yusuf Hârizmî'yi huzuruna kabul edip onunla tartışırken yaralanması sonucu hayatını kaybetmiş olması da bu açıdan oldukça ilginçtir. Öte yandan âyette, gücü elinde bulunduran tarafın diğer tarafa inanç konusunda baskı yapma arzu ve eğiliminin kınanmış olması da bu konuda önemli bir mesaj içermektedir (ayrıca bk. Tevbe 9/5). Lafzan "Onlar sizi bir yakalasalar" anlamına gelen ifade bu bağlamda "size karşı bir zafer kazansalar, sizi ele geçirseler" mânasındadır (Zemahşerî, IV, 86).

İlk âyette yer alan buyruğun gönüllerde yer tutmasını sağlamak üzere, 3. âyette bu dünyadaki yakınlığın davranışlarımızı yönlendirecek yegâne ölçü olamayacağına ve kıyamet günü herkesin kendi davranışlarıyla baş başa kalması sahnesinin daima göz önünde bulundurulması gereğine dikkat çekilmektedir.

4 – 6

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فٖۤي اِبْرٰهٖيمَ وَالَّذٖينَ مَعَهُۚ اِذْ قَالُوا
لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۘ كَفَرْنَا
بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا
بِاللّٰهِ وَحْدَهُٓ اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰهٖيمَ لِاَبٖيهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَٓا
اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ
اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصٖيرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذٖينَ كَفَرُوا
وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٥﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فٖيهِمْ

أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَۜ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ
اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ٦

Meâli

4. İbrâhim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: "Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak İbrâhim'in, babasına 'Hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim, ama Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur' demesi başka. Rabbimiz! Sadece sana dayanıp güvendik, sana yöneldik; dönüş de ancak sanadır." **5.** "Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için bir sınama konusu yapma. Bizi bağışla ey rabbimiz! Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan sensin." **6.** Şüphe yok ki, içinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için onlarda güzel bir örneklik vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde lâyıktır.

Tefsiri

4-6. "Güzel bir örneklik" diye tercüme ettiğimiz *üsve hasene* tamlaması, günümüz davranış bilimleri incelemelerinde, özellikle liderde bulunması gereken nitelikler konusunda önemli bir yere sahip olan "davranış modeli" veya "numune, örnek kişilik" kavramını çağrıştırmaktadır. Bu tamlama Ahzâb sûresinin 21. âyetinde Hz. Peygamber hakkında kullanılmış ve müminlerin onu örnek almaları istenmişti. Burada 4. ve 6. âyetlerde aynı kavram, insanlık tarihinde tevhid mücadelesinin öncü isimlerinden olan Hz. İbrâhim ve ona uyanlar hakkında kullanılarak, şirk ve inkâr batağına saplanıp kalma olgusunun yeni olmadığına dikkat çekilmekte ve bu gibi kimselerle ilişkiler konusunda yararlanılacak önemli bir tecrübeye gönderme yapılmaktadır (Hz. İbrâhim'in, babasının bağışlanması için dua etmesi hakkında bk. Tevbe 9/114; Meryem 19/47).

4. âyetin "ona uyanlar" diye tercüme edilen kısmı için "Hz. İbrâhim'e iman edip ona uyan müminler" ve "Hz. İbrâhim'in döneminde ve ona yakın zamanda yaşayıp ona tâbi olan peygamberler" şeklinde yorumlar yapılmıştır. İbn Atıyye Hz. İbrâhim'le birlikte Nemrud'a karşı mücadele veren bir grubun varlığının bilinmediği gerekçesiyle ikinci yorumu daha kuvvetli bulur (V, 295).

Hz. İbrâhim ve ona uyanların davranışı örnek gösterildiğine göre aynı âyette geçen, "Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır" anlamındaki sert ifadeyi –başka âyetler, özellikle bu sûrenin 7-9. âyetleri ve Resûlullah'ın tatbikatı ışığında– düşmanlık ilân etme, bunu alevlendirme ve nefreti kalıcı kılma amacıyla izah etmek mümkün değildir. Hz. İbrâhim ve tâbileri, inkârcılara onların yolundan uzak olduklarını ve bu tavrın sorumluluğunu paylaşmayacaklarını bildirirken kullandıkları bu ifadeyle, gerçeği açık yüreklilikle ve bütün çıplaklığıyla ortaya koymayı, bu konuda ödün vermeyeceklerini vurgulamayı, özellikle yeni iman etmiş olup bazı tereddütler yaşayanların mâneviyatını yükseltmeyi amaçlamış olabilirler.

5. âyetteki "Bizi, inkâr edenler için bir sınama konusu yapma" şeklinde çevrilen cümle daha çok şöyle açıklanmıştır: "Onları bize galip getirme" veya "Bizi doğrudan yahut onlar vasıtasıyla cezaya çarptırma ki 'Bunların iddiası doğru olsaydı, güvendikleri Allah onları desteksiz bırakmazdı yahut bu muameleye mâruz kalmazlardı' şeklinde düşünmesinler ve bu yüzden kendilerinin hakikat üzere olduklarını sanmasınlar. Bizi böyle bir sınamaya, bir imtihana vesile kılma" (Taberî, XXVIII, 64; Şevkânî, V, 245). Bir yoruma göre burada Allah Teâlâ'dan, müminlere karşı inkârcıların imkânlarını genişletmemesi istenmektedir. Çünkü inkârcıların müminlerden daha fazla imkânlara sahip olmaları da müminler için sıkıntı, dolayısıyla bir imtihan sebebi olacaktır (Râzî, XXIX, 302).

7 – 9

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذ۪ينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةًۜ
وَاللّٰهُ قَد۪يرٌۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٧﴾ لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ

لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ
وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾ اِنَّمَا
يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ
دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

Meâli

7. Belki de Allah sizinle onlardan düşmanınız olan kimseler arasında bir dostluk meydana getirecektir. Allah kadirdir. Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. **8.** Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. **9.** Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir.

Tefsiri

7-9. Sûrenin başında Allah'a ve O'na inananlara düşmanlık edenlerle dostluk kurmanın yasaklanmasındaki amaca ve bu hükmün kapsamına açıklık getirilmektedir. 7. âyette açıkça ifade edildiği üzere bu yasağın asıl maksadı, aydınlanmanın ve her türlü hayırlı girişimin önünü kesen kör taassup ortamının, inanç ve fikirlerin delilleri üzerinde hür biçimde düşünmeye imkân verecek bir ortama dönüştürülmesi, böylece 1. âyette işaret edildiği şekilde mânevî baskı sebebiyle veya çıkar sağlama düşüncesiyle sergilenen sevgi gösterilerine ihtiyaç kalmaması, gerçek ve riyasız sevgiye erişilebilmesidir. 8 ve 9. âyetlerde bu yasağın yani 1. âyetteki

anlamıyla "düşman" kavramının kapsamı belirlenirken de, İslâmiyet'i kabul etmeme değil, din konusunda müslümanlarla savaşma, onları yurtlarından çıkarma veya çıkarılmalarına yardımcı olma kriterleri esas alınmıştır. 7. âyetin başında yer alan "umulur ki, belki de" gibi mânalara gelen "asâ" yardımcı fiilini Cenâb-ı Allah kendisi hakkında kullandığında O'nun tarafından yapılmış bir vaadi ifade eder (Zemahşerî, IV, 88). Nitekim Mekke'nin fethiyle birlikte putperestlerin baskıları sona ermiş, barış ortamının tesisiyle birlikte insanlar akın akın Allah'ın dinine yönelmişler ve rahmet peygamberinin engin sevgi ve hoşgörüsünü yakından tanıma fırsatı elde etmişlerdir (Nasr 110/1-2). Bu âyetlerin nüzûl sebebi olarak zikredilen olaylar dolayısıyla bazı daraltıcı yorumlar yapılmış olmakla beraber, –8. âyetin tefsiri sırasında Taberî'nin belirttiği üzere– burada verilmek istenen mesaj belirli olaylarla sınırlı değildir, âyette yer alan olumsuz nitelikler kapsamına girmedikçe hangi dine mensup ve hangi etnik kökenden olursa olsun uluslararası toplumun bütün üyeleriyle iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkiler kurulabilir, bu hükümle ilgili nesih iddialarının da dayanağı yoktur (XXVIII, 65-66).

Bu âyetlerde Kur'an'ın, uluslararası ilişkilerde hemen herkesin mâkul ve ikna edici bulacağı bir temel düstur getirdiği görülmektedir. Şöyle ki, aslolan barış halidir ve dostane ilişkilerin sağlıklı yürüyebilmesi için şu iki şarta titizlikle uyulması gerekir: **a)** İyi niyetli olma ve bunun ilişkilere yansıtılması, **b)** Bu alanda yapılacak düzenleme ve uygulamalarda, aynı şekilde herhangi bir ihtilâf çıkması durumunda adalet ve hakkaniyetin esas alınması. İstisnaî olan hasmane ilişkiler içine girmenin gerekçesi ise karşı tarafın din özgürlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik savaş ilân etmesi ve ülke güvenliğini tehdit eden fiilî davranış ortaya koyması şeklinde özetlenmiştir. Dikkat edilirse Kur'an'ın bu konuda ortaya koyduğu esaslar müslümanlara imtiyaz tanıyan veya sübjektif değerlere bağlı ilke ve kurallar olmayıp objektif niteliktedir.

Elmalılı'ya göre, 9. âyette yer alan "çıkarılmanıza yardım etmiş" kaydı 8. âyette bulunmamakla beraber, delâlet yoluyla bu nitelikte olanların da 8. âyet kapsamında düşünülmesi gerekir; 8. âyette bu kaydın açık bir şekilde yer almaması, düşmana müzâhir (yardımcı) olanlarla ilişkiyi kesmekte acele etmemek, önce onları bu tutumdan vazgeçirmeyi sağla-

yacak siyasî girişimlere imkân bırakmak gerektiği yönünde bir anlam inceliği taşır (VII, 4904, 4906). Elmalılı'nın ikinci yorumu dikkate değer olmakla birlikte, kanaatimizce 8. âyet dostane ilişkileri sürdürebilmeyle ilgili genel bir hüküm içermekte, 9. âyet ise dostluk ve dayanışma (ittifak) ilişkisi kurulması konusunda sınırlama getirmekte, kendileriyle ittifak yapılacak olanların düşmana destekçi olmamasının da şart olduğu belirtilmektedir (bu konuda ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/28; Tevbe 9/23-24; Mücâdele 58/22).

10 – 11

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا جَٓاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّۜ اَللّٰهُ
اَعْلَمُ بِا۪يمَانِهِنَّۚ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِۜ
لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّۜ وَاٰتُوهُمْ مَٓا اَنْفَقُواۜ وَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۜ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ
الْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقُواۜ ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِۜ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾ وَاِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ
اِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَاٰتُوا الَّذ۪ينَ ذَهَبَتْ اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَٓا اَنْفَقُواۜ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

Meâli

10. Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde –onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber– siz onları sınayınız. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyiniz.

Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmazlar. Onlara (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri veriniz. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayınız. Siz harcadığınızı isteyiniz, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir. **11.** Şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçar, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına denk bir şey veriniz. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakınınız.

Tefsiri

10-11. Hicretin 6. yılında Hz. Peygamber ile Kureyşliler (Mekke müşrikleri) arasında yapılan Hudeybiye Antlaşması'nın 5. maddesinde şu hüküm yer alıyordu: "Velisinin izni olmadan Kureyş'ten Muhammed'e geleni o kendilerine iade edecek, Muhammed'in beraberindekilerden Kureyş'e geleni ise onlar kendisine iade etmeyecektir" (bk. Muhammed Hamîdullah, *Mecmûʿatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ʿahdi'n-Nebevî ve'l-Hılâfeti'r-Râşide*, s.77; İslâm tarihinin dönüm noktalarından biri olan Hudeybiye barışı ve sonuçları hakkında bk. Bakara 2/194, Fetih 48/1-7).

Müslümanlara oldukça ağır gelen bu şarta Hz. Peygamber titizlikle riayet ediyordu. Fakat iki kadının Mekke'den kaçıp Resûlullah'a sığınması, yeni bir problem ortaya çıkarmıştı. Zira antlaşmada sadece erkek göçmenler konuşulup hükme bağlanmıştı. Bu âyetler kadın göçmenlerin –belli bir sınamadan sonra– kabul edilmesi ve inkârcı tarafa iade edilmemesi hükmünü getirdi. Hz. Peygamber kadınların antlaşma kapsamında olmadıklarını hatırlatarak bu hükmü uygulayınca Kureyşliler bir itirazda bulunmadılar (Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, XVIII, 299). Bu durum da antlaşmaya aykırılık bulunmadığını gösteriyordu. Kaldı ki Resûlullah'ın aşağıda açıklanacak tatbikatı göz önüne alındığında, getirilen bu düzenlemeyle, müslümanların güvenliğini sağlamak kadar ahde vefa prensibine tam olarak uyulduğunun açık biçimde hissettirilmesinin de amaçlandığı anlaşılmaktadır. Zira bu, inançları dolayısıyla karşı karşıya gelmiş iki topluluğun on seneliğine barış ilân etmesi temeline dayalı bir antlaşmaydı; kadınları kapsamıyor gerekçe-

sine dayanılarak hangi sâikle gelmiş olurlarsa olsunlar bütün göçmen kadınların kabul edilmesi ve iade edilmemesi antlaşmanın ruhuna aykırılık iddialarını harekete geçirebilirdi.

Göçmen olarak gelen kadınların karşı tarafça istense dahi iade edilmemesi uygulamasının haklılık taşıması ve antlaşmaya gölge düşürmemesi için kendilerinden açık bir beyan alınması ve bu kararlarının inançla ilgili bir tercihe dayandığından emin olunması gerekirdi. Öte yandan bir inceleme yapmadan mutlak bir göçmen kabul uygulaması müslümanlar açısından önemli sakıncaları beraberinde getirebilirdi. Casusluk yapmak, müminler arasına nifak sokmak, bu toplumda gayri ahlâkî davranışları yaymak gibi yıkıcı amaçlarla gelmeleri ihtimal dışı değildi ve bunun doğuracağı tehlike açıktı. Hatta, iman sâikiyle değil de sırf kocasıyla geçimsizlik içinde olma veya daha müreffeh bir hayat sürme gibi kişisel sebeplerle gelmiş olmaları halinde bile bu, o günün şartlarında müslüman toplum için önemli sorunlara yol açabilirdi. Nitekim bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber muhacir olarak gelen kadınlara kocasından nefret ettiği, başka yere göçmek istediği veya dünyevî bir arzuya erişmek istediği için değil sırf Allah ve peygamber sevgisi uğruna geldiğine dair yemin ettiriyordu. Bazı rivayetlerde bu sınama kelime-i şehâdet getirmelerini istemekten ibaretti. Hz. Âişe'nin verdiği bilgiye göre ise Resûlullah onları 12. âyetteki şartları içeren bir sözleşmeyle sınıyordu (Taberî, XXVIII, 67-68, 70). 10. âyet, dikkate değer anlam incelikleri taşıyan bir ifadeyle, bu konuyu şöyle düzenliyordu: Göçmen kadınların geliş maksatları hakkında bir inceleme yapılmalıdır, ama bu inceleme gerçekten iman edip etmediklerine ilişkin kesin bir tesbit anlamında değildir, çünkü bunu en iyi bilen Allah Teâlâ'dır. Onların mümin olduklarına kanaat getirmek (zann-ı galib) yeterlidir. Âyette Allah Teâlâ hakkında onların "iman"larını bilmekten, müslümanlar hakkında ise onların "mümin" olduklarını bilmekten söz edilmiş olması bu noktaya açıklık getirmektedir. 12. âyette değinilen sözleşme bu hükmün devamı olarak düşünüldüğünde, anılan kadınların burada belirtildiği şekilde daha ayrıntılı bir beyan ve taahhütte bulunmaları öngörülmüş demektir; fakat bu da gerçek iman araştırması anlamı taşımamaktadır. 10. âyetin başında, muhacir olarak gelen kadınların "mümin kadınlar" şeklinde nitelenmesi ise ilk beyanların-

dan iman ettiklerinin anlaşıldığını ve aksi yönde bir işaret taşımadıklarını yahut yakında sınanarak bu durumlarının anlaşılacağını belirtmektedir (Zemahşerî, IV, 88, 89). Gelen kadınların mümin olduklarına kanaat getirmek şu açıdan da ayrı bir önem taşıyordu: Mekke'de kalan ve açıkça yahut gizli biçimde İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan bir müslüman erkek, şirk inancını korumak isteyen karısını mevcut kurallara göre kolayca boşayabilirdi. Bu durumdaki müslüman kadın için ise aynı imkân bulunmadığından, iman ettiğine kani olunan bir kadının müşriklere iadesi onu gayri meşru bir ilişkiye itmek gibi bir sonucu beraberinde getirmiş olacaktı.

Öte yandan, birçok müfessir Hudeybiye Antlaşması'nın kadınları da kapsadığı fakat bu âyetlerin sınırlayıcı hüküm getirdiği kanaatindedir (İbn Atıyye, V, 297; Şevkânî, V, 248). Bu ihtimal doğru olsa da hükmün –müslümanlar açısından– yukarıda açıklanan haklılık gerekçeleri değişmemekte, sadece müslüman tarafın sözleşme hükümlerinin değiştirilmesini istediği ve diğer tarafın da bunu kabul ettiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Mekke'den bu şekilde göç ederek Medine'ye gelen ilk mümin kadınların kimler olduğu hususunda değişik rivayetler bulunmaktadır. Yaygın rivayete göre ilk gelen kadın, Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm veya Sübey'a bint el-Hâris'tir.

Âyetin "Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmazlar" diye çevrilen kısmında helâl olmama hükmünün, iki taraf ayrı ayrı zikredilerek tekrarlanması bazı müfessirlerce şöyle açıklanmıştır: Birincisinde müslüman kadınların artık müşrik erkeklerle evlilik bağının kalmadığı, ikincisinde ise –müşrik oldukları sürece– onlarla yeniden evlenemeyecekleri belirtilmiş olmaktadır (Şevkânî, V, 248).

İnanç farklılığı ve kadının hür tercihiyle meydana gelen böyle bir ayrılığı takiben o günkü şartlarda ortaya çıkabilecek en önemli sorun kadının iktisadî güvencesini oluşturan mehir konusuydu. Bu ayrılık kocanın onayı olmadan gerçekleştiğinden, kendisinin bu evlilik için yaptığı harcamaları istemesini haklı kılacak ve kadın o esnada bunu ödeme gücüne sahip değilse onu minnet altında bırakacaktı. Dahhâk'tan yapılan bir rivayete göre Hz. Peygamber ile müşrikler arasında (Hudeybiye Antlaşması'ndan ayrı olarak) şöyle bir mutabakat vardı: Müslüman

olmayan Mekkeli bir kadın Hz. Peygamber'e sığınırsa onu müşriklere iade edecek, şayet bu kadın müslüman ise ve Mekke'de kocası varsa kadını iade etmeyecek fakat erkeğin harcadığı mehiri ona ödeyecekti. Bunun mukabili durumlarda da benzer hükümler Hz. Peygamber lehine uygulanacaktı (Zemahşerî, IV, 89). Konumuz olan âyetlerin inmesi veya daha önceki ilâhî bildirim üzerine Resûlullah müşriklerle bu yönde –yazılı veya sözlü– ayrı bir antlaşma yapmış olabilir. Her hâlükârda âyetlerin getirdiği düzenlemeyle bir yandan iade etmemenin bir istismar izlenimi bırakması önlenmiş, diğer yandan da –müşrik tarafa karşı minnet altında bırakılmamak suretiyle– göç eden müslüman kadınların onuru korunmuştur. Ayrıca "Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur" buyurularak, bu özel durumla, söz konusu kadınların müslüman erkeklerle yeni evlilik yapmaları halindeki hakları arasında bir ilinti kurulmamış, genel kurallar çerçevesinde malî hakları güvence altına alınmıştır.

Tarafların birbirine helâl olmadığının belirtilmesinin ardından, müşriklerin ödemiş oldukları mehirden söz ederken "ecr, mehr, sadâk" gibi bir kelimeye yer verilmeyip "harcadıklarını geri verin" anlamında bir cümle kullanılmış olması özel bir anlam taşımaktadır; böylece, artık onlarla müslüman olmuş kadınlar arasında evlilik bağının kalmamış olduğu hususu farklı bir üslûpla bir daha belirtilmiş oluyordu. Nitekim sözün devamında bu kadınlarla müslümanların evlenmeleri hali düzenlenirken "mehir" kelimesini içeren bir ifade kullanılmıştır (İbn Âşûr, XXVIII, 158). Daha sonra evlilik bağının sona erdiği durumlar için "mehir" anlamına gelen bir kelimenin kullanılmamış olması da bu yorumu desteklemektedir.

Âyetin "Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın" diye tercüme edilen kısmında müslüman bir erkeğin İslâmiyet'ten dönen karısıyla veya müslüman olan bir erkeğin şirk inancında ısrar eden karısıyla evlilik hayatını sürdüremeyeceği belirtilmektedir. Âlimlerin bir kısmı bu ifadenin müşrik olan inkârcı kadınlar hakkında olduğu ve Ehl-i kitap'tan olanların bu kapsamda bulunmadığı kanaatindedir. Bazılarına göre ise onlar da ifadenin kapsamındadır, fakat Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenilebileceğine ilişkin delillerle hükmü sınırlandırılmıştır (Şevkânî, V, 248). Bir fakihten, "kâfir kadınlar" anlamındaki "kevâfir" kelimesinin her iki cinsi

kapsadığından hareketle bu cümlenin hem erkekler hem kadınlar hakkında olduğu yorumu nakledilirse de (bk. İbn Atıyye, V, 298), İbn Âşûr cümlenin diğer ögeleri dikkate alındığında bu yorumun isabetli sayılamayacağını belirtir (XXVIII, 159-160). Bakara sûresinin 221. âyetiyle, erkek olsun kadın olsun müslüman bir kimsenin müşrik biriyle evlenemeyeceği bildirilmişti. Belirtilen yasağın müslüman olduktan sonrasını kapsadığı ve önceki evlilikleri etkilemediği şeklinde anlaşıldığı ve bazı müslümanların bu âyet gelinceye kadar inkârcı olan hanımlarını nikâhları altında tuttukları görülmektedir (Derveze, XII, 22; bu âyetin inmesi üzerine Mekke'deki hanımlarını boşayan sahabîler hakkında örnekler için bk. Taberî, XXVIII, 72).

Müslüman olarak gelen kadınların bireysel hakları yukarıda belirtildiği şekilde koruma altına alınmakla beraber, olayın iki taraflı cereyan etmesi halinde bu konunun müslüman topluma getireceği malî yükün hafifletilmesi için mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesinin uygulanması istenmiştir. 10. âyetin "Siz harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler" şeklinde çevrilen kısmı ve 11. âyet bu hususu düzenlemektedir. 11. âyetin "böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa" diye tercüme edilen kısmı "ve siz bir ganimet elde ederseniz" şeklinde de anlaşılmıştır. Her iki yorum, bir müslümanın karısının inkârcı tarafa kaçması halinde, onun bu sebeple uğradığı maddî zararın karşı tarafça tazminini sağlayacak bir münasebet doğduğunda bu hakkın kendisine verilmesi gerektiği noktasında birleşmektedir. Birinci anlama göre alacağın takas edilmesi, yani 10. âyette geçen "Onlara harcadıklarını (mehirleri) geri verin" buyruğu uyarınca inkârcı tarafa yapılacak ödemeden mahsup yapılması, bu şekilde söz konusu erkeğin zararının karşılanması öngörülmektedir. İkinci anlama göre ise kadının kaçtığı tarafla çarpışmaya girmeyi gerektiren bir durum ortaya çıkıp müslümanlar zafer ve ganimet elde ederlerse bu gelirlerden o erkeğin zararını karşılayacaklardır (muhacir müminlerin hanımlarından müşriklere iltihak eden altı kadın hakkında bk. Zemahşerî, IV, 90). Hatta Taberî karşı taraftan elde edilecek gelirin, –savaş yoluyla ele geçirilen ganimetlerle ve ilgili toplulukla sınırlandırılmaksızın– malî hukuk kuralları çerçevesinde gayri müslimlerden elde edilen gelirler şeklinde anlaşılması gerektiği yorumunu tercih eder (XXVIII, 75-77).

Müslümanlar "Siz harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler" buyruğunu uyguladıkları halde müşriklerin bunu kabul etmediklerini bildirmeleri üzerine 11. âyet inmiştir. Bazı müfessirlere göre ise 11. âyette, Kureyş değil, Hz. Peygamber'le aralarında antlaşma bulunmayan topluluklar söz konusudur (Taberî, XXVIII, 73-75). Bu âyetin "şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçarsa" diye çevrilen kısmının lafzî karşılığı "şayet eşlerinizden bir şey kâfirlere kaçarsa" şeklindedir. Burada "şey" kelimesi, "biri, bazıları" anlamındadır ve İslâm'dan yüz çevirmekle kişinin kendi değerini düşürmüş olacağına dair bir îma söz konusudur (İbn Âşûr, XXVIII, 161, 162).

Bu âyetlerde –o dönemde müslümanlarla müşrikler arasındaki karmaşık ilişkiler ve bu iki kesim arasındaki antlaşmayla bağlantılı olarak– yer alan mehirlerin mübadelesi hükümlerinin o zamana mahsus olduğu hususunda âlimler fikir birliği içindedirler; Ebû Bekir el-Cessâs, İbnü'l-Arabî ve Kurtubî bunu açıkça ifade etmişlerdir (İbn Âşûr, XXVIII, 161). Tabii ki bu tesbit, söz konusu düzenlemelerden bazı mesajlar ve genel ilkeler çıkarılmasına engel değildir. Özellikle böylesine iç içe geçmiş ilişkiler ortamında dahi ahde vefa prensibine hassasiyetle uyulması, sözleşme hükümlerinin dürüst biçimde yorumlanıp uygulanması ve her hak sahibine hakkının verilmesinin telkin edildiği, bu âyetlerden kolayca anlaşılmaktadır. 11. âyetin sonunda yer alan şu cümle, Allah'a imanın birey ve toplum olarak müslümanlara hak ve hukuka riayette duyarlı olmak hususunda ne büyük bir sorumluluk yüklediğini hatırlatma açısından oldukça etkileyici bir ifadedir: "İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakınınız."

"Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyiniz" cümlesi, müşrik bir topluma yapılacak, üstelik kadının istemediği bir erkekle yaşamaya mecbur bırakılması sonucunu doğuracak bir iade işlemi bağlamında yer almakla beraber, –başka bazı delillerle de desteklenerek– burada "kâfirler" kelimesi geçtiği için müslüman bir kadının Ehl-i kitap'tan bir erkekle dahi evlenemeyeceği ve evliliğini sürdüremeyeceği sonucuna ulaşılmıştır (bk. Bakara 2/221). Fıkıhçıların çoğu bu sonuca varmış olmakla beraber özellikle Hz. Peygamber ve Hz. Ömer devirlerine ait uygulamalara dayanan bazı fıkıhçılar, baştan evlenmenin câiz olmadığını, ancak müslüman olmadan önce gayri müslim ile evli bulunan tarafın, ihti-

dâ yüzünden nikâhının bozulmayacağını ileri sürmüşlerdir (İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, Dımaşk 1961, I, 317 vd., 340 vd.). Çağdaş âlimlerden Kardâvî de bu ictihadı benimsemiştir.

12 – 13

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَٓاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ
شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْن۪ينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْت۪ينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَر۪ينَهُ
بَيْنَ اَيْد۪يهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْص۪ينَكَ ف۪ي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ
لَهُنَّ اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا
غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

Meâli

12. Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. **13.** Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinmeyin. Onlar, inkârcıların kabirlerdekilerden ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kesmişlerdir.

Tefsiri

12. "Biat etme" ve "biatı kabul etme" anlamları verilerek çevrilen fiiller, "satma ve satın alma" mânalarına gelen *bey'* masdarından türetilmiş olup aynı kökten gelen *bey'at* (biat) kelimesi, "satım sözleşmesinin tamamlandığını gösteren el sıkışma hareketi, itaat hususunda söz verme ve söz

alma, bir kimsenin yöneticiliğini kabul etme" gibi anlamlara gelir. Fetih sûresinin 10 ve 18. âyetlerinde Resûlullah'a "bağlılık yemini etme" anlamıyla kullanılan bu fiilin burada Hz. Peygamber'e "dinin temel buyruk ve yasaklarına uyma hususunda söz verme"yi ifade ettiği görülmektedir.

Resûl-i Ekrem, tebliğ görevinin dönüm noktası sayılan bazı zamanlarda ve gerekli durumlarda gerek kadınlardan gerekse erkeklerden biat almıştır. Onun, peygamberliğinin 12 ve 13. (m. 621-622) yıllarında –hicretten sonra Medine adını alacak– Yesrib'den gelen müslümanlarla yaptığı biatlar "Akabe biatları" diye anılır ve bunlardan birincisinde alınan sözlerle konumuz olan âyette belirtilen biatın içeriği hemen hemen aynıdır. Yukarıda değinildiği üzere, Hz. Âişe'nin verdiği bilgiye göre Resûlullah, Hudeybiye barışından sonra hicret ederek gelen mümin kadınlardan burada zikredilen biat ifadeleriyle söz alıyor ve 10. âyette yapılması istenen sınamayı bu şekilde gerçekleştirmiş oluyordu. Mukatil'den, Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi günü Safâ tepesinde erkeklerden bu âyette belirtildiği şekilde biat aldığı, aşağı tarafta da onun adına Hz. Ömer'in kadınlardan biat aldığı, dolayısıyla âyetin o sıralarda inmiş bulunduğu rivayet edilmiş olmakla beraber, Hz. Âişe rivayetinde belirtildiği üzere daha önce indiği ve Mekke fethi sırasında aynı ifade kalıplarıyla biat alındığı da düşünülebilir (Resûlullah'ın bu konudaki uygulamalarına ilişkin örnek olaylar için bk. Taberî, XXVIII, 78-81).

Buradaki biatın konusunu oluşturan hususlar (Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmama, hırsızlık yapmama, zina etmeme, çocuğunu öldürmeme, iftira etmeme, dine ve akla uygun [ma'rûf] hiçbir konuda Allah'ın resulüne karşı gelmeme) Kur'an'ın üzerinde önemle durduğu ilke değerinde hükümler olup aynı zamanda bütün ilâhî dinlerin ortak noktalarındandır (bilgi için bk. Bakara 2/83-84; Mâide 5/38-39; En'âm 6/151-153; İsrâ 17/23-39; Nûr 24/4). Bunlardan "çocuğunu öldürmeme" yahudi-hıristiyan literatüründe "on emir" diye bilinen buyruklardan (Çıkış, 20/1-17) "öldürmeme" hükmü kapsamında düşünülebileceği gibi, "iftira etmeme" de "yalan şahitliği yapmama" kuralının tabii bir uzantısı sayılabilir. "Dine ve akla uygun hiçbir konuda Allah'ın resulüne karşı gelmeme" hükmü ise Kur'an'ın sık sık müminlerin dikkatini çektiği bir husus olup

dolaylı olarak yahudi ve hıristiyanların dinî öğretilerindeki peygamber telâkkisiyle ilgili önemli bir yanlışlığın da altı çizilmiş olmaktadır. Nitekim Yahudilik'te peygamberin Allah'tan vahiy alma ve ilâhî mesajı açıklama misyonunun sönük tutulmasına karşılık Hıristiyanlık'ta peygambere tanrılık yakıştırma noktasına varılması iki aşırı ucu temsil ederken, bu ve benzeri deliller ışığında oluşan İslâmî öğreti peygamberi tam olarak "peygamberlik" mertebesinde tutma yani "ilâhî bildirimleri Allah'tan alıp insanlara bildirmekle ve açıklamakla görevli bir beşer" olarak algılama şeklinde özetlenebilecek itidal çizgisini esas almıştır. Esasen Allah resulünün *ma'rûf* (dine ve akla uygun) olmayan bir talepte bulunması düşünülemez; fakat ona karşı gelmeme buyruğuna böyle bir kayıt konması, yaratanın iradesine aykırı hususlarda hiçbir yaratılmışa itaat edilmeyeceğine özel bir vurgu yapma amacıyla izah edilebilir (Şevkânî, V, 249). Bir başka anlatımla bu kayıt, peygamberin dahi Allah'ın iradesine aykırı bir otoriteye sahip olamayacağının teorik bir ifadesi sayılabilir. Biat tamamlanınca Hz. Peygamber'in onlar için Allah'tan bağışlama dilemesinin istenmesi de peygamberin konumunu doğru anlamayı kolaylaştıracak bir açıklamadır. Buna göre –bazı dinlerde olduğu gibi– ruhanî sınıfın kendilerine Allah adına bağışlama yetkisi biçmeleri şöyle dursun, Allah Teâlâ'nın vahye muhatap kıldığını ve dini açıklama yetkisi verdiğini bildirdiği peygamber bile böyle bir yetki ile donatılmamıştır. Bu ancak, peygamberlerin ve dilediği kullarının yine Allah'ın izniyle şefaatçi olabilecekleri noktasına ulaşmaya imkân veren bir ifadedir, ki Kur'an'ın diğer beyanları da bunu teyit etmektedir.

Öte yandan âyetin bu kısmı, peygamber dışında kendilerine bağlılık sözü verilecek veya âmir konumundaki kişilere itaatin sınırını belirleme açısından da önemli bir ölçü getirmiş olmaktadır: Emredilen konumundakiler, mâruf olan buyruk ve isteklerde –kişisel tercihleri farklı olsa da– karşı gelmeyecekler, isyan etmeyecekler; mâruf olmayanlarda ise –kendilerine hoş görünse bile– itaat etmeyecekler. Tabii ki burada kişinin kendisine bir katkı sağlamayan ve kendisinin de bir katkıda bulunmadığı bir ölçme-tartma ameliyesinden söz edilmediği için, ma'rûf denen ölçü de bize verilmiş hazır bir ölçme âleti olarak düşünülmemelidir. Aksine, Kur'an'da farklı bağlamlarda otuz dokuz defa (bir yerde

"ma'rûfetün" şeklinde) geçen bu kavramın dinin ilkelerini iyi kavramış ve aklını sağlıklı biçimde kullanabilen bireylere ve onların oluşturduğu topluma yapılmış bir göndermede bulunduğu dikkate alınırsa, bunun içeriğini doldurmada müslümanlara önemli görevler düştüğü kolayca anlaşılır. Bu, Kur'an'ın, aklın ve vahyin ışığında gelişen bireysel bilince ve toplumsal sağ duyuya ne kadar değer verdiğinin de açık bir göstergesidir. Kadınlarla yapılan biat bağlamında yer alan bu ifadenin, kadının da mârufa uygun olmayan buyruklara karşı tavır koyma hak ve özgürlüğünün, hatta yükümlülüğünün bulunduğunu özel olarak hatırlatma anlamı taşıdığı da dikkatten kaçırılmamalıdır (Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/104; Nisâ 4/19, 100, 140; Mâide 5/79). Bazı tefsirlerde buradaki "mâruf" kaydı ile ilgili oldukça daraltıcı yorumlar yapıldığı da görülmektedir (meselâ bk. Taberî, XXVIII, 77-81; Râzî, XXIX, 308); fakat Şevkânî'nin de belirttiği üzere Kur'an, bu yorumların çok ötesinde bir anlam genişliğine sahiptir (V, 249).

Âyette söz konusu edilen biatın içeriği hayatî bir önemi haiz olduğu kadar, bu biatın tarafları da Kur'an'ın mesajı açısından oldukça dikkat çekicidir. Her şeyden önce, kadını kol gücünün zayıflığı ve ömrünü süslenmekle geçiren bir varlık olması gerekçeleriyle horlayan bir toplumun (bk. Zuhruf 43/18), bu kadar kısa bir süre içinde onu peygamber ve devlet başkanı ile yapılan bir sözleşmenin tarafı olarak kabullenebilir hale gelmesi Kur'an'ın gerçekleştirdiği zihniyet inkılabının en belirgin göstergelerinden sayılabilir. Bunun ötesinde asıl mesaj tabii ki kadının kendisini nerede görmesi gerektiğiyle ilgilidir. Âyetin "mümin kadınlar sana biat etmeye geldiklerinde" ifadesini taşıması yani kadınları ilk hareketin öznesi yapması da bu açıdan mânidar görünmektedir. Esasen Hz. Peygamber bu âyet öncesinde ve sonrasında kadın olsun erkek olsun gerekli durumlarda ashabından biat almış olmakla beraber Kur'an'ın bu hususu ayrıca tescil etmesi, kadının toplumsal yapı içinde olması gereken yeri ısrarla belirtme ve konunun önemine özel bir vurgu yapma anlamı taşır.

"Elleriyle ayakları arasında" ifadesi "tamamen kendisinin uydurduğu, hakkında hariçten bir delil bulunmayan" demektir. Bazı müfessirler "elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeme" ifadesinin bir

kadının başka erkekten olan çocuğunu veya bırakılmış olarak bulduğu bir çocuğu kocasına isnat etmesi anlamında bir deyim olduğunu belirtirler; fakat, hakikat, mecaz ve kinaye olarak değişik mânalara açık olan bu ifadenin (bk. İbn Âşûr, XXVIII, 166-167), iftira sayılabilecek her türlü davranışı kapsadığı; –fiille işlenen günahlara değinildikten sonra– burada müminlerin, başkasını çekiştirme, koğuculuk yapma, namusa dokunacak sözler söyleme, yalancılık ve sahtekârlık yapma gibi sözlü olarak işlenen günahlardan da sakındırıldığı anlaşılmaktadır (Elmalılı, VII, 4918).

Biat uygulamasına ilişkin bir rivayete göre, kadınlar biat sözlerini tamamlayınca, Resûlullah "elinizden geldiğince ve güç yetirebildiğiniz ölçüde" şeklinde bir kayıt koydu. Bunun üzerine kadınlar "Allah ve resulü bize kendimizden daha merhametli" diyerek onun rahmet peygamberi olduğunu vurgulayan bir şükran ifadesiyle karşılık verdiler (Taberî, XXVIII, 79).

13. İnsanların yakın çevrelerinde sık sık müşahede ettikleri ölüm olayına ve kabir motifine dayanan bir benzetme yapılarak ve canlı bir anlatımla sûrenin başındaki temaya yani Allah'a ve müminlere düşmanlık eden, bu yüzden Allah'ın da kendilerine gazap ettiği kimselerle dost olunmaması gereğine bir daha dikkat çekilmekte; bu şekilde sûreye son verilirken aynı zamanda müteakip sûrenin başında yer alan müminlerin dayanışma ruhu içinde olmalarının önemi konusuna fikrî hazırlık sağlanmaktadır.

İnkârcılar ölen yakınlarının geri dönmesinden ümitlerini kestikleri gibi öldükten sonra diriltilmeye ve âhiret hayatına da inanmazlar, bu konuda bir ümit taşımazlar; Allah'ın elçileri vasıtasıyla bildirdiği bu gerçeği kabul etmedikleri ve ölenlerin yokluk içinde kaybolup gittiklerine inandıkları için Allah'ın gazabını hak etmişlerdir. Âyetin "inkârcıların kabirlerdekilerden ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kesmiş bir topluluğu" şeklinde çevrilen kısmıyla bu husus anlatılmış olmalıdır. Şevkânî bu anlamı tercih eder (V, 250). Fakat –gramer açısından– bu kısma "kabirlerdeki inkârcıların ümitlerini yitirdikleri gibi âhiretten ümit kesmiş bir topluluğu" mânası da verilebilmekte ve âyet şöyle yorumlanmaktadır: Ölümü tatmış olan (kabirlerdeki) inkârcılar artık ebedî hayat-

ta nimetlerden mahrum bırakılıp ağır cezalara çarptırılacaklarından emin olmuşlardır, geriye dönüş için bir ümitleri olmadığı gibi ileriye yönelik herhangi bir ümitleri de kalmamıştır. Aynı mâna esas alınarak şöyle bir yorum da yapılmaktadır: Şimdi kabirlerinde olan eski inkârcılar nasıl ki hayattayken peygamberleri yalancı saymaları sebebiyle Allah'ın rahmetinden ve âhiret mutluluğundan ümitlerini kesmişler ise, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ettikleri için Allah'ın gazabını hak eden bu topluluk da âhiretten ümidini kesmiştir. Taberî bu yorumu daha güçlü bulduğunu belirtir (XXVIII, 81-83).

Bu yorumların ortak noktası şudur: Allah'ın rahmetinden ancak kör taassup göstererek inkârcılıkta direnen kimseler ümitlerini keser. Mümin kişi ise kullukta ne kadar kusurlu olursa olsun, "Artık kesinlikle Allah bana acıyıp affetmez" diyerek O'nun engin rahmet ve bağışından ümit kesmez; aynı şekilde bu mümin iyi kul olmak için ne kadar gayret ederse etsin asla ameline güvenip, "Ben üstüme düşen her şeyi yaptım, artık Allah'ın rahmetine ve affına ihtiyacım kalmadı" diye düşünmez. Çünkü her iki durum da Allah'ın mutlak iradesini sınırlandıran bir davranış olup kesinlikle haramdır (krş. A'râf 7/99; Yûsuf 12/87; Hicr 15/49-50). Burada "Allah'ın kendilerine gazap ettiği" diye nitelenen toplulukla ilgili değişik izahlar yapılmış, daha çok Fâtiha sûresinin 1/7. âyetiyle ilgili yorumların etkisinde ve bazı rivayetlere dayalı olarak burada yahudilerin kastedilmiş olduğu ileri sürülmüştür. Başka bir sûrede yer alan yahudilerin ölüm sonrası için ümit beslemediklerine ilişkin bir tasvir bu yorumu destekler görünmekte ise de (bk. Cum'a 62/6-7), bunu inkârcılıkta direnen bütün toplulukları kapsayan bir ifade olarak düşünmek daha isabetli görünmektedir (Şevkânî, V, 250).

61 (109)

Saf Sûresi

Medine, 14

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış birinci, iniş sırasına göre yüz dokuzuncu sûredir. Tegābün sûresinden sonra, Cumʿa sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.

Adı

4. âyetinde geçen ve "sıra, dizi" anlamına gelen *saf* kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Kişinin yaptıklarıyla bağdaşmayan iddialarda bulunmasının Allah katında çok çirkin sayıldığı belirtilerek öz ve söz arasındaki uyumun önemine vurgu yapılmakta; Allah yolunda çarpışanların O'nun hoşnutluğunu kazanabilmeleri için tek bir yürek ve tek bir vücut gibi olmaları gerektiğine dikkat çekilmekte; İsrâiloğulları'nın verdikleri sözü tutmamaları, Hz. Mûsâ'yı üzmeleri ve Hz. Îsâ'nın kendisinden sonra gelecek peygamberi isim de vererek müjdelemesine rağmen ona vefasızlık etmeleri eleştirilmekte; gerçek kurtuluşun Allah'a ve resulüne iman edip malıyla canıyla Allah'ın gösterdiği yolda çaba harcamaktan geçtiği bildirilmektedir.

1 – 9

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ١
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ٢ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ
اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ٣ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذ۪ينَ يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِه۪
صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ٤ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ لِمَ
تُؤْذُونَن۪ي وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْۜ فَلَمَّا زَاغُٓوا اَزَاغَ اللّٰهُ
قُلُوبَهُمْۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ٥ وَاِذْ قَالَ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ
يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ
وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُٓ اَحْمَدُۜ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ٦ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ
يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ٧ يُر۪يدُونَ
لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِه۪ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ٨

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. O azîzdir, hakîmdir. **2.** Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niye söylersiniz? **3.** Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok sevimsiz bir davranıştır. **4.** Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever. **5.** Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?" Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez. **6.** Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: "Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim." Ama o kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, "Bu besbelli bir büyü!" dediler. **7.** Yalnız Allah'a teslim olmaya çağırılıp dururken Allah hakkında asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir! Allah zâlimlere hidayet nasip etmez. **8.** İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacaktır! **9.** Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur.

Tefsiri

1. Tesbîh terimi kısaca, bir yandan şuurlu varlıkların iradî olarak Allah Teâlâ'nın her türlü noksanlıktan uzak olduğunu söz ve davranışlarla ortaya koymaları (tenzih), diğer yandan da evrendeki bütün varlıkların ilâhî yasalara zorunlu olarak boyun eğip O'nun hükümranlığını itiraf etmeleri anlamına gelir (ayrıca bk. İsrâ 17/44).

2-3. Bu âyetlerle ilgili yorumları önce, "ey iman edenler" şeklindeki hitabın kime yönelik olduğuna ilişkin tercihe göre iki gruba ayırmak gerekir. Kur'an'ın genel kullanımı doğrultusunda burada da müminlere hitap edildiğini kabul edenlere göre âyetlerde, gerçekten iman etmiş olmakla beraber söz ve eylemleri arasında uyumsuzluk bulunan müslümanlara bu hususta bir uyarı yapılmakta yahut müslümana yaraşan tutumun söylenenle yapılan arasındaki tutarlılığına özen göstermek olduğu bildirilmektedir. İfadenin akışını ve 5. âyette imanlarındaki samimiyetsizlik sebebiyle peygamberlerini üzen Hz. Mûsâ'nın kavminden söz edilişini dikkate alarak burada münafıklara hitap edildiğini düşünenlere göre âyetler, "ey iman etmiş görünenler" tarzında bir anlam taşımakta ve söylediği ile yaptığı bir olmayan bu iki yüzlü kimseler kınanmaktadır. Başka bazı âyetlerde münafıklar hakkında yapılan tasvirler (bk. Nûr 24/47-53; Ahzâb 33/12-15) bu yorumu destekleyici nitelikte bulunmuştur. "Söylenen söz"ü de iki şekilde yorumlamak mümkündür: **a)** Kişinin yapmayacağı bir şeyi vaad etmesi, **b)** Kendi fiilleri hakkında gerçeğe uymayan bir beyanda bulunması, yapmadığını yapmış gibi anlatması. Tefsirlerde bu yorumların hemen her birini destekleyici birçok olaya yer verilir (bk. Taberî, XXVIII, 83-85; Zemahşerî, IV, 92). Nüzûl sebebi olarak anlatılan bu olaylar âyetlerin anlaşılmasına ışık tutmakla beraber, burada çelişkili söz ve davranışlardan kaçınmanın önemine ilişkin kalıcı bir mesaj verilmesinin amaçlandığı açıktır. Bazı müfessirlerin bunun, yalan söylemeyi ve vaadinde durmamayı da kınayan bir ifade olduğunu belirtmesi (Zemahşerî, IV, 91-92) bu anlayışı yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu uyarının, sadece söylenenle yapılan arasında değil aynı zamanda sözlerin ve eylemlerin kendi içinde de tutarlılık bulunması gereğini kapsar nitelikte olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm, inkârcılara yönelik meydan okuma ifadelerinden birini de çelişmezlik ilkesine dayandırmakta, önce kendi verdiği bilgi ve haberlerin ve içerdiği fikirlerin tutarlılığıyla ilgili bir iç kontrol çağrısında bulunmaktadır: "Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı, onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı" (Nisâ 4/82). Kur'an'ın bu ilkenin önemine yaptığı vurgu İslâm âlimlerini öylesine etkilemiştir ki, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilmî disiplinlerin oluşumu sırasında, çok geçmeden bu

ilimlerde izlenen metotları da teorik ifadelere kavuşturmaya yönelmişler ve kısa bir süre içinde her bir dala ait metodolojilerin ortaya konmasını sağlamışlardır. Özellikle, Kur'an ve Sünnet'ten çıkarılan fıkhî sonuçların kendi içinde tutarlılığının kontrolü görevini üstlenen fıkıh usulü, çok ince metot sorunlarına eğilmiş ve böylece zengin bir literatür oluşmuştur.

4. Burada dayanışma ruhu içinde imanları uğruna çarpışan müminlerden övgüyle söz edilmesi, bu âyetlerin "Allah katında en sevimli işin ne olduğunu bilsek de işlesek!" (Şevkânî, V, 215) dedikleri halde savaş zorunluluğu ortaya çıkınca aynı samimiyet ve kararlılığı gösteremeyenler hakkında indiğine dair rivayetleri destekler nitelikte bulunmuştur. Bununla birlikte, Allah yolunda söz ve güç birliği etmiş bir topluluğun tam bir uyum ve beraberlik içinde olması önceki âyetlerdeki tutarlılık fikrinin bir uzantısı olarak düşünülebilir; dolayısıyla burada da muayyen olaylarla sınırlı olmaksızın genel bir ilkeye dikkat çekildiğini söylemek daha uygun olur.

Âyette geçen *bünyânün mersûs* tamlamasını, –"kurşun" anlamına gelen *rasâs* kelimesiyle bağ kurularak– "kurşunlu, parçaları kurşunla kenetlenerek yekpâre bir cisim haline gelmiş olan muhkem bina" (Elmalılı, VII, 4927), hatta Taberî'nin aktardığı bir görüşe göre "kurşundan yapılmış" (XXVIII, 86) şeklinde açıklayanlar bulunmakla beraber, İbn Abbas'tan gelen bir rivayette yer alan şu izah, o dönemin yapı malzemeleri ve inşâ usulü bilgilerine daha uygun düşmektedir: Taş taş üstüne konur, sonra aralardaki gedikler küçük taşlarla tıkanır, ardından harç ile sıvanırdı; buna Mekkeliler "mersûs" derlerdi (Râzî, XXIX, 312). Bu izahta *mersûs* kelimesi "istif etme, dizme, birbirine yapıştırma" mânalarına gelen "rass" kökünden türetilmiş bir sıfat fiil olarak düşünülmüştür. Her hâlükârda âyetin "yekpâre bir yapı gibi kenetlenmiş saflar halinde" diye çevirdiğimiz kısmıyla, unsurları çok sağlam biçimde birbirine raptedilmiş, belli bir düzen ve âhenk içinde bulunan bir yapının örnek gösterildiği açıktır. Nitekim birçok müfessir, bu benzetmeyle, maddî bir birlik ve düzenin yanı sıra ve bundan da önce gönül birliği ve dayanışma ruhunun önemine dikkat çekildiğini ifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerîm âyetlerinin son kelimelerinin şiirden farklı biçimde, ifadeyi lafız güzelliğinin icaplarına mahkûm etmeyen ama mânayı esas alırken bir yandan da kendi tabii güzelliği içinde eşsiz bir âhenk ve mûsiki oluşturan sıralanışı Kur'an ilimleriyle meşgul olanların dikkatini çekmiş; onlar, bu kelimeler için "fâsıla", son harfleri için de "fâsıla harfi" terimini kullanmışlardır. Elmalılı bu sûrede "sâd" harfinin sadece bu âyette fâsıla oluşturmasını yukarıda açıklanan "mersûs" kelimesinin önemine yapılmış özel bir vurgu olarak görür; aynı şekilde sûrenin "dizi, sıra, sıralanmış" anlamlarına gelen bir kelimeyle (Saf sûresi olarak) adlandırılmasının da dayanışma fikrinin ehemmiyetine dair bir uyarı anlamı taşıdığını belirtir (VII, 4927).

5-9. İsrâiloğulları'nın tutarsız söz ve davranışları ve beraberlik ruhunu yitirmeleriyle ilgili hatırlatmalar yapılarak, 2-4. âyetlerdeki uyarılar canlı örneklerle pekiştirilmektedir. 5. âyette Mûsâ'nın kavmi tarafından kendisine karşı sergilenen vefasız tutuma gönderme yapılmaktadır. Birçok sûrede ve özellikle Bakara sûresinin 40 ve devamındaki âyetlerde İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ öncesi durumları ve onun önderliğinde yaşadıkları uzun serüven, sözlerinden caymaları, nimete hıyanet ve nankörlükle karşılık vermeleri geniş biçimde açıklanmıştır. Bu âyetteki eleştiri ve uyarının anlamını kavramak açısından, Allah'a verdikleri bağlılık sözüne rağmen, kendilerini Allah'ın yardımıyla Firavun'un zulmünden ve büyük bir zilletten kurtaran peygamberlerine bile şu şekilde küstahça bir ifade kullanabilmiş olmalarını hatırlamak yararlı olacaktır: "Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!" (Mâide 5/24). Kendilerine peygamber gönderilen diğer toplumlarda öncelikli ve temel sorun peygamberin bu görevinin kabullenilmeyip yalancılıkla itham edilmesi olduğu halde, Hz. Mûsâ'nın kavmiyle yaşadığı asıl sorun bu toplumun inatçılığı, vefasızlığı ve had bilmezliği idi (Kitâb-ı Mukaddes'te de onlar hakkında "sert enseli kavim" tabiri kullanılır, bk. Çıkış, 32/9; Tesniye 9/6). Âyetteki "size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde" ifadesi de muhtemelen Hz. Mûsâ'nın kendi kavminden peygamber olduğu hususunda bir yalancılık ithamıyla karşılaşmadığını göstermektedir (ayrıca bk. Hac 22/44).

6. âyette ise İsrâiloğulları'nın Hz. Îsâ tarafından kendilerine bırakılan ilâhî emanete sahip çıkmayıp sözlerinden caymalarına gönderme yapılmaktadır. Hz. Îsâ bir yandan kendisinden önceki Tevrat'ın Allah katından geldiğini belirtirken bir yandan da vahiy zincirinin kendisiyle son bulmadığını ve kendisinden sonra bir elçinin geleceğini müjdelemişti. Daha önce Tevrat'ta da bu yönde bilgi bulunmaktaydı. Bu sebeple İsrâiloğulları bu peygamberin gelmesini hararetle bekler oldular ve geldiğinde ona en büyük destekçinin kendileri olacağını söyleyip durdular. Fakat Medine'deki yahudiler, bu peygamber kendi içlerinden çıkmayınca –buradaki menfaatleri gereği Resûlullah'la antlaşma yapmış olmalarına rağmen– türlü iftira ve bahanelerle ona karşı çıktılar (bk. Haşr 59/2-5, 14). Her ne kadar Bedir zaferinden sonra tavır değiştirip Tevrat'ta özellikleri belirtilen âhir zaman peygamberinin Hz. Muhammed olduğuna kanaat getirdiklerini açıkça ifade etmeye başladılarsa da Mekke putperestlerine karşı verilen Uhud Savaşı'nın başarısızlıkla sona ermesini takiben hem bu beyanlarından döndüler hem de müşrikler ve münafıklarla iş birliği içine girip Resûlullah'la yaptıkları antlaşmaları ihlâl ettiler (eski kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in peygamberliğini müjdeleyen bilgiler İslâm kaynaklarında "beşâiru'n-nübüvve" veya kısaca "beşâir" diye anılır; geniş bilgi için bk. Bakara 2/146; A'râf 7/157; Hz. Îsâ ve yaptığı tebliğ görevi hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/45).

Âyette belirtildiği üzere Hz. Îsâ kendisinden sonra gelecek elçinin adının *Ahmed* olduğunu haber vermişti. Bazı hadislerdeki ifadeye göre de Hz. Muhammed'in diğer bir adı Ahmed'dir; fakat Muhammed ismiyle aynı kökten gelen Ahmed kelimesinin onun sıfatı olduğu görüşü de vardır. Her iki ihtimale göre bu kelime, "çok hamdeden" veya "çok övülen, yüksek ahlâk sahibi" mânalarına gelmektedir ve Muhammed kelimesiyle yakın anlamdadır. İbn Âşûr Resûl-i Ekrem'in peygamberliğinden önce veya sonra bu adla çağrıldığının bilinmediği noktasından hareketle âyetin "Ahmed isimli elçi" şeklinde çevrilen kısmının doğru anlaşılabilmesi için buradaki "isim" kelimesi üzerinde de durulması gerektiğini belirtir. Ona göre Arap dilinde bu kelimenin kullanıldığı şu üç anlamı da bu âyetin tefsirinde dikkate almak uygun olur: **a)** Müsemmâ (bir adın ifade ettiği gerçek mâna, içerik), **b)** İyi şöhret, **c)** Özel ad. Şu halde bu ifadeyle Hz. Îsâ,

hem Resûl-i Ekrem'in risâlet görevinin kendisininkinden daha üstün olduğunu hem onun kendi döneminde ve sonraki dönemlerde hep hayırla anılacak bir şahsiyet olduğunu hem de onun özel adının (Muhammed) bu mânaya geldiğini belirtmiş bulunuyordu. Öte yandan İbn Âşûr –bazı erken dönem hikmet ve tasavvuf eserlerine de dayanarak– bu ifadenin hikmet ehlinin ve –dinî hükümlerin bildirilmesi dışında kalan konularda– peygamberlerin kullandığı sembolik anlatım üslûbu taşıdığını, böylece Ehl-i kitap'tan ilim sahiplerinin uyulması istenen peygamberi iyi ayırt edebilmelerinin hedeflendiğini yazmaktadır (XXVIII, 182-185).

Bazı erken dönem İslâm âlimleri ve zamanımız araştırmacıları Yuhanna İncili'nde geçen –Hz. Îsâ'nın geleceğe yönelik müjde ifadesinde kullandığı– "faraklit" (Grekçe pareklêtos) kelimesinin Hz. Îsâ'nın konuştuğu dil olan Ârâmîce'deki karşılığını araştırmışlar ve bu kelimenin Ahmed kelimesiyle anlamca örtüştüğü sonucuna ulaşmışlardır (geniş bilgi için bk. İbn Âşûr, XXVIII, 185-186; Mehmet Aydın, "Faraklit", *DİA*, XII, 165-166). Öte yandan, Latince'ye paracletus şeklinde geçen ve kilise dilinde "teselli etmek" anlamına gelen bu kelimenin "yanına çağırmak" mânası içeren bir fiilden gelmesi ile 7. âyette yer alan "yalnız Allah'a teslim olmaya çağırılıp dururken" meâlindeki ifadede Hz. Peygamber'in temel görevinin "çağırma" anlamına gelen bir fiille ifade edilmiş olması da dikkatimizi çekmiştir (İslâm terimi hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/19).

Yine 6. âyette altı çizilen hususlardan biri Hz. Îsâ'nın "peygamber" olma özelliğidir. O, "Size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim" ifadesiyle kendisinin ancak Allah'ın elçisi olduğunu bildirmişti. İsrâiloğulları'nın bir kısmı –14. âyette belirtildiği üzere– Îsâ'nın bu sıfatını kabul etmek istemediler, onun bildirdiklerini inkâr ettiler. Îsâ'ya inananlar onun öğretilerini yaymaya çalışmakla beraber kısa bir süre sonra onun bağlıları olduklarını iddia eden hıristiyanlar kendisine tanrılık yakıştırmak sûretiyle gerçekte Hz. Îsâ'nın bildirimlerini temelinden sarsmış ve ona dolaylı olarak karşı çıkmış oldular. Âyette Hz. Îsâ'nın hitabının İsrâiloğulları'na yönelik olması, o esnadaki muhataplarının onlar olması sebebiyledir. Daha sonraki dönemler açısından bu hitabın öncelikle onun bağlıları konumunda olan hıristiyanları ilgilendirdiği açıktır. Kur'an'ın hıristiyan teolojisini reddetmesinin hareket noktası da Îsâ'nın mahiyeti ve görevi konusudur.

Elmalılı'nın 8-9. âyetlerle ilgili –bizim de önemli bulduğumuz– açıklamalarını şöyle özetlemek mümkündür: Yüce Allah, hak dini bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye gönderdiğini Kur'an'ın değişik yerlerinde bildirdiği gibi Nasr sûresinde de bu vaadini pekiştirmiştir. Bunun böyle defalarca ifade ve vaad edilmesi, bu üstünlüğün de bir kere değil birçok kere gerçekleşeceğini gösterir. Böyle olması için de bu dinin yükselme ve gerileme zamanları olacak; beşeriyetin geçireceği inkılâplar ve değişmeler arasında bütün düşüşlerin seyri fısk, zulüm, küfür, şirk yüzünden gazap ve helâke doğru gideceği gibi bütün gelişmelerin seyri de tevhid inancı ile hak dinin tecellileri olan ebedî hayatın esenliği ve mutluluğu amacına doğru yükselme biçiminde olacaktır. Gelip geçici heves ve arzuların ardında koşanların, günahkârların, haksızların, dinsizlerin başına kıyamet koparken, hak ehli olanlar Cenâb-ı Hakk'ın himayesinde arşın gölgesi altında büyük murada ereceklerdir. Tarih gözden geçirilecek olursa görülür ki İslâm'ın bu âyetlerde vaad olunan üstünlüğü her şeyden önce Resûlullah zamanında, "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâmiyet'i beğendim" anlamındaki âyetin (Mâide 5/3) nâzil olduğu sırada bütün Arabistan'da başlamış ve Abbâsî halifeliğinin çöküşüne kadar da doğudan batıya çok geniş bir alana yayılmıştı. Araya bir gerileme dönemi girdikten sonra çok geçmeden Türkler'in öne çıkışı ve İstanbul'un fethi ile ikinci yükseliş başlamış, bu da bir taraftan Kafkas dağlarından Atlas Okyanusu'na, bir taraftan da Lehistan'dan Habeşistan'a kadar zirvesine ulaşmıştı. Zamanımızın geçirmekte olduğu inkılâp bunalımlarının neticesinde kim bilir dünya ne gibi değişmeler, gelişmeler görecektir; neler yıkılıp neler yapılacaktır. Her ne olursa olsun mevcut çağın fikrî ve fennî ilerlemeleriyle, gerek İslâm âlemindeki toplumların gerekse diğer muhtelif milletlerin kamu vicdanlarında meydana gelecek uyanışların gelecekte, dünyayı alt üst etmekte bulunan haksızlıkların giderilmesiyle genel yaşantıda hakkın daha yüksek bir tecellisine erme gayesini hedefleme şeklindeki değişmeyi beraberinde getireceğine, bu ise tevhid fikri ile hak dinin inkişafına bağlı bulunduğundan İslâm'ın yeni bir yükselme ve inkişaf kaydedeceğine inanmak gerekir. Şu halde, fâni hayatın icabı olarak her şeyin günden güne daha kötüye gideceğine, bir zaman gelip emanet düşüncesinin kalkacağına, dinin zaafa uğrayacağına ve İslâm'ın yalnız adının kalacağına değinen ve

gerileme devirlerini haber veren hadis ve sahâbe sözlerinden ötürü ümitsizliğe düşülmemeli; Allah Teâlâ'nın geceyi gündüze ve gündüzü geceye kattığını, "iyi sonun Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacağı"nı (Hûd 11/49; Kasas 28/83) bilerek, Allah'ın bu kesin vaadlerine inanarak ve âhiretle ilgili ümidini daima koruyarak çalışılmalıdır (VII, 4937-4940; ayrıca bk. Tevbe 9/32-33; Fetih 48/28). Bu âyetlerde, müminlere de dinlerini ve uygarlıklarını yüceltip insanlığın tevhid ve adalet çizgisinde gelişmesine öncülük edecek konuma gelmeleri hususunda kaçınılmaz görevler düştüğüne işaretler bulunduğu da unutulmamalıdır.

10 – 14

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجٖيكُمْ مِنْ عَذَابٍ
اَلٖيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُجَاهِدُونَ فٖي سَبٖيلِ
اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۙ ﴿١١﴾
يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فٖي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُۙ ﴿١٢﴾ وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَاۜ
نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرٖيبٌۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٣﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُٓوا
اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارٖٓي اِلَى اللّٰهِۜ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ
وَكَفَرَتْ طَٓائِفَةٌۚ فَاَيَّدْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِرٖينَ ﴿١٤﴾

Meâli

10. Ey iman edenler! Sizi elem veren bir azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? **11.** Allah'a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. **12.** O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel meskenlere koyar. İşte büyük kurtuluş budur. **13.** Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele. **14.** Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Îsâ da havârilerine, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sorduğunda havâriler, "Allah'ın yardımcıları biziz" demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâr etmişti. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler.

Tefsiri

10-14. Bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği yani Allah'ın evrendeki mutlak egemenliği hatırlatılıp bu gerçeği dikkate alanlar açısından özü sözü bir olmamanın, hele Allah'a karşı zevâhiri kurtarma çabası içine girmenin ne kadar saçma olduğuna dikkat çekilerek başlayan sûrenin sonunda, kurtuluş yolunun samimi bir iman ve bu imana uygun davranışlardan geçtiği bildirilmekte; Hz. Muhammed'den önceki peygamber Hz. Îsâ'nın hayatından canlı bir örnek verilerek Allah'ın dinine içtenlikle destek olanlar büyük fetihler ve zaferlerle, sonunda da en büyük başarı olan âhiret mutluluğuna erişmekle müjdelenmektedir. 13. âyetin "Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele" şeklinde çevrilen kısmı, savaşlarda müslümanların morallerini yükseltici bir ifade olarak sık sık tekrar edilmiş; özellikle Osmanlı'da ordunun muzaffer olacağı inancını pekiştirmek üzere mehteranın icrâ ettiği mûsikinin arasında coşku verecek biçimde seslendirilmiştir. Hz. Îsâ'ya iman etmiş olanlar büyük sıkıntılara mâruz kalsalar da sonunda inkârcılara karşı büyük bir üstünlük elde etmişlerdir. 14. âyet bu tarihî gerçeğe gönderme yaparak müslümanların bundan sonuçlar çıkarmaları istenmektedir. Bununla birlikte gözden kaçırılmaması gereken bir husus,

dünyada elde edilecek zafer ve üstünlüğün 13. âyette "hoşunuza gidecek bir şey daha" şeklinde nitelenmiş olduğu ve 12. âyette belirtildiği üzere asıl güzel sonucun, keza kurtuluş ve başarının Allah'ın hoşnutluğuna ve âhiret mutluluğuna erişmek olduğudur. 14. âyetin "Böylece üstün geldiler" şeklinde çevrilen son cümlesi, "Allah Hz. Muhammed'i gönderip iman eden o kimseleri onaylayan bildirimlerde bulununca, özellikle Hz. Îsâ'nın Allah'ın kelimesi olduğunu haber verince, onların delilleri açık hale geldi veya delillerinin üstünlüğü ortaya çıktı" gibi mânalarla da açıklanmıştır (bk. Taberî, XXVIII, 92-93; İbn Atıyye, V, 305; Râzî, XXIX, 319. İman temeline dayalı olarak can ve malla Allah yolunda cihad etmenin ticaret olarak nitelenmesinin izahı için bk. Tevbe 9/111; "cihad" hakkında bk. Nisâ 4/84, 95; Mâide 5/35; Tevbe 9/73; Hac 22/77-78; adn cenneti hakkında bk. Ra'd 13/23-24; "Allah'ın yardımcıları olma"nın anlamı hakkında bk. Âl-i İmrân 3/52; "havâri", Hz. Îsâ'nın havârileri ve aralarında geçen konuşma hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/3-4, 19, 45, özellikle 52; Mâide 5/110-115).

62 (110)

Cum'a Sûresi

Medine, 11

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış ikinci, iniş sırasına göre yüz onuncu sûredir. Muhtemelen hicretin 1. yılında nâzil olmuştur (bk. Emin Işık, "Cum'a Sûresi", *DİA*, VIII, 92). Derveze, sûrede yahudilerden bahsedildiği, Hendek Savaşı'ndan sonra ise Medine'de yahudi kalmadığı noktasından hareketle en azından bu savaştan söz eden Ahzâb sûresinden önce inmiş olması gerektiğini ifade eder (VIII, 227). Aynı kanaati paylaşan Süleyman Ateş, Ebû Hüreyre'den yapılan –sûrenin kendisinin müslüman olmasından sonraki bir tarihte indiği bilgisini içeren– rivayetin sahih olamayacağını, çünkü onun Hayber'in fethi sırasında Hz. Peygamber'e gelip müslüman olduğunu ifade eder ve bu rivayeti ona yapılmış bir iftira olarak niteler (IX, 429, 431). Fakat İbn Âşûr'a göre, Hendek Savaşı'ndan sonra da bazı müslümanların Hayber yahudileriyle ortak ziraî faaliyetlerinin devam ettiği ve aralarında sıkı bir iletişimin bulunduğu dikkate alındığında (XXVIII, 169), sûrede onlardan söz edilmesini yadırgamamak gerekir ve Ebû Hüreyre'nin rivayeti esas alınarak bu sûrenin Hayber'in fethedildiği yıl nâzil olduğu düşünülebilir (XXVIII, 204, 205).

Adı

Adını cuma namazının öneminden söz eden 9. âyetinden almıştır.

Konusu

Esmâ-i hüsnâdan dört ismin yer aldığı bir tesbih ifadesiyle başlayan sûrede Hz. Peygamber'in gönderilmesinin hikmetlerine değinil-

mekte, kendilerine Tevrat verilenlerin bu ilâhî emanetin sorumluluğunu taşıyamadıkları belirtilip yahudilerin bazı bencilce iddiaları eleştirilmekte, cuma namazının müslümanlar açısından taşıdığı önem ve bu ibadetin anlamı üzerinde durulmaktadır.

Bazı müfessirlere göre bu sûrede yahudilerin kendileri için övünç konusu yaptıkları şu üç iddia çürütülmüştür: **a)** Yalnız kendilerinin kutsal kitap sahibi oldukları ve başka bir toplumun içinden peygamber çıkamayacağı, **b)** Kendilerinin Allah'ın has ve imtiyazlı kulları oldukları, **c)** Allah'ın kendileri için kutsal bir gün (cumartesi) belirlediği ve müslümanların kutsal kitaplarında ise böyle bir belirleme bulunmadığı (bk. Zemahşerî, IV, 97).

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَز۪يزِ
الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي بَعَثَ فِي الْاُمِّيّ۪نَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِه۪ وَيُزَكّ۪يهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَف۪ي
ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢﴾ وَاٰخَر۪ينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٣﴾
ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٤﴾
مَثَلُ الَّذ۪ينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ
اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْد۪ي

الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾ قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ
لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ
أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ
الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ع ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da egemenliğin mutlak sahibi, her türlü eksiklikten uzak, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih ediyor. **2.** Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler. **3.** (O, ileride) onlardan (olacak), henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (gönderilmiştir). O azîzdir, hakîmdir. **4.** Bu Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir. **5.** Tevrat'la yükümlü tutulup da onu taşıyamayanların durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer. Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz. **6.** De ki: "Ey yahudiler! Başka insanlar değil, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, haydi ölümü temenni edin bakalım, şayet sözünüze sadıksanız!" **7.** Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir. **8.** Şöyle de: "Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de

bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir."

Tefsiri

1. Evrendeki bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğine ilişkin ifadelerde –önceki sûrenin başında olduğu gibi– yer yer geçmiş zaman fiili kullanılmış; ama Arap dilinde bu zaman kalıbıyla daima geçmişte olup bitme anlamı değil bazan fiilin konusunun gerçekleştiğini kesin biçimde belirtme anlamı kastedildiğinden orada ve benzeri yerlerde bu fiil "tesbih etmektedir" şeklinde çevrilmiştir. Bu ve benzeri âyetlerde ise "tesbih ediyor" veya "tesbih eder" anlamına gelen bir fiil kullanılması, tesbih olgusunun halen devam ettiğine ve böyle sürüp gideceğine özel vurgu yapan bir ifade olarak anlaşılmıştır (Râzî, XXX, 2; "tesbîh" hakkında bk. İsrâ 17/44; bu âyette geçen esmâ-i hüsnâdan "melik, kuddûs, azîz ve hakîm"in anlamları için bk. Haşr 59/22-24).

2-4. Peygamberin temel görevi Allah'ın âyetlerini okuma yani aldığı vahyi olduğu gibi bildirme, insanları arındırma yani ruhen yücelmeleri, davranış güzelliğine erişmeleri ve insana yaraşmayan hallerden kurtulmaları için onları eğitme, tebliğ ve eğitimle yetinmeyip aynı zamanda öğretme ve açıklama (kitabı ve hikmeti öğretme) şeklinde özetlenmekte, Resûl-i Ekrem'in yalnız ilk muhataplarına değil daha sonra geleceklere de elçi olarak gönderildiği belirtilmekte, peygamber ve vahiy gönderme veya peygamberlik görevi vermenin ilâhî bir lutuf olduğu, bunun da ancak Allah'ın dilemesine bağlı bulunduğu bildirilmektedir. *Ümmî* kelimesi bu bağlamda, "büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen Araplar" veya "kendilerine ait ilâhî bir kitabı olmayan topluluk" anlamlarıyla açıklanmıştır (peygamberin belirtilen görevleri ve muhatapların daha önce açık bir sapkınlık içinde olmaları hakkında bk. Bakara 2/129, 151; Âl-i İmrân 3/164; "hikmet" hakkında bk. Bakara 2/269; "ümmîler" kelimesinin anlamları hakkında bk. Bakara 2/78; Âl-i İmrân 3/20, 75; "ümmî peygamber" tabiri hakkında bk. A'râf 7/157, 158).

3. âyetin "(O, ileride) onlardan (olacak), henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (gönderilmiştir)" şeklinde çevrilen kısmı önceki âyete gramer açısından şu şekillerde bağlanabilmektedir:

a) Ümmîlere ve –henüz kendilerine katılmamış olan– daha başkalarına da gönderilmiş bir elçi, **b)** Ümmîlere ve –henüz kendilerine katılmamış olan– daha başkalarına da Allah'ın âyetlerini okuyan (...) bir elçi (Şevkânî, V, 259). İbn Âşûr Arap dili kurallarına göre birinci şıkkı doğru bulmaz. Fakat her iki ihtimale göre âyetin mesajı açısından farklı bir sonuç çıkmamaktadır; kendisinin de belirttiği üzere burada amaç, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin belirli bir dönem ve belirli bir toplumla sınırlı olmadığını ifade etmektir (XXVIII, 210-211). Bu anlamı daraltıcı yorumlar yapılmış olmakla beraber, bunlar sağlam bir delile dayanmamaktadır. Taberî de bu yorumları naklettikten sonra âyetin anlamının genel olduğunu belirtir (XXVIII, 95-96).

5-8. Esasen yahudi telakkisine göre iman esaslarının ayrıca bildirilmesine gerek yoktur; zira her yahudi dünyaya gelişiyle birlikte, Allah'la çeşitli peygamberler, özellikle Hz. Mûsâ arasında yapılan ilâhî ahde bağlı olmaktadır. Hatta bu sebeple ayrıca bir iman ikrarı ve bunun için gerekli formül uzun süre tesbit edilememiştir. Söz konusu ahid tabii ki öncelikli olarak Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla bildirdiklerine sahip çıkma, onları gizlememe ve gereğini yerine getirme taahhüdünü içeriyordu (bk. Âl-i İmrân 3/81, 187). Ne var ki kendilerine Tevrat yüklenen yani onunla yükümlü tutulan (Zemahşerî, IV, 96-97) yahudiler bu sözlerini hatırlamak istemediler. Ama bu yükümlülüğü inkâr da edemedikleri için Tevrat'ın yükü sırtlarında kalmış oldu. Bu yük omuzlarında hissettikleri bir sorumluluk olmaktan çok sırtlarında taşıdıkları bir ağırlık halinde kaldığı için, bu tutumu benimseyenler 5. âyette oldukça ağır bir benzetme yapılarak eleştirilmiştir. Sırtında koca koca kitaplar taşıdığı halde onların sadece maddî ağırlığı altında ezilen ama kendisiyle onların içerikleri arasında bir bağ kurma yeteneğine sahip olmayan merkep benzetmesi, bir mesel (somut düşünmeyi ve sonuçlar çıkarmayı kolaylaştıran canlı bir örnek) olduğu için kuşkusuz sırf Tevrat'la yükümlü tutulanlara değil benzer tutumu benimseyen bütün ilâhî dinlerin mensuplarına yöneltilmiş bir eleştiri ve uyarı niteliğindedir. Âyetin son cümlesi de bu uyarının genel olduğunu göstermektedir.

Bakara sûresinin 94. âyetinde de yahudilere, şayet Allah katında âhiret yurdunun başka insanlara değil de sırf kendilerine ait olduğu iddiasın-

da samimi iseler, ölümü istemeleri çağrısı yapılmış ve 95. âyetinde bunu asla yapamayacakları belirtilmiştir. Bu ifadeden onların âhiret mutluluğunun sırf kendilerinin olacağını iddia ettikleri anlaşılmaktadır. Burada ise âhiretle ilgili kuruntularına değil, bütün insanlar içinde yalnız kendilerinin Allah'ın dostları oldukları iddiasına gönderme yapılmakta, ama kendisinden kaçıp durdukları ölümü asla temenni etmeyecekleri hatırlatılarak bu iddialarında da samimi olmadıklarına dikkat çekilmektedir.

Kur'an'ın değişik âyetlerinden anlaşıldığına göre ilâhî dinlerin temel iman esasları aynıdır, Hz. Mûsâ'ya bildirilenle Hz. Muhammed'e bildirilen arasında bu açıdan fark yoktur. Halbuki Bakara sûresinin 96. âyetinin tefsiri sırasında belirtildiği üzere Hz. Mûsâ'ya nisbet edilen bugünkü Tevrat'ta âhiret fikri zayıf ve müphem olup ölüm sonrası diriliş ve âhiret hayatıyla ilgili bilgiler ve inanç esasları ancak tarih olarak oldukça geç dönemlere ait kutsal kitap metinlerinde yer tutabilmiştir. Kanaatimizce, birçok çağdaş Kitâb-ı Mukaddes araştırmacısı tarafından kabul edilen mevcut Tevrat'ın, farklı metinlerin bir araya getirilmesi sonucunda oluşturulduğu ve aynı kaynaktan gelmediği yönündeki tesbit de dikkate alındığında, Tevrat'taki bu durum ile yahudilerin kendi yapıp ettikleri yüzünden ölüm sonrasına ait beklentilerinin zayıflamasından söz edilen bir bağlamda Tevrat'la ilgili sorumluluklarının bilincinde davranmadıkları eleştirisine yer verilmesi arasında bir bağ kurularak, yahudilerin Tevrat'ın bu konuya ilişkin içeriğini korumada kusurlu davrandıkları uyarısının yapıldığı sonucuna ulaşılabilir. 5. âyetin "Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü!" şeklinde çevrilen son cümlesi de bu kanaati desteklemektedir. Şu var ki bu husus, 5. âyette belirtildiği üzere, (yazılı) Tevrat ile sınırlıdır ve Yahudilik'te âhiret inancının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Hatta aksine, konuya ilişkin araştırmalar yahudi tarihi boyunca –ifade ediliş biçimi, içinde yaşanan çağa, coğrafyaya ve kültüre göre farklılıklar taşısa da– öldükten sonra hayatın devam ettiği fikrinin ve âhiret inancının var olduğunu ortaya koymaktadır (bu konuda bilgi, özellikle Tora'da (Tevrat) ölüm sonrası hayatın varlığını gösteren bazı pasaj ve ifadelere dikkat çeken açıklamalar için bk. İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü / Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, İstanbul 2003).

Bakara sûresindeki çağrı ile burada yapılan çağrı arasındaki ortak nokta ise, ölümü asla istemeyeceklerinin asıl sebebi öteki hayata dönük ümitlerini söndürecek derecede kötü işler yapmış ve âhiret hayatının varlığını bildikleri halde dünya hayatına taparcasına bağlanmış olmalarıdır. Bu son nokta Bakara sûresinin 96. âyetinde, "Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkünü olarak bulursun" şeklinde, burada 8. âyette de "kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm" denerek ifade edilmiştir (Tevrat ve Yahudilik hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/3-4; Ömer Faruk Harman, "Tevrat", *İFAV Ans.*, IV, 363-367; a.mlf., "Yahudilik", *İFAV Ans.*, IV, 464-470; ölümün mahiyeti hakkında bk. Âl-i İmrân 3/185; nefis-ruh-insan ilişkisi için bk. Nisâ 4/1; İsrâ 17/85).

9 – 11

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى
ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَاِذَا
قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا
اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًاۨ انْفَضُّٓوا
اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًاۜ قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ
التِّجَارَةِۜ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿١١﴾

Meâli

9. Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. **10.** Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan nasip arayın. Allah'ı da çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

11. Ama onlar bir ticaret veya eğlence görünce ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: "Allah'ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."

Tefsiri

9-11. Müslümanların cuma günü yaptıkları haftalık toplu ibadetin önemi üzerinde durulmakta ve Resûlullah döneminde yaşanan bir olay ışığında ibadet ciddiyeti ve mabet âdâbıyla ilgili bir uyarı yapılmaktadır.

Dilimizde *cuma* şeklinde telaffuz edilen "cumʿa" (cumuʿa, cumaʿa) kelimesi, "toplamak, bir araya getirmek" anlamına gelen "cemʿ" kökünden türetilmiş bir isimdir. İslâm'dan önce "arûbe" diye anılan bu günün cumʿa adını almasının sebebi hakkında değişik izahlar bulunmakla beraber, bunların ortak noktası toplantı günü olması özelliğidir. Bu günün önemi ve faziletiyle ilgili birçok hadis bulunmaktadır. Bunlardan ikisinin anlamı şöyledir: "Güneşin doğduğu en hayırlı gün cumadır. Âdem o gün yaratılmış, o gün cennete girmiş ve o gün cennetten çıkarılmıştır. Kıyamet de cuma günü kopacaktır" (Müslim, "Cumʿa", 18); "Cumada öyle bir an vardır ki eğer müslüman bir kul o anı denk getirir Allah'tan iyi bir dilekte bulunursa Allah onu kendisine muhakkak verir" (Müslim, "Cumʿa", 13-15). Bazı rivayetlere dayanarak müslümanlar cuma gününün kendileri için bir bayram günü olduğunu kabul ederler ve bu güne ayrı bir önem verirler. Cuma hazırlığı çerçevesinde sünnet olan işlerin başında boy abdesti almak gelir; hatta bu, bazı âlimlere göre farzdır.

Cuma günü öğle vaktinde öğle namazı yerine kılınan namaza *cuma namazı* denir. Belli şartların varlığı halinde cuma namazının farz olduğu hususunda icmâ vardır. Cuma namazının tarihçesi hicret öncesine uzanır. Peygamberliğin 11. yılı (m. 620) hac mevsiminde gerçekleşen ilk Akabe görüşmesi sonucunda Yesribli (Medineli) altı kişinin müslüman olmasını takiben bu şehirde İslâmiyet yayılmaya başlamış, hatta ertesi yıl yapılan Birinci Akabe Biatı'nın ardından Resûl-i Ekrem Medineliler'e İslâm dini hakkında bilgi vermesi ve Kur'an öğretmesi için Musʿab b. Umeyr'i görevli olarak göndermişti. İşte kaynaklar anılan bu ilk görüşmede Hz. Peygamber'e ilk olumlu cevabı veren ve peygamberliğin 13. yılında (m. 622) yapılan İkinci Akabe Biatı'nda kendi aile çevrelerindeki İslâmî

gelişmeleri takiple görevli on iki kabile sorumlusuna başkan (nakîbü'n-nukabâ) seçilen Es'ad b. Zürâre'nin Medine yakınlarında cuma namazı kıldırdığını kaydetmektedir. Bazı rivayetlerde Mus'ab b. Umeyr'in de bu dönemde Medine'de cuma namazı kıldırdığı belirtilir. Hz. Peygamber'in ilk defa cuma namazı kıldırması ise hicret esnasında olmuştur. Şöyle ki, Resûlullah Medine'ye bir saat mesafede bulunan Kuba'ya varınca orada konaklamış ve pazartesiden perşembeye kadar ashabı ile beraber çalışarak İslâm'ın ilk mescidini inşa etmiştir. Cuma günü buradan hareket edip Medine yakınlarında Rânûnâ vadisine ulaştığında buradaki Sâlim b. Avf kabilesine misafir olmuş ve o sırada cuma vakti girdiğinden anılan vadideki namazgâhta cuma namazını kıldırmıştır. Günümüzde, bu yerde inşa edilmiş ve Mescid-i Cum'a adıyla anılan küçük bir cami bulunmaktadır. O tarihten sonra toplu cuma ibadeti düzenli bir farîza olarak ifa edilmekle beraber konumuz olan âyetlerle bu ibadetin önemi pekiştirilmiş ve –aşağıda açıklanacağı üzere– bir olaydan hareketle hem bu namazın cemaat olarak yerine getirilmesi gereği hem de bu sırada dikkat edilecek bazı hususlarla ilgili mesajlar verilmiştir.

9. âyetteki özel vurgunun yanı sıra Resûlullah'ın birçok hadisinden cuma namazının diğer namazlardan daha önemli bir farîza olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri meâlen şöyledir: "Her kim önemsemediği için üç cumayı terk ederse, Allah onun kalbini mühürler" (Ebû Dâvûd, "Salât", 210; Tirmizî, "Cum'a", 7). Hürriyeti kısıtlanmamış, yolculuk halinde olmayan ve geçerli mazereti bulunmayan müslüman erkeklere cuma namazı farzdır. Hastalık, camiye gidemeyecek ölçüde yaşlılık, hasta bakıcılık, hava ve yol durumunun sağlığa zarar verecek ölçüde olumsuz olması, can ve mal güvenliğinin tehlikeye girmesi cuma namazına gitmemeyi meşru kılan mazeretlerdir. Yine fakihlerin birçoğuna göre camiye götürecek kimsesi bulunsa bile âmâya cuma namazı farz değildir. Kendilerine cuma namazı farz olmayan kadınlar ve geçerli mazereti bulunan erkekler camiye gidip bu namazı kıldıkları takdirde ayrıca öğle namazı kılmaları gerekmez. Cuma namazının geçerli olabilmesi için ileri sürülen şartlar özetle şunlardır: **1.** Cuma kılınacak yerin şehir veya şehrin civarında bir yerleşim birimi olması, **2.** Caminin belli özellikler taşıması, **3.** Namazın devlet başkanı veya devlet otoritesinin izin verdi-

ği bir imam tarafından kıldırılması, **4.** Belirli sayıda cemaat bulunması, **5.** Muayyen vakitte kılınması, **6.** Hutbe okunması. Bu namazın müslümanların hayatında özel bir öneme sahip olması sebebiyle ve konuya ilişkin uygulamaların da etkisiyle müctehidler belirtilen hususlarda bazı şartlar ileri sürmüşlerse de zamanla bu görüş ayrılıklarının söz konusu ictihatların asıl amacı dışına çıkarılarak derinleştirildiği bir gerçektir. Esasen vakit ve hutbe şartı ile ilgili önemli bir ihtilaf bulunmamaktadır: Cuma namazının vakti –Hanbelîler'in dışındaki– üç mezhebe göre öğle namazının vaktiyle aynıdır; hutbenin şart olduğunda ise görüş birliği vardır. Diğer şartlara gelince, bunlarla ilgili görüşlerin delilleri ve amaçları dikkate alındığında, küçük veya büyük bir yerleşim biriminde bulunan müslümanların cemaatte belirli bir sayı aranmaksızın ve arkasında namaz kılmaya razı olunan bir imam bulunduğunda cuma namazını kılmalarının gerekli olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Cuma namazının iki rek'at olduğu hususunda İslâm âlimleri arasında görüş birliği vardır. Buna cuma namazının farzı denmektedir. Bu namazı kıldırırken imam, öğle namazından farklı olarak Fâtiha'yı ve zamm-ı sûreyi sesli okur. Resûl-i Ekrem'in cuma günü öğle vaktinde gerek hutbeden önce gerekse anılan iki rek'at farz namazdan sonra bir miktar nafile namaz kıldığı bilinmektedir. Fakat rek'at sayıları hakkında farklı rivayetler bulunduğu için bu konuda mezhepler de farklı değerlendirmeler yapmışlardır. Hanefî mezhebince benimsenen uygulama şudur: Hutbeden önce dört rek'at, farzdan sonra da Ebû Hanîfe'ye göre dört rek'at, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan'a göre biri dört diğeri iki olmak üzere toplam altı rek'at sünnet kılınır. Yukarıda değinilen sıhhat şartlarındaki eksiklik veya eksiklikler sebebiyle kılınan cuma namazının geçerli olmayabileceği ihtimalinden hareketle bazı yerlerde "zuhr-i âhir" adıyla kılınan dört rek'atlık namazın sünnette ve sahâbe tatbikatında bir dayanağı bulunmamaktadır.

Cuma namazı beş vakte ilâve bir namaz olmayıp cuma günlerinde –yükümlüleri açısından– öğle vaktinin ibadetidir. Bütün İslâm âlimlerine göre, namazla yükümlü olmakla beraber kendisine cuma namazı farz olmayanlar veya farz olup da bu namazı kaçıranlar dört rek'at öğle namazı kılarlar.

9. âyette yer alan buyruk gereğince cuma namazı ile yükümlü olanların cuma namazı için çağrı yapıldığında her işi bırakıp hemen toplu ibadet mahalline yönelmeleri gerekir. Burada "Alışverişi bırakın" buyurulmasını lafızcı bir yaklaşımla yorumlayıp sadece alışverişle meşgul olmanın yasaklandığını söyleyenler bulunmakla beraber âlimlerin çoğunluğuna göre maksat bununla sınırlı olmayıp benzeri işler, hatta namazdan alıkoyan her türlü meşgale de bu kapsamdadır. Râzî bir taraftan alışverişin günlük hayatın en yaygın meşguliyet türü olması diğer taraftan da ticaretle uğraşanların kendilerini kazanma arzusuna kaptırma ihtimalinin daha fazla olması sebebiyle bu örneğin seçilmiş olduğunu belirtir (XXX, 10). Tabii ki –o sırada güvenlik görevi ifa etme gibi– gerekli ve meşru olan meşgaleler bu kapsamda değildir.

Hz. Peygamber ve ilk iki halife zamanında sadece, imam hutbe için minbere çıktığında ezan okunuyordu; üçüncü halife Hz. Osman cuma vaktinin geldiğini haber vermek üzere bir de dış tarafta ezan okutmaya başladı ve bu bütün sahâbîler tarafından uygun görüldü; bu konuda sahâbe icmâı meydana geldi. Bu uygulama öncesinde âyette sözü edilen ve başka işleri terketmeyi gerektiren çağrının ülkemizde "iç ezan" diye bilinen ezan olduğunda şüphe bulunmamakla beraber, bir kısım fakihler Hz. Osman zamanında başlatılan ezanın da icmâ ile sâbit olması ve cuma namazına çağrı niteliği taşıması sebebiyle anılan yasağın artık dış ezanla birlikte başladığını savunmuşlardır. Ezandan namazın tamamlanmasına kadarki süre içinde alışveriş ve benzeri bir işle meşgul olmak yasaklanmış olmakla beraber bu esnada yapılan hukukî muamelelerin geçerli olup olmadığı hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı vardır (bilgi için bk. Elmalılı, VII, 4961-4990; Hayreddin Karaman, "Cuma", *DİA*, VIII, 85-89).

Âyetin "Allah'ı anmaya koşun" diye çevrilen kısmında "Allah'ı anmak"-tan maksadın cuma namazının ayrılmaz bir parçası olan hutbe ile birlikte iki rek'atlık farz namaz olduğu genellikle ifade edilir. Hatta mezhep imamlarından Ebû Hanîfe buradaki "Allah'ı anma" ifadesine dayanarak, hutbenin rüknünü "Allah'a hamd, O'nu tesbih ve tehlil etmek" şeklinde belirlemiş yani bu şekilde hutbenin asgari gereğinin yerine getirilmiş olacağına hükmetmiştir. Bu arada bazı müfessirler, Hz. Peygamber'i,

Hulefâ-yi Râşidîn'i ve takvâ sahibi müminleri övme ve öğüt verme içerikli hutbeler bu kapsamda sayılırsa da bazı zalim yöneticileri övücü ifadelerin "Allah'ı anma" değil "şeytanı anma" olarak nitelenmesi gerektiğini hatırlatırlar. Müfessirlerce genellikle, "koşun" emrinden gerçek anlamda koşma, telâşla yürüme ve hızla gitmenin kastedilmediği belirtilir. Bununla birlikte bazıları bunun "gidiniz" anlamına geldiğini, nitekim bu mânaya gelen bir kıraatin de bulunduğunu savunurken, bazıları kalp ve niyetle yönelme, bazıları da bir aksiyon (amel) gösterme yani işe koyulma mânasında olduğunu söylerler. İbn Atıyye son anlamı açıklarken kalkıp abdest almak, elbisesini giymek, yola çıkmak gibi eylemlerin hepsinin bu kapsamda düşünülmesi gerektiğini kaydeder (bk. Zemahşerî, IV, 98-99; İbn Atıyye, V, 308-309; Şevkânî, V, 261-262; hutbe ve ilgili hükümler hakkında bilgi için bk. Mustafa Baktır, "Hutbe", *DİA*, XVIII, 425-428).

10. âyette geçen "yeryüzüne dağılınız" anlamındaki buyruk, cuma namazının kılınmasından sonra çalışmaya, dünya işiyle meşgul olmaya dinî bir engel bulunmadığını belirtmektedir. Bu ifadeyle muhtemelen, müslümanların yakın çevrelerinde dinî telakkilerine en fazla muttali oldukları yahudilerin cumartesi gününe ilişkin uygulamaları dolaylı biçimde eleştirilmiş olmaktadır. Zira onlar bir taraftan bu konuda kutsal kitaplarında yer alan ifadeyi yüce Allah'ın kudretini sınırlar ve O'na noksanlık izâfe eder bir biçime dönüştürmüşler (Tekvîn 2/2-3), bir taraftan da ya bu güne ilişkin buyruğa hiç uymama yahut onu çerçevesi dışına taşırıp cumartesiyi abartılı bir yasaklar günü haline getirme şeklinde aşırılıklara gitmişlerdi (bk. Bakara 2/65; A'râf 7/163-165). Böylece "Yeryüzüne dağılınız" buyurularak, cuma namazı çağrısı üzerine dünya meşgalesini bırakıp hemen toplu ibadet mahalline gitme vecîbesinin yanlış anlaşılması önlenmiş, yasağın namaz süresiyle sınırlı olduğuna açıklık getirilmiştir. İfadenin asıl amacı bu olmakla beraber, buradaki emir ifadesinden ayrıca çalışmaya teşvik anlamı da çıkarılabilir; çünkü âyetin devamında "ve Allah'ın lutfundan nasip arayınız" buyurulmaktadır. Bu da, namaz süresine ilişkin yasağın tembelliğe itici bir sebep olarak algılanmaması için yapılmış bir uyarı olmalıdır. Şu var ki "Bu ifade, –Ehl-i kitaba benzememek için– cuma gününün tatil edilmesinin dinen doğru olmadığını göstermektedir" şeklindeki çıkarıma (bk. Kāsımî, XVI,

164) katılmak mümkün değildir. Zira bilinçli bir tercihle haftalık dinlenme gibi meşrû bir ihtiyacın karşılanmasını bu tür gerekçelerle önlemek de dinden olmayan şeyleri dine mal etme sonucunu doğurur (ayrıca bk. Furkan 25/47; Rûm 30/23; Zâriyât 51/17-18; Nebe' 78/9). Öte yandan bu âyetin "Allah'ı da çok anın ki kurtuluşa eresiniz" meâlindeki cümlesiyle, gerçek dindarlığa yalnız mâbed içinde ibadet edilmekle ulaşılamayacağına, burada olduğu gibi mabet dışında da Allah'ı anmanın, iş ve ticaret hayatında da O'nun rızâsını gözetmenin önemli olduğuna vurgu yapıldığı dikkatten kaçırılmamalıdır (Emin Işık, "a.g.m", VIII, 93).

Önemli bir eleştirinin yer aldığı 11. âyette değinilen olayla ilgili olarak kaynaklarda yer alan bilgiler özetle şöyledir: Bir gün Resûlullah cuma hutbesi irat ederken Medine'ye bir ticaret kervanının ulaştığını ilân eden sesler duyuldu. O sıralarda kıtlık olduğu için gıda maddesi getirecek bir kervanın gelmesi dört gözle bekleniyordu. Bu sesleri duyan cemaatin önemli bir kısmı o anda ibadet halinde olduklarını unutup yerlerinden fırladılar ve o tarafa doğru koşmaya başladılar; mescidde sadece on iki kişinin kaldığı rivayet edilir (Buhârî, "Tefsîr", 62; Tirmizî, "Tefsîr", 62; Taberî, XXVIII, 103-105; İbn Atıyye, V, 309). Hz. Peygamber'i minberde bu şekilde (ayakta dururken) bırakıp gidenlerin ilk muhacirler ve ensar değil henüz İslâm'ı özümseyememiş yeni müslümanlar olması da muhtemeldir (Derveze, VIII, 233); nitekim bazı rivayetlerde yukarıda belirtilen sayı on ikiden daha yüksektir (bk. Zemahşerî, IV, 99; Râzî, XXX, 10). Onları telâşlandıran asıl âmil, gecikip mal alma fırsatını kaçırma kaygısıydı. Fakat kervanın gelişi o günkü âdetlere göre çalgı aletleriyle ve insanların ona eşlik eden sevinç çığlıklarıyla duyurulduğu için bu koşuşturma aynı zamanda bir şenlik ve eğlence havası da oluşturuyordu. İşte âyette bu sebeple hem ticaret hem eğlence faktörüne değinilmiştir; ama "ona" zamirinin müennes (dişil) olması, yöneldikleri esas şeyin eğlence değil ticaret olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte âyette, ister alışveriş yapma ister şenliğe katılma arzusuyla olsun, böyle önemli bir ibadetin yarım bırakılmasının tasvip edilemeyeceği, hele Hz. Peygamber'i o halde terketmenin asla edebe uygun olmadığı bildirilerek bu olay ışığında ibadet, toplu hareket, mâbed âdâbı ve peygambere saygı konularında daha bilinçli, titiz ve dikkatli olunması gerektiği uyarısı yapılmıştır.

Taberî, bu olayın Resûlullah zamanında birkaç defa tekerrür ettiğine dair bir rivayete yer vermekle beraber bu ihtimali zayıf görür (XXVIII, 104, 105). İbn Âşûr da âyetin "bırakıverirler" şeklinde geniş zaman ifade etmediğine dikkat çeker (XXVIII, 229).

Bütün varlıkların sürekli olarak Allah'ı tesbih ettiği belirtilerek başlayan sûre, rızık verenlerin en hayırlısının Allah olduğu yani bütün varlıkları kapsayan bir görüp gözetmenin de yine O'na mahsus bir sıfat oluşu hatırlatılarak sona ermektedir.

63 (104)

Münâfikūn Sûresi

Medine, 11

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış üçüncü, iniş sırasına göre yüz dördüncü sûredir. Hac sûresinden sonra, Mücâdele sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.

Adı

İlk âyetinde geçen ve "münafıklar" anlamına gelen *münâfikūn* kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Sûrede ağırlıklı olarak, iman ettiklerini söyledikleri için müslüman muamelesi gören ve onlarla iç içe yaşayan ama gerçekte inanmayan ve müminler aleyhine çalışmalar yapan münafıklar hakkında önemli bilgi ve tasvirlere yer verilmekte, onların görünüşlerine aldanmamaları ve sinsi faaliyetlerine karşı uyanık davranmaları konusunda müslümanlar uyarılmakta, münafıkların bu tutumlarına devam etmelerinin kendilerinin aleyhine olacağı yönünde dolaylı bir ikazda bulunulmakta; son âyetlerde müminlere, hiçbir gerekçenin Allah'ı unutmayı ve sahip olduğu imkânları başkalarıyla paylaşmamakta direnmeyi haklı kılmayacağı hatırlatılmaktadır.

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
اِذَا جَٓاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ
لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَكَاذِبُونَ ١ اِتَّخَذُٓوا اَيْمَانَهُمْ
جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ٢ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ٣
وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْۜ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْۜ كَاَنَّهُمْ
خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌۜ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْۜ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْۜ
قَاتَلَهُمُ اللّٰهُۘ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ٤ وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ
رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُ۫سَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ٥
سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ لَنْ يَغْفِرَ
اللّٰهُ لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ٦ هُمُ الَّذ۪ينَ يَقُولُونَ
لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّواۜ وَلِلّٰهِ خَزَٓائِنُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَا يَفْقَهُونَ ٧ يَقُولُونَ

لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ
وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Münafıklar sana geldiklerinde "Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin" derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar kesinlikle yalancıdırlar. **2.** Onlar yeminlerini kalkan edinip Allah yolundan yan çizmişlerdir. Onların yaptıkları ne kadar çirkin! **3.** Şöyle ki, onlar önce inanıp ardından inkâr ettiler. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir; artık anlayıp kavrayamazlar. **4.** Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir. Her gürültüyü kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar! **5.** Onlara "Gelin, Allah'ın resulü sizin için bağışlama dilesin" dendiğinde başlarını çevirirler ve onların büyüklük taslar bir eda ile uzaklaştıklarını görürsün. **6.** Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır. Şüphesiz Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez. **7.** Onlar, "Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyiniz ki dağılıp gitsinler" diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama münafıklar anlamıyorlar! **8.** Şöyle diyorlar: "Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!" Halbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, resulünündür, müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!

Tefsiri

1-8. Sözlükte *münâfik* "tükenme, saklanma, köstebeğin veya Arap tavşanının deliğine girmesi veya çıkması" gibi anlamlar taşıyan "nfk" kökünden türetilmiş olup Kur'an'da "gerçekte iman etmediği halde öyle görünen, inanç ve davranışlarında iki yüzlü olan" kişiler için kullanılır.

Bu durumda olmaya nifak denir. "Çıkar ve itibar sağlama amacıyla kendisine dindar süsü verme" anlamına gelen *riyâ* ise hem bazı müminlerin ahlâkî bir zaafını hem de gerçekte iman etmemiş olan münafıkların müslüman hatta dindar görünmek için sergiledikleri sahte davranışları ifade etmek üzere kullanılabilen bir kavramdır.

Münafıklar müslüman kabul edilmelerinin avantajlarını kullandıklarından, müslümanlar için açıktan düşmanlık edenlere göre daha tehlikeli olmuşlardır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde münafıkların özellikleri ve verebilecekleri zararlar üzerinde geniş olarak durulmuş, bu konuda daha dikkatli olmaları için müminler uyarılmıştır (özellikle bk. Bakara 2/8-20; Nisâ 4/138-147; Tevbe 9/38 vd., özellikle 61-70; Ahzâb 33/4-5, 12-20).

Resûlullah'ın hicretinden önce Medine'deki (o günkü adıyla Yesrib şehrindeki) Evs ve Hazrec adlı iki kardeşe atfen bu isimlerle anılan meşhur iki Arap kabilesi arasında derin ihtilâflar yaşanmıştı. Bu kabileler Yemen tarafından buraya göç edip yerleştiklerinde uzun bir süre oradaki yahudilerin hâkimiyeti altında yaşamışlar, yaklaşık 492 yılında bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından yahudilerin kışkırtmalarıyla birbirlerine düşüp Arap tarihinde benzerine rastlanmayan bir çekişme ve savaş süreci içine girmişlerdi. Bu savaşların en şiddetlisi de Hz. Peygamber'in hicretinden beş yıl kadar önce yapılan ünlü Buâs savaşıydı. Bu savaşın ardından bir durulma süreci başlamış ve Medine'de siyasî bir birlik oluşturulması ve başına Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün getirilmesi hususunda bir mutabakat oluşmuştu. Hatta Resûlullah'ın gelişinden kısa bir süre önce Abdullah'a giydirilecek kraliyet tacının yapımı için Medineli sanatkârlara sipariş bile verilmişti. İşte Hz. Peygamber'in buraya hicret edip yerleşmesi bu projenin sonuçsuz kalmasına yol açtığı için Abdullah b. Übeyy'in Resûlullah'a ve müslümanlara duyduğu kin ve husumet hiçbir zaman dinmemiştir. Abdullah, müşrik olarak kalması halinde müslüman birliğine zarar veremeyeceğini anladığından, Bedir Savaşı'nın ardından müslüman olduğunu açıklamış, ama her fırsatta bir taraftan anılan iki kabile arasındaki ezelî rekabeti alevlendirmeye ve yeni kardeş kavgaları çıkarmaya çalışmış, diğer taraftan da hem Mekke müşrikleri, hem de Medine ve civarındaki yahudi kabileleriyle gizli temas-

lar kurup müslümanlar aleyhine türlü entrikalar çevirmiştir. Kur'an'da münafıkların –tabii ki onların başı olarak Abdullah b. Übeyy'in– yürüttüğü yıkıcı ve bölücü faaliyetlerden bazılarına –isim verilmeden– yapılmış özel atıflar vardır. Uhud Savaşı'na çıkarken yaptığı döneklik (bk. Âl-i İmrân 3/122, 166-167), Hz. Âişe hakkındaki çirkin iftirayı tertip edip yayması (bk. Nûr 24/11-20), Tebük Seferi öncesinde, sefer sırasında ve sonrasında müslümanların mâneviyatını sarsmaya çalışması (bk. Tevbe 9/38 vd.) bunların başlıcalarıdır. Bütün bunlara rağmen Abdullah öldüğünde (hicrî 9/m. 631) oğlunun onun cenazesiyle ilgilenmesi ricası karşısında Hz. Peygamber'in sergilediği tavır ancak, onun "bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olması"yla (Enbiyâ 21/107) izah edilebilecek bir hoşgörü ve zarafet içermekteydi. Şu var ki Abdullah'ın inançsız olduğu objektif delillerle ortaya çıktığı gibi ayrıca Allah tarafından Resûlullah'a da bildirilmişti. Onun için kendisinden bu gibilerin cenaze namazını kılmamak suretiyle artık onlara karşı açık bir tavır ortaya koyması istendi (ayrıca bk. Tevbe 9/80, 84).

Hâkim kanaate göre bu sûre Müreysî' seferi (diğer adıyla Benî Mustalik seferi) esnasında meydana gelen şu olay üzerine inmiştir: Bu seferden dönüleceği sıralarda biri muhacir diğeri ensar yanlısı iki adam arasında su yüzünden bir kavga çıktı. Bir rivayete göre muhacir tarafından olan Hz. Ömer'in ücretlisi Cehcâh b. Saîd adlı bedevî, ensar tarafından olan ise Abdullah b. Übeyy'in kabilesiyle aralarında antlaşma bulunan Cühenîler'den Sinân b. Yezîd idi. Biri "Ey ensar, yetişin!" diye, diğeri de "Ey muhacirler, yetişin!" diye kendi taraflarını yardıma çağırdılar. Resûlullah bunu işitince, onları yatıştırdı; yaptığı etkili konuşmada bu tür bölücü sloganlardan hoşnut olmadığını ve bunun Câhiliye geleneği olduğunu da belirtti. Olay Abdullah b. Übeyy'in kulağına gidince hemen bunu fırsat bilip müslümanlar arasında tefrika çıkarmaya yeltendi. Kendi kavminden olanlara şöyle dedi: "Bunlar (muhacir) bizim beldemizde bize kafa tutuyor, üstünlük taslıyorlar. Onlarla bizim durumumuz 'Köpeğini semirt, seni yesin' sözündekine döndü. Hele Medine'ye varalım, göreceksiniz ki güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak! Aslında bunu kendiniz yaptınız, onlara beldenizde yer verip imkânlarınızı paylaştınız. Muhammed'in yanındakilere yardım etmeyin ki dağılıp gitsin-

ler!" Bu sözleri işiten ve o sırada henüz çok genç olan Zeyd b. Erkam, yapılan konuşmadan dolayı rahatsızlığını dile getirip tepki gösterince Abdullah onu azarladı. Zeyd durumu amcasına, o da Hz. Peygamber'e aktardı. Hz. Ömer Abdullah'ın boynunun vurulmasını önerdi. Resûlullah bunu kabul etmedi ve henüz normal hareket vakti gelmediği halde hemen yola koyulma tâlimatı verdi. Uzun bir süre mola vermedi; mola verdiğinde herkes yorgunluktan uyuyakaldı. Böylece söylentilerin artıp işin alevlenmesini önledi. O arada Abdullah'ı çağırtıp, "Bana şöyle şöyle bir söz ulaştı; bu sözün sahibi sen misin?" diye sordu. O, "Sana kitabı indiren Allah'a yemin ederim ki böyle şeyler söylemedim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah onun hakkında bir işlem yapmadı. Zeyd ise yalancı konumuna düştüğü için çok üzülmüştü. Medine'ye dönünce Allah Teâlâ Münâfikūn sûresini indirdi. Hz. Peygamber Zeyd'in kulağını tutup, "Allah seni doğruladı ve bu kulağın hakkını verdi" diye ona iltifat etti. Bazı kimseler Abdullah'a kendisi hakkında sert ifadeler içeren âyetler indiğini söyleyerek Resûlullah'a gidip Allah'tan kendisi hakkında bağışlama dilemesi için ricada bulunmasını önerdiler. O ise başını çevirip "İman et dediniz ettim, zekât ver dediniz verdim, geriye bir tek Muhammed'e secde etmediğim kaldı!" diyerek itiraz etti. Kaynaklarda ayrıca Abdullah'ın samimi bir müslüman olan oğlunun ona gösterdiği sert tepkilerle ilgili rivayetler de yer almaktadır (bk. Buhârî, "Tefsîr", 63; Tirmizî, "Tefsîr", 63 ; *Müsned*, IV, 370, 373; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Mustafa es-Sekkā), III, 302-305; Taberî, XXVIII, 108-117; Zemahşerî, IV, 101-102; Elmalılı, VII, 5003-5008). Tefsir, hadis ve siyer kitaplarında bazı ayrıntı farklarıyla ve değişik rivayetler halinde aktarılan bu olay, –bütünü itibariyle– münafıkların o günkü şartlarda sahip oldukları toplumsal konuma uygun düşmektedir. Ancak "Gelin, Allah'ın resulü sizin için bağışlama dilesin, dendiğinde başlarını çevirirler ve onların büyüklük taslar bir eda ile uzaklaştıklarını görürsün" anlamında bir âyet indikten sonra Abdullah b. Übeyy'in belirtilen sözü söylemesi ve tavrı takınması mâkul durmadığı için, bazı yazarlar rivayetlerin bu kısmını şöyle izah ederler: Âyetlerin nüzûlünden önce Abdullah'tan peygambere gidip özür dilemesi ve bağışlanması için dua etmesi istenmiş, âyetler de bundan sonra inip hem onun tavrına hem de genel ola-

rak münafıkların hallerine gönderme yapmış olabilir (Derveze, X, 88). İbn Âşûr'a göre ise daha önce zaten Abdullah Hz. Peygamber'le görüşüp bu sözleri söylemediğini ifade ettiği ve müteakip âyette, "Allah onları asla bağışlamayacaktır" buyurulduğu için anılan âyeti Abdullah'ın özür dilemesinin istenmesiyle izah etmek uygun olmaz; bu, münafıklarla ilgili –başka sûrelerde benzerleri görülen– genel bir tasvir niteliğindedir (XXVIII, 231-233, 243-244).

Öte yandan, yine bu sefer dönüşünde ve yine Abdullah b. Übeyy'in tertibiyle Hz. Âişe'ye iftira olayının meydana gelmiş olması da oldukça dikkat çekicidir (bk. Nûr 24/11-20). Bu iki tecrübeyle birlikte müslümanlar önemli psikolojik sıkıntılar yaşamakla beraber, Resûlullah'ın sabırlı ve sağ duyulu davranmasıyla münafıkların ve onların başı Abdullah b. Übeyy'in Medine toplumu nezdindeki itibarı da hemen hemen sıfırlanmış oluyordu. Nitekim yukarıda belirtilen olayı aktaran bazı kaynaklarda kaydedildiğine göre işin hakikati ortaya çıktıktan sonra Resûl-i Ekrem, başlangıçta sertlik yanlısı davranan Hz. Ömer'e bu gelişmeleri hatırlatıp izlediği yöntemin doğruluğunu ona da onaylatmıştır ki, ikinci halife olarak uzun bir süre müslümanların yönetim sorumluluğunu üstlenecek olan Hz. Ömer için bu oldukça önemli bir tecrübeydi.

İlk dört âyette, münafıklar iman ettiklerini söylerken veya Resûlullah ve müslümanlar aleyhine dediklerini ve yaptıklarını inkâr ederken bu beyanlarını yeminlerle teyit etmeye çalışsalar da, Allah katındaki değerlendirme açısından bunların kendilerini aldatmaktan öte bir anlam taşımadığı, ama bu açıklamalarını ve yeminlerini siper edinerek bir süre müslüman muamelesi görmüş olacakları bildirilmektedir. Özleriyle sözlerinin bir olmadığını davranışlarıyla ortaya koyan, iradelerini o yönde kullanan bu kimseler, artık gönüllerini imanın ışığına kendi elleriyle kapatmışlar, böylece Allah tarafından kalplerinin mühürlenmesi sonucunu hak etmişlerdir; artık yaptıkları işin mahiyetini kavrama, vicdan muhasebesi yapma, Allah'ın insana verdiği en büyük nimet olan akıl yeteneği ve buna bağlı donanımlarını kullanıp davranışlarını ahlâkî açıdan değerlendirme yetilerini yitirmişlerdir. O sebeple 4. âyette bunların, ancak dış görünüşüyle ilgi çeken ama insanî değerlerden yoksun bulunan varlıklar olduklarına ilişkin ağır bir benzetme yapılmıştır.

2. âyette yer alan ve "Allah yolundan yan çizmişlerdir" şeklinde çevrilen cümleyi "Allah yolundan saptırmışlardır" şeklinde de anlamak mümkündür. Bu takdirde münafıkların iman etmek isteyenleri imandan alıkoyan veya henüz imanı güçlü olmayan bazı müslümanları hak yoldan saptıran faaliyetlerine işaret edilmiş olur (İbn Atıyye, V, 311-312). 3. âyetteki lafız olarak "onlar önce iman edip ardından inkâr ettiler" mânasına gelen ifade daha çok mecazi anlamda düşünülerek "İnanmış göründükleri halde içlerinden inkâr ettiler" şeklinde açıklanmıştır. Başka bir yoruma göre burada, bazılarının iman etmeye çok yaklaşmış oldukları ama yine de inkâr yolunu tercih ettikleri anlatılmaktadır. Bununla birlikte bu ifadeyi hakikat mânasında kabul edip şu şekilde anlamak da mümkündür: Münafıklar iman konusunda hep aynı durumda değillerdi; kimi önce Kur'an'dan ve nübüvvet nurundan etkilenerek iman etmiş, ama iman kalbine iyice yerleşmediğinden –içine düşen kuşkular veya çevresinden gelen kınamalar sebebiyle– inkârcılığa dönmüştü. Münafıklardan iken daha sonra içtenlikle tövbe edip iyi birer müslüman haline gelenlerin bu gruptan olmaları muhtemeldir (İbn Atıyye, V, 312; İbn Âşûr, XXVIII, 237-238; başka yorumlar için bk. Zemahşerî, IV, 100-101). 4. âyetteki ifadeler daha çok bu konudaki tarihî bilgiler ışığında şu şekilde açıklanmıştır: Abdulah b. Übey ve yandaşları olan münafıklar giyim kuşamlarındaki ihtişamla dikkat çeken, kalıpları yerinde, ifadeleri düzgün kimselerdi. "Ey Allah'ın resulü" diye hitap ederek saygılı oldukları izlenimini veren tumturaklı sözlerle Hz. Peygamber'in ve müminlerin kendilerini dinlemelerini sağlarlardı. Ama dinleme sırası kendilerine geldiğinde bilinçsiz, ruhsuz varlıklar gibi, verilen bütün mesajlara kulaklarını tıkarlar, iyi niyetle dinlemeye ve gelişmeye kapalı bir halde dururlar, dinler gibi davranırlardı. Akılları fikirleri hıyanetlerini ortaya çıkaracak, maskelerini düşürecek bir açıklama yapılması veya kendilerine dışarıdan âni bir saldırı gelmesi ihtimaline takılıydı. Bir konuda ilân yapılması gibi dışarıdan yüksek bir ses gelse tedirgin olurlar ve telâşlanırlardı. "Onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir" şeklinde bir benzetme yapılarak akıl ve idraklerini söylenenlere tıkamış oldukları, "Her gürültüyü kendilerine yönelik sanırlar" ifadesiyle de haince düşünce ve eylemlerinin kendilerini iyice evhamlı hale getirdiği belir-

tilmektedir (Taberî, XXVIII, 107-108; Zemahşerî, IV, 101). Hasan Basri Çantay bazı lugat ve hadis kaynaklarından delilller de göstererek, "Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir" meâlindeki cümlede geçen "müsennede" kelimesine "(çubuklu Yemen kumaşı) giydirilmiş" anlamını vermiştir. Bu yaklaşıma göre cümleyi, "Onlar sanki şık elbiseler giydirilmiş kütükler gibidir" şeklinde çevirmek mümkündür (III, 1046-1047; buradaki kütük benzetmesinin başka bazı izahları için bk. Râzî, XXX, 16). Bu âyetlerde bir tipleme ve bir karakter bozukluğu tasviri söz konusu olduğundan, bunların belirli kişilerle sınırlı bir anlatım olduğunu söylemek isabetli olmaz. Kuşkusuz bilinen somut olaylar âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır; fakat ifadelere soyut bir anlatım üslûbunun hâkim olması, müminlerin bütün zamanlarda ve her yerde bu tiplerin benzerleriyle karşılaşabilecekleri ve bunlara karşı çok dikkatli olunması gerektiği mesajı verilmektedir.

Münafıklar için bağışlanma kapısının kapanmış olduğunu belirten 6. âyetteki ifadeyi 5. âyetin ışığında yorumlamak ve bu sonucun orada açıklandığı üzere kendi bağnazlıklarından ve ısrarlı tercihlerinden kaynaklandığına dikkat etmek gerekir. Nitekim münafıkların cehennemin en derinlerine atılacağını bildiren âyetlerde dahi istisna yapılmış, bunlardan tövbe edip kendini düzelten ve gönülden teslimiyet içine girenlerin Allah'ın büyük mükâfatlara layık gördüğü müminlerle beraber olacakları bildirilmiştir (ayrıca bk. Nisâ 4/145-147; Tevbe 9/80).

7. âyette yer verilen "Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyiniz ki dağılıp gitsinler" şeklindeki sözün, yukarıda özetlenen olay sırasında münafıkların başı tarafından söylenen küstahça ifadelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte âyette, o olayla ve kişiyle sınırlı olmaksızın, her yerde ve her dönemde bulunan münafıkların zihniyetine ve fırsatını bulduklarında başvurdukları bir yola dikkat çekme mânası taşıdığı da açıktır. Çünkü kendilerini güçlü konumda hissedenlerin, kendi inanç ve düşüncelerine boyun eğdirmek istedikleri kişi ve topluluklara karşı uyguladıkları bu ekonomik baskı yöntemini kısa bir süre önce Mekke müşrikleri de müslümanlara karşı çok ağır bir biçimde uygulamışlardı. Âyette belirtildiği üzere münafıklar da aynı yöntemi uygulamayı denediler. Şöyle ki, ensarın Mekke'den hicret eden iman kardeşleriyle

hemen bütün imkânlarını paylaşmaları onların kısa bir süre içinde kendi geçim düzenlerini kurmalarını sağlamıştı. Bunun yanı sıra, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in infakla ilgili teşvikleri neticesinde oluşan güzel bir yardımlaşma düzeni sayesinde, başta Mescid-i Nebevî'nin bir eğitim ünitesi gibi faaliyet gösteren Suffe öğrencileri olmak üzere diğer yoksul müslümanlar da maişetlerini karşılıyorlardı. Münafıklar da müslüman göründükleri ve müslüman muamelesi gördükleri için içtenlikle olmasa da bu düzene katkı sağlıyorlardı. Yine müslüman sayıldıkları için Abdullah b. Übey ve yandaşları kendi akrabaları ve has hemşehrileri olan ensarı etkilemekten geri durmuyorlardı. Âyette onların rasyonel bir tedbir olarak düşündükleri bu yolun her zaman aynı sonucu vermeyeceği, yerin ve göklerin mutlak sahibi ve mâliki olan Allah dilerse nice mahrumiyetleri geniş imkânlara dönüştürebileceği bildirilmekte, müminlerin maneviyatı yükseltilmektedir. Tabii ki bu maneviyat yükseltici ifade –konuya ilişkin başka âyetler ve Resûlullah'ın tatbikatı ışığında değerlendirildiğinde– müslümanlara dünya hayatıyla ilgili olarak verilmiş bir güvence anlamı içermemekte, aksine onlara dinin ve aklın icaplarını kavrama çabasını sürdürmeleri, sağlam bir imanla Kur'an'ın gösterdiği doğrultuda çalışmaya devam etmeleri ödevini dolaylı olarak hatırlatmaktadır. 7 ve 8. âyetlerin son cümlelerinde münafıkların bu hakikati kavrayamadıklarına, bilmediklerine vurgu yapılması da bu mânayı destekler niteliktedir.

8. âyette geçen *izzet* kelimesi sözlükte "güçlü ve üstün olmak, yenmek, saygın olmak" gibi mânalara gelen *izz* kökünden türetilmiş bir isim olup bu anlamların yanında bir kimsenin başkaları karşısında bedenî, psikolojik, ekonomik, sosyal statü vb. yönlerden güçlü, etkin ve saygın olmasını, baskı altına alınamaz bir konumda bulunmasını da ifade eder ve "âcizlik, alçaklık" mânasındaki "zillet"in karşıtı olarak kullanılır. Kur'an-ı Kerîm'de izzet kelimesi Allah, resulü ve müminler hakkında olumlu bir anlam ifade ederken, inkârcı ve münafıklar hakkında onların İslâm, Kur'an ve gerçekler karşısında bilinçsizce kapıldıkları kibir, gurur, inat ve öfke duygularını, bu duyguların etkisiyle işledikleri kötülükleri sürdürmelerini anlatır (bk. Bakara 2/206; Sâd 38/2). Nitekim konumuz olan âyette de "izzet" ve "zillet" ile aynı kökten olup "güçlü olan" ve "zayıf olan" diye çevirdiğimiz kelimeler münafıkların sırf

kaba kuvvete dayalı olarak düşündükleri bir üstünlüğü ifade etmekte; Allah'a, resulüne ve müminlere nisbetle kullanılan "izzet" kelimesi ise gerçek, kesintisiz ve sonsuz saygınlığı belirtmektedir. Bu sebeple Râgıb el-İsfahânî bunu "hakiki izzet", bunların dışında kalanların kendilerinde vehmettikleri izzeti de "sun'î izzet" olarak değerlendirmektedir. Kur'an'da ve hadislerde aynı kökten türeyen kelimeler arasında en fazla Allah'ın isimlerinden olarak "azîz" kelimesinin kullanılmış olması da bu anlayışı destekler niteliktedir (daha fazla bilgi için bk. Mustafa Çağrıcı, "İzzet", *DİA*, XXIII, 555-556; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/26; Fâtır 35/10).

9 – 11

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِۚ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾ وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ
مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنٖٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍۙ
فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٠﴾ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ
اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

Meâli

9. Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır. **10.** Her birinize ölüm gelip, "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam" diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın. **11.** Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.

Tefsiri

9-11. Kur'an'da, yer yer dünyaya aşırı düşkünlük göstermenin tehlikelerine ve dünya hayatının varlık sebebi olan sınavın icaplarından olarak insana bazı şeylerin câzip gösterildiğine sık sık değinilir. 9. âyetten açıkça anlaşıldığı üzere burada kişiye yüklenen ödev, onun ailesiyle ilgilenmemesi, kazanç sağlayıcı işlerle meşgul olmaması değil, hayatın tabii akışı içinde ve insanın doğasının bir gereği olarak zaten gösterilmekte olan bu ilgi ve meşguliyetin, hayatın gerçek anlamını unutturacak ve Allah'a kul olma bilincini yitirmeye sebep olacak bir sapmaya yol açmamasıdır (ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/14; Enfâl 8/28; Sebe' 34/37; Tegābün 64/14). İnsan kendisini dünya telâşının anaforuna kaptırırsa, âhiret için bir şeyler yapmak gerektiğine inansa bile, henüz önünde uzun bir ömür bulunduğunu düşünüp varlık amacına ilişkin görevlerini ileriye erteleme gibi yanılgılara kapılır. Değişmez gerçek olan ölümle yüz yüze geldiği zaman ise kendisine ek süre verilmesi için yalvarır. Ama sınav süresi dolmuş, artık sıra değerlendirmeye gelmiştir (bu konuda benzer bir tasvir için bk. Mü'minûn 23/99-100; "ecel" hakkında bk. En'âm 6/2; A'râf 7/34). 7. âyette münafıkların başkaları için ve Allah yolunda yapılan harcamalar (infak) konusundaki hasis tutumları kınanmıştı; burada ise insanı lâyık olduğu yerde tutacak olan iki temel davranışa vurgu yapılmaktadır: **1.** Allah'ı anmayı yani O'nun kulu olduğunu unutmamak, **2.** Sahip olduğu imkânları gönüllü olarak başkalarıyla paylaşmaya çalışmak. İnsanî değerler bakımından düşük düzeyde olan bireyler ve toplumlar, başkalarından ne koparabilecekleri, bu açıdan yüksek düzeyde olanlar ise başkalarına ne verebilecekleri üzerinde yoğunlaşırlar. İnsanlık tarihindeki çekişmelerin ve geliştirilen sosyal düzenlerin özü de bu iki noktadan bağımsız değildir (infak hakkında bk. Bakara 2/245, 254, 261).

64 (108)

Tegābün Sûresi

Medine, 18

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış dördüncü, iniş sırasına göre yüz sekizinci sûredir. Tahrîm sûresinden sonra, Saf sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.

Adı

9. âyette gerçek kâr ve zararın ortaya çıkacağı mahşer gününden söz edilirken kullanılan ve "aldanma, aldatma, kâr-zarar" gibi mânalara gelen *tegābün* kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Bütün insanları Allah yaratmış olduğu halde bu hakikati inkâr edenlere de O'na iman edenlere de –dünya hayatının var ediliş hikmetinin gereği olarak– imkân ve fırsat verildiği belirtilmekte; sorumluluk sahibi bir varlık olarak insan, evrenin yaratılış hikmeti ve kendi özellikleri üzerinde düşünmeye çağırılmakta, ifadenin tabii akışı içinde İslâm inancının temel unsurları üzerinde durulmaktadır. Sûrenin son bölümünde, Allah'a karşı kulluk görevini yerine getirmekten alıkoyabilecek faktörlerle örülü dünya hayatında hem bu vecîbenin düzgün ifası hem de beşerî ilişkilerin sağlıklı yürütülebilmesi için bazı altın öğütler verilmektedir.

1 – 10

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُۘ وَهُوَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌۜ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ
فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْۚ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾
اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۘ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ
عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَاْت۪يهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَقَالُوا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَاۘ فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ
حَم۪يدٌ ﴿٦﴾ زَعَمَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتُبْعَثُنَّ
ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْۜ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌ ﴿٧﴾ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪
وَالنُّورِ الَّذ۪ي اَنْزَلْنَاۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ

الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ
سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ٩ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ١٠

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih ediyor. Egemenlik O'nundur ve hamd O'na mahsustur. O'nun her şeye gücü yeter. **2.** Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir. **3.** Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı, size şekil verdi, şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş de ancak O'nadır. **4.** Göklerde ve yerde olanları bilir, gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı da bilir. Ve Allah kalplerin derinliklerinde olanı da bilmektedir. **5.** Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını tadanların haberi size ulaşmadı mı? Onlar için elem verici bir azap daha vardır. **6.** Çünkü onlara peygamberleri açık kanıtlarla gelmişlerdi de onlar, "Bir beşer mi bizi doğru yola çıkaracak!" deyip inkâr etmişler ve ona sırt çevirmişlerdi. Allah da muhtaç olmadığını gösterdi. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır. **7.** İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: "Hayır, öyle değil! Rabbime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yapıp ettikleriniz size bildirilecek. Bu da Allah'a göre kolaydır." **8.** Şu halde Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz vahiy ışığına iman edin. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır. **9.** Toplanma günü için sizi bir araya getireceği gün; işte o, kayıp ve kazancın ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah'a iman eder, iyi işler yaparsa Allah onun kötülüklerini örter ve içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte büyük

kurtuluş budur. **10.** İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar cehennemliktir ve orada ebedî olarak kalacaklardır. Ne kötü son!

Tefsiri

1. Evrendeki bütün varlıklar mülk ve hükümranlığın mutlak sahibi ve her türlü hamde lâyık olan Allah'ı tesbih edip dururken, insanların bir kısmı –kendilerinin de O'nun yaratma sıfatının eseri olduğunu bilmezden gelerek– Allah'ı inkâr etmektedir. *Tesbih* kavramı, "bütün varlıkların ilâhî yasalara zorunlu olarak boyun eğmeleri" anlamını da içerdiğine göre esasen Allah'ı inkâr edenler de –kendileri fark etmeseler bile– bu genel tesbihe katılmaktadırlar (bk. İsrâ 17/44). Fakat yüce Allah, akıl ve muhâkeme yeteneği, irade gücü ve tercih imkânı bahşettiği insanın iradî tesbihi olan imana ve onun icaplarına göre davranmaya ayrı bir değer atfetmektedir. İşte bu âyetlerde insanoğlu, inkâr edebilmesinin dahi gerçekte ilâhî güç ve takdirin bir sonucu olduğu ama bu konuda kendisine tercih yetkisi verilmiş olmasından ötürü bunun sorumluluğundan kurtulamayacağı hatırlatılarak, varlık sebebi üzerinde düşünmeye ve hayatını anlamlandırmaya çağırılmaktadır.

2-5. İlk âyet genel olarak felsefenin, özel olarak da kelâm ilminin temel problemlerinden olan Allah'ın egemen iradesi karşısında insan iradesinin değeri ve insanın sorumluluğunun felsefî temeli konusuna ışık tutan bir anlatım inceliği taşımaktadır. Çünkü "Allah kiminizi kâfir kiminizi mümin olarak yarattı" tarzında bir ifade kullanılmayıp "Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor" buyurularak, bir taraftan inkâr ve iman realitesinin ilâhî güç ve iradeden bağımsız olmadığı, diğer yandan da her bir ferdin cebir altında değil, kendine verilen irade gücüyle yaptığı tercih sonucunda kâfir veya mümin olduğu belirtilmektedir. Her hâlükârda sonucun Allah Teâlâ'nın ilmi dışında kalamayacağını hatırlatan âyetin son cümlesinde, "Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir" şeklinde bir ifade kullanılarak özellikle insanın hür iradesiyle yaptıklarına dikkat çekilmesi de bu mânayı destekler niteliktedir ("kesb" kavramı ve bu konudaki kelâm tartışmaları için bk. Bakara 2/7, 286).

Kendi varlık sebebini ve dünya hayatının anlamını sağlıklı biçimde değerlendirebilmesi için 3. âyette insan, göklerin ve yerin hikmetli yara-

tılışı yani kâinattaki muhteşem düzen üzerinde ve hemen bunun yanında kendi yaratılışındaki seçkin özellikler hakkında düşünmeye, her şeyden önce bu âlemi var eden irade ve kudretin ihtişamını kavramaya yönlendirilmektedir (Allah'ın "musavvir" isminin anlamı için bk. Haşr 59/24; insanın yaratılışındaki seçkinlik hakkında bk. İsrâ 17/70; Tîn 95/4). Bu sûretle Allah Teâlâ'nın kudret sıfatını, yarattıklarındaki eserleriyle gözlemleyip kabul etmenin yanında 4. âyette O'nun ilminin kuşatıcılığına, kalbin derinliklerinde saklandığı sanılan şeylerin dahi bu bilmenin dışında kalamayacağına dikkat çekilerek bu defa insan, hem Allah'ın ilim sıfatının kuşatıcılığını kavramaya hem kendi yapıp ettiklerinin de O'nun ilminin dışında kalmadığını bilerek sorumluluk fikri üzerinde yoğunlaşmaya çağırılmaktadır. 5. âyette ise tarihe yapılan bir gönderme ile sorumluluk bilinci içinde hareket etmemenin sonuçları üzerinde düşünme fırsatı verilmektedir.

6-10. Böylece ilk beş âyette veciz bir anlatımla Allah-evren-insan arasındaki ontolojik ve ahlâkî bağı doğru bir şekilde kurabilmeyi sağlayacak ufuklar açılarak önce İslâm inançları teorisinin üç temel konusundan birincisini oluşturan ulûhiyyet (Allah'ın varlığı ve sıfatları) konusunun altı çizilmiştir. 6-10. âyetlerde ise diğer ikisi yani nübüvvet (peygamberlik, vahiy) ve âhiret konuları üzerinde durulmaktadır. 6 ve 7. âyetlerde peygamberleri, onların bildirdiklerini ve özellikle öldükten sonra diriltilme gerçeğini inkâr etmenin inkârcılara bir şey kazandırmadığı, Cenâb-ı Allah'a da bir şey kaybettirmediği, ama bir süre sonra onların bütün bu yaptıklarını bir bir önlerinde görecekleri ifade edilmekte; buna bağlı olarak 8. âyette Kur'an'ın muhatapları Allah'a, peygamberine ve O'nun indirdiği ışığa (Kur'an'a) iman etmeye çağrılmaktadır. 9. âyette haşir gününde gerçek anlamda kâr ve zararın ortaya çıkacağına değinilmekte ve iman edip erdemli davranışlarla ömrünü iyi değerlendirenlerin âhirette kavuşacakları mükâfat hatırlatılmaktadır. 10. âyette ise inkâr eden ve Allah'ın âyetlerini yalan sayanların acı âkıbetini gösteren bir uyarı yapılmaktadır.

İnkârcıların peygamberlerin çağrısını kabul etmemekte haklı olduklarını ispat için sık sık kullandıkları argüman 6. âyette, "Bir beşer mi bizi doğru yola çıkaracak!" şeklinde özetlenmiş olup birçok âyette bu delilin

çürüklüğü ortaya konmuştur (meselâ bk. İbrâhim 14/10-11; Kehf 18/110; Mü'minûn 23/24, 33; Furkan 25/7). Bu âyetin "Allah da muhtaç olmadığını gösterdi" şeklinde çevrilen kısmı, "Onların imanına ve kulluğuna muhtaç olmadı, muhtaç olmadığını gösterdi", "Gücü yettiği halde onları imana zorlamadı" ve "Ortaya koyduğu açık ve kesin kanıtlarla yetinmek ve onları zorlamamak suretiyle kemalini gösterdi" gibi mânalarla açıklanmıştır (Zemahşerî, IV, 105; Şevkânî, V, 271). Müfessirlerin genel kanaatine göre 8. âyetin "İndirdiğimiz vahiy ışığına iman edin" diye çevrilen cümlesinde geçen "nûr" kelimesinden maksat Kur'an-ı Kerîm ve onun içeriğidir (Taberî, XXVIII, 121; İbn Atıyye, V, 319).

9. âyette geçen *yevmü't-tegābün* tamlaması "kayıp ve kazancın ortaya çıkacağı gün" şeklinde tercüme edilmiş olup buradaki *tegābün* kelimesi hakkında geniş açıklamalar yapılmıştır. Bu kelimenin kökü olan *gabn* (gabn, gaben) masdarı sözlükte "gizlemek, unutmak, hata etmek, zayıf olmak ve aldatmak" gibi mânalara gelir. Fıkıh terimi olarak gabin de, iki tarafa borç yükleyen akidlerde edimler arasındaki dengesizliği, özellikle satım sözleşmesinde satım parasıyla satılan malın piyasa değeri arasında belirgin bir fark bulunmasını ifade eder. Tegābün kelimesi Arapça'da genellikle iki veya daha fazla kişinin karşılıklı fiillerini anlatmak için kullanılan "tefâül" kalıbındadır. Bu sebeple daha çok "birbirini aldatmak" yahut "hem aldanmak hem aldatmak" mânalarıyla açıklanmıştır. İbn Atıyye ise burada bu kalıbın karşılıklı bir durumu değil, –"tevazu" kelimesinde olduğu üzere– fiilin konusundaki çokluğu ve yoğunluğu belirtmek için kullanıldığı kanaatindedir. Birçok müfessir –"doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar" şeklindeki (Bakara 2/16) tasvirden de yararlanarak– burada inkârcı ve münafıkların imanı küfür ile, âhireti de dünya ile değişmelerindeki yanlışlık ve aldanmaya bir telmih bulunduğu yorumunu yapmıştır. Bazılarına göre bu kelimeyle, hesap gününde eşyanın dünyadaki miktar ve değerinden farklı görüneceği anlatılmaktadır. Başka bir yoruma göre burada kastedilen şudur: Bazılarının "Allah'a verdikleri sözü düşük bir bedelle satmaları", "Allah'ın müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın alması" (Tevbe 9/111) gibi Kur'an'da mânevî anlamda alışveriş lafzının kullanıldığı durumların gerçek kârlılık yönü yani kimin kazanıp kimin kaybettiği o gün ortaya çıkacaktır (baş-

ka yorumlarla birlikte bk. İbn Atıyye, V, 319; Râzî, XXX, 24-25; Elmalılı, VII, 5028-5030). Bu izahları ve bağlamı dikkate alarak, anılan tamlamayı "kayıp ve kazancın ortaya çıkacağı gün" şeklinde çevirdik.

11 – 18

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ
قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا
الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٢﴾
اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا
الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ
فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾
إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا
لِأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ إِنْ
تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ
شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

Meâli

11. Allah'ın izni olmadan hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir. **12.** Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Sırt çevirirseniz bilin ki elçimizin görevi açık bir tebliğden ibarettir. **13.** Allah; O'ndan başka tanrı yoktur; müminler de yalnız O'na dayanıp güvensinler. **14.** Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir. **15.** Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır. **16.** O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunursa işte kurtuluşa erecekler onlardır. **17.** Allah'a güzel bir borç verirseniz O da bunu size fazlasıyla öder ve sizi bağışlar. Allah şükrün karşılığını bol bol verir, cezada ise acele etmez. **18.** Akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilir, azîzdir, hakîmdir.

Tefsiri

11-13. Kullarına çok merhametli olduğuna inanılan Tanrı'nın kötülüklere niçin izin verdiği hususu, din felsefesinde genellikle *kötülük problemi* veya *teodise* (Tanrı'nın âdilliği problemi) başlığı altında geniş biçimde tahlil edilmiş ve tartışılmış bir konudur. Genel olarak hayrın ve şerrin var edilmesinin hikmetleri konusu bir yana, başa gelen her musibetin Allah'ın izniyle olması ifadesini Kur'an ve Sünnet'teki ilke ve bilgilere göre şöyle açıklamak uygun olur: Cenâb-ı Hak kullarına zulmetmez; dolayısıyla "kulların kendi fiilleri sebebiyle hak ettikleri bir karşılık" anlamındaki musibetin bu açıdan izahında zorluk bulunmamaktadır. Kusuru ve günahı olmadığı halde bazı kullara verilen sıkıntı ve felâketler ise kişinin ebedî mutluluğuna zarar veren yani gerçek mânada kötü ve insanın kendi fiili yüzünden başına gelen musibet olarak değerlendirilmez (bk. Şûrâ 42/30). Öyle görünüyor ki 11. âyette, insanların sorumluluğu bakımından musibetlerin değerlendirilmesi değil, Tanrı inancına ilişkin yaygın bir yanlışlığın düzeltilmesi amaçlanmaktadır.

Önceki âyetlerin iman esaslarıyla ilgili olması, bu âyetin devamındaki ve müteakip iki âyetteki ifadeler de bunu destekler niteliktedir. Birçok bâtıl dinin yanı sıra ilâhî dinin mensupları arasında türemiş bazı sapkın mezheplerde, "iyi" ve "kötü" iki ayrı tanrı arasında bölüştürülerek şirk (Allah'a ortak koşma) telakkisine güya meşruiyet kazandırılmaya, masum bir çehre verilmeye çalışılmıştır. Bazı ilâhî dinlerin mensupları da zaman zaman, Allah'a kötülük yakıştırmama gibi ileri derecede bir duyarlılıkla, şerrin O'nun tarafından yaratılmış olamayacağı tarzında bir inanca kaymışlardır. Oysa Allah'ın fiilleri ve sıfatları insanların kendi isteklerine ve münasip görmelerine göre biçimlendirilebilecek bir konu değildir; kulun görevi O'nu kendisinin bildirdiğine göre tanıyıp O'nun istediği şekilde kulluk etmektir (ayrıca bk. Hac 22/11; Furkān 25/43; Câsiye 45/23). Doğru ve sağlam İslâm inancına göre bütün varlık ve olayların yegâne yaratıcısı Allah Teâlâ'dır; Allah, irade gücü verdiği, hem iyilik hem kötülük işlemeye müsait yarattığı şuurlu varlıklara kötüyü tercih etmemelerini buyurmuş ama –dünya hayatının imtihan alanı olması sebebiyle– kötülüğü istediklerinde ve işlemeye koyulduklarında bu eylemlerin yine kendisinin yaratma düzeni içinde varlık kazanacağını, sorumluluğunun da onlara ait olacağını bildirmiştir. Bu düzen içinde şeytanın kötülüğü teşvik görevini üstlendiği ama asla ona fiillerin yaratıcısı olarak bakılmaması gerektiği de hatırlatılmıştır. Bu sebeple İslâm akaidinde, "hayrın da şerrin de Allah'tan olduğuna yani O'nun mutlak irade ve kudretinden bağımsız olmadığına, onun bilgisi dışında kalamayacağına, ancak Allah'ın kulları için yalnız hayra razı olduğuna, kulun başına gerçek mânada (ebedî mutluluğuna zarar veren) bir kötülük gelmişse bunun kendi yanlış davranışından kaynaklandığına" inanmak esastır. Ayrıca samimi bir mümin, kendi kusuru sebebiyle olmadan başına gelen felâket ve sıkıntıların da imtihanla ilgili olduğuna ve sabırla karşıladığında ecir alacağına inanır. Dolayısıyla bu inancın dayanaklarından biri olan 11. âyet, ayrıca müminler için önemli bir teselli kaynağı oluşturmaktadır. Nitekim bu inancın ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri modern psikolojide kanıtlanmış olup, bu husus Hz. Peygamber'in şu hadisinde de veciz bir şekilde özetlenmiştir: "Müminin durumu ilginçtir: Allah'ın her hükmü onun iyiliğinedir; çünkü başına

bir sıkıntı gelip sabretse bu onun hayrınadır, sevindirici bir şey meydana gelip şükretse bu da onun hayrınadır. Bu, yalnız mümine has bir özelliktir" (Müslim, "Zühd", 64; Dârimî, "Rikāk", 61; ayrıca bk. Nisâ 4/79; Hadîd 57/22).

14-18. Doğasına dünya sevgisi yerleştirilmiş olan (bk. Âl-i İmrân 3/14) insanın buradaki sınavda başarılı olabilmesi için önemli bir ölçü verilmektedir: Allah'a kul olma bilincini daima zinde tutmaya çalışmak, her davranışında dünya hayatının icapları ile âhiret mutluluğunu dengeleyen bir itidal çizgisi tutturmak, bunu başarabilmek için de özverili davranmayı içine sindirmek.

14. âyetteki anlatım ve uyarıya göre en güçlü sevgi bağlarıyla birbirine bağlı olan insanlar bile –bunlar öncelikle eşler, ebeveyn ve çocuklar da olsa– her zaman amaç birliği içinde olmayabilirler ve mümin bir kişi bu yakınlarından dahi –kasdî olsun olmasın– âhiret mutluluğunu zedeleyecek zararlar görebilir, öneriler ve teşvikler alabilir. 15. âyetin tasvirine göre de kişinin sahip olduğu bütün maddî mânevî imkânlar ve bunlara duyulan bağlılık hissi, onun sınanması için var edilmiştir. Yine bu âyette belirtildiği üzere erişilmesi için çaba harcanmaya değer gerçek mutluluk Allah katında olandır ve 16. âyete göre buna erişebilmenin yolu da Allah'a kul olma bilincini sürekli korumak için olanca çabayı harcamak, dinin bildirimlerine kulak vermek ve onlara uymayı ilke edinmektir. Fakat insanın, çoğu zaman doğasındaki bayağı eğilimlerinin kendisini çekmeye çalıştığı yer ile konumuz olan âyetlerdeki bildirimlere göre olması gerektiği yer arasında bulunmanın gerginliğini yaşadığı da muhakkaktır. İşte bu âyetler bu noktada insanın yolunu şöyle aydınlatmaktadır: İmtihan alanından kaçmaya çalışmak çözüm değildir; yapılacak şey, olabildiğince tehlikelere karşı bilinçli ve hazırlıklı olmak, bu geçici hayattan vazgeçmeden, hatta bu hayatı bir imkân ve üretim alanı olarak kabul edip ebedî hayat için çalışmaktır. Bunda başarılı olabilmenin temel şartı ise kısaca özverili davranma alışkanlığı kazanabilmektir. Özveriyi de iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi –14. âyette belirtildiği üzere– başkalarına karşı beslediğimiz olumsuz duygulardan vazgeçebilmek, affedebilmek, hoşgörülü ve bağışlayıcı olabilmektir. İkincisi de sahip olduğumuz dün-

yevî nimet ve imkânlara duyduğumuz aşırı tutkuları dizginleyebilmektir. Bu, 16. âyetin son cümlesinde "nefsinin bencilliğinden korunma" şeklinde özetlenmiş; ayrıca 16 ve 17. âyetlerde, –aslında aynı zamanda kendi iyiliğimize olmak üzere– "başkaları için harcama yapmak ve Allah'a güzel borç vermek" şeklinde açıklanmıştır (15. âyette geçen ve "imtihan" diye çevrilen fitne kavramının Kur'an'daki kullanımları hakkında bk. Bakara 2/191-192; 16. âyette geçen "şuhh" kelimesi hakkında bk. Haşr 59/9; 17. âyette "Allah'a güzel bir borç verme" anlamıyla çevrilen ifadeden hareketle geliştirilen "karz-ı hasen" terimi hakkında bilgi için bk. Bakara 2/245).

14. âyetin nüzûl sebebi olarak bazı kaynaklarda yer alan şu rivayetlerden ilki âyetin başlangıç kısmının, diğer ikisi de son kısmının anlaşılmasına ışık tutmaktadır: **a)** Avf b. Mâlik el-Eşcaî Resûlullah ile birlikte savaşa gitmek istemişti. Çoluk çocuğu toplanıp onun ayrılığına dayanamayacaklarını söylediler, ağlayıp sızladılar ve sonunda onu bu kararından vazgeçirdiler. Ama Avf daha sonra bundan dolayı çok pişman oldu. **b)** Mekke'de müslüman olanlar hicret etmek isteyip çoluk çocukları buna razı olmayınca, "Şayet Allah beni hicret yurdunda sizinle bir araya getirirse görün bakın size neler edeceğim!" diye söylenir, yeminler ederlerdi (Taberî, XXVIII, 124-125). **c)** Bazı Mekkeliler müslüman olmuş ve Medine'ye hicrete karar vermişlerdi. Aileleri buna karşı çıktı. Fakat bir süre sonra onları dinlemeyip Medine'ye geldiler. Daha önce müslüman olanların dinî konularda epeyce mesafe katetmiş ve yetişmiş olduklarını görünce, buraya gelmelerine karşı çıkan eş ve çocuklarına kızdılar ve onları cezalandırmayı düşündüler (Tirmizî, "Tefsîr", 64). Âyetin "düşman olanlar vardır" şeklinde çevrilen ifadesinden de anlaşılacağı üzere burada aile fertleri arasında daima böyle bir durum bulunduğu gibi bir mâna çıkarılmaması için "bazı" anlamı taşıyan bir edat kullanılmıştır; ancak âyet metninde "vardır" şeklindeki vurgunun başa getirilmesi bu tür durumlarda duyarlı olunması için yapılan uyarıyı pekiştirmektedir (İbn Âşûr, XXVIII, 284).

16. âyetin "Gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının" diye çevrilen kısmıyla Âl-i İmrân sûresinin 102. âyetinin "Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun" anlamına gelen kısmının neshedilmiş olduğu ileri sürülürse de, her iki ifadenin kendi bağlamındaki anlamını korumasına bir engel

bulunmamaktadır; nitekim Nehhâs gibi âlimler bu yönde ikna edici açıklamalar yapmışlardır (bk. İbn Atıyye, V, 321).

Evrendeki her şeyin Allah'ı tesbih ettiğine dikkat çekerek başlayan sûre, O'nun duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bildiğini, çok güçlü ve hikmet sahibi olduğunu hatırlatarak sona ermektedir.

65 (99)

Talâk Sûresi

Medine, 12

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış beşinci, iniş sırasına göre doksan dokuzuncu sûredir. İnsan sûresinden sonra, Beyyine sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.

Adı

Talâk "boşama" yoluyla evliliğin sona erdirilmesini ifade eden bir terimdir. Genel konusu bu olduğu ve ilk âyetinde aynı kökten gelen fiiller kullanıldığı için sûre bu adı almıştır.

Konusu

Aile kurumunun dinî, ahlâkî ve hukukî temelini oluşturan nikâh akdinin ve evlilik birliğinin keyfî biçimde sona erdirilemeyeceği temasına ağırlık verilerek böyle bir zorunlulukla karşılaşıldığında uyulması gereken başlıca hükümler işlenmekte, bu arada iyi niyet ve hakkın kötüye kullanılmaması gibi bazı temel ilkelerin altı çizilmekte; aile ilişkilerinin sağlıklı yürüyüp yürümemesinde çoğu zaman etkili bir role sahip bulunan harcamalar konusunda ölçülü olmanın önemine dikkat çekilmekte; meşrû, mâkul ve dengeli olmayan, sonunda Allah'ın buyruklarına isyan etmeye varan isteklerin toplumların perişan olmasına ve medeniyetlerin çökmesine yol açabileceği ima edilmekte; her hâlükârda olup biten her şeyin, evrendeki bütün varlıkları yaratan Allah'ın gücü ve bilgisi dışında kalamayacağı hatırlatılmaktadır.

1 – 7

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا
الْعِدَّةَۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْۚ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا
اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ
اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۜ لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ١
فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَق۪يمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِۜ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ
بِه۪ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًاۙ ٢
وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُۜ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ اِنَّ
اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِه۪ۜ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ٣ وَالّٓـٰٔي يَئِسْنَ
مِنَ الْمَح۪يضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍۙ وَالّٓـٰٔي
لَمْ يَحِضْنَۜ وَاُو۬لَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّۜ وَمَنْ يَتَّقِ

اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُ اِلَيْكُمْۜ وَمَنْ يَتَّقِ
اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ اَجْرًا ﴿٥﴾ اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ
سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّۜ وَاِنْ كُنَّ
اُولَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّۚ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ
فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّۚ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍۚ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ
فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ اُخْرٰىۜ ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِۜ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ
رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا اٰتٰيهُ اللّٰهُۜ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَاۜ
سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayınız ve bekleme sürelerini iyice hesap ediniz. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakınınız. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayınız, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir. **2.** Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutunuz yahut onlardan uygun biçimde ayrılınız; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutunuz ve şahitliği Allah için özenle yerine getiriniz. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir. **3.** Ve onu hiç beklemediği

yerden rızıklandırır. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur. **4.** Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir. **5.** İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Evet, kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ecrini büyütür. **6.** O kadınları imkânınıza göre kendi oturduğunuz yerde oturtunuz ve onları baskı altına almak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayınız. Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayınız. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyiniz ve aranızda güzelce konuşup anlaşınız. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir. **7.** Varlıklı olan sahip olduğu imkânlara göre harcasın, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır.

Tefsiri

1-7. Birçok âyet ve hadiste insanın, ruhen ve bedenen birbirine ihtiyaç duyan ve birbirini tamamlayan iki cins olarak yaratılmasının hikmeti ve önemi üzerinde durulmuş, evlilik birliğinin hem kurulması hem de korunması teşvik edilmiştir. Bu arada, mutlu bir yuvanın tesis edilmesi ve evlilik düzeninin sağlıklı biçimde işlemesi için birçok buyruk, yasak ve öğüde yer verilmiş ve bazı tedbirler alınmıştır. Fakat evliliğin sona erdirilmesi kaçınılmaz hale gelse bile –kilise hukukunda olduğu gibi– ömür boyu beraberlik zorunlu kılınmamış, bu sosyal realitenin daha büyük yaralar açmasının önlenmesine ağırlık verilmiştir. *Talâk* sözlükte "serbest bırakmak, bir bağı çözmek" gibi mânalara gelir. Fıkıh terminolojisinde talâkın özel anlamı "boşama"dır. Ancak bu, tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşamanın yanı sıra eşlerin anlaşarak evliliğe son vermelerini ve mahkeme kararıyla boşanmayı da kapsar bir genişlikte kullanılmıştır. Tek taraflı iradeyle boşama yetkisinin kural olarak erkeğe

verilmiş olması bu yetkinin münhasıran onun tarafından kullanılacağı anlamında dinî bir yükümlülük hükmü değil, olayın icaplarıyla ilgili mâkul izahları olan bir düzenlemedir. Dolayısıyla, tarafların anlaşması halinde gerek nikah akdi esnasında gerekse evlilik sırasında kadın da bu konuda yetkili kılınabilir. Evlilik birliğini sarsacak durumlarla karşılaşıldığında ve evliliğe son vermek gerekli hale geldiğinde dikkat edilmesi ve uyulması istenen yahut tavsiye edilen hususlara daha önceki bazı sûrelerde geniş biçimde yer verilmişti (özellikle bk. Bakara 2/226-232). Bu sûrede ise ağırlıklı olarak evliliğin sona ermesinin sonuçları üzerinde durulmaktadır; ama –aşağıda görüleceği üzere– bunlar da bir yönüyle evlilik birliğini olabildiğince korumaya katkı sağlayıcı önlemler niteliğindedir.

Sûreye "ey Peygamber" şeklinde başlanmakla beraber sözün akışı ve özellikle kullanılan fiillerin çoğul olması, burada Resûlullah'ın şahsında müminlere hitap edildiğini, evlenme ve boşamanın aynı zamanda sosyal bir konu olduğunu göstermektedir. Özel olarak peygambere hitap edilmesi ise bu hükümlerin tebliğ edilmesi ve doğru uygulanmasının sağlanmasında ona verilen görevin ve genel olarak konunun önemine dikkat çekme amacıyla izah edilebilir (Zemahşerî, IV, 107; İbn Âşûr, XXVIII, 294).

Sûrenin boşamaya ilişkin bölümünün tamamına hakim olan fikri, evlilik kurumunun, dolayısıyla evliliğe son verilmesinin ciddiye alınması gereken bir konu olduğu, bu konuda atılacak her adımın, birden fazla kişiyi ilgilendiren belirli sorumlulukları da beraberinde getireceği şeklinde özetlemek mümkündür. Hızlı bir okumayla ve bazı yanlış uygulamalara ait bilgilerin etkisiyle burada, boşamanın sıradan bir işlem olarak görüldüğü ve boşamayla ilgili sırf biçimsel hükümlere yer verildiği gibi bir izlenim edinenler olmuşsa da, dikkatle incelendiğinde sûrede yer alan hükümlerin –amaçları itibariyle– iki noktada odaklandığı görülür: **a)** Evlenme gibi evliliğin sona erdirilmesi de medenî-hukukî bir işlemdir; gelip geçici heveslerin, salt duygusal yaklaşımların ürünü olmamalıdır. Böyle bir konuda duyguların tamamen devre dışı kalması elbette mümkün değildir ve olayın tabiatı gereği gelinen noktanın oluşumunda daha çok hisler etkili olmuş olabilir. Ama artık eşler toplum için hayati önem taşıyan evlilik dokusuna kıyarlarken, –en uygun tedavinin bu olduğu kanaatine ulaştığından– hastanın bir organının feda edilmesine

karar verebilen hekim sorumluluğu içinde hem rasyonel hem de vicdanî bir değerlendirme yapmak durumundadırlar. **b)** Anılan değerlendirme sonunda bu evliliğin sürmemesi gerektiği kararının verilmesi bütün iplerin kopması anlamına gelmez ve tarafların birbirine hasım muamelesi yapmasına haklılık kazandırmaz. Tam aksine boşama denen medenî işlemin de birtakım icapları, taraflara yüklediği vecîbeler vardır; vecîbenin yerine getirilmesini beklemek de diğer tarafın hakkıdır. Bu hususlar 1-7. âyetlerde inanç ve ahlâk ilkelerine göndermeler yapılarak ilmek ilmek örülmüş, 8. âyet ve devamında ilâhî buyruklara karşı gelenlerin acı âkıbetleri, peygamber ve kitap göndermenin amacı, bu bildirimlere uyanların kazanacakları ebedî mutluluk ve hiçbir şeyin Allah'ın gücü ve bilgisi dışında kalamayacağı gerçeği hatırlatılmış, böylece bu önemli konunun kuru bir hukuk ilişkileri yumağı olarak algılanmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

1. âyette belirtildiği üzere, artık evliliğin devamına imkân görülmüyorsa bu bağı sona erdirme kararını uygulamanın taraflar için yeni bir süreç başlatacağı bilinmelidir. Her şeyden önce boşama iradesinin işleme konması için belirli sürelerin dikkate alınması gerekmektedir. Resûlullah'ın açıklamaları ve ilk dönem tatbikatı ışığında bu âyetten çıkan pratik sonuç, yani usulüne (sünnete) uygun boşama şöyle olmaktadır: Boşama düşüncesi kesinlik kazanmış olsa bile bu karar irade açıklaması haline getirilirken, kadının temizlik döneminde bulunması ve o dönem içinde eşler arasında cinsel temas meydana gelmemiş olması gerekir. Bu şarta uygun olarak boşama iradesinin açıklanması eşler arasındaki evlilik bağını koparmaz; sadece bir boşama hakkı kullanılmış olur; buna *ric'î talâk* (dönüş imkânı veren boşama) denir. Kadın iddet süresi içinde (bir ictihada göre –boşamayı izleyen– üç, diğer ictihada göre yine boşamayı izleyen iki âdet dönemi sona erinceye kadar) aynı evde oturmaya devam eder. Bu süre içinde koca evliliği sürdürmek istediğini sözle veya fiilen (karı koca hayatını yeniden başlatacak bir eylemle) açıklarsa (ric'at), yeni bir nikâh akdine gerek olmaksızın evlilik ilişkisi devam eder. Böyle bir dönüş gerçekleşmeden belirtilen süre dolduğunda ise bu boşama kesinlik kazanır (*bâin talâk* haline gelir, buna "beynûnet-i suğrâ" denir) ve eşler ayrılırlar. Yine de bu durum, yeni bir nikâhla tekrar birleşmelerine engel değildir. Yeniden evlendiklerinde yine geçimsizlik olursa boşama için

aynı prosedür geçerli olur. Fakat evlilik kurumunun hafife alınmaması ve dejenere edilmemesi için bu tür ayrılma ve birleşmeler belirli sayıyla sınırlandırılmıştır. Üçüncü boşama ile "büyük kesin ayrılık" (beynûnet-i kübrâ) denilen sonuç meydana gelir ve bu durumda eşlerin yeni bir evlilik yapmaları, daha uzun bir süreçte, gerçekleşmesi güç şartlara bağlanmıştır (bk. Bakara 2/230). Tarafların konuyu daha dikkatli ve gerçekçi biçimde değerlendirmeleri için verilen bu imkânı kullanmak istememeleri halinde, yukarıda açıklandığı şekilde her bir boşamanın kesinlik kazanması için üçer ay beklemeden üç temizlik döneminde ayrı ayrı boşama işleminin yapılmasıyla da "büyük kesin ayrılık" meydana gelir.

Bütün bunların anlamı, boşanma düşüncesi ne kadar kesinlik kazanmış olursa olsun, Kur'an ve Sünnet'e uygun boşama usulüne göre (ister bir talâk hakkı, ister bütün haklar kullanılarak) kesin bir ayrılık –yaklaşık– üç aydan önce gerçekleşemez; bu süre içinde eşler aynı çatı altında bu kararı gözden geçirmek ve şayet mantıklı değil de fevrî bir karar söz konusu ise onu –durum etrafa yayılmadan– düzeltmek imkânına sahiptirler. Nitekim âyetin sonunda şöyle buyurulmuştur: "Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir." Bu ifadeyi eşlerin özellikle kocanın evlilik bağının sona ermesiyle ortaya çıkacak sonuçları ölçüp biçmeleri, mâkul ve soğuk kanlı bir değerlendirme yapıp sağduyuyla hareket etmeleri şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi hakkın kötüye kullanılması ve sınırın aşılmasından dolayı insanların aklını başına getirecek olaylar zuhur etmesi veya Allah'a saygısızlıktan kaçınıp süreye ve sınıra riayet etmeleri sebebiyle ilâhî bir lutuf olarak onları darlıktan kurtaracak veya aralarındaki soğukluğu giderecek gelişmelerin meydana gelmesi gibi mânalarla da açıklamak mümkündür.

Yukarıdaki prosedür fiilen başlamış evlilikler için geçerlidir. Nikâh akdinden sonra fakat henüz karı koca hayatı başlamadan önce boşama halinde bu şekilde iddet beklenmesi gerekmez (bk. Ahzâb 33/49).

Hanefî mezhebine göre boşama şiddet ifade eden yahut kinâyeli sözlerle olmuşsa iddet süresi dolmadığı halde talâk hemen kesinlik kazanmakta (bâin olmakta), Hanefîlerin de içinde bulunduğu fakihlerin çoğunluğuna göre bir defada veya yukarıda belirtilen iddet süresine riayet etmeden kısa aralıklarla üç talâk hakkının kullanılmasıyla "büyük kesin ayrılık" (beynûnet-i kübrâ) meydana gelmektedir. Söz konu-

su fakihler bu şekillerde yapılan boşamaları sünnete aykırı ve kaçınılması gereken birer davranış olarak görmekle beraber, sonuç doğurucu (geçerli) saymışlardır. Dolayısıyla bu durumlarda boşamayla ilgili irade açıklamasını takiben eşlerin aynı çatı altında bulunmaları ve henüz kesin ayrılık meydana gelmeden bu kararı gözden geçirmeleri imkânı ortadan kalkmış olmaktadır. Özellikle Hanefîler'in bâin talâk anlayışını konunun bu yönüyle izah etmek, yani aralarında çok şiddetli kavgalar cereyan etmiş ve aynı evde ikameti sürdürmeleri imkânsız hale gelmiş eşlerin üç ay gibi bir süreyi belirtildiği şekilde geçirmelerinin kendi hâlet-i rûhiyelerinin yanı sıra toplumsal telakkiler açısından taşıyacağı zorlukları da dikkate almalarına bağlamak mümkündür. Bu ictihadın psikolojik ve sosyolojik realiteyi göz önüne almasına karşılık âyette öngörülen yolun tıkanmasına yol açtığı söylenebilirse de, hükmün nihaî amacını yani fevrî kararlarla evlilik birliğine son verilmemesini sağlamak üzere tabii biçimde işleyen toplumsal denetim ve destek mekanizmalarının daha etkin kılınmasıyla bu boşluğun doldurulmasına çalışılmıştır. Nitekim tarihî tecrübe, teorik olarak incelendiğinde keyfî biçimde ve sık sık kullanılacağı izlenimi edinilen boşama yetkisinin böyle bir kullanıma fazlaca konu olmadığını göstermektedir ki, bunun Kur'an ve Sünnet terbiyesiyle yoğurulmuş toplumsal telakkiler ve geleneklerle yakından ilişkili olduğu inkâr edilemez. Öte yandan –aşağıda açıklanacağı üzere– Hanefî mezhebinde bâin talâk yolunu seçmenin nafaka haklarını ihlâl etmemesini sağlayacak bir ictihad benimsenmiştir.

Bir defada üç talâk hakkının kullanılmasının geçerli sayılmasına gelince, Hz. Ömer dönemi şartları içinde mâkul izahı olan bu uygulamanın sabit bir dinî hüküm gibi anlaşılması önemli problemlere yol açmış, bu sebeple birçok âlim bu hususta duydukları rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu konuda dikkatten kaçırılmaması gereken bir nokta, bu tür boşamayı geçerli sayanların da bunu dinî bakımdan asla tasvip etmemiş, sadece bir yetkinin yerli yerince kullanılmasını sağlayıcı bir yaptırım olarak görmüş olmalarıdır. Fakat Bakara sûresinde (bk. 2/230) açıklandığı üzere bu yaptırımdan, anılan yetkiyi yersiz kullanan kişiden çok eş ve çocukları zarar görmüş, ayrıca dinî düşünce ve toplumsal değerler de örselenmiştir.

İlk âyetin başında "boşayacağınız zaman" anlamına gelen bir ifadenin yer alması, talâkın hissî ve âni olmaması, yeterince düşünüp taşındıktan sonra verilen bir kararın icrası tarzında olması gerektiğini göstermektedir (Zemahşerî, IV, 107). Bakara sûresinin 228. âyetinin tefsirinde açıklanan görüşlere paralel olarak buradaki "iddetlerini gözeterek" diye çevrilen ifade için, "âdet dönemlerini beklerlerken, âdet öncesinde" ve "temizlik halindeyken" şeklinde izahlar yapılmış olmakla beraber bunlar pratik sonuç itibariyle talâkın temizlik dönemi içinde olması gerektiği noktasında birleşir. Ayrıca Rasûlullah'ın açıklamaları doğrultusunda talâkın verildiği temizlik döneminde eşler arasında temasın da cereyan etmemiş olması gerekir (bk. Buhârî, "Talâk", 2; Müslim, "Talâk", 1; Tirmizî, "Talâk", 1). "Ve bekleme sürelerini iyice hesap ediniz" meâlindeki cümlenin kural olarak talâk tasarrufunda bulunan kocaya ve iddet bekleyecek kadına hitap ettiği kabul edilirse de, bazı âlimlerin burada müslümanlara yani topluma yüklenmiş bir görev olduğu yorumunu yapmaları (Şevkânî, V, 277-278), Kur'an ve Sünnet'in aile kurumuna özen gösterilmesini toplumsal sorumluluğun bir parçası olarak bakılmasını telkin eden açıklama ve düzenlemeleriyle paralellik taşıması açısından önemlidir.

"Onları evlerinden çıkarmayınız" meâlindeki cümlede evlerin kadınlara izafe edilmesi, talâk öncesi paylaşılan yuvanın hâlâ kadının da yuvası olarak görülmesi gerektiğini göstermektedir. İddet süresince kadının evinden çıkarılmaması ve çıkmaması hükmü, kocasından tamamen ayrılmadan hamile olup olmadığının açıklık kazanması, bu dönemde çevresi tarafından kendisine evlilik teklif edilebilecek bir aday olarak görülmemesi ve –henüz yeni bir evlilik yapamayacak durumda olduğuna göre– bu dönemde himayeden ve ekonomik destekten yoksun bırakılmaması gibi sebeplerle de açıklanmıştır. Fakat bu hükümdeki öncelikli amacın –yukarıda belirtildiği üzere– talâk işleminin hemen kesinlik kazanmaması ve eşlerin evlilik hayatına dönüş kararını kolaylaştıracak bir ortamda bulunmalarının sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Zira diğer gerekçeler yaş, sosyal ve iktisadî şartların farklılığına göre bütün kadınlar için söz konusu olmayabilir. Âyetin "apaçık bir hayasızlık yapmış olmadıkça" şeklinde çevrilen kısmı, talâk verilmiş kadının ağır bir ahlâkî kusur işlemiş olması halinde eski yuvasında ikametini sürdürmesinin mâkul ve doğru olmayacağını belirtmektedir. Buradaki istisna

edatı önceki fiillerden birine veya her ikisine bağlanabildiği için, "böyle bir durumda o kadınlar çıkabilirler ve / veya çıkarılabilirler" tarzında yorumlar yapılmıştır. "Apaçık hayasızlık" ifadesi daha çok "mâsiyet" (büyük günah) olarak açıklanmakla beraber bazı âlimler aile fertlerine karşı ağır hakaret ve cana kast niteliğindeki eylemleri de bu kapsamda sayarken bazıları bu ifadeyi zina, hırsızlık gibi suçlarla sınırlandırma cihetine gitmişlerdir. Bir anlayışa göre bu ifade, ortada bir zaruret yokken kadının çıkıp gitmesini anlatmaktadır. "Çıkma"nın maddî anlamda evin dışına çıkma şeklinde açıklanması ise âyetin amacını daraltmaktadır (bk. Taberî, XXVIII, 132-134; Şevkânî, V, 278; Elmalılı, VII, 5055-5056). Başka bazı delillerden yararlanarak bu istisnayı âyetin başındaki "boşayın" fiiline bağlayanlar da olmuş ve onlar bu noktadan hareketle "İffetli bir kadın boşandığı takdirde şartların onu kötü yola düşüreceği kanaatine ulaşılıyorsa bu durumda onu boşamak câiz değildir" gibi sonuçlara ulaşmışlardır (Elmalılı, VII, 5056-5057).

Bakara sûresinin 229 ve 231. âyetlerinde boşama iddeti dolduğunda "ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak" gerektiği belirtilmişti. Burada 2. âyette de "Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın" buyurularak gerek evlilik birliğini sürdürmenin gerekse evliliğe son vermenin insana yaraşan, kamu vicdanına ters düşmeyen bir nezahet içinde olması gerektiği tekrar hatırlatılmaktadır. Kur'an'ın, genellikle uyuşmazlık, kırgınlık hatta zaman zaman düşmanlık duygularının en yükseklere tırmandığı bir an olan evliliğe son verme sırasında dahi mâkul ölçüler içinde, erdemli ve olabildiğince özverili hareket etmeyi telkin eden bu ifadeleri, müslümanların aile kurumuna bakışlarını ve bu çerçevedeki davranışlarını biçimlendirmede anahtar role sahip anlatımlardır. Öte yandan bu âyetlerin üçü de evliliğe devam kararına öncelik verilmesi, buna teşvik mânası taşıyan bir anlatım inceliği taşımaktadır.

2. âyetteki şahit tutma buyruğunun bağlamı dikkate alınarak bunun, iddet dolduğunda ayrılma kararlılığını ifade ederken veya evliliği sürdürme kararını açıklarken yahut bunlardan hangisi seçilmiş olursa olsun yerine getirileceği yorumları yapılmıştır. Hatta bir yoruma göre en başta talâk beyanında bulunurken de şahit tutulmalıdır. Genel kanaat bu ifadenin bağlayıcılık değil tavsiye anlamı taşıdığı yönündedir; dola-

yısıyla şahit tutma, söz konusu işlemin geçerlilik şartı sayılmamıştır. Bazı fakihler yukarıda belirtilen iki durumu birbirinden ayırt ederek şahit tutmanın sadece evliliğe devam kararını açıklarken zorunlu olduğu düşüncesindedir. Her hâlükârda bütün İslâm âlimleri bu buyruğun hakların zayi olmaması ve ihtilâfları önleme gibi amaçlar taşıdığı noktasında birleşmektedir. Dolayısıyla, kendi dönemlerinin şartları içinde Kur'an'ın öngördüğü amacın genellikle gerçekleştiğini görmeleri onları şeklî işlemleri çoğaltma ve külfeti arttırmadan uzaklaşmaya yöneltmiş olsa da, şartların değişmesiyle, evlenmede olduğu gibi evliliğin sona ermesi sırasında da hakların güvence altına alınmasını ve daha sonra ortaya çıkabilecek çekişmelerin önlenmesini sağlayacak bir prosedür geliştirilmesi zaruri hale gelmiştir. Günümüz âlimleri genellikle böyle bir düzenlemeyi gerekli bulmaktadır (Muhammed Ebû Zehre, *el-Ahvâlü'ş-Şahsiyye*, s. 392).

2. âyetin son kısmında, 3. âyette, yine 4, 5 ve 7. âyetlerin son kısımlarında belirli bir olayla sınırlandırılmaksızın ve soyut ifadelerle, müminin hayat felsefesine temel teşkil etmesi gereken bazı umdelere yer verilmektedir: "Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Ve onu hiç beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ecrini büyütür. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır." Öyle görünüyor ki, birer özdeyiş niteliğindeki bu ifadeler, evlilik bağına son vermeyi ciddi biçimde düşünen, bu yönde adımlar atma noktasına gelen hatta bu karara varıp uygulamaya başlayan kişilerin ve böyle gergin bir sürecin söz konusu edildiği bir bağlama yerleştirilerek, mümine bütün sıkıntılı hayat olaylarına belirtilen örnek ışığında bakıp davranışlarına bu ilkelere göre çekidüzen vermesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Bu ifadelerle ilgili izahları şöyle özetlemek mümkündür: Bir mümin daraldığında hayırlı çıkış yolunun ne olduğu hususunda kendini şartlandırmamalı, Allah'tan gelecek sonucun kendi hayrına olacağına inanmalıdır ve emin olmalıdır ki Allah'a saygısızlık etmekten sakınan kişiye O, her daraldığında bir çıkış yolu

gösterir; bir kolaylık, bir tahammül gücü verir, kusurlarını örter ve hak ettiği mükâfatı asla esirgemez. Meselâ evlilik konusunda kişi kendini ne kadar güçlü ve akıllı görürse görsün, hakkında hayırlı olan çözüm için Allah'tan yardım dilemelidir. Aksi takdirde karşılaşacağı sonuçlar kendi doğrularının yahut saplantılarının yanlışlığını ortaya koyarsa mânevî bir yıkıma uğraması kaçınılmazdır. Ama yukarıda belirtildiği şekilde adaleti, iyiliği, erdemi ve sağ duyuyu esas alıp doğruya ulaşmak için âzami çabayı gösterdikten sonra kendi saplantılarına yapışıp kalmadan hayırlı olana eriştirmesi için Allah'a yalvarırsa karşısına çıkacak sonuç ne olursa olsun bunu gönül huzuruyla kabullenebilir ve çekeceği sıkıntılar için O'nun tükenmez hazinesinden ecir bekleyebilir. Nitekim 3. âyetin ilk cümlesinde belirtildiği üzere, Allah Teâlâ böyle davranan kulunu hiç ummadığı, hesap etmediği bir zamanda, yerde ve şekilde rızıklandırır; ona maddî veya mânevî rahatlama sağlar. Kişi Allah'a tevekkülün hakkını verebilirse yani tam bir teslimiyet içinde O'na dayanıp güvenirse, artık boşluğa düşme endişesi taşımaz. Ama kulların tercihi ne olursa olsun, hiçbir şey Allah'ın iradesini sınırlandıramaz, O hükmünü yerine getirir. Unutulmamalıdır ki Allah imtihan için var ettiği dünya hayatını ve evrendeki her şeyi birtakım dengeler üzerine kurmuştur, ölçüler koymuştur; kulun bu ilâhî yasaları yok sayması ve üzerine düşeni ihmal etmesi tevekkül olarak nitelenemez. Yine de, üzerine düşeni yapma, kişinin güç yetirmeyeceği şeylerle yükümlü olduğu mânasına gelmez, herkes kendine verilen imkânlar ölçüsünde sorumludur; ama mümin bir sıkıntıdan sonra bir ferahlığa kavuşacağı ümidini daima korumalıdır.

İlk iki âyette boşamanın kesinlik kazanması için *iddet süresi*nin dolması gereği üzerinde durulmuştu. Bu süre Bakara sûresindeki bir ifade ışığında üç âdet veya üç temizlik döneminin geçmiş olması şeklinde açıklanmıştır. Genel durum esas alınarak ana meselenin hükmü bu şekilde belirtildikten sonra 4. âyette, özel durumlarda bu süre hakkında duyulabilecek tereddüt giderilmekte ve bu durumlara ilişkin ölçüler verilmektedir. Bunlardan ikisi âdetten kesilme ve hiç âdet görmeme durumları olup bu durumda bulunanların bekleme süreleri üç ay şeklinde belirlenmiştir. Üçüncü bir durum da kadının hamile olmasıdır ki bu takdirde doğum yapmasıyla bekleme süresi sona erecektir. Bununla birlikte normal âdet döneminde hiç hayız görmemiş veya bir iki defa gördükten sonra görmez hale gelmiş

kadının iddeti konusunda –hamilelik durumunun kesinlik kazanması açısından– değişik görüşler ileri sürülmüştür. Buradaki "tereddüt ederseniz" ifadesi bazı âlimlerce "kadının âdetten kesilip kesilmediği veya gelen kanın mahiyeti yahut hamile olup olmadığı hakkında tereddüdünüz varsa" mânasında anlaşılmışsa da, sözün akışı somut olaylarla ilgili bir tereddütten söz edilmediğini, bu ara cümlenin "bu konudaki hükmün ne olacağını merak ediyorsanız" gibi bir anlam taşıdığını göstermektedir (bk. Taberî, XXVIII, 140-144; İbn Atıyye, V, 325. Boşama iddeti hakkında bk. Bakara 2/228; vefat iddeti hakkında bk. Bakara 2/234; iddet hakkında geniş bilgi için bk. H. İbrahim Acar, "İddet", *DİA*, XXI, 466-471).

İlk âyette iddet süresince önceki evinin, kadının öz yuvası olarak görülmesi ve onun buradan çıkarılmaması gereği ilke olarak belirtilmişti; 6 ve 7. âyetlerde bu dönemdeki müşterek hayatın hatıra getirebileceği bazı temel sorunların çözümüne ışık tutulmaktadır. Bu âyetlerden çıkan sonuçlar özetle şunlardır: Her şeyden önce karşılıklı iyi niyet esası korunmalıdır. Erkeğin bu dönemdeki yükümlülüğünün bir anlamda resmiyet kazanması kadın tarafından istismar edilmemeli, işi şekilciliğe döküp –meselâ o güne kadar oturduğu evin yeterli konfora sahip olmadığı gerekçesiyle– erkeği zora sokacak taleplerde bulunmamalı; buna karşılık erkek de bir yandan müşterek ikameti sağlama vecîbesini şeklen yerine getiriyor gibi davranıp diğer yandan kadının bir an evvel ayrılıp gitmesi için mânevî baskı yöntemleri uygulamamalı, ayrı oturmak gerektiğinde de imkânı olduğu halde kadını münasip olmayan bir meskende oturmaya mecbur etmemelidir (ayrıca bk. Bakara 2/231). Ric'î boşamanın iddetinde erkeğin nafaka yükümlülüğü devam etmekle birlikte kadının gebe olması halinde –boşama nasıl olursa olsun– hem bu yükümlülük daha bir önem kazanmakta hem de süre üç ayla sınırlı olmaktan çıkmakta yani bu süreyi aşsa bile doğum yapıncaya kadar sürmektedir. Bâin boşamada hamile olmayan kadına nafaka ödenmesi konusu tartışmalı olup Hanefî mezhebine göre bu durumda da kadının nafaka hakkı vardır (Mevsılî, IV, 8; Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 409 vd.). Evlilikten doğan çocuğun nafakası baba tarafından karşılanacağına göre onun temel gıdası olan anne sütünün de baba tarafından temin edilmesi gerekir. Bu konuda en tabii yol çocuğun öz annesi tarafından emzirilmesidir; bu aynı zamanda çocuğun

ve annenin hakkıdır. Kadın bu annelik hakkını önceleyerek emzirmeyi ister ve ücret olarak belli bir miktarda diretmez, erkek de mâkul bir ücret öderse sorun olmaz. 6. âyette "Aranızda güzelce konuşup anlaşınız" buyurularak en iyi yolun bu olduğu belirtilmiştir. Ama kadının ücret konusunu öncelemesi, erkeğin de onun talebini karşılayamaması halinde baba başka bir süt anne bulacaktır. 6. âyetin son kısmı, kadının tamahkârlığı, erkeğin de cimrilik yapması sebebiyle böyle bir çözüme mecbur kalınmasının hoş bir durum olmadığını ima eden ve bu hale düşmemelerini öğütleyen bir üslûp taşımaktadır (İbn Âşûr, XXVIII, 329-330). Böyle bir durumda ebeveynin kaprislerinden dolayı çocuğun zarar görmüş olacağı açıktır. Nitekim fakihler, çocuk başka süt annesini kabul etmediği takdirde emsal ücret ödenerek öz annesi tarafından emzirilmesinin zorunlu hale geleceğine hükmetmişlerdir. Muhammed Esed, âyetin "anlaşmakta zorlanırsanız" şeklinde çevrilen kısmını, "eğer ikiniz de (annenin çocuğu emzirme ihtimalini) zor görürseniz" şeklinde çevirmiş ve bunu "kadının sağlık nedenlerinden dolayı ya da yeniden evlenmek istemesinden ötürü" şeklinde açıklamıştır (III, 1161). Bu mâkul bir izah olarak görünmekle birlikte âyetin ifade akışına uygun düştüğünü söylemek kolay değildir (ayrıca bk. Bakara 2/233).

7. âyet evlilik birliğinin sona ermesine ilişkin meselelerin düzenlendiği bir bağlamda yer almakla beraber, doğrudan belirli bir meseleye değinmeksizin harcamalar ve insanların yükümlülükleri konusunda önemli ilke ve uyarılar içermektedir. Bunlarla ilgili açıklamaları da şöyle özetlemek mümkündür: İster zekât ve nafaka gibi dinî ve hukukî vecîbeler, ister gönüllü olarak başkalarına yapılacak yardımlar isterse kişisel ihtiyaçların karşılanması için yapılacak masraflar çerçevesinde olsun, harcama yükümlülüğü ve eylemi kişinin sahip olduğu imkânlardan bağımsız düşünülemez. Harcamalarda bu dengenin gözetilmesi gerektiği gibi, başka bazı âyetlerde belirtildiği üzere sırf imkân sahibi olmak gelişigüzel harcamanın meşruiyet gerekçesi olarak görülmemeli ve bu konuda ölçülü olunmalıdır (bk. Furkān 25/67).

Öte yandan imkânların sınırlı olması hali kişiyi iyice eli sıkı davranma alışkanlığına ve hep yokluktan şikâyet eder hale gelmeye yöneltmemeli, herkes önce sahip olduğu imkânları yerli yerince kullanmaya çalışmalı-

dır. Allah hiç kimseyi gücünün üstünde ve kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz (ayrıca bk. Bakara 2/286). Ama belirtilen denge ve ölçüye dikkat ederek bir yandan mevcudun şükrünü eda etmeye çalışmak ve daraldığında sabretmek, diğer yandan da ümidini hiç yitirmeden meşrû yollarla daha fazlasını elde etmek için elinden gelen çabayı sarfetmek gerekir. Şu var ki "Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır" meâlindeki cümleyi her sıkıntıya düşene ardından ferahlık verileceğine dair kesin bir vaad olarak anlamak doğru olmaz; nitekim burada "zorluk" ve "kolaylık" anlamına gelen kelimeler nekre (belirsiz) olarak kullanılmıştır (İbn Âşûr, XXVIII, 332-333). Öyle görünüyor ki bu cümle, müminin gelecekten asla ümidini kesmemesi, bütün zorluklara karşı direnebilme alışkanlığı kazanması ve bu yönde bir psikoloji geliştirmesi gereğini aşılamaktadır. Kuşkusuz bu ümit, imanlı bir kişi açısından sonu belirsiz bir gönül avutma şeklinde algılanamaz; çünkü Allah'a dayanıp güvenen ve buyruklarına içtenlikle uyanlara yüce Allah en büyük ferahlık, ödül ve kurtuluş olan âhiret mutluluğunu vaad etmiştir; son tahlilde bu da ferahlığı er geç tatmak anlamına gelmektedir.

"Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayınız" ifadesiyle hamilelere daha çok ilgi ve özen gösterilmesi gereğinin altı çizilmektedir; yoksa bu, hamile olmayan ve iddet bekleyen kadının nafaka hakkı olmayacağı anlamına gelmemektedir. Fakat –yukarıda geçtiği üzere– fakihlerin çoğunluğu talâk türüne göre bir ayırım yapıp bâin talâkla boşanmış kadının –şayet hamile değilse– nafaka hakkı değil sadece mesken hakkı bulunduğuna hükmetmişlerdir. Bâin talâkın çerçevesini genişletenler Hanefîler olduğu ve onlar hamile olmasa dahi bâin talâkta kadının nafaka hakkını kabul ettikleri için (beynûnet-i suğrâ denen durumda) pratik sonuç fazla değişmemektedir. Bu görüş ayrılığının asıl sonucu, üç talâk hakkının kullanılmasıyla oluşan (beynûnet-i kübrâ denen) durumda görülmektedir. Hatta bazı fakihlere göre bu durumda mesken hakkı da bulunmamaktadır.

8 – 12

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهٖ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا
شَدٖيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا
وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدٖيدًا
فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِى الْاَلْبَابِۚ اَلَّذٖينَ اٰمَنُواۚ قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ
ذِكْرًاۙ ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ
الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ
بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ
فٖيهَٓا اَبَدًاۜ قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾ اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ
وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّۜ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى
كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَیْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

Meâli

8. Rabbinin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleketi şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik ve görülmedik azaba çarptırmışızdır. **9.** Böylece yaptıklarının cezasını tatmışlar ve işlerinin sonu tam bir hüsran olmuştur. **10.** Allah onlar için şiddetli bir azap hazırlamıştır. Şu halde siz Allah'a karşı gelmekten sakınınız, ey iman etmiş

akıl sahipleri! İşte Allah size bir uyarı indirdi. **11.** İman edip iyi işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi. Kim Allah'a iman eder erdemli davranırsa, onu içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir. **12.** Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O'nun buyruğu, bunlar arasında sürekli gelip gerçekleşir.

Tefsiri

8-11. Aile ilişkilerinin düzenli, hak ve hukuka dayalı yürümesi, harcamalarda dengenin gözetilmesi gibi iyi ve yararlı amaçlar etrafında bazı hükümleri açıklayan âyetlerden sonra burada Allah'ın ve elçilerinin buyruklarına karşı direnen, taşkınlık eden toplumların acı âkıbetlerine değinilmesi, toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumunun ve bununla yakından ilgili olan iktisadî düzenin sağlam bir yapıda olması ve sağlıklı işlemesinin, medeniyetlerin varlık ve bekaları açısından ne kadar önemli olduğuna, böyle bir yapının kurulup geliştirilebilmesinin ise ancak davranışlarını Allah inancı ve ahlâk ilkeleriyle şekillendiren ve denetleyen bireyler yetiştirilmesine bağlı bulunduğuna ilişkin bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Nitekim İslâm bilginleri amelî ahlâkı incelerken, eski kültürlerin doğru bildikleri yönlerinden de istifade ederek bu çerçevedeki ilke ve kuralları fert, aile ve toplum düzeyinde ele almalarının yanında iktisâdî ahlâk ve ailenin iyi yönetilmesi üzerinde özel bir biçimde durmuşlar, hatta "tedbîr-i menzil" adını verdikleri ekonomi-politik ağırlıklı bir ilmî disiplin geliştirmişler, siyaseti de genellikle bilinen işlevlerinin yanında bütün bireylerin mânevî gelişimini ve en yüksek mutluluktan pay almalarını sağlayan bir kurum ve siyaset bilimini öncelikle bu imkânları araştıran bir disiplin olarak görmüşlerdir.

8 ve 9. âyetlerde Allah'ın buyruklarına, ilâhî-tabii yasalara uymamakta direnip kaosu yeğleyenlerin sonlarının hüsran olduğu belirtildikten sonra 11. âyette peygamber ve ilâhî kitap göndermenin amacının insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak olduğu ifade edilerek, dirlik ve

düzenliği sağlayabilmek ve anarşiden kurtulabilmek için vahyin aydınlığından müstağni kalınamayacağına bir kez daha dikkat çekilmiştir.

10. âyette geçen "uyarı" diye çevirdiğimiz *zikir* (zikr) kelimesi, "unutmama, hatırlama, anma, öğüt" mânalarına gelir; hiç dikkatten uzak tutulmaması ve uyulması gereken bir öğüt olduğundan Kur'an-ı Kerîm'i ifade etmek üzere burada ve başka bazı âyetlerde bu kelime kullanılmıştır. 11. âyetteki elçiden maksat müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre Hz. Muhammed'dir; Cebrâil'in kastedildiği kanaatinde olanlar da vardır (bk. Zemahşerî, IV, 112; Şevkânî, V, 284). Öte yandan, 10. âyetin sonundaki zikir kelimesinin hemen ardından "elçi" anlamındaki *resul* kelimesine yer verilmiş olması, bunların her ikisiyle Kur'an'ın veya Hz. Muhammed'in kastedildiği yorumları da yapılmıştır. İbn Atıyye –bu kullanımın i'câz üslûbu gereği böyle olduğunu belirtip– birincinin Kur'an'ı, ikincinin Hz. Peygamber'i ifade ettiği görüşünü tercih eder (V, 327).

12. İnsan varlığının devamını sağlayan evlilik kurumunun sağlıklı işlemesi imkânsız ve evlilik akdine son verilmesi zaruri hale geldiğinde keyfî ve hissî hareketlerin önüne geçilebilmesi için uyulması gereken bazı ilke ve hükümlere yer verilip Allah'ın buyruklarına karşı taşkınlık eden toplumların başına gelenlere değinildikten ve vahyin gösterdiği aydınlık yola çağrı yapıldıktan sonra sûre, yeriyle göğüyle Allah'ın irade ve buyruklarına boyun eğen, yüklediği işlevleri en küçük bir sapma ve aksamaya meydan vermeden yerine getiren varlıklar âlemine, buradaki muhteşem düzene ve ince hesaplara dikkat çekilerek; bütün bunların, insan Allah Teâlâ'nın her şeye kadir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nun bilgisi dışında kalamayacağını bilsin diye böyle olduğu hatırlatılarak sona ermektedir.

"Gök" anlamına gelen *semâ* kelimesi Kur'an'da tekil ve çoğul şekliyle yüzlerce defa geçer; yedi yerde göğün sayısı "yedi" olarak belirtilir ve bunlardan ikisinde yedi göğün "tabakalar halinde" olduğu ifade edilir (Mülk 67/3; Nûh 71/15); genellikle müfessirler "üstünüzde yedi yol yarattık" meâlindeki âyette de (Mü'minûn 23/17) yedi göğün kastedildiği kanaatindedirler (bu kelimenin kullanımıyla ilgili açıklamalar için bk. Bakara 2/29; A'râf 7/54; Fussılet 41/11-12; Zâriyât 51/7, 47; Rahmân 55/7).

"Yer, yeryüzü, yerküre" anlamına gelen *arz* kelimesi de –bazı bağlamlarda "ülke, belde" gibi farklı mânalarda kullanılmış olmakla beraber– Kur'an'da yüzlerce defa geçer; fakat bu kelimenin çoğul kullanımına rastlanmaz. Bu âyette yedi gök tabiri kullanılıp hemen ardından yeryüzünden söz edilirken "onlar gibi, onların benzerlerini, bir o kadarını" şekillerinde çevrilebilecek tamlamada geçen *misl* kelimesinin farklı mânalarda anlaşılabilmesi sebebiyle âyetin bu kısmıyla ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Arz kelimesinin başındaki belirlilik takısının (lâm-ı ta'rîf) hangi anlamı gösterdiğine, yine bu kelimenin önündeki "min" edatının rolü ve hangi anlam için kullanıldığına ilişkin değerlendirmeler de bu izahlarda etkili olmaktadır. Bu konudaki yorumları şöyle özetlemek mümkündür (ayrıntı için bk. İbn Atıyye, V, 327-328; Râzî, XXX, 39-40; Elmalılı, VII, 5078-5081; Ateş, IX, 496-499):

a) Yerin göklere benzerliği sayı yönündendir, yani yedi gök gibi yedi yer yaratılmıştır. Bu yorum bazı hadislerde ve sahâbî sözlerinde geçen "yedi yer" şeklindeki kullanımlar delil gösterilerek desteklenmeye çalışılmıştır. Bu haberlerin bazılarında yedi arzın denizlerle ayrıldığı ifadesinin yer alması bazı müfessirleri uzay denizleri ve gezegenler, bazılarını da yerküredeki kara parçaları (kıtalar) anlamını düşünmeye yöneltmiştir. Rivayet ilmi uzmanlarınca bu konudaki haberlerin çoğu zayıf veya uydurma (başka kültürlerden aktarılmış) görülmekle beraber, içinde "yedi yer" tabiri geçen ve daha çok temsilî anlatımlar içeren bazı sahih hadislerin bulunduğu da kabul edilmektedir. Öte yandan, bu ifadeyi yedi yer mânasında anlayan diğer bazı müfessirler burada arzın tabakalarına işaret bulunduğu kanaatindedirler; bu yorumda ilk hatıra gelen yerkürenin dikey tabakaları olmakla birlikte bazıları bunu eski "ekālîm-i seb'a" ayırımına göre yedi bölge şeklinde anlamışlardır. Kur'an'da arz kelimesinin hiç çoğul olarak geçmemesi, burada da göklere benzerlikten söz edilirken yedi sayısı tasrih edilmediği gibi bu kelimenin yine tekil olarak kullanılmış olması bu şıkta belirtilen yorumlara yöneltilen eleştirilerin esasını oluşturur. Nitekim bazı tefsirlerde aktarılan "Kur'an'da yerin sayısının yedi olduğunu gösteren bundan başka âyet yoktur" tarzındaki ifade, burada böyle bir delâletin asla bulunmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

b) Yerin göklere benzerliği nitelik yönündendir. Bu anlayışta olanların bir kısmına göre arz kelimesinin başındaki belirlilik takısı (lâm-ı ta'rîf) cins belirtmektedir, yani arz türünün veya bu türden olan bir kısım cisimlerin –bazı özellikler bakımından– yedi göğe benzerlik, denklik yahut uyum içinde olduğunu anlatmaktadır. Diğer bir gruba göre ise bu takı belirli bir varlığı yani dünyamızı ifade etmektedir; bu durumda çıkan mâna şu olmaktadır: Dünyamızın kıtaları, tabakaları veya bölgeleriyle yedi sema arasında bir nitelik benzerliği vardır, ki bu anlamıyla âyet bizi bu konuda bilimsel araştırmalara sevk etme amacı taşımaktadır. Bu yorumu benimseyen bazı müfessirler yer ile diğer gök cisimleri arasındaki küre biçiminde olma, güneşten ışık alma gibi benzerlikler üzerinde durmuşlardır. Ayrıca bunu gök cisimleriyle arz arasındaki maddî ögelerin benzerliği şeklinde anlamak da mümkündür.

c) Arz kelimesinin başındaki "min" edatının "başlangıç bildirme" mânası da esas alınabilir. Elmalılı, bu ihtimal üzerinde duran bir müfessire rastlamadığını, ama dil açısından bunun doğru olabileceğinde tereddüt duymadığını belirtir. Bu yaklaşıma göre âyette "arz" kavramıyla insanın aslına işaret edilmiştir; çünkü insan topraktan yaratılmıştır. İnsanın yedi semaya benzetilen yönü ise onun idrak ve şuurunun kaynakları olan ve yediden aşağı olmayan bilgi imkânlarıdır ki bunlar da beş duyu, akıl ve "vahiy tecellileri"dir (VII, 5081).

d) Yedi sayısı bazan bilinen anlamında değil çokluğu belirtmek için kullanılır; "yedi gök" deyimi de yerle ilgili tasvir de çokluğu anlatmak için kullanılmıştır.

e) Bu ifade, o dönemde evrende yedi gök ve yedi arz bulunduğu telakkisi hakim olduğu için böyle kullanılmış ve muhatapların zihinlerine sığdırabildikleri evren tasavvuru esas alınarak, bildikleri, varlığını kabul ettikleri her şeyin, kısaca bütün evrenin yüce Allah tarafından yaratıldığına dikkat çekilmek istenmiştir.

Bilimsel veriler, göklerle arz arasındaki benzerliğin, gök cisimlerini ve yerküreyi oluşturan maddî unsurlarla ilgili olduğu yönündeki yorumu destekler niteliktedir. Kanaatimize göre, Kur'an'ın genel üslûbu ve buradaki ifade akışı dikkate alındığında, bu ibareyi bir bilgi problemi haline getirecek yorum yapmak yerine, âyetin asıl amacı üzerinde dur-

mak uygun olur. Bu amacı kısaca, insanı, evrendeki bütün varlıkların Allah tarafından yaratıldığı, varlıklar âleminde olup biten hiçbir şeyin O'nun bilgisi ve kudreti dışında kalamayacağı bilinci içinde olmaya çağırma şeklinde özetlemek mümkündür. İbn Âşûr'a göre âyet yerkürenin, Allah Teâlâ'nın azamet ve kudretini gösterme hususunda göklerden aşağı kalmayacağını özellikle belirtme amacı taşımaktadır (XXVIII, 339-340). Bu yorumu şu açıdan önemli görüyoruz: Kur'an bütünü itibariyle insana verilen değerin bir ifadesi olduğu gibi yine Kur'an'da insanın değeri konusuna yapılmış özel vurgular da bulunmaktadır. Bu değerli varlığa lutfedilen nimetler arasında en hayatî olanlarını –şu ana kadar bilinebildiği kadarıyla– sadece yerkürenin sahip olduğu ve her şeyden önce insanın varlık sahnesine çıkıp varlığını devam ettirmesine imkân veren özellikler oluşturmaktadır. Kur'an'da sema kelimesinin çoğul kullanıldığı âyetlerde genellikle arz kelimesine de yer verilmesi ve ilâhî kudretin kanıtlarına değinilen âyetlerde arz kelimesinin oldukça önemli bir yer tutması da bu noktayı destekler niteliktedir. Bu ise nihaî tahlilde âyetin, insanın kendisine verilen değeri ve önemi iyi idrak etmesi, ayrıca mukayeseli yerküre ve uzay araştırmaları yaparken bu konuda bilgileri arttıkça Allah'a şükür borcu ve kulluk vecîbesinin daha fazla bilincine varması gerektiği şeklinde bir özendirme mesajı içerdiğini ortaya koyar.

66 (107)

Tahrîm Sûresi

Medine, 12

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış altıncı, iniş sırasına göre yüz yedinci sûredir. Hucurât sûresinden sonra, Tegābün sûresinden önce Medine'de nâzil olmuştur.

Adı

Hz. Peygamber'in kendisi için koyduğu geçici yasaklardan söz edilirken ilk âyette geçen fiilin masdarı olan "tahrîm" kelimesi sûreye ad olmuştur.

Konusu

Hz. Peygamber'in bir eşine verdiği sırrı eşinin koruyamaması ve buna bağlı olarak gelişen olaylardan hareketle, aile ilişkilerinde güvenin önemi üzerinde durulmakta, müminlere hitap edilerek aile sorumluluğunun önemine dikkat çekilmekte, inkârcılar ve iman etmiş gibi görünen münafıklara sert bir uyarı yapılmakta, tövbenin kararlı bir iradeye dayalı olması gerektiği bildirilmekte; aile sorumluluğu kavramının yanlış anlaşılmaması için, yükümlülük çağındaki herkesin yaptıklarından şahsen sorumlu olacağı bazı örnekler ışığında açıklanmaktadır.

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ

وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ١ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْۚ وَاللّٰهُ

مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ٢ وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه۪

حَد۪يثًاۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِه۪ وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ

بَعْضٍۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِه۪ قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَاۜ قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَل۪يمُ الْخَب۪يرُ ٣

اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَاۚ وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ

فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْر۪يلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ

ظَه۪يرٌ ٤ عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ

مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَٓائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ

وَاَبْكَارًا ٥

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Ey Peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.

2. Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşrû kılmıştır. Allah sizin yardımcınızdır; O bilendir, hikmet sahibidir. **3.** Hani peygamber, eşlerinden birine gizli bir şey söylemişti. Eşi bunu başkalarına aktarıp Allah da durumu peygambere açıklayınca peygamber bunun bir kısmını anlattı, bir kısmından vazgeçti. Eşine bunu anlatınca o, "Bunu sana kim haber verdi?" diye sordu. "Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana bildirdi" diye cevap verdi. **4.** İkiniz de Allah'a tövbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğrilmişti. Ama peygambere karşı bir dayanışma içine girecek olursanız bilin ki herkesten önce Allah onun dostu ve koruyucusudur, sonra da Cebrâil ve iyi müminler. Melekler de bunların ardından onun yardımcısıdır. **5.** Eğer sizi boşayacak olursa rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir.

Tefsiri

1-5. Bu âyetlerin iniş sebebi olarak tefsir ve hadis kaynaklarında zikredilen olaylarla ilgili rivayetler ayrı ayrı ele alındığında konuya ışık tutar nitelikte olmakla beraber, Taberî'nin belirttiği üzere âyetlerin ifadesine bağlı bir yorum yapmak daha isabetli görünmektedir. Buna göre 1. âyetten çıkan mâna şudur: Hz. Peygamber esasen helâl olan bir şeyi kendisine yasaklamıştı; Allah Teâlâ tarafından, eşlerinin hatırına veya onlar sebebiyle kendisini böyle bir mahrumiyete itmesinin doğru olmadığı bildirilmiş, 2. âyette de böyle bir karar yemin eşliğinde verilmiş olsa bile, üzerinde sebat edilmesi uygun olmayan yeminlerden vazgeçip kefâret ödeme tarzında şer'î bir yol bulunduğu hatırlatılmıştır (bk. Mâide 5/89). Yasağın konusu câriyesine yaklaşmama, bir şeyi yememe veya içmeme olabileceği gibi başka bir şey de olabilir. Hz. Peygamber'in kendisi için koyduğu bu yasak kararını alırken yemin edip etmediği kesin olmamakla beraber yemin ettiğine dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlarda geçen "îlâ" kelimesi bir kısım âlimlerce Bakara sûresinin 226. âyetinde geçen anlamıyla belirli süre eşlerine yaklaşmama yemini olarak, bazılarınca ise mutlak anlamda bir yemin olarak anlaşılmıştır. Bu âyetlerin inmesini

takiben Resûlullah'ın yemin kefâreti ödeyip ödemediği kesinlik taşımamaktadır; ödediğine dair rivayet de farklı biçimlerde (dinî vecîbe olan yemin kefâreti, ihtiyaten yaptığı bir tasadduk veya bir şükran ifadesi olabileceği şeklinde) değerlendirilmiştir. 3. âyette sözü edilen eşlerle ilgili rivayet farkları bulunmakla beraber, kendisine sır verilen eşin Hz. Hafsa, bu sırrın kendisine açıldığı eşin Hz. Âişe; dolayısıyla 4. âyette kendilerine hitap edilen iki hanımın bunlar olduğu genellikle kabul edilir (bk. Taberî, XXVIII, 155-159; Elmalılı, VII, 5084-5116; Derveze, X, 143-149).

Elmalılı, konuya ilişkin rivayetleri tahlile tâbi tuttuktan sonra ulaştığı sonuç özetle şöyledir: Hz. Peygamber'in, eşlerinden birine sır olarak söylediği bir sözü o tamamen koruyamamış, yine Resûlullah'ın eşleri içinden en çok samimi olduğu birine çıtlatmış, bundan haberdar olan Hz. Peygamber ona sitem etmiş, bunun üzerine ikisi birbirine arka çıkıp kendisinden bazı maddî taleplerde bulunarak diğer eşlerini de ilgilendirecek tarzda bir dayanışma içine girmişlerdi. Bu durum karşısında Resûlullah, hem dünya hayatının kendi nazarındaki önemsizliğini anlatmak hem de ailesine karşı eğitici bir tedbir uygulayarak onların gerçek iradelerini yoklamak üzere mûtat aile hayatını terketti, dargın bir halde onların odalarında bulunmak yerine îlâ yemini yapıp kendine ait odasında bir ay uzlete çekildi. Resûlullah'ın bazan itikâfa çekilmek sünnet-i seniyyelerinden olduğu için başlangıçta bu durum fark edilmedi. Fakat bir süre sonra ezvâc-ı tâhirâtın hepsi Resûlullah'ı gücendirmiş olmak endişesiyle hüzünlendiler ve odalarında ağlaşmaya başladılar. Böylece "Peygamber bütün eşlerini boşamış" diye bir söylenti yayıldı ve sahâbe-i kirâmı bir telâş sardı. Buna karşılık o sıralarda ortalıkta, Suriye tarafında Bizans hâkimiyeti altında yaşayan hıristiyan Araplar'dan Gassânîler'in müslümanlara karşı savaş hazırlığı içinde bulundukları haberi dolaştığından, münafıklar bu yeni gelişmeden büyük memnuniyet duydular. Hz. Peygamber uzlete çekilişinin 29. gününün bitiminde eşlerine döndü; onun eşlerini boşamadığı haberini de sevinç içinde Hz. Ömer duyurdu. Sûrenin asıl nüzûl sebebi bu îlâ yeminidir, anlatılan diğer olaylar ise buna götüren sebep ve mukaddimeler olmalıdır (VII, 5084-5085, 5094, 5113, 5115).

Bizzat Hz. Peygamber'in hayatından örnek gösterilmesi gereğine binaen belirli olaylara gönderme yapan somut anlatım üslûbunun seçildiği

bu âyetlerle kuşkusuz o sırada yaşanan bir probleme çözüm getirilmiş ve âyetlerin nüzûlü örnek neslin yetiştirilmesinde etkili olmuştu. Fakat öyle görünüyor ki burada verilmek istenen kalıcı mesaj şu iki ana noktada toplanmaktadır:

a) Peygamberliğin mahiyeti: Resûl-i Ekrem'den önceki peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Îsâ'nın mesajının doğru algılanmayıp peygambere tanrılık yakıştırılması, gerek onun müntesipleri gerekse başka bazı dinlerde kendilerini toplumdan soyutlayan ruhanîler sınıfı oluşup bunların Tanrı adına otorite kullanır hale gelmeleri Kur'an'ın eleştirdiği bir olgu idi ve Hz. Peygamber de ümmetinin benzer duruma düşmemesi için uyarılar yapıyordu. Resûlullah'ın omuzlarındaki ulvî görevin tamamlanmasına artık fazla zaman kalmadığı bir sırada, bu âyetlerde onun beşerîlik yönünün ve vahyin kontrolü dışında kalabilecek dinî nitelikte bir tasarrufunun olamayacağının özel olarak vurgulanması bu açıdan ayrı bir önem taşımaktaydı. İlk âyette "ey Peygamber" diye hitap edilerek onun vahiy alma özelliği, Kur'an'ı tebliğ ve açıklama görevi açık biçimde belirtildiği gibi, "Allah'ın sana helâl kıldığını (...) niçin kendine haram kılıyorsun?" mealindeki ifade ile de bir yandan onun bu özelliği sebebiyle dinî içerik taşıyan davranışlarının, çevresinde nasıl algılanacağına, diğer yandan ise esasen onun da bir beşer olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir başka anlatımla, âyetteki fiil (meselâ, A'râf 7/32; Tevbe 9/37 âyetlerinde olduğu gibi), dinî bir terim olan "haram kılma"yı ifade etmemekte, hele Hz. Peygamber'in Allah'ın helâl kıldığını değiştirme teşebbüsünde bulunup da vahyin bunu düzelttiği gibi bir anlam bulunmamaktadır. Sözün akışı, bağlamı ve nüzûl sebebi olarak zikredilen olaylar Resûlullah'ın bir beşer olarak kendisi için koyduğu geçici bir yasağın söz konusu olduğunu ama âyetin bunun yanlış anlaşılmasına karşı bir önlem olarak geldiğini göstermektedir. Burada "eşlerini hoşnut etmek arzusuyla" şeklinde bir kayda özel olarak yer verilmesi de bu anlamı daha belirgin hale getirmektedir. 2. âyette gerekli durumlarda yeminin bozulmasına ilişkin hükmün Allah'a izafe edilmesi de peygamberin kendiliğinden bir hüküm koymasının söz konusu olamayacağının ve asıl teşrî iradesinin yüce Allah'a ait olduğunun ayrı bir ifadesidir.

b) Aile sorumluluğunun önemi ve çok eşlilik hükmü: Kur'an'ın ilk muhatapları olan toplumun realitesinden hareketle ve istisnaî durum-

larda uygulanmak üzere dört sayısıyla sınırlandırılarak birden fazla kadınla evlenmeye müsaade edilmiş, haksızlık etme endişesinin bulunması halinde tek kadınla yetinme emredilmiş ve ardından, "Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır" buyurularak hükmün gerekçesi açıklanmıştı (Nisâ 4/3). Konumuz olan âyetlerde, "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz" meâlindeki âyette ifadesini bulan (Nisâ 4/129) insanî realitenin çok açık bir ispatı olarak Resûlullah'ın aile hayatından bir örnek verilmekte ve aile hayatının kendine özgü zorluklarına işaret edilmektedir. Bazı hikmetlere ve sosyal sebeplere binaen hayatının belirli bir döneminden sonra çok kadınla evli olması uygun görülen Hz. Peygamber'in dahi bir insan olarak bu hakikati bertaraf etmesinin mümkün olmadığı ortaya konmakta, dolayısıyla birden fazla kadınla evlenebilme hükmünün amacı üzerinde dikkatle düşünülmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Nitekim Resûlullah'ın yeme içme, aile hayatı, yaşama gibi eylem ve özellikleri onun beşerî yönüyle ilgili olduğu için kendisinden olağan üstü yollarla insanın doğasındaki bu gerçeği aşması istenmemiş; sadece, şu meâldeki âyette eşlerinin aklına ve gönlüne hitap ederek bulundukları konumu hatırlatması ve bu konuda bir tercih yapmalarını istemesi uygun görülmüştü: "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır" (ayrıca bk. Ahzâb 33/28-29). Hz. Peygamber'in özel hayatına ilişkin bu örneğin tamamlanmasının hemen ardından 6. âyette bütün müminlere hitaben soyut bir uyarı ifadesine yer verilmesi de, söz konusu örneğin asıl mesajlarından birinin aile sorumluluğunun ağırlığını belirtmek olduğunu göstermektedir. Konumuz olan âyetlerin nüzûl sebebi olarak aktarılan olayların, Hz. Peygamber'in eşleri arasında kıskançlık sâikiyle çıkan bir tatsızlığın veya kendisinden daha müreffeh bir hayat istemelerinin onu üzmesi yüzünden, kendisi hakkında böyle bir yasak kararı verdiği noktasında birleştiği dikkate alınırsa, birinci sebebin çok eşlilik, ikinci sebebin de hemen bütün aile ilişkileri bakımından bütün zamanlar için geçerli olan hayat standardını yükseltme ve refah

seviyesini geliştirme arzusu şeklinde iki temel problemle ilgili olması dikkat çekicidir.

Resûl-i Ekrem'in peygamberlik sıfatının gereklerine uymayı yani tebliğ ettiği hükümleri benimsemeyi Allah'a itaat kapsamında değerlendiren pek çok âyet bulunduğu gibi, beşer olduğunu hatırlatan âyetlerin onun sıradan bir insan olduğu biçiminde anlaşılmaması ve örnek kişiliğinin göz ardı edilmemesi için de Kur'an'da ve hadislerde birçok uyarı ifadesi yer alır. Bu sûreye mushaf sıralamasında, evliliğin sona ermesini belirli kurallara bağlayan Talâk sûresinden sonra yer verilmesi de Resûlullah'ın bu konudaki örnek konumuyla ilgili özel bir anlam taşımaktadır. Şöyle ki, Talâk sûresinin ilk âyetinde açıklandığı üzere orada sûreye "ey Peygamber" şeklinde başlanmakla beraber çoğul zamirler kullanılarak müminlere hitap edilmiş ve mecbur kalınıp evlilik birliğine son verilmesi halinde uyulması gereken hükümlerden söz edilmişti. Burada ise 5. âyette, eşlerine hitap edilerek "Eğer sizi boşayacak olursa, rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi (...) eşler verebilir" buyurulurken bizzat Hz. Peygamber'in evlilik hayatından söz edilmekte, ama "boşayacak olursa" şeklinde varsayım içeren bir ifadeye yer verilmektedir. Bu, –tarihî bilgilerin de desteklediği üzere– göreviyle ilgili hikmetler gereği çok sayıda kadını nikâhı altında bulunduran ve iyi bir eş olma hususunda da müminlerin nazarında model şahsiyet olan Hz. Peygamber'in bütün zorluklara rağmen boşama yoluna hiç gitmediğini ortaya koymaktadır.

2. âyetteki *farada* fiili hem "farz kıldı, gerekli kıldı" hem de "açıkladı" anlamına geldiği için, "Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşrû kılmıştır" şeklinde çevirdiğimiz cümleyi, "Yeminlerinizi bozup kefâretini vermenizi emretmiştir" veya "Yeminlerinizi nasıl çözeceğinizi açıklamıştır" şeklinde anlamak mümkündür (Râzî, XXX, 43). Buradaki *tehılle* kelimesinin "çözme" anlamından başka bir de "yeminden istisna etme" anlamı vardır (Zemahşerî, IV, 113-114). Öte yandan fıkıh âlimleri kişinin esasen helâl olan bir şeyi kendisine yasaklamasının kefâret gerektiren bir yemin sayılıp sayılmayacağını tartışmışlar ve farklı sonuçlara ulaşmışlardır (bk. Şevkânî, V, 288; İbn Âşûr, XXVIII, 348-349).

3. âyette belirtildiği üzere Hz. Peygamber Allah tarafından bildirilen ifşa konusunu, eşini mahcup düşürmemek için kısmen anlatmıştı. Bir kısmı-

nı anlatması ise bu konuda yapılacak ilâhî uyarı için yerine getirilmesi gereken bir görev haline gelmişti. Bu âyetteki anlatıma dikkat edildiğinde, Resûlullah'ın davranışlarının –diğer alanlarda olduğu gibi– aile hayatında da sunilikten uzak olduğu ve iyi bir eş olma özelliğini öne çıkaran bir tavır sergilediği gözden kaçmamaktadır. Peygambere eş olma şerefini taşıyan bir hanımın bile bir an için onun Allah'tan vahiy aldığını unutup, "Bunu sana kim haber verdi?" diye sorması bunu açıkça göstermektedir.

Bu âyette atıfta bulunulan olay vesilesiyle, sır verme konusunda titiz davranmak gerektiği, sır saklama konumunda olanların da ağır sorumluluk altında bulundukları dolaylı biçimde ifade edilmiş olmaktadır. İslâm ahlâkında sır saklamaya "ketum olmak" denir. Ahlâk kitaplarında sır saklamanın başlıca iki şeklinden söz edilir: **a)** Bir kimsenin kişisel sırlarını gizli tutup başkalarına söylememesi, **b)** Kendisine güvenilerek sır verilen kimsenin bu sırrı, sır sahibi açıklamaya izin vermediği sürece, kendi sırrı gibi gizli tutması. İslâm ahlâkçıları sırrı bir tür emanet, onu başkalarına duyurmayı (ifşa etmeyi) emanete hıyanet saymışlardır. Saklanmayan sırlar yüzünden nice kanlar döküldüğüne ve nice ümitlerin boşa gittiğine dikkat çeken Mâverdî, insanın sırrını saklamasının hayatındaki en önemli başarı ve esneklik sebeplerinden biri olduğunu belirtir ve Hz. Ali'nin şu özdeyişini aktarır: "Sırrın senin esirindir; sırrını açıkladığın takdirde sen onun esiri olursun" (bilgi için bk. Mustafa Çağrıcı, "Sır", *İFAV Ans.*, IV, 118-119).

Bu âyette değinilen sırrın ne olduğu konusunda genellikle âyetlerin nüzûl sebebi olarak zikredilen olaylara bağlı (Resûlullah'ın câriyesi Mâriye'ye yaklaşmayacağı veya bir daha kıskanılan eşinin yanında bal şerbeti içmeyeceği, kendisinden sonra hilâfete kimin geleceği hususunda) açıklamalar yapılır. Bize göre âyet karı koca arasında kalması gereken bir sözle ilgili olup ne o eşin isminin ne de bu sözün neden ibaret olduğunun açıklanması amaçlanmadığı için Allah Teâlâ âyette onun ismini ve bu sözün ne olduğunu bildirmeyip aile arasındaki bu gibi sırları bilenlerin dahi ifşa etmemeleri yönünde uyarıda bulunmuştur.

4. âyetin "iyi müminler" diye çevrilen kısmıyla sahâbe büyüklerinden bazılarının kastedildiği yorumları yapılmışsa da birçok müfessir mânayı sınırlandırmanın isabetli olmayacağını belirtmiştir (bk. İbn Atıyye, V, 332). 4 ve 6. âyetlerde melek inancına güçlü vurgular yapılmış olma-

sı, sır saklama temasının sûrede ağırlıklı bir yere sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir. Şöyle ki, bütün söz ve davranışlarının kayda geçirilmesi için görevlendirilmiş ama göremediği varlıklar bulunduğuna inanan kişi, kendisine verilen bir sırrı –sır sahibinin bilemeyeceği şekilde bile olsa– yaymaktan ve emanete hıyanet etmekten daha fazla çekinir ve bu konuda daha dikkatli davranır. Bununla birlikte, meleklerin Allah tarafından görevlendirilmiş varlıklar olduğuna dikkat çekmek üzere önce O'nun dost ve hamiliğinden söz edilmiş, 6. âyette de onların ilâhî buyruklara asla karşı gelmedikleri hatırlatılmıştır (melekler hakkında bilgi için bk. Bakara 2/30; Cebrâil hakkında bilgi için bk. Bakara 2/87, 97-98; 5. âyette geçen ve "dünyada yolcu gibi yaşayan" şeklinde çevrilen *sâihât* kelimesi hakkında bk. Tevbe 9/112. İbn Âşûr bu gruptaki âyetlerle ilgili tahliller yaparak, aile eğitimi, muaşeret kuralları ve öğüt bağlamında çıkarılabilecek mânalar üzerinde ayrı ayrı durur, bk. XXVIII, 346 vd., özellikle 350-351).

6 – 9

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قُوٓا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلٖيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ
وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا
اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا
الْيَوْمَۜ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا تُوبُٓوا اِلَى
اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًاۜ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا

مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَتْمِمْ لَنَا
نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٨﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ
الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ
الْمَص۪يرُ ﴿٩﴾

Meâli

6. Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır. **7.** Ey inkâr edenler! Bugün bahane üretmeyin! Sadece yapmış olduklarınızın cezasını çekiyorsunuz. **8.** Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nurları önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: "Rabbimiz! Nurumuzu arttır ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter." **9.** Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!

Tefsiri

6. Yukarıda belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in özel hayatından verilen örnek ışığında müminlerin aile sorumluluğuyla ilgili bir uyarı yapılmaktadır. Aile kavramının kapsamı sosyal yapıya göre farklılıklar taşısa da buradaki ana fikir, bir müslümanın mânevî mesuliyetinin sırf kişisel hayatıyla sınırlı olmadığına dikkat etmesinin gerekliliğidir. Böyle bir sorumluluk anlayışının sadece mânevî hedeflerle sınırlı kalmayan, sağlam bağlarla birbirine raptedilmiş bir aile yapısı ortaya çıkarması tabiidir (İslâm'ın aile

telakkisi, aile fertlerine ve özellikle aile reisine yüklediği sorumluluk hakkında bilgi için bk. Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, II, 196-200; Mustafa Çağrıcı-Hamza Aktan, "Aile", *İFAV Ans.*, I, 78-87). Âyette zikredilen ateşten maksat cehennem ateşidir (bu ateşin yakıtının taşlar ve insanlar oluşu hakkında açıklama için bk. Bakara 2/24).

7. Öncelikle, inkârcıların ve mümin gibi görünen münafıkların, benzeri durumlarda yaptıkları gibi, ilk âyetlerde anlatılan olay dolayısıyla da birtakım yaygaralar çıkardıkları, 7. âyette onların bu yaptıklarının yanlarına kalmayacağına dair bir uyarı yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat âyetin, inkârcıların iş işten geçtikten sonra özür dilemeleri veya mazeret ileri sürmelerinin bir yararı olmayacağına dair genel bir ihtar anlamı taşıdığı da açıktır. Bu âyetteki sözün âhirette söyleneceği ve cehennem görevlisi meleklerin ifadesi olduğu yorumları da yapılmıştır (Râzî, XXX, 46; İbn Âşûr, XXVIII, 366-367).

8. Bu âyette yapılması istenen tövbenin nasıllığıyla ilgili olarak kullanılan *nasûh* kelimesi, "hâlis, katışıksız" mânası taşıdığı gibi "düzeltici, onarıcı" anlamına da gelir; *nush* kelimesi de bu mânalarla bağlantılı olarak "öğüt vermek, nasihat etmek" demektir. Âyetteki ifade, tövbenin tam mânasıyla pişman olma ve bir daha pişman olduğu o işe dönmeme azmini içermesi gerektiğini göstermektedir (Zemahşerî, IV, 117). Kelimenin bu sözlük anlamları ve tövbede aranan şartlar dikkate alınarak meâlde bu kelime "içtenlikle ve kararlılık içinde" şeklinde çevrilmiştir. Böyle bir içtenlik ve kararlılıkla yapılan tövbeye de İslâmî kaynaklarda *tevbe-i nasûh* denilmiştir (tövbe hakkında bk. Nisâ 4/17-18; Tevbe 9/117; Furkan 25/70-71; buradaki *nûr* kelimesi ve "sağ yanlarından" ifadesinin açıklaması için bk. Hadîd 57/12; 9. âyetin açıklaması için bk. Tevbe 9/73).

10 – 12

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ كَانَتَا
تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ

اللّٰهِ شَيْـًٔا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا
لِلَّذِينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ
وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ
ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا
وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

Meâli

10. Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar; ama onlara ihanet ettiler. Dolayısıyla kocalarının da Allah'tan gelen cezaya karşı onlara bir faydası dokunamadı ve onlara, "Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!" dendi. **11.** Allah iman edenlere de Firavun'un karısını misal vermektedir: O, "rabbim!" demişti, "Yüce katında, cennette benim için bir ev yap; beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zâlimler topluluğundan da selâmete çıkar!" **12.** İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi.

Tefsiri

10-12. Sûrenin ana konusu olan Hz. Peygamber'in kendisine yasak koyması olayının temelinde eşlerinin onu üzecek bir davranış içine girmeleri ve onlardan birinin Resûlullah tarafından kendisine verilen bir sırrı koruyamamış olması bulunuyordu. Bu âyetlerde yüce Allah, peygamber eşi oldukları halde bunun bilincinde olamadıkları, üstelik onların inançlarına, davalarına hıyanet ettikleri için âhiret mutluluğunu yitiren iki kadın ile hasbelkader münkir ve zalim bir kişiye eş olduğu

halde inancından ve Allah'a bağlılığından bir şey kaybetmeyen ve evlenmemekle beraber iffetini koruma uğruna bütün zorlukları göğüsleyip ithamlara yine afif (iffetli) tavırlarıyla karşılık veren iki kadının davranışını karşıt örnekler olarak göstermektedir. Böylece Hz. Peygamber'in eşlerine, bütün mümin kadınlara ve erkeklere, önce herkesin kendi iman ve ameline göre karşılık göreceği mesajı verilmişti. 10. âyette açıkça ifade edildiği üzere Hz. Nûh'un karısıyla Hz. Lût'un karısı eşlerine hıyanet ettiklerinden, peygamber olmalarına rağmen kocaları onlar için ebedî azaba karşı bir koruma sağlayamayacaklardır. Bu iki kadın ve yaptıkları hakkında Kur'an'da fazla bilgi bulunmamaktadır. Tefsirlerdeki bilgilerin özeti şudur: Nûh'un karısı onunla alay eden inkârcılar gibi davranıp kocasına deli diyor, onu hafife alıyor ve öğrendiği vahyedilen gizli bilgileri müşriklere sızdırıyordu. Lût'un karısı da gizlice eve gelen misafirleri ve kocasından duyduğu bilgileri inkârcı toplumuna haber veriyordu. Yaptıkları bu çirkin işler âyette kısaca "onlara ihanet ettiler" şeklinde ifade edilmiştir. Buna karşılık Firavun gibi inkârcılıkta direnen ve zulmüyle şöhret yapmış bir kimsenin hanımı, her şeye rağmen imanını koruyabilmiş, dünya âlâyişi uğruna Firavun'un kötülüklerine ortak olmaya rıza göstermemiş, hep ebedî mutluluğun özlemi içinde yaşamıştır. Hadislerde ve tefsir kitaplarında bu hanımın ismi Âsiye olarak geçer. Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Mûsâ'nın peygamberliğine inanan, bu uğurda işkencelere mâruz kalan Âsiye hakkında hadislerde yer alan övgü ifadeleri sebebiyle birçok İslâm âlimi onun peygamber olduğunu bile ileri sürmüştür. Erkek olmayı peygamberliğin şartlarından sayan Mâtürîdî mezhebi âlimleri ise bu görüşe katılmamıştır (bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Âsiye", *DİA*, III, 487). Yine İmrân kızı Meryem kendisini Allah'a kulluk etmeye öylesine vermiş, iffetini öylesine korumuştu ki yüce Allah onu babasız dünyaya getirmeyi murat ettiği Hz. Îsâ'ya anne yaptı; o izahı yapılamayacak bu durumdan ötürü çevresinden gördüğü ağır hakaret ve baskılar karşısında inancından ve iffetine olan güveninden hiçbir şey kaybetmedi (Meryem hakkında geniş bilgi için bk. Âl-i İmrân 3/35-38, 42 vd.; Meryem 19/34-36). "Ona ruhumuzdan üfledik" ifadesindeki "ona" zamiri "onun rahmine, rahmindekine yani Hz. Îsâ'ya" mânalarıyla açıklanmıştır; bu âyette de

Enbiyâ sûresinin 91. âyetinde olduğu gibi zamirin müennes (dişil) olduğu bir kıraat vardır (Râzî, XXX, 50).

Bu âyetlerde dolaylı olarak şu noktalara da dikkat çekildiği söylenebilir: Sorumlulukta şahsîlik ilkesi esas olmakla beraber, belirli konumlarda bulunanların bazan daha özel bir sorumluluk duygusu içinde hareket etmeleri gerekir; buna karşılık bu konumun hakkını vermelerinin ecri de daha büyük olur. Nitekim Hz. Peygamber'in eşleriyle ilgili âyetlerde bu husus açık biçimde ifade edilmiştir (bk. Ahzâb 33/30-34). Yine, zor şartlar altında iman, iffet ve kulluk bilincini korumanın ecri normal durumlardakinden fazla olur. Öte yandan, doğru yoldan sapma örneklerinin peygamber ailelerinden seçilmesine yani peygamberin bile şeytana esir olan ve kötülükte direnen eşini kurtaramayacağının belirtilmesine mukabil, övgüyle anılan örneklerden birinin evli diğeri evlenmemiş kadınlardan seçilmesi, kadının kul olarak, insan olarak erkekten farklı görülmemesi gerektiğini hatırlatma açısından özel bir vurgu yapıldığını düşündürmektedir. Bir başka anlatımla burada, kadının kendi ayakları üzerinde durabilecek bir varlık olarak görülmesi, kurtuluşa ermesi veya hüsrana uğraması konusunun daima kocasıyla irtibatlı düşünülmemesi gerektiğine bir ima bulunduğunu söylemek mümkündür. 11. âyet, kadın örneği ile insanın, kendi kimlik, kişilik ve değerlerini koruyabilmek için uygun çevreye ihtiyacı bulunduğuna; toplum, aile, kadın ve özellikle koca farklı hayat tarzına sahipse, farklılığa tahammül edemiyor ve baskı yapıyorsa onlardan kurtulmak ve ilişkilerini asgariye indirmek gerektiğine de işaret etmektedir.

67 (77)

Mülk Sûresi

Mekke, 30

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış yedinci, iniş sırasına göre yetmiş yedinci sûredir. Tûr sûresinden sonra, Hâkka sûresinden önce Mekke'de nâzil olmuştur.

Adı

Sûre adını birinci âyette geçen ve "mâlik olma, hükümranlık" gibi mânalara gelen *mülk* kelimesinden almıştır; kaynaklarda yaygın olarak bu isimle anılmaktadır. İlk cümlesinden dolayı sûreye "Tebâreke'l-lezî bi-yedihi'l-mülk" (Buhârî, "Tefsîr", 67), "Tebâreke'l-mülk" (İbn Âşûr, XXIX, 5) isimleri de verilmiştir. Ayrıca sûre, kendisini okuyanları kabir azabından koruduğu yönündeki bir rivayete dayalı olarak "Vâkiye, Münciye, Mânia ve Mücâdile" isimleriyle de anılmıştır (krş. Zemahşerî, IV, 133; Râzî, XXX, 52; İbn Âşûr, XXIX, 5-7).

Konusu

Sûre genel olarak Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğini, azametini, evrendeki hükümranlığını, tek tanrı ve tek yaratıcı olduğunu, hayatın ve ölümün var ediliş amacını ve öldükten sonra dirilmeyi konu edinmektedir. Sûrede ayrıca insanlığın ilâhî vahyin uyarıcılığına muhtaç olduğuna işaret edilmekte, bunu kabul etmeyenlerin karşılaşacakları kötü sonuçla ilgili uyarılar yapılmaktadır.

Fazileti

Hz. Peygamber, Mülk sûresinin onu okuyanları kabir azabından koruyacağını ifade buyurmuşlar (Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 9; Şevkânî, V, 296), bu sebeple cenazelerin ardından bu sûrenin okunması âdet olmuştur. Bu hadisi, "sûreyi okuyup amel edenlerin, kabir azabını gerektiren günahlardan uzak duracağı ve böylece azaptan kurtulacağı" şeklinde anlamak da mümkündür.

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ
الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًاۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفُورُۙ
﴿٢﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًاۜ مَا تَرٰى ف۪ي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ
مِنْ تَفَاوُتٍۜ فَارْجِعِ الْبَصَرَۙ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ
يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَس۪يرٌ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ
الدُّنْيَا بِمَصَاب۪يحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاط۪ينِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ
السَّع۪يرِ ﴿٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. **2.** Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve

hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayandır. **3.** Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? **4.** Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir. **5.** Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.

Tefsiri

1-5. Sûrenin özeti mahiyetinde olan bu âyetlerin ilkinde Allah'ın yüceliği, kudreti, evrendeki hükümranlığı ve her şeyin kendisinin kudret elinde olduğu, evrende istediği gibi tasarrufta bulunabileceği ifade edilmiş, sonraki âyetlerde ise O'nun kudretinin eserlerinden örnekler verilmiştir (1. âyette "aşkındır, cömerttir" diye çevirdiğimiz *tebâreke* fiilinin diğer anlamları hakkında bilgi için bk. Furkān 25/1). 2. âyet yüce Allah'ın kudret ve tasarrufunu en açık bir şekilde gösteren delilleri içermekte; Allah'ın, dünyada insanların güzel işler yapma hususunda birbirleriyle rekabet etmelerini sağlamak, kimlerin kendi emir ve yasaklarına uyarak daha güzel işler yapacağını ortaya çıkarmak için hayatı ve ölümü yarattığını bildirmektedir. Aynı âyette önce ölüm, sonra hayat geçtiği için burada "ölüm" kavramıyla, hayattan önceki cansızlık halinin mi yoksa dünya hayatının sona ermesi ve âhiret hayatına geçiş halinin mi kastedildiği hususunda farklı görüşler vardır. Bir kısım müfessirler âyetteki sıralamayı dikkate alarak ölümden maksadın dünya hayatından âhiret hayatına geçiş hali, hayattan maksadın ise âhiret hayatı olduğunu söylemişlerdir (Râzî, XXX, 55; Elmalılı, VII, 5159). İkinci grup ise ölümle dünya hayatından âhiret hayatına geçiş halinin, hayatla da dünya hayatının kastedildiği kanaatindedir (Zemahşerî, IV, 134); bizim tercihimiz de budur. Zira hayat da ölüm de imtihan için yaratılmıştır; imtihan yeri ise âhiret değil dünyadır. Her ikisinin de bu dünyada olması amaca daha uygun görünmektedir. Hayat ölümden önce olduğu halde âyette sonra gelmesi ise çeşitli şekillerde yorumlanmıştır (bk. Râzî, XXX, 55; Ateş, IX, 526-527). Dikkat çekici bir yoruma göre eşyada aslo-

lan yokluk olduğu, varlık ve hayat sonradan verildiği için âyette ölüm önce gelmiştir (Şevkânî, V, 297). Bizce de isabetli olan diğer bir yoruma göre ölüm insanlara hayatın sorumluluğunu hatırlattığı, onları iyi işler yapmaya teşvik ettiği ve bir uyarıcı olduğu, nihayet insanda "imtihan" sorumluluğunu daha canlı tuttuğu için âyette ölüm önce zikredilmiştir. Nitekim hayat bir hayırlı faaliyetler alanı, ölüm ise bu faaliyetlerin karşılığının verileceği ebedî varlık sahnesine geçişi sağlayan dönüm noktası, Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi bir uyarıcıdır (bk. Râzî, XXX, 55). İfadenin akışına ve lafız güzelliğine daha uygun olduğu için "mevt" (ölüm) kelimesinin önce geldiği de düşünülebilir.

3-4. âyetlerde evrenin eksiksiz-kusursuz yaratılışına, mükemmel işleyişine ve düzenine dikkat çekilmekte, böylece bu muhteşem varlık düzeninin bir tesadüfle meydana gelmiş olamayacağı ve devam edemeyeceği; bunun ancak üstün bir ilim, irade ve kudret sahibinin yaratması ve yönetmesiyle mümkün olduğu belirtilmektedir (yedi göğün anlamı hakkında bk. Bakara 2/29).

Meâlde "Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak" diye tercüme ettiğimiz cümlenin lafzî karşılığı, "Sonra gözünü iki kez daha çevir de bak" şeklindedir. Ancak bu ibare çokluktan kinaye olup sayı olarak iki defayı değil, defalarca bakmayı ifade eder (bk. İbn Âşûr, XXIX, 19-20).

Yıldızlarla donatılmış gibi bir görüntü verdiği için gökyüzünün kandillerle süslenmesinden söz edilmiş, yıldızlar geceleyin kandil gibi ışık saçtıklarından onlara mecaz olarak "kandiller" (mesâbîh, tekili: misbâh) denilmiştir (Taberî, XXIX, 3). Yıldızlarla şeytanların taşlanmasından maksat ise göklerdeki meleklerin konuşmalarını dinleyip onlardan bilgi sızdırmak için kulak hırsızlığı yapmak isteyen şeytanların bu yıldızlardan çıkan parlak ışıklarla, bir tür ateş toplarıyla engellenmesidir. Bu ve benzeri âyetlerle ilgili olarak klasik tefsirlerde ayrıntılı yorumlar bulunmakla birlikte müteşâbihattan olan bu tür âyetlerin anlamları hakkında zamana, şartlara, bilimsel verilere göre farklı görüşler ileri sürmek mümkündür. Ayrıca gayb konularına giren âyetlerin yorumunda iddialı olmamak gerekir. Çünkü gayb âleminin mahiyetini Allah'tan başka kimse bilemez; biz gayb bilgilerine sadece inanırız (gökyüzünün yıldızlarla süslenmesi ve bunlarla şeytanların taşlanması konusunda bilgi için bk. Hicr 15/16-18; Sâffât 37/6-10).

"Taşlanma" şeklinde çevirdiğimiz *rücûm* kelimesi "sağlam bir bilgiye dayanmadan konuşmak, kafadan atmak" mânasına da geldiği için âyete, "insan ve cin şeytanlarının yıldızlara bakarak aslı faslı olmayan şeyler söylemeleri" mânası da verilmiştir (Şevkânî, V, 299).

6 – 14

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾
إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ ﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ
كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا
بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا
فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ
السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾ إِنَّ الَّذِينَ
يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٢﴾ وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ
أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ
اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٤﴾

Meâli

6. Rablerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır. Orası ne kötü bir varış yeri! **7.** Oraya atıldıklarında, kaynarken çıkardığı ürkütücü sesi işitirler. **8.** Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir

grup atıldıkça, muhafızları onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar. **9.** Şöyle cevap verirler: "Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve 'Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!' demiştik." **10.** "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!" diye de ilâve ederler. **11.** Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar. **12.** Görmedikleri halde rablerinden korkup saygı duyanlara gelince, onları da hem bir bağışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir. **13.** Sözünüzü ister gizleyiniz isterse açığa vurunuz; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir. **14.** Yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır.

Tefsiri

6-11. Bazı âhiret sahnelerini tasvir eden bu âyetler, kimlerin daha güzel davranacağını sınamak için ölümün ve hayatın yaratıldığını ifade eden 2. âyetle irtibatı olup, bu dünyada Allah'a isyan edenlerin öte dünyada çekecekleri cezayı, O'na karşı saygılı olup günah işlemekten korunanların elde edecekleri ödülleri açıklamaktadır. 6-8. âyetlerdeki tasvirler cezanın ne derece şiddetli olduğunu daha iyi hissettirme amacına yöneliktir. 8. âyette "uyarıcı" diye çevirdiğimiz *nezîr*den maksat peygamberdir (İbn Âşûr, XXIX, 25). Âyette dünyada peygamberin çağrısına ve uyarılarına kulak tıkayıp inkâr ve isyanlarını sürdürmekte direnenlere, yarın kıyamet gününde, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorulacağını bildiren ifade aslında yaşayanlar için bir uyarıdır. 9-11. âyetler o gün iş işten geçtikten sonra değil, fakat bugün fırsat eldeyken o uyarıya kulak vermek, yani peygamberi tanımak, ayrıca Allah'ın insanlığa büyük lutfu olan aklı ve diğer bilgi imkânlarını da kullanarak hak ve hidayet yolunu bulmak gerektiğine, ebedî kurtuluşun ancak bu sayede kazanılabileceğine işaret etmektedir. 12. âyet ise müminlerin nâil olacağı uhrevî mutluluğun veciz bir özetidir.

13-14. Bu dünyada günah işleyenler, ya kendilerini görüp gözeten Allah'ın varlığına inanmıyor veya inanmakla birlikte dünyevî hırs ve

menfaatleri, nefsânî arzuları yüzünden gaflete dalıp sorumluluklarını unutuyorlar. İşte bu âyetlerde inkârcılara ve gafillere Allah'ın gizlisiyle açığıyla her şeyi kuşatan ilmi hatırlatılmakta, kendilerinden hayatlarını buna göre düzenlemeleri istenmektedir.

15–24

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فٖى مَنَاكِبِهَا
وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾ ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ
اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِىَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ
يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذٖيرِ ﴿١٧﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ
الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكٖيرِ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ
صَٓافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصٖيرٌ ﴿١٩﴾
اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اِنِ الْكَافِرُونَ
اِلَّا فٖى غُرُورٍ ﴿٢٠﴾ اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى يَرْزُقُكُمْ اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا
فٖى عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾ اَفَمَنْ يَمْشٖى مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖٓ اَهْدٰٓى اَمَّنْ يَمْشٖى
سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢٢﴾ قُلْ هُوَ الَّذٖٓى اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ

السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَليلاً مَا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذ۪ي
ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâli

15. Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde dolaşınız ve Allah'ın rızkından yiyip içiniz; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah'adır. **16.** Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz? Bir de bakarsınız yeryüzü altüst olmuş! **17.** Yahut gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir fırtına göndermeyeceğinden emin misiniz? Uyarılarımın ne demek olduğunu yakında anlayacaksınız! **18.** Onlardan öncekiler de (dinimi) asılsız saymışlardı; ama verdiğim ceza da nasıl olmuştu! **19.** Üstlerinde kanatlarını aça kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân'dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir. **20.** Rahmân'a karşı size yardım edecek askerleriniz hani kimler? İnkârcılar sadece derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar. **21.** Allah lutfettiği rızkı kesiverse size rızık verebilecek olan kim? Hayır! Onlar azgınlıkta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar. **22.** Şimdi (düşünün, önünü görmeden), yüzüstü sürünen mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi? **23.** De ki: "Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!" **24.** De ki: "Sizi yeryüzünde çoğaltıp yayan O'dur; sadece O'nun huzurunda gelip toplanacaksınız."

Tefsiri

15. Cenâb-ı Allah, kendisinin güç ve kudretini gösteren delilleri bir defa daha gözler önüne sermekte; yerkürenin yaratılması, her türlü nimet ve imkânlarla donatılarak üzerinde yaşanılır hale getirilmesinin, sonsuz bir gücün varlığını ve birliğini gösterdiğine dikkat çekmektedir. "Üzeri" diye çevirdiğimiz *menâkibihâ* tamlamasındaki *menâkib* kelimesi, "omuz" anlamına gelen *menkib*in çoğulu olup mecaz olarak yeryüzündeki yolları, köşe bucak ve dağları ifade eder (Şevkânî, V, 301-302). Yüce

Allah, bu nimetleri kulları için yarattığını bildirerek onlara yeryüzünde dolaşmalarını, yarattığı rızıklardan yiyip içmelerini istemiş; arkasından "Dönüş yalnız Allah'adır" buyurmak suretiyle insanların dünya nimetleri ve zevklerine dalarak kendi varlığını, sonsuz kudretini ve âhiret hayatını unutmamaları gerektiği, zira her nimetin bir sorumluluğu olduğu mesajını vermiştir.

16-18. Müfessirler "gökte olan"dan maksadın kim veya ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: **1.** Bundan maksat Allah'tır; ancak bu mecazi bir anlatım olup maksat O'nun yüceliğini ve gücünün sonsuzluğunu vurgulamaktır. Allah mutlak mânada yücedir, sonsuz ve sınırsızdır, zamanda ve mekânda olanlar ise sınırlıdır ve Allah bu sınırlamalardan münezzehtir. **2.** Maksat gökteki meleklerdir. Onlar Allah'ın emriyle yeryüzüne inerek kendilerine verilen görevleri yerine getirirler. **3.** Maksat, Allah'ın gökten inen azabıdır. Allah'ın rahmeti ve nimeti nasıl gökten iniyorsa O'nun azabı da inkârcı ve isyankârların başına gökten iner (daha geniş bilgi için bk. Râzî, XXX, 69-70; Elmalılı, VII, 5232 vd.; İbn Âşûr, XXIX, 33). Bize göre burada geçen "gök" kelimesiyle, fizikî evrenin gökleri değil, madde ötesi, yüce olan varlık düzeyi kastedilmiş olmalıdır.

15. âyette belirtilen imkânların iyi değerlendirilmesi gerektiği yönünde ikazlar içeren bu âyetlerde insanların, yeryüzündeki nimetlerden yararlanırken azgınlık ve taşkınlık göstermemeleri gerektiğine, aksi takdirde yeryüzünde şiddetli felâketlerin, yıkımların vuku bulacağına, böylece Allah'ın gönderdiği uyarıcıyı (peygamber), onun uyarılarını önemsemeyenlerin şiddetle cezalandırılacaklarına dikkat çekilmektedir. Nitekim 18. âyette de geçmişte gerçekleri yalan sayanların bu şekilde cezalandırıldığı hatırlatılmaktadır (krş. Kasas 28/81; Hâkka 69/6-8).

19-21. Yüce Allah'ın başka bir eseri olan kuşların uçma yeteneğine işaret edilerek Allah'ın kudretinin bir işareti daha gözler önüne serilmektedir. Yer çekimine rağmen kuşların gökyüzünde kanat çırparak uçması ve süzülmesi, her gün gördüğümüz için önemini gözden kaçırdığımız, gerçekte ise Allah'ın sanat ve kudretini gösteren hârika olaylardandır.

Kuşlara bu yeteneği veren Allah'tır. Burada Allah'ın merhametini yansıtan Rahmân isminin kullanılmış olması, O'nun mahlûkata merhametle muamele ettiğini, varlık düzeninin O'nun rahmetinden bir yansıma olduğunu ima eder. 21. âyette "rızık" kelimesiyle ifade edilen nimetler de Rahmân isminin sürekli tecellisi olup bu tecelli bir an kesilecek olsa hayatın bütünüyle yok olacağına dikkat çekilmektedir.

22. Şeytanlara uyarak, mânevî körlük içinde bâtıl yollarda giden inkârcı nankör ile hak yolda yürüyen mümin temsilî olarak karşılaştırılmakta, bunlardan hangisinin hedefine daha güvenli olarak ve şaşmadan ulaşacağı soru-cevap yöntemiyle anlatılmaktadır.

23-24. Doğduğunda hiçbir bilgiye sahip olmayan insana bilgi vasıtalarından kulaklar, gözler ve kalpler (akıllar) verildiğinin hatırlatılması, insanın en değerli ve ayırıcı niteliğinin gözlem ve düşünme kapasitesi olduğuna ve bu nimetleri verene şükretmek gerektiğine işaret eder. Bu nimetler aynı zamanda Allah'ın eşsiz sanatını ve sonsuz kudretini göstermesi bakımından da önemlidir. Muhatabın sağduyusuna hitap edilerek onun yanlış inanç ve tutumlardan kurtulması, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmesi istenmektedir. Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretini gösteren delillerden biri de insanoğlunun yeryüzünde yaratılması, türetilmesi ve çoğaltılmasıdır. Onları bu şekilde türetip yeryüzüne yayma gücüne sahip olan Allah, öldükten sonra dirilterek huzurunda toplamaya da kadirdir. Nitekim 24. âyetin son cümlesinde, "Sadece O'nun huzurunda gelip toplanacaksınız" ifadesiyle buna işaret edilmiştir (bu âyetlerin tefsiri için ayrıca bk. Nahil 16/78; Mü'minûn 23/78-79).

25 – 27

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٥﴾

قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِۖ وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٦﴾ فَلَمَّا

رَاَوْهُ زُلْفَةً سٖيـَٔتْ وُجُوهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَقٖيلَ هٰذَا الَّذٖي
كُنْتُمْ بِهٖ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

Meâli

25. "Doğru sözlü iseniz (söyleyin), bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?" derler. **26.** De ki: "O bilgi yalnız Allah'a mahsustur, ben ise sadece açık bir uyarıcıyım." **27.** Ama onu yakından gördükleri zaman, inkâr edenlerin yüzleri kara çıkacak ve (kendilerine), "İşte sizin isteyip durduğunuz budur!" denilecektir.

Tefsiri

25-27. Bir önceki âyette insanların kıyamet gününde Allah'ın huzurunda toplanacakları haber verilince inkârcılar öğrenmek için değil, Hz. Peygamber'le alay etmek maksadıyla bu olayın ne zaman gerçekleşeceğini sormuşlardı. Devamındaki âyette bu soruya Hz. Peygamber'in nasıl cevap vermesi gerektiği bildirilmektedir. 27. âyette de inkârcıların âhirette azabı gördüklerindeki halleri anlatılmakta, inanmadıkları âhiret azabını ve kıyametin korkunç olaylarını yakından gördükleri zaman yüzlerinde meydana gelen üzüntü belirtileri ve psikolojik çöküntü tasvir edilmekte veya –bizim tercih ettiğimiz meâle göre– inkârcıların yüzlerinin kara çıkacağı ve mahcup olacakları bildirilmektedir. İşte inkârcılar, dünyada inkâr ettikleri ve alay ederek gelmesini istedikleri azabın bu azap olduğunu ya kendi aralarında konuşurlar veya melekler tarafından onlara söylenir.

28 – 30

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَهْلَكَنِيَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِيَ اَوْ رَحِمَنَاۙ فَمَنْ يُجٖيرُ الْكَافِرٖينَ مِنْ
عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَاۚ

فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ
مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ ﴿٣٠﴾

Meâli

28. De ki: "Beni ve beraberimdekileri Allah yok eder veya bizi esirgerse, (söyler misiniz) inkârcıları yakıcı azaptan kurtaracak olan kimdir?" **29.** De ki: "O, Rahmân'dır; biz O'na iman etmiş ve O'na güvenip dayanmışızdır. Kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız!" **30.** Bir de şunu sor: "Suyunuz çekiliverse, size yerden kaynayan suyu kim getirebilir?"

Tefsiri

28-29. Müşrikler Hz. Peygamber'in ölümünü istiyor ve bunu açık bir şekilde dile getirmekten de çekinmiyorlardı (bk. Tûr 52/30-31). Hatta onu öldürmek için tuzak kuruyor (bk. Enfâl 8/30), böylece ondan ve getirdiği dinden kurtulacaklarını sanıyorlardı. İşte bu âyetler onların niyet ve beklentilerine bir cevap olmak üzere inmiştir (bk. Râzî, XXX, 76). 28. âyette Hz. Peygamber'in varlığına son verilmesinin veya ölümünün ertelenmesinin müşrikler için herhangi bir fayda sağlamayacağı, kendilerine verilecek elem verici cezayı önleyecek bir gücün de asla bulunmadığı ifade edilmiştir. Âyette ayrıca hayatın ilâhî bir rahmet olduğuna, Hz. Peygamber'in de eceli geldiğinde öleceğine işaret edilmektedir (İbn Âşûr, XXIX, 51-52). 29. âyette ise müminlerin inandıkları ve güvendikleri Tanrı'nın esasen müşriklerce de bilinen ve Rahmân ismiyle anılan yüce Allah olduğu belirtilmiş, bu gerçeğin kendilerine tebliğ edilmesi Hz. Peygamber'e emredilmiştir.

30. Allah'ın kudretini, lutufkârlığını yeniden hatırlatan bu âyet 15 ve 21. âyetlerle bağlantılı olup kuvvetli ihtimalle Hz. Peygamber ile müşrikler arasında geçen bir tartışmanın sonucu olarak onlara yöneltilmiş eleştiri ve uyarı amaçlı bir sorudur. 15. âyette Allah'ın yeryüzünü kullanışlı hale getirdiği ifade edildikten sonra insanlardan O'nun yarattığı rızıklardan

yararlanmaları istenmiş; 21. âyette de rızkın Allah'a ait olduğu, O verdiği rızkı kestiği takdirde rızık verecek birinin asla bulunmayacağı bildirilmişti. Burada da rızıkların en önemlisi ve hayatın ana unsuru olan suyun yerin derinliklerine çekilmesi halinde Allah'tan başka yeryüzünde su yaratacak bir gücün bulunmadığına işaret edilerek, böylesine eşsiz kudretin sahibi yüce Allah'ı bırakıp da bâtıl tanrılara tapanlar, ne kadar yanlış bir yolda oldukları üzerinde düşünmeye çağrılmaktadır.

68 (2)

Kalem Sûresi

Mekke, 52

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış sekizinci, iniş sırasına göre ikinci sûredir. Alak sûresinden sonra, Müzzemmil sûresinden önce Mekke'de inmiştir. 17. âyetten 50. âyete kadar olan kısmının Medine'de indiği yönünde bir rivayet bulunmakla beraber (bk. Şevkânî, V, 307) âyetlerin üslûp ve içeriğinden bunların da Mekke'de indiği anlaşılmaktadır.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen "kalem" kelimesinden almış olup yaygın olarak bu adla anılmaktadır. Tefsirlerde "Nûn" adıyla da anılır. Buhârî ise sûrenin adını "Nûn ve'l-kalem" olarak kaydetmiştir (bk. "Tefsîr", 68).

Konusu

Muhammed aleyhisselâmın Allah tarafından gönderilmiş gerçek bir elçi olduğu, yüksek şahsiyeti ve Mekkeli müşriklerin onun getirdiği mesaj konusunda yaymaya çalıştıkları tereddütler, müşriklerdeki şahsiyet bozuklukları, nimete karşı nankörlüğün sonucunu açıklamak amacıyla anlatılan "bahçe sahipleri kıssası", âhiretin sıkıntılı ve dehşetli halleri, Allah'ın müminler için hazırlamış olduğu ödüller ve kâfirlere vereceği cezalar, sûrenin başlıca konularıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'e metânetli olması, Yûnus peygamberin yaptığı gibi sabırsızlık göstermemesi tavsiye edilmektedir.

1 – 16

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾ مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ
لَاَجْراً غَيْرَ مَمْنُونٍۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظ۪يمٍ ﴿٤﴾ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَۙ ﴿٥﴾
بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَب۪يلِه۪ۖ وَهُوَ اَعْلَمُ
بِالْمُهْتَد۪ينَ ﴿٧﴾ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٨﴾ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾
وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَه۪ينٍۙ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّٓاءٍ بِنَم۪يمٍۙ ﴿١١﴾ مَنَّاعٍ
لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَث۪يمٍۙ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَن۪يمٍۙ ﴿١٣﴾ اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ
وَبَن۪ينَۜ ﴿١٤﴾ اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٥﴾ سَنَسِمُهُ عَلَى
الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-2.** Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen –rabbinin lutfu sayesinde– asla deli değilsin. **3.** Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır. **4.** Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin. **5-6.** Aranızdan hanginizin aklı bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler. **7.** Doğrusu, yolundan sapan kimseyi en iyi bilen rabbindir; hidayete erenleri de en iyi bilen O'dur. **8.** Şu halde seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme! **9.** İsterler ki sen (onlara)

tâviz veresin, onlar da bunun üzerine tavizci olsunlar. **10-14.** Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert, üstelik ne idüğü belirsiz kimselere, serveti ve çocukları var diye sakın boyun eğme. **15.** Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları!" der. **16.** Yakında onun alnına (cehennemlik) damgasını vuracağız!

Tefsiri

1-7. Sûrenin başında bulunan "nûn" harfi, "hurûf-ı mukattaa"dan olup bu tür harflerin ilk inenidir. Bakara sûresinin ilk âyetinde bunlar hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Mekke müşrikleri şair, kâhin ve sihirbazların cinlerden bilgi ve ilham aldıklarına inanırlardı. Hz. Peygamber'in de onlar gibi cinlerin etkisi altına girdiğine ve söylediklerinin ona cinler tarafından telkin edildiğine inandıkları için ona şair, kâhin, sihirbaz ve mecnun diyorlardı (krş. Hicr 15/6; Tûr 52/29-30; Müddessir 74/24 ve bu sûrenin 51. âyeti). Bu sebeple Allah Teâlâ kaleme ve kalem ehlinin yazdığı satırlara yemin ederek onun, iddia edildiği gibi mecnun olmadığını, aksine Allah'ın lutfuna yani peygamberlik gibi bir şerefe erdiğini ifade buyurdu (Şevkânî, V, 308).

Elmalılı buradaki bir anlam inceliğine dikkat çekerken özetle şunları söyler: "(Yazanların) yazdıklarına" diye çevrilen cümledeki fiilin kalıbı, yazanların, gerçekte kalemler değil, akıl ve idrak sahibi varlıklar olduğunu gösterir. İfadenin akışı dikkate alındığında burada kalemden maksadın da bu nesnenin kendisi değil onun yazdıkları olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde kalem ve yazılardan, akıl ve anlamlar âlemini, bunlardan da onları beşer aklına yazan ilk kalemi, bundan da onun sahibi olan rabbü'l-âlemîni anlamak gerekir. Öte yandan bu fiilin, "yazmakta oldukları ve yazacakları" anlamlarını birlikte anlattığı da gözden kaçırılmamalıdır (VIII, 5266-5267). "Kalemden maksat vahyi yazan kalem, yazdıklarından maksat Kur'an'dır" diyenler de olmuştur; ancak âyeti genel anlamda değerlendirmek daha doğru olur. Burada kalem ile simgelenen yazının, insanın düşünce, tecrübe ve kavrayışlarının kayıtlar aracılığıyla bireyden bireye, kuşaktan kuşağa ve bir kültür çevresinden diğerine aktarılmasın-

da önemli bir etken; bilginin yazılıp korunmasında, ilim ve irfanın gelişmesinde, dolayısıyla toplumların aydınlanmasında vazgeçilmez bir araç olduğuna işaret vardır. Kur'an-ı Kerîm'in ilk inen sûresine (Alak) "oku!" buyruğuyla başlandığı gibi ikinci inen bu sûrenin ilk âyetinde de Allah Teâlâ tarafından yazı aracı olan kaleme ve kalem ehlinin onunla yazdıkları üzerine yemin edilmiş olup bu durum, İslâm'ın okuma yazmaya, bilime ve yazılı kültüre verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Özellikle Hicaz Bölgesi Araplarının ilk defa Kur'an ile birlikte yazılı kültüre geçmelerinde –başka âmiller yanında– bu gibi âyetlerin teşvik edici bir role sahip olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber'e verilen "bitip tükenmeyen ödül", dünyada peygamberlik görevini yerine getirirken her türlü engellere karşı yanında bulduğu Allah'ın yardımı, âhirette ise Allah'ın ona lutfedeceği müstesna mükâfatlardır (İbn Âşûr, XXIX, 62-63). 4. âyetteki "üstün ahlâk" ise Hz. Peygamber'in sahip olduğu Kur'an ahlâkıdır. Nitekim Hz. Âişe bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber'in ahlâkının Kur'an ahlâkı olduğunu belirtmiş (Müslim, "Müsâfirîn", 139); kendisi de güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini ifade buyurmuşlardır (*Muvatta'*, "Hüsnü'l-huluk", 8). Bu açıklamalar, Hz. Peygamber'in, müşriklerin iddia ettiği gibi mecnun değil, aksine Allah'ın lutfuna mazhar olmuş yüksek bir şahsiyete ve üstün bir ahlâka sahip, her yönüyle mükemmel, insanlık için örnek bir önder ve güvenilir bir rehber olduğunu gösterir. 5-6. âyetler ise Hz. Peygamber'e mecnun diyenlere karşı bir cevap ve uyarı içermektedir. Burada inkârcıların, hak ettikleri cezaya çarptırıldıkları zaman Hz. Peygamber'i mi yoksa kendilerini mi cin çarpmış olduğunu görecekleri sert bir üslûpla ifade edilmiştir. Nitekim Bedir Savaşı'nda müslümanlardan beklemedikleri darbeyi yiyince cin çarpmışa dönmüşler ve neye uğradıklarını bilememişlerdir. 7. âyet, önceki âyetlerin gerekçesini anlatmaktadır; buna göre inkârcılar hem dünyada hem de âhirette kendilerine fayda sağlayacak ve mutlu kılacak olan Allah'ın dininden ve O'nun yolundan saptıkları için asıl mecnun kendileridir.

8-9. Resûlullah'ın şahsında bütün müminlere hitap edilerek peygamberi yalancılıkla itham eden ve hakkı yalan sayanlara boyun eğmemeleri,

onların iradelerine teslim olmamaları istenmektedir. Çünkü inkârcılar Hz. Peygamber'in ahlâkî prensipler ve mânevî değerler konusunda tâviz vermesini, bu anlamda uzlaşmacı davranmasını ve İslâm'ın kendilerine ters gelen, çıkarlarıyla çatışan yönlerinin bırakılmasını istiyor; buna karşılık kendilerinin de tâviz vereceklerini ve ona engel olmayacaklarını söylüyorlardı. Hatta bir müddet Hz. Peygamber'in onların putlarına tapmasını, bir müddet de onların Hz. Peygamber'in ilâhı olan Allah'a tapmalarını teklif etmişlerdi (Şevkânî, V, 309). Allah Teâlâ onların bu tutum ve beklentilerine karşı Hz. Peygamber'in tâvizsiz davranmasını, gevşeklik göstermemesini istemektedir. Zira doğru yol O'nun yoludur ve hak ile bâtıl birbirine karıştırılamaz.

10-16. Müşriklerin ileri gelenleri hakkında inen bu âyetler, onların genel karakterlerinin güzel bir özetidir. "Ne idüğü belirsiz" diye çevirdiğimiz 13. âyetteki *zenîm* kelimesine müfessirler "bir toplumdan olmadığı halde onlara yamanmış olan, babası bilinmeyen, kötülüğü ile tanınan, faydasız kimse veya şey" anlamlarını vermişlerdir (bk. Râzî, XXX, 84-85). Zenîm kelimesinin burada özellikle günah işlemekten, haksızlık yapmaktan, zarar vermekten utanıp çekinmeyecek kadar tabiatı bozulmuş, insanlığını kaybetmiş, bu anlamda soysuzlaşmış kişiyi ifade ettiği söylenebilir. Bu âyetlerde Hz. Peygamber ve ona iman edenler uyarılarak anılan kötü niteliklerin tümünü veya bir kısmını taşıyan kimseye mal ve oğulları var diye yani zengin ve güçlü olduğu için boyun eğmemeleri istenmektedir.

"Yakında onun alnına (cehennemlik) damgasını vuracağız" diye çevirdiğimiz 16. âyet mecazi bir anlatım olup, güç ve zenginliğinden dolayı şımararak Allah, peygamber ve kitap tanımayan kimseyi yüce Allah'ın zelil ve perişan edeceğini, kibir ve gururunu kıracağını ifade eder.

17 – 33

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ۙ
﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ

نَائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ اَنِ اغْدُوا عَلٰى
حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ اَنْ لَا
يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾ وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾
فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَضَٓالُّونَ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾ قَالَ اَوْسَطُهُمْ
اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٩﴾
فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا
طَاغِينَ ﴿٣١﴾ عَسٰى رَبُّنَٓا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَٓا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا
رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا
يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

Meâli

17-18. Biz, vaktiyle şu bahçe sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik. Hani bahçe sahipleri, ("Allah izin verirse" gibi) bir kayıt koymaksızın sabah erkenden bahçenin meyvesini kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi. **19-20.** Fakat onlar uykudayken rabbin tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi de bahçe kesilip kurumuş gibi oldu. **21.** Sabahleyin birbirlerine şöyle seslendiler: **22.** "Eğer devşirecekseniz erkenden tarlanızın başına gidin!" **23.** Derken yola koyuldular. Birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı:

24. "Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın!" **25.** Amaçlarını, planladıkları gibi gerçekleştirmek üzere erkenden yola düşüp gittiler. **26-27.** Bahçeyi gördüklerinde ise "Herhalde yanlış yere gelmişiz; yok yok, ürünü kaybetmişiz" dediler. **28.** İçlerinden aklı başında olan biri şöyle dedi: "Ben size, 'Allah'a sığınarak şanını yüceltmelisiniz' dememiş miydim?" **29.** Şöyle cevap verdiler: "Rabbimizin şanı yücedir; doğrusu biz haksızlık etmişiz." **30.** Ardından, birbirlerini kınamaya başladılar: **31.** "Yazıklar olsun bize!" dediler, "Gerçekten biz azmış ve sapmıştık. **32.** Belki rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Biz rabbimizden bunu diliyoruz." **33.** İşte ceza budur. Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!

Tefsiri

17-33. Bu âyetlerdeki kıssada bir bahçe olayı örnek gösterilerek Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyen Mekke müşrikleri uyarılmaktadır. Rivayete göre geçmişte dindar bir adamın her türlü meyve, ekin ve hurma ağaçları bulunan bir bahçesi vardı. Hasat zamanı geldiğinde fakirleri çağırır, bahçenin ürünlerinden onlara ikramda bulunurdu. Adam ölünce oğulları, aile fertlerinin çokluğunu ileri sürerek yoksulların payını kesmeye ve bahçenin ürününü sabahleyin erkenden gizlice toplamaya karar vermişler, ancak gece gelen bir âfet ürünü imha etmişti (bk. Râzî, XXX, 87). Yüce Allah, Kur'an'da birçok yerde, verdiği nimete şükredenlere daha fazla nimet vereceğini, nankörlük edenleri de cezalandıracağını haber vermiştir (meselâ bk. Nisâ 4/147; İbrâhim 14/7; Lokmân 31/12). Nitekim Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham edip getirdiği mesajı reddeden Mekke müşrikleri de peygamber aralarından ayrıldıktan sonra eski refahlarını, özellikle ticarî imkânlarını giderek kaybetmişler, sonunda müslümanlar karşısında varlıkları son bulmuştur.

Müfessirlerin çoğunluğu 18. âyeti, "Bahçe sahipleri 'Allah izin verirse' demeden ertesi gün yapacakları iş hakkında karar verdiler" şeklinde açıklamışlardır '("Allah izin verirse" gibi) bir kayıt koymaksızın' diye çevirdiğimiz bölüm hakkında "yoksulların payını ayırmaksızın" şeklinde de bir yorum vardır (Şevkânî, V, 312). Gelecekte bir işi yapmaya niyet ederken "inşaallah" diyerek işi Allah'ın iradesine bağlamak gerekir. Nitekim bu

konuda yüce Allah Hz. Peygamber'i şöyle uyarmıştır: "'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için 'Şu işi yarın yapacağım' deme!" (Kehf 18/23-24); "Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez" (Lokmân 31/34). Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın irade ve gücü yeterli değildir, Allah'ın da onu dilemesi gerekir.

28. âyette geçen "rabbin şanını yüceltmek"ten maksat 18. âyette bildirilen "Allah izin verirse" "istisna", yani demek, işi Allah'ın iznine bağlamaktır. Bu uyarı, "Fakirler hakkındaki niyetleri ve takındıkları tavırdan dolayı Allah'tan af dilemeleri" şeklinde de açıklanmıştır (bk. Şevkânî, V, 314). 28-32. âyetlerden anlaşıldığına göre bu kişiler içlerinden aklı başında birinin haklı uyarılarını dikkate almamışlar, fakat bahçelerinin mahvolduğunu görünce onun haklı olduğunu anlamışlar, nasihatine kulak vermişler ve yaptıklarına pişman olup tövbe etmişler; ancak iş işten geçmiş, bahçeleri yanmıştı.

34 – 47

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ
الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ لَكُمْ
كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ
أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ
أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ
إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى
السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ

وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾ فَذَرْنٖى وَمَنْ يُكَذِّبُ
بِهٰذَا الْحَدٖيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾ وَاُمْلٖى لَهُمْ
اِنَّ كَيْدٖى مَتٖينٌ ﴿٤٥﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾
اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾

Meâli

34. Şüphesiz Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için rableri katında nimetlerle dolu cennetler vardır. **35.** Öyle ya, emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız? **36.** Size ne oluyor! Ne biçim hüküm veriyorsunuz! **37-38.** Yoksa elinizde okuduğunuz bir kitap var da orada istediğinizin sizin olacağı mı yazılı? **39.** Yoksa, "Neye hüküm verirseniz o mutlaka sizindir" diye tarafımızdan lehinize verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var? **40.** Sor onlara: İçlerinden bu sorumluluğu omuzlayan kimdir? **41.** Yoksa onların (kendilerine akıl veren) ortakları mı var? Doğru söylüyorlarsa haydi getirsinler ortaklarını! **42.** O büyük korku ve dehşet günü gelip de secdeye çağrıldıklarında bunu yapamazlar; **43.** O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Halbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı. **44.** Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Biz onları, bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz. **45.** Onlara mühlet veriyorum; ama benim planım çok sağlamdır! **46.** Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar? **47.** Yahut gayb bilgisine sahipler de oradan mı alıp yazıyorlar?

Tefsiri

34-41. Kur'an âhirette müminlere büyük ödüller, (nimetlerle dolu cennetler) müjdeledikçe müşrikler dünyadaki sosyal konumlarına aldanarak böyle bir şey olduğu takdirde kendilerinin daha büyük nimetlere mazhar

olmaları gerektiğini savunmuşlardı; âyetler onlara cevap vermektedir. Cevapların soru tarzında sıralanması onların tutumlarının hayret verici ve kabul edilemez olduğuna işaret etmektedir. 37-38. âyetlere göre âhiretteki mutluluk dünyadaki güç ve zenginliğe değil, iman ve iyi amele bağlıdır; bu mutluluğu kimlerin hak ettiğini de en iyi Allah bilir; çünkü hak etme şartlarını ve ölçülerini koyan yalnız O'dur. Bu husustaki rehber de O'nun kitabıdır.

42-43. Müfessirlerin çoğunluğuna göre buradaki "gün"den maksat, son derece şiddetli ve sıkıntılı olayların ortaya çıkacağı kıyamet günüdür. "İş ciddileşip paçalar sıvandığı…" diye çevirdiğimiz "yükşefü an sâkın" deyimi lafzan "incikten açılır" şeklinde tercüme edilmekte; bununla ciddi, önemli ve güç bir işe girişilmesi veya bütün hakikatlerin açıkça ortaya çıkması ya da bir olayın iyice yaklaşması kastedilmektedir (Şevkânî, V, 316-317). Âyette bu deyim özellikle kıyamet gününü ve o günün sıkıntılarını ifade etmektedir. İnsanların o günün sıkıntısından kurtulmaları için mahşerde Allah tarafından görevlendirilenler onları Allah'a secde etmeye çağırırlar (İbn Âşûr, XXIX, 99). Râzî'ye göre inkârcılar dünyada Allah'a secde etmedikleri için âhirette kınanmak ve azarlanmak maksadıyla secdeye çağrılacaklardır (XXX, 96). Hadiste buyurulduğu üzere erkek kadın herkes Allah'a secde eder; dünyada gösteriş için secde etmiş olanlar da secde etmek isterler, fakat eğilemezler (bk. Buhârî, "Tefsîr", 68/2). Başka bir rivayette inkârcıların da secde etmek isteyecekleri fakat buna güçlerinin yetmeyeceği haber verilmiştir (Şevkânî, V, 317). Onlar, gözlerine korku çökmüş, zillet içerisinde ve perişan bir halde bulunurlar. Halbuki dünyada yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlar, fakat secde etmemişlerdi. Bu sebeple âhirette secde etme güçleri ellerinden alınacaktır (bk. Râzî, XXX, 96).

44-45. "Bu söz" diye çevirdiğimiz "hadîs" kelimesi "ilâhî vahiy, Kur'an" veya "yeniden dirilmeyi ve âhiret hesabını bildiren ilâhî haber" şeklinde yorumlanabilir. 44. âyetteki "Bu sözü yalan sayanı bana bırak" cümlesi, vahiy ve âhireti inkâr edenleri cezalandırma yetkisinin yalnız Allah'a mahsus olduğunu ifade eder. "Biz onları, bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz" diye çevirdiğimiz cümle ise kısaca

şunu anlatıyor: Allah verdikçe onlar şımarır; fakat O, imtihan sebebiyle vermeye devam eder. Bu durum İslâmî literatürde *istidrâc* terimiyle ifade edilmiştir (bk. A'râf 7/182).

45. âyette "plan" diye çevirdiğimiz *keyd* kelimesi, Allah için kullanıldığında, İslâmiyet ve müslümanlar aleyhinde çalışan inkârcıların planlarını boşa çıkaran Allah'ın adaletli ve hikmetli planını ifade eder. Yüce Allah kendi planı uyarınca, âyetlerini yalan sayanları hemen cezalandırmayıp onlara mühlet verdiğini, kendilerine bazı imkân ve fırsatlar tanıdığını, fakat onların bu fırsatı değerlendirmeyip derece derece kurtuluşu olmayan bir yıkıma doğru gittiklerini ifade buyurmaktadır (bk. A'râf 7/182-183; ayrıca krş. En'âm 6/44).

46. Peygamber, tebliğ faaliyetinin karşılığında ücret beklemez, muhataplar da maddî anlamda borç altında olmazlar, tebliğ de itaat de maddî kaygılarla ilgisi olmayan, tamamen dinî ve ahlâkî birer görevdir.

47. İnkârcılara soru tarzında başka bir uyarı olup özellikle dinî konularda insanın bilgi kapasitesinin sınırlı olduğuna, Allah'tan başka hiç kimse gayb âlemi hakkında bilgi sahibi olmadığı için bu konularda ileri sürülen iddiaların da temelsiz olacağına, sonuç olarak din konularında Allah'ın peygamberi vasıtasıyla insanlara ulaştırdığı vahiy bilgisinin yegâne kaynak olarak benimsenmesi gerektiğine işaret edilmektedir.

48 – 52

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ
مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾ لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّه۪ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ
مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٥٠﴾ وَاِنْ

يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ
لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٥٢﴾

Meâli

48. Sen rabbinin hükmüne sabret; şu balığın yuttuğu (Yûnus) gibi olma. Hani o, öfkeli bir halde bağırıp çağırmıştı. **49.** Rabbinin lutfu imdadına yetişmeseydi, o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı. **50.** Fakat rabbi onu seçip sâlihlerden eyledi. **51.** O inkârcılar Kur'an'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, "Şüphe yok o bir delidir" derler. **52.** Oysa Kur'an, âlemler için öğütten başka bir şey değildir.

Tefsiri

48-50. "Rabbinin hükmü"nden maksat Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verilen peygamberlik ve dini tebliğ görevidir (krş. Müddessir 74/1-7; ayrıca bk. İbn Âşûr, XXIX, 104) veya Allah'ın inkârcılara mühlet vererek onlara karşı Hz. Peygamber'e yardımını ertelemesidir (Râzî, XXX, 98). "Balığın arkadaşı" ise Yûnus peygamberdir. Hz. Peygamber'e, Allah'ın verdiği görevi sabırla yerine getirmesi emredildikten sonra Yûnus'a atıf yapılmakta ve Resûlullah'a onun hatalı davranışını tekrar etmemesi telkin edilmektedir. Çünkü Yûnus, tebliğ ettiği dini halkın kabul etmediğini görünce sabır ve azimle görevine devam edeceği yerde, halkına kızarak ülkeyi (Ninova) terketmiş, bir gemiye binip denize açılmış, yolda fırtına çıkmış, yolcuların bir kısmının denize atılmasına karar verilince çekilen kurada Yûnus'un şansına denize atılmak düşmüştü; fakat denizde bir balık (balina) tarafından yutularak boğulmaktan kurtulmuş, sahile bırakılmıştı. Böylece kendisine burada da Allah'ın rahmeti yetişti. Yûnus Allah'ın emriyle ülkesine dönüp peygamberlik görevini sürdürmeye, tevhid inancını yaymaya devam etti. Bir rivayete göre Hz. Yûnus kavmine, inanmadıkları takdirde bir azaba uğrayacaklarını bildirmiş, ancak onlar tövbe edip imana geldikleri için bu azap tahakkuk etme-

miştir. Fakat onların imana geldiklerinden habersiz olan Yûnus, belirttiği azabın vaktinde gerçekleşmediğini görünce kendisinin alay konusu olacağını düşünerek kızgın bir halde kavminden ayrılıp gitmiştir (bilgi için ayrıca bk. Sâffât 37/139-148). Burada Yûnus peygamberin kıssasına değinilerek Hz. Muhammed uyarılmakta, Mekke müşriklerinin kendisine gösterdiği muhalefete kızıp da ümitsizliğe kapılmaması ve peygamberlik görevini sürdürmesi telkin edilmektedir.

51-52. Hz. Peygamber'den Kur'an'ı dinleyen müşriklerin gözleri (bakışları) etkili oklara benzetilerek ona karşı duydukları kin, nefret ve kıskançlık gibi menfi duyguları tasvir edilmektedir. Kur'an'ın edebî üstünlüğü karşısında hayranlık duygularını bastıramayan müşrikler, gerek dil gerekse içerik bakımından onda tenkit edebilecekleri herhangi bir kusur bulamayınca insanların Hz. Peygamber'e karşı gösterdikleri ilgi ve dikkati önlemek için onun sözüne güvenilmez bir mecnun olduğunu propaganda etmeye başlamışlardır. Ancak yüce Allah Kur'an'ın üstün niteliklerini açıklayarak onların menfi propagandalarını etkisiz hale getirmiştir.

Müşrikler Hz. Peygamber'i gördüklerinde, ona karşı duydukları kıskançlık ve düşmanlık sebebiyle gözleriyle onu oklayıp öldüreceklermiş gibi bakarlardı. 51. âyet onların bu psikolojik durumunu tasvir etmektedir. Bu âyetin nazarla (göz değmesi) ilgili olduğu yolunda yaygın bir kanaat bulunmakla birlikte bu kanaat kesin bir bilgiye dayanmamaktadır. Nitekim Şevkânî'nin aktardığına göre (V, 319) çok yönlü bir âlim olan İbn Kuteybe de âyette müşriklerin Resûlullah'a nazar değdirmelerinden söz edilmediğini, Resûlullah Kur'an okuduğunda inkârcıların ona kin ve düşmanlık duygularıyla baktıklarının anlatıldığını ifade etmiştir. Buna göre nazar hakkında başka deliller varsa da bu âyetin onunla ilgisi yoktur.

69 (78)

Hâkka Sûresi

Mekke, 52

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada altmış dokuzuncu, iniş sırasına göre yetmiş sekizinci sûredir. Mülk sûresinden sonra, Meâric sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "gerçekleşecek olan (kıyamet)" anlamına gelen *hâkka* kelimesinden almış olup yaygın olarak bu isimle anılmaktadır. Ayrıca 12. âyette geçen "Vâʿiye" ve 32. âyette geçen "Silsile" kelimelerinden dolayı bu adlarla da anılmıştır (bk. İbn Âşûr, XXIX, 110).

Konusu

Sûrenin ana konusu vahiy yani Kur'an'ın ilâhî kelâm oluşu ve peygamberliktir. Ayrıca kıyamet halleri; yeryüzünde fesat çıkaran ve peygamberleri yalancılıkla itham eden Âd, Semûd, Lût, Firavun, Nûh kavimleri gibi eski kavimlerden, bunların başına gelen felâketlerden söz etmekte, âhirette mutlu ve bedbaht olacak kimselerin durumlarını açıklamaktadır.

1 – 12

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

ٱلْحَآقَّةُ ﴿١﴾ مَا ٱلْحَآقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا ٱلْحَآقَّةُ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌۢ
بِٱلْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا۟ بِٱلطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾ وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا۟
بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ
حُسُومًا فَتَرَى ٱلْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾
فَهَلْ تَرَىٰ لَهُم مِّنۢ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾ وَجَآءَ فِرْعَوْنُ وَمَن قَبْلَهُۥ وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتُ
بِٱلْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا۟ رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَّابِيَةً ﴿١٠﴾ إِنَّا لَمَّا
طَغَا ٱلْمَآءُ حَمَلْنَٰكُمْ فِى ٱلْجَارِيَةِ ﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَآ
أُذُنٌ وَٰعِيَةٌ ﴿١٢﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** O gerçekleşecek büyük olay (kıyamet)! **2.** Nedir o büyük olay? **3.** O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin? **4.** Semûd ve Âd, kapılarını çalacak felâketi asılsız saymışlardı. **5.** Semûd kavmi çok şiddetli bir depremle helâk edildi. **6.** Âd halkı ise müthiş gürültülü bir kasırga ile yok ediliverdi. **7.** Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerinde estirdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün. **8.** Şimdi onlardan geriye kalan bir şey görüyor musun? **9.** Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen şehirler (halkı) hep o günahı işlediler. **10.** Rablerinin elçisine karşı geldiler, O da onları amansız bir şekilde yakalayıp cezalandırdı.

11. Sular coştuğu vakit sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık; **12.** Bunu sizin için ibretli bir ders olsun ve kulaklardan hiç çıkmasın diye yaptık.

Tefsiri

1-3. Burada üç kez tekrarlanan *hâkka* kelimesi, *hak* kelimesinden türemiş bir isimdir. *Hak* ise sözlükte, "gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeyi kesin olarak bilmek" gibi mânalara gelmektedir. İsim olarak "gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey" anlamlarında kullanılan hak kelimesi genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilmiştir (bilgi için bk. Mustafa Çağrıcı, "Hak", *DİA*, XV, 137). Kıyamet kesin olarak gerçekleşeceği ve bu sayede insanlar dünyada yapıp ettiklerinin gerçek değerini kavrayacakları ve sonuçlarını görecekleri için ona da "Hâkka" ismi verilmiştir. Sûrenin ilk üç âyeti gerek üslûp gerekse anlam olarak kıyamet olayının büyüklüğüne ve şiddetine işaret ettiği gibi ne zaman meydana geleceğinin bilinemeyeceğini de göstermektedir.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu *hâkka* kelimesine "kıyamet" anlamı vermiş olmakla birlikte bu âyetlerin ardından dünyada azaba uğramış kavimlerin anılmasından hareketle hâkka kelimesinden, Hz. Peygamber'e isyan eden Kureyş'in başına gelecek olan ağır yenilgiye dikkat çekildiği görüşünde olanlar da vardır (Ateş, X, 36).

4-8. "Kapılarını çalacak felâket" diye çevirdiğimiz *karia* kelimesi "çarpan, vuran, çarpışan" anlamında olup burada kıyametin bir başka ismi olarak kullanılmıştır. Semûd ve Âd kavimleri âhireti inkâr edip kendilerine gönderilen peygambere isyan ettikleri için birincisi (Semûd), şiddetinden dolayı âyette "tâgiye" (azgın) denilen çok ağır bir depremle yok olup gitmiştir (bilgi için bk. A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68); Âd kavmi ise inkârcılıkta ısrar ettiği için Allah onların üzerine kasıp kavuran bir fırtına göndermiş; bu fırtına Âd kavminin yurdunda yedi gece sekiz gün devam etmiş; sonunda insanları sökülmüş hurma kütükleri gibi yerlere serivermiştir (krş. Kamer 54/19-20). Âd kavminin muhteşem sarayları ve köşkleri yerle bir olmuş; böylece yok olup gitmişlerdir. Bu iki kavmin âkıbetleri, hem Muhammed ümmetine birer ders ve ibret levhası olarak hem de bu felâketleri gerçekleştiren gücün kıyameti de gerçekleştireceğine bir kanıt olarak zikredilmiştir (bk. A'râf 7/65-72; Hûd 11/50-60).

9-12. Firavun'dan maksat, Hz. Mûsâ zamanındaki Mısır kralıdır (İbn Âşûr, XXIX, 120; Firavun ve kavmi hakkında bilgi için bk. A'râf 7/103 vd.). "Ondan öncekiler" tamlaması ise genel bir ifade olup Firavun'a kadar gelmiş geçmiş ve isyanları sebebiyle helâk olmuş kavimleri kapsamaktadır. Yukarıda geçen Âd ve Semûd kavimleri de bu grubun içinde yer alır. Altı üstüne getirilen şehirler ise Lût aleyhisselâmın peygamber olarak gönderildiği Sodom ve Gomore olarak yorumlanmıştır (bk. A'râf 7/80-84; Hûd 11/77-83). İşte bu kavimlerin her biri kendi peygamberine isyan edip onu yalancılıkla itham ettikleri için ayrı ayrı şiddetli cezalara mâruz kalmışlardır. 10. âyetteki "resul" kelimesinin tekil olması her bir kavme gönderilmiş olan ayrı bir peygamberi ifade eder (İbn Âşûr, XXIX, 122).

11. âyette değinilen olay, Hz. Nûh zamanında meydana gelmiş olan tûfandır. Nûh kavmi peygambere isyan etmelerinin cezasını tufanda boğularak çekmişler, Nûh'a inanıp onun gemisine binenler ise kurtulmuşlardır. İşte, "Sular coştuğu vakit sizi gemide biz taşıdık" meâlindeki cümle o gün Nûh'un gemisinde bulunup da Allah'ın lutfuyla kurtuluşa eren, sular çekildikten sonra da karaya çıkan ve sonrakilerin ataları, dedeleri durumunda bulunan müminlere işaret eder. Yukarıda kısaca değinilen olaylarda inkârcıların cezalandırılmış, inananların ise kurtarılmış olduğu bildirilerek olayların nesilden nesile aktarılması ve duyan herkesin bundan ibret alması amaçlanmıştır. Nitekim bu husus 12. âyette açıkça ifade edilmiştir (Nûh kavmi ve tûfanı hakkında bilgi için bk. A'râf 7/59-64; Hûd 11/25-49).

13 – 18

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ
وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ
﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾ وَالْمَلَكُ عَلَى

أَرْجَائِهَاۜ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾ يَوْمَئِذٍ
تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

Meâli

13. Sûra bir defa üflendiğinde; **14.** Yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir defa çarptırılarak darmadağın edildiğinde; **15.** İşte o gün olacak olur. **16.** Gök yarılır, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür. **17.** Melekler göklerin etrafındadır. O gün rabbinin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir. **18.** O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz.

Tefsiri

13-18. Sözlükte *sûr*, "üflendiğinde ses çıkaran boynuz biçiminde bir boru" diye tarif edilir. Geleneksel İslâmî inanca göre dört büyük melekten biri olan İsrâfil, sûr adı verilen boruyu iki defa üfleyecek, ilk üflemede kâinattaki bütün canlılar ölecek, ikinci üflemede ise canlılar tekrar dirilecektir (sûr hakkında ayrıca bk. En'âm 6/73). Kıyamet sahnelerini tasvir eden bu ayetler, 1-3. âyetlerle bağlantılı olup onları açıklamakta ve kıyamet denilen olayın nasıl meydana geleceğini, dolayısıyla dünya hayatının nasıl son bulacağını anlatmaktadır (krş. Kehf 18/47). "Gök yarılır, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür" meâlindeki 16. âyet kıyametin kopması sırasında sadece yerkürenin değil, gök cisimlerinin de düzeninin bozulacağını, şimdiki düzen ve özelliklerini kaybedeceğini ve mevcut kozmik sistemin tümüyle çökeceğini ifade eder (krş. Enbiyâ 21/104; Zümer 39/67).

Eski müfessirler 17. âyetteki "Melekler göklerin etrafındadır" ifadesini, "Gökler yarılınca melekler, kendileri için mesken edinmeye elverişli durumdaki yarılmayan yerlere çekilirler" şeklinde tefsir etmişlerdir (meselâ bk. Râzî, XXX, 108; Şevkânî, V, 326). İbn Âşûr ise bu kısmı, "Melekler göklerin etrafında cennetlikleri cennete yerleştirmek, cehennemlikleri de cehenneme sevketmekle meşgul olurlar" şeklinde yorum-

lamıştır (XXIX, 127). Sonuç itibariyle âyet meleklerin kıyamet dehşetinden korunmuş bir alanda yapacakları görevlerini anlatmaktadır.

Arş kelimesi daha önce birçok âyette geçmiş ve hakkında gereken açıklamalar yapılmıştır (özellikle bk. A'râf 7/54). "O gün rabbinin arşını, bunların da üstünde olan sekiz (melek) taşır" diye çevirdiğimiz bölümde arşı taşıyan "sekiz"den maksadın ne olduğu Kur'an tarafından açıklanmamıştır. Müfessirler âyetin bağlamını dikkate alarak bu ifadeyi yukarıda anlatılan meleklerin üstünde, kendilerine "hamele-i arş" (arşın taşıyıcıları) denilen sekiz melek veya sekiz taşıyıcı olarak yorumlamışlardır (Elmalılı, VIII, 5322). Sekiz şahıs, sekiz saf, sekizin on katı seksen melek vb. yorumlar yapanlar da olmuştur (İbn Âşûr, XXIX, 127). Biz, meâlde "sekiz melek" yorumunu tercih ettik; Râzî ise "sekiz şahıs" ifadesini tercih etmiştir (XXX, 109). Ayrıca Cehmiye ve Mu'tezile âlimleriyle Sünnî ulemâsının önemli bir kısmı, arş kelimesini "mülk" yani bütünüyle âlem olarak yorumlamışlardır (bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Arş", *DİA*, III, 407-408). Buna göre "arşı taşıyan melekler" de Allah'ın âlemin işleyişiyle görevli kıldığı melekler olarak anlaşılabilir. Allah'ın yarattığı birçok âlemden biri olan madde âlemi dağılırken O'nun diğer âlemlerdeki düzeni ve hükümranlığı (arşı) devam edecektir. Ancak burada özetlenen bilgiler yorumdan ibaret olup İmam Ebû Hanîfe, Eş'arî ve Mâtüridî gibi âlimler bu âyetler müteşâbihattan olduğu için ifadeyi aynen kabul etmemiz gerektiğini, bunun ne anlama geldiğini bilemeyeceğimizi düşünmenin en doğru tutum olduğunu belirtmişlerdir.

Allah zamandan ve mekândan münezzeh olduğu için kıyamet gününde meleklerin O'nun arşını taşıması olayı, "Allah'ın kudretinin hesap günündeki tam ve kesin tezahürünün işareti" olarak yorumlanmıştır (İbn Âşûr, XXIX, 128; Esed, III, 1183; meleklerin Allah'ın arşını taşıması hakknda bilgi için bk. Mü'min 40/7)

19 – 37

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾

فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيٓـًٔا بِمَآ
أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ
بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ
﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾ مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ ﴿٢٨﴾ هَلَكَ
عَنِّي سُلْطَانِيَهْ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ
فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ﴿٣٢﴾ إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
الْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾ فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا
حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ ﴿٣٧﴾

Meâli

19. Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki "Alın kitabımı okuyun; **20.** Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten bekliyordum." **21.** Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir; **22-23.** Meyveleri kolayca devşirilebilir yüce bir cennettedir. **24.** Onlara "Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak âfiyetle yiyin için" denir. **25-26.** Kitabı sol tarafından verilene gelince o, "Keşke, der, bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! **27.** Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! **28.** Malım bana hiç fayda sağlamadı; **29.** Güç ve saltanatım beni bırakıp yok oldu." **30.** (Ve şöyle emredilir:) Onu yakalayıp bağlayın; **31.** Sonra onu alevli ateşe atın! **32.** Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir

zincire dizin! **33.** Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi; **34.** Yoksulu doyurmayı özendirmezdi. **35.** Bu sebeple bugün burada onun candan bir dostu yoktur. **36.** Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur! **37.** Onu da günahkârlardan başkası yemez.

Tefsiri

19-24. "Kitap"tan maksat amel defteridir; mahşerde kişinin amel defterinin sağ tarafından verilmesi onun dünya hayatında Allah'ın emrine uygun, dürüst ve erdemli bir hayat yaşadığını, dolayısıyla sicilinin temiz olduğunu gösterir. Bu durumda olan kimse Allah'ın lutfuyla kurtuluşa erenlerden olduğunu anlar ve "Alın, kitabımı okuyun" diyerek mutluluğunu başkalarıyla paylaşmak ister (bk. Râzî, XXX, 111). 20. âyet amel defteri sağından verilen kimsenin dünyada iken âhirete iman ettiğini ve ona göre hazırlık yaptığını gösterir. 24. âyette zikredilen "geçmiş günler"den maksat ise dünya hayatında geçen günlerdir (bk. Râzî, XXX, 113). Buna göre 21-24. âyetlerde mahşerde amel defteri sağ tarafından verilen kimsenin dünyada yaptığı iyi amellere karşılık âhirette elde edeceği nimetler tasvir edilmektedir.

25-29. Kişinin amel defterinin sol tarafından verilmesi onun dünya hayatında Allah'ın emrine uygun hareket etmediğini, dürüst ve erdemli bir hayat yaşamadığını, dolayısıyla sicilinin bozuk olduğunu gösterir. Bu durumdaki biri dünyada yaptıklarını amel defterinde görünce kendisinin cezalandırılacağını anlar, bu sebeple amel defterinin kendisine verilmesini ve içinde yazılmış olanları görmek istemez, ölümle her şeyin bitmiş olmasını temenni eder. Böyle bir temenni orada bir işe yaramayacağı gibi, dünyada helâl haram demeden biriktirmiş olduğu malı da kendisine verilecek cezayı önlemeyecektir. Artık mal, mülk, saltanat, makam, güç vb. dünyaya ait ne varsa hepsi yok olup gitmiş, sadece insanın olumlu veya olumsuz inanç ve amelleri kalmıştır.

32-37. Müfessirler "Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin!" meâlindeki ifadede geçen sayıyı çokluktan kinaye olarak yorumlamışlardır (bk. Râzî, XXX, 114). Âhiret hayatı gayb âleminden olduğu için Allah orası ile ilgili bilgileri dünyadaki kullarına temsilî olarak

anlatmaktadır. Râzî, bunun benzeri başka bir âyetin (bk. İbrâhim 14/49) tefsirinde bu tür ifadelerin, günahkârların kendi eylem ve eğilimlerini, sonuç olarak öte dünyada topluca içine düşecekleri genel umutsuzluğu dile getiren bir mecaz olduğunu belirtmiştir (XIX, 148; ayrıca bk. Esed, II, 512). 33-34. âyetler günahkârın zincire vurulmasının sebebini açıklamaktadır ki o da Allah'a inanmaması ve yoksula yedirmeyi teşvik etmemesi, yani bencil duygularını aşarak başkalarının sıkıntılarını paylaşma olgunluğunu sergileyememesidir. Yoksulu gözetme konusundaki duyarsızlığın, kişinin zincirlere vurulmasının ana sebeplerinden biri olarak Allah'a inançsızlığın hemen ardından zikredilmesi, İslâm'ın yoksullukla mücadeleye, paylaşmaya, sosyal adalete verdiği önemi gösterir. 35. âyet, inkârcılara âhirette yardım veya şefaat edecek hiç kimsenin bulunmayacağına, dünyada kendilerine yardım edip menfaat sağlayan dostların da kendileri için hiçbir şey yapamayacaklarına, bu sebeple dünyada yaptıklarına pişman olup ümitsizliğe kapılacaklarına işaret etmektedir.

"Yananların akıntısı" diye tercüme ettiğimiz 36. âyetteki *gıslîn* kelimesine müfessirler, "cehennemliklerin yediği bir bitki, en kötü yemek, cehennemliklerin yanan bedenlerinden akan akıntı" mânalarını vermişlerdir (bk. Şevkânî, V, 328). İbn Abbas gıslîn kelimesinin ne anlama geldiğini bilmediğini ifade etmiştir (bk. Râzî, XXX, 116). 36-37. âyetler dünyada Allah'a isyan edenlerin âhiretteki beslenmelerinin bile azap olduğunu göstermektedir.

38 – 52

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٩﴾ اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ
كَرٖيمٍۚ ﴿٤٠﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍۜ قَلٖيلًا مَا تُؤْمِنُونَۙ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍۜ
قَلٖيلًا مَا تَذَكَّرُونَۜ ﴿٤٢﴾ تَنْزٖيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا

بَعْضَ الْاَقَاو۪يلِ ﴿٤٤﴾ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَم۪ينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَت۪ينَ ﴿٤٦﴾
فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِز۪ينَ ﴿٤٧﴾ وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٨﴾
وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّب۪ينَ ﴿٤٩﴾ وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٥٠﴾
وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَق۪ينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظ۪يمِ ﴿٥٢﴾

Meâli

38-39. Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, **40.** Kur'an elbette değerli bir elçinin (Allah'tan alıp tebliğ ettiği) sözüdür. **41.** O bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! **42.** O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! **43.** O, âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. **44.** Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, **45.** Elbette onu kıskıvrak yakalardık. **46.** Sonra onun can damarını koparırdık. **47.** Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız. **48.** Doğrusu Kur'an, takvâ sahipleri için bir öğüttür. **49.** İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz. **50.** Muhakkak o, kâfirler için de derin bir pişmanlık sebebidir. **51.** O, gerçekten kesin bilginin kendisidir. **52.** Şu halde ulu rabbinin adını noksanlıklardan tenzih et!

Tefsiri

38-43. "Görebildikleriniz ve göremedikleriniz" ifadesi, varlık âleminde, görüleni ve görülemeyeni ile üzerine yemin edilmeye değer ne varsa tamamını, meselâ yüce Allah'ın zâtı, sıfatları ve evrende O'nun kudretini gösteren maddî ve mânevî varlıkları, yer ve gök cisimlerini, insanlar, melekler, cinler, âhiret âlemi vb. varlıkları kapsamaktadır.

Kur'an'ı tebliğ eden Hz. Peygamber'e müşriklerden bazıları şair, bazıları da kâhin diyorlardı. Bu sebeple yüce Allah burada yaptığı yeminle

Kur'an-ı Kerîm'in bir şair veya kâhin sözü değil, değerli bir elçinin sözü olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca söz sanatı bakımından da Kur'an'ın şiir olmadığını, kâhin sözüne benzemediğini bazan kendileri de itiraf ettikleri halde müşrikler ondan ne ibret almışlar ne de onun ilâhî kelâm olduğuna inanmışlardır (Resûlullah'ın içinde yaşadığı toplumda "şair" kelimesinin kullanıldığı özel anlam hakkında bk. Yâsîn 36/69). Müfessirlerin çoğunluğu Resûlullah hakkında söylenilen şair ve kâhin sözlerini dikkate alarak 40. âyetteki, "değerli elçi"den maksadın Hz. Peygamber olduğu kanaatine varmışlardır. Tekvîr sûresinin 19. âyeti de aynı lafızları taşır; fakat çoğunluğun yorumuna göre orada elçiden maksat Cebrâil'dir. Aslında bu iki yorum arasında bir çelişki yoktur. Zira Kur'an'ı Hz. Peygamber'e Cebrâil getirmiş, o da tebliğ etmiştir. Bu sebeple Tekvîr sûresindeki âyetin bağlamına Cebrâil, buradaki bağlama ise Hz. Peygamber uygun düşmektedir. Gerçekte Kur'an Allah'ın kelâmıdır; nitekim 43. âyette âlemlerin rabbi katından indirilmiş olduğu açıkça ifade buyurulmuştur. Buna göre Cebrâil ve Hz. Peygamber Allah'ın kelâmını kullarına ulaştırmada aracı oldukları için 40. âyette söz onlara nisbet edilmiştir (bk. Râzî, XXX, 117).

44-47. "Elbette onu kıskıvrak yakalardık" diye tercüme ettiğimiz 45. âyetteki *yemîn* kelimesi sözlükte "sağ taraf, sağ el" anlamına gelir. Kelime mecazen "güç, kuvvet" mânasında da kullanılmaktadır (Kurtubî, XVIII, 275). 46. âyetteki *vetîn* ise "büyük atar damar" demektir; bu damar kesildiğinde canlı ölür. Allah Teâlâ Kur'an'ın şair veya kâhin sözü olmadığını yeminle ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in onu uydurup Allah'a isnat etmesinin de mümkün olmadığını, eğer –farzı muhal– böyle bir şey yapmış olsaydı, şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını ve hiç kimsenin onu bu cezadan kurtaramayacağını haber vermiştir.

48-50. Kur'an-ı Kerîm'in, ona ön yargılardan sıyrılmış olarak, iyi niyetle yönelip onu tasdik edenler için önemli bir uyarı ve öğüt olmasına karşılık, Kur'an'ı yalan sayanların daima bulunabileceği belirtilmekte; âhirette onun müminler için kurtuluş, inkârcılar için de ceza sebebi olduğu ortaya çıktığında inkârcıların derin bir pişmanlık içinde olacakları ifade edilmektedir.

51-52. "Hakku'l-yakīn" tamlaması, "var (sabit), gerçek, doğru" anlamındaki "hak" ile "gerçeğe uygun kesin bilgi" anlamındaki "yakīn" kelimelerinden oluşan bir terim olup kesinlik bakımından ilme'l-yakīn ve ayne'l-yakīnin de ötesinde ve üstündeki kesin bilgidir. Bu üç aşamayı bir arada, "duyarak, görerek, yaşayarak bilmek" şeklinde ifade etmek mümkündür. Burada Kur'an'ı yalan sayanların âhirette büyük pişmanlık duyacakları ve dolayısıyla azaba mâruz kalacakları haber verilirken bunun kesin olarak yaşanacak bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır ("hakku'l-yakīn" konusunda ayrıca bk. Vâkıa 56/95; Yusuf Şevki Yavuz, "Hakka'l-yakīn", *DİA*, XV, 203).

Yukarıda Kur'an'ın yüceliği ve müşriklerin isnat ettiği kusurlardan uzak bulunduğu anlatılarak hem Kur'an'ın ilâhî vahiy olduğu hem de Resûlullah'ın peygamberliğinin kesinliği vurgulanmıştı. Son âyet-i kerîmede ise Resûlullah'ın, kendisine verilen bu nimetlerin şükrü olarak rabbinin adını yüceltmesi, O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmesi istenmiştir.

70 (79)

Meâric Sûresi

Mekke, 44

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmişinci, iniş sırasına göre yetmiş dokuzuncu sûredir. Hâkka sûresinden sonra, Nebe' sûresinden önce Mekke'de inmiştir. 24. âyetinin Medine'de indiğine dair rivayet genel kabul görmemiştir (İbn Âşûr, XXIX, 152).

Adı

Sûre adını 3. âyette geçen ve "yükselme dereceleri, yükselme vasıtaları" anlamına gelen *meâric* kelimesinden almıştır, genel olarak bu isimle bilinir; ancak bazı tefsirlerde ve hadis kaynaklarında sûrenin ilk kelimeleri olan "Seele sâilün" adıyla da geçmekte (Taberî, XXIX, 43; Şevkânî, V, 279; Buhârî, "Tefsîr", 70), ayrıca "Vâkı'" şeklinde de anılmaktadır (İbn Âşûr, XXIX, 152).

Konusu

Meâric sûresinde kıyamet halleri, öldükten sonra dirilme, hesap gününün sıkıntıları, cehennem azabı, âhiret hayatı ve peygamberlik gibi İslâm'ın inanç esasları ele alınmaktadır. Sûrede cömertlik ve cimrilik konularından bahsedilir; müminlerin güzel vasıfları, iyi işleri ve üstün ahlâkı anlatılır; inkârcıların Hz. Peygamber'e karşı tutumları değerlendirilir.

1 – 7

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
سَاَلَ سَٓائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍۙ ﴿١﴾ لِلْكَافِر۪ينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌۙ ﴿٢﴾ مِنَ اللّٰهِ
ذِي الْمَعَارِجِۜ ﴿٣﴾ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ
مِقْدَارُهُ خَمْس۪ينَ اَلْفَ سَنَةٍۚ ﴿٤﴾ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَم۪يلًا ﴿٥﴾ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ
بَع۪يدًاۙ ﴿٦﴾ وَنَرٰيهُ قَر۪يبًاۜ ﴿٧﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1-3.** Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi. **4.** Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar. **5.** Şimdi sen güzelce sabret. **6.** Doğrusu onlar o azabı uzak görüyorlar. **7.** Biz ise onu yakın görüyoruz.

Tefsiri

1-4. "Huzuruna yükselmenin birçok yolu" diye çevirdiğimiz *meâric* (tekili: miʿrec, miʿrâc) "yükselme vasıtaları" demektir. Bazı müfessirler bu kelimeye, "meleklerin yükseldiği gökler, Allah'ın mahlûkata lutfettiği nimetlerin mertebeleri, cennetteki dereceler, mânevî ve ruhanî mertebeler" gibi açıklamalar getirmişlerdir (Elmalılı, XIII, 5352). Bir kısım müfessirler ise meârici mecaz olarak insanı Allah'ın varlığını kavramaya ve O'nunla mânevî yakınlık kurmaya götüren yollar olarak yorumlamışlardır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meʿânî*, XXIX, 56; Esed, III, 1186). Bizim "istedi" diye çevirdiğimiz sûrenin ilk kelimesi "sormak" mânasına da geldiği için bunu "Birisi ... sordu" şeklinde çeviren ve anlayanlar da olmuştur. Rivayete göre

müşriklerin ileri gelenleri, Hz. Peygamber'e, alaylı bir üslûpla, haber verdiği azabın gelip gelmeyeceğini, gelecekse bunun ne zaman gerçekleşeceğini soruyorlardı. Bir rivayete göre bu soruları soran Nadr b. Hâris idi (bk. İbn Âşûr, XXIX, 153). 2. âyet bizim tercih ettiğimiz mânayı desteklemektedir. Buna göre inkârcılar Hz. Peygamber'in getirdiği kitap doğru ise Allah tarafından başlarına taş yağdırılmasını veya büyük bir ceza ile cezalandırılmalarını istemişlerdi. Müşriklerin, aslında alay ve inkâr yollu ortaya koydukları bu tür sorularına ve isteklerine cevap olmak üzere 2. âyette, onlar ihtimal vermese de, vakti geldiğinde Hz. Peygamber'in haber verdiği azabın mutlaka gerçekleşeceği, bunu hiç kimsenin önleyemeyeceği bildirilmiştir.

Müfessirlere göre 4. âyette geçen "ruh"tan maksat Cebrâil'dir. "Miktarı elli bin yıl olan gün"den ne kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı müfessirler buradaki elli bin yılı dünyanın ömrü, bazıları kıyametin oluş süresi, kimileri de âhirette kulların hesap vereceği süre olarak açıklamışlardır. Bir görüşe göre kıyametin müddeti inkârcılar için elli bin sene, müminler için sadece bir günün muayyen bölümü kadar sürecektir. Elli bin senenin, âhiret hayatının toplam süresi olduğunu ileri sürenler de vardır. Ancak bize göre bu yorumların hiçbirinin kabul edilebilir bir mesnedi ve gerçekliği yoktur. Bir önceki âyette geçen "huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan" şeklindeki ifadenin ardından burada da "Melekler, miktarı elli bin sene olan bir gün içinde O'na yükselmektedirler" buyurulmuştur. Görüldüğü gibi bu ifadenin kıyamet ve uhrevî hesapla, dünya veya âhiretin süresiyle bir ilgisi yoktur; sadece meleklerin Allah'a yükselmesinden söz edilmektedir. Şevkânî'nin naklettiği bir yorumda da belirtildiği gibi bu âyetteki elli bin sayısı bu mertebelerin ne kadar yüce olduğunu zihinlerde canlandırmayı amaçlayan temsilî bir anlatımdır (V, 332; krş. Hac 22/47).

5-7. "Uzak görüyorlar" diye çevirdiğimiz ifadeyi "imkânsız görüyorlar" şeklinde anlamak da mümkündür. Zira müşrikler öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için kıyamet, âhiret ve hesap gibi olayların gerçekleşmesini imkânsız buluyor, bunların gerçekleşeceğini haber veren Hz. Peygamber'le alay ediyorlardı. Onların bu tutumlarına karşı peygamberden sabırlı olması istenmekte, ayrıca iddia ettikleri gibi kıyamet olayının

imkânsız olmadığı, yakında muhakkak gerçekleşeceği haber verilerek inkârcılar uyarılmakta, Hz. Peygamber de teselli edilmektedir.

8 – 18

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ
﴿٩﴾ وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴿١٠﴾ يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي
مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ ﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصِيلَتِهِ
الَّتِي تُـْٔوِيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ ﴿١٤﴾ كَلَّا
إِنَّهَا لَظَىٰ ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً لِلشَّوَىٰ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٧﴾
وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ ﴿١٨﴾

Meâli

8. O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur. **9.** Dağlar da atılmış renkli yüne döner. **10.** Dost dostu arayıp sormaz. **11-14.** Ama birbirlerini görmeleri sağlanır. Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın! **15-16.** Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir. **17-18.** Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır.

Tefsiri

8-18. Kıyamet olayının; inkârcı ve mücrimlerin mahşer ve hesap ortamında yaşadıkları derin bunalımın, onları bu âkıbete sürükleyen baş-

lıca kötülüklerin ve cehennem azabının kısa fakat kuşatıcı ve oldukça etkileyici bir anlatımı olan bu âyetlerde, ilâhî kudret ve hikmetin verdiği düzen içinde varlığını sürdüren gök cisimlerinin vakti gelince yine Allah'ın iradesiyle erimiş madenlere, dağların atılmış yüne, pamuğa dönüşeceği bildirilmekte; bu tasvirin ardından da insanın âkıbetinden sarsıcı bir kesit verilmektedir. Buna rağmen o gün suçlu kişinin, en değerli varlıkları olan eşini, çocuklarını ve diğer yakınlarını, sevdiklerini, dahası bütün yeryüzündekileri gözden çıkaracak ölçüde dehşetli bir psikolojik bunalım, kaygı ve korkuya kapılacağı anlatılmaktadır. Müfessirler, burada ruh hali tasvir edilen "mücrim"in (suçlu) inkârcıları veya daha genel olarak günahkârları ifade ettiğini belirtirler.

15 ve 16. âyetler cehennemin şiddetli azabını hatırlatmakta, 17 ve 18. âyetler ise oraya girenlerin bu sonuçla karşılaşmalarının başlıca sebeplerine dikkat çekmektedir ki bunlar, **a)** Peygamberin getirdiği hak dine, tevhid inancına sırt çevirmek, **b)** Servetinden muhtaçları faydalandırmamak, yani toplumda geçim sıkıntısının hafifletilmesi için üzerine düşeni yapmamaktır. Bu iki günah, yani putperestlerin tevhid davetine sırt çevirmeleri ve maddî konularda bencillik edip insanların geçim sıkıntılarını hafifletecek harcamalar yapmaktan kaçınmaları Kur'an-ı Kerîm'in bütününde, özellikle de Mekke'de inen sûrelerde onların en fazla eleştirilen kötülükleri olmuştur. Bu tesbite göre Kur'an-ı Kerîm'in insanlığa yüklediği görevlerin en önemlisi ve en kuşatıcı olanı, **a)** Allah'ın varlık ve birliğini tanımak, **b)** İnsanlara yardım ve iyilik etmektir. İslâm âlimleri bu iki büyük görevi kısaca "Allah'ın buyruğuna saygı, Allah'ın yarattıklarına şefkat" şeklinde özetlemişlerdir.

19 – 35

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًاۙ ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًاۙ ﴿٢٠﴾
وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًاۙ ﴿٢١﴾ إِلَّا الْمُصَلِّينَۙ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ عَلَى

صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾
لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾
وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ
هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ
هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾
أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

Meâli

19. Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. **20.** Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. **21.** Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. **22.** Ancak namaz kılanlar başka; **23.** Namazlarını devamlı kılanlar; **24-25.** İsteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar; **26.** Hesap gününün doğruluğuna inananlar; **27-28.** Rablerinin azabından çekinenler –ki rablerinin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz–; **29-31.** İffetlerini koruyanlar –ki eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar; ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların ta kendileridir–; **32.** Emanetlerine ve ahidlerine riayet edenler; **33.** Şahitliklerini dosdoğru yapanlar; **34.** Namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler; **35.** İşte bütün bu zikredilenler cennetlerde ağırlanırlar.

Tefsiri

19-21. "Tahammülsüz" diye çevirdiğimiz *helû'* kelimesi sözlükte "sabırsız ve bir şeye aşırı derecede düşkün" anlamlarına gelen bir sıfat olup tamahkârlık, tatminsizlik, acelecilik, sabırsızlık, tahammülsüzlük, yılgınlık ve sızlanma gibi insanların tabiatında var olan bazı olumsuz özellikleri ifade eder. 20 ve 21. âyetler bu zaafı şöyle açıklamaktadır: Başına yoksulluk, hastalık, korku vb. bir sıkıntı geldiğinde sızlanır, feryat eder ve ümitsizliğe kapılır; zenginlik, sağlık, güvenlik gibi nimet ve imkânlara kavuştuğunda ise bencilleşir, cimrileşir, eriştiği nimetleri Allah'ın bir lutfu olarak değil, kendi kudret ve gayretiyle elde ettiği varlık olarak değerlendirir; ne Allah yolunda harcamada bulunur ne de insanlara yardım eder.

22-35. Bu âyetler, insanın ahlâkını yukarıda sıralanan olumsuz eğilimlerden temizlemenin veya onların etkisini kırmanın yolunu göstermektedir. Bu yol, kısaca âhiret inancıyla desteklenen güçlü bir sorumluluk duygusu geliştirmek, ibadet ve ahlâk alanında olumlu ve yapıcı davranışlar sergilemektir. Burada sıralanan davranışlar düzenli namaz kılmak, malında yoksulların hakkı bulunduğunu bilip onu ehline ödemek, âhiret kaygısı taşımak, namuslu ve iffetli olmak, emanete sadakat göstermek, şahitlikte yalan söylemekten sakınmaktır. Âyetlerin üslûbundan anlaşıldığına göre bu güzel işlerle ilgili ifade tahdîdî değil tâdâdîdir, yani bunlar örneklerdir; duruma, zamana, mekâna, imkân ve şartlara göre bu ödevlerin sayısı değişebilir. Önemli olan, kişinin 19. âyetteki deyimiyle tabiatının tahammülsüzlüğünü, nankörlük ve bencilliğini yenme iradesi gösterebilmesi, ibadetler ve ahlâkî davranışlarla ilkel kusurlarını giderip kişiliğini zenginleştirmesidir.

36 – 44

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَۙ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ
الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾ اَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ

نَع۪يمٍۙ ﴿٣٨﴾ كَلَّاۜ اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ فَلَٓا اُقْسِمُ بِرَبِّ
الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ اِنَّا لَقَادِرُونَۙ ﴿٤٠﴾ عَلٰٓى اَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْۙ وَمَا نَحْنُ
بِمَسْبُوق۪ينَ ﴿٤١﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَۙ ﴿٤٢﴾
يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَۙ ﴿٤٣﴾
خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذ۪ي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

Meâli

36-37. O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar. **38.** Üstelik bir de onlardan her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor? **39.** Asla! Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır. **40-41.** Doğuların ve batıların rabbine yemin ederim ki onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter, kimse bizim önümüze geçemez. **42.** Bırak onları, kendilerine geleceği hususunda uyarıldıkları güne ulaşıncaya kadar boş şeylere dalıp oyalanadursunlar! **43.** O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar. **44.** O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. İşte geleceği konusunda uyarıldıkları gün o gündür.

Tefsiri

36-39. Rivayete göre müşrikler sağdan soldan gruplar halinde gelip Hz. Peygamber'in etrafını sarar, başına üşüşür; onun müminlere cenneti müjdelemesini, inkârcıları da cehennem azabı ile uyarmasını işitince kendisiyle alay eder, "Muhammed'in dediği gibi bunlar cennete gireceklerse biz bunlardan daha önce gireriz!" derlerdi (Zemahşerî, IV, 159-160; Şevkânî, V, 338). İşte bu âyetler onların belirtilen davranışlarındaki çelişkiye ve Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham ettikleri halde cennete girme-

yi istemelerinin ne kadar tutarsız olduğuna işaret etmektedir. Onlar peygamberle alay edince Allah Teâlâ da, "Üstelik her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor?" tarzındaki bir soru ile onları yermektedir. 39. âyetteki "asla, hayır!" anlamına gelen *kellâ* edatı da durumun ciddi olduğunu, müşriklerin gerçekten cennete giremeyeceklerini gösterir. "Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır" ifadesi ise insanın, kendisine önemsiz gibi gelen spermden yaratıldığına işaret eder; bu da onun gururlanacak bir varlık olmadığını, dolayısıyla müşriklerin kendilerini üstün görüp fakir müminleri küçümsemelerinin anlamsız olduğunu gösterir (bk. Kurtubî, XVIII, 294).

40-41. "Doğular ve batılar" ifadesi, güneş, ay ve yıldızların doğduğu ve battığı noktalar yanında, yıl boyunca güneşin doğduğu ve battığı ufuktaki farklı noktaları da kapsar. Yüce Allah'ın bu şekilde yıldızların doğduğu ve battığı yerlere yemin etmesi O'nun evrendeki bütün yörünge hareketlerine hâkimiyetini ve sonsuz kudretini gösterir. "Onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter" şeklinde çevirdiğimiz cümleyi müfessirler iki türlü yorumlamışlardır: **a)** Bu muazzam evreni yaratan ve onun yönetimine hakim olan sonsuz kudret, inkârcıları yok edip onların yerine, kendisine iman edip emir ve yasaklarına uyan kullar da getirir, hiçbir güç buna engel olamaz. **b)** Bundan maksat yüce Allah'ın, insanları öldükten sonra dirilttiğinde onları dünyadaki yaratılışlarından daha sağlam ve ebedî hayata elverişli olabilecek şekilde yaratmasıdır (İbn Âşûr, XXIX, 180).

42-44. Müşriklere vaad edilen günden maksat kıyamet günü olup (bk. Şevkânî, V, 339) Hz. Peygamber teselli, inkârcılar ise tehdit edilmektedir. Müşrikler inkârlarını inatla sürdürdükleri için Allah Teâlâ peygamberine artık onları kendi hallerine bırakmasını, zamanı geldiğinde inkâr ettikleri o günü göreceklerini, hatta o zaman –inkâr etmek şöyle dursun– bir hedefe koşan yarışçılar gibi kabirlerinden kalkıp koşarak hesap yerine sevkedileceklerini haber vermektedir. Ancak Hz. Peygamber ile alay ettikleri zamanki gibi şen şakrak değil, orada kibirleri kırılmış, gözlerine korku düşmüş, utançlarından başlarını kaldıracak halleri kalmamış bir halde ve derin bir üzüntü içerisinde olacaklardır.

71 (71)

Nûh Sûresi

Mekke, 28

Nüzûlü

Hem mushaftaki sıralamaya hem nüzûl sırasına göre yetmiş birinci sûredir. Nahl sûresinden sonra, İbrâhim sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûrede Hz. Nûh'un peygamber olarak gönderilişi ve inkârcılara karşı verdiği mücadele anlatıldığı için ona bu ad verilmiştir. Buhârî'de "Sûretü innâ erselnâ" adıyla geçmektedir ("Tefsîr", 71).

Konusu

Mekkî sûrelerin özelliklerini taşıyan Nûh sûresinde iman esaslarıyla birlikte Hz. Nûh'un peygamberliği, inkârcılara karşı verdiği mücadele ve tûfan konuları ele alınmakta, Nûh'un kendisi ve müminler için yapmış olduğu dua ile sûre sona ermektedir.

1 – 28

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ

أَلِيمٌ ﴿١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ
وَأَطِيعُونِ ﴿٣﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ
أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ
قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾ وَإِنِّي كُلَّمَا
دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا
ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾ ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾
ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ﴿٩﴾ فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا
رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾
وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾
مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾
أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ
فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾
ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ
الْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾ قَالَ نُوحٌ رَبِّ

إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَمَكَرُوا
مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا
سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ
الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ
يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ
مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا
إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ
مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Biz Nûh'u, "Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar" diyerek kavmine gönderdik. **2.** Şöyle dedi: "Ey kavmim! Şüphesiz ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. **3.** Allah'a kulluk ediniz; O'na karşı gelmekten sakınınız ve bana itaat ediniz; **4.** Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belirli bir vadeye kadar süre tanısın. Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez. Keşke bilseydiniz!" **5.** Nûh, "Rabbim" dedi, "Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; **6.** Fakat benim çağrım sadece kaçışlarını arttırdı. **7.** Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler, ayak direddiler, kibirlendikçe kibirlendiler. **8.** Yine de onları açıkça çağır-

maya devam ettim. **9.** Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim." **10.** Dedim ki: "Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. **11.** (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. **12.** Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın. **13.** Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? **14.** Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır. **15.** Görmüyor musunuz, Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır? **16.** Onların içinde ayı bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır. **17.** Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. **18.** Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır. **19-20.** Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir ki, onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz." **21.** Nûh, "Rabbim, dedi, doğrusu bunlar beni dinlemediler, malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular. **22.** Onlar çok büyük tuzaklar kurdular. **23.** (İnsanlara) dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yegus'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin! **24.** Gerçekten de birçoklarını saptırdılar; (Rabbim!) sen de artık bu zalimlerin şaşkınlıklarını arttır!" **25.** Sonunda günahları yüzünden tûfanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerine Allah'tan başka yardımcılar da bulamadılar. **26.** Nûh "Rabbim" dedi, "Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi bırakma! **27.** Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler. **28.** Rabbim! Beni, ana babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et."

Tefsiri

1-4. Nûh aleyhisselâm, Kur'an'da adı çokça geçen ve dini tebliğ konusunda kavmiyle mücadelesine yer verilen peygamberlerin ilkidir. Kur'an'da Nûh'tan önceki bazı peygamberler de anılmakla birlikte onların inkârcılarla mücadelesi hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Nûh'un soyu, hayatı, peygamberliği, inkârcı toplumuna karşı sergilediği mücadele ve Nûh tûfanı hakkında Hûd sûresinin tefsirinde genişçe bilgi verilmiştir (bk. 11/25-49; ayrıca krş. A'râf 7/59-64).

Müfessirler, birinci âyette sözü edilen "can yakıcı azab"ın Nûh tûfanı olduğu kanaatindedirler.

4. âyette Nûh'un, bir taraftan "... size belirli bir vadeye kadar süre tanısın" derken, diğer taraftan Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ecelin ertelenmeyeceğini söylemesi müfessirlerce iki şekilde açıklanmıştır: **a)** Allah, topluluk olarak iman etmeleri şartıyla insanlar için bir ecel tayin etmiştir. Ancak inkârda ısrar ettikleri takdirde belirlenen ecel gelmeden yine topluluk olarak cezalandırılıp helâk edilmeleri de ilâhî takdirin gereğidir. İman etmeleri halinde ise belirlenen o vakte kadar toplumsal varlıklarını devam ettirirler. **b)** Maksat, ömrün zamansal anlamda uzayıp uzamaması değil, bereketli, hayırlı ve verimli geçip geçmemesidir. Şu halde burada Allah tarafından belirlenen ecelin değişebileceği bildirilmemiş; fakat insanların değişmeyecek ecelleri gelinceye kadar iman ederlerse bereketli, mutlu ve huzurlu bir ömür yaşayıp ölecekleri, ama iman etmezlerse mutsuz ve huzursuz yaşayacakları, nihayet hayatlarının da felâketlerle son bulacağı anlatılmak istenmiştir (Zemahşerî, IV, 161; Şevkânî, V, 342).

5-7. Bir peygamberin görevi davetini eksiksiz yapmaktır; davetin etkisi, sonuç getirip getirmemesi ise insanların kabule yönelmesine ve Allah'ın hidayet etmesine bağlıdır. Burada da Hz. Nûh'un gece gündüz demeden bütün gücüyle halkının kurtuluşu için çalıştığı, böylece sorumluluğunu yerine getirdiği bildirilmektedir. Nûh'un insanları kurtuluşa çağırması karşısında günahkârların parmaklarını kulaklarına tıkamaları ve elbiselerini başlarına bürümeleri, peygamberin tebliğ ettiği dini reddettiklerini ifade eden mecazi bir anlatım olarak görülmektedir. Ancak peygamberin konuştuklarını işitmemek için gerçekten parmaklarını kulaklarına tıkamış, onu görmemek ve duymamak için elbiselerini başlarına bürümüş de olabilirler.

8-9. Hz. Nûh'un, şartlara ve kişilerin özelliklerine göre tebliğlerini açıktan veya gizli olarak sürdürdüğü bildirilmekte, böylece farklı davet ve tebliğ metotlarının kullanılabileceğine işaret edilmektedir.

13-14. Müfessirlerin 13. âyetle ilgili değişik yorumlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: **a)** Âyeti tevil etmeksizin zâhirî anlamına göre yapılan yorum: "Neden Allah'ın sevabını ummuyorsunuz (ve azabından korkmuyorsunuz)?" **b)** *Tercûne* fiilini "önem vermek" anlamında te'vil ederek yapılan yorum: "Neden Allah'ın büyüklüğüne önem vermiyorsunuz?" Bu yorum, "Neden Allah'ın büyüklüğüne önem verip de azabından korkmuyorsunuz?" anlamına gelir. **c)** *Vakar* kelimesini "imanın sonucu" anlamında te'vil ederek yapılan yorum: "Neden Allah'tan imanın sonucunu beklemiyorsunuz?" Yani iman edip iyi işler yaptığınız takdirde Allah'ın size sevap vereceğini neden kabul ve ümit etmiyorsunuz? **d)** "Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz!" Meâlde bu anlam tercih edilmiştir (bu yorumlar için bk. Şevkânî, V, 343; İbn Âşûr, XXIX, 199-200).

14. âyette sözü edilen yaratılış evrelerinden maksat ya ilk insanın topraktan başlayarak mükemmel insan haline gelinceye kadar geçirdiği aşamalardır veya sperm halinden itibaren gerek ana rahminde gerekse doğduktan sonra bedensel ve zihinsel olarak gelişimini tamamlayıncaya kadar geçirdiği aşamalardır (insanın yaratılış evreleri hakkında bilgi için bk. Hac 22/5; Müminûn 23/12-14). Hz. Nûh, Allah'ın insanı aşama aşama yaratarak mükemmel bir varlık haline getirdiğini hatırlatıp insanın O'na minnettar olması, varlığını ve birliğini tanıyıp kulluk etmek suretiyle minnet ve şükrünü göstermesi gerektiğine işaret etmektedir.

15-16. Nûh aleyhisselâm önceki âyetlerde Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren insanın oluşum ve gelişimiyle ilgili delillere dikkat çekmişti; burada da dış dünyadaki delillerden örnekler verilmektedir (yedi gök hakkında bilgi için bk. Bakara 2/29; Talâk 65/12). Ay, ışığını başkasından aldığı için âyette ona "ışık" (nûr) denilmiştir; güneşin ışığı ise kendinden olup bizzat aydınlatıcıdır. Bu sebeple âyette ona "kandil, ışık kaynağı, aydınlatıcı" anlamına gelen *sirâc* adı verilmiştir (ayrıca bk. Yûnus 10/5; Furkan 25/61-62).

17-18. "Allah'ın insanları yerden bitirip yetiştirmesi" iki türlü yorumlanmıştır: **a)** İnsanlığın atası olan Hz. Âdem'in topraktan yaratılışına bir işarettir. **b)** Her bir insanın gelişmesi ve yaşaması için gerekli olan

besinler doğrudan veya dolaylı olarak topraktan alındığı için insanların yaratılıp geliştirilmesi bitkilerin yerden bitirilmesine benzetilmiştir (İbn Âşûr, XXIX, 204). Âyette insanın, bedeniyle ait olduğu toprağa geri gönderileceği, ancak bir defa daha topraktan hayat alanına çıkarılacağı bildirilerek uhrevî sorumluluğunu unutmaması gerektiğine işaret edilmiştir.

19-20. "Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir" anlamındaki ifade ile arza insanların rahatça hareket edebilecekleri bir yapı verildiği, üzerindeki yollardan ve onun her türlü nimetten yararlanabilecek bir yapıda yaratılmış olduğu anlatılmaktadır.

21-22. Sonraki birçok peygamber gibi Hz. Nûh'un da kendi halkının ileri gelenlerinin direnişiyle karşılaştığı anlaşılmaktadır. Halkın peşlerinden gittiği bu üst tabakanın servet ve mevkileri, kibirlerini ve küstahlıklarını arttırarak onları bir yok oluşa sürüklemiştir. Âyette sadece dünyevî imkân ve ikballere önem vermenin uzun vadede mutlaka mânevî değerleri yok edip toplumun temel dokusunu tahrip edeceği gerçeğine de işaret edilmektedir.

İnkârcı önderlerin "tuzak kurmaları"nı anlatan ifade, ayak takımını Nûh'u öldürmeye kışkırtmaları veya kendilerinin zengin ve güçlü olduklarını hatırlatarak bunu, doğru yolda bulunduklarının bir kanıtı olarak göstermeleri şeklinde açıklanmıştır.

23. Tefsir kaynaklarında burada geçen isimlerin, aslında Âdem'in çocuklarına veya sâlih kişilere ait isimler olduğu bildirilmektedir. Buna göre sâlih kişilerin ölümünden sonra, önceleri onların anılarını canlı tutmak ve hâtıralarına saygı gösterip şefaatlerini dilemek amacıyla heykelleri yapılarak her birine temsil ettiği sâlih kişinin ismi verilmiş; fakat zamanla kutsallık yüklenen bu heykellere tanrı gözüyle bakılıp tapılmıştır. Kaynaklar bu heykellerin Câhiliye dönemi Arapları'nın da tanrıları arasında yer aldığını kaydetmektedir. Nitekim Araplar çocuklarına "Vedd'in kulu, Yegūs'un kulu" anlamında Abdü Ved, Abdü Yegūs adlarını veriyorlardı (bk. Zemahşerî, IV, 164; Râzî, XXX, 143; Şevkânî, V, 346). Muhtemelen bunların isimleri Nûh'un gemisinde bulunan müminler

tarafından sonraki nesillere anlatılmış, onlar da tanrılarına bu isimleri vermişlerdir.

24. Hz. Nûh'un bu âyetteki ifadesinden anlaşıldığına göre toplumun ileri gelenleri yani zalimler etkili propaganda ve baskılarıyla birçok kimseyi yoldan çıkarmış, putperest yapmışlardır. İnsanları hidayete erdirmek için gönderilmiş olan peygamberin, onların sapkınlıklarının arttırılmasını istemeyeceğini belirten müfessirler, Nûh'un, "(Rabbim!) Sen de artık bu zalimlerin şaşkınlıklarını arttır!" meâlindeki bedduasında kullandığı *dalâl* (sapkınlık) kelimesine, "ceza" veya "haksız eylemlerinde başarısızlık" gibi anlamlar vermişlerdir (bk. Râzî, XXX, 145; İbn Âşûr, XXIX, 211). Onların iman etmeyecekleri vahyin bildirimiyle kesinlik kazandığı için Nûh'un haklarında beddua ettiği de söylenebilir (bk. Hûd 11/36).

25. Bu âyet Nûh'un sözü değil, Allah'ın kelâmı olup inkârcılar hakkında verilen hükmü ve uygulanan muameleyi haber vermektedir. Nûh kavminin, günahları yüzünden tûfanda boğularak dünyada hak ettikleri cezaya çarptırıldıkları, âhirette de cehenneme gönderilecekleri bildirilmiş; böylece dolaylı olarak onlar gibi putlara tapan Araplar da uyarılmıştır (Nûh tûfanı ve kapsamı hakkında bilgi için bk. Hûd 11/36-44).

26-27. Nûh peygamber, artık bundan sonra inkârcılar arasından kendisine iman edenlerin çıkmayacağını vahiy yoluyla öğrenince yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi bırakmamasını Allah Teâlâ'dan niyaz etmiştir. Âyetin devamı Nûh'un kişisel sebeplerden değil, gelecek nesillerin kurtuluşu için böyle bir bedduada bulunduğunu göstermektedir.

28. Kaynaklar Hz. Nûh'un anne ve babasının mümin olduklarını, bu sebeple onlar için dua ettiğini kaydetmişlerdir. "İnanmış olarak evime girenleri" ifadesiyle mümin olmayan karısı ve oğlunu duasının dışında tuttuğu anlaşılmaktadır. Nûh aleyhisselâmın duasının kıyamete kadar gelecek olan bütün müminleri kapsadığı, aynı şekilde zalimler aleyhindeki bedduasının da kıyamete kadar gelecek olan bütün zalimler hakkında geçerli olduğu kabul edilir.

72 (40)

Cin Sûresi

Mekke, 28

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş ikinci, iniş sırasına göre kırkıncı sûredir. A'râf sûresinden sonra, Yâsîn sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Abdullah b. Abbas'ın naklettiği rivayete göre bir gün Hz. Peygamber ashabından birkaç kişiyle birlikte Ukaz panayırına doğru giderken Nahle denilen yerde onlara sabah namazını kıldırmıştı. Onun namazda okuduğu âyetleri işiten cinler bu âyetlerin tesirini derinden hissedip hayranlık duymuşlar, bu olayı kendi topluluklarına da anlatmışlar ve Kur'an'a inandıklarını, artık rablerine hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarını açıklamışlardır. İşte bu olay üzerine Cin sûresi inmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 72).

Adı

Sûre adını, birinci âyette geçen "cin" kelimesinden almıştır. Sûre ilk kelimeleri olan "Kul ûhiye ileyye" (Buhârî, "Tefsîr", 72) veya kısaca "Kul ûhiye" isimleriyle de anılmıştır (İbn Âşûr, XXIX, 5).

Konusu

Sûrenin ana konusu cinler ve bunlara ait özel durumlardır. Sûrede bir cin topluluğunun Hz. Peygamber'den Kur'an dinlediği ve ona iman ettiği, inanç bakımından cinlerin de müminler ve kâfirler olarak ikiye ayrıldığı bildirilmekte ve cinlerle ilgili olarak insanın normal yollardan elde edemeyeceği bilgiler verilmektedir. Ayrıca sûrede Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, büyüklüğü, evrendeki hükümranlığı ve

Allah'tan başkasına ibadet edilmemesinin gereği üzerinde durulmuş, öldükten sonra dirilme ve hesap vermeye iman gibi İslâm'ın bazı inanç esasları ele alınmıştır. Gayb bilgisinin Allah'a mahsus olduğu, bu bilgileri ancak kendisinin razı olduğu kimselere bildireceği ve Allah'ın ilminin kuşatıcılığı ifade edilerek sûre sona ermiştir.

1 – 15

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
قُلْ اُو۫حِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُٓوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًاۙ ١
يَهْد۪ٓي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِه۪ۜ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَٓا اَحَدًاۙ ٢ وَاَنَّهُ
تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًاۙ ٣ وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ
سَف۪يهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطًاۙ ٤ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى
اللّٰهِ كَذِبًاۙ ٥ وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ
الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًاۙ ٦ وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ
اَحَدًاۙ ٧ وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَٓاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَد۪يدًا
وَشُهُبًاۙ ٨ وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِۜ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ
يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًاۙ ٩ وَاَنَّا لَا نَدْر۪ٓي اَشَرٌّ اُر۪يدَ بِمَنْ فِي الْاَرْضِ

أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾ وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ
ذَٰلِكَ ۖ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾ وَأَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ
وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾ وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَىٰ آمَنَّا بِهِ ۖ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا
يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾ وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ ۖ
فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا
لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1-2.** De ki: "Cinlerden bir topluluğun (Kur'an'ı) dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu: "Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona iman ettik. Artık kesinlikle rabbimize kimseyi ortak koşmayacağız. **3.** Şu muhakkak ki rabbimizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk. **4.** Doğrusu aramızdaki beyinsiz Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler söylüyormuş. **5.** Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla gerçek dışı şeyler söylemeyeceklerini sanırdık. **6.** İnsanlardan bazı kimseler cinlerden bazı kimselere sığınırlardı, onlar da bunların şaşkınlıklarını arttırırlardı. **7.** Tıpkı sizin sandığınız gibi onlar da Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini zannederlerdi. **8.** Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. **9.** Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor. **10.** Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi, yoksa rableri onlar için bir iyilik mi diledi? **11.** Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar da var; hâsılı biz farklı gruplardan oluşuyoruz. **12.** Sonunda anladık ki yeryüzünde Allah'ın iradesini asla engelleyemeyiz; kaçmakla da O'nun elinden kurtulamayız. **13.** Ve biz

doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik; rabbine iman eden kimse artık ne ziyandan ne de azıp sapmaktan korkar. **14.** Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var. Boyun eğenler doğru yolu hedeflemişlerdir. **15.** Hak yoldan sapanlar ise cehennemin yakıtı olmuşlardır."

Tefsiri

1-3. Sözlükte *cin*, "örtmek, gizli kalmak" anlamındaki *cenne* fiilinden isim olup "gizli, görünmeyen varlıklar" mânasına gelir, tekili *cinnî*dir. Terim olarak cin, ateşten yaratılmış, duyularla idrak edilemeyen, şuur ve irade sahibi, ilâhî emirlere uymakla yükümlü olan, insanlar gibi iyileri ve kötüleri bulunan varlık türünü ifade eder. Cin kelimesi gerek Kur'an'da (22 yerde) gerekse diğer İslâmî kaynaklarda insan ve melek dışındaki üçüncü bir akıllı / şuurlu varlık türünün adı olarak kullanılmıştır.

İnsanlar gibi cinler de kendi aralarında evlenip çoğalırlar; insanlara nisbetle daha üstün bir güce sahiptirler. Meselâ kısa sürede uzun mesafeleri katedebilir, insanlar onları görmedikleri halde onlar insanları görür, insanların bilmediği bazı hususları bilirler; fakat gaybı bilemezler. Cinlerin gaybı bildiklerine dair yanlış inancı Kur'an kesinlikle reddeder (bk. Sebe' 34/14). Gökteki meleklerin konuşmalarından gizlice haber almak isterlerse de buna imkân verilmez (bk. Hicr 15/18). Kur'an bazı cinlerin Hz. Süleyman'ın emrine girerek ordusunda hizmet gördüklerini ve insanlarla beraber çalıştıklarını bildirmektedir (bk. Sebe' 34/12-13).

Cin telakkisi insanlık tarihinin her döneminde ve bütün kültürlerde mevcuttur. Eski Asurlular ve Bâbilliler'de kötü ruh ve cinlere inanılırdı. Sâmî kökenli kavimlerde cinlerin değişik sınıfları bulunduğu kabul edilirdi. Eski Mısır'da cinler çoğunlukla yılan, kertenkele gibi sürüngenlere benzetilirdi. Eski Yunanlılar'da *daimon* adı verilen insan üstü varlıklar bulunduğu kabul edilir, bunlar iyi ve kötü olarak ikiye ayrılırdı. Eski Romalılar'da da insanlara zarar verebilen kötü ruhlar telakkisi mevcuttu. Çinliler'de cinlerin her yerde bulunduğu, iyi ve kötülerinin olduğu kabul edilirdi. Özellikle taoist rahipleri cinlerin zararlarından korunmak için muska yazar, efsun yaparlardı. Hintliler'de de iyi ve kötü cin telakkisi mevcuttu. İran kültüründe cin telakkisi Zerdüşt öncesinden gelir.

Eski Türkler'de cinler bütün hastalıkların kaynağı kabul edilir, bu cinler şaman tarafından hasta bedenlerden uzaklaştırılırdı.

İsrail kültüründe, daha çok İran'ın düalist sisteminin tesiriyle kötü ruh ve cin anlayışı belirginleşmişti. Yahudiler cinlerin çöllerde ve harabelerde yaşadığına inanırlardı. Yahudi kutsal kitaplarında ağrı ve felâket veren, kan emen cinlerden söz edilirdi (II. Samuel, 1/9; Süleyman'ın Meselleri, 30/15). Hıristiyan kültüründe cin telakkisi daha çok Yahudilik etkisinde gelişmiştir. Yeni Ahid, cinleri putperestlerin tanrıları (meselâ bk. Resullerin İşleri, 17/18), bedensel ve ruhsal hastalıkların kaynağı (Matta, 12/28; Luka, 11/20) olarak gösterir. Bilhassa XII. yüzyıldan itibaren cin telakkisi hıristiyan sanatının önemli bir teması haline gelmiştir. Avrupa'da ve daha sonra Amerika'da cadılık ve büyücülük büyük ilgi görmüştür.

İslâm'dan önce Araplar cinlere bazı tanrısal güç ve yetenekler yükler, onlar adına kurban keserlerdi. Cinlerin kâhinlere gökten haberler getirdiğine inanırlar; böylece Allah ile bu gizli varlıklar arasında bir bağ kurarlardı (bk. İbn Âşûr, VII, 405). Câhiliye Arapları'nın bir kısmı şeytanın şer tanrısı olduğuna inanır, melekleri Allah'ın askerleri, cinleri de şeytanın askerleri sayarlardı (bk. En'âm 6/100). Kur'an-ı Kerîm bu bâtıl inançları reddetmiş, cinlerin de insanlar gibi Allah'a kulluk etmeleri için yaratıldıklarını haber vermiştir (Zâriyât 51/56). Onlara da peygamber gönderilmiş, içlerinden iman edenler olduğu gibi inkâr edenler de olmuştur (En'âm 6/130). Hz. Peygamber ilâhî emirleri cinlere de tebliğ etmiştir (Ahkaf 46/29; cinlerin insanlarla ilişki kurup kuramayacağı konusunda bk. Nâs 114/6; cinler hakkında bilgi için bk. M. Süreyya Şahin-Ahmet Saim Kılavuz, "Cin", *DİA*, VIII, 5-10, ayrıca bk. En'âm 6/100; Hicr 15/27; Kehf 18/50).

Yukarıda sûrenin nüzûlünden söz ederken belirtildiği üzere cinlerden bir grup, Hz. Peygamber'den Kur'an dinledikten sonra geri dönüp, doğru yolu gösteren ve üstün nitelikleri sebebiyle kendilerini hayran bırakan Kur'an'a inandıklarını, artık rablerine hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarını kendi topluluklarına açıklayarak onları da uyarmaya çalışmışlardır. Âyetten anlaşıldığına göre Hz. Peygamber o esnada Kur'an dinleyen cinleri görmemiş, fakat onların Kur'an dinledikleri kendisine

vahiy yoluyla bildirilmiştir; ancak daha sonraki buluşmalarında cinleri gördüğü ve onlara tebliğde bulunduğu rivayet edilmiştir (bilgi için bk. Ahkaf 46/29). Cinlerin Kur'an'ı dinlediklerini haber vermekten maksat, Hz. Peygamber'den defalarca Kur'an dinledikleri halde iman etmemekte direnen müşriklerin cinlerden ibret ve örnek almalarını sağlamaktır (Şevkânî, V, 350).

3. âyette "rabbimizin şanı" diye çevirdiğimiz tamlamadaki *ced* kelimesi sözlükte "büyüklük, ululuk, zenginlik, güç, asıl" anlamlarına gelmektedir. Burada Allah'ın şanının yüce olduğunu ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını ifade eder. Âyetin devamında "O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk" meâlindeki cümle de bu yorumu desteklemektedir. Cinlerin bu sözleri onların, müşriklerin "Melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki inançlarından haberdar olduklarını ve bu bâtıl inancı reddettiklerini gösterir.

4-5. Mücâhid'e göre cinlere Allah hakkında asılsız şeyler söyleyerek onları Allah'tan başkasına tapmaya davet eden "beyinsiz"den maksat İblîs'tir (bk. Kurtubî, XIX, 9); İblîs Allah'a eş, ortak ve çocuk isnadında bulunur, cinler de ona inanırlardı; ama Kur'an'ı dinleyip bilinçlendikten sonra artık ona inanmaktan vazgeçmişlerdir (Taberî, XIX, 68). Beyinsiz, yalnız İblîs değil, "Cinlerin inkârcı ve itaatsiz olanlarıdır" şeklinde açıklanmıştır (Şevkânî, V, 351).

6. Rivayete göre Câhiliye döneminde bir kimse geceleyin ıssız bir vadide bulunup da başına bir şey gelmesinden korktuğunda, "Kötülerin şerrinden bu vadinin efendisine sığınırım" diyerek cinlerin şerrinden onların efendisine sığınırdı. İşte "Onların şaşkınlıklarını arttırırlardı" meâlindeki cümle bu cinlerin kendilerine sığınılmasından dolayı kibirlenip azgınlaştıklarını anlatmaktadır (Ebüssuûd, IX, 43; Şevkânî, V, 351-352).

Kur'an'ı Kerîm'de, Hz. Süleyman'la ilgili anlatılanlar dışında, cinlerin insanlarla ilişki kurduğuna, insanlar üzerinde etkili olduğuna, cinci, büyücü gibi bazı kişilerin cinlerin etkisini önlediklerine dair hiçbir bilgi yoktur. Bazı âlimler, ribâ (faiz) yiyenlerin kıyamet gününde mezarlarından şeytan çarpmış gibi kalkacağını bildiren âyete (Bakara 2/275) dayanarak cinlerin insanları etkileyeceğini ileri sürmüşlerse de bunun temsilî bir anlatım olduğu açıktır. Cinlerin etkisini önlemek için Felâk ve Nâs

sûrelerini okumayı tavsiye eden bazı hadisler (meselâ bk. Tirmizî, "Tıb", 16; Nesâî, "İstiâze", 37; İbn Mâce, "Tıb", 33) dolayısıyla da cinlerin insanlar üzerinde etkili olduğu yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu tür hadislerin asıl maksadının, cinlerin etkisine dikkat çekme olmayıp, bunların psikolojik bakımdan yatıştırma ve terapi amacı taşıdığı düşünülebilir.

Bazı müfessirler, "... onların şaşkınlıklarını arttırırlardı" meâlindeki cümleyi, "Cinler insanların taşkınlıklarını arttırırlardı" şeklinde de yorumlamışlardır. İbn Âşûr'a göre müşriklerden bir topluluk, cinlerin kendilerine kötülük etmelerinden korktukları için onlara ibadet ederlerdi, bu durum cinlere tapanların günah ve sapkınlığını arttırırdı (XIX, 225).

7. İnsanlardan âhireti inkâr edenler olduğu gibi cinlerin de Kur'an dinlemeden önce âhireti inkâr ettikleri, öldükten sonra tekrar dirilme olacağına inanmadıkları anlaşılmaktadır. Zira İblîs onlara da menfi telkinlerde bulunmaktadır. "Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini sanırlardı" diye çevirdiğimiz kısım "Allah'ın hiç kimseyi göndermeyeceğini sanırlardı" şeklinde de tercüme edilebilir. Bu takdirde insanların da cinler gibi Allah'ın hiçbir peygamber göndermeyeceğine inandıklarını söylemiş olurlar.

8-10. Tefsirlerde anlatıldığına göre cinler öteden beri göklerde dolaşır, oradaki melek vb. varlıkların konuşmalarını dinlerler, aldıkları bilgilere kendilerinden de yorumlar katarak onlarla irtibat kuran kâhinlere anlatırlardı (bk. Şevkânî, V, 352-353). 9. âyetin "Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk" meâlindeki kısmı da buna işaret eder. Ancak Hz. Peygamber gönderildikten ve Kur'an indirilmeye başlandıktan sonra cinlerin gökleri dinlemesine izin verilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim 8. âyette verilen bilgiye göre cinler, gökleri araştırıp yokladıklarını, ancak göklerin güçlü bekçiler tarafından korunmuş ve alev toplarıyla donatılmış olduğunu gördüklerini ifade etmişlerdir. 9. âyetin son cümlesine göre de cinler, gök ehline kulak misafiri olup gizlice onlardan bilgi kapmaya çalışanlara gözetleme yerlerinden alev topları atılarak gökleri dinlemelerinin engellendiğini söylemişlerdir. Sûrenin nüzûl sebebini anlatan İbn Abbas da önceden

cinlerin, Allah'ın meleklere evrenin yönetimiyle ilgili olarak gönderdiği vahyi dinlediklerini, ancak Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle birlikte onların gökleri dinlemelerinin yasaklandığını, bunun sebebini araştırırlarken Nahle denilen yerde Hz. Peygamber'le karşılaştıklarını ve böylece göklerden haber almalarını engelleyen şeyin ne olduğunu anladıklarını söylemiştir (Buhârî, "Tefsîr", 72; ayrıca bk. Hicr 15/17-18; Sâffât 37/7-10; Mülk 67/5).

Elmalılı, Hz. Peygamber'i göklere, getirdiği âyet ve mûcizeleri de alev toplarına benzeterek bu âyetleri te'vil etmekte, Kur'an-ı Kerîm karşısında insan ve cin şeytanlarının ödlerinin koptuğunu, dillerinin tutulduğunu ve artık eskisi gibi gayptan dem vuramayacaklarını anladıklarını söylemektedir (VIII, 5404).

Bazı müfessirler 10. âyeti şöyle yorumlamışlardır: "Gönderilen peygambere itaat edecekler de Allah onları doğru yola mı iletecek, yoksa isyan edecekler de onları helâk mi edecek, bilmiyoruz" (Taberî, XIX, 70). Bu âyetten cinlerin gaybı bilmedikleri anlaşılmaktadır. Hicr sûresinin 17 ve 18. âyetlerinin tefsirinde de açıklandığı üzere burada vahyin korunduğuna, Allah'ın dilemesi dışında hiçbir gücün gayb ilmine ulaşamayacağına, kâhinlik, büyücülük gibi kötü amaçlar için kullanmak maksadıyla vahyî bilgileri öğrenmeye kalkışan şeytanî güçlerin alev toplarıyla engellendiğine işaret edilmiştir.

11. Cinlerin, Kur'an'ı tanımadan önce de iyilerinin ve kötülerinin olduğu belirtilmektedir. "Hâsılı biz farklı gruplardan oluşuyoruz" meâlindeki cümleden cinlerin de insanlar gibi çeşitli fırka ve mezheplere ayrıldığı anlaşılabilir.

12-13. Cinler, Kur'an-ı Kerîm'i dinleyince evrendeki her şeyin Allah'ın kudretinde olduğunu, onun iyileri ödüllendirip kötüleri cezalandıracağını, kimsenin Allah'a güç yetiremeyeceğini ve O'nun elinden kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığını Kur'an'dan öğrenip anlamışlar; dinleyenler kendileri iman ettikten sonra diğerlerini de inkârcılıktan ve Allah'a ortak koşmaktan sakınmaya çağırmışlardır. 13. âyette Allah'ın kullarına karşı adaletle muamele edeceği cinlerin ağzından dile getirilmektedir. Bu da Allah'ın iyilikleri ödüllendirme, kötülükleri cezalandır-

ma konusundaki kusursuz adaletinin mutlaklığına yani insanlarla sınırlı olmayıp irade sınavına tâbi tutulan bütün varlıkları kapsadığına yapılan bir vurgu olarak değerlendirilmelidir.

14-15. "Haksızlığa sapanlar"dan maksat inanç ve amelde doğruluktan, adaletten sapanlardır. Bunlar, özellikle Allah'a ortak koşmakla hem hakikat çizgisinden saptıkları hem de böylece kendilerine haksızlık ettikleri için âyette "zalimler" anlamına gelen *kāsitûn* sıfatıyla nitelendirilmişlerdir (İbn Âşûr, XXIX, 236). Nitekim bir âyet-i kerîmede şirk büyük bir haksızlık (zulüm) olarak nitelenmiştir (Lokmân 31/13).

16 – 28

وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرٖيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَٓاءً غَدَقًاۙ ﴿١٦﴾
لِنَفْتِنَهُمْ فٖيهِۜ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهٖ يَسْلُكْهُ عَذَابًا
صَعَدًاۙ ﴿١٧﴾ وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًاۙ ﴿١٨﴾ وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ
عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًاۜ ﴿١٩﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّٖي
وَلَٓا اُشْرِكُ بِهٖٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ اِنّٖي لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾ قُلْ
اِنّٖي لَنْ يُجٖيرَنٖي مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِهٖ مُلْتَحَدًاۙ ﴿٢٢﴾ اِلَّا بَلَاغًا مِنَ
اللّٰهِ وَرِسَالَاتِهٖۜ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ
فٖيهَٓا اَبَدًاۜ ﴿٢٣﴾ حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا

وَاَقَلُّ عَدَدًا ٢٤ قُلْ اِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ مَا تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبّٖٓي اَمَدًا ٢٥
عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًا ٢٦ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ
فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا ٢٧ لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا
رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ٢٨

Meâli

16-17. (Ey Peygamber! Sana şu bilgilerin de geldiğini söyle:) "Eğer hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini, içinde denemek üzere nimetlere boğarız; kim de rabbini anmaktan yüz çevirirse Allah onu gitgide artan bir azaba uğratır. **18.** Mescidler (secdeler) yalnız Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte başkasına da tapmayın. **19.** Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar." **20.** De ki: "Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız rabbime yakarır kulluk ederim." **21.** De ki: "Doğrusu ben size ne zarar verme ne de istikametinizi düzeltme gücüne sahibim." **22-23.** Şunu da söyle: "Şüphe yok ki Allah'ın dinini tebliğ edip gönderdiklerini yerine ulaştırmadıkça beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz; O'ndan başka sığınılacak kimse de bulamam." Artık Allah'a ve resulüne isyan edenler bilsinler ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onları beklemektedir. **24.** Sonunda tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yardımcılarının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu anlayacaklar. **25.** De ki: "Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa rabbim onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem." **26.** Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; **27-28.** Ancak elçi olarak seçtikleri başka. Allah, onların her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı ve her şeyin sayısını belirlediği halde, rablerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için elçilerin önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir.

Tefsiri

16-17. Müfessirler bu âyetlerin cinlerin sözü değil, sûrenin 1. âyetinin başında yer alan, "De ki ..." buyruğu ile bağlantılı olduğunu kabul ederler (Zemahşerî, IV, 170; Şevkânî, V, 355). Buna göre mâna şöyle olur: "Ey Peygamber! Muhataplarına, sana vahyolunan yukarıdaki bilgileri duyurduğun gibi şu gerçeklerin vahyolunduğunu da duyur: Eğer onlar teslimiyet gösterip hak yolda dosdoğru yürürlerse biz de kendilerini, içinde denemek üzere nimetlere boğarız..." Burada, doğru yolda gidenlere bolca nimetler nasip edileceği, ama bu lutufların daima bir fitne yani sınav ve deneme amacı da taşıdığı belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de, inancı doğru, yaşayışı düzgün olanların nimetlerle, güzel bir hayatla ödüllendirileceği (meselâ bk. Nahl 16/97; Nûh 71/10-12); fakat bu lutufların aynı zamanda bir sınav yanının da olduğu (meselâ bk. Enfâl 8/28; Tâhâ 20/131; Zümer 39/49) başka yerlerde bildirilmiştir. 16. âyete şöyle de mâna verilir: Eğer onlar, içinde bulundukları inkârcılığa devam ederlerse istidrâc olarak onların rızıklarını çoğaltırız, sonunda zenginliklerine ve güçlerine güvenerek fitneye düşer, büsbütün sapkınlaşırlarsa onları hem dünyada hem de âhirette cezalandırırız (Taberî, XXIX, 72; Şevkânî, V, 356; istidrâc kavramı için bk. A'râf 7/182). Bu mânayı destekleyen başka âyetler de vardır (meselâ bk. En'âm, 6/44). 17. âyette de Allah'ı anmaktan yüz çevirenlerin çetin bir azaba atılacakları ifade buyurulmuştur.

18. *Mescid*, müslümanların namaz kılmalarına ayrılmış mekânı ifade eder (bk. Bakara 2/114). Bu âyet de sûrenin birinci âyetinde geçen, "bir cin topluluğunun (Kur'an'ı) dinlediği" meâlindeki cümlecikle bağlantılı olup ibadet yerlerinin Allah'a mahsus olduğunu, insanların Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri gerektiğinin Hz. Peygamber'e vahyedildiğini bildirmektedir. Müfessirler, buradaki *mesâcid* kelimesine bunun dışında şu anlamları da vermişlerdir: **a)** Mescidlerden maksat Mescid-i Haram'dır. Âyet Kâbe'ye putları yerleştirip onlara tapan müşrikleri uyarmakta ve yaptıklarının yanlış olduğuna işaret etmektedir (İbn Âşûr, XXIX, 240). **b)** Namaz ve ibadet yalnız camilere hasredilmiş olmadığından burada bütün yeryüzü kastedilmiştir. **c)** Secdede yere temas eden uzuvlar yani

eller, ayaklar, dizler ve alın kastedilmiş, Allah'ın verdiği bu organlarla O'ndan başkasına secde edilmemesi emredilmiştir. **d)** Bazı müfessirlerce, secdenin namazın bir rüknü olduğu göz önüne alınarak bu kelime "namaz" anlamıyla da açıklanmıştır (Şevkânî, V, 356).

19. "Allah'ın kulu"ndan maksat Hz. Peygamber'dir. Allah Teâlâ resulünü onurlandırmak için onu yüce zâtına izâfe ederek anmıştır. Âyette Hz. Peygamber Nahle denilen yerde ashabına namaz kıldırırken cinlerin ondan Kur'an dinlemek için neredeyse birbirlerini çiğneyecek şekilde etrafını kuşattıkları ifade edilmektedir. "Üstüne çıkarcasına" diye tercüme ettiğimiz *libed* kelimesinin farklı kıraatlerine göre âyete şöyle de mâna verilmiştir: "Peygamber Allah'a kulluk etmeye ve O'na çağırmaya başlayınca cinler ve insanlar onun getirdiği dini yok etmek için birbirlerini destekliyorlardı, ancak Allah onlara fırsat vermedi." Taberî bu anlamı tercih etmiştir (XXIX, 75; Şevkânî, V, 356-357).

20-23. Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'e, tebliğ ettiği tevhid dini yüzünden insanların düşmanlığını kazandığını, eğer bu davadan vazgeçerse kendisini düşmanlarına karşı koruyacaklarını söylüyorlardı (bk. Şevkânî, V, 357). Bu âyetler onlara cevap olarak inmiş ve böylece Hz. Peygamber'in Allah'tan başkasına kulluk etmesinin söz konusu olamayacağı, onun kendisine verilen ilâhî emir ve mesajları tebliğ etme görevini yerine getirmekten başka gayesinin bulunmadığı ifade edilmiştir.

24. Hz. Peygamber'e ve müslümanlara yardım edip onları dünyada zafere, âhirette de kurtuluşa erdireceğini, inkârcıları ise cezalandıracağını bildiren âyetler geldikçe müşrikler onlarla alay edip bu işin ne zaman ve bu zayıf müminlerle nasıl olacağını soruyorlardı. İşte âyet onların bu sorularına cevap vermektedir (İbn Âşûr, XXIX, 245).

25. Müminlere vaad edilen zaferin veya inkârcılara verilecek cezanın ve kıyamet olayının ne zaman gerçekleşeceği konusu gayb bilgilerinden olduğu için Allah bildirmedikçe peygamberin de onu bilmesi mümkün değildir. Sûrenin başından beri işlenen konularda ağırlıklı olarak cinlerin gaybı bilmedikleri ya açıkça veya işaret yoluyla ifade edilmiştir.

26-28. Gaybı yalnızca Allah'ın bildiği, bu konuda O'nun hoşnut olup seçtiği elçinin dışında –cinler dahil– hiç kimseye bilgi vermediği ifade buyurulmuştur. Allah'ın hoşnut olup seçtiği elçiden maksat peygamberler, onlara bildirdiği gayb bilgileri ise ilâhî vahiyler ve haberlerdir ki bunlar da onların peygamber olduğunu gösterir. Meselâ Hz. Peygamber'e kıyamet gününde ve âhirette meydana gelecek olaylar vb. birçok gayb haberini içeren Kur'an vahyedilmiştir. Şevkânî'nin eserinde, Kur'an ve vahiy dışında da Hz. Peygamber'e fiten ve benzeri bazı gayb bilgilerinin verildiği zikredilmiş ve âyetin bunlara da işareti söz konusu edilmiştir (bk. Taberî, XXIX, 76-77; Şevkânî, 358-359).

İlâhî vahyin korunması, ona şeytan sözünün karışmaması ve peygamberlerin Allah'ın mesajlarını tebliğ edip etmediklerinin tam olarak ortaya çıkması için Allah Teâlâ, elçisinin önünde ve arkasında koruyucu / gözetleyici melekler görevlendirmiş (bk. İbn Âşûr, XXIX, 250), çevrelerini bunlarla donatmış ve tahkim etmiştir. Allah bunu, vahyi koruyamadığından değil, hikmeti gereği yapmaktadır; zira Allah'ın her şeye gücü yeter; O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır (gayb hakkında bilgi için bk. Bakara 2/2). Allah'ın peygamberlerini kıyamet ve âhiret halleri gibi bazı gayb konularından haberdar etmesinin bir amacı da mûcize mahiyetindeki bu bilgilerle onların nübüvvetini kanıtlamaktır. Bu âyetler, astroloji yoluyla olağan üstü bilgilere ulaştıklarını söyleyenleri de yalanlamaktadır. Zemahşerî gibi Mu'tezile âlimleri bu âyetlere dayanarak kerametin imkânsızlığını, keramet olduğu söylenenlerin asılsız olduğunu savunmuşlardır (bk. V, 172-173). Ancak Râzî, burada özellikle âhiretle ilgili gaybî bilgilerden söz edildiğini belirterek Mu'tezile'nin âyetten bu anlamı çıkarmasını dayanaksız bulmuştur (XXX, 168-170).

73 (3)

Müzzemmil Sûresi

Mekke, 20

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş üçüncü, iniş sırasına göre üçüncü sûredir. Kalem sûresinden sonra, Müddessir sûresinden önce Mekke'de inmiştir; 20. âyetinin Medine'de indiğine dair bir rivayet de vardır (Kurtubî, XIX, 30). Müddessir sûresinden sonra indiği, dolayısıyla dördüncü sırada yer aldığı görüşünde olanlar da vardır (bk. İbn Âşûr, XXIX, 254; Esed, III, 1199).

Adı

Sûre adını, birinci âyette geçen "örtünüp bürünen" anlamındaki *müzzemmil* kelimesinden almıştır.

Konusu

Resûlullah'a şahsı ve peygamberliği ile ilgili bazı görevlerin verildiğini ifade eden âyetlerle başlayan sûrede daha sonra kıyamet günündeki olaylar, âhiretteki hesap ve ceza konuları anlatılmakta; son olarak da müminlerin ibadet yüklerinin hafifletildiği bildirilmektedir.

1 – 20

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلٖيلًاۙ ﴿٢﴾ نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلٖيلًاۙ ﴿٣﴾
اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتٖيلًاؕ ﴿٤﴾ اِنَّا سَنُلْقٖي عَلَيْكَ قَوْلًا
ثَقٖيلًاؕ ﴿٥﴾ اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْـًٔا وَاَقْوَمُ قٖيلًاؕ ﴿٦﴾ اِنَّ لَكَ
فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوٖيلًاؕ ﴿٧﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتٖيلًاؕ ﴿٨﴾
رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكٖيلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ
عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمٖيلًا ﴿١٠﴾ وَذَرْنٖي وَالْمُكَذِّبٖينَ اُو۬لِي النَّعْمَةِ
وَمَهِّلْهُمْ قَلٖيلًا ﴿١١﴾ اِنَّ لَدَيْنَٓا اَنْكَالًا وَجَحٖيمًاۙ ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا
ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٣﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ
الْجِبَالُ كَثٖيبًا مَهٖيلًا ﴿١٤﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا
عَلَيْكُمْ كَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًاؕ ﴿١٥﴾ فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ
فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَبٖيلًا ﴿١٦﴾ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ
الْوِلْدَانَ شٖيبًاۗ ﴿١٧﴾ اَلسَّمَٓاءُ مُنْفَطِرٌ بِهٖؕ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾ اِنَّ هٰذِهٖ
تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبٖيلًا ﴿١٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ

أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ
مَعَكَ ۚ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۚ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ
فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ ۚ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ ۙ وَآخَرُونَ
يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ ۙ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ ۖ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ۙ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا
اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ
هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا ۚ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ٢٠

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Ey örtüsüne bürünen! **2-4.** Geceleyin –birazı dışında– namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku. **5.** Doğrusu biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz. **6.** Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir. **7.** Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır. **8.** Rabbinin adını an, bütün varlığınla ona yönel. **9.** Doğunun da batının da rabbi O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın. **10.** Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş. **11.** Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz süre tanı. **12-13.** Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır. **14.** O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum

yığınları halini alır. **15.** Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik. **16.** Firavun o peygambere karşı geldi, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırdık. **17.** Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız? **18.** O gün gökler paramparça olacak, Allah'ın vaadi mutlaka yerine gelecektir. **19.** Şüphesiz bunlar bir öğüttür; artık dileyen rabbine ulaştıracak bir yol tutar. **20.** Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) rabbin elbette bilir. Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. O, sizin vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; işte bu daha iyidir ve mükâfatı daha büyüktür. Allah'tan bağışlanmayı dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

Tefsiri

1-4. Hadis kaynaklarında anlatıldığına göre Hz. Peygamber Hira mağarasında ilk vahyi aldığında bu olaydan fevkalâde etkilenmiş, doğruca evine gidip eşi Hz. Hatice'ye, "Beni örtün, beni örtün!" demiş; onlar da üzerine bir örtü örtmüşler, korkusu geçip rahatlayıncaya kadar bu şekilde kalmıştır (bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3, 7; Müslim, "Îmân", 252, 255). İşte 1. âyetteki "müzzemmil" kelimesi onun bu halini ifade etmektedir. Hz. Peygamber örtüsüne bürünmüş bir halde dururken yine Cebrâil gelmiş ve "Ey örtüsüne bürünen!" hitabıyla başlayan yeni vahiyler getirmiştir (bk. Şevkânî, V, 364; İbn Âşûr, XXIX, 256). Bundan sonraki Müddessir sûresi de aynı sebeple gelmiştir. Çünkü bu durum bir süre devam etmiştir. Bununla birlikte "örtüsüne bürünen" ifadesine mecaz olarak, "peygamberlik kisvesine bürünen, Kur'an'a bürünen, uyumak için örtüsünü üzerine çeken, uykuya dalmış olan, kendi kendi-

ne dalıp düşünen" anlamları da verilmiştir (Şevkânî, V, 364; Esed III, 1200). 2. âyette Hz. Peygamber'e gecenin büyük bir kısmını ibadetle geçirmesi emredilmiş; 3 ve 4. âyetlerde ibadet süresinin, gecenin yarısı kadar, daha azı yahut biraz fazlası olabileceği belirtilmiştir. İleride, 20. âyette ise bu sürenin, üçte ikisine yakın, yarısı, üçte biri olarak uygulandığı bildirilmiştir. Çoğunlukla tefsirlerde gece kalkıp namaz kılmanın Hz. Peygamber'e farz olduğu, beş vakit namaz farz kılındıktan sonra da bu ödevin aynen devam ettiği bildirilmektedir. *Teheccüd* adı verilen bu gece namazı yükümlülüğü Hz. Peygamber'e mahsus olup ümmetinin de geceleyin kalkıp bu namazı kılmaları sünnet kabul edilmiştir (İbn Âşûr, XXIX, 258; ayrıca krş. İsrâ 17/79).

"Tane tane, hakkını vererek oku" diye çevirdiğimiz fiilin masdarı olan *tertîl*, sözlükte "bir şeyi güzel bir şekilde sıralamak, dizmek, açığa çıkarmak ve açıklamak" anlamlarına gelmektedir. Burada Kur'an'ın açık ve düzgün bir şekilde, tane tane ve yavaş yavaş, mânası üzerinde düşünerek okunması kastedilmektedir. Bu şekilde okumak Kur'an'ı anlamaya ve mânalarını düşünmeye daha elverişli olduğu için yüce Allah böyle okunmasını emretmiştir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı, harflerinin hakkını vererek ağır ağır okuduğu rivayet edilir (İbn Kesîr, VIII, 276).

5-7. "Ağır söz"den maksat Kur'an-ı Kerîm'dir; yüceliği, önemi ve değerinden, içeriğinin zenginliğinden, getirdiği sorumlulukların ağırlığından dolayı ona ağır söz denilmiştir (Râzî, XXX, 174; Şevkânî, V, 365). Hz. Peygamber'e geceleri kalkıp namaz kılma emri verilmesinden de onun psikolojik olarak bu ağır göreve hazırlanmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. "Gece vakti" diye tercüme ettiğimiz *nâşie* kelimesine müfessirler "gece vakitleri ve bu vakitlerde meydana gelen olay, gece kalkan kimse" gibi anlamlar vermişlerdir (Şevkânî, V, 365). Âyette gece vaktinin sessizlik, tenhalık, karanlık, serinlik gibi özelliklerinden dolayı huzur ve sükûn içerisinde ibadetle meşgul olmak ve Kur'an okumak için gündüzden daha elverişli veya geceleyin kılınan namazın insanı mânen yüceltmeye, Kur'an'ı anlayacak ve üzerinde düşünecek şekilde okumaya daha müsait olduğu bildirilmektedir.

7. âyetteki *sebh* kelimesi, "yüzme" anlamının yanında, mecaz olarak, "ihtiyaçlar ve türlü meşguliyet alanları için koşuşturma, gidip gelme, dolaşıp durma" şeklinde de açıklanmış olup (bk. Şevkânî, V, 366) meâlde bu mâna dikkate alınmıştır. Burada Hz. Peygamber'e ve onun şahsında ümmetine, gündüzleri daha çok maişet temini, Kur'an'ı tebliğ, dini öğretme ve daha başka işlerle meşgul olacakları, bu tür maksatlarla koşuşturacakları; bu sebeple namaz, Kur'an okuma gibi ibadetler için gecenin daha uygun bir zaman olduğu hatırlatılmıştır.

8-10. Önceki âyetler, ilâhî mesajı alarak onu kendi mânevî dünyasına yansıtması ve insanlara tebliğ etmesi için Hz. Peygamber'i psikolojik yönden hazırlamaya yönelikti. Bu âyetler ise mânevî hazırlıkla birlikte tebliğin nasıl yapılması ve nelere dikkat edilmesi gerektiğini öğretmektedir. Bunlar, daima Allah'ı anarak O'ndan yardım istemek, samimi kalp ile O'na yönelmek, O'nun gücüne dayanmak ve koruyuculuğuna güvenmek; inkârcıların kendisi hakkında söyledikleri "sihirbaz, kâhin, şair, mecnun" gibi yakışıksız sözlere, iftiralara aldırmamak, bunlara sabırla göğüs germek ve böyle durumlarda bu tür sözleri söyleyenlerle gereksiz ve verimsiz bir tartışma ve çatışma ortamına girmektense onlardan uzaklaşmaktır (krş. En'âm 6/68). Mekke döneminin ilk zamanlarında inkârcıların, Resûlullah'a ve yeni müslüman olan az sayıdaki insana karşı tutumları daha çok sözlü sataşma şeklindeydi. Âyette Hz. Peygamber'in gittikçe şiddetlenecek olan bu olumsuz davranışlar karşısında takınacağı tavır belirlenmektedir. Buna göre Resûl-i Ekrem'in gerek üstün ahlâkı gerekse tebliğ görevi onun kötülüğe kötülükle karşılık vermesini engelleyecek; dolayısıyla o, –korktuğu, âciz olduğu için değil– görevi gerektirdiği için düşmanlarının haksız sözlerine, sataşmalarına katlanmayı bilecektir. Onun, bu tür saldırganlardan "uygun bir şekilde uzaklaşması" da fiziksel anlamda uzaklaşmaktan çok, onlarla tartışma ve çatışmaya girişmekten, karşılık vermekten kaçınmak şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim hicrete kadar Hz. Peygamber'in tutumu da burada belirtildiği şekilde olmuştur.

11-14. "Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak" cümlesi, elde ettikleri nimetlerin şükrünü yerine getirmeyen ve Allah'ın gönderdiği

peygamberi yalancılıkla itham eden varlıklı ve despotik tavırlı Mekke müşrikleriyle ilgilidir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e onlarla uğraşmasına gerek olmadığını, onların cezalarını kendisinin vereceğini bildirmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu, bu cezalandırma sürecinin hicretten sonra Bedir Savaşı'yla başladığını belirtirler. 12. âyet onların cezalarının dünyada sona ermediğine, âhirette de cehennem ateşiyle cezalandırılacaklarına işaret etmektedir. "Prangalar" diye çevirdiğimiz *enkâl* kelimesi "kelepçeler, bukağılar, demir halkalar" anlamına da gelmektedir. Buna göre âyet suçluların elleri kelepçeli, ayakları bukağılı, boyunlarına halka geçirilmiş olarak cehenneme sürüleceklerine işaret eder. 13. âyetin son bölümünde suçlular için ayrıca mahiyeti belirtilmeyen elem verici bir azaptan söz edilmektedir. 14. âyette de bu cezaların, dağların ve yeryüzünde bulunanların şiddetli bir şekilde sarsılması ve dağların kum yığını haline gelmesi ve kıyametin kopmasıyla başlayacağı haber verilmiştir (dağların parçalanması hakkında bilgi için bk. Kehf 18/47). Bütün bunlar dünyada verilen ağır cezalara benzetme yoluyla uhrevî cezanın ağırlık ve dehşetini tasvir etmeye yönelik anlatımlardır. Uhrevi cezaların mahiyetini ise ancak Allah Teâlâ bilir.

15-16. Geçmişte kudret ve saltanatına güvenerek hak yoldan saptığı, zorbalık yaptığı ve Allah'ın gönderdiği peygambere karşı geldiği için cezalandırılmış olan Firavun örnek verilerek insanların bundan ders almaları istenmektedir. Hz. Mûsâ ile Hz. Peygamber'in durumları ve dini tebliğ ettikleri kimselerden aldıkları tepkiler birbirine benzediği için yüce Allah bu örneği vermiştir (Hz. Peygamber'in insanlar hakkında şahit olarak gönderilmesi konusunda bk. Bakara 2/143; Nisâ 4/41).

17-19. Yüce Allah önceki âyetlerde inkârcılıkta devam edenlerin dünyada nasıl cezalandırılacağını Firavun olayını da örnek vererek anlattıktan sonra bu âyetlerde bir misalle kıyamet gününün şiddetini ve inkârcıların o günkü hallerini tasvir etmektedir. 17. âyetin, kıyamet gününün dehşetinden dolayı çocukların yaşlanacaklarını bildirdiği veya kıyamet olayı karşısında insanların güçlerini kaybedeceklerini gösteren temsilî bir ifade olduğu şeklinde yorumlar vardır. Artık bunlardan ders çıkarıp Allah'a giden yolu seçmek insanların hür iradelerine bırakılmıştır; dileyen Allah

yolunu seçerek kurtuluşa erer, dileyen de şeytanın yolunu tercih ederek cezasını bulur. Hiç kimse bu yollardan birini seçmeye zorlanmaz. Bu ve benzeri âyetler Kur'an'ın din ve vicdan özgürlüğüne ne derecede önem verdiğini göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

20. İlk âyetlerde gece namazına kalkılması ve bunun belli bir vakit içinde eda edilmesi emredilmişti. Uygulamada hem gece namaza kalkma hem de istenen vakti tesbit etme hususunda zorluk ortaya çıkınca yükümlülük hafifletilmiş veya maksadın kesin olarak vakte riayet etmek ve mutlaka kılmak olmadığı, emrin teşvik ve tavsiye mahiyetinde olduğu açıklanmıştır. Gece namazının başlangıçta hem Hz. Peygamber'e hem de ümmete farz kılındığını, daha sonra halkın zorlandığı ortaya çıkınca onlar için nâfile, Hz. Peygamber için farz haline getirildiği görüşünde olanlar da vardır (Şevkânî, V, 371-372).

Müfessirler "Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" meâlindeki bölümü iki türlü yorumlamışlardır: **a)** Geceleri kolayınıza gelen miktarda teheccüt namazı kılın; **b)** Gece namazında Kur'an'dan kolayınıza gelen miktarda okuyun (bk. Şevkânî, V, 371-372; İbn Âşûr, XXIX, 283-284). Birinci yoruma göre müminler geceleyin belli bir vakte bağlı kalmadan ve farz olmaksızın kalkıp kolaylarına geldiği miktarda nâfile namaz kılarlar; ikinci yoruma göre ise gece kalkıp kıldıkları namazda Kur'an'dan kolaylarına gelen miktarda ve kolay gelen âyetleri okurlar. Ebû Bekir İbnü'l-Arabi bu âyet hakkında şu yorumların yapıldığını söyler: **a)** Maksat namazdır, namazı belirtmek için "kıraat" kelimesi kullanılmıştır, **b)** Maksat bizatihi kırâatir (IV, 1881).

Âyetin bundan sonraki bölümünden anlaşıldığına göre hastalıktan, geçim temini için veya başka maksatlarla yapılan yolculuklardan; vatan savunması, özgürlük, bağımsızlık vb. yüce amaçlarla cihadda bulunmak gibi mazeretlerden dolayı Allah Teâlâ kullarına kolaylık lutfetmiş, müminlerin gece kalkıp kolaylarına geldiği miktarda namaz kılmaları farz değil, mendup olmuştur.

Son bölümde ise yüce Allah müminlere, namazlarını usul ve âdâbına uygun olarak kılmalarını, zekâtlarını vermelerini, Allah rızâsı için hayır yapmalarını, iyilikte bulunmalarını, fakirlere karşı şefkat ve merhamet-

le davranıp onlara yardım etmelerini buyurmakta, dünyada bu tür iyi işler yapanların âhirette bu yaptıklarının karşılığını Allah katında kat kat alacaklarını haber vermektedir. Müfessirler genellikle burada geçen, "Namazı kılın, zekâtı verin" cümlesindeki namazı beş vakit namaz, zekâtı da farz olan zekât olarak yorumlamışlarsa da sûrenin tamamının Mekke döneminde inen ilk sûrelerden olduğunu dikkate alırsak bu yoruma katılmak mümkün değildir. Çünkü beş vakit namaz ve belirli kurallara bağlanmış haliyle zekât vecîbesi yıllar sonra farz kılınmıştır. Buna göre âyette, İslâm'ın beş temel şartından ikisini teşkil eden namaz ve zekât ibadetlerine ilişkin yükümlülük bilincini oluşturmanın ve bunların ilk uygulamalarını başlatmanın amaçlandığı söylenebilir. Kullar dünya hayatında ne kadar dikkat ederlerse etsinler hatadan kurtulamayacakları için sûrenin son cümlesinde Allah'tan bağışlanma istemeleri emredilmiştir.

74 (4)

Müddessir Sûresi

Mekke, 56

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş dördüncü, iniş sırasına göre dördüncü sûredir. Müzzemmil sûresinden sonra, Fâtiha sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Müzzemmil sûresinden önce indiğini söyleyenler de vardır (bk. İbn Âşûr, XXIX, 292).

Adı

Sûre adını, 1. âyette geçen ve "bürünüp sarınan" anlamına gelen *müddessir* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrede Hz. Peygamber'e, ilk vahyi aldığında yaşadığı heyecana rağmen dini tebliğ görevini yerine getirmesi, inkârcıları uyarması ve bu konuda karşılaşacağı sıkıntılara katlanması emredilmiştir. Kıyamet gününün sıkıntılarından söz edilmiş, Kur'an'a sihir ve beşer sözü diyerek onu reddeden müşriklerin yakıcı cehenneme sürüklenecekleri haber verilmiştir. Meleklerden ve kitap ehlinden, cehennemin görevlilerinden söz edilmiştir. Sûrede ayrıca inkârcıların cehenneme girmelerinin sebebi hakkında müminlerle aralarında geçen bir konuşmaya yer verilmiş ve inkârcıların haktan yüz çevirmelerinin sebepleri anlatılarak sûre sona ermiştir.

1 – 31

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ١ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ٢ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْۙ ٣ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ ٤

وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْۙ ٥ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُۙ ٦ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْۜ ٧

فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِۙ ٨ فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَس۪يرٌۙ ٩ عَلَى

الْكَافِر۪ينَ غَيْرُ يَس۪يرٍ ١٠ ذَرْن۪ي وَمَنْ خَلَقْتُ وَح۪يدًاۙ ١١ وَجَعَلْتُ

لَهُ مَالًا مَمْدُودًاۙ ١٢ وَبَن۪ينَ شُهُودًاۙ ١٣ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْه۪يدًاۙ ١٤ ثُمَّ

يَطْمَعُ اَنْ اَز۪يدَۗ ١٥ كَلَّاۜ اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَن۪يدًاۜ ١٦ سَاُرْهِقُهُ

صَعُودًاۜ ١٧ اِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَۙ ١٨ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ١٩ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ

قَدَّرَۙ ٢٠ ثُمَّ نَظَرَۙ ٢١ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَۙ ٢٢ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَۙ ٢٣ فَقَالَ

اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُۙ ٢٤ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِۜ ٢٥ سَاُصْل۪يهِ سَقَرَ ٢٦

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سَقَرُۜ ٢٧ لَا تُبْق۪ي وَلَا تَذَرُۚ ٢٨ لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِۚ ٢٩

عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَۜ ٣٠ وَمَا جَعَلْنَٓا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةًۖ وَمَا جَعَلْنَا

عِدَّتَهُمْ اِلَّا فِتْنَةً لِلَّذٖينَ كَفَرُواۙ لِيَسْتَيْقِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ
وَيَزْدَادَ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اٖيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَۙ
وَلِيَقُولَ الَّذٖينَ فٖي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَا يَعْلَمُ
جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَۜ وَمَا هِيَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Ey örtüsüne bürünen! **2.** Kalk ve uyar! **3.** Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir. **4.** Elbiseni tertemiz tut. **5.** Her türlü pislikten uzak dur. **6.** Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. **7.** Rabbinin rızâsına ermek için sabret. **8.** Sûra üflendiği zaman; **9.** İşte o gün zorlu bir gündür; **10.** İnkârcılar için hiç de kolay olmayan bir gündür. **11.** Yarattığım şahsı tek başına bana bırak! **12-13.** Geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; **14-15.** Kendisi için nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! **16.** Hayır, umduğu gibi olmayacak! Çünkü o, âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. **17.** Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! **18.** O, düşündü taşındı, ölçtü biçti. **19.** Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! **20.** Sonra yine kahrolası ne biçim ölçtü biçti! **21.** Sonra baktı. **22.** Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. **23.** En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. **24.** "Bu" dedi, "Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. **25.** Bu, bildiğiniz insan sözünden başka bir şey değildir." **26.** Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. **27.** Sen bilir misin sekar nedir? **28.** Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz; **29.** İnsanları kavurur. **30.** Orada on dokuz görevli vardır. **31.** Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi

yaptık ki böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, inananların imanı artsın; kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, "Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?" desinler. İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez. İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür.

Tefsiri

1-5. Hz. Peygamber Hira mağarasında vahiy meleğinin sesini işitip kendisini de görünce korkusundan titremeye başlamış, hemen ailesine gelerek "Beni örtün, beni örtün!" demiş; onlar da üzerine bir örtü örtmüşler ve serin su serpmişlerdi. Bunun ardından, "Ey örtüsüne bürünen!" hitabıyla başlayan Müddessir sûresinin ilk beş âyeti inmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 74/1-5). Bununla birlikte "örtüsüne bürünen" ifadesine mecaz olarak "peygamberlik kisvesine bürünen, bu ağır görevi yüklenen" anlamları da verilmiştir (Râzî, XXX, 190; Şevkânî, V, 373; İbn Âşûr, XXIX, 294).

"Kalk, uyar" emri Muhammed aleyhisselâmın, peygamber olarak tevhid dinini ve Allah'ın mesajlarını insanlığa tebliğ etmekle görevlendirilişinin ilânıdır. Resûlullah efendimiz bu emri aldıktan sonra insanları tevhid dinine çağırmaya başlamış, son nefesine kadar da bu görevini sürdürmüştür. "Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir" emri, tevhid dininin en önemli unsuru olan "Allah'ın birliğine iman ve O'na kulluk" esasını ortaya koymaktadır. İslâm'ın bu temel ilkesinin hemen ardından gelen "Elbiseni temiz tut" emri ise Hz. Peygamber'in maddî olarak elbisesini necâset vb. pisliklerden temiz tutması, mânevî olarak da güzel ahlâkla bağdaşmayan davranışlardan ve günahlardan nefsini arındırması anlamında yorumlanmıştır (Zemahşerî, IV, 180-181). Âyetteki *siyâb* (elbise) kelimesinin mecaz olarak kullanıldığını belirten ve bu kelimeye "amel, kalp, nefis, beden, aile, din, ahlâk" gibi farklı mânalar veren başka müfessirler de olmuştur (bk. Şevkânî, V, 374). Buradaki temizlik maddî mânada alındığında "elbise" bir örnek olup genel olarak beden temizliğinin, kezâ ev bark, mâbed vb. özel veya ortak alanların temizliğinin de bu buyruğun kapsamına girdiğinde kuşku yoktur. 5. âyette "Her

türlü pislikten uzak dur" diye çevirdiğimiz cümle de dış temizlikten sonra inanç ve ahlâk temizliğini, iç arınmayı vurgulamaktadır. Sonuç olarak bu iki âyette, son derece veciz bir üslûpla, Hz. Peygamber'e ve onun şahsında müslümanlara hem maddî hem de mânevî temizlik emredilmiş olup, bu buyruğun daha ilk inen ve Hz. Peygamber'i risâlet görevine hazırlayan âyetlerde yer alması son derece anlamlıdır.

6-7. Müfessirler 6. âyeti farklı anlamlarda yorumlamışlardır: **a)** Ey Peygamber! Sakın şerefli ve değerli peygamberlik vazifesinin külfet ve meşakkatini çok görme, bunlara gönül rızası ile katlan; **b)** Karşılığında daha fazlasını bekleyerek iyilik etme. Şevkânî'ye göre yüce ahlâk sahibi peygamberin böyle bir davranışta bulunması ona haram kılınmıştır; ancak ümmeti için mubahtır (bk. V, 374-375). **c)** Fakir fukaraya yaptığın yardımı çok görme, fakirleşmekten korkmayan kimselerin verdiği gibi sen de çokça ver (İbn Âşûr, XXIX, 298). 7. âyette Hz. Peygamber'in, insanlığı uyarma görevini yerine getirirken birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalacağına işaret edilmiş ve Allah'ın rızâsını kazanmak için bu sıkıntılara sabretmesi emredilmiştir.

11-17. Müfessirler bu âyetlerin Mekkeli müşrik Velîd b. Mugīre hakkında indiğini rivayet etmişlerdir (Taberî, XXIX, 96; Şevkânî, V, 376). Velîd, Kureyş'in ileri gelenlerinden olup çok sayıda oğulları vardı ve oldukça zengindi; buna rağmen Allah'ın kendisine lutfettiği nimetlere şükredecek yerde hem Allah'a hem de peygambere karşı nankörlük etmiş, İslâm'ı boğmak isteyenlere öncülük edenlerden olmuştu.

Allah Teâlâ'nın "Yarattığım şahsı tek başına bana bırak" meâlindeki buyruğu iki türlü yorumlanmıştır: **a)** Anasının karnında âciz ve tek başına bir durumda yarattığım o şahsı bana bırak, senin onunla uğraşmana gerek yok, ben onun cezasını veririm. **b)** Onu tek başına benimle baş başa bırak; ben onun hakkından gelir ve gereken cezayı veririm (bk. Şevkânî, V, 376). Âyet, Velîd b. Mugīre hakkında inmiş olsa da amacı genel olup şu mesajı vermektedir: Nimete karşı şükretmek, nimet sahibine minnettar olmak en yalın ahlâkî ödevlerden biri, akıl ve adalet gereğidir. Sıradan birinin alelâde yardım ve iyiliğine bile minnettar olup teşekkür ederken varlığımızı, hayatımızı, sahip olduğumuz, yararlandığımız her türlü mad-

dî ve mânevî nimet ve imkânları lutfeden Allah'a minnettar olmamak, şükretmemek, ibadet ve itaat etmemek büyük bir nankörlüktür; özellikle Allah'ın varlığını ve birliğini tanımamaktan da öte giderek inkâr, şirk ve zulüm hareketlerine öncülük etmek bütün nankörlüklerin ve haksızlıkların en ağırı, en vahimidir.

18-30. Rivayete göre müşrikler Hz. Peygamber'e ve tebliğ ettiği Kur'an'a karşı nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini Velîd b. Mugīre'ye sormuşlar, o da düşünüp taşındıktan sonra Hz. Peygamber'in bir sihirbaz, Kur'an'ın da önceki sihirbazlardan intikal eden bir sihir, bir beşer sözü olduğunu insanlar arasında yaymalarını tavsiye etmiştir. İşte 18-25. âyetlerde Velîd b. Mugīre örneğinde Kur'an'a karşı benzer şekilde inkârcı tutum sergileyenler kınanmış; 26-30. âyetlerde ise hak ettikleri uhrevî ceza özetlenmiştir. 26. âyette geçen "sekar" kelimesi ateşin isimlerinden olup cehennemin ağır cezalık kısımlarından birini ifade ettiği belirtilir (bk. Şevkânî, V, 377). 27-28. âyetler ise sekar hakkında, "hiçbir şeye acımayan, içine atılanları yakan ve insanın derisini kavuran korkunç bir yer" şeklinde detaylar vermektedir. "İnsanları kavurur" diye çevirdiğimiz 29. âyete "insanlara görünür" şeklinde de mâna verilmiştir (Zemahşerî, IV, 183). Aynı âyet, "Cehennem, orayı hak eden insana kendini gösteren bir tablo, bir aynadır" şeklinde de anlaşılabilir.

Müfessirler, 30. âyetteki "on dokuz" sayısını "cehennemde görevlendirilmiş olan on dokuz melek; meleklerden on dokuz grup; on dokuz saf; her birinin emrinde bir grup melek bulunan on dokuz yönetici melek" şekillerinde yorumlamışlardır (Zemahşerî, IV, 184; Şevkânî, V, 378; İbn Âşûr, XXIX, 298). Nitekim Tahrîm sûresinin 6. âyetinde de cehennemin başında iri cüsseli, sert tabiatlı ve Allah'ın emirlerini hemen uygulayan meleklerin bulunduğu bildirilmiştir.

Râzî, insanın günah işleyip cehenneme girmesine sebep olan beden ve zihin güçlerini on dokuz olarak tesbit etmiş; cehennemde gözetim vazifesi yapan zebânîlerin sayısı ile bu güçler arasında bir ilginin bulunduğunu ifade etmiştir (XXX, 203).

31. Bir önceki âyet indiğinde müşrikler, alay yollu sözlerle kendilerinin kalabalık bir topluluk olduğunu, dolayısıyla on dokuz bekçinin güç yetirip onları cehenneme atamayacağını söylemişlerdi. Ardından gelen bu âyet-

le cehennem işlerine bakmakla meleklerin görevlendirildiği bildirilerek onların meleklere güç yetirmelerinin mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir. Âyette on dokuz sayısının verilmesi sadece bir imtihan vesilesi olarak gösterilmiştir. "Kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensinler" şeklinde çevirdiğimiz cümle bazı Ehl-i kitap mensuplarının, bu âyetlerde verilen bilgileri Tevrat ve İncil'in ruhuna uygun bulduklarını gösterir. Çünkü müşriklerin aksine, müslümanlar gibi yahudiler ve hıristiyanlar da âhirete iman ederler.

"Kalplerinde hastalık bulunanlar"ın kimler olduğuna dair iki farklı görüş vardır: **a)** Bunlar münafıklardır; her ne kadar Mekke döneminde münafık yok idiyse de âyet ileride böyle bir grubun ortaya çıkacağını haber vermiştir. Nitekim Medine döneminde önemli bir münafıklar grubu vardı. **b)** "Kalplerinde hastalık bulunanlar" Hz. Peygamber'e iman edip etmeme hususunda tereddütte kalan müşriklerdir (Râzî, XXX, 207; Şevkânî, V, 380). Müşriklerin "Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?" anlamındaki sorusunda geçen *misal*den maksat, cehennemin on dokuz görevlisiyle ilgili 30. âyetteki anlatımdır. Âyetteki *mesel* kelimesi, "haber, söz, bilgi" şeklinde de yorumlanmıştır. Müşrikler bu soruyla cehennemin on dokuz bekçisinin bulunduğunu söyleyen sözün vahiy olduğuna, yani Allah'ın böyle bir söz söyleyeceğine inanmadıklarını anlatmak istemişlerdir (İbn Âşûr, XXIX, 317). Zira onlar Kur'an'a inanmadıkları için Kur'an'ın verdiği bilgiyi doğru sayarak bu bilgiye dayalı samimi soru sormaları da mümkün değildir.

Allah Teâlâ kitapları ve peygamberleri vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermiştir. O'nun irşad ve yardımlarından yararlananlar doğru yolu bularak kurtuluşa ererler; kendi iradeleriyle Allah'ın emrine karşı geldikleri ve nefislerine uydukları için Allah'ın irşad ve yardımından faydalanamayanlar da sapkınlıklarına devam ederek bedbaht olurlar. İşte böylece Allah dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/26).

"Rabbinin orduları"ndan maksat genel anlamda Allah'ın iradesine teslim olup buyruklarını icra eden görünür ve görünmez varlıklar; özel olarak bu bağlamda cehennemdeki hizmetleri yerine getiren görevlilerdir. Âyette cehennemin bekçilerinin sayısı konusunda Hz. Peygamber'le alay edenlere cevap verilmekte, gayb âleminden olan meleklerin sayıla-

rını, güçlerini ve diğer özelliklerini Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği ifade edilmektedir. "Rabbinin orduları" tamlaması aynı zamanda Hz. Peygamber’in şanının yüceliğine, bu ordulardan bir kısmının onun zaferi için yardımcı olacaklarına işaret eder. Âyetin son cümlesi, cehennem bekçileri, onların sayıları ve diğer anlatılanların tümünün insanlara Allah’ın gücünü hatırlatmak ve O’na itaat etmelerini sağlamak için bir öğüt ve nasihat olduğunu ifade etmektedir.

32 – 56

كَلَّا وَالْقَمَرِۙ ﴿٣٢﴾ وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَۙ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ اِذَٓا اَسْفَرَۙ ﴿٣٤﴾
اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِۙ ﴿٣٥﴾ نَذ۪يراً لِلْبَشَرِۙ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ
يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَۜ ﴿٣٧﴾ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَه۪ينَةٌۙ ﴿٣٨﴾ اِلَّٓا اَصْحَابَ
الْيَم۪ينِۜ ﴿٣٩﴾ ف۪ي جَنَّاتٍۜ يَتَسَٓاءَلُونَۙ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِم۪ينَۙ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ
ف۪ي سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْك۪ينَۙ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا
نَخُوضُ مَعَ الْخَٓائِض۪ينَۙ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدّ۪ينِۙ ﴿٤٦﴾ حَتّٰٓى اَتٰينَا الْيَق۪ينُ
﴿٤٧﴾ فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِع۪ينَۜ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ
مُعْرِض۪ينَۙ ﴿٤٩﴾ كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌۙ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍۜ ﴿٥١﴾ بَلْ يُر۪يدُ
كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفاً مُنَشَّرَةًۙ ﴿٥٢﴾ كَلَّاۜ بَلْ لَا يَخَافُونَ
الْاٰخِرَةَۜ ﴿٥٣﴾ كَلَّٓا اِنَّهُ تَذْكِرَةٌۚ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُۜ ﴿٥٥﴾ وَمَا

يَذْكُرُونَ اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُۜ هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

Meâli

32. Hayır hayır (öğüt almazlar). Aya andolsun! **33.** Dönüp gitmekte olan geceye; **34.** Ağarmakta olan sabaha andolsun ki, **35-37.** O (cehennem), insanlar için, sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için uyarıcı büyük cezalardan biridir. **38.** Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir; **39.** Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka: **40-41.** Onlar cennetlerdedir; günahkârlar hakkında birbirlerine sorular sorarlar: **42.** "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" **43.** Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik; **44.** Yoksulu doyurmuyorduk; **45.** (Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, **46.** Ceza gününü de asılsız sayıyorduk, **47.** Sonunda bize ölüm geldi çattı." **48.** Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez. **49-51.** Böyle iken onlara ne oluyor ki âdeta arslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi öğütten yüz çevirip kaçıyorlar! **52.** (Uyarıcılardan) öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahîfeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. **53.** Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar. **54.** Hayır düşündükleri gibi değil, şüphesiz bu, gerçekten bir öğüttür, uyarıdır! **55.** Dileyen ondan öğüt alır. **56.** Ve Allah dilemeksizin onlar öğüt alamazlar. Sakınılmaya lâyık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur.

Tefsiri

32-37. Yüce Allah gece karanlığında dünyayı aydınlatan ay, aydınlanmak üzere olan gece, aydınlanıp ışığı her tarafa yayılmış olan sabah üzerine yemin ederek bir yandan bu tabii-ilâhî âyetlere, kanıtlara bir yandan da 36. âyetteki uyarıcının önemine dikkat çekerek inkârcıları ikaz etmiştir. 36. âyette insanlık için uyarıcı olduğu bildirilen şeyin "cehennem, Kur'an, peygamber" olduğu yönünde farklı görüşler vardır (Şevkânî, V, 382). "İleri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler" diye çevirdiğimiz cümle ise "iman edip iyi işler yaparak Allah'a yaklaşmak isteyen veya imandan ve iyi amelden geri kalıp uyarılara kulak vermeyen kimseler"

olarak yorumlanmıştır. Nitekim Kehf sûresinin 29. âyetinde de "Dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin" buyurulmuştur.

38-48. Bu kümedeki âyetlerde iman veya inkâr konusunda yapılan tercihin sonuçları anlatılmakta, kişinin tercihine göre cennetteki nimetlere kavuşacağı veya cehennemdeki azaba sürükleneceği bildirilmektedir. 38. âyetle her nefsin yaptıklarına karşılık rehin olarak tutulması, sorumluluğun ferdî olduğunu, her insanın dünyadaki iman ve itaatine göre hesap gününde ödül veya ceza alacağını, geleceğinin yani kendini rehin olmaktan kurtarmanın buna bağlı olduğunu ifade eder. Kısacası insana ebedî kurtuluşu sağlayacak olan da onu ebedî felâkete götürecek olan da benimsediği inancın doğruluğu veya yanlışlığı, amellerinin ilâhî iradeye uygun veya aykırı oluşudur. İnancı bâtıl, ameli bozuk olanı en yakınları bile kurtaramaz; nitekim Hz. Nûh öz oğlunu, Hz. İbrâhim öz babasını kurtaramamıştır (bk. Hûd 11/45-46; Tevbe 9/114).

"Hakkın ve erdemin tarafında olanlar…" diye çevirdiğimiz *ashâbü'l-yemîn* tamlamasındaki *ashap* "topluluk, arkadaşlar, taraftarlar", *yemîn* ise hem "sağ taraf" hem de mecazî olarak "doğru, gerçek, güç" anlamlarında kullanılır. Bu deyimi kısaca "sağcılar" şeklinde çevirenler bulunmakla birlikte, "sağcılar" kelimesi günümüzde daha çok siyasal veya ideolojik anlamlar içeren bir terim olarak kullanıldığından bu çeviriyi Kur'an'ın kastettiği anlam ve amaca uygun bulmuyoruz. Zira ashâbü'l-yemîn Kur'an'da genellikle iman ve amelleriyle gerçeğin ve erdemin tarafında olanları ifade eder. Müfessirler bu deyimi, "âhirette amel defterleri sağ taraflarından verilenler, müminler, müslümanların çocukları, melekler, Hz. Âdem'in sağ tarafında bulunanlar, dünyada hayırlı işler yapanlar, dürüst, erdemli ve kutsanmış kimseler" gibi farklı şekillerde yorumlamışlardır (Râzî, XXX, 210; İbn Âşûr, XXIX, 325; Esed, III, 1208). Bize göre burada söz konusu olanlar, Allah'ın iradesine uygun bir inanç ve amel çizgisi benimseyip hayat boyunca bu çizgide sebat eden müminlerdir. Nitekim 43-47. âyetlerde sıralanan günahkârların özellikleri, bir bakıma *ashâbül-yemîn* deyimiyle ne kastedildiğine de işaret etmektedir. Buna göre ashâbül-yemîn hayatlarının sonuna kadar namazlarını kılar, yoksulu doyurur, bâtıla dalanlardan uzak durur, ceza gününe inanırlar. Buradaki namaz Allah'a iman ve itaati, yoksulu doyurma yaratılmışlara

şefkat ve merhameti, imkânları olmayanlarla paylaşmayı; bâtıla dalanlardan uzak olma, daima hakka inanma, hak ölçülerine göre yaşama, hakkı ve haklıyı destekleme, haksızın karşısında olmayı; ceza gününe inanma ise hayatının bütün anlarında, her türlü karar, tercih ve eylemlerini Allah'ın huzurunda sorguya çekilip bunların tek tek hesabını vereceğini bilerek yaşamayı ifade eder.

49-53. Burada yapılan benzetme, inkârcıların peygamber ve onun mesajı karşısında gösterdikleri tepkinin normal bir insandan beklenmeyecek kadar bilinçsiz, ahmakça, kaba ve edep dışı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tefsirlerde anlatıldığına göre Ebû Cehil ve yandaşlarından bir grup Hz. Peygamber'e hitaben, "Allah'tan, her birimizin adına yazılmış olup sana tâbi olmamızı emreden bir kitap, bir belge getirmedikçe sana iman etmeyiz" demişlerdi. 52. âyet onların bu isteklerini dile getirmektedir (Zemahşerî, IV, 188; İbn Âşûr, XXIX, 331). 53. âyete göre onların bu olumsuz tavırlarının asıl sebebi âhirete inanmamalarıdır. Çünkü âhirette herkes dünyada yapıp ettiklerinden dolayı sorguya çekilecektir. Şu halde bu inanç, hayatı bütünüyle sorumluluk bilinci içinde geçirmeyi gerektirir; inkârcılar ise günah kaygısı taşımadan, sorgu sual düşünmeden nefislerinin istediği şekilde yaşamaktan vazgeçmiyorlardı. İşte âyet onların İslâm ve peygamber karşısındaki inkâr ve inatlarının temelinde böyle bir sorumsuzluk psikolojisinin bulunduğunu göstermektedir.

54-56. Öğüt ve uyarı olduğu belirtilen şey Kur'an âyetleridir. 55. âyette samimiyet ve iyi niyetle öğüt almak, gerçeği bulmak isteyenlerin, aradıklarını Kur'an'da bulacakları bildirilmiştir. Kuşkusuz her şey Allah'ın dilemesine, izin ve imkân vermesine bağlıdır. Ama Allah iyilik dileyen için iyiliği, kötülük dileyen için de kötülüğü murat edip yaratmaktadır, uyguladığı kural budur.

Âyetler uyarıcı olarak Kur'an'ın gönderildiğini ifade ettiği gibi başka kitap gönderilmeyeceğine, dünya ve âhiret mutluluğu için Kur'an'ın yeterli olduğuna da işaret etmektedir.

75 (31)

Kıyâmet Sûresi

Mekke, 40

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş beşinci, iniş sırasına göre otuz birinci sûredir. Karia sûresinden sonra, Hümeze sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

İlk âyetinde geçen "kıyâmet" kelimesi sûreye ad olmuştur. Ayrıca "Lâ uksimü" adıyla da anılmaktadır (İbn Âşûr, XXIX, 336).

Konusu

Allah'ın insanları yeniden diriltmeye muktedir olduğunu bildiren âyetlerle başlayan sûrede ağırlıklı olarak kıyamet koparken evrende meydana gelecek olaylar, ölmek üzere olan insanın halleri, öldükten sonra dirilme ve hesap konuları ile inkârcıların âhirette karşılaşacağı zorluklar, mutlu ve mutsuz insanların halleri ele alınmaktadır. Sûrede ayrıca vahiy esnasında Hz. Peygamber'in Cebrâil'den aldığı vahyi hâfızasına yerleştirmek için gösterdiği gayret, Allah Teâlâ'nın bu konudaki uyarıları ve âhiretin varlığını ispatlayan deliller üzerinde durulmuştur.

1 – 15

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ﴿١﴾ وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾ اَيَحْسَبُ
الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُۜ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِر۪ينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾
بَلْ يُر۪يدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُۚ ﴿٥﴾ يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِۜ ﴿٦﴾ فَاِذَا بَرِقَ
الْبَصَرُۙ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُۙ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُۙ ﴿٩﴾ يَقُولُ
الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّۚ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَۚ ﴿١١﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ
الْمُسْتَقَرُّۜ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَۜ ﴿١٣﴾ بَلِ الْاِنْسَانُ
عَلٰى نَفْسِه۪ بَص۪يرَةٌۙ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذ۪يرَهُۜ ﴿١٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Sandıkları gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim! **2.** Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim! **3.** İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor? **4.** Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter. **5.** Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur. **6.** "Kıyamet günü ne zamanmış?" diye soruyor. **7-9.** Göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman; **10.** İşte o gün insan "Kaçacak yer var mı?" diyecektir. **11.** Hayır, sığınacak bir yer yoktur! **12.** O gün varıp durulacak yer sadece rabbinin huzurudur. **13.** O gün insana yaptığı ve yapmadığı

her şey hakkında bilgi verilecektir. **14-15.** Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır.

Tefsiri

1-2. Yüce Allah'ın Kur'an'da herhangi bir konuyu yemin ederek zikretmesi o konunun ve üstüne yemin edilen şeyin önemine işaret eder. Burada da korkunç manzaralarla dolu kıyamet gününe ve kendini kınayan, sorgulayan nefse dikkat çekilmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'de kıyametin geleceğinden kuşku duyulmaması gerektiğini belirten ve kıyametle ilgili durumları açıklayan pek çok âyet vardır. Müslüman için önemli olan kıyametin ne zaman kopacağını, dolayısıyla âhiret hayatının ne zaman başlayacağını bilmek değil, kıyametin kopmasıyla başlayacak olan ebedî hayata inanmak ve ona gerektiği şekilde hazırlanmaktır. İslâm inancına göre sûra ilk üflendiğinde bütün canlılar ölecek; kabir hayatı veya berzah denilen ve ölümle kıyametin kopması arasındaki dönemi kapsayan sürecin dolması ve kıyametin kopmasından bir süre sonra sûra ikinci defa üflenince, insanlar yeniden diriltilerek yattıkları yerlerden kalkıp mahşerde toplanacaklardır. Arkasından hesaba çekilip yargılanma, amel defterlerinin ortaya konması, mîzan yani iyilik ve kötülüklerin tartılması, değerlendirilmesi gibi âhiret halleri denilen aşamalar gerçekleştikten sonra cennetlikler ve cehennemlikler belli olacak, sırat köprüsünden geçebilenler cennete kavuşurken geçemeyenler cehennemi boylayacaklardır.

Sözlükte *nefs* (nefis), "bir şeyin kendisi ve hakikati, benlik, can, ruh, kalp, insandaki mânevî güç, kan" gibi anlamlara gelmektedir, Kur'an-ı Kerîm'de nefis, insanı, insanın şahsını, varlık bütünlüğünü, kişiliğini ifade eder (meselâ bk. Bakara 2/233; Âl-i İmrân 3/25, 30; En'âm 6/70, 151). Ancak zamanla İslâm düşüncesinde "nefis" kelimesi daha özel olarak iki anlamda kullanılmıştır: **1.** Nefis, insandaki istekler, arzular, güdüler, dürtüler ve duygular bütünüdür. Uygun eğitim almamış insanda ortaya çıkan kötü huy ve özellikler buradan kaynaklanır. **2.** İnsanın hakikati ve kendisi. Gazzâlî, bu anlamda nefsin kalp, ruh ve akılla eş anlamlı olduğunu belirtir (*İhyâ*, III, 3-5).

İnsan nefsi iki temel özelliğe sahiptir: **a)** Nefis dinamiktir, kendi kendisini dengeleyici bir sistemdir ve onda zıt eğilimlerin meydana getirdiği psikolojik bir gerginlik ortamı vardır. Bu gerginlikler davranışlarda güdüleyici bir sistem olarak rol oynarlar. Kur'an'da muhtelif âyetlerde nefsin bu özelliğine işaret edilmektedir (meselâ bk. Şems 91/7-10; Tîn 95/4). **b)** Nefiste gelişme ve olgunlaşma gücü vardır. İlkel haliyle nefis, içgüdüsel isteklerin baskın olduğu, dolayısıyla ahlâkî ölçülere uyum sağlamakta zorlandığı için kötülüğe yatkındır. Bu özellikteki nefis derecesine nefs-i emmâre denilir (nefis hakkında bk. Nisâ 4/1). Mutasavvıflar, nefsin mertebelerini ve hallerini şu şekilde açıklamışlardır: **1.** Nefs-i emmâre: Şeytana uyarak şehevî (bedensel, biyolojik) isteklerin, makam ve mevki sahibi olma gibi tutkuların karşılanmasını emreden ve kalbi süflî yönlere çeken kuvvet demektir. **2.** Nefs-i levvâme: Bayağı eğilim ve arzulara karşı mücadele eden, işlediği günahlardan dolayı üzülüp kendini kınayan, yargılayan ve düzeltmeye çalışan nefis basamağıdır. **3.** Nefs-i mülhime: Hayır ve şerri idrak edebilme melekesine sahip olan nefistir. **4.** Nefs-i mutmainne: İman nuruyla tam aydınlanmış, kötü sıfatlardan kurtulup yüce ahlâk ile bezenmiş olan nefistir. Bu dereceye ulaşan nefsin sıkıntı ve gerilimleri son bulmuştur. Bu nefis hem Allah ile hem kullarla hem de kendisiyle barışık olduğu için huzur ve tatmin içerisindedir. **5.** Nefs-i zekiyye: Nefsi kirletecek inkâr, cehalet, kötü hisler, yanlış inançlar ve kötü huylardan temizlenmiş; iman, ilim, irfan, iyi hisler, güzel huy ve ilâhî ahlâk gibi takva özellikleriyle terbiye edilmiş nefis demektir. **6.** Nefs-i râziye: Kendisi ve başkaları hakkında Allah'ın hayır veya şer olarak takdir ettiği hükümlere tereddütsüz rıza gösterip teslim olan nefsin makamıdır. **7.** Nefs-i marziyye: Allah ile kul arasında karşılıklı rıza ilişkisinin kurulduğu, kulun Allah'tan, Allah'ın da kuldan razı olduğu makamdır. **8.** Nefs-i kâmile: Kişinin ahlâk ve marifette kemale ererek irşad mevkiine yükseldiği makamdır (Konu hakkında bk. Süleyman Uludağ, "Nefis" *DİA*, XXXII, 526-529; Hayati Hökelekli *İFAV Ans.*, III, 464-466).

3-4. Kur'an'da çeşitli vesilelerle bildirildiğine göre putperest Araplar, insanların öldükten ve bedenleri çürüyüp toprak haline geldikten sonra yeniden diriltilmesini imkânsız görüyor, Hz. Peygamber'e bunun nasıl

olacağını soruyorlardı; fakat aslında gayeleri gerçeği öğrenmek değil, alay ve inkâr etmek olduğu için aldıkları cevaplar üzerinde düşünmüyor, söylenene inanmıyorlardı. Âyetler hem onların bu tutumunu kınamakta hem de ölümden sonra dirilmenin gerçekleşeceğini kesin ve ince bir üslûpla ifade etmektedir.

4. âyetin metnindeki *tesviye* kavramı, "yaratılış sürecinde insana bedensel özelliklerinin tam olarak verilmesi" anlamında başka âyetlerde de geçmektedir (bk. İnfitâr 82/7; A'lâ 87/2). Bu kullanım dikkate alındığında konumuz olan âyette tesviye kavramının, parmak kemiklerinin bir araya getirilmesi yanında parmaklara bütün özelliklerinin yeniden eksiksiz verileceğini de ifade ettiği düşünülebilir. Bilindiği gibi her bir insanın avuç içinde ve parmak uçlarında bulunan çizgiler, onun bir tür kişilik şifresi olup başka hiçbir insanda bulunmayan, yalnız ona ait olan bir kompozisyonda yaratılmıştır. Muhtemelen âyette yeniden yaratılmanın bu inceliğine de işaret etmek için özellikle parmakların yaratılışı zikredilmiştir. Ayrıca âyette, edebî bir sanat olarak parmaklar zikredilmiş, fakat bedenin tamamı kastedilmiştir.

5-6. "Günah" diye çevirdiğimiz *fücûr* kelimesinin "haktan sapma" anlamına geldiğini, bu sapmanın sözle de eylemle de olabileceğini belirten Şevkânî, âyetle ilgili açıklamaları şöyle özetler: İnsanoğlu bugünüyle yarınıyla her zaman günah işlemeyi öne alır; günahı peşin işler, tövbeyi tehir eder. İbnü'l-Enbârî'nin yorumuna göre insan, yaşadığı sürece hep günah işlemek ister, işlediği günahtan dönmek, günahkârlığı terketmek gibi bir niyet taşımaz. Mücâhid, Hasan-ı Basrî, İkrime, Süddî ve Saîd b. Cübeyr de âyeti şöyle açıklamışlardır: "İnsan ölünceye kadar hep tövbe edeceğini söyler durur; sonuçta en kötü hallerini yaşarken ölüm onu yakalar." Dahhâk'e göre insanın bu haline "emel" denir; yani o, "Daha yaşayacağım, dünyadan nasibimi alacağım" der, ölümü hiç hatırına getirmez (bk. V, 388).

Âyetteki *fücûr* kelimesine "inkâr" anlamı verenler de olmuştur. Buna göre âyetin mânası şöyledir: "Fakat insan önündekini (kıyameti) inkâr etmek istiyor." Devamındaki âyette kıyamet gününün ne zaman geleceğine dair sorulan sorunun bu mânayı desteklediği düşünülebilir.

7-10. 6. ayette inkârcılar "Kıyamet günü ne zamanmış?" şeklindeki sorularında ciddi olmadıkları için verilen cevapta kıyamet gününün zamanına ilişkin açıklama yapmak yerine oldukça kısa fakat son derece edebî ve etkileyici ifadelerle o gün meydana gelecek olaylar anlatılarak muhatapların uyarılması amaçlanmıştır. Çünkü insan için asıl önem taşıyan şey, kıyametin ne zaman kopacağını bilmek değil, onun kopmasıyla başına nelerin gelebileceğini iyice anlayıp ebedî hayata gerektiği şekilde hazırlanmaktır. 7. âyette geçen "göz dehşetle açıldığı" şeklindeki ifade mecazî bir anlatım olup ansızın meydana gelecek olan kıyamet gününün şiddetinden dolayı insanın içine düşeceği şaşkınlık, korku, dehşet gibi psikolojik hallere işaret eder.

Müfessirler kıyamet sırasında ayın tutulması olayını, normal zamandaki ay tutulmasının da ötesinde, "ayın ışığının veya kendisinin tamamen yok olması" (Râzî, XXX, 220; Zemahşerî, IV, 191) yahut "ayın parlaklığını kaybedip sönükleşmesi, ışığın cılızlaşması" şeklinde tefsir etmişlerdir (Elmalılı, VIII, 5477). Güneşle ayın birleştirilmesini, "her ikisinin de ışığının giderilmesi" veya "güneş ile ayın birleşerek tek kütle haline gelmesi, bir araya getirilmesi" şeklinde yorumlamışlar, "güneş dürüldüğü zaman" (Tekvîr, 81/1) meâlindeki âyeti de buna delil getirmişlerdir. Bu dehşet verici manzaralar karşısında insanın kaçacak yer aramasının sebebi, onun yaşadığı korku ve dehşet hali olabileceği gibi, Allah'ın huzurunda mahcubiyet duyması veya cehennemde yanmaktan korkması da olabilir.

11-15. Yüce Allah Hz. Peygamber'in şahsında insanlığa hitap ederek kıyamet koptuğu gün artık Allah'ın huzurundan başka kaçıp sığınılacak, varıp durulacak bir yerin bulunmadığını haber vermektedir. O gün herkes Allah'ın huzurunda toplanacak ve dünyada yapıp ettikleri ve yapması gerektiği halde yapmadıkları iyi ve kötü ne varsa hepsi ona haber verilecektir. Bununla birlikte insan görünüşte cezadan kurtulmak için çeşitli mazeretler ileri sürse de 15. âyetin bildirdiğine göre, gerçekte kendisi hakkında yine kendisi tanıklık edecek, gerçeği gizlemesi mümkün olmayacaktır. İsrâ sûresinin 14. âyetinde de bazı müfessirler, insanın kendisi hakkında tanıklık etmesini, organlarının şahitlik yapması (bk. Nûr 24/24; Yâsîn 36/65) olarak açıklamışlardır.

16 – 30

لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ ﴿١٦﴾ اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ ﴿١٧﴾
فَاِذَا قَرَاْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾ كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ
الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾
اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ اَنْ يُفْعَلَ
بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾ كَلَّا اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾
وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾ وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾
اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

Meâli

16. Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. **17.** Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. **18.** O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. **19.** Sonra onu anlatmak elbette bize aittir. **20.** Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, **21.** Âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz. **22-23.** Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak, **24-25.** Bir kısım yüzler ise o gün belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır. **26.** Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında; **27.** "Yok mu bir şifacı?" dendiğinde; **28.** (Hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında; **29.** Ve bacaklar birbirine dolaştığında; **30.** İşte o gün sevkedilen yer sadece rabbinin huzurudur.

Tefsiri

16-19. Hz. Peygamber, gelen vahyi hemen hâfızasına yerleştirmek için tamamlanmasını beklemeden diliyle tekrarlıyordu. Allah Teâlâ bu âyetleri indirerek ona vahiy geldiğinde nasıl davranması gerektiğini öğretmiştir (bk. Taberî, XXIX, 116-119; Buhârî, "Tefsîr", Sûre, 75, 2). Bu âyetlerde yüce Allah üç şeyi kendi üzerine aldığını bildirmiştir: **1.** Vahyi hafızalarda ve yazılı olarak toplayıp Resûlullah'ın unutmamasını sağlamak (bu hususta ayrıca bk. A'lâ 87/6); **2.** Vahyi Hz. Peygamber'in okumasını sağlamak; **3.** Vahyi açıklamak. Ayrıca 19. âyette vahiy kendisine okunduğunda Hz. Peygamber'in susarak onu dinlemesi emredilmiş, o da böyle yapmıştır (Buhârî, "Tefsîr", 75; Müslim, "Salât", 148). Allah Teâlâ "biz onu okuduğumuz zaman" buyurarak okuma fiilini kendisine isnat etmiştir; başka âyetlerde onu vahiy meleğinin (Cebrâil) Hz. Peygamber'in kalbine indirdiği bildirilmektedir (meselâ bk. Bakara 2/97; Nahl 16/102; Şuarâ 26/193). Bu âyetler arasında çelişki yoktur. İlâhî vahyin Cebrâil aracılığı ile Hz. Peygamber'in zihnine yerleştirilmesi de bir okumadır. Sonuçta kelâmın sahibi O'dur. Söz/Kur'an O'nun sözüdür; okutan O'dur; şu halde gerçekte okuyan da O'dur. (vahyin geliş şekilleri hakkında bilgi için bk. "Tefsire Giriş" bölümü, "I. Kur'an-ı Kerîm A) Tanımı ve özellikleri, 2. Vahiy" başlığı).

20-25. Hz. Peygamber'in vahyi alışıyla ilgili özel olarak kendisine hitap eden ara cümlelerden sonra bu âyetlerde insanlığa yönelik genel bir hitapla tekrar başa dönülerek müşriklerin öldükten sonra dirilme olmayacağına dair iddiaları reddedilmekte, bu konuda geçerli mazeretlerinin bulunmadığı, fakat dünya zevk ve lezzetlerine düşkünlüklerinden dolayı âhiret hayatını reddettikleri ve bu sebeple kınandıkları anlaşılmaktadır. İnsanların kınanmasının sebebi dünya nimetlerini sevmeleri değil, bu yüzden âhireti terketmeleridir. Çünkü dünya nimetleri insanlar için yaratılmıştır (krş. A'râf 7/31-33).

22. âyette geçen "o gün"den maksat kıyamet günüdür. İnsanların kaçacak yer aradığı o günde dünyada iman edip iyi işler yapanların gönülleri sevinçli, mutlu, yüzleri ise güzel ve aydınlık olacaktır. 23. âyette "Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır" diye çevirdiğimiz cümleyi Ehl-i sünnet kelâmcıları "Müminler âhirette Allah'a bakarlar, O'nu

görürler" şeklinde anlamışlardır. Hz. Peygamber'in de ashabına, dolunayı gördükleri gibi Allah'ı göreceklerini haber verdiği rivayet edilmiştir (Buhârî, "Tevhîd", 24). Tenzih ilkesinden hareket eden Mu'tezile âlimleri ise Allah'ın dünyada da âhirette de görülemeyeceğini savunmuşlardır. Onlar "Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır" meâlindeki cümleyi, –âyette geçen "nâzıra" kelimesinin kökünde "bekleme" anlamının da bulunmasından dolayı– "Rablerinin sevabını beklerler, ümit ederler" şeklinde tevil etmişlerdir (bk. Zemahşerî, IV, 192; Râzî, XXX, 226-229).

Ancak konumuz olan âyette müminlerin cennette Allah'ı görecekleri açıkça ifade edilmektedir; bu görmenin mahiyeti ise bizim bilgi ve kavrama imkânlarımızı aşmaktadır. Müminlerin cennetteki görme yetileri de, "görme"nin nasıllığı ve niteliği de bu dünyadakinden farklı olacaktır. Kısacası müminler, cennette Allah'ı "nicelik ve nitelik ölçülerinin dışında" (bilâ kemmin velâ keyfin) görecekler ve bu görme bütün cennet nimetlerini gölgede bırakacak derecede yüce bir mutluluk verecektir (Ayrıca bk. A'râf 7/143).

Dünyada gerçekleri inkâr eden ve kötü işler yapan kâfirlerin ise yüzleri sararıp solacak, gönülleri mutsuz olacaktır. Çünkü büyük bir korku içinde "belleri kıracak" sözüyle tanımlanan bir musibetin gelmesini beklemektedirler (Şevkânî, V, 391). 25. âyette "bel kemiklerini kıran" diye çevirdiğimiz *fâkıra* kelimesi mecazi anlamda büyük musibet ve felâketler için kullanılmıştır (Elmalılı, VIII, 5483).

26-30. Can boğaza gelip de hasta ölmek üzere olduğunda çevresindekiler, "Bunu ölümden kurtaracak bir şifacı yok mu?" diye sorarak son bir çarenin bulunup bulunmadığını araştırırlar. Bir yoruma göre de ölüm meleği, "Bunun ruhunu rahmet melekleri mi yoksa azap melekleri mi götürecektir?" diye sorarlar. Bu telâş arasında ölmek üzere olan kişi artık yakınlarından ve dünya hayatından ayrılma zamanının geldiğini anlar; ecel geldiğinde can çıkıp gider. "Bacaklar birbirine dolaşır" ifadesi, "Artık ölen kişinin dünya ile ilgisi kesilmiş, âhiret hayatına, ilâhî huzura yönelmiştir" şeklinde açıklanmıştır. Bundan sonra kendi iradesiyle hareket etme imkânı yoktur. Allah katında durumu dünyada yaptıklarına göre değerlendirilir; müminlerden ise cennete, inkârcılardan ise cehenneme gönderilir.

31 – 40

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰىۙ ﴿٣١﴾ وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ
اِلٰٓى اَهْلِه۪ يَتَمَطّٰىۜ ﴿٣٣﴾ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰىۙ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰىۜ ﴿٣٥﴾
اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًىۜ ﴿٣٦﴾ اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰىۙ ﴿٣٧﴾
ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰىۙ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۜ ﴿٣٩﴾
اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

Meâli

31. Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı. **32.** Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti. **33.** Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti. **34.** (Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! **35.** Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor! **36.** İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır? **37.** O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) değil miydi? **38.** Sonra o, alaktan (asılıp tutunan zigottan) olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş; **39.** Ondan iki eşi, erkek ve dişiyi yaratmıştır. **40.** Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi?

Tefsiri

31-40. Özellikle Allah'ın, kendi varlık ve birliği ile kıyamet ve âhiretin kesinliği hakkında bunca açıklamalar yapmasına, kanıtlar ortaya koymasına, ayrıca inkâr edenleri ne büyük azabın ve acıların beklediğini haber vermesine rağmen hâlâ gerçeği kabul etmemekte, Kur'an'ı ve peygamberi tasdik etmemekte direnen, Allah'a kulluğunu arzetmekten kaçınan inkârcı tutum eleştirilmekte, kurtarıcı ilâhî hakikatleri ısrarla reddeden

bu nasipsizlerin daha da kabalaşan, küstahlaşan davranışlarından ibretlik örnekler verilmektedir. O inkârcı tip, vahyi onaylamaya, Allah'a kulluk etmeye yanaşmaz; hakkı, hak davetçisini inatla yalanlamaya kalkışır; ilgi gösterip kulağını ve zihnini söylenenlere açacağı, insafla değerlendireceği yerde, kör bir taassupla gerçeğe sırtını döner, kulağını tıkar, kalbini kilitler. Sûre bu inkârcılara, kendi türünün yaratılış sürecini ve bu muhteşem olayı gerçekleştiren yüce gücü hatırlattıktan sonra bir soru ifadesiyle, bu gücün ölüleri de dirilteceğini bildiren uyarı âyetiyle sona ermektedir.

76 (98)

İnsan Sûresi

Medine, 31

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş altıncı, iniş sırasına göre doksan sekizinci sûre olup müfessirlerin çoğunluğu sûrenin tamamının Medine'de indiğini söylemişlerdir. İbn Âşûr ise Medine'de Rahmân sûresinden sonra, Talâk sûresinden önce indiğine dair rivayeti vermekle birlikte üslûp ve içeriğini dikkate alarak sûrenin Mekke'de indiğini söyleyen rivayetleri tercih eder. Bir kısmının Mekke'de bir kısmının Medine'de indiğine dair rivayet de vardır (Şevkânî, V, 397; İbn Âşûr, XXIX, 370).

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen "insan" kelimesinden almıştır. Tefsirlerde yaygın olarak bu isim geçmekle birlikte sûre, ilk kelimelerinden dolayı "Hel etâ alel-insâni" şeklinde (Buhârî, "Tefsîr", 76); kezâ 1. âyette geçen "Dehr", 2. âyette geçen "Emşâc" ve 5. âyette geçen "Ebrâr" isimleriyle de anılmaktadır (İbn Âşûr, XXIX, 369).

Konusu

Sûrede insanın yaratılış aşamaları, yükümlülükleri, âhirette insanlar için hazırlanmış olan nimetler ve cezalar, bunlarla karşılaşacak insanların cennet ve cehennem hayatları çok canlı ve çarpıcı bir üslûpla anlatılmakta; ayrıca Kur'an'ın Allah katından indirildiği, bir öğüt ve nasihat olduğu bildirilmekte, insanın hür ve sorumlu olması ile Allah'ın

irade ve yaratma sıfatları arasındaki ince ve dengeli ilişkiye dikkat çekilmektedir.

1 – 22

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا ﴿١﴾ اِنَّا
خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا
بَصِيرًا ﴿٢﴾ اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾ اِنَّا
اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا۬ وَاَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾ اِنَّ الْاَبْرَارَ
يَشْرَبُونَ مِنْ كَاْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ
اللّٰهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾ يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ
مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَاَسِيرًا ﴿٨﴾
اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾
اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾ فَوَقٰيهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ
الْيَوْمِ وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾ وَجَزٰيهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾

مُتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾
وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾ وَيُطَافُ
عَلَيْهِمْ بِاٰنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَاَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا۠ ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَا۟ مِنْ فِضَّةٍ
قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾ وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَاْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾
عَيْنًا فِيهَا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ
اِذَا رَاَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾ وَاِذَا رَاَيْتَ ثَمَّ رَاَيْتَ نَعِيمًا
وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَاِسْتَبْرَقٌ
وَحُلُّوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ اِنَّ هٰذَا
كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. **2.** Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işitir ve görür kıldık. **3.** Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör. **4.** Ama biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. **5.** İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler; **6.** Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler. **7.** Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. **8.** Onlar, kendileri (yemek) istedikleri

halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. **9.** (Ve şöyle derler:) "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. **10.** Biz, asık suratlı çetin bir günde rabbimizden korkarız." **11.** Bu yüzden Allah onları o günün dehşetinden korur; yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir. **12.** Sabretmelerine karşılık onları cennetle ve ipekli giysilerle ödüllendirir. **13.** Orada koltuklara kurulurlar. Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk. **14.** Ağaçların gölgesi hemen üzerlerinde, meyveleri emirlerine âmâde kılınmış. **15-16.** Her birinin etrafında gümüş kaplar, billûr kadehler, gümüş beyazlığında şeffaf kupalar dolaştırılır; ölçülerini de isteklerine göre belirlerler. **17.** Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımlı dolu bir kadeh sunulur. **18.** Oradaki selsebil denilen bir pınardan. **19.** Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur. Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın. **20.** Orada etrafa göz gezdirdiğinde benzersiz nimetler ve muhteşem bir saltanat görürsün. **21.** Oradakilerin üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir, rableri onlara tertemiz bir içecek verir; **22.** (Onlara şöyle denecektir:) "Bunlar sizin ödülünüzdür, çabanız boşa gitmemiştir."

Tefsiri

1-2. *İnsan* kelimesi, "beşer, insan topluluğu" anlamına gelen *ins* kökünden türetilmiş olup akıl ve fikir sahibi, konuşarak anlaşan sosyal bir varlık türünü ifade eder (Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, "ins" md.). Kur'an'da altmış beş yerde insan, on sekiz yerde ins, bir yerde de insî (insanın her bir ferdi) geçmekte, bir âyette "enâsî", 230 yerde *nâs* şeklinde çoğul olarak yer almaktadır. İlgili âyetlerin çokluğundan da anlaşıldığı üzere Kur'an'da insan çeşitli yönleriyle ele alınmış; onun nasıl yaratıldığı, mahiyeti ve yaratılış amacı anlatılmıştır (meselâ bk. Nisâ 4/1; Hac 22/5; Mü'minûn 23/12-15; Kıyâmet 75/37; ayrıca bk. İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA*, XXII, 320-323).

Kıyâmet sûresinin son âyetlerinin devamı mahiyetindeki bu âyetlerde öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden insana, onun varlık alanına çıkmazdan önceki hiçliği, aslı ve yaratılış aşamaları hatırlatılarak bundan ibret alması ve ders çıkarması istenmiştir. İlk âyetteki *hîn* kelimesi "sınırlı

bir zaman, bir süre" anlamına gelir; *dehr* ise "bir vakitle sınırlanmamış mutlak zaman" demektir (Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, "hyn" ve "dhr" md.). Elmalılı âyetin bu kısmını şöyle açıklar: "Hîn", mutlak ve bütün zamanı değil, zamandan, az veya çok bir müddeti, vakit gibi az veya çok bir cüzü ifade eder. Burada "dehr"in başlangıcı olan âlemin yaratılışı ile insanın yaratılışı noktalarıyla sınırlıdır. Hîn kelimesinin nekre (belirsiz) olması ise haddi zatında sınırlı olmakla beraber, insana nazaran miktarının meçhul olduğuna işarettir. Yani, şu muhakkak ki, insan cinsi âlemin yaratılışından hayli müddet sonra yaratılmıştır. Âlemin yaratılışı ile başlayan "dehr"den, insan cinsinin yaratılmasına kadar sizin için meçhul, ama yine de bu iki nokta ile sınırlı bir müddet cereyan etmiş, insana doğru gelmiştir. Öyle ki, o müddet zarfında insan, anılır, bu nam ile tanınır bir şey olmamıştır (IX, 5492-5493).

Diğer yönden her bir insan, var olmazdan önce bir hiçtir; sonra babasında bir sperm ve anasında bir yumurtadır. Daha sonra bu ikisinin birleşmesiyle ana rahminde bir embriyo haline gelmektedir. Nitekim 2. âyette insanın "katışık bir nutfe"den yani ana rahminde döllenmiş yumurtadan yaratıldığı ifade buyurulmuştur. Kendisine görme, işitme gibi organlar da lutfedilen bu varlık artık yükümlülüklere muhatap ve imtihana tâbi tutulabilecek bir kıvama gelmiş olmaktadır (insanın yaratılış aşamaları hakkında bilgi için bk. Hac 22/5; Mü'minûn 23/12-15; Kıyâmet 75/37).

3. "Doğru yolu gösterdik" ifadesinden ne kastedildiği müfessirlerce farklı şekillerde açıklanmıştır: **a)** Biz insana hidâyet ve dalâlet, hayır ve şer yollarını açıklayarak gideceği yolu gösterdik. Nitekim Beled sûresinin 10. âyetinde, "Biz ona iki yolu göstermedik mi?" buyurulmuştur; **b)** Mutluluk ve mutsuzluk yollarını açıkladık; **c)** Kâr ve zararını anlayacak yetenekte yarattık. Allah Teâlâ insanı akıllı, iradeli ve iyiyi kötüden ayırma kabiliyetine sahip değerli bir varlık olarak yaratmış; görevlendirdiği peygamberler ve indirdiği vahiyle ona doğru yolu göstermiş, aynı zamanda kendisine irade ve seçme hürriyeti vermiştir. Artık Allah'ın gösterdiği doğru yola girip şükredici olmak veya şeytana ve nefse uyarak Allah'ın verdiği imkân ve kabiliyetleri kötü kullanıp nankör olmak insanın kendi elindedir (krş. İsrâ 17/18-19; Kehf 18/29).

4-6. İyilerin âhirette elde edecekleri ödüller, sayesinde mutlu olacakları nimetler, dünya diliyle temsilî olarak anlatılmaktadır.

7-10. "Verdikleri söz" diye çevirdiğimiz 7. âyetteki *nezr* (nezir) kelimesi, "insanın yerine getirmeyi kendisine borç kıldığı, vaad ettiği her türlü iş" demektir (Taberî, XXIX, 129); terim olarak nezir, "dinen mükellef tutulmadığı halde kişinin kendi vaadiyle üzerine vacip kıldığı ibadet ve iyilik" anlamına gelir. Kelimenin âyetteki mânası konusunda iki farklı yorum yapılmıştır. Bir yoruma göre buradaki nezir, genel olarak Allah'ın insanlara yüklediği bütün vecîbeleri ifade eder. Bu durumda âyetin ilgili kısmının anlamı şöyle olur. "Onlar Allah'ın kendilerine yüklediği bütün vecîbeleri yerine getirirler; buyruklarına uyar, yasakladıklarından kaçınırlar." İkinci bir yoruma göre bu âyetteki nezir de yukarıda belirtilen terim anlamında kullanılmıştır. Bu yoruma göre ise âyeti şöyle anlamak gerekir: "Onlar, bir iyilik yapmayı adadıkları, gönüllü olarak ibadet etmeye niyetlenip karar verdikleri takdirde bunu mutlaka yerine getirirler."

Yüce Allah 5. âyette geçen iyilerin bazı özelliklerini 7-10. âyetlerde şöyle sıralamıştır: **a)** Allah rızası için bir şey yapmayı adadıklarında, yapmaya söz verdiklerinde onu yerine getirirler. Bu açıklama, Allah'ın, verilen bir sözün, adanan bir iyiliğin yerine getirilmesine ne kadar önem verdiğini anlatır; **b)** Dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar; kıyamet gününde Allah'ın huzurunda verecekleri hesabın korku ve kaygısını taşır, hayatlarını bunun verdiği sorumluluk bilinciyle düzenlerler. Böylece âyette kıyamet ve âhiret inancının, amelî hayatımız üzerindeki tesiri ve bu inancın kurtarıcı değeri ortaya konmaktadır; **c)** Gözden çıkardıklarını değil, sevdikleri ve yararlanabilecekleri nimetleri muhtaçlara verirler; yedirip içirmeyi, doyurmayı görev bilirler. Böylece âyet ferâgat ahlâkının, "öteki"ne karşı sorumluluk duygusunun en veciz tanımını ve bunun İslâm'daki önemini dile getirmiştir. 9. âyette, anılan müminlerin bu özverili davranışları, gösteriş veya herhangi bir menfaat hesabıyla, hatta bir teşekkür karşılığında değil, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yaptıkları bildirilmektedir. İfadenin akışına bakarak âyetteki "ceza" (karşılık) kelimesinin özellikle maddî karşılıkları, "şükür" kelimesinin de teşekkür gibi mânevî karşılıkları ifade ettiği düşünülebilir. Kısaca âyete göre en değerli iyilik, herhangi bir maddî veya mânevî karşılık, bir çıkar

elde etme düşüncesi taşımadan, hatta buyurulmamış olsa bile adamak, niyet edip karar vermek suretiyle kendi kendine ödev yükleme şeklinde belirlenip yapılan iyiliktir. Meşhur kutsî hadiste bildirildiğine göre (*Müsned*, VI, 256; Buhârî, "Rikāk", 38) bu şekilde gönüllü iyilik ve ibadet yapanların kalpleri, basiretleri ve yolları aydınlanır; inançları doğru, kararları isabetli, işleri hayırlı ve faydalı olur.

8. âyete "Onlar, Allah'ı sevdikleri ve O'nun rızası için yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler" şeklinde de mâna verilmiştir. Müfessirler bu âyette geçen *esîr* kelimesini mecazi anlamda yorumlayarak "şartların esiri" olan herkesin bu terimin kapsamına girdiğini söylemişlerdir. Buna göre hakiki anlamda savaş tutsakları galiplerin esiri olduğu gibi, meselâ köle efendisinin, borçlu alacaklının, mahkûm da onu hapseden gücün esiridir. Dolayısıyla şu veya bu şekilde esir olan müslüman yahut gayri müslim herkese yardım etmek gerekir (Taberî, XXIX, 130; Râzî, XXX, 245).

11-22. Allah Teâlâ yukarıdaki özellikleri taşıyan müminleri kıyamet gününün sıkıntılarından koruyacağını, onlara sevinç ve mutluluk dolu bir hayat nasip edeceğini ifade buyurduktan sonra, vereceği nimetleri açıklamıştır. Başka âyetlerde de kıyamet gününde bir kısım yüzlerin mutluluktan parıldayacağını bir kısım yüzlerin de sıkıntıdan sararıp solacaklarını haber vermiştir (Kıyâmet 75/22-24). Bu âyetlerin genelinden çıkan sonuca göre yüce Allah'ın müminlere ikram edeceği cennet, her türlü ihtiyacın karşılandığı, rahat ve huzur kaynağı imkânların bol bol bulunduğu bir yerdir. Orada canların çektiği, gözleri okşayan her türlü nimetin bulunduğu haber verilmiştir (bk. Zuhruf 43/71).

13. âyet müminlerin âhirette güneş ışınlarından kaynaklanan yakıcı sıcakla karşı karşıya kalmayacaklarını ifade eder. Âyetten cennetin kendine has bir nurla aydınlatılacağı, orada her şey mutedil olup sıkıntı verecek herhangi bir şeyin bulunmayacağı anlaşılmaktadır. 14. âyette belirtilen gölgelerin de cennetteki ağaçların gölgeleri olduğu belirtilir. 15-21. âyetlerde cennetliklerin içecekleri içkiler, sunucular ve hizmetçiler anlatılmakta; elbiseleri ve takıları tasvir edilmektedir. Müfessirler buradaki kâselerin gümüş ve billûrla tanıtılmasının ve diğer maddi tasvirlerin sadece bilinmeyeni bilinenle anlatmak, böylece muhatabın zihninde cennet nimetleriyle ilgili bir imaj, bir fikir oluşturmak ve sonuçta

bir arzu uyandırmak maksadıyla yapılmış bir benzetmeden ibaret olduğunu belirtirler. Bunların mahiyetleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Nitekim Abdullah b. Abbas, "Cennetteki nimetlerle dünyadakiler arasında isim benzerliğinden başka benzerlik yoktur" demiştir (Râzî, XXX, 249; ayrıca bk. Bakara 2/25).

23 – 31

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ
وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً
وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ
هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَحْنُ
خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾
إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا
تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾
يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

Meâli

23. Kur'an'ı sana biz, evet biz vahyederek indirdik. **24.** Öyleyse rabbinin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme. **25.** Sabah akşam rabbinin adını an. **26.** Gecenin bir

kısmında O'na secde et ve gece boyunca O'nu tesbih et. **27.** Şu insanlar, geçici dünyayı seviyorlar; ileride kendilerini bekleyen zor günü ise umursamıyorlar. **28.** Onları biz yarattık, yaratılışlarını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde yerlerine benzerlerini de getiririz. **29.** Şüphesiz ki bunlar birer öğüttür; artık dileyen rabbine bir yol tutar. **30.** Ancak Allah'ın (bir şeyi) dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. **31.** Allah dilediğini rahmetine dahil eder. Zalimlere gelince onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır.

Tefsiri

23-24. Allah Teâlâ önceki âyetlerde insanların dünyadaki inanç ve eylemlerinin değerine göre âhirette ulaşacakları sonuçları tasvir etmişti. Bu âyetler ise Hz. Peygamber'e vahyin değerini hatırlatıyor; Allah'ın hükümlerini yerine getirmede kararlı olup ibadet etmesini öğütlüyor. Sonuçta Resûl-i Ekrem, Allah'tan geldiğinden emin olduğu vahye mazhar olmasının kendisi için ne kadar büyük ve onur verici nimet olduğunu daha derinden kavrayacak; buna ek olarak Allah için yaptığı ibadetlerin de verdiği şevk ve dinamizmle inkârcıların haksız söz ve eylemleri karşısında kendisinin direnci ve kararlılığı da artacaktır. Nitekim tefsirlerde anlatıldığına göre Mekke'nin önde gelen müşrikleri Hz. Peygamber'den kendi dinlerine ve haksız düzenlerine karşı açtığı mücadeleyi durdurmasını istemişler; ona mal-mülk, mevki ve itibar gibi pek çok maddî ve manevî karşılıklar vaad etmişlerdi. Ama Resûlullah (s.a.) bunları elinin tersiyle itmiş, davasından asla vazgeçmeyeceğini bildirmiş ve onlara Fussılet sûresinin 1-3. âyetlerini okumakla yetinmiştir (bilgi için bk. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 82-83).

25-26. Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinde olduğu gibi burada da Hz. Peygamber'in yüce Allah'ı sabah akşam zikir ve tesbih etmekle, gece gündüz O'na ibadetle yükümlü olduğu bildirilmektedir. Bu ibadetlerle Hz. Peygamber'in Allah'a derin saygı ve bağlılığının, irade ve azminin daha da güçlendirilmesinin ve müşriklerin çirkin saldırılarına karşı direncinin arttırılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Râzî müfessirlerin bu âyetlerle ilgili görüşlerini üç maddede özetlemiştir:

a) Bu âyetlerde beş vakit namaz emredilmiştir. Zira onlara göre "rabbinin adını anmak"tan maksat namaz kılmaktır. "Sabah" diye çevrilen *bükra* kelimesi sabah namazının vaktini, "akşam" diye çevrilen *asîl* kelimesi ise öğle ve ikindi namazlarının vakitlerini ifade eder. "Gecenin bir kısmında O'na secde et" diye tercüme edilen cümleden maksat akşam ve yatsı namazları, gecenin uzun bir bölümünde kılınması emredilen namaz ise Resûlullah'a farz, ümmetine mendup olan teheccüd namazıdır.

b) "Sabah akşam rabbin adını anmak"tan maksat namaz değil, sözle Allah'ı tesbih etmek ve O'nun noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna inanmaktır. Bu da insanın gece gündüz bütün zamanlarda Allah'ı diliyle ve kalbiyle zikretmesi demektir (XXX, 259; ayrıca krş. Ahzâb, 33/41-42).

c) Allah'ı zikirden maksat bu söylenenlerin tamamıdır; farz olan beş vakit namaz, nâfile namazlarla dua ve istiğfarın hepsi bu zikre dahildir (İbn Âşûr, XXIX, 405 vd.).

Bize göre bu âyetlerde –beş vakit namaz da dahil olmak üzere– genel olarak ibadetin, özellikle gecenin belli vakitlerinde namaz kılmak, tesbih, dua, tövbe ve istiğfar gibi ibadet sayılan faaliyetlerde bulunmak suretiyle Allah'a kulluk, itaat ve bağlılık arzetmenin önemi üzerinde durulmuştur.

27-28. Yüce Allah burada, 24. âyette Hz. Peygamber'e, "Hiçbir günahkâra yahut nankörе boyun eğme" diye verdiği tâlimatın gerekçelerini açıklamıştır. Çünkü o günahkâr ve nankörler dünyayı âhirete tercih ederek geçici zevkler peşinde koşarlar, dehşetli olaylarla dolu kıyamet gününe inanmaz, ona aldırış etmez ve o gün için yapılması gereken hazırlığı ihmal ederler. 28. âyette de insanları yoktan yaratıp güçlü kuvvetli bir varlık haline getiren kudretin, dilemesi halinde kendisine karşı nankörlük ve günahkârlıkta ısrar eden bu tür toplulukları yok edip yerlerine başkalarını getirebileceği vurgulanmış; bu suretle müminlere olup biten hiçbir şeyin ilâhî bilgi ve irade dışında olmadığı hatırlatılarak inançlarını pekiştirmeleri, morallerini yüksek tutmaları telkin edilmiştir.

28. âyetin son cümlesi genellikle iki şekilde açıklanmıştır: **a)** "Dilediğimiz takdirde onların varlığına son verip, yerlerine bize saygıyla kulluk eden başka bir topluluk getiririz." **b)** "Eğer istersek onların

bedenlerini değiştirerek daha çirkin bir duruma getirebiliriz" (Şevkânî, V, 409). Müfessirler çoğunlukla birinci yorumu benimsemişlerdir.

29-31. Bu sûrede anlatılanların insanlar için uyarıcı öğütler olduğu ifade buyurulmuş, bunlardan ders çıkarıp Allah'a giden yolu seçmek ise insanların hür iradelerine bırakılmış; böylece insanın din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğuna, bu bakımdan hiç kimsenin bu yollardan birini seçmesi için baskı altında tutulamayacağına işaret edilmiştir. Bununla birlikte başka yerlerde olduğu gibi burada da kulun irade, tercih ve kararından söz edilirken Allah'ın iradesinin mutlaklığı da hatırlatılmış; böylece kulların, rableri karşısında da hür ve bağımsız oldukları gibi hem din hem de mantık bakımından saçma olan bir fikre kapılmaları engellenmek istenmiştir. Çünkü kullara tercih ve karar kabiliyetini veren de Allah'tır, bunu her an yaratarak devam ettiren de Allah'tır. Âyette kulun dilemesinin Allah'a nisbet edilmesinin anlamı budur. Hem ilgili âyet ve hadislerin bütünü hem de akıl, bir inanç ve davranışa mecbur kılınmış insanın ondan sorumlu tutulmayacağı sonucunu vermektedir. İlk bakışta farklı bir hüküm ve sonuç ifade eden âyet ve hadislerin bu genel ilke çerçevesinde anlaşılması ve yorumlanması gerekir. Buna göre Allah kullara dileme, tercihte bulunup karar verme imkânını bahşetmiştir; insanın sorumluluğunun temeli de budur. Allah'ın rızasına göre hareket etmeyi tercih edenler O'nun rahmetine ve cennetine nâil olurlar, aksi yolu tutanlar ise cehenneme giderler.

Son âyetteki "zalimler"den maksat inkârcılardır. Zulüm kavramı gerek burada gerekse başka birçok âyette, "doğru ve gerekli olandan sapmak; dolayısıyla yanlış, asılsız bir şeye inanmak, haksız bir iş yapmak" anlamında kullanılır ve genellikle inanç, ibadet ve ahlâkta hak yoldan sapmışlığı ifade eder. Sûrenin bütününde insanın yaratılışına değinildi; ona doğru ve yanlış yolun tanıtıldığı belirtildi; müminlerin ve inkârcıların davranış özelliklerinden söz edildi; amaç ise akıllı ve iyi niyetli insanın bütün bu aydınlatıcı açıklamalardan nasibini almasını sağlamaktır.

77 (33)

Mürselât Sûresi

Mekke, 50

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş yedinci, iniş sırasına göre otuz üçüncü sûredir. Hümeze sûresinden sonra, Kaf sûresinden önce Mekke'de inmiştir. 48. âyetinin Medine'de indiğine dair rivayet de vardır (Şevkânî, V, 411; İbn Âşûr, XXIX, 418).

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "gönderilenler" anlamına gelen *mürselât* kelimesinden almıştır. Mushaflar ve tefsirlerde yaygın olarak bu isimle anılmaktadır. Bazı tefsirlerde ve Buhârî'de ("Tefsîr", 77) sûre başındaki vav harfi ile birlikte "Ve'l-mürselât" şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıca "Ve'l-Mürselâti urfen" adıyla da anılmaktadır (bilgi için bk. İbn Âşûr, XXIX, 417-418).

Konusu

Sûrede ağırlıklı olarak Allah'ın varlığı, birliği, kudreti, melekler, kıyamet, öldükten sonra dirilme, âhiret hayatı ve orada müminler için hazırlanmış olan nimetler, suçlulara verilecek cezalar ve gayb âlemi gibi itikadî konular canlı ve eğitici bir üslûp içinde ele alınmaktadır.

1 – 28

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًاۙ ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًاۙ ﴿٣﴾
فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًاۙ ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًاۙ ﴿٥﴾ عُذْرًا اَوْ نُذْرًاۙ ﴿٦﴾
اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٧﴾ فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْۙ ﴿٨﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْۙ ﴿٩﴾
وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْۙ ﴿١٠﴾ وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْۜ ﴿١١﴾ لِاَيِّ يَوْمٍ اُجِّلَتْۜ ﴿١٢﴾
لِيَوْمِ الْفَصْلِۚ ﴿١٣﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِۜ ﴿١٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿١٥﴾ اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّل۪ينَۜ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِر۪ينَ ﴿١٧﴾ كَذٰلِكَ
نَفْعَلُ بِالْمُجْرِم۪ينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿١٩﴾ اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَٓاءٍ
مَه۪ينٍۙ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ ف۪ي قَرَارٍ مَك۪ينٍۙ ﴿٢١﴾ اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍۙ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَاۗ
فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٢٤﴾ اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ
كِفَاتًاۙ ﴿٢٥﴾ اَحْيَٓاءً وَاَمْوَاتًاۙ ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا ف۪يهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ
وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَٓاءً فُرَاتًاۜ ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٢٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere; **2.** Fırtına olup esenlere; **3.** Yaydıkça yayanlara; **4.** (Hak ile bâtılı) birbirinden iyice ayıranlara; **5-6.** Mazereti ortadan kaldırmak veya uyarmak için vahyi iletenlere; **7.** Ki size vaad olunan şey mutlaka gerçekleşecektir. **8.** Yıldızların ışığı söndürüldüğünde; **9.** Gök yarıldığında; **10.** Dağlar sökülüp savrulduğunda; **11.** Peygamberlere toplantı vakti bildirildiğinde; **12.** Bütün bunlar hangi güne ertelenmiştir? **13.** Ayırım gününe. **14.** Ayırım gününün ne olduğunu bilir misin? **15.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **16.** Öncekileri helâk etmedik mi? **17.** Arkadan gelenlere de onlara yaptığımızı yapacağız. **18.** İşte biz suçlulara böyle yaparız. **19.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **20.** Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı? **21-22.** O suyu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik. **23.** Ölçüleri biz koyduk; ne de güzel yapmışızdır! **24.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **25-26.** Biz yeryüzünü dirilere ve ölülere mekân yapmadık mı? **27.** Ayrıca yeryüzünde sabit yüce dağlar yarattık. Sizlere tatlı sular içirdik. **28.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!

Tefsiri

1-6. İlk üç âyette üzerlerine yemin edilerek muhatapların dikkatleri çekilen şeyler bazı tefsircilere göre rüzgâr, fırtına, bulut gibi tabiat olaylarıdır (bk. Zâriyât 51/1-4). Diğer tefsircilere göre ise daha sonraki üç âyette olduğu gibi bunlarla da Cebrâil, melekler, vahiy ve kitap kastedilmiştir.

Melekler vahyi getirirken rüzgârlar gibi esmişler, yeryüzünde Allah'ın dinini yaymışlar, getirdikleri vahiy sayesinde inkârcılık ve cehalet yüzünden ölü hale gelen ruhlar dirilmiş, hak ile bâtıl birbirinden ayrılmış, insanların tövbe edip arınmaları sağlanmıştır (Zemahşerî, IV, 202; bilgi için bk. Râzî, XXX, 264-268; İbn Âşûr, XXIX, 419-423; Ateş, X, 264-266).

7-15. Kıyametin kopması sırasında meydana gelecek kozmik çöküşü (meselâ bk. İbrâhim 14/18; Tâhâ 20/105; Müzzemmil 73/14) özetleyen

açıklamaların ardından 11-13. âyetler, Allah Teâlâ'nın peygamberlerle ümmetleri arasında dünyada yaşanmış olan olumlu veya olumsuz ilişki hakkındaki nihaî sorgu, yargı ve kararını vereceği zamanı ifade eder ki bu zaman da kıyamet ve âhiret günüdür. Nitekim başka bir âyette de Allah'ın o gün peygamberleri toplayıp onların tebliğ ve davetlerine insanların nasıl cevap verdiklerinin sorulacağı haber verilmiştir (Mâide 5/109). İşte "ayırım günü"nden maksat bu sorgu ve yargı günü yani peygamberlerle onları yalancılıkla itham edenlerin arasında hükmün verileceği ve hak ile bâtılın ayırt edileceği kıyametin kopmasıyla başlayacak olan âhiret günüdür. 14. âyetteki soru cümlesi, o günün, Allah bildirmedikçe hiç kimsenin mahiyetini bilemeyeceği, tasavvur edemeyeceği olağanüstülüklere sahne olacağını ima eder. 15. âyet ise kıyamet ve âhireti yalan sayanların başlarına gelecek olan felâketin büyüklüğüne dikkat çekiyor. Bu ifade kalıbı sûrede on defa geçmekte olup her defasında izlediği âyetlerle ilgili özel bir anlam içerir. İnkârcılar, yalan saydıkları her ilâhî bildirim sebebiyle ayrı ayrı cezalandırılacakları için bunlar hakkında aynı ifade kalıbı tekrar edilmiştir.

16-19. Buradaki soru, âyetlerin ilk muhatabı olan Mekke müşriklerinin, Allah'a isyanları yüzünden helâk edilen Âd, Semûd vb. kavimlerin kötü âkıbetlerinden az çok haberdar olduklarını gösterir. Buna rağmen kendileri de peygamberi yalancılıkla itham edip ona isyanda ısrar ederlerse öncekiler gibi cezalandırılacakları hatırlatılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'e isyanda direnen müşrikler Bedir Savaşı'yla başlayan kesin bir yok oluş sürecinden geçirilerek cezalandırılmışlardır (bk. Râzî, XXX, 272); âhiretteki cezaları da ayrıca verilecektir. 18. âyette "suçlular" diye çevirdiğimiz *mücrimîn* kelimesi Kur'an'da genellikle müşrikleri ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Âyetin bağlamından kelimenin burada da aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmakta; bu âyette hangi dönemde olursa olsun bütün "mücrimler"in, müşriklerin, inkârcı ve isyankârların aynı şekilde cezalandırılmalarının, yüce Allah'ın bir yasası olduğu hatırlatılmaktadır.

20-24. "Önemsenmeyen bir su"dan maksat sperm (bk. Kıyâmet 75/37), onun yerleştirildiği "sağlam yer" ana rahmi, "belli bir süre" ise hamilelik

dönemidir. Âyetlerde insanın hangi maddeden ve nasıl yaratıldığı açıklanarak Allah'ın neleri yapmaya, yaratmaya kadir olduğuna dair en dikkate değer örneklerden biri ortaya konmuş; böylece yeniden dirilmeyi inkâr edenlere bu inkârlarının temelsiz olduğu gösterilmiştir. 23. âyette insanın yaratılışındaki akıllara durgunluk veren inceliklere, mükemmel düzen ve uyuma, ölçüye ve sonuçta onu yaratan ilâhî ilim ve kudretin genişliğine dikkat çekilmiştir. Böylece insan iki yönden uyarılmaktadır: **a)** Allah insanı basit, bir sudan yani meniden yaratmış, ana rahminde onu çeşitli aşamalardan geçirerek, maddî ve mânevî kabiliyetlerle donatmış, sonuçta yeryüzünün en mükemmel varlığı haline getirmiştir. Ama insanoğlu nankörlük ederek kendisine paha biçilmez nimetleri lutfeden Allah'a isyan etmektedir. İşte bundan dolayı 18.âyetten başlamak üzere sûrede "O gün inkârcıların vay haline!" buyurularak insanlar uyarılmıştır. **b)** Âyetlere göre öldükten sonra dirilme olayı mutlaka gerçekleşecektir. Basit bir sudan böyle mükemmel insanı yaratıp meydana getiren yaratıcı kudret onu öldükten sonra diriltmeye de kadirdir.

25-28. Arzın, jeolojik yapısı, atmosferi, su kaynakları vb. imkânları sayesinde canlılar için uygun ortam ve şartlarda yaratılmış olduğuna, ölü beden kalıntılarının da arz içinde tutulduğuna dikkat çekilmekte, böylece dolaylı olarak bunun, aklını işletip ibret nazarıyla görenler için, yeniden dirilme olayından daha şaşırtıcı ve daha büyük bir olay olduğu ima edilmektedir (Şevkânî, V, 414).

29 – 50

انْطَلِقُوٓا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَۚ ﴿٢٩﴾ اِنْطَلِقُوٓا اِلٰى ظِلٍّ ذ۪ي ثَلٰثِ
شُعَبٍۙ ﴿٣٠﴾ لَا ظَل۪يلٍ وَلَا يُغْن۪ي مِنَ اللَّهَبِۜ ﴿٣١﴾ اِنَّهَا تَرْم۪ي بِشَرَرٍ
كَالْقَصْرِۚ ﴿٣٢﴾ كَاَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌۜ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٣٤﴾
هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَۙ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٣٧﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِۚ جَمَعْنَاكُمْ وَالْاَوَّل۪ينَ ﴿٣٨﴾
فَاِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَك۪يدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٤٠﴾
اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي ظِلَالٍ وَعُيُونٍۙ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَۜ ﴿٤٢﴾
كُلُوا وَاشْرَبُوا هَن۪يٓـًٔا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٤٥﴾ كُلُوا وَتَمَتَّعُوا
قَل۪يلًا اِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿٤٧﴾
وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ
﴿٤٩﴾ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

Meâli

29. Haydi yalan saydığınız azaba doğru ilerleyin! **30-31.** Korumayan, ateşe karşı da bir faydası dokunmayan üç parçalı bir gölgeye doğru yol alın. **32.** O, kütükler kadar kıvılcımlar fırlatır. **33.** Kocaman sarı halatlar gibi. **34.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **35.** Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar. **36.** Kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler. **37.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **38.** İşte bu, ayırım günüdür; sizi ve sizden öncekileri bir araya getirdik. **39.** Bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı! **40.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **41-42.** Şüphe yok ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında canlarının istediği çeşit çeşit meyveler arasında olacaklardır. **43.** (Kendilerine) "Yaptıklarınızın karşılığı olarak şimdi afiyetle yiyin için" denir.

44. İşte biz iyilik yapanları böyle ödüllendiririz. **45.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **46.** Siz de (dünyada) yiyin için, biraz daha faydalanın! Şüphe yok ki suça batmış durumdasınız! **47.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **48.** Onlara, "Allah'ın huzurunda eğilin!" denildiğinde eğilmiyorlar. **49.** Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! **50.** Artık bundan (Kur'an'dan) sonra hangi söze inanacaklar?

Tefsiri

29-34. O gün hesaplar görülüp herkesin gideceği yer belli olduktan sonra görevliler inkârcılara, dünyada yalan saymış oldukları cehenneme doğru yürümeleri için âyetlerde geçtiği gibi hitap edeceklerdir. Müfessirler "üç parçalı gölge"den maksadın cehennem yakıtlarının çıkardığı, üçe ayrılmış yoğun duman olduğunu söylemişlerdir (Taberî, XXIX, 146). Âyetlerde cehennemin fırlattığı kıvılcımların benzetildiği "kasr" kelimesinin farklı anlamları bulunmakla birlikte (bk. Râzî, XXX, 277; Şevkânî, V, 415-416) bunlar içinde cehennem tasvirine en uygun olanı "hurma kütüğü" olduğu için meâlde bu anlam tercih edilmiştir. Kıraat farkları dikkate alınarak 32 ve 33. âyetlere şöyle de mâna verilmiştir: "Cehennem, kütükler gibi kocaman kıvılcımlar fırlatır. Her bir kıvılcım birer sarı (kızgın) deve gibidir" (Şevkânî, V, 416).

35-37. Bu âyetlerde kıyamet ve mahşer gününde suçluların konuşmalarına ve mazeret göstermelerine izin verilmeyeceği bildirilirken başka âyetlerde onların konuşacakları ve tartışacakları belirtilmiştir (meselâ bk. En'âm 6/23; Zümer 39/31; Fussılet 41/21). Ancak bunu, âyetler arasında çelişki bulunduğu şeklinde yorumlamamak gerekir. Zira bu farklı âyetlerde âhiretin farklı sahneleri tasvir edilmektedir.

38-40. "Ayırım günü"nden maksat hakkın bâtıldan, haklının haksızdan, inananın inkâr edenden ayırt edileceği yargı günüdür. Allah o gün gerek Kur'an'ın hitap ettiği topluluğu ve sonraki nesilleri, gerekse Kur'an'ın inmesinden önce gelip geçmiş bütün insanları mahşerde toplayıp aralarında hükmünü verecektir (krş. Vâkıa 56/49-50). Bir yoruma göre "siz ve sizden öncekiler" ifadesiyle bilhassa Hz. Peygamber'in muhatapları

olan Arap müşrikleriyle önceki dönemlerin inkârcıları kastedilmiştir. Âyetin özellikle tehdit ve uyarı amacı taşıdığı dikkate alındığında bu yorum daha isabetli görülebilir. Nitekim 39. âyet de bu yorumu desteklemektedir. Burada inkârcılara, "Bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı!" denilerek hak ettikleri cezadan kurtulma hususunda bir çareleri varsa onu kullanmaları istenir. Ancak bu istek, gerçekten onların bir çare bulmaları için değil, içine düşecekleri çaresizliği ortaya koymak içindir.

41-45. Râzî, Şevkânî gibi müfessirler, sûrenin bütünündeki konuların uyumunu dikkate alarak bu âyetlerde âhiretteki durumları özetlenen "takvâ sahipleri" ile bilhassa Allah'a ortak koşmaktan sakınan müminlerin kastedildiğini belirtirler. Râzî âyetteki takvâ kelimesinin itaatkâr olan ve olmayan bütün müminleri kapsadığını önemle hatırlatır (XXX, 281-282; Şevkânî, V, 417). Ancak gerek takvâ kavramının Kur'an-ı Kerîm'deki genel anlamı gerekse burada "takvâ sahipleri"nin niteliğini ve ödüllerini açıklayan 43-44. âyetler, kavramın burada da hem imanı hem itaati kapsadığını göstermektedir.

46-47. Takvâ sahiplerini öven ve onlara âhiret mutluluğunu müjdeleyen ifadelerin ardından, putperestlere yöneltilen "... yiyin, biraz daha faydalanın!" şeklindeki tehdit ifadesiyle –takvâ sahiplerinin duyarlı ve sorumlu yaşayışlarının aksine– yiyip içmenin ötesinde bir kaygı taşımadan sorumsuzca geçirilen bir hayatın gerçekte ne büyük bir ziyan olduğu anlatılmaktadır. Dünya nimetleri ne kadar bol olursa olsun insan ömrü kısa, dünya ise fânidir; sonuçta suçluların gideceği yer cehennemdir. Bu nedenle onlar hakkında da, "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!" buyurulmuştur.

48. Bu âyetle ilgili üç yorum yapılmıştır: **1.** Sakifliler hakkında inmiştir. Hz. Peygamber onlara namazla ilgili âyetleri tebliğ ettiğinde, "Namazı bizden kaldır; biz eğilemeyiz, bu bizim için bir ardır" demişler. Hz. Peygamber de "Rükûu ve secdesi olmayan dinde hayır yoktur" buyurarak onların yersiz isteklerini reddetmiştir (Şevkânî, V, 417). **2.** İman etmeden ölenlere âhirette, "Allah'ın huzurunda eğilin" denilecek, fakat

kendilerinde eğilme gücü bulamayacaklar. **3.** Âyetteki "eğilme" (rükû) kavramıyla genel olarak Allah'a itaat ve saygı kastedilmiştir.

50. "Bundan" zamiriyle Kur'an-ı Kerîm kastedilmiştir. İman edilecek en doğru söz Kur'an-ı Kerîm'dir. Kuşkusuz bütün sözler içerisinde en doğrusu, en aydınlatıcısı, en inanılır ve güvenilir olanı, ayrıca inanıp izleyenlere en yararlı ve kurtarıcı olanı Allah'ın sözüdür. Nitekim En'am sûresinin 115. âyetinde "Allah'ın kelimesinin (kelâmının) hem doğruluk hem de adalet bakımından tam" yani eksiksiz kusursuz olduğu bildirilmiştir. Mürselât sûresinin genelinde inkârcıların yanlış inanç ve tutumları ve bu yüzden uğrayacakları uhrevî cezalar hakkında bilgi verildikten sonra kurtuluş yolunun Kur'an-ı Kerîm'e inanıp onu izlemek olduğunu bildiren âyetle sûre son bulmaktadır. Son âyette her yönüyle mûcize olan Kur'an'a inanmayan inkârcıların, artık iman edecekleri herhangi bir sözün veya bir kitabın bulunmadığına işaret edilmektedir.

78 (80)

Nebe' Sûresi

Mekke, 40

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş sekizinci, iniş sırasına göre sekseninci sûredir. Meâric sûresinden sonra, Nâziât sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen, "haber" anlamındaki *nebe'* kelimesinden almıştır. Bazı kaynaklarda sûrenin başındaki soru cümlesi olan "Amme yetesâelûn" ile de anılmıştır (Zemahşerî, IV, 206; Buhârî, "Tefsîr", 78). Bunların dışında "Amme, Tesâül, Mu'sırât" adlarıyla da anılmaktadır (bk. İbn Âşûr, XXX, 5).

Konusu

Sûrede ağırlıklı olarak Allah'ın insanlığa çeşitli lütufları, kıyamet, öldükten sonra dirilme, hesap, ceza ve mükâfat konuları ele alınmış, Allah'ın varlık ve kudretini gösteren deliller ile melekler konusuna da yer verilmiştir.

1 – 30

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَٓاءَلُونَۚ ١ عَنِ النَّبَإِ الْعَظ۪يمِۙ ٢ اَلَّذ۪ي هُمْ ف۪يهِ
مُخْتَلِفُونَۜ ٣ كَلَّا سَيَعْلَمُونَۙ ٤ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ٥
اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَادًاۙ ٦ وَالْجِبَالَ اَوْتَادًاۙ ٧ وَخَلَقْنَاكُمْ
اَزْوَاجًاۙ ٨ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًاۙ ٩ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاسًاۙ ١٠
وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًاۖ ١١ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًاۙ ١٢
وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًاۖ ١٣ وَاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَٓاءً ثَجَّاجًاۙ ١٤
لِنُخْرِجَ بِه۪ حَبًّا وَنَبَاتًاۙ ١٥ وَجَنَّاتٍ اَلْفَافًاۜ ١٦ اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ
كَانَ م۪يقَاتًاۙ ١٧ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًاۙ ١٨ وَفُتِحَتِ
السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ اَبْوَابًاۙ ١٩ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًاۜ ٢٠
اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًاۙ ٢١ لِلطَّاغ۪ينَ مَاٰبًاۙ ٢٢ لَابِث۪ينَ ف۪يهَٓا
اَحْقَابًاۚ ٢٣ لَا يَذُوقُونَ ف۪يهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًاۙ ٢٤ اِلَّا حَم۪يمًا
وَغَسَّاقًاۙ ٢٥ جَزَٓاءً وِفَاقًاۜ ٢٦ اِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًاۙ ٢٧
وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كِذَّابًاۜ ٢٨ وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًاۙ ٢٩ فَذُوقُوا
فَلَنْ نَز۪يدَكُمْ اِلَّا عَذَابًا ٣٠

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Birbirlerine neyi soruyorlar? **2-3.** Hakkında ayrılığa düştükleri büyük haberi mi? **4.** Hayır! İleride görecekler! **5.** Hayır hayır! Yakında görecekler! **6-7.** Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeri dengede tutan) kazıklar yapmadık mı? **8.** Sizi çifter çifter yarattık. **9.** Uykunuzu dinlenme vesilesi kıldık. **10.** Geceyi (uyku için) örtü yaptık. **11**. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık. **12.** Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık. **13.** Orada ısı ve aydınlık saçan bir lamba yarattık. **14-16.** Size tohumlar, bitkiler, sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler bitirmemiz için yoğun bulutlardan oluk gibi boşalan sular indirdik. **17.** Şüphesiz ayırım günü vakit olarak belirlenmiştir. **18.** Sûra üflendiği gün, bölük bölük Allah'a gelirsiniz; **19.** Gökyüzü açılır da orada pek çok kapı oluşur. **20.** Dağlar yürütülür, serap haline gelir. **21-22.** Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusu kurup bekleme yeridir; **23-26.** Orada (yaptıklarına) uygun bir karşılık olarak kaynar su ve yanan vücut akıntısı dışında bir serinletici, bir içecek tatmaksızın yıllar ve yıllar boyu kalırlar. **27.** Doğrusu onlar hesaba çekileceklerini beklemiyorlardı. **28.** Âyetlerimizi yalanladıkça yalanlıyorlardı. **29.** Oysa biz her şeyi kayıt altına almıştık. **30.** Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır.

Tefsiri

1-5. *Nebe'* "önemli haber" demektir. Burada ise "kıyamet haberi" anlamında kullanılmıştır. Kıyamet gününde evrendeki mevcut kozmik düzenin bozulması, Allah'tan başka var olan her şeyin yok olması, öldükten sonra yeniden dirilme, hesaba çekilme vb. önemli olaylar meydana geleceği için onunla ilgili bilgilere "büyük haber" denilmiştir. "Haberden maksat kıyamet olayları değil onu bildiren Kur'an'dır veya Hz. Muhammed'in peygamberliğidir" diyenler de vardır (Ateş, X, 286; krş. Sâd 38/67). Tefsirlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber müşriklere Allah'ın birliğinden ve öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceğinden bahsedip de onlara Kur'an âyetlerini okuyunca, "Muhammed ne getirdi?

Neler anlatıyor?" diye birbirlerine sormaya başlamışlar, bunun üzerine açıklanan âyetler inmiştir (Şevkânî, V, 419-420).

6-11. İnsanlığın yaşamasına uygun bir duruma getirilmiş olan yerküresi, üstünde insanların oturup kalkmasına, yatıp uyumasına elverişli olan döşeğe benzetilirken dağlar da arzı dengede tutmak için çakılmış kazıklara benzetilmiştir. Çünkü dağlar yer yuvarlağının dengesini sağlamaktadır. (bk. *Kur'an Yolu,* Nahl 16/15). Dağların, içinde madenlerin bulunması, suların birikmesi, üstünde çeşitli bitki ve ormanların oluşması vb. sayılamayacak kadar çok jeolojik, biyolojik ve hayatî faydaları vardır. Allah Teâlâ, dağlarla dengesini sağladığı bu yeryüzünde insanların huzur ve sükûn içerisinde mutlu bir şekilde yaşamaları ve nesillerini devam ettirmeleri için onları erkekli dişili çiftler olarak yaratmıştır; 8. âyet bunu ifade eder (krş. Rûm 30/21; Necm 53/45).

"Dinlenme vesilesi" diye çevirdiğimiz *sübât* kelimesi sözlük manaları yanında mecaz olarak "ölüm" anlamında da kullanılmaktadır. Uyku bir dereceye kadar hareket ve faaliyeti kestiği için ölüme benzetilerek ona da sübât denmiştir (Zemahşerî, IV, 207; Şevkânî, V, 421).

12-16. "Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık" meâlindeki 12. âyet bazı farklılıklarla Kur'an'da birkaç defa geçmiş, oralarda gereken açıklama yapılmıştır)meselâ bk. *Kur'an Yolu,* Bakara 2/29; Mülk 67/3). Gökleri, alev alev yanarak dünyayı aydınlatan güneşi, bolca yağmur indirerek yeryüzünde birçok nimetin yetişmesine ve hayatın devam etmesine vesile olan bulutları yaratan yüce kudret, mahiyeti ve sistemiyle yeni bir âlem kurmaya elbette kadirdir; işte o âhiret âlemidir.

17-20. "Ayırım günü"nden maksat hakkın bâtıldan, haklının haksızdan, müminin inkârcıdan ayırt edileceği ve dünyada yapılanların karşılığının verileceği büyük hesap günüdür. Cenâb-ı Allah'ın belirlediği ve yalnız kendisinin bildiği kıyametin zamanı geldiğinde insanlar ve diğer bütün canlılar bir araya gelecek ve yüce Allah onların arasında hükmünü verecek, böylece dünyada işlenmiş bütün haksızlıklar karşılığını bulacak, kusursuz adalet gerçekleşecektir. İşte o güne "ayırım günü" veya "hüküm günü" denmesinin sebebi budur.

Bu âyet "Şüphesiz buluşma günümüz aynı zamanda hüküm günü olacaktır" şeklinde de anlaşılabilir. O gün sûra üflenince insanlar kabirlerinden kalkıp bölük bölük mahşer yerinde toplanacaklardır (sûr hakkında bilgi için bk. *Kur'an Yolu,* En'âm 6/73; Hâkka 69/13).

21-28. Sûrenin başından buraya kadar Yüce Allah'ın kudretini gösteren deliller sıralanarak yeniden dirilmenin gerçekleşeceği açıkça ortaya konduktan sonra inkârcıların âhiretteki durumları ele alınmıştır. Mülk sûresinin 8. âyetinde canlı bir varlık gibi tasvir edilerek neredeyse öfkesinden çatlayacak duruma geleceği bildirilen cehennem, burada da pusuda düşmanı gözetleyen bir savaşçı gibi tasvir edilmekte ve böylece günahkârlar âhirette kendilerini bekleyen büyük tehlike konusunda uyarılmaktadır.

23. âyetteki *ahkāb* kelimesi "belirsiz uzun süre" anlamına gelen *hukub*un çoğuludur. Bu kelimenin cehennem azabının süresiyle ilgili olması, İslâm âlimleri arasında önemli bir görüş ayrılığının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İlk dönemlerden itibaren aralarında Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas'ın da bulunduğu bazı sahâbiler, Abd. b. Humeyd ve Şa'bi gibi bazı tâbiîn âlimleri, sonraki nesillerden İbn Teymiyye ve İbnü'l-Vezîr gibi sünnî âlimler ile İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi bir kısım mutasavvıflar, diğer bazı âyetler yanında (meselâ bk. En'âm 6/128; Hûd 11/106-108), özellikle "Orada yıllar ve yıllar boyu kalırlar" meâlindeki konumuz olan 23. âyete, ayrıca Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığını (A'râf 7/156), rahmetinin azabına üstün geldiğini, azabını geçtiğini (Buhârî, "Tevhîd", 15, 55; Müslim, "Tevbe", 14-16) bildiren âyet ve hadislere dayanarak cehennemin ve / veya cehennem azabının, uzun asırlar ifade eden bir sürenin ardından sona ereceğini yahut içindekilerin azaptan etkilenmeyecek hale geleceklerini düşünmüşlerdir. Ehl-i sünnet âlimlerinin büyük çoğunluğu ise diğer bazı deliller yanında, Kur'an-ı Kerîm'in ilgili birçok yerinde sık sık ebedîlik anlamı içeren "hulûd" ve "ebed" kavramlarının kullanılmasına ve daha başka delillere dayanarak, inkârcılar ve müşrikler için cehennem azabının sonsuzluğunu savunmuşlardır (bu konuyla ilgili tartışmalar ve ileri sürülen deliller hakkında

geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", *DİA*, IV, 305-309; Bekir Topaloğlu, "Cehennem", VII, 231-232).

29-30. Ağırlıklı yoruma göre 29. âyette kayıt altına alındığı bildirilen "her şey" ile insanların sorumluluğu gerektiren inanç ve amelleri, iyilik ve kötülükleri; bunların kaydedildiği "kitap" ile de amel defteri veya levh-i mahfûz kastedilmiştir. Âyet, insanların dünyada yaptıklarından hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmayacağını, yaptıkları her şeyden hesaba çekileceklerini gösterir. Hesapları görüldükten sonra yukarıda kendilerinden "azgınlar", "hesaba çekileceklerini beklemeyenler" ve "Allah'ın âyetlerini yalanlayanlar" diye söz edilenlere, "Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır" diye hitap edilir. Hz. Peygamber'in, Kur'an'da en ağır hitabın bu âyet olduğunu söylediği rivayet edilmiştir (Kurtubî, XIX, 182). Durumu açıklayan başka âyetlere göre onların derileri yandıkça yenilenecek (Nisâ 4/56), cehennemin ateşi hafifledikçe de ateş arttırılarak azapları devam edecektir (İsrâ 17/97).

31 – 40

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ۝٣١ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ۝٣٢ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ۝٣٣
وَكَأْسًا دِهَاقًا ۝٣٤ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ۝٣٥
جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ۝٣٦ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ۝٣٧ يَوْمَ يَقُومُ
الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ
الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ۝٣٨ ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ

إِلٰى رَبِّه۪ مَاٰباً ﴿٣٩﴾ اِنَّٓا اَنْذَرْنَاكُمْ عَذَاباً قَر۪يباًۚ يَوْمَ يَنْظُرُ
الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَن۪ي كُنْتُ تُرَاباً ﴿٤٠﴾

Meâli

31. İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır. **32.** Bahçeler, üzüm bağları; **33.** Gencecik yaşıt kızlar; **34.** Dolu dolu kadehler. **35.** Orada ne boş bir söz ne de yalan işitirler. **36.** Bunlar rabbinin bol bol lutfettiği karşılıktır, bağıştır. **37.** O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların rabbidir. O, rahmândır. O'nun huzurunda kimse söz söyleyemez; **38.** Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, ancak rahmânın izin verdikleri konuşur ve konuşan da doğruyu söyler. **39.** İşte bu, (geleceği) kesin olan gündür. O halde artık isteyen kendisini rabbine götürecek bir yol tutsun. **40.** Kuşkusuz biz, insanın önceden yapıp ettiklerini karşısında göreceği ve inkârcının, "Keşke toprak olsaydım!" diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.

Tefsiri

31-36. Yeri geldikçe belirtildiği, özellikle bir kutsî hadiste de ifade buyurulduğu üzere, 31. âyette "müttakiler" şeklinde anılan itaatkâr müminler için âhirette hazırlanan nimetler, lütuf ve ikramlar "gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir beşer aklının tam olarak tasavvur edemeyeceği türdendir" (Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Îmân", 312). Çünkü bütünüyle âhiret gayb alanıdır; gaybı da Allah'tan başkası bilemez (bk. Bakara 2/3). Bununla birlikte, Allah Teâlâ, kullarının uhrevî nimetlere dair yaklaşık bir fikir edinmelerini sağlamak ve onlarda bir arzu uyandırmak için, birçok âyette olduğu gibi burada da idrak ve anlama gücüne göre temsilî bir anlatımla bu dünyada en çok ihtiyaç duydukları, arzuladıkları, sevdikleri nesneler ve hazlardan örnekler vermiştir. Bu anlatımda Kur'an'ın ilk muhataplarının beklen-

tilerinin dikkate alındığı da söylenebilir; kezâ bu anlatımdan, âhirette cennete girmeyi hak eden her bir insana, dünyadaki ameline, zihnî ve ruhî kemaline, mutluluk anlayışına ve beklentisine göre neleri istiyor ve bekliyorsa onların verileceği sonucunu çıkarmak da mümkündür (ayrıca bk. Fussılet 41/30-33).

"Bunlar rabbinin bol bol lutfettiği karşılıktır, bağıştır" diye tercüme ettiğimiz 36. âyete, "Bunlar rabbinden, amellerine göre hesap ve takdir edilmiş bolca mükâfatlardır" şeklinde de mâna verilmiştir (İbn Âşûr, XXX, 47-48). Burada kapalı bir şekilde ifade edilmiş olan amellerin karşılığının, başka âyetlerde Allah'ın lutfu olarak on katı (En'âm 6/160), 700 katı (Bakara 2/261), hatta hesapsız (Zümer 39/10) bir şekilde kat kat verileceği bildirilmiştir. 26. âyette azgınlara verilecek cezanın dünyada yaptıklarına uygun bir karşılık olduğu bildirilmişti. Burada da müminlerin yaptıklarına karşılık olarak verilecek ödülün Allah'ın bolca lutfu ve bağışı olduğu belirtilmektedir. 36. âyette müminlere âhirette verilecek nimetlerin niceliğini bildiren *hisâben* kelimesi, "çok, bol bol, yeter deyinceye kadar" şeklinde yorumlandığı gibi, "yeterli, kâfi miktarda, amellerin miktarına göre, hak edişe göre" şeklinde de açıklanmıştır. Ancak meâlde biz, kısmen birbirinden farklı olan bu iki yorumdan ilkini tercih ettik. Çünkü ödülün, amellere göre kat kat fazlasıyla, hatta hesapsız verileceğini bildiren âyetler de vardır (Bakara 2/261; Zümer 39/10; Gāfir 40/40) ve bu âyetlerde ahirette ödüllerin hak edişe göre ölçülü değil, Allah'ın razı olduğu kullarına, ölçüye ve hesaba sığmaz lütufları olarak verileceği belirtilmektedir.

37-38. Burada Allah Teâlâ'nın, müminlerin de müşriklerin de rabbi olduğuna bir ima vardır. Çünkü yüce Allah yerlerin, göklerin ve evrendeki her şeyin rabbidir. O, rahmân isminin bir tecellisi olarak bütün insanlara rahmetiyle muamele edip her türlü nimeti lutfettiği halde, müşrikler cehâlet ve nankörlüklerinin sonucu olarak Allah'ı bırakıp başka varlıklara tapıyor, onların kendilerini Allah'a yaklaştıracağını (bk. Zümer 39/3) ve O'nun huzurunda kendileri için şefaatçi olacaklarını iddia ediyorlardı (Yûnus 10/18). Böylece Allah'ın rahmân isminin gereği olan rahmetten de kendi iradeleriyle kendilerini mahrum bırakmış-

lardır. Hesap gününde bu yaptıklarının yanlış olduğunu anlayınca özür dilemeye kalkışsalar dahi kendilerine ne konuşma izni verilecek ne de özür dileme izni (krş. Mürselât 77/36). Çünkü o gün, kulların kendilerine düşeni yapma günü değil, dünyada yaptıklarının karşılığını görme günüdür, hüküm ve hesap günüdür. Bu sebeple o gün sadece Allah'ın hoşnut olduğu ve konuşmasına izin verdiği kimseler konuşacaklar ve bunlar da ancak gerçeği söyleyeceklerdir. Bütün bu açıklamaların asıl maksadı ise insanların fırsat eldeyken akıllı hareket ederek Allah'ın iradesine uygun bir hayat çizgisi benimseyip o çizgide sapmadan ilerlemeleridir.

Müfessirler 38. âyette zikredilen *ruh* hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. "Büyük meleklerden biri, Cebrâil, meleklerin ileri gelenleri" diyenler bulunduğu gibi, Allah'ın melek olmayan ordularından bir ordu, Âdemoğulları, Âdemoğulları'nın ruhları veya Kur'an olduğunu söyleyenler de vardır (bk. Râzî, XXXI, 24; Şevkânî, V, 428). Ruh ve melekler, Allah'a yakın olmalarına rağmen O izin vermedikçe hiç kimse hakkında şefaat edemeyeceklerdir (krş. Yûnus 10/3). Ayrıca, konuşmalarına izin verilenler ancak doğruyu söyleyeceklerdir; çünkü orada hakikatin dışına çıkmak veya herhangi bir şeyi gizlemek mümkün olmayacaktır.

39-40. Âhiret gününün gerçek olduğu tekrar vurgulanmış; ancak insanların, Allah'a giden yolu seçip seçmeme hususunda serbest bırakıldıkları hatırlatılmıştır. 40. âyette insanların uyarıldığı bildirilen "yakın azap"tan maksat uhrevî cezadır. "Gelecek olan her şey yakındır" anlayışına göre bu cezaya da "yakın azap" denilmiştir. Ayrıca her bir insan bakımından kıyametin uzaklığının sadece onun ömrü kadar olduğu söylenebilir; çünkü ölümüyle birlikte kendisi için dünya hayatı ve bu hayata bağlı zaman ölçüsü de bitmiştir. Nitekim bazı hadislerde insanın kabre girmesiyle birlikte ruhunun da hayattaki ameline göre bir tür ödüllendirilme veya cezalandırılma sürecine gireceği bildirilmektedir. (Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26; Buhârî, Cenâiz, 89) Nihayet dünyadaki zaman kavramının sadece yaşayanlar için bir anlam taşıdığı gerçeği dikkate alınırsa kabre girişle kıyametin kopması arasındaki "berzah" denilen dönemin "zaman" dışı veya farklı bir zaman boyutu olduğunu, dolayısıyla kab-

re giren için artık âhiretin uzakta olmadığını kabul etmek gerekir. Bu gerçekler ışığında baktığımızda âhiretin uzaklarda olduğu kanaati beşerin bir yanılgısından başka bir şey değildir. Bu sebeple sûrenin bu son âyetinde yüce rabbimiz, 37 ve 38. âyetlerde geçen rahmân isminin bir tecellisi olarak, kullarına rahmet sıfatıyla hitap etmekte; "yakın bir azap" konusunda onları vaktinde uyarmaktadır. Uyarının anlamı şudur: Sakın âhiretten kuşku duymayın! O bir gerçektir. Yönünüzü rabbinize dönmeniz, O'na doğru giden bir yol tutmanız için muhtaç olduğunuz fırsat ve özgürlüğünüz vardır. Uyarıldığınız azabı uzakta zannedip çok kısa ve çok değerli olan hayatınızı boş yere tüketmeyin; hayat kısa, şu halde âhiret ve hesap yakındır. O gün, baktığınızda karşınızda göreceğiniz şey, bu dünyadayken oraya gönderdikleriniz, yani kendi imanınız ve amelinizdir. O gün, inançsızların toprak olmayı insan olmaya yeğleyecekleri dehşetli bir gün olacaktır.

79 (81)

Nâzi'ât Sûresi

Mekke, 46

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yetmiş dokuzuncu, iniş sırasına göre seksen birinci sûredir. Nebe' sûresinden sonra, İnfitâr sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre, adını 1. âyetteki "nâziât" kelimesinden almıştır. Tefsirlerde yaygın olarak bu isimle anılmaktadır (bk. Taberî, XXX, 18; Râzî, XXXI, 27). Buhârî'nin *Sahîh*'i ("Tefsîr", 79) ile bazı tefsirlerde ise "Ve'n-nâziât" şeklinde isimlendirilmiştir (Zemahşerî, IV, 211). Bunların dışında "es-Sâhire" ve "et-Tâmme" adlarıyla da anılmaktadır (bk. İbn Âşûr, XXX, 59).

Konusu

Sûrede ağırlıklı olarak kıyamet halleri, hesap, ceza ve mükâfat konuları, Allah'ın birliği, peygamberlik ve öldükten sonra dirilme gibi inanç esasları ele alınmış; bu arada Hz. Mûsâ ve Firavun kıssasından bir kesite yer verilmiştir.

1 – 33

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ
سَبْحًا ﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا ﴿٥﴾ يَوْمَ
تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴿٧﴾ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ﴿٨﴾
اَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ﴿٩﴾ يَقُولُونَ ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾
ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿١١﴾ قَالُوا تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾
فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾ هَلْ
اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى ﴿١٥﴾ اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾
اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰى اَنْ تَزَكّٰى ﴿١٨﴾
وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ﴿١٩﴾ فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾
فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا
رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾ فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾ اِنَّ فِي
ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٢٦﴾ ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَاءُ بَنٰيهَا ﴿٢٧﴾
رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾ وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾

وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَاۜ ﴿٣٠﴾ اَخْرَجَ مِنْهَا مَٓاءَهَا وَمَرْعٰيهَاۖ ﴿٣١﴾
وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَاۙ ﴿٣٢﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْۜ ﴿٣٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere; **2.** Sâkin ve düzenli hareket edenlere; **3.** Yüzdükçe yüzenlere; **4.** Yarıştıkça yarışanlara; **5.** Emri, uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere! **6.** O gün sarsılan şiddetle sarsılır; **7.** Onu ikinci sarsıntı izler! **8.** İşte o gün korkudan yürekler ağza gelir. **9.** (İnsanların) gözlerine korku çöker. **10-11.** (İnkârcılar), "Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz? Biz çürümüş kemikler olmuş iken mi?" diyorlar. **12.** Ve ekliyorlar: "O zaman bu, (bizim için) ziyanlı bir dönüş olur!" **13.** Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar. **14.** Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar! **15.** Sana Mûsâ'nın haberi geldi mi? **16.** Rabbi ona kutsal vadi Tuvâ'da şöyle seslenmişti: **17.** "Firavun'a git! O hakikaten azdı." **18-19.** Ona de ki: "Arınmayı ve seni rabbinin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın." **20.** Ve Mûsâ ona en büyük mûcizeyi gösterdi. **21.** O ise hemen yalanladı ve karşı çıktı. **22.** Sonra dönüp gitti. **23.** Derhal adamlarını toplayıp seslendi: **24.** "Ben sizin en yüce rabbinizim!" dedi. **25.** Allah da ona ibretlik dünya ve âhiret cezası verdi. **26.** Elbette bunda Allah'a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır! **27.** (Ey inkârcılar!) sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah bina etti. **28.** Onu yükseltip kusursuz biçimde düzenledi. **29.** Gecesini kararttı, gündüzünü aydınlattı. **30.** Bundan sonra da yeryüzünü yayıp döşedi. **31.** Oradan su ve bitkiler çıkardı. **32.** Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi. **33.** Hepsi sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için.

Tefsiri

1-5. Allah Teâlâ bazı varlıklara yemin ederek sûrenin ana konusu olan kıyamet ve öldükten sonra dirilme olayının mutlaka gerçekleşeceğini

vurgulamıştır. Müfessirler, adlarına yemin edilen bu varlıkların neler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

a) Bunların hepsi meleklerdir. İlk âyette "batmak üzere yükselenler" diye çevrilen *nâziât* kelimesinin anlamları içinde "kuyudan kova ile su çekenler" mânası da vardır. İnsanların ruhlarını bedenlerinden çekip çıkaran ölüm meleği ve yardımcıları bu sıfatla nitelendirilmiştir. Sözlükte "boğmak" anlamına gelen *garkan* kaydı, burada ölüm meleklerinin inkârcıların ruhlarını şiddetle çekip çıkarmalarını, "Sakin ve düzenli hareket edenler" diye çevrilen *nâşitât* ise müminlerin ruhlarını incitmeden hafifçe çekip alan melekleri ifade eder. "Yüzdükçe yüzenler"den maksat ise ya Allah'ın emrini yerine getirmek için gelip giderken ufuklarda denizde yüzer gibi hareket eden veya dalgıcın denizde yüzdüğü gibi insan bedeninde yüzerek ruhunu çıkartan meleklerdir. "Yarıştıkça yarışanlar" ise müminlerin ruhlarını cennete, kâfirlerin ruhlarını cehenneme götürürken birbirleriyle yarışan meleklerdir. "Emri, uygun yol ve yöntemle yerine getirenler"e gelince bunlar da evrenin nizamında Allah tarafından kendilerine verilen işleri yerine getiren meleklerdir.

b) İnsanların ruhlarıdır. Ölüm anında bedenlerinden zorlukla veya kolaylıkla ayrıldıkları, hızla ruhlar âlemine vardıkları, ruhlar âlemindeki makamlarına yarışırcasına gittikleri ve işleri yöneten meleklerin katına yükseldikleri için bu vasıflarla anılmışlardır.

c) Gaziler anlatılmaktadır. Yayları iyice gererek ok attıkları, oklarını kolayca fırlattıkları, karada hızla yürüdükleri ve denizde yüzdükleri, düşmanla savaşta yarışırcasına vuruşarak ileri geçtikleri ve savaş işlerini yürüttükleri için bu sıfatlarla nitelenmişlerdir.

d) Yıldızlardan söz edilmektedir. Bir ufuktan doğup diğerinden battıkları, bir burçtan diğerine yavaş ve düzenli bir şekilde akıp gittikleri, yörüngelerinde yüzerek yol aldıkları, hızları farklı olduğundan yarışır gibi birbirlerini geçtikleri ve Allah'ın koyduğu kanunlar uyarınca işlevlerini yerine getirdikleri için bu vasıflarla nitelenmişlerdir. Biz bu anlayışa daha yakın bir çeviri yapmış olduk.

Râzî âyetlerde bu mânaların hepsinin mevcut olma ihtimalinin bulunduğunu söylemiştir (daha fazla bilgi için bk. XXXI, 27-32; Şevkânî, V, 430-432; Elmalılı, VIII, 5552-5556; Ateş, X, 302-303).

6-9. Yüce Allah'ın önceki âyetlerde yemin ederek gerçekleşeceğini haber verdiği kıyamet ve öldükten sonra dirilme olayları anlatılmaktadır. "O gün sarsılan şiddetle sarsılır, onu ikinci sarsıntı izler" meâlindeki 6 ve 7. âyetleri de müfessirler farklı anlamlarda yorumlamışlardır:

a) Burada, kıyamet gününde şiddetle sarsılacak olan yerküresi ile bunun ardından sarsılacak olan göklerden söz edilmektedir. Bu sarsıntıda gökler çatlar, yarılır ve parçalanır. 8-9. âyetlerde yeniden diriltilen insanoğlunun kıyamet olayı sırasında ve mahşerde içine düşeceği derin korku, dehşet, kaygı gibi olağanüstü psikolojik haller özetlenmiştir.

b) 6. âyette, sûra birinci üflemede, 7. âyette ise ikinci üflemede meydana gelecek seslerden söz edilmektedir. Sûra ilk defa üflendiğinde tamamen kâinat sarsılır, toz duman olur, kıyamet kopar; ikinci defa üflendiğinde ise yeniden dirilme olayı gerçekleşir (bilgi için bk. Şevkânî, V, 432-433).

10-14. Arapça'da "geldiği yola geri dönme" mânasındaki deyim 10. âyette "öldükten sonra tekrar dirilip önceki hale dönme" anlamında kullanılmıştır. Müşrikler kemikleri bile çürümüş insanların tekrar dirilmesini imkânsız buluyor, dolayısıyla öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. 10-12. âyetler onların öldükten sonra dirilme konusundaki düşünce ve tutumlarını dile getirmektedir. "Mahşer" diye çevirdiğimiz 14. âyetteki *sâhire* kelimesi "geceyi uykusuz geçiren, sahra, düz alan" anlamlarına gelir. Mahşerde korkudan kimsenin gözüne uyku girmeyeceği için ona da sâhire denilmiştir.

15-26. İnsanları âhiret hayatı konusunda uyarmak için gönderilen peygamberi yalanlayanların sonunun ne derece kötü olacağı bildirilerek bundan ibret alınması istenmiş; dolaylı olarak Hz. Peygamber teselli edilmiştir (kutsal vadi Tuvâ ve burada Allah'ın Mûsâ'ya seslenişi hakkında bilgi için bk. *Kur'an Yolu*, Tâhâ 20/11-12; Kasas 28/29-30). Hz. Mûsâ'nın Firavun'a gösterdiği en büyük mûcizeden maksat yılana dönüşen asasıdır. Müfessirler bu mûcizenin, Mûsâ'nın ışık saçan eli, denizin yarılması veya Mûsâ'ya verilen dokuz mûcizenin tamamı olabileceğini de söylemişlerdir (Şevkânî, V, 435; dokuz mûcize hakkında bk. A'râf 7/107-108, 133-136; İsrâ 17/101). Buna rağmen Firavun inkâr ve isyandan vazgeçmediği gibi sihirbazları ve adamlarını toplayıp onlara "Ben sizin en

yüce rabbinizim!" diyerek kendi tanrılığını ilân etmiştir (krş. Kasas 28/38).

Firavun'un, "Ben sizin en yüce rabbinizim" şeklindeki iddiası, insandaki makam ve mevki tutkusunun, benlik iddiasının nerelere kadar varabileceğini gösteren ibretlik bir sözdür. Gazzâlî, insanın bu tutku ve iddiasının sebeplerini ve mahiyetini benzersiz bir vukuf ve başarıyla işlerken özetle şöyle der: Firavun'a, "Ben sizin en büyük tanrınızım" dedirten motif aslında her insanın içinde saklıdır; fakat kimi bunu dışarı vurur, kimi de bazı sebeplerle içinde tutar veya bastırır. Firavun tipiyle uyuşan insanlardaki bu küstah iddia, her insanda bulunan yetkinlik, yükselme ve özgürleşme arzusu ve arayışının saptırılmış şeklidir. Oysa gerçek yetkinliğe, yükselme ve özgürleşmeye ancak ve ancak Allah'a yönelmek, O'nu tanımak (mârifet), buyruğuna ve rızâsına göre yaşamak, ilâhî ahlâk ile bezenmekle ulaşılabilir. Bunun dışındaki bütün benlik ve yetkinlik iddiaları tam tersine gerçekte bir sefalettir, düşüştür (*İhyâ*, III, 281-284). Mûsâ'nın davetine inkâr ve isyanla cevap veren Firavun'un durumu da bundan başka bir şey değildir. Bu yüzden insanları zulüm ile ezen Firavun'un yaptıkları karşılıksız kalmamış, hem dünyada hem de âhirette yüce Allah'ın azabına müstahak olduğu bildirilmiştir. Nitekim dünyada başkalarına da ibret olacak şekilde adamlarıyla birlikte denizde boğulmuştur (bk. Tâhâ 20/78).

"Allah da ona ibretlik dünya ve âhiret cezası verdi" diye çevirdiğimiz 25. âyete, "Allah da onu hem sonraki sözünden hem de önceki sözünden dolayı cezalandırdı" şeklinde de mâna verilmiştir (Kurtubî, XIX, 202). Önceki sözünden maksat "Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum" anlamındaki sözüdür (bk. Kasas 28/38); sonraki sözü ise "Ben sizin en yüce rabbinizim!" mânasına gelen sözüdür.

27-33. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin dikkatleri, yeri ve göğü ile evrene çevrilerek, böylesine geniş ve kompleks olan, düzenli ve uyumlu işleyen varlıklar dünyasını yaratan kudretin insanları da öldükten sonra tekrar diriltebileceğine işaret edilmiştir. Başka bir âyette göklerin ve yerin yaratılmasının insanların yaratılmasından daha büyük bir olay olduğu açıkça ifade buyurulmuştur (Mü'min 40/57). Allah'ın gökle-

ri direksiz yaratması (bk. Ra'd 13/2), geceyi zifiri karanlık, gündüzü ise aydınlık kılması (Bakara 2/164; Nebe' 78/10-11), yeryüzünü üzerinde yaşanacak bir şekilde yaratıp gerek insanların gerekse hayvanların beslenmesi için her türlü nimetlerle donatması O'nun sonsuz kudretini ve öldükten sonra insanları diriltebileceğini gösteren çok sayıdaki kanıtlardan bazılarıdır.

34 – 46

فَاِذَا جَاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰىۘ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ مَا سَعٰىۙ
﴿٣٥﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِمَنْ يَرٰى ﴿٣٦﴾ فَاَمَّا مَنْ طَغٰىۙ ﴿٣٧﴾ وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ
الدُّنْيَاۙ ﴿٣٨﴾ فَاِنَّ الْجَح۪يمَ هِيَ الْمَأْوٰىۜ ﴿٣٩﴾ وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّه۪
وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰىۙ ﴿٤٠﴾ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰىۜ ﴿٤١﴾ يَسْـَٔلُونَكَ
عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاۜ ﴿٤٢﴾ ف۪يمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَاۜ ﴿٤٣﴾ اِلٰى رَبِّكَ
مُنْتَهٰيهَاۜ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَاۜ ﴿٤٥﴾ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا
لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

Meâli

34. O büyük felâket (kıyamet) geldiğinde; **35.** O gün insan yapıp ettiklerini iyice hatırlayacak; **36.** Ve görecek olanlara cehennem açık bir şekilde gösterilecektir. **37-38.** Azgınlık yapan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; **39.** Cehennem işte onun için tek barınaktır. **40-41.** Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da şüphe yok ki cen-

netin ta kendisidir. **42.** "Ne zaman gelip çatacak?" diye sana kıyameti sorarlar. **43.** Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki! **44.** Onun hakkındaki nihaî bilgi rabbine aittir. **45.** Sen ancak ondan korkanları uyarırsın. **46.** Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar.

Tefsiri

34-36. Arap dilinde "dayanılamayacak kadar ağır ve başka musibetleri bastıracak ölçüde büyük musibet" anlamına gelen *tâmme* kelimesi burada kıyameti ifade eder. Kıyametin dehşeti insanlara diğer sıkıntıları unutturacak kadar ağır olduğu için ona bu isim verilmiştir (Şevkânî, V, 439). O gün insanlara dünyada yaptıkları iyilikler de kötülükler de gösterilir; o zaman yapıp da unuttuklarını hatırlar ve itiraf ederler. "Cehennem" diye çevirdiğimiz *cahîm* kelimesi sözlükte "derin çukurda yakılmış büyük ateş" anlamına gelir (İbn Âşûr, XXX, 91).

37-41. Bu birkaç kısa âyette âhiretteki büyük kaybı veya büyük kurtuluşu hazırlayan olumsuz ve olumlu tutumların çok veciz bir özeti yapılmıştır. "Azgınlık" diye çevirdiğimiz "tuğyân" kavramı Tûr sûresinde (52/33) "akıllı ve ağırbaşlı düşünüp davranma" mânasındaki "hilm"in karşıtı olarak kullanılır; bu da Câhiliye insanının işin önünü sonunu hesap etmeyen, fevrî, bilinçsiz, inatçı ve inkârcı tutumunu ifade eder. Böyleleri genellikle anlık yaşadıkları için fâni dünyanın ötesine bakmazlar. İşte 39. âyette bunların kötü âkıbeti hatırlatılmaktadır. Bu kümenin son iki âyetinde ise, Allah'ın huzurunda dünyada yaşadığı hayatın hesabını vereceğini düşünerek geçici heveslerini bir yana bırakıp sorumlu bir hayat geçirenlerin büyük ödüle ve kurtuluşa kavuşacakları müjdelenmektedir.

42-45. Müşrikler kıyamet ve âhirete inanmadıkları için her fırsatta Hz. Peygamber'e kıyametin ne zaman kopacağını sorarak onu zor duruma düşürmeye çalışıyor, hatta nasıl olsa böyle bir şeyin imkânsız olduğunu düşündükleri için alay olsun diye kıyametin çabucak gelmesini ister görünüyorlardı. Hz. Peygamber ise onların iman etmelerine

vesile olur ümidiyle, "Keşke sorularına cevap vermek mümkün olsaydı!" diye temennide bulunuyordu. Yüce Allah, "Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki!" meâlindeki âyetle onun bu konuda bilgi edinme imkânının bulunmadığını, bu bilginin yalnız kendi zâtına ait olduğunu (krş. Lokmân 31/34), Hz. Peygamber'in görevinin, kıyametin ne zaman kopacağını bildirmek değil, kıyametin bir gün mutlaka geleceğine dikkat çekmek, buna inanıp âhiret kaygısı taşıyanları uyarmak ve o güne hazırlık yapmalarını teşvik etmek olduğunu vurgulamıştır.

46. Sûrenin bu son âyetinde şu iki gerçeğe dikkat çekilmektedir: **a)** İnsanlar, ikinci hayata döndüklerinde ebedî olan âhirete göre geçici olan dünya hayatının ne kadar kısa olduğunu anlayacaklardır. **b)** Psikolojik olarak insana geçmiş daima kısa bir zamanmış gibi gelir; çünkü geçmiş artık olmuş bitmiştir. İnsan için geçmişten daha önemlisi, henüz bir imkân olan ve farklı durumlara açık bulunan, bu yönüyle de daima önemli ve ilginç görülen, hatta kaygı uyandıran gelecektir.

80 (24)

Abese Sûresi

Mekke, 42

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada sekseninci, iniş sırasına göre yirmi dördüncü sûredir. Necm sûresinden sonra, Kadir sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber müşriklerin ileri gelenlerinden birine dini anlatırken yanlarına müminlerden görme engelli Abdullah İbn Ümmü Mektûm gelmiş ve Hz. Peygamber'e yaklaşarak Kur'an âyetlerinden bir kısmını kendisine tekrarlamasını veya onları açıklamasını istemişti. Etkisi azalacağı için konuşmasının kesilmesinden huzursuz olan Hz. Peygamber Abdullah'a ilgi göstermemiş, bunun üzerine bu sûrenin Resûlullah'ı uyaran ilk on âyeti inmiştir (Tirmizî, "Tefsîr", 73; Taberî, XXX, 32-33).

Adı

Sûre adını, ilk kelimesi olan ve "yüzünü ekşitti, suratını astı" anlamına gelen *abese* kelimesinden almıştır. Kaynaklarda yaygın olarak bu isimle anılmaktadır. Sûrenin bunun dışında "İbn Ümmü Mektûm, Sâhha, Sefera, A'mâ" adlarıyla anıldığı da söylenir.

Konusu

Abdullah İbn Ümmü Mektûm olayını hatırlatan ve bu konuda Hz. Peygamber'in uyarıldığı âyetlerle başlayan sûrede daha sonra kıyamet, öldükten sonra dirilme, vahiy ve peygamberlik konuları üzerinde durulmuştur.

1 – 42

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
عَبَسَ وَتَوَلّٰٓى ﴿١﴾ اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰى ﴿٢﴾ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى ﴿٣﴾
اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى ﴿٤﴾ اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى ﴿٥﴾ فَاَنْتَ لَهُ
تَصَدّٰى ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰى ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ جَٓاءَكَ يَسْعٰى ﴿٨﴾ وَهُوَ
يَخْشٰى ﴿٩﴾ فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى ﴿١٠﴾ كَلَّٓا اِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَٓاءَ
ذَكَرَهُ ﴿١٢﴾ ف۪ي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ ﴿١٤﴾ بِاَيْد۪ي
سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾ قُتِلَ الْاِنْسَانُ مَٓا اَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾ مِنْ اَيِّ
شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّب۪يلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ
اَمَاتَهُ فَاَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾ ثُمَّ اِذَا شَٓاءَ اَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَٓا اَمَرَهُ ﴿٢٣﴾
فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِه۪ ﴿٢٤﴾ اَنَّا صَبَبْنَا الْمَٓاءَ صَبّاً ﴿٢٥﴾ ثُمَّ
شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقّاً ﴿٢٦﴾ فَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا حَبّاً ﴿٢٧﴾ وَعِنَباً وَقَضْباً ﴿٢٨﴾
وَزَيْتُوناً وَنَخْلاً ﴿٢٩﴾ وَحَدَٓائِقَ غُلْباً ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَاَبّاً ﴿٣١﴾ مَتَاعاً لَكُمْ
وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾ فَاِذَا جَٓاءَتِ الصَّٓاخَّةُ ﴿٣٣﴾ يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخ۪يهِ ﴿٣٤﴾

وَاُمِّه۪ وَاَب۪يهِۙ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِه۪ وَبَن۪يهِۜ ﴿٣٦﴾ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَاْنٌ
يُغْن۪يهِۜ ﴿٣٧﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌۙ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌۚ ﴿٣٩﴾ وَوُجُوهٌ
يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌۙ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌۜ ﴿٤١﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yüzünü ekşitip başını çevirdi. **2.** Görme engelli o kişi geldi diye. **3.** Ama (ey Peygamber!) sen nereden bileceksin, belki o kendini arındıracaktı. **4.** Yahut o bir öğüt alacak, bu öğüt kendisine fayda verecekti. **5-6.** Sen ise kendini her bakımdan ihtiyaçsız görenle ilgileniyorsun. **7.** Onun arınmamasından sen sorumlu tutulmayacaksın ki! **8-10.** Gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana geleni umursamıyorsun! **11.** Hayır! Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür. **12.** Dileyen ondan öğüt alır. **13.** O, mukaddes sayfalardadır; **14.** Yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda. **15-16.** Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde. **17.** Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı! **18.** (Bir düşünse) Allah onu neden yarattı? **19.** Bir spermden yarattı da ona şekil verdi. **20.** Sonra ona yolu kolaylaştırdı. **21.** Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu. **22.** Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltecek. **23.** Hayır! İnsan, Allah'ın emrettiğini yapmadı. **24.** İnsan yediğine bir bakıp düşünsün! **25.** Biz bolca su indirdik. **26.** Sonra toprağı uygun şekilde yardık. **27.** Oradan ekinler bitirdik. **28.** Üzüm bağları, sebzeler; **29.** Zeytin ve hurma ağaçları; **30.** Gür ağaçlı bahçeler; **31.** Meyveler ve çayırlar; **32.** Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için. **33.** Kulakları sağır eden o ses geldiğinde, **34-36.** İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. **37.** O gün onlardan herbirinin işi başından aşkındır. **38.** O gün birtakım yüzler parıldar; **39.** Güleçtir, müjde almıştır. **40.** Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; **41.** Kapkara kesilmiştir. **42.** İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır.

Tefsiri

1-10. Hz. Peygamber putperest önderlerin ikna edilmesi halinde onları izleyen halkın İslâm'ı daha kolay benimseyecekleri düşüncesiyle onlarla da meşgul oluyordu. Böyle biriyle yaptığı görüşmenin ortasında yanlarına gelen görme engelli sahâbî Abdullah İbn Ümmü Mektûm'un kendisine yönelttiği sorudan rahatsız olarak yüzünü ekşitmiş, ona cevap vermemişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, resulünü âyetlerdeki sitemli ifadelerle uyardı. Bundan etkilenen Hz. Peygamber'in, daha sonra zaman zaman Abdullah'ı gördüğünde, "Kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı şahsa merhaba!" diyerek ona iltifatta bulunduğu rivayet edilir (Hattâbî, *Meʿâlimü's-Sünen*, III, 3; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, X, 131; Begavî, *Tefsîru'l-Beğavî*, V, 210). Bu vb. bazı iltifatlarının yanında, sefere çıktığında iki defa yerine Medine'de kalanlara namaz kıldırmak üzere Abdullah'ı görevlendirdiği de rivayet edilmiştir (Zemahşerî, IV, 217).

Birkaç âyette Hz. Peygamber'in "zelle" denilen bazı hataları hatırlatılmış ve düzeltilmiştir (meselâ buna yakın bir uyarı örneği için bk. Tevbe 9/43). Ancak bunlar içinde nisbeten sert bir üslûp taşıyan tek öğüt ve uyarı konumuz olan âyetlerdedir. Bu âyetler, vahyin objektifliğini ve peygamberin insanlığa kendi istek ve düşüncelerini değil, ilâhî vahyi tebliğ ettiğini, ayrıca onun bir ilâh gibi yanılgısız sayılmaması gerektiğini göstermesi bakımından son derece anlamlıdır. Bunun kadar önemli bir husus da Resûlullah'ın, kendi tutumunu eleştiren bu âyetleri, en ufak bir kaygı ve komplekse kapılmadan halka okuması, duyurmasıdır. Bu da onun dâvetindeki samimiyetini, hakikat sevgisini ve üstün ahlâkını gösterir.

"Kendini her bakımdan ihtiyaçsız gören" diye çevirdiğimiz 5. âyet Mekke'nin ileri gelen zenginlerinin ve kabile reislerinin hâkim karakterini ifade eder. Bunlar mal ve adamlarının çokluğu sebebiyle büyüklük taslayarak inkârcılıkta devam ediyor, Allah ve peygamberinin kendilerine doğru yolu göstermelerine ihtiyaçlarının olmadığını söylüyor veya böyle bir tutum sergiliyorlardı. Allah korkusu ile huzuruna gelen görme engelli kişi ise Kur'an'ın nuruyla aydınlanarak cehaletten kurtulmak ve günahlardan arınmak istiyordu.

11-12. Şevkânî, 11. âyetin başındaki "hayır!" uyarısının açılımını şöyle ifade eder: Artık bundan sonra böyle hatalar yapma; zengine dönüp onunla ilgilenirken fakire ilgisiz kalma (V, 443). Aynı âyette birer öğüt olduğu bildirilen "bu âyetler" ifadesiyle sûrenin başındaki uyarıcı ve eğitici on âyetin veya sûrenin tamamının kastedildiği anlaşılmaktadır. "Dileyen ondan öğüt alır" meâlindeki 12. âyette ise şu iki noktaya dikkat çekilmiştir: **a)** Bu uyarı, yalnız Resûlullah'a değil, onun şahsında bütün ümmetine ve insanlığa yöneliktir. **b)** Uyarıyı dikkate alıp yanlışını düzeltmek de hiçe sayıp hatalarında ısrar etmek de insanın kendi iradesine bağlıdır, sonucunu da buna göre alacaktır.

13-16. "Mukaddes sayfalar"dan maksat Kur'an'ı içeren sayfalardır; Kur'an ilim ve hikmet ihtiva eden ilâhî bir kelâm olduğu için Allah katında şanı yüce ve değerlidir. Mukaddes sayfalardan maksadın "levh-i mahfûz" veya "önceki peygamberlerin kitapları" olduğunu söyleyenler de vardır (bk. Şevkânî, V, 444; ayrıca krş. A'lâ 87/18-19).

"Seçkin ve erdemli elçiler" diye tercüme ettiğimiz *sefere* (tekili: sefîr) kelimesini müfessirler, "yüce Allah'tan Hz. Peygamber'e vahiy getiren melekler, kulların amellerini yazan melekler (kirâmen kâtibîn), kitapları okuyanlar (kurrâ), Kur'an'ı yazan sahâbîler" gibi farklı anlamlarda yorumlamışlardır (Şevkânî, V, 444). Kelimeyi, "peygamberler, Kur'an'ı melekût âleminde kaydeden ve koruyan melekler" olarak anlamak da mümkündür.

17-23. Burada "Kahrolası o insan!" şeklindeki yergi ifadesiyle genel olarak insanlığın değil, Hz. Peygamber'le yaptıkları tartışmalarda yeniden dirilmeyi inkâr eden putperestlerin, bir rivayete göre özellikle Ebû Leheb'in oğlu Utbe'nin kastedildiği belirtilmektedir. Âyetlerde gerek söz konusu kişiye gerekse yeniden dirilme konusunda tereddüdü olan herkese, insanın hiç yokken varlık alanına nasıl çıkarıldığı hatırlatılmakta, böylece insanlar düşünme ve inanmaya teşvik edilmektedir. "Sonra ona yolu kolaylaştırdı" meâlindeki âyeti müfessirler "Ana rahminden çıkmayı kolaylaştırdı" veya "Hayır yahut şer yolunu seçme imkânı verdi" şeklinde yorumlamışlardır. Taberî âyetin bağlamını dikkate alarak birinci yorumu tercih etmiştir (bk. XXIX, 35). Ancak bize göre ikinci anlam, yani

insanın iyilik-kötülük, iman-inkâr, doğru-yanlış şeklindeki alternatifler arasında seçim yapma gücüne sahip varlık olarak yaratılması daha çok hatırlatılmaya değer bir lütuftur; dolayısıyla âyetin bağlamına da daha uygundur. Çünkü bu özelliğiyle insan dünyadaki diğer bütün yaratılmışlardan üstün ve seçkin kılınmıştır. Bu gerçek yanında, insanın bir gün ölüp kabre konduktan sonra Allah'ın dilediği bir vakitte tekrar diriltileceğini hatırlatan 21-22. âyetler ile Allah'ın buyruklarına uymayanları kınayan 23. âyetten şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Allah insana iyilik ve kötülük yolları arasında seçim yapma imkânlarını bahşetmiş, dolayısıyla ona ihtiyacı olduğu kadar özgürlük alanı açmıştır. Bu özgürlüğe sahip olması ona Allah'ın buyruklarını yerine getirme sorumluluğu yüklemektedir. Nihayet insan, bir gün bu hayatı terkedecek ve özgürlüğünü doğru kullanarak sorumluluklarını yerine getirip getirmediği konusunda hesap verecek, karşılık görecektir.

24-32. Yukarıda 18-20. âyetlerde insanın var oluşu ve mahiyetine ilişkin ilâhî lütuflar özetlenmişti; burada ise onu çevreleyen ve varlığını sürdürmesi için gerekli ve faydalı olan haricî nimetlerin başlıcaları hatırlatılmaktadır. Bu hatırlatmanın amacı da hem muhatabı Allah'ın kudretinin büyüklüğü hakkında bilgilendirip iman etmesini veya inancını güçlendirmesini sağlamak hem de onu bu lütuflarından dolayı Allah'a minnet ve şükran hisleriyle ibadet etmeye, buyruklarına göre yaşamaya yöneltmektir.

33-42. Kıyamet ve âhiretten bir kesitin son derece canlı bir tasvirini veren sûrenin bu son âyetleri, dünya hayatının geçici zevk ve tasalarını aşıp varlığının anlamı, değeri, amacı ve âkıbeti üzerine düşünebilme seviyesine ulaşmış her insanı sarsıcı gerçeklerle yüzyüze getirmektedir. Kıyamet gününde evrende meydana gelecek olan olaylar korkunç sesler çıkaracağı için ona 33. âyette "sâhha" adı verilmiştir. O gün geldiğinde aralarında akrabalık bağı bulunanların birbirinden kaçışının sebebi çeşitli şekillerde izah edilmiştir: **a)** Kıyamet olayları herkesi dehşete düşüreceği için o ortamda insanların birbirini düşünmeleri mümkün değildir; herkes kendi başının derdine düşer; **b)** Akrabalıktan doğan haklarını isteyecekleri endişesiyle insanlar birbirinden kaçarlar; **c)**

Kişi, akrabaları onun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu görmesin diye onlardan kaçar; **d)** İnsan, akrabasının içinde bulunduğu kötü durumu görmesine rağmen onlara yardım edemeyeceğini ve başlarına gelenlere engel olamayacağını bildiği için kaçar (Şevkânî, V, 446).

Bir önceki sûrede (Nâziât 79/8-9) kıyamet ve mahşerin dehşetinden dolayı bütün kalplerin korkudan neredeyse yerinden oynayacağı, gözleri korku bürüyeceği bildirilmişti. Abese sûresinin bu son âyetlerinden anlıyoruz ki inkârcı ve isyankârların korku, kaygı ve perişanlıkları devam ederken, müminlerin durumları aydınlanınca kalplerindeki korku ve kaygının yerini ferahlık ve sevinç alacak, bu sevinç yüzlerine yansıyacaktır.

81 (7)

Tekvîr Sûresi

Mekke, 29

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen birinci, iniş sırasına göre yedinci sûredir. Tebbet sûresinden sonra, A'lâ sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

"Tekvîr" kelimesi, sûrenin 1. âyetinde geçen ve "dürdü, dürüp sardı" anlamlarına gelen *kevvera* fiilinin masdarıdır. Sûre adını bu fiilden almıştır. Bazı kaynaklarda "İze'ş-şemsü küvviret" şeklinde isimlendirilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 81; Taberî, XXX, 40). Kısaca "Küvviret" ismiyle de anılmaktadır (İbn Âşûr, XXX, 139).

Konusu

Sûrede kıyametin dehşet verici bazı ayrıntıları ile vahiy ve peygamberlik gerçeği üzerinde durulmaktadır.

1 – 29

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ۝١ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۝٢ وَاِذَا الْجِبَالُ

سُيِّرَتْ ﴿٣﴾ وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾ وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾
وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ﴿٦﴾ وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴿٧﴾ وَاِذَا الْمَوْؤُدَةُ
سُئِلَتْ ﴿٨﴾ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ﴿٩﴾ وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ﴿١٠﴾ وَاِذَا
السَّمَاءُ كُشِطَتْ ﴿١١﴾ وَاِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾ وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾
عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا اَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾ فَلَا اُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾
وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾ اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ
كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾ مُطَاعٍ ثَمَّ
اَمِينٍ ﴿٢١﴾ وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾
وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿٢٥﴾
فَاَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ
اَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ وَمَا تَشَاؤُنَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Güneş dürülüp karardığında, **2.** Yıldızlar dökülüp söndüğünde; **3.** Dağlar sökülüp yürütüldüğünde; **4.** Doğuracak develer başı boş bırakıldığında; **5.** Yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde; **6.** Denizler kaynatıldığın-

da; **7.** İnsanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde; **8-9.** Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda; **10.** Defterler ortaya serildiğinde; **11.** Gökyüzü sıyrılıp açıldığında; **12.** Cehennem ateşi harlatıldığında; **13.** Cennet yaklaştırıldığında; **14.** Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır. **15-16.** Hayır! Hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun! **17.** Kararmakta olan geceye andolsun! **18.** Ağarmakta olan sabaha andolsun ki, **19-20.** O Kur'an gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür. **21.** (Elçi) orada saygın ve güvenilirdir. **22.** Bu kadar beraber yaşadığınız kişi kesinlikle mecnun değildir. **23.** Andolsun ki onu (vahiy meleğini) apaçık ufukta görmüştür. **24.** O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez. **25.** O, lânetlenmiş şeytanın sözü değildir. **26.** Öyleyse nereye gidiyorsunuz? O herkes için bir öğüttür; **28.** Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için. **29.** Fakat âlemlerin rabbi Allah dilemedikçe siz (hiçbir şey) dileyemezsiniz!

Tefsiri

1-13. Bu ayetlerde; kıyamet gününün nasıl dehşet verici bir gün olduğunu ifade etmek ve insanları böylesine dehşetli bir gün için hazırlık yapmaya teşvik etmek üzere, altısı kıyametin başlangıcından hesap zamanına kadar, altısı da hesabın başlamasından itibaren gerçekleşecek on iki olay anlatılmaktadır:

a) Güneşin dürülüp kararması. Bundan maksat ya güneşin ışığının sönmesi veya kütlesinin tamamen dağılması, bildiğimiz formunu ve işlevini kaybetmesidir.

b) Yıldızların dökülüp sönmesi. Güneş ışığının sönmesi, bir kısmı parlaklığını güneşten alan diğer yıldızların da söneceğine işaret eder. Ayrıca kıyametin kopmasıyla kozmik sistem bozulunca yıldızların da birbirine çarpmak, yörüngelerinden kaymak, çekimden kurtulmak gibi gelişmelerle mevcut düzen ve işlevlerini kaybedecekleri, uzay boşluğuna saçılacakları da düşünülebilir (İbn Âşûr, XXX, 141-142; ayrıca bk. İnfitâr 82/2).

c) Dağların sökülüp yürütülmesi. Bu ise yerkürede meydana gelecek olan şiddetli sarsıntı neticesinde dağların parçalanması ve yerlerinden kopup

dağılması anlamına gelir (krş. Kehf 18/47; Nebe' 78/20; Müzzemmil 73/14). Yerküredeki canlıların hayat kaynağı olan güneşin yok olmasıyla zaten burada hayatın devam etmesi mümkün değildir.

d) Doğuracak develerin başı boş bırakılması. "Doğuracak develer" diye çevirdiğimiz *ışâr* (tekili: uşerâ) kelimesi "gebelik süresi 10 ayını doldurmuş; fakat henüz doğurmamış olan develer" anlamına gelir. Kur'an'ın indiği dönemdeki Arap toplumu bu develeri en değerli mal sayarlardı. Temsilî olarak kıyametin şiddetiyle karşılaşan insanın, böylesine değerli mallarına dahi ilgi göstermeyeceğini ifade eder (krş. Hac 22/1-2). "Doğuracak develerin başı boş bırakılması"nın mecazi bir anlatım olduğu, bununla bulutların artık yağmur yağdırmaz olacağı, bu yüzden yeryüzünde hayatın bütünüyle yok olmasına sebep olacak bir kuraklığın yaşanacağı anlamının kastedildiği yorumu da yapılmıştır (İbn Âşûr, XXX, 142-143).

e) Yabani hayvanların toplanıp bir araya getirilmesi. Bu da ya kıyametin şiddetinden dolayı yabani hayvanların bile deliklerinden ve yuvalarından fırlayıp öteden beri korktukları şeyleri unutarak birbirlerinden ve insanlardan korkmadan dehşet içinde –denizlerin karalara taşması gibi– felâketin başlangıcındaki tehlikeli yerlerden çıkmaları ve daha güvenli yerlerde bir araya toplanmaları veya bu büyük felâketin tesiriyle kitleler halinde ölmeleri, cesetlerinin üstüste yığılmasıdır. "Yabani hayvanların birbirlerinden haklarını almak üzere bir araya toplanması" anlamına geldiğini söyleyenler de vardır (Şevkânî, V, 450). Nitekim bir hadiste kıyamet gününde hakların sahiplerine ödeneceği, hatta boynuzsuz koyunun boynuzludan hakkını alacağı belirtilmiştir (Müslim, "Birr", 60; Tirmizî, "Kıyâmet", 2).

f) Denizlerin kaynatılması. Bu, şiddetli sarsıntı neticesinde yerkürede meydana gelecek olan volkanik patlaklar ve derin çatlaklardan dışarı püsküren magmanın, lav kütlelerinin deniz sularını ısıtıp kaynatması yahut dünyanın şiddetle sarsılmasının ve dağların parçalanıp yok olmasının doğal sonucu olarak denizlerin birbirine karışması ve tek deniz haline gelmesi demektir (İbn Âşûr, XXX, 143; krş. Tûr 52/6; İnfitâr 82/3).

Buraya kadar anlatılanlar kıyametin kopması esnasında meydana geleceği bildirilen olaylardır. Müfessirlerin tamamına yakını bütün bunla-

rın jeolojik ve kozmik bir felâket olarak vuku bulacağını kabul ederler. Bundan sonrakiler ise kıyamet koptuktan sonra meydana geleceği haber verilen olaylardır.

g) İnsanların amelleriyle birleştirilip şekillendirilmesi. Bu âyetle ilgili yorumlar şöyledir: **1.** Ölüm anında bedenden ayrılmış olan ruhların kıyamet koptuktan sonra yeniden dirilirken bedenle birleşmesi. Bu yoruma göre, insanlar öldükten sonra ruhları yok olmayıp yeniden dirilme anında bedenleriyle birleşir. **2.** Kıyamet gününde insanların benzerleriyle, yani müminlerin müminlerle, kâfirlerin de kâfirlerle bir araya getirilmesi (İbn Âşûr, XXX, 144). **3.** Müminlerin nefislerinin hurilerle, kâfirlerinkinin de şeytanlarla bir araya getirilmesi. **4.** Kişinin dünya hayatında beraber bulunduğu inanç ve zihniyet önderleriyle bir araya getirilmesi. **5.** Kişinin aynı inanç ve ahlâkı, paylaştığı insanlarla bir araya getirilmesi. **6.** Azgınların kendilerini azdıranlarla, itaatkârların da kendilerini itaate davet eden peygamberler ve müminlerle bir araya getirilmesi. **7.** Nefislerin amelleriyle bir araya getirilmesi (Şevkânî, V, 450-451). Bize göre burada, her insanın (nefsin) dünya hayatında yapıp ettiklerini temsil eden bir duruma (şekle) veya bunlarla oluşmuş bir şekle girmesi kastedilmiş olmalıdır. Zira insanların yeniden diriltilirken günah-sevap çeşidine göre şekiller alacaklarını ifade eden birçok hadis vardır (bk. Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrizî, III, 1533-1535).

h) Diri diri toprağa gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğünün sorulması. Câhiliye döneminde –nâdir de görülse– bazı Araplar kız çocuğunun olmasından dolayı utanç duydukları (bk. Nahl 16/58-59), bazıları da büyütüp beslemede sıkıntı çekmekten endişe ettikleri için (bk. En'âm 6/151; İsrâ 17/31) onları diri diri toprağa gömerlerdi. İşte âhirette sorgulama başladığında bu katiller öldürdükleri kızlarıyla birlikte mahkemeye getirilecek ve hesaba çekileceklerdir.

ı) Defterlerin ortaya serilmesi. İnsanlar öldüklerinde hesap gününde açılmak üzere amel defterleri kapanır. Hesap gününde bu defterler ortaya konduğunda herkes, dünyada iken hayır veya şer adına ne işlemişse kendi amel defterinde yazılmış olduğunu görür ve yaptıklarını hatırlar. Hesabı görüldükten sonra artık hakkında amellerine göre işlem yapılır

(amel defterleri hakkında bk. Hâkka 69/19-28; ayrıca krş. İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49).

j) Gökyüzünün sıyrılıp açılması. Gökyüzü yerle birlikte (maddî evren) yok edilecek, insanın önündeki madde engeli kalkacak, madde ötesi ile yüzyüze gelmesi sağlanacaktır. Bu anlamda sema açılınca gayb âleminin gizli gerçekleri açığa çıkacak; insanların cennet, cehennem, melek vb. gayb varlıklarını hakikatleriyle tanımaları mümkün olacaktır.

k) Cehennem ateşinin harlatılması. Bundan maksat yakıcılığının arttırılması, işlevine hazır hale getirilmesidir (ayrıca bk. Şuarâ 26/91).

l) Cennetin yaklaştırılması. Dünya hayatını Allah'a sevgi ve saygı şuuru içinde yaşayan ve O'na itaatsizlikten sakınan kullara (takvâ ehline) cennetin yaklaştırılmasından maksat, o saadet ülkesine girme zamanının yaklaşmasıdır; bunun takvâ ehline verdiği tatlı heyecandır (krş. Şuarâ 26/90; Kaf 50/31).

14. Defterleri ellerine verilen insanlar ilâhî huzura hangi amellerle geldiklerini eksiksiz göreceklerdir (bk. Âl-i İmrân 3/30).

15-21. Erişilmez bir nazım güzelliği ve edebî incelikler taşıyan 15-18. âyetlerdeki yeminler, ileride verilecek olan vahiy ve peygamberle ilgili bilgilerin gerçekliğini teyit amacı taşıması yanında, muhatabı bu bilgilerin önemini kavramaya hazırlamaktadır. Çünkü peygamberin dürüstlüğü ve vahyin gerçek olduğu hususunda kuşku duyan insanın, hiçbir dinî bildirimi tanıyıp kabul etmesi beklenemez. Müfessirler 19. âyette anlatılan "değerli elçinin sözü"nden maksadın Kur'an olduğunu söylemişlerdir. Elçiden maksat bir görüşe göre Cebrâil'dir (Taberî, XXX, 51; Zemahşerî, 224). Cebrâil, Allah'ın kelâmı Kur'an'ın Hz. Peygamber'e ulaştırılmasında aracılık yani elçilik ettiği için ona "değerli elçi" denilmiş ve Allah'ın vahyettiği kelâm Hz. Peygamber'e onun tarafından okunduğu, vahye uygun söz kalıbına girmiş olarak ondan ulaştığı için "onun sözü" olarak ifade edilmiştir. Diğer bir yoruma göre "değerli elçi" Hz. Peygamber'dir. O, Allah'ın elçisi olarak Kur'an'ı insanlara tebliğ ettiği için Kur'an onun sözü olarak ifade buyurulmuştur (İbn Âşûr, XXX, 154-155).

"Değerli elçi" ifadesini Hz. Peygamber olarak açıklayanlara göre 20-21. âyetlerin anlamı şöyle olur: Peygamber Allah'tan gelen mesajları ümme-

tine tebliğ edecek güç ve yeteneğe sahiptir; Allah katında onun yüce bir makamı ve itibarı vardır; kendisine indirilen vahyi koruma ve tebliğ etme hususunda güvenilir bir elçidir; Allah'a itaat eden müminler ona da itaat eder, saygı gösterirler (Şevkânî, V, 453; arş hakkında bilgi için bk. A'râf 7/54).

22-26. Kureyş'e mensup bazı kimseler, âhiret fikrine alışık olmadıkları için Hz. Peygamber'den bu inancı doğrulayan haberler işitince onu mecnunlukla itham etmişlerdi (Hicr 15/6; Kalem 68/51). "Arkadaşınız" nitelemesiyle Hz. Peygamber kastedilmiştir. O, Mekkeliler tarafından ahlâk güzelliği bakımından olduğu kadar, akıl ve zekâsının mükemmelliği ile de tanınıp bilindiği için kendilerine bu bilgileri hatırlatılmış, buna rağmen ona "mecnun" demelerinin bu bilgileriyle çeliştiği ortaya konmuştur (Şevkânî, V, 453).

Ağırlıklı yoruma göre 23. âyetteki "gören" Resûlullah, "görülen" de Cebrâil'dir. "Apaçık ufuk" ile ne kastedildiği konusunda çeşitli açıklamalar yapılmıştır (bk. Şevkânî, V, 453-454). Müfessirler bu âyeti dikkate alarak Hz. Peygamber'in Cebrâil'i kendi sûretinde yani melek olarak yaratılmış olduğu sûrette gördüğünü söylemişlerdir (ayrıca bk. Necm 53/1-18). Hz. Peygamber Cebrâil'in kendisine vahiy getirdiğini söyleyince müşrikler onunla alay etmeye başlamışlar ve gördüğünün melek değil cin olduğunu veya böyle bir meleğin varlığını sadece zihninde kurup hayal ettiğini ileri sürmüşlerdi. İşte âyette onların bu iddiaları reddedilmiştir.

"O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez" ifadesi, Hz. Peygamber'in ilâhî vahyi insanlara duyurma, öğretme hususunda cimri veya ihmalkâr davranmadığını, bilâkis Allah'ın mesajlarını en mükemmel bir şekilde insanlara tebliğ etmek için her türlü eziyete katlandığını göstermektedir (gayb hakkında bilgi için bk. *Kur'an Yolu*, Bakara 2/3). Oysa müşriklerin Hz. Peygamber'i benzetmeye kalkıştıkları sihirbaz ve kâhinler ücret almadan ne sihir yaparlardı ne de bilgi verirlerdi. 24. âyet, dolaylı olarak din konusundaki tebliğ ve irşad faaliyetlerinde özverili çalışmanın önemini de göstermektedir. 24. âyetteki *danîn* kelimesini "zanîn" şeklinde okuyanlara göre meâl şöyledir? "Onu, gayb âleminden getirdiği bilgiler konusunda kimse yalancılıkla itham edemez." 25. âyet yine öncekileri pekiştirmekte ve Kur'an'ın müşriklerin iddia ettikleri gibi kovulmuş şey-

tanın sözü olmadığını ifade etmektedir. "Öyleyse nereye gidiyorsunuz?" sorusu, "Bu Kur'an'dan, onun gereklerini yerine getirmekten uzaklaşıp da nereye gidiyorsunuz?" veya "Size burada açıklanandan daha doğru bir yol var mıdır ki Kur'an'ın yolunu bırakıp da o yoldan gidesiniz" gibi farklı şekillerde açıklanmıştır. Âyetin, artık inkâr edemeyecekleri gerçeklerle karşı karşıya bulunan ve her yönden delillerle kuşatılmış olan müşriklerin, inkârlarına hiçbir mâkul gerekçe gösteremeyeceklerini ifade ettiği de belirtilmiştir.

27-29. Kur'an'ın insanlar için, özellikle doğru yolu tercih etmek isteyenler için uyarıcı, hatırlatıcı ve yol gösterici bir kitap olduğu vurgulandıktan sonra, "doğru yoldan gitmek isteyenler için" ifadesinin açıkça gösterdiği üzere, İslâm'ın din ve vicdan özgürlüğü ilkesi esas alınarak, artık bunlardan ders çıkarıp doğru yolu seçmek insanların hür iradelerine bırakılmış; dolaylı olarak hiç kimsenin kendi iradesinin dışında bir tercihe zorlanamayacağına işaret edilmiştir. Bununla birlikte insanların irade ve eylem güçleri, bir işi dileyip isteme ve yapma imkânları da temelde kendilerinden değil, yine Allah'tandır. Ama imtihan gereği Allah böyle olmasını dilemiş, insanlara bazı eylemlerinde dileyip seçme ve irade hürriyeti vermiştir (bk. İnsan 76/30).

82 (82)

İnfitâr Sûresi

Mekke, 19

Nüzûlü

Hem mushaftaki sıralamada hem de iniş sırasına göre seksen ikinci sûredir. Nâziât sûresinden sonra, İnşikak sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

"İnfitâr" kelimesi, sûrenin 1. âyetinde geçen ve "yarıldı" anlamına gelen *infetara* fiilinin masdarıdır. Sûre adını bu fiilden almıştır. Bazı kaynaklarda "İze's-Semâü'n-fetarat" şeklinde isimlendirilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 82; Taberî, XXX, 54). Kısaca "İnfetarat" ve "Münfatıra" isimleriyle de anıldığı belirtilmektedir (İbn Âşûr, XXX, 169).

Konusu

Sûrede kıyamet koparken evrende meydana gelecek olan değişim ve bazı dehşet verici olaylar, öldükten sonra dirilme, mahşerde hesap verme ve itaatkâr kulların varacakları cennetle isyankâr kulların gideceği cehennem gibi konular yer almaktadır.

1 – 19

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إذا السماء انفطرت ﴿١﴾ وإذا الكواكب انتثرت ﴿٢﴾ وإذا البحار
فجرت ﴿٣﴾ وإذا القبور بعثرت ﴿٤﴾ علمت نفس ما قدمت وأخرت ﴿٥﴾
يا أيها الإنسان ما غرك بربك الكريم ﴿٦﴾ الذي خلقك
فسويك فعدلك ﴿٧﴾ في أي صورة ما شاء ركبك ﴿٨﴾ كلا بل
تكذبون بالدين ﴿٩﴾ وإن عليكم لحافظين ﴿١٠﴾ كراما كاتبين ﴿١١﴾
يعلمون ما تفعلون ﴿١٢﴾ إن الأبرار لفي نعيم ﴿١٣﴾ وإن الفجار لفي جحيم ﴿١٤﴾
يصلونها يوم الدين ﴿١٥﴾ وما هم عنها بغائبين ﴿١٦﴾ وما
أدريك ما يوم الدين ﴿١٧﴾ ثم ما أدريك ما يوم الدين ﴿١٨﴾ يوم
لا تملك نفس لنفس شيئا والأمر يومئذ لله ﴿١٩﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Gök yüzü yarıldığında; **2.** Yıldızlar dağılıp saçıldığında; **3.** Denizler kabarıp taştığında; **4.** Kabirlerin altı üstüne getirildiğinde; **5.** Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını anlayacaktır. **6.** Ey insan! Yüce rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu? **7.** O rabbin ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi. **8.** Terkibini de dilediği gibi yaptı. **9.** Hayır! İnanacak yerde siz hâlâ dini yalan sayıyorsunuz. **10-11.** Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. **12.** Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar. **13.** Buna göre kuşkusuz

erdemliler cennette olacaklar; **14.** Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir. **15.** Ceza gününde oraya girerler; **16.** Ve oradan bir daha da ayrılamazlar. **17.** Ceza günü nedir bilir misin? **18.** Evet, ceza günü nedir bilir misin? **19.** O gün hiç kimsenin başkası için bir şey yapması elinden gelmez. O gün hüküm yalnız Allah'ındır.

Tefsiri

1-5. Kıyamet günü hakkında Tekvîr sûresinde anlatılanları pekiştirmek üzere burada o gün vuku bulacak bazı olaylardan söz edilerek insanlar uyarılmaktadır. Uzay boşluğundaki yıldızların düzenli hareketini sağlayan çekim kanununun kıyamet gününde yok olmasının bir sonucu olarak evrenin düzeninin bozulacağı, göklerin çatlayıp yarılacağı, kısaca kozmik düzenin bozulacağı bildirilmiştir (bk. Furkan 25/25; Hâkka 69/16; Rahmân 55/37; Nebe' 78/19-20; Tekvîr 81/1-6). Denizlerin kabarıp taşmasını, dünyanın şiddetle sarsılması, dağların parçalanıp yok olması, denge ve düzenin bozulması gibi olaylar sonunda dünyayı denizlerin kaplaması şeklinde anlamak mümkündür. Deniz altında gerçekleşen şiddetli depremlerin tsunami denilen büyük dalgalara ve taşmalara yol açmasını hatırlayarak âyetteki kıyamet tasvirini daha iyi anlayabiliriz.

Bu âyetler hakkında, "şiddetli sarsıntı neticesinde yerkürede meydana gelecek olan volkanik patlaklar ve derin çatlaklardan çıkan lav kütlelerinin deniz sularını kaynatacağı, taşıracağı, hatta buharlaştıracağı" şeklinde de yorum yapılmıştır.

Kıyametin kopması sırasında meydana gelecek sayısız felâketlerin büyüklerinden birkaçı örnek olarak zikredildikten sonra "Kabirlerin altı üstüne getirildiğinde" meâlindeki 4. âyetle konu insana getirilmiştir. Bu âyet genellikle o büyük altüst oluş esnasında kabirlerde toprak altında bulunan ceset parçalarının dışarı fırlatılacağı şeklinde yorumlanmıştır.

6-8. Devamındaki âyetlerden anlaşıldığına göre buradaki "ey insan" hitabıyla özellikle belli bir kişiye veya bütün insanlara değil, sûrenin asıl konusu olan kıyamet, âhiret ve uhrevî yargılanma ve hesap vermeyi inkâr edenlere, bunu imkânsız görenlere hitap edilmektedir. *Rab* ismi ve bu ismin sıfatı olarak geçen *kerîm*, Cenâb-ı Hakk'ın "cemal sıfatları" deni-

len ve kullarına yönelik lütufkârlığını ifade eden isim ve sıfatlarındandır. 7-8. âyetlerde bu sıfatların, insanın insan olarak varlık alanına çıkışındaki yaratıcı rolü dile getirilmekte; böylece insanın, hayatı boyunca her an yararlanmakta olduğu diğer bütün nimetlerden de önce bedensel ve zihnî melekelerle donatılıp düzgün bir insan olarak dünyaya gelişini kendisine borçlu bulunduğu rabbi hakkında, saptırıcı tesirlere kapılarak yanılgıya düşmesi, türlü şekillerde inkâr ve isyanlara boğulması eleştirilmektedir.

9-12. *Din* kelimesi, Kur'an-ı Kerîm'de bilinen anlamı yanında, "hesap ve ceza günü" (âhiret) mânasında da kullanılmaktadır. Bu âyette birinci veya ikinci anlamında kullanıldığı yönünde iki farklı yorum vardır. Müteakip âyetler ikinci yorumu desteklemektedir. Buna göre 10-12. âyetler şu gerçeği ortaya koymaktadır: Bu dünyada insanlar başıboş bırakılmamıştır. Aksine herkesin neler yaptığını bilen ve kayda geçen görevli melekler vardır. Bu âyetler, öncelikle âhireti ve uhrevî hesabı inkâr edenleri uyarmakla birlikte daha genel olarak inananı ve inanmayanıyla bütün insanları, yargı ve adaletin ceza veya ödüllendirmenin bu dünyada olanlardan ibaret bulunmadığını; bu dünyada yerini bulmayan veya eksik kalan adaletin, o günün tek hâkimi olan Allah'ın huzurunda mutlaka eksiksiz gerçekleşeceğini; şu halde herkesin, hayatını bu sorumluluk bilinci ve duyarlılığı ile düzenlemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Râzî, bu âyetlerle ilgili olarak özetle şöyle der: Kuşkusuz Allah Teâlâ, kullarının neler yaptığını bütün ayrıntılarıyla bilir; bunun için yapılanların yazılmasına, yazıcılara, şahitlere, belgelere ihtiyacı yoktur. Ancak O, kendisiyle insanlar arasındaki ilişkileri onların kendi aralarında uygulayacakları usullere göre düzenler. İnsanlar arasındaki hak ve sorumlulukları düzenlemenin en sağlıklı yolu, her şeyi kayda geçirmek; hesaplaşma aşamasında ise belge ve tutanakları ortaya koyarak hakkın yerini bulmasını, adaletli bir sonucun alınmasını sağlamaktır. İşte kıyamet günündeki hesaplaşma da böyle olacaktır (XXXI, 83).

13-16. Amellerin kayda geçirilmesi ve uhrevî yargı sürecinin sonucu özetlenmektedir. Sûrenin ana konusu kıyamet ve âhiret ile uhrevî sorumluluk olduğuna göre buradaki "erdemliler" (ebrâr), bir gün kıyametin kopacağına, dünyada yapıp ettiklerinin kaydedildiği belgelerin

önlerine konacağına ve bunların hesabını vereceklerine inanarak bu belgeleri yani amel defterlerini iyilikleriyle dolduran mümin kişilerdir. Bu duyarlılık birçok âyette takvâ kavramıyla da ifade edilmektedir. "Kötüler" (füccâr) ise kıyamete, uhrevî yargı ve sorumluluğa inanmayan, amel defterlerini kötülüklerle kirletenlerdir. Ehl-i sünnet âlimleri, buradaki "füccâr"la sadece inkârcıların kastedildiğini, günahkâr müminleri kapsamadığını belirtirler; çünkü onlar kıyamet ve âhirete inanırlar (bu tartışma için bk. Râzî, XXXI, 84-85). Ancak, bu âyetlerin, inananıyla inanmayanıyla bütün insanları âhiret kaygısı taşımaya çağırdığında kuşku yoktur.

17-19. Hz. Peygamber'e yöneltilen bu sorular hesap gününün ne derece önemli ve dehşet verici olduğunu gösterir. O gün hiç kimse başkası için bir fayda sağlayamayacak, kimse kimseyi koruyamayacak; herkes kendisini düşünecek, kendi derdiyle uğraşacak, herhangi bir zararı dokunabilir korkusuyla çoluk çocuğundan, yakın akrabasından dahi kaçacaktır (bk. Abese 80/34-37). O gün Allah izin vermedikçe hiçbir şefaatçi şefaat edemez. O gün hüküm yalnız Allah'ındır (krş. Bakara 2/255; Mü'min 40/16). O dilediği gibi tasarrufta bulunur; kimseye –dünyada verdiği gibi– kendi hayatı ve geleceği hakkında karar verip tasarrufta bulunma yetkisi vermez (Şevkânî, V, 459-460).

83 (86)

Mutaffifîn Sûresi

Mekke, 36

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen üçüncü, iniş sırasına göre seksen altıncı sûredir. Ankebût sûresinden sonra, Bakara sûresinden önce Mekke'de inmiştir; Mekke döneminde inen son sûredir. Medine'de ilk inen sûre olduğuna veya bir kısmının Mekke'de bir kısmının ise Medine'de indiğine dair rivayetler de vardır (bk. Şevkânî, V, 461; İbn Âşûr, XXX, 187).

Adı

Sûre adını ilk âyetinde yer alan "ölçü ve tartıda eksiklik yapanlar" anlamındaki *mutaffifîn* kelimesinden almıştır. "Veylün li'l-mutaffifîn" adıyla da anılmaktadır.

Konusu

Sûrede ölçü ve tartıda dürüstlükten sapanlar eleştirildikten sonra âhireti ve uhrevî sorumluluğu inkâr eden günahkârların âhirette göreceği cezalar ve iyilerin nâil olacağı mükâfatlar özetlenmekte; dünyada müminlerle alay eden inkârcıların âhirette asıl kendilerinin gülünç duruma düşecekleri anlatılmaktadır.

1 – 6

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ﴿١﴾ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾
وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾ أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾
لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Eksik ölçüp tartanların vay haline! **2.** Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. **3.** Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler (eksiltirler). **4-6.** Onlar, o büyük gün için –insanların âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacakları gün için– diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?

Tefsiri

1-6. "Vay haline!" diye çevirdiğimiz *veyl* kelimesi, "ağır zarar, kötülük, hüzün, azap, helâk" gibi anlamlara gelen ve kınama amaçlı kullanılan bir deyimdir (Elmalılı, VIII, 5648). Ayrıca hadislerde cehennemdeki bir vadinin ismi olduğu da bildirilmiştir (Tirmizî, "Tefsîr", 22; *Müsned*, III, 75). Râgıb el-İsfahânî'ye göre bu kelimenin cehennemdeki bir vadiye isim verilmesi, mecazi anlamda olup, esasında "veyl"e muhatap olanların cehennem azabına uğrayacaklarını ifade eder (bk. *el-Müfredât*, "vyl" md.).

"Ölçü ve tartıyı eksik yapanlar" anlamındaki *mutaffifîn*, mutaffif kelimesinin çoğuludur. 2-3. âyetlerdeki açıklamaya göre "alırken fazla fazla, verirken eksik ölçenler" mânasına gelir. Bu sebeple 1-3. âyetlerde bir taraftan eksik ölçüp tartanlar yaptıkları işin çirkinliğinden dolayı kınanırken diğer taraftan böylesine çirkin bir işe kalkışanların âhirette cezalandırılacağına dikkat çekilmektedir. Burada ölçü ve tartı örnek bir işlem olup daha genel olarak insanların, kendi haklarını gözettikleri kadar sorumluluklarını da özenle yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmakta, hakka hukuka konu olan her işlemde doğruluk ve adaleti titizlikle korumaları istenmektedir (Ebü'l-Kāsım el-Kuşeyrî'nin bu yöndeki bir yorumu için bk. Râzî, XXXII, 91).

Sûrenin Medine'de indiğini söyleyen müfessirler İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet naklederler: Hz. Peygamber Medine'ye geldiği zaman Medineliler ölçü ve tartıda hile yapıyorlardı. O sıralarda bu âyetler indirildi; onlar da bundan sonra kendilerini düzelttiler (Taberî, XXX, 58; Zemahşerî, IV, 229; Râzî, XXXI, 88). Kanaatimizce bu rivayeti, Resûlullah'ın, Medine'ye geldiği zaman ticaretle uğraşan birtakım insanların ölçü ve tartıyı eksik yaptıklarını görünce, daha önce Mekke döneminde inmiş olan bu âyetleri onlara tebliğ ettiği şeklinde anlamak daha isabetli olur. Âyetlerin iniş sebebi özel bir olay olsa da genel anlamda iş ve ticaret hayatında doğruluk ve dürüstlükten sapmanın çirkinliğine dikkat çekilmiş, bencillik ve başkalarını aldatma gibi ahlâka aykırı duygu ve davranış içinde olanlar kınanıp uyarılmıştır. Ölçü ve tartının adaletle yapılmasını emreden başka âyetler de vardır (meselâ bk. En'âm 6/152; İsrâ 17/35; Rahmân 55/8-9). Âyetler bu emirlere uyulmadığı takdirde dünyada ilahî kınamaya mâruz kalma, âhirette de şiddetli bir azaba uğramanın kaçınılmaz olduğunu anlatır.

4. âyette, ölçü ve tartıda hile yapan kimselerin yeniden dirilişe kesin olarak inanmaları bir yana, bunu muhtemel görmeleri halinde bile bu sahtekârlığa cüret etmelerinin mümkün olmadığına dikkat çekilmektedir (Elmalılı, VIII, 5652). 5. âyette ifade edilen "büyük gün"den maksat kıyamet günüdür. Öldükten sonra dirilme, hesap, ceza, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmeleri gibi büyük olayların yaşanacağı gün olduğu için ona "büyük gün" denilmiştir (Şevkânî, V, 463). Nitekim 6. âyette o gün bütün insanların hesaba çekilmek üzere diriltilip âlemlerin rabbinin huzuruna çıkarılacakları ifade buyurularak uhrevî yargı ve hesap sırasında hiçbir kimsenin hiçbir kötülüğünün gizli kalmayacağı, hepsinin tek tek hesabının sorulacağı vurgulanmıştır.

7 – 17

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ ﴿٧﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ ﴿٨﴾
كِتَابٌ مَرْقُومٌ ﴿٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ
يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿١١﴾ وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾

إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ كَلَّا بَلْ رَانَ
عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ
لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذِي
كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿١٧﴾

Meâli

7. Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. **8.** Siccîn nedir, bilir misin? **9.** O, amellerin kaydedilmiş bulunduğu bir defterdir. **10.** Gerçeği yalan sayanların o gün vay haline! **11.** Onlar yargı gününü asılsız sayanlardır. **12.** Oysa onu, haddi aşan günahkârdan başkası inkâr etmez. **13.** Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, "eskilerin masalları" der. **14.** Hayır! Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır. **15.** Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır. **16.** Sonra onlar mutlaka cehenneme gireceklerdir. **17.** Sonra da onlara, "İşte inkâr etmiş olduğunuz cehennem budur!" denilecektir.

Tefsiri

7-17. "Günahkârlar" diye çevirdiğimiz *füccâr* kelimesi fâcirin çoğulu olup bunların nitelikleri ve âhiretteki durumları 11-17. âyetlerde açıklanmıştır. Bunların "yazısı"dan maksat da yapıp ettiklerine ait bilgileri içeren ve âhirette önlerine konacak olan kayıtlar, sicillerdir. Yüce Allah 7. âyette bu yazının siccînde korunduğunu, 9. âyette de siccînin "amellerin kaydedilmiş bulunduğu bir defter" olduğunu ifade buyurmuştur. Zamanın kozmogonisinden etkilendikleri anlaşılan bazı müfessirlere göre siccîn, "yedi kat yerin dibi" veya "yerin altında bulunan büyük bir kaya"dır; bir kısmına göre de cehennemde bir kuyudur. Dilciler ise *siccîn* kelimesinin, "hapishane" anlamına gelen *sicn* kökünden türetildiğini ve onunla eş anlamlı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Taberî, XXX, 60-61; Kurtubî, XIX, 257-258). Zemahşerî'ye göre siccîn, "şeytanların, inkârcı ve günahkâr olan insan-

larla cinlerin amellerinin Allah tarafından kaydedildiği kötülük defteri, sicili" demektir (IV, 231). Gerek âyetlerin bağlamı gerekse müfessirlerin açıklamaları dikkate alındığında siccînin, amellerin düzenli ve eksiksiz kaydedildiği, inkârcıların ve günahkârların bütün eylemlerinin yazıldığı bir kitap (kütük) olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte siccîn âhiretle ilgili olduğu için müteşâbih (anlamını kesin olarak bilmemiz mümkün olmayan) kelimelerdendir. Siccînin nasıllığı ve niceliği hakkındaki bilgi Cenâb-ı Hakk'a ait olup müminlerin görevi onun varlığına ve insanların dünyada yapıp ettiklerinin hesabının âhirette sorulması sırasında ortaya çıkarılmak üzere yazılıp korunduğuna inanmaktır (Allah, kullarının bütün yapıp ettiklerini bildiği halde bu tür kayıtların tutulmasının sebebi için bk. İnfitâr 82/9-12).

10-11. âyetlerde hesap ve ceza gününü inkâr eden, dolayısıyla bu tutumları siccînde kayda geçirilmiş bulunan günahkârların âhiretteki âkıbetlerinin çok kötü olacağına dikkat çekilmektedir. 12-13. âyetlerde ise bunların kötü davranışlarından üç kapsayıcı örnek gösterilmektedir: **a)** İnanç konularında haddi aşmaları, hak yoldan sapmaları; **b)** Durmadan günah işlemeleri; **c)** Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bunlara "eskilerin masalları" demeleri, dolayısıyla Kur'an'ı ve peygamberi red ve inkâr etmeleri. 14. âyette inkârcıların bu tür davranışlarının kalplerini kaplayıp kararttığı bildirilmiştir. "...kaplayıp karartmıştır" diye çevirdiğimiz *râne* fiili, sözlükte "galip geldi, kuşattı, istilâ etti" anlamlarına gelir. Bu âyette ise işlenen günahların, bir pas tabakası gibi kalbi kaplayıp karartmasını, böylece insanın düşünce ve duygularını olumsuz etkilemesini ve onun hakikatleri kavramasına engel olmasını ifade eder (Taberî, XXX, 62; İbn Âşûr, XXX, 199). Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bir kul günah işlediği zaman kalbinde siyah bir leke meydana gelir. Eğer o kul günahı terkedip bağışlanmayı dilerse, bu leke kaybolur. Şayet tövbe etmez ve günah işlemeye devam ederse, o zaman bu siyah nokta büyüyerek onun bütün kalbini kaplar. İşte Allah Teâlâ'nın, 'Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır' (meâlindeki) âyetinde ifade ettiği kararma ve pas tutma budur" (Müslim, "Îmân", 231; Tirmizî, "Tefsîr", 75). Gazzâlî bu âyeti yorumlarken şöyle der: Tam tövbe önceki kusurları da telâfi edecek işler yapmaktır. Nitekim Yüce Allah "Hayır! Gerçek şu ki, onların yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır" buyurmuştur.

Kir birikince zamanla tabiat halini alır ve kalbi kaplar. Bedensel isteklere uyarak işlenmiş olan önceki kötülükleri telâfi etmek için sadece ileride o istekleri bırakmak yetmez. Ek olarak iyilikler yapmak suretiyle, kalbi kaplamış olan bu kiri pası silip temizlemek gerekir (*İhyâ*, IV, 10)

Kur'an'da, gerçeğin ve iyinin ne olduğunu anlayıp kavrama merkezi olan mânevî anlamdaki kalbin belirtilen fonksiyonunu yitirmesiyle ilgili olarak "kararıp paslanma" anlamındaki *reyn* kavramının dışında "mühürlenme" (Bakara 2/7; En'âm 6/46; Câsiye 45/23), "kilitlenme" (Muhammed 47/24) ve "kılıfla örtülüp kapanma" (En'âm 6/25; İsrâ 17/46; Kehf 18/57) gibi anlamlara gelen başka deyimler de kullanılmıştır. Râzî'nin kaydettiği bir yoruma göre bu tür ifadeler, günah ve inkârda ısrar eden insanların kalplerinin geçirdiği farklı aşamalara işaret eder. Çünkü –az önce zikredilen hadiste de belirtildiği gibi– insan inkâra ve günah işlemeye devam ettikçe kalpteki mânevî lekelerin de aşama aşama artıp çoğalacağı açıktır (XXXII, 94-95). Nefsi anlatan âyetlere göre de bu kalp, ibadetle olgunlaşıp ilâhî rızâya erme mertebesine yükselen, ama öte yandan günahlarla da alçalan ve hep kötülüğü arzu ve telkin eden nefistir.

Ehl-i sünnet müfessirleri, "...onlar (inkârcılar) o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır" meâlindeki 15. âyetten, "Şu halde müminler rablerinden mahrum kalmayacaklar" şeklinde bir sonuç çıkarmışlar ve âyeti, âhirette Allah Teâlâ'nın müminlere görüneceği (rü'yetullah) konusunda delil olarak değerlendirmişlerdir. Bu yoruma göre âyette inkârcıların âhirette bütün hazları unutturacak kadar yüksek seviyede bir mutluluk verecek olan "rablerini görme" nimetinden mahrum bırakılacakları ifade edilmiş olmaktadır. Allah Teâlâ'nın, kullarına âhirette yüce zâtını göstereceğini hadisler bildirmekle birlikte bunun nasıl olacağını Allah'tan başkası bilemez (rü'yetullah konusunda bilgi için bk. *Kur'an Yolu*, A'râf 7/143).

18 – 28

كَلَّٓا اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَف۪ي عِلِّيّ۪ينَۜ ﴿١٨﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَۜ
﴿١٩﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌۙ ﴿٢٠﴾ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَۜ ﴿٢١﴾ اِنَّ الْاَبْرَارَ لَف۪ي نَع۪يمٍۙ ﴿٢٢﴾

عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾
يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ
الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾ وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا
الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

Meâli

18. Hayır, hayır! Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyyîndedir. **19.** Bilir misin nedir illiyyîn? **20-21.** O, amellerin kaydedildiği bir defterdir; onu Allah'a yakın olanlar görür. **22.** Erdem sahipleri elbette nimet içindedirler. **23.** Koltuklar üzerinde oturup seyrederler. **24.** İlâhî lütufların sevincini yüzlerinden okursun. **25-26.** Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki sunulur. Yarışanlar, işte bunun için yarışsınlar. **27-28.** O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktandır.

Tefsiri

18-21. Allah'a yakın olan kulların görüp duracakları bildirilen (21. âyet) *illiyyîn* hakkında tefsirlerde "dördüncü veya yedinci kat sema, sonsuz bir yükseklik, en yüksek mekân, iyilerin amellerinin kayda geçirildiği defter, sidretü'l-müntehâ (bk. Necm 53/14), cennet, mele-i a'lâdaki melekler" gibi farklı açıklamalar yapılmıştır (Taberî, XXX, 64-65; Râzî, XXXI, 96-97; Şevkânî, V, 466). Tariflerden illiyyîn ile siccînin aynı şeyler olduğu, ancak izâfe edildikleri kimseler ve içerikleri açısından aralarında bir nitelik farkı bulunduğu anlaşılmaktadır. Râzî bu farkı özetle şöyle izah etmiştir: Yüce Allah, kullarına bazı şeyleri gelenek ve kültürlerinde alışageldikleri üslûpla anlatmıştır. Bilindiği gibi cennet yükseklik, rahatlık, genişlik gibi niteliklerle tanıtılır; orada seçkin meleklerin bulunduğu belirtilir. Siccîn ise şeytanların dolaştığı, aşağı, karanlık

ve dar bir mekân olarak nitelendirilir. Bir yerin yüksekliği, genişliği, aydınlığı ve içinde seçkin meleklerin bulunuşu o yerin mükemmelliğini ve üstün değerini, bunların tersi ise oranın kusurlu ve bayağı bir yer olduğunu gösterir. İnkârcıların bilinen nitelikleri ve eylemlerinin kayda geçirildiği belgeler aşağılanmak ve kötülenmek istendiği için, onların kitaplarının yani amel defterlerinin aşağıda, şeytanların bulunduğu karanlık ve dar yerde olduğu; iyilerin kitapları yüceltilip şereflendirilmek istendiği için onların da seçkin meleklerin bulunduğu yücelerde olduğu belirtilmiştir (XXXI, 92-93; illiyyîn hakkında bilgi için bk. İlyas Üzüm, "İlliyyîn", *DİA*, XXII,123).

22-28. Gerçek erdem sahibi kimselerin cennette karşılaşacakları nimetler tasvir edilmektedir. Amel defterleri "illiyyîn"de korunanların, cennette sevinç ve mutluluk içinde yaşayacakları, koltuklar üzerinde oturup seyredecekleri ifade edilmekle birlikte neyi veya kimi seyredecekleri belirtilmemiştir. Müfessirler, Allah'ın onlar için hazırlamış olduğu ikramları veya cehennemde bulunanların hallerini yahut yüce Allah'ın zâtını seyredeceklerini söylemişlerdir. "Onlar, o gün elbette rablerinden mahrum bırakılacaklardır" meâlindeki 15. âyeti, âhirette inkârcıların Allah'ın zâtını görmekten mahrum kalacakları yönünde yorumlayan müfessirlerden bazıları, "...koltuklar üzerinde oturup seyrederler" meâlindeki 23. âyeti de müminlerin âhirette –bilemeyeceğimiz bir tarzda– Allah'ı görecekleri şeklinde yorumlamışlardır (bk. Râzî, XXXII, 98; Şevkânî, V, 466; İbn Âşûr, XXX, 205).

Kur'an'da, genellikle insanlarda eksik de olsa bir çağrışım yapması ve sonuçta bir arzu uyandırması için cennet nimetleri dünya hayatında haz, tat ve zevk veren bazı maddeler için kullanılan kelimelerle, isimlerle anılmış, bu yönde somut örnekler üzerinden tasvirler yapılmıştır. Burada da müminlere "mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki"nin, bir başka yoruma göre de "içince ağızda misk kokusu bırakan bir içki"nin sunulacağı bildirilmektedir. "İçki" diye çevirdiğimiz *rahîk* kelimesi Arapça'da "saf ve iyi cins şarap" için kullanılır (Taberî, XXX, 105; İbn Âşûr, XXX, 205). Ancak Sâffat sûresinde (37/47) cennet içkisi tanıtılırken "İçenleri sarhoş etmez" buyurulmuştur. Secde sûresinde de (32/17) daha

genel bir ifadeyle "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için saklanan mutlulukları hiç kimse bilemez" buyurularak cennet nimetlerinin dünyadakilere göre mahiyet farkına, onların bu dünyada bilinen ve tadılandan büsbütün farklı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu fark, cennet nimetlerinin sırf iyi ve mutluluk verici oluşundadır. Esasen cennetin esenlik, mutluluk ve erdem yurdu olacağına dair pek çok âyet, oradaki nimetlerin –dünya dilindeki kelimelerle ifade edilse de– insanlar arasında kıskançlık, huzursuzluk, çekişme, mutsuzluk, haksızlık, hastalık, keder vb. olumsuzluklar doğuracak türden olmayacağını açıkça göstermektedir.

Burada cennet içkisi tanıtılırken 25. âyette onun karışımının *tesnîm*den olduğu ifade edilmiştir. Tefsirlerde tesnîmin sözlük anlamı genellikle "suyu, yukarıdan aşağıya akıp duran kaynak" şeklinde verilir ve bu bağlamda cennetteki yüksek bir su kaynağını ifade ettiği belirtilir (meselâ bk. Taberî, XXX, 110). İbn Abbas'a isnat edilen bir açıklamada, Secde sûresinin 17. âyeti hatırlatılarak tesnîmin, iyiler için hazırlanmış bir cennet nimeti olup onun mahiyetini Allah'tan başkasının bilemeyeceği ifade edilmiştir. Hasan-ı Basrî'nin de "Tesnîm, Allah'ın cennet ehli için hazırlayıp gizli tuttuğu nimettir" dediği nakledilir (Râzî, XXX, 100). Tefsirlerde, "Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynak" meâlindeki 28. âyetin "tesnîm"i açıkladığı belirtilmektedir.

29 – 36

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ
يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا
رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ
حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾

عَلَى الْاَرَٓائِكِ يَنْظُرُونَۙ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

Meâli

29. Günahkârlar (dünyada) iman edenlere gülüp dururlardı. **30.** Yanlarından geçtiklerinde birbirlerine kaş göz ederlerdi. **31.** Sonra kendi çevrelerine dönerken neşe içinde dönerlerdi. **32.** Müminleri gördüklerinde, "Bunlar gerçekten yollarını şaşırmış kimseler!" derlerdi. **33.** Oysa onlar, müminleri koruyup gözetmekle görevlendirilmiş değillerdi. **34.** Ama o gün de müminler kâfirlere gülecekler. **35-36.** Koltuklarına kurulup, "Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?" diye etrafa bakacaklar.

Tefsiri

29-36. Bu kümedeki âyetler dünyada inançlarından dolayı müminlerle alay eden, onları küçümseyen ve yollarının yanlış olduğunu ileri süren inkârcılar hakkında inmiş olup onları kınamakta ve uyarmaktadır. Özellikle 33. âyette Allah tarafından kendilerine müminleri koruyup kollama görevi verilmediğinin belirtilmesi dikkat çekicidir. Buna göre din konusunda insanların sırf kendi kişisel görüşlerine göre başkalarını yargılama yetkileri yoktur; bu konudaki ölçü ve dayanaklar Allah tarafından konulmuş olup dinî konulardaki eleştiri ve uyarılar da bu çerçevede kalmalıdır. 34-36. âyetlerde müminlerle inkârcılar arasında durumun âhirette tersine döneceği, bu sefer müminlerin inkârcıların içine düştükleri duruma gülecekleri ifade edilmekte, kendileri için hazırlanmış olan mutluluk verici âkıbetten dolayı sevinecekleri bildirilmekte ve inkârcılara hak ettikleri cezanın uygulanmasına başlanıp başlanmadığını merak ederek etrafa bakacakları bildirilmektedir. Burada asıl anlatılmak istenen husus, müminlerin, inkârcıların azap görmelerinden zevk alacakları, mutlu olacakları değil; dünyadayken inananlarla alay eden ve onların sıkıntı çekmelerinden zevk alan inkârcıların, âhirette bu tutumlarının bedelini ödeyecekleri, ettiklerini bulacaklarıdır. Dolayısıyla bu âyetler uyarı amacı taşımaktadır.

84 (83)

İnşikāk Sûresi

Mekke, 25

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen dördüncü, iniş sırasına göre seksen üçüncü sûredir. İnfitâr sûresinden sonra, Rûm sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Kaynaklarda yaygın olarak "İnşikāk" adıyla anılır. Adını, göğün yarılması ve ayrılmasını ifade eden ilk âyetinden almaktadır. "İze's-semâü'nşakkat" ve "İnşakkat" adları da vardır.

Konusu

Bu sûrede de kıyametin kopması, onun ardından gerçekleşecek olan uhrevî hesap, insanların iman ve amellerine uygun olarak yargılanmaları, ceza veya ödül gibi konular etkili bir üslûpla anlatılmaktadır.

1 – 15

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا السَّمَٓاءُ انْشَقَّتْۙ ﴿١﴾ وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْۙ ﴿٢﴾ وَاِذَا الْاَرْضُ

مُدَّتْ ۝٣ وَاَلْقَتْ مَا ف۪يهَا وَتَخَلَّتْۙ ۝٤ وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ۝٥
يَٓا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ اِنَّكَ كَادِحٌ اِلٰى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاق۪يهِۚ ۝٦
فَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِيَم۪ينِه۪ۙ ۝٧ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَس۪يرًاۙ ۝٨
وَيَنْقَلِبُ اِلٰٓى اَهْلِه۪ مَسْرُورًاۜ ۝٩ وَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ وَرَٓاءَ ظَهْرِه۪ۙ ۝١٠
فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًاۙ ۝١١ وَيَصْلٰى سَع۪يرًاۜ ۝١٢ اِنَّهُ كَانَ ف۪ٓي اَهْلِه۪
مَسْرُورًاۜ ۝١٣ اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَۚ ۝١٤ بَلٰٓىۚ اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِه۪ بَص۪يرًاۜ ۝١٥

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-2.** Gök yarıldığında ve rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında; **3-4.** Yer dümdüz edildiğinde ve içindekileri atıp boşaldığında; **5.** Ve o da rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında (herkes yaptığının karşılığını görecektir). **6.** Ey insan! Sen rabbine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da. **7-8.** Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir; **9.** Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir. **10.** Kime de kitabı arkasından verilirse, **11.** "Eyvah!" diye bağıracak, **12.** Ve alevli ateşe girecektir. **13.** Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi. **14.** Zira o, hiçbir zaman rabbine dönmeyeceğini sanırdı. **15.** Hayır, tam tersi! Rabbi onu şüphesiz görmekteydi.

Tefsiri

1-5. Kur'an, muhtelif âyetlerde kıyametin kopma zamanıyla ilgili bilginin Allah'a mahsus gayb bilgilerinden olduğunu, O'nun dışında, melekler dahil hiç kimsenin bu konuda bilgi sahibi olmadığını ifade ederken

(meselâ bk. A'râf 7/187; Lokmân 31/34; Fussılet 41/47); burada olduğu gibi birçok sûrede kıyametin nasıl kopacağına dair tasvirlerde bulunmakta, bir taraftan evrenin yok oluşuyla diğer taraftan da insanların bilinen bir hayattan başka bir hayata intikalleri esnasında karşılaşacakları dehşet dolu manzaralarla ilgili etkileyici anlatımlara yer vermektedir. Bu âyetlerde de kıyametin kopması esnasında göklerde ve yerde meydana gelecek değişiklikler tasvir edilerek kıyamet günü hakkında Tekvîr ve İnfitâr sûrelerinde anlatılanlar pekiştirilmektedir. Asıl maksat ise insanları uyarma ve onları şimdiden o gün için hazırlık yapmaya teşvik etmektir.

1-2. âyetlerden kıyametin kopma zamanı geldiğinde gökteki yıldızların Allah'ın emrine boyun eğerek yörüngelerinden çıkıp birbirine çarpmak suretiyle parçalanacakları anlaşılmaktadır. 3. âyette zikredilen "yerin dümdüz edilmesi" olayını İbn Âşûr (XXX, 219-220) üç şekilde açıklamıştır: **1**. Derinin gerilip düzeltildiği gibi yeryüzündeki dağ ve tepelerin yok edilmesi sonucu dümdüz hale getirilmesi (krş. Tâhâ 20/105-107); **2**. Şiddetli deprem sebebiyle yeryüzünde meydana gelecek olan yarılma ve lav püskürmesi gibi jeolojik değişimler neticesinde yeryüzü alanının genişlemesi; **3**. Yerin küresel şeklinin bozularak uzun bir şekil alması. Bu ve benzeri değişikliklerin evrendeki genel düzenin bozulmasının doğal bir sonucu olarak meydana geleceği düşünülebilir. 4-5. âyetlerde yeryüzünde meydana gelecek bu değişiklikler sonunda yerin, içindeki ölüleri, maden ve diğer şeylerden ne varsa hepsini dışarı fırlatacağı bildirilmektedir (krş. Tekvîr 81/1-6; İnfitâr 82/1-5). 1-5. âyetlerde kıyamet tasvir edilirken "izâ" edatıyla "şöyle olduğunda" şeklinde şart cümleleri sıralanmışsa da bunların cevabı muhatabın anlayışına bırakılmıştır; tefsirlerde bu noktanın izahı için "herkes yaptığının karşılığını görecektir" veya "artık olan olmuş, işi işten geçmiştir, ondan sonra neler olacağını düşünün!" gibi mânaların takdir edildiği görülmektedir.

6. âyette şu gerçek ortaya konmaktadır: İnsan bilmelidir ki dünya hayatı bütünüyle –mahiyetleri ve amaçları farklı da olsa– türlü çabalardan ibarettir; çabaların sonu da Allah'a varır. Kimse bu dünyada ebedî kalamayacağı gibi, hayatının sonunda huzuruna varıp yaptıklarının ve yapmadıklarının hesabını vereceği tek güç de Allah'tır. Dünya hayatında mutlaka

harcamaları gereken gayretlerini, ömürlerini ilâhî iradeye uygun yollarda, hakikat, dürüstlük ve iyilik uğrunda harcayan insanlar ilâhî huzura vardıklarında iyi karşılıklar bulacak, "kitap"ları (yapıp ettiklerinin kaydedildiği belgeler) kendilerine sağ taraflarından verilecek; kolay bir hesaptan geçtikten sonra sevinç ve mutluluk içinde yakınlarına döneceklerdir. Artık onlar için zahmet ve meşakkat dönemi bitmiş, rahmet ve mutluluk dönemi başlamıştır. 7-9. âyetler bunu anlatmaktadır.

7. âyetteki "kitap"tan maksat, kişinin dünya hayatında yapmış olduğu iyi veya kötü amellerle ilgili bilgileri içeren "amel defteri"dir. "Kitabı sağından verilenler" ise müminlerdir. Kur'an-ı Kerîm, insanların dünyada yapmış oldukları doğru-yanlış, hayır-şer, iyi-kötü her türlü inanç, söz ve davranışların görevli melekler tarafından anında kaydedildiğini bildirmektedir (yine bk. Kāf 50/17; İnfitâr 82/10-13). İşte amellerin kaydedildiği bu defterler âhirette ortaya konulacak (bk. Kehf 18/49), cennetliklere sağından, cehennemliklere de solundan veya arkasından verilerek, kişiye kitabını kendisinin okuması emredilecektir (bk. İsrâ 17/14; Vâkıa 56/1-10). Birçok kültürde olduğu gibi Kur'an'ın ilk muhatapları olan Araplar'ın kültüründe de "sağ" kavramı iyi, hayırlı, uğurlu şeyleri ifade ettiği için burada da iyilerin ödülleri olarak sembolik bir anlam taşımaktadır. Sonuçta kitabın sağdan verilmesi, kişinin mutlu olacağını ifade eder. Bunlar dünyada Allah'ın rızâsına uygun hareket ettikleri için hesapları kolay olur. Hz. Peygamber kolay hesabın, ince elenip sık dokunmadan yapılan bir yoklama olduğunu ifade etmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 84). Bu sebeple kitabı sağından verilen kimse sevinçli ve mutlu olarak yakınlarına döner. Yakınlarından maksadın ne olduğu hususunda, cennette olan komşuları, aynı nimet ve ikramlara nâil olan cennet arkadaşları, kendisinden önce cennete gitmiş olan dünyadaki eş ve çocukları vb. değişik açıklamalar yapılmıştır. Bütün bunların ortak noktası, Yüce Allah tarafından ödüle lâyık görülmüş saygın bir kişi olmanın mutluluğunu yaşayacak olmasıdır (meselâ bk. Şevkânî, V, 472).

Kitabın arkadan veya sol tarafından verilmesi de kişinin inkârcı ve bedbaht olduğunu ifade eder. 11. âyette belirtildiği üzere bu sonunculara amel defterleri verildiğinde "Eyvah! Keşke bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!" diyerek acı içinde kıvranacaklar (bk.

Hâkka 69/25-26), ölüp yok olmayı temenni edeceklerdir. Ancak 12. âyette âhiretteki pişmanlığın fayda vermeyeceği ve cezalarını çekmek üzere cehenneme girecekleri ifade edilmiştir. Çünkü bunlar dünyada Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, O'nun rızâsına uygun hareket etmeyen ve rablerine hiç dönmeyeceklermiş gibi sorumsuzluk içinde yaşayan, kısacık hayatlarını sadece zevk ve eğlence içerisinde geçirerek israf eden kimselerdir. Oysa 15. âyette belirtildiği üzere yüce Allah insanı görüp gözetlemekte ve bütün yapıp ettiklerini izlemektedir, âhiretteki karşılığını da buna göre verecektir.

16 – 25

فَلَٓا اُقْسِمُ بِالشَّفَقِۙ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَۙ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَۙ ﴿١٨﴾
لَتَرْكَبُنَّ طَبَقاً عَنْ طَبَقٍۜ ﴿١٩﴾ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَۙ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا قُرِئَ

عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُونَۜ ﴿٢١﴾ بَلِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَۘ ﴿٢٢﴾
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَۘ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ ﴿٢٤﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

Meâli

16. Hayır, hayır! Yemin ederim o şafağa, **17.** Geceye ve onun topladığı şeylere, **18.** Ve dolunay şeklini aldığı zaman aya ki, **19.** Siz halden hale geçeceksiniz. **20.** Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar? **21.** Kendilerine Kur'an okunduğu zaman saygıyla yere kapanmıyorlar. **22.** İnkârcılar -tam aksine- gerçeği yalanlıyorlar. **23.** Ama içlerinde gizlediklerini Allah çok iyi bilmektedir. **24.** Onlara şiddetli bir cezaya çarptırılacaklarını bildir. **25.** İman edip dünya ve

âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır; onlar için kesintisiz bir ödül vardır.

Tefsiri

16-25. İlk âyetin başındaki "lâ" edatı hakkında Kıyâmet sûresinde bilgi verilmişti (bk. 75/1). 16. âyette geçen "şafak" kelimesi, müfessirlere göre güneş battıktan sonra ufukta görünen kırmızılığı ifade eder (Zemahşerî, IV, 237; Kurtubî, XIX, 274-275). İlk tefsir âlimlerinden Mücâhid'e göre şafak, "gündüz" anlamına gelir. İkrime'ye göre ise "gündüzün son kısmı" demektir (bk. Taberî, XXX, 76). "Gündüzün sona ermesiyle gecenin başlaması arasında yer alan ve ufuktaki kırmızılık veya beyazlık" olarak tanımlanan şafak vakti, kısalık ve geçicilik özelliğiyle telâş vakti olması bakımından insanın kısa ve telâşla geçen ömrüne benzemekte, âyetteki yeminle buna dikkat çekilmektedir.

Şafak vaktinin belirlenmesi, akşam namazı vaktinin çıkması ve yatsı namazı vaktinin girmesi bakımından da önem taşımaktadır. "Şafak, ufuktaki kırmızılıktır" diyen fukahanın çoğunluğuna göre beyazlık gelince akşam namazının vakti çıkar. Ebû Hanîfe ve Evzâî gibi "Şafak beyazlıktır" diyenlere göre ise akşamın vakti ufkun kararmasına kadar devam eder (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1910-1911; Cessâs, III, 472).

17. âyetteki "gecenin topladığı" ifadesi, karanlık gökteki görüntü, gecenin imkân verdiği iyi ve kötü davranışlar, olaylar dahil her şeyi içine almaktadır. 18. âyette "dolunay şeklini aldı" diye çevrilen *itteseka* fiili de *veseka* ile aynı kökten olup ayın, ilerleyerek dolunay haline geldiği şeklini ifade etmektedir (bk. Elmalılı, VIII, 5679). Şafak, gece ve dolunay; bunların üçü de aydınlıkla karanlığın bir arada bulunduğu zamanları ve farklı halleri ifade eder. Âyette bunlara yemin edilerek insanların gerek dünya hayatında gerekse kıyamet gününde değişim geçirecekleri, halden hale geçecekleri vurgulu bir şekilde ifade edilirken bu kozmik olgular arasındaki münasebete de dikkat çekilmiştir (İbn Âşûr, XXX, 226). 19. âyette "halden hale geçme" diye ifade edilen bu değişimler hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: **a)** Bunlar ölüm, sonra dirilme, hesap ve ceza halleridir; **b)** İnsanın, yaratılışının başlamasından itibaren ölünceye kadar geçirdiği hallerdir. Nitekim başka âyetlerde insanın, yaratılışının başlamasından itibaren sürekli olarak değişim geçirdiği ifade

edilmiştir (meselâ bk. Hac 22/5; Mü'minûn 23/12-16); **c)** İnsanlığın tarih boyunca geçirdiği medenî, kültürel, siyasî... farklılaşmalar, değişik aşamalardır; **d)** İnsanların derece derece Allah'a yaklaşmalarıdır (Şevkânî, V, 473; ayrıca bk. Elmalılı, VIII, 5681-5682; Ateş, X, 385-386). Bütün bunlar öldükten sonra dirilmenin olabileceğinin kanıtları ve insanların buna iman etmesini gerektiren delillerdir. Durum böyle olduğu halde inkârcılar, hâlâ inanmadıkları ve Kur'an okunduğunda Allah'a saygı ile secde etmedikleri için 20 ve 21. âyetlerdeki soruyla kınanmışlardır. 21. âyet okunduğunda secde etmenin gerekli olup olmadığı konusunda Hz. Peygamber'in uygulamasıyla ilgili farklı rivayetlere dayalı olarak değişik görüşler ileri sürülmüştür. "Vâciptir" veya "sünnettir" diyenler olduğu gibi "ne vâcip ne sünnettir" diyenler de vardır (bk. İbn Âşûr, XXX, 232; Elmalılı, VIII, 5684).

İnsanların, Allah'a ve peygambere iman etmelerini gerektiren bunca delil olmasına rağmen hâlâ iman etmemeleri hayret verici olduğu halde, 22. âyette, iman etmek şöyle dursun, bilakis o inkârcıların dini yalanladıkları ve/veya peygamberi yalancılıkla itham ettikleri bildirilmektedir. Cenâb-ı Hak 23. âyette inkârcıların kalplerinde inkâr, inat, gerçekleri yalanlama vb. ne varsa hepsini çok iyi bildiğini ifade buyurarak onları uyarmakta, 24. âyette de ağır bir cezaya çarptırılacaklarını kendilerine bildirip uyarmasını Hz. Peygamber'e emretmektedir.

85 (27)

Burûc Sûresi

Mekke, 22

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen beşinci, iniş sırasına göre yirmi yedinci sûredir. Şems sûresinden sonra, Tîn sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyetinde geçen "burçlar" anlamındaki *burûc* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrenin ana konusu kendilerine "ashâbü'l-uhdûd" (hendek topluluğu) denilen inkârcıların, inançlı insanlara inançları sebebiyle yaptıkları işkenceler ve müminlerin inançları uğrunda bunlara karşı gösterdikleri sabır ve dirençtir. Ayrıca inkârcıların âhiretteki kötü âkıbetleri ve inananların mutlu sonları, Allah'ın bazı sıfatları hakkında kısa açıklamalar yer almaktadır.

1 – 16

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِۙ ﴿١﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِۙ ﴿٢﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍۜ ﴿٣﴾

قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِۙ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِۙ ﴿٥﴾ اِذْ هُمْ
عَلَيْهَا قُعُودٌۙ ﴿٦﴾ وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ شُهُودٌۜ ﴿٧﴾ وَمَا
نَقَمُوا مِنْهُمْ اِلَّٓا اَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِۙ ﴿٨﴾ اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌۜ ﴿٩﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ
فَتَنُوا الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ
وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَر۪يقِۜ ﴿١٠﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ
جَنَّاتٌ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَب۪يرُۜ ﴿١١﴾ اِنَّ بَطْشَ
رَبِّكَ لَشَد۪يدٌۜ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُع۪يدُۚ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُۙ ﴿١٤﴾
ذُو الْعَرْشِ الْمَج۪يدُۙ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِمَا يُر۪يدُۜ ﴿١٦﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Andolsun burçlarla dolu göğe, **2.** Vaad edilmiş güne, **3.** Tanıklık edene ve edilene ki, **4-5.** O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır! **6-7.** Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. **8-9.** Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, sırf bu sebeple onlara ağır işkence uyguladılar. Ama Allah her şeye şahittir. **10.** Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir. **11.** İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmak-

lar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur. **12.** Şüphesiz rabbinin yakalaması pek müthiştir. **13.** Kuşku yok ki en başta yaratan da sonrasında tekrar yaratacak olan da O'dur. **14-16.** Çok bağışlayan, sevgisi geniş, arşın sahibi, şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O'dur.

Tefsiri

1-10. Bir önceki sûrede olduğu gibi burada da yeminle söze başlanarak müminleri inançlarından dolayı ateş dolu çukurlara atıp yanmalarını seyreden zalimler kınanmakta ve âhirette hak ettikleri cezaya çarptırılacakları haber verilmektedir.

Burûc kelimesi "açığa çıkmak, görünmek, saray ve köşk" anlamlarına gelen *burc*un çoğuludur. Astronomi terimi olarak burç, güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği, belli sembollerle gösterilen on iki takım yıldızından her birini ifade eder. Modern astronominin ışığında "burûc"u "yıldız kümeleri" veya "galaksiler" olarak anlamak mümkündür (ayrıca bk. Hicr 15/16; Furkan 25/61). 2. âyetteki "vaad edilen gün"den maksat, kıyamet günüdür (Taberî, XXX, 82; Kurtubî, XIX, 283).

"Tanıklık eden ve edilen" diye çevirdiğimiz 3. âyetteki *şâhid* ve *meşhûd* kelimelerini müfessirler farklı anlamlarda yorumlamışlardır. Bunları kısaca şöyle sıralamak mümkündür: **a)** Şahit Allah, meşhûd yaratıklardır; **b)** Şahit Hz. Muhammed, meşhûd onun ümmetidir; **c)** Şahit Hz. Muhammed'in ümmeti, meşhûd diğer ümmetlerdir; **d)** Şahit peygamberler, meşhûd ümmetleridir; **e)** Şahit koruyucu melekler, meşhûd insanlardır; **f)** Şahit bütün insanlar, meşhûd kıyamet günüdür; **g)** Şahit Allah ve melekler, meşhûd da Allah'ın birliği ilkesidir. Bunlardan başka yıldızların, Hacerülesved'in, arefe, cuma ve pazartesi günlerinin şahit ve meşhûd olduğu yolunda görüş ileri sürenler de vardır (bk. Kurtubî, XIX, 283-285; Ateş, X, 392-394). Bir önceki âyette kıyamet gününün geçtiği dikkate alındığında "şahit" ile insanların amellerini görüp bilen ve sonunda karşılığını verecek olan Allah Teâlâ'nın, meşhûd ile Allah'ın durumlarını görüp bildiği ve buna bağlı olarak âhirette sorgu ve yargıdan geçireceği insanlar ile onların işlerinin kastedildiği düşünülebilir.

Sûrede sözü edilen "ashâbü'l-uhdûd", İslâmiyet'ten önceki bir devirde inançlı insanları dinlerinden döndürmek için ateş dolu hendeklere atarak işkence eden kimseleri ifade eder. Âyetlerde semaya, kıyamet gününe, tanıklık edene ve edilene yeminle bu işkencecilerin lânetlendiği bildirilmektedir. *Uhdûd* "uzun ve derin hendek" demektir. Kendilerinden ashâbü'l-uhdûd diye söz edilen kimselerle onların işkence ettiği müminler ve bu olayın geçtiği zaman ve bölge hakkında Kur'an-ı Kerîm bilgi vermemiştir. Tefsirlerde bunların kimlikleri hakkında çok değişik ve bazen birbiriyle çelişen açıklamalar bulunmaktadır. Bu açıklamalar arasında Necran hıristiyanlarının Yemen Kralı Zûnüvâs tarafından idam edilmeleri yahut bir Zerdüşt kralının, erkek kardeş ile kız kardeşin evlenmelerine Allah'ın müsaade ettiği şeklindeki hükmünü kabul etmeyen tebaasını ateşe atarak cezalandırması gibi güvenilir olmayan menkıbeler de vardır (bk. Taberî, XXX, 85-87; Kurtubî, XIX, 287-294). Bu ifadeyi belli bir olaya bağlamak yerine, tarihte çokça kullanılan ateşle işkence yöntemine atıfla genel mânada işkence ve işkenceciler şeklinde yorumlayanlar da olmuştur (Esed, III, 1253). 10. âyet de bu anlamı desteklemektedir. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi Burûc sûresinin indiği dönemde de Mekkeli müşrikler müminlere, özellikle fakirlere ve kimsesizlere acımasızca işkence ediyorlardı. Nitekim "...işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir" meâlindeki 10. âyette Kur'an'ın geldiği toplumda da işkence uygulamasının bulunduğuna, böyle zulümleri Mekke müşriklerinin de yaptıklarına işaret edilmiştir (bk. Muhammed Eroğlu, "Ashâbü'l-uhdûd", *DİA*, III, 471).

11-12. Çeşitli işkence, zulüm ve sıkıntılara mâruz kaldıkları halde imanlarından tâviz vermeyip sorumluluklarının gereğini yerine getiren müminlerin âhirette altlarından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirilecekleri ifade edilmektedir. Elbette ki bu, müminler için bir sevinç ve mutluluk vesilesidir. "Şüphesiz rabbinin yakalaması pek yamandır" ifadesinin burada işkence görenler için bir teselli amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre söz konusu işkencelere göğüs geren müminler imanlarındaki sebatın karşılığını âhirette iki şekilde alacaklardır: Biri cennet nimetleri, diğeri de ilâhî adaletin gereği olarak kendilerine kötülük eden inkârcıların cezalandırılmasıdır.

13-16. Müfessirler 13. âyeti iki türlü yorumlamışlardır: **a)** Âyette başta yapıldığı, sonra tekrar edildiği bildirilen şey, Allah'ın inkârcı zalimlere ilk olarak dünyada ceza vermesi sonra âhirette cezalandırmayı tekrar etmesidir. **b)** Allah'ın mahlûkatı birinci defa yoktan var edip dilediklerine can vermesi, ikinci olarak onları kıyamet gününde yeniden diriltmek suretiyle hayata döndürmesidir (bu yorum için bk. *Kur'an Yolu*, Ankebût 29/19; Rûm 30/11). Buradan itibaren ceza ile ilgili olmaksızın Allah'ın isim ve sıfatları sıralandığı için meâlde ikinci yorumu tercih ettik. Taberî ise âyeti önceki konuyla bağlantılı gördüğü için birinci yorumu tercih etmiştir (bk. XXX, 88).

14-16. âyetler, sûrenin başında anlatılan işkence olayıyla bağlantılı olarak değerlendirildiğinde şöyle bir anlama işaret eder: İnsanoğlu zalim, inkârcı ve nankör de olsa yaptıklarından içtenlikle pişmanlık duyup tövbe ederse yüce Allah da ona karşı sevgi, şefkat ve merhametle muamele edecek, günahlarını bağışlayacaktır. Çünkü O, arşın sahibidir, şanı yücedir (arş hakkında bk. *Kur'an Yolu*, A'râf 7/54); varlıkların yönetimi ve nihaî kaderi O'nun elindedir. O, dilediğini yapan, mutlak kudretin sahibidir, verdiği hükmü kimsenin bozması mümkün değildir (Allah'ın dilediğini yapması hakkında bk. *Kur'an Yolu*, Hûd 11/107).

17 – 22

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ الْجُنُودِۙ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَۜ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذٖينَ
كَفَرُوا فٖي تَكْذٖيبٍۙ ﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ مِنْ وَرَٓائِهِمْ مُحٖيطٌۚ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ
مَجٖيدٌۙ ﴿٢١﴾ فٖي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

Meâli

17-18. Orduların, Firavun ve Semûd'un haberi sana ulaştı mı? **19.** Doğrusu inkârcılar bir yalanlama peşindedirler. **20.** Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır. **21.** Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur'an'dır; **22.** Levh-i mahfûzdadır.

Tefsiri

17-20. Allah Teâlâ'nın, dilediğini yapan yüce kudretin sahibi olduğu ve yakalamasından hiç kimsenin kurtulamayacağı gerçeği Firavun ve Semûd orduları (kavimleri) örneği ile anlatılarak Hz. Peygamber ve müminler teselli edilmektedir. Çünkü bu iki topluluk ilâhî mesajları inkâr etmeleri ve işledikleri zulümler sebebiyle ilâhî bir ceza neticesinde tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir (Firavun ve kavmi hakkında bk. A'râf 7/103-136; Semûd kavmi hakkında bk. 7/73-78; Hûd 11/61-68). 19-20. âyetlerde bütün bu anlatılanlara rağmen Mekkeliler'in hâlâ inkâr içinde oldukları ve Kur'an'ın onlara yönelik uyarı dolu açıklamalarına aldırış etmedikleri için Firavun ve Semûd kavimlerinin başına gelen felâketlerin veya benzeri ağır sonuçların putperest Araplar için ve genel olarak başka zamanlarda başka inkârcı ve zalimler için de söz konusu olabileceği uyarısında bulunulmaktadır.

21-22. İnkârcıların "O, sihirdir, beşer sözüdür, öncekilerin efsaneleridir" gibi asılsız iddialarla inkâr ettikleri Kur'an'ın –onların bu tür iddialarının aksine– levh-i mahfûzda korunmuş Allah kelâmı ve şanı yüce Kur'an olduğu vurgulanmıştır.

Sözlük anlamı "korunan levha" olan *levh-i mahfûz* terimi hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: **a)** Bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu, mahiyetini bilemeyeceğimiz bir kitaptır (Râzî, XXXI, 125; Kurtubî, XIX, 299; Elmalılı, VIII, 5696). **b)** Yedi kat göğün üzerinde bulunan ve şeytanlara ulaşmaları yasaklanan bir levhadır (Zemahşerî, IV, 240). **c)** Kur'an'ın levh-i mahfûzda olduğunun belirtilmesi, onun hiçbir zaman tahrif edilmeyeceğini, her dönemde bütün keyfî ilavelerden, çıkarmalardan ve lafzî değişikliklerden korunacağını ifade eder. Nitekim Kur'an başından günümüze kadar, bunun için hem ezberlenerek hem de yazılarak korunmuş olup, kıyamete kadar da korunacağında kuşku yoktur (bk. Esed, III, 1255; bu konuda daha geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", *DİA*, XXVII, 151).

86 (36)

Târık Sûresi

Mekke, 17

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen altıncı, iniş sırasına göre otuz altıncı sûredir. Beled sûresinden sonra, Kamer sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını ilk âyette geçen ve orada "yıldız" anlamına gelen *târık* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrede insanın yaratılışı, yapıp ettiklerinin kaydedildiği, öldükten sonra dirilmesi, Kur'an'ın muhtevasının ciddiyet ve önemi, inkârcıların tuzaklarının er geç bozulacağı gibi konulara yer verilmiştir.

1 – 17

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ وَالطَّارِقِۙ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُۙ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ

الثَّاقِبُۙ ﴿٣﴾ اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ ﴿٤﴾ فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ

مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍۙ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ
وَالتَّرَٓائِبِۜ ﴿٧﴾ اِنَّهُ عَلٰى رَجْعِهٖ لَقَادِرٌۜ ﴿٨﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَٓائِرُۙ ﴿٩﴾
فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍۜ ﴿١٠﴾ وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الرَّجْعِۙ ﴿١١﴾ وَالْاَرْضِ
ذَاتِ الصَّدْعِۙ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌۙ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِۜ ﴿١٤﴾ اِنَّهُمْ
يَكٖيدُونَ كَيْدًاۙ ﴿١٥﴾ وَاَكٖيدُ كَيْدًاۚ ﴿١٦﴾ فَمَهِّلِ الْكَافِرٖينَ اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünene! **2.** Gece çakıp görünen nedir bilir misin? **3.** Karanlığı delen yıldızdır. **4.** Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın. **5.** İnsan neden yaratıldığına bir baksın. **6.** O, atılan bir sudan yaratıldı. **7.** O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar. **8.** Şüphesiz Allah onu (öldükten sonra) tekrar yaratmaya da elbette k□dirdir; **9-10.** O gün bütün sırlar ortaya dökülecek; artık insanın ne bir gücü vardır ne de yardımcısı. **11-13.** Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya ve (tohumun filizlenmesiyle) yarılan yere ki Kur'an (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür. **14.** O, asla bir şaka değildir. **15.** Onlar bir tuzak kuruyorlar; **16.** Ben de bir karşı plan hazırlıyorum. **17.** Sen o inkârcılara süre ver, onlara biraz zaman tanı.

Tefsiri

1-4. "Gece çakıp görünen" şeklinde çevirdiğimiz *târık*, sözlükte "gece gelen, kapı çalan, şiddetle vuran" anlamlarına gelir. Yıldızlar gece görünüp gündüz kaybolduğu için onlara da *târık* denmiştir. Müfessirler buradaki târıkın özel bir yıldız mı yoksa genel anlamda yıldız mı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerse de (bk. Zemahşerî, IV, 240-241; Şevkânî, V, 486-487) ışığı gecenin karanlığını delip yeryüzüne ulaştığı

için 3. âyette bunu "delen yıldız" anlamında "en-necmü's-sâkıb" tamlamasıyla tarif etmişlerdir. Bu tariften târıkın genel anlamda yıldız olduğu anlaşılmaktadır. Bu âyetlerde söze, göğe ve yıldıza yemin edilerek başlanmasının sebebi, 4. âyette belirtilen asıl konunun, yani insanın dünyadaki hayatının daima bir denetleyicinin, koruyucunun kontrolünde olduğu gerçeğinin önemine dikkat çekmektir.

"Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar" (Nahl 16/16) meâlindeki âyetin mecazi anlamından hareketle târık, "mânevî semadan gelip vicdana işleyen ve zihinlere nakşedilerek insanı içindeki ve dışındaki karanlıklardan çıkarıp aydınlatan ilâhî irşatlar" olarak da yorumlanmıştır (bk. Elmalılı, VIII, 5699).

4. âyette "gözetleyen" diye çevirdiğimiz *hâfız* kelimesini bazı müfessirler, "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var" (İnfitâr 82/10-11) meâlindeki âyetleri dikkate alarak "insanın yaptığı hayır ve şerri kaydeden yazıcı melekler" diye tefsir ederken (Zemahşerî, IV, 241; Elmalılı, VIII, 5701), bazıları da "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır" (Ra'd 13/11) âyetine dayanarak musibetlere karşı insanları koruyan muhafız melekler olarak tefsir ederler (İbn Kesîr, VIII, 396). Bununla birlikte hâfız kelimesini, "meleklerin yapıp ettiklerini de kontrol eden ve bilen, her şeyin koruyucusu (Hûd 11/57), her şeyi hakkıyla gözeten (Ahzâb 33/52) ve her şeye şahit olan (Mâide 5/117) Allah'tır" diye yorumlamak da mümkündür.

5-8. Öldükten sonra dirilmeyi ve âhiret hayatını inkâr eden insanın, kendi yaratılışına bakarak ibret alması ve öldükten sonra yeniden dirilmeyi (ba's), dolayısıyla âhiret gerçeğini buna göre değerlendirmesi istenmektedir. "O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar" diye çevirdiğimiz 7. âyeti müfessirlerin çoğunluğu, "erkeğin bel kemiği ile kadının kaburga kemiğinden çıkar" şeklinde yorumlamışlardır (Taberî, XXX, 92-93; İbn Kesîr, VIII, 396). Hz. Peygamber'in "Erkek ve kadından hangisinin suyu üstün gelirse çocuk ona benzer" (Müslim, "Hayz", 33) anlamındaki hadisi de bu ikili işlevi ifade eder. Zira hadis çocuğun, eşlerin her ikisinin "suyunun" birleşmesinden yani sperm ile onun döllediği yumurtadan meydana geldiğini gösterir. Kur'an, buna "katışık (karışımlardan oluşan)

meni" anlamında *nutfetün emşâc* (İnsan 76/2) demektedir. Biz 7. âyetin ilgili kısmını "bel ve göğüs kafesi" diye çevirmeyi uygun bulduk. Çünkü göğüs kafesi içinde akciğer ve kalp, bel kemiğinin (omurga) içinde ise omurilik vardır. Bu kemikler hem vücudun sınırlarını çizer gibidir hem de en hayatî organları içinde barındırmaktadır. Âyette bunlar zikredilerek insan vücudu kastedilmiş, meni ve yumurtanın erkek ve kadın vücudunda oluştuğuna, çocuğun da bunların birleşmesi sonucunda, varoluşunun ilk aşamasına girdiğine işaret edilmiştir (yaratılış safhaları için bk. Hac 22/5; Mü'minûn 23/12-14; Gāfir 40/67; Kıyâmet 75/36-39; Alak 96/1-2). 8. âyette insanı yukarıda anlatıldığı şekilde meniden yaratıp mükemmel bir varlık haline getiren yüce yaratıcının onu öldükten sonra diriltmeye de kadir olduğu vurgulu bir şekilde ifade edilmektedir.

9-10. "Sırlar"dan maksat kişinin özel defterine kaydedilmiş olan amelleri, "sırların ortaya döküleceği gün" ise kıyamet günüdür (bk. Şevkânî, V, 489). 9. âyet kıyamet gününde insanların inançları, niyetleri, sırları ve bütünüyle yapıp ettiklerinin ortaya çıkacağını ve bunlardan Allah'ın huzurunda sorgulanacağını; 10. âyet ise âhirette insanın kendisini Allah'ın hükmettiği cezaya karşı koruyacak bir gücü ve yardımcısının bulunmayacağını ifade etmektedir.

11-14. Semanın sıfatı olup "dönüşlü" anlamına gelen *zâti'r-rec'* ifadesini müfessirler iki türlü yorumlamışlardır: **a)** "Yağmur veya yağmur yüklü bulutları olan" demektir. Buna göre "dönüşlü sema" ibaresi, göğün buharlaşma yoluyla yerden aldığı suları yağmura çevirip yere geri döndürmesini, sürekli tekrar eden bu dönüşümü ifade eder (bk. Zemahşerî, IV, 242). **b)** Gökte bulunan yıldızlar, güneş ve ayın tekrar tekrar batıp doğmalarını anlatır (İbn Kesîr, VIII, 397). Meâlde bu yorum tercih edilmiştir.

"(Tohumun filizlenmesiyle) yarılan yer" ifadesi, incecik ve yumuşak filizlerin sert toprakları yararak yerin üzerine çıkmasındaki ilâhî hikmetlere dikkat çekmektedir. Âyetlerde bu muhteşem olayların gerçekleştiği gök ve yere yemin edilerek bunlar nasıl gerçek ise ve yüce Allah'ın kudretinin tecellileri ise Kur'an'ın da aynı şekilde gerçek olduğu, Allah'ın kelâm sıfatının tecellisi olduğu anlatılmaktadır.

15-17. İnkârcılar Hz. Peygamber'i engellemek ve getirdiği dini yok etmek maksadıyla ona karşı düşmanca tavırlar sergiliyor, hatta onun varlığını ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı; bu amaçla ona karşı komplo düzenliyor, tuzaklar kuruyorlardı. 15. âyet bunları ifade etmektedir. Allah Taâlâ'nın onlara tuzak kurması, plan hazırlaması ise "Peygambere karşı kurdukları tuzakları engelleyip, onların planlarını boşa çıkarması, kendi aleyhlerine çevirmesi ve onları cezalandırması" anlamına gelir. Müşriklerin inkârlarına ve Resûlullah'a yaptıkları kötülüklere devam ettikleri halde yüce Allah tarafından hemen cezalandırılmayıp onlara süre tanıması için Hz. Peygamber'e emir verilmesi, tövbe edip dönmedikleri takdirde cezalarının şiddetli olacağını gösterir.

87 (8)

A'lâ Sûresi

Mekke, 19

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen yedinci, iniş sırasına göre sekizinci sûredir. Tekvîr sûresinden sonra, Leyl sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayet de vardır (Şevkânî, V, 492).

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen, "en yüce, en üstün" mânasındaki *a'lâ* kelimesinden almış olup kaynaklarda yaygın olarak bu adla tanınmaktadır. "Sebbihi'sme rabbike'l-a'lâ" ve "Sebbih" adlarıyla da anılmaktadır (İbn Âşûr, XXX, 280).

Konusu

Sûrede Allah, vahiy ve Kur'an, peygamber ve tebliğ görevi, tebliğ karşısında insanların takındıkları farklı tavırlar ve bunun ebedî hayattaki sonuçları ele alınmıştır.

Fazileti

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in A'lâ sûresini okumaktan büyük tat aldığı; özellikle vitir, bayram ve cuma namazlarında onu okuduğu bildirilmektedir (bk. İbn Kesîr, VIII, 399-400; Emin Işık, "A'lâ Sûresi", *DİA*, II, 310-311).

1 – 19

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰىۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ فَسَوّٰىۙ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ي قَدَّرَ
فَهَدٰىۙ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الْمَرْعٰىۙ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰىۜ ﴿٥﴾
سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰٓىۙ ﴿٦﴾ اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا
يَخْفٰىۜ ﴿٧﴾ وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰىۚ ﴿٨﴾ فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰىۜ ﴿٩﴾
سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰىۙ ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقَىۙ ﴿١١﴾ اَلَّذ۪ي يَصْلَى النَّارَ
الْكُبْرٰىۚ ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ ف۪يهَا وَلَا يَحْيٰىۜ ﴿١٣﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰىۙ ﴿١٤﴾
وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّه۪ فَصَلّٰىۜ ﴿١٥﴾ بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۘ ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ
وَاَبْقٰىۜ ﴿١٧﴾ اِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْاُولٰىۙ ﴿١٨﴾ صُحُفِ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yüce rabbinin adını takdis ve tenzih ederek an; **2.** Yaratıp uygun şekil veren; **3.** Ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren; **4-5.** Yeşil bitkileri çıkartan, sonra onları kapkara bitki kalıntısı haline getiren (rabbinin adını). **6-7.** Sana okutacağız ve Allah öyle dilemedikçe unutmayacaksın. O, açık olanı da bilir, gizli olanı da. **8.** Sana kolaylık ve huzurun yollarını açacağız. **9.** O halde öğüt ver; öğüt mutlaka fayda verir. **10.** Allah'tan korkan öğüt alacaktır; **11.** Ebedî mutluluktan nasibi olmayan da ondan uzak durur.

12. İşte en büyük ateşe girecek olan odur. **13.** Sonra orada ne ölür ne de yaşar. **14-15.** Doğrusu arınan ve rabbinin adını anıp namaz kılan kurtuluşa ermiştir. **16.** Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. **17.** Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir. **18-19.** Bunlar önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır.

Tefsiri

1-5. *Tesbîh*, Allah'ı kendisine lâyık olmayan isimlerden, niteliklerden ve eylemlerden tenzih etmek, O'nun böyle kusurlardan uzak olduğunu kabul ve ifade etmektir. "Uygun şekil verme" diye çevirdiğimiz 2. âyetteki *tesviye* kavramı, Kur'an'da genellikle Allah'ın, yarattığı varlığa, onun varlık türünün gerektirdiği yapıyı, şekli vermesi, uygun forma kavuşturması" anlamında kullanılmaktadır. Bu âyette ise "sevvâ" fiilini –nesnesi belirtilmediğinden– "her şeye uygun şeklini verme" olarak anlamak gerekir (ayrıca bk. Hicr 15/29).

Allah'ın yol göstermesinden (3. âyet) maksat, yarattığı şeylerin tabiatını belirleyip onu yaratılış gayesine, hikmet ve hedefine doğru yöneltmesidir. Şevkânî âyeti şöyle yorumlar: "Allah varlıkların cinslerini, türlerini, niteliklerini, ne yapacaklarını, ne söyleyeceklerini ve nihayet ecellerini takdir etmiştir; her birini yapabileceği, kendisine uygun olan davranışlara yöneltmiş ve yaratıldığı amaç istikametinde gelişmesini kolaylaştırmış, din ve dünya işlerinde yapması gerekeni ona ilham etmiştir" (bk. V, 493).

4 ve 5. âyetler, Allah'ın baharda yeşil bitkileri bitirip vakti gelince onları kapkara bitki kalıntısı haline getirmesi şeklinde açıklandığı gibi mecazen "canlı varlıklara hayat veren ve zamanı gelince onları öldüren" anlamında da yorumlanabilir. Bazı çağdaş yorumcular 5. âyetin, kömür madeninin teşekkülüne işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre ilâhî kudret önceleri her türlü bitkiyi, ağacı yetiştirip uzun zaman sonra bunları kömür haline getirmiştir, âyet bu olayı ifade etmektedir. Zira kömür yataklarının önceki jeolojik dönemlerde yaşamış olan dev bitkilerle ormanların geçirdiği değişikliklerin ardından yer altında basınç ve ısı etkisiyle kömüre dönüşmüş olduğu bilinmektedir. Cansız madde olan taş ve topraktan yemyeşil otların ve ormanların çıkması nasıl Allah'ın kudretini gösteren bir olaysa onların zamanla taş kömürüne dönüşmesi de öylece O'nun

kudretini gösteren bir olaydır (bk. Elmalılı, VIII, 5747-5758; Emin Işık, "A'lâ Sûresi", *DİA*, II, 311).

6-8. Hz. Peygamber ilk dönemlerde kendisine gelen Kur'an vahyini ezberleme konusunda oldukça aceleci davranıyor, bir kelime veya harfi kaçırma korkusuyla Cebrâil vahyi henüz tamamlamadan tekrar etmeye çalışıyordu. Bu sebeple Resûlullah'a Kur'an okurken acele etmemesini emreden ve onu unutmayacağı konusunda güvence veren Kıyâmet 75/16-19. âyetleriyle, "Sana Kur'an'ı okutacağız ve Allah öyle dilemedikçe unutmayacaksın" meâlindeki bu sûrenin 6. âyeti inmiştir. Böylece bir taraftan Hz. Peygamber bu davranışından vazgeçirilmiş oluyor, diğer taraftan da vahyin korunmasının güvenceye alındığı bildiriliyordu (Şevkânî, V, 494). Hz. Peygamber'in unutmaktan korunmuş olması da Allah'ın kudretini gösteren delillerdendir. Peygamberin şahsında gerçekleşen bu ilâhî mûcizenin sırrı, Kur'an'ı okuma ve ezberleme tarzında ümmetin hafızalarında sürekli olarak tecelli etmektedir. 7. âyette unutturmama garantisine, "Allah dilemedikçe..." şeklinde yapılmış bulunan istisnâ hususunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları bu istisnanın neshe delâlet ettiğini yani "Allah herhangi bir hükmü yürürlükten kaldırmak istediği zaman onu peygambere unutturur" mânasına geldiğini ifade ederler. Bazı âlimlere göre ise bu âyet –tıpkı "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız" (bk. İsrâ 17/86) meâlindeki âyette ve benzerlerinde (meselâ bk. Hûd 11/107-108) olduğu gibi– peygamberin unutmasını Allah'ın hiç dilemediği, dolayısıyla onun da hiçbir zaman unutmadığı" anlamına gelir (bk. Şevkânî, V, 494; Elmalılı, VIII, 5760). Bize göre "Sizler ancak rabbinizin (bunu) dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz" (İnsan 76/30) âyetinde olduğu gibi burada da bir ilâhî kanuna, bir ilkeye atıf yapılmaktadır. Kulunu yaratılış amacına uygun olarak şekillendiren ve donatan Allah'tır. O böyle yapmasaydı insan böyle olmazdı; düşünemez, konuşamaz, aklında tutamaz, unutamazdı. 6. âyete göre Resûlullah, kendisine okutulanı (Kur'an'ı) asla unutmayacaktır; ancak bu, Allah istediği için böyledir; unutmasını isteseydi elbette unutacaktı.

Müfessirler, "Sana kolaylık ve huzurun yollarını açacağız" meâlindeki 8. âyeti de Hz. Peygamber'in şahsına özgü olarak değerlendirip kolaylaştırmayı "Allah'ın onu, beşerî bir çaba göstermeden Kur'an'ı ezberlemeye, dinin kurallarını uygulamaya, kendisini cennete götürecek amelleri yapmaya muvaffak kılması" şeklinde yorumlamışlardır (Zemahşerî, IV, 243-244; Râzî, XXXI, 142-143). Şevkânî ise "din ve dünya işlerinden hangisine yönelirse o yolda muvaffak kılması" anlamında yorumlamıştır (bk. V, 494).

9-15. "Öğüt mutlaka fayda verir" şeklinde çevirdiğimiz ifadeye göre burada belli bir grup değil, öğüde muhatap olan herkes kastedildiği için muhatapların sayısı az veya çok olsa da bir kısmının öğütten mutlaka yararlanacağı kesindir. Nitekim 10. âyette bu husus açıkça ifade edilmiştir. Ancak bu âyet "…Öğüt fayda verirse öğüt ver" şeklinde de anlaşılmıştır. Buna göre âyetin lafzından, öğüt verilebilmesi için verilecek öğüdün muhataba fayda sağlamasının şart koşulduğu anlaşılırsa da müfessirler, öğüt fayda verse de vermese de peygamberin öğüt vermekle yükümlü olduğu, âyetin böyle anlaşılması gerektiği kanaatindedirler. Râzî, öğüt vermenin veya hakikati anlatmanın ilk etapta gerekli (vâcip) olduğunu, tekrarının gerekli olmasının ise öğüdün yarar sağlaması ve böylece amacın gerçekleşmesi durumuna bağlı bulunduğunu belirtmiştir (XXXI, 144). Buna göre Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı tâlimatı muhataplara duyurması onun misyonunun gereğidir. Öğüt vermenin faydalı olacağı kanaatine varıldığı takdirde devam etmek de vâciptir. Ancak inkârda kararlılık gösteren, gerçekle alay eden insanlara öğüt vermek onların inkâr ve inatlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramaz. Bu yüzden Allah, "O halde bizi anmaktan yüz çevirenden … sen de yüz çevir" buyurmuştur (bk. Necm 53/29).

10-11. âyetlerde öğüdün herkese fayda vermeyeceği, ondan ancak Allah'tan korkanların faydalanacağı, Allah'tan korkmayan, isyan ve günah batağına saplanmış olan bedbahtların ise ondan kaçacakları bildirilmiştir. 12. âyet verilen öğütten kaçmanın, hakikate sırt çevirmenin sonuçta insanı cehenneme sürükleyeceğini haber vermektedir.

"Sonra orada ne ölür ne de yaşar" meâlindeki 13. âyet azabın ebedîliğini ve korkunçluğunu ifade etmektedir. Cehennemdekiler ölmezler, yaşarlar; ancak çektikleri dikkate alındığında bunun olumlu anlamıyla yaşamak olmayacağı da muhakkaktır. Buna karşılık 14-15. âyetlerde öğütlere kulak veren, kalplerini şirk, günah ve kötü ahlâkın kirlerinden temizleyen, namaz kılıp sadaka ve zekât vermek suretiyle nefsini arındıran kimselerin kurtuluşa erecekleri bildirilmiştir.

14. âyette "arınan" diye tercüme ettiğimiz *tezekkâ* fiili, "insanın nefsini kontrol altına alması, her türlü şirk, kötülük ve günahtan uzaklaşması, Allah'ın birliğine iman edip dinin emir ve yasaklarını yerine getirmesi" anlamına geldiği gibi "zekât vererek arınmak" mânasına da gelir. Ancak Mekkî sûrelerde yer alan "zekât" tabirleriyle (Zâriyât 51/19; Meâric 70/24), sonraları hükümleri etraflı olarak belirlenmiş şekliyle zekât değil, mutlak anlamıyla malî içerikli dinî görevler kastedilmiştir. Çünkü kurumsal anlamda zekât Medine döneminde farz kılınmıştır (bk. Tevbe 9/103). Şu halde âyetteki tezekkâ kelimesi hem malı haramlardan ve kul haklarından hem de nefsi günah kirlerinden arındırmayı ifade eder.

15. âyette Allah'ın adını anan ve namaz kılan kimsenin kurtuluşa ereceği bildirilmiştir. Ancak burada geçen, "namaz kılma" olarak çevirdiğimiz *sallâ* fiiliyle ilgili de farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirlere göre bundan maksat bilinen beş vakit namazdır; bazılarına göre bayram namazı, bir kısmına göre de "salât" kelimesinin sözlük anlamı olan duadır (Taberî, XXX, 100). Beş vakit namaz Mekke döneminin sonlarına doğru farz kılındığına ve bu sûre de oldukça erken bir dönemde indiğine göre, buradaki *salât* kavramını da beş vakit namaz olarak değil, ilk müslümanların Hz. Peygamber'in örnekliğinde yerine getirdikleri günlük ibadet olarak anlamak uygun olur (bu konuda bk. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, XXXII, 351).

16-17. Önceki âyetlerde kurtuluşun, nefsi ve malı arındırıp âhirete hazırlıklı gitmekte olduğu bildirilmişti. 16. âyette ise insanların genellikle geçici dünya hayatı ve zevklerini âhirete tercih ettikleri hatırlatılmaktadır. Oysa âhiret hayatı daha hayırlı, kalıcı ve sonsuzdur. Bu durum, –yüce Allah'ın rahmetinin bir tecellisi olarak– inkârcıları bir kere daha

uyarmak, müminlere de böylesi yanlışlardan uzak durmaları yolunda telkinde bulunmak üzere 17. âyette vurgulu bir şekilde ifade edilmiştir (ayrıca bk. A'râf 7/169; Yûsuf 12/109; Duhâ 93/4).

18-19. "Kitaplar" diye çevirdiğimiz *suhuf* kelimesi dönemin örfî kullanımında kitapla eş anlamlı olan *sahîfe*nin çoğuludur. Bu bağlamda kitap, Allah tarafından peygamberlere gönderilen vahyi ifade eder. Buna göre her iki âyette yer alan suhuftan maksat, "Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'ya verilen kitaplardır. Bu iki peygambere nisbet edilen sahîfeler, geçmiş vahiylerin sadece birer örneğini teşkil eder. Çünkü vahiy bunlarla sınırlı değildir. İsimleri bildirilen başlıca kitaplar, Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'dır. Sahîfelerden 10'unun Hz. Âdem'e, 50'sinin Şît'e, 30'unun İdrîs'e, 10'unun da İbrâhim'e verildiği rivayet edilir (bk. Zemahşerî, IV, 245).

Şuarâ sûresinin 196. âyetinde olduğu gibi bu son âyetler de bütün peygamberlere vahyin tek kaynaktan, Allah'tan geldiğini ve ilâhî dinlerin iman, ibadet ve ahlâk konularında aynı prensipleri, evrensel gerçekleri ve değerleri getirdiğini ifade etmektedir.

88 (68)

Gāşiye Sûresi

Mekke, 26

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen sekizinci, iniş sırasına göre altmış sekizinci sûredir. Zâriyât sûresinden sonra, Kehf sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını ilk âyetinde geçen ve "örten" anlamına gelen *gāşiye* kelimesinden almıştır. "Hel etâke..." adıyla da anılmaktadır.

Konusu

Sûrede cehennemliklerle cennetliklerin âhiretteki durumları tasvir edilmekte, Allah'ın varlığına dair deliller sıralanmakta, tebliğ yöntemi öğretilmektedir.

1 – 16

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ الْغَاشِيَةِۜ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌۙ ﴿٢﴾

عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌۙ ﴿٣﴾ تَصْلٰى نَاراً حَامِيَةًۙ ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍۜ ﴿٥﴾

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْن۪ي مِنْ جُوعٍ ﴿٧﴾ وُجُوهٌ
يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾ ف۪ي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ ف۪يهَا
لَاغِيَةً ﴿١١﴾ ف۪يهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ ف۪يهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَاَكْوَابٌ
مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** O kıyametin haberi sana geldi mi? **2.** O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır. **3.** Bitkin ve yorgun. **4.** Kızgın bir ateşe girerler. **5.** Kendilerine kaynar su pınarından içirilir. **6.** Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. **7.** O da ne besler ne de açlığı giderir. **8.** O gün kimi yüzler de mutludur. **9.** Yaptıklarından dolayı memnundurlar. **10.** Yüksek bir bahçededirler. **11.** Orada boş söz işitmezler. **12.** Orada akan bir pınar vardır. **13-16.** Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır.

Tefsiri

1-7. Kıyamet, dehşetiyle her şeyi kuşatıp sardığı için istiare yoluyla ona "kaplayan, bürüyen" anlamında *gāşiye* denmiştir (Zemahşerî, IV, 246). İbrâhim sûresinin 50. âyeti dikkate alınarak gāşiye kelimesinin "ateş" anlamına geldiği de söylenmiştir (Şevkânî, V, 499).

Müfessirler 2 ve 3. âyetlerde, zillet kaplayacağı ve yorgun bitkin düşeceği bildirilen "yüzler"le inkârcıların kastedildiğini söylemişlerdir. Onlar dünya hayatında büyüklük taslayıp inkâr bataklığına saplandıkları, müminleri küçümsedikleri, peygamberin davetini kabul etmeyi ve müminlerle eşit konumda bulunmayı kendilerine yediremedikleri için kıyamet gününde yüzlerini korku bürüyeceği; çektikleri sıkıntı ve cezadan dolayı bitkin bir halde bulunacakları ifade edilmektedir. 4. âyet

inkârcıların gireceği cehennemin son derece sıcak ve kızgın olduğunu, 5. âyet ise orada kendilerine serinletici içecek yerine aşırı derecede sıcak sıvılar verileceğini bildirmektedir. 6-7. âyetlerde inkârcılara verilecek yiyeceğin kuru dikenden ibaret olacağı, ihtiyacı karşılamayıp çektikleri elem ve ıstırabın artmasından başka bir şeye yaramayacağı haber verilmektedir. Cehennemliklerin yiyecek ve içecekleri burada anlatılanlardan ibaret değildir. Meselâ Sâffât sûresinin 62, 67. âyetlerinde yiyecek olarak "zakkum ağacı"ndan, içecek olarak kaynar su karışımı bir sıvıdan; Muhammed sûresinin 15. âyetinde bağırsakları parçalayıcı bir içecekten, Hâkka sûresinin 36. âyetinde cehennemde yananların bedenlerinden akan sıvıdan söz edilmiştir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere Kur'an'da, genellikle insanlarda belirli bir çağrışım yapması ve sonuçta bir korku ve kaygı uyandırıp günahlardan uzaklaşmaya teşvik etmesi için cehennem ve oradaki şartlar dünya hayatında korku, acı, nefret, tiksinti vb. duygular veren bazı olaylar, durumlar, maddeler için kullanılan kelimelerle, isimlerle anılmış, bu yönde tasvirler yapılmıştır. Ancak yeri geldikçe ifade edildiği gibi (meselâ bk. Mutaffifîn 83/22-28) âhiret hayatı gayb âleminden olduğu için orayla ilgili tasvirlerden mutlaka kelime ve sözlerin ifade ettiği dış mânayı anlamak ve böylece oradaki nimet veya sıkıntıların da dünyadakilerin aynısı olduğu gibi bir sonuca varmak gerekmez. Müminler bunlara inanır, mahiyetini ise Allah'ın bilgisine havale ederler; mahiyeti ne şekilde olursa olsun, son derece ağır olacağında kuşku bulunmayan uhrevî cezanın her türlüsünden kendilerini koruyacak olan bir inanç, ibadet ve ahlâka sahip olmak için çalışırlar. Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm'deki bu gibi tasvirlerin asıl amacının insanlarda böyle bir dindarlık duyarlılığını geliştirmek olduğu göz ardı edilmemelidir.

8-11. Önceki âyetlerde cehennemliklerin durumu tasvir edildikten sonra burada da dünyada Allah'ın buyrukları doğrultusunda yaşayan müminler için hazırlanmış olan cennet nimetleri tasvir edilmektedir. 8. âyette mutluluktan parıldadığı bildirilen "yüzler"den maksat müminlerdir. Müminler dünyada yaptıkları güzel amellerin karşılığı olarak Allah'ın kendileri için hazırlamış olduğu cennet nimetlerine ermeleri sebebiyle sevinçli ve mutlu olurlar. Bu sebeple yüzleri güleç, parlak ve güzeldir. Nitekim başka bir âyette "ilâhî lütufların sevincini yüzlerinden okursun"

(Mutaffifîn 83/24) buyurulmuştur. 9. âyet, müminlerin dünyada yaptıkları güzel amellerin karşılığı olarak âhirette eriştikleri nimetlerden hoşnut olduklarını ifade eder. 10. âyette zikredilen cennetin yüksekliği, maddî anlamda olabileceği gibi cennetin yüksek değerini de ifade edebilir. Çünkü bir hadîs-i kudsîde belirtildiği gibi orada canların çektiği, gözlerin zevk aldığı hatta bu dünyada gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve akıllara gelmeyen son derece güzel ve değerli nimetler vardır (Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Îmân", 312; "Cennet", 2-5). Müminlerin cennette duymayacakları belirtilen "boş söz"ü müfessirler "yalan, iftira, inkâr, küfür, asılsız yemin, çirkin söz vb." anlamlarda yorumlamışlardır.

12-16. Cennete girenlerin mutluluğuna işaret edildikten sonra –yukarıda cehennem tasvirinde yapıldığı gibi– burada da insanın dünyada tanıdığı maddî zevkler ve nimetler için kullanılan kelimelerle bazı cennet nimetleri sıralanmıştır. Kuşkusuz bunlar birer örnek olup Kur'an'da yeri geldikçe bağlama göre daha birçok cennet nimetinden söz edilmiştir. Kur'an'a göre cennet göklerle yer kadar geniş (Âl-i İmrân 3/133), yakıcı sıcağın veya dondurucu soğuğun söz konusu olmadığı bir mekân (İnsan 76/13); içinde su, süt, şarap ve bal ırmaklarının aktığı bir yurt (Muhammed 47/15) ve tavsif edilemeyecek kadar güzellikleri bulunan nimetler ortamıdır (cennet nimetleriyle ilgili bu tür tasvirleri nasıl anlamamız gerektiği konusunda yine bk. Mutaffifîn 83/22-28).

17 – 26

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ
رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ
سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾ فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ
بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ

الْاَكْبَرَۜ ﴿٢٤﴾ اِنَّ اِلَيْنَٓا اِيَابَهُمْۙ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا
حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

Meâli

17-20. Pekiyi onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı? **21.** Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın. **22.** Onların üstünde egemen bir zorba değilsin. **23.** Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse, **24.** Allah onu en büyük azapla cezalandırır. **25.** Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. **26.** Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir.

Tefsiri

17. Öldükten sonra dirilmenin mümkün olmadığını iddia eden inkârcılara cevap veren bu ve bundan sonraki sorulu ifadelerde, çevrelerini kuşatan doğal varlık ve olaylardaki ilâhî kudretin tecellilerine muhatapların dikkati çekilerek öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğu anlatılmaktadır. Evrendeki her şey Allah'ın kudretini göstermekle birlikte Kur'an'ın ilk muhataplarının en çok sevdikleri ve sahip olmak istedikleri mal deve olduğu için önce onun yaratılışına dikkatleri çekilerek ibret almaları istenmektedir. Dayanıklılığı, binme kolaylığı, taşıma gücü; etinden, sütünden ve yününden istifade edilmesi gibi özellikleri deveyi çöl ortasında yaşayan insanlar için vazgeçilmez bir değer haline getirmiştir. Kuşkusuz burada Kur'an'ın ilk muhatapları olan Araplar için taşıdığı büyük önemden dolayı deveden söz edilmiş olup bu yalnızca bir örnektir. Asıl maksat ise insanlar için benzer şekilde değer ifade eden canlısıyla cansızıyla çeşitli nimetleri yaratmış olan Allah'ın üstün gücünü ve lütufkârlığını hatırlatmaktır. "Deve" diye çevirdiğimiz *ibil* kelimesinin "yağmur yüklü bulut" anlamına geldiği, âyette bu anlamın kastedilmiş olabileceği de belirtilmiştir (bk. Zemahşerî, IV, 247; Kurtubî, XX, 35).

18. Yerden bakana göre büyük ve yüksek bir kubbe gibi görünen gök ve oradaki sayısız yıldızlar, fiziksel bir destek, direk, bağ ve dayanak olmaksı-

zın ilâhî bir nizam içerisinde uzay boşluğunda dengede durmakta ve hareket etmektedir. Ra'd sûresinin 2. âyetiyle Lokmân sûresinin 10. âyetinde de Allah'ın gökleri direksiz bir şekilde yükselttiği ifade edilmiştir. Amaç, onların konumlarını ve düzenlerini koruyup sürdürmelerinin kesinlikle bunu sağlayan bir yaratıcı ve yönetici güç sayesinde mümkün olduğunu anlatmaktır. Bu gücün koyduğu ve yürüttüğü denge ve düzen sayesindedir ki gök cisimleri kendileri için takdir edilen konumdan kayma, sapma ve düşme gibi durumlara karşı korunmuş ve korunmaktadır.

19. Yerküre üzerinde sabit dağların dikilmesi yerin dengesini sağlamaktadır. Nitekim muhtelif âyetlerde yerkürenin dengesini koruması için orada sabit dağların yerleştirildiği ifade edilmiştir (meselâ bk. Nahl 16/15; Lokmân 31/10; Nebe' 78/7). Ayrıca dağların yeryüzünde canlılar için daha rahat korunma ve barınmaya elverişli ortamlar oluşturması, su kaynakları ve akarsu imkânları sağlaması, özel bitki örtüsü, maden ocakları gibi başka imkânlarıyla insanlar ve diğer canlılar için hayatı kolaylaştırdığı, bu bakımdan yeryüzünde biyolojik düzenin dengesine ve sürekliliğine katkı sağladığı göz önüne alınarak ilgili âyetleri bu yönde anlamak da mümkündür. Bu gibi sebeplerden dolayı Kur'an'da dağların yaratılışı sık sık hatırlatılmaktadır.

20. Muhatapların dikkatleri canlıların yaşamasına elverişli biçimde yaratılmış olan yeryüzüne çevrilip bazı örnekler verilerek içinde yaşadıkları kozmik ortamın iç anlamını ve sırlarını keşfetmeleri, bunlardan ibret almaları istenmektedir. Bu ve önceki âyetten ayrıca müslümanların dolaylı olarak zooloji, astronomi, jeoloji, tarih ve coğrafya gibi deneysel ve sosyal bilimlerle meşgul olmaya teşvik edildiği anlamı da çıkarılabilir. Çünkü burada istenen anlamları kavramak için böyle bir tabiat okumasına ihtiyaç vardır ve Kur'ân-ı Kerîm gerek burada gerekse başka birçok âyette muhatabını böyle bir tabiat keşfine çağırmaktadır. Bunlar yapıldığı takdirde hem Allah'ın üstün kudretinin izleri daha yakından ve sağlıklı müşahede edilmek suretiyle maksat hasıl olur hem de maddî dünyaya ait sağlam bilgiler edinildiği için ondan istifade etme imkânı artar ve böylece bu bilgilere sahip olanlar onları daha verimli ve yararlı olarak kullanma imkânını elde ederler (ayrıca bk. Elmalılı, VIII, 5786).

21-24. Allah Teâlâ resulüne, hiçbir baskı ve zorlamaya meydan vermeden insanları uyarmasını ve gerçekleri onlara yalnızca tebliğ etmesini emretmektedir. Çünkü iman ve ibadet ancak kişinin ikna olmasına, gönülden isteyip benimsemesine bağlıdır. Zor karşısında kalan kimsenin "inandım" demesi ve ibadet etmesi sadece bir aldatma ve durumu kurtarmadır. Bu yüzdendir ki muhtelif âyetlerde peygamberin görevinin insanları mutlaka hidayete erdirmek değil, sadece Allah'ın gönderdiği vahyi tebliğ etmek olduğu bildirilmiştir (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/20; Nahl 16/82; Kasas 28/56; Şûrâ 42/48) ve bu son derece önemli, evrensel bir ilkedir. Bazı müfessirler bu âyetin neshedildiğini yani hükmünün kaldırıldığını söylemişlerse de bize göre bu görüş isabetli değildir. Meşrû savunma ve hakların korunması için savaş emri geldikten sonra da Hz. Peygamber inanmayanları imana zorlamamış, yalnızca topluma zarar verenleri, yıkıcı hareketlere kalkışan elebaşıları cezalandırmıştır. Bilinen tarihinde hiçbir zaman siyasî bir birlik ve devlet kuramamış olan Hicaz Araplarını siyasal bir birliğe kavuşturmak için ölüm kalım mücadelesinin verildiği bir ortamda yıkıcı hareketlere öncülük edenler gerektiği şekilde cezalandırılırken, kendi halinde yaşayanlara güvenli bir toplumsal, siyasal ve hukukî ortam hazırlanmıştır.

23-24. âyetlerde uyarıldıkları halde söz dinlemeyip inkâra devam edenleri, Allah'ın "en büyük azap" ile cezalandıracağı vurgulanmaktadır. Başka bir âyette de en büyük azabın âhiret azabı olduğu ifade edilmiştir (bk. Kalem 68/33).

25-26. Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'den yüz çeviren inkârcılar her ne kadar inkârlarında devam etseler de sonunda varacakları yerin Allah'ın huzuru olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple onların, 24. âyette anlatılan "en büyük azap"la cezalandırılmaktan kurtulmaları mümkün değildir. Zira hesaplarını başkasına değil Allah'a vereceklerdir. *Hesap*, insanların dünyadaki inanç ve davranışlarından dolayı âhirette sorguya çekilip yargılanmalarını ifade eder. Kur'an terminolojisinde hesap genellikle, "kötü davranışların dünyadaki (Talâk 65/8) ve daha çok da âhiretteki yansımaları ve sahiplerinin cezalandırılması" mânasında kullanılmıştır. Bununla birlikte iyi davranışların âhirette mükâfatlandırılması anlamı da vardır (hesap hakkında bilgi için bk. Emrullah Yüksel, "Hesap", *DİA*, XVII, 240).

89 (10)

Fecr Sûresi

Mekke, 30

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada seksen dokuzuncu, iniş sırasına göre onuncu sûredir. Leyl sûresinden sonra, Duhâ sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "tan yerinin ağarması, sabah aydınlığı" anlamlarına gelen *fecr* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrede peygamberlere karşı çıkan ve ilâhî mesajı reddeden bazı eski toplulukların başlarına gelen felâketler hatırlatılmakta; Allah Teâlâ'nın insanı çeşitli yollarla imtihan etmesine değinilmekte, bazı insanlardaki mal tutkusu ve bencillik duygusu eleştirilmekte; kıyamet halleri, iyi ve kötü insanların âhiretteki durumları anlatılarak insanlar uyarılmaktadır.

1 – 30

هَلْ ف۪ي ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذ۪ي حِجْرٍۜ ٥ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ
بِعَادٍۙ ٦ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِۙ ٧ اَلَّت۪ي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِۙ ٨
وَثَمُودَ الَّذ۪ينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِۙ ٩ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْاَوْتَادِۙ ١٠
اَلَّذ۪ينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِۙ ١١ فَاَكْثَرُوا ف۪يهَا الْفَسَادَۙ ١٢ فَصَبَّ
عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍۙ ١٣ اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِۜ ١٤ فَاَمَّا
الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓي اَكْرَمَنِۜ ١٥
وَاَمَّٓا اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓي اَهَانَنِۚ ١٦
كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَت۪يمَۙ ١٧ وَلَا تَحَٓاضُّونَ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِۙ ١٨
وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلًا لَمًّاۙ ١٩ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّاۜ ٢٠ كَلَّٓا اِذَا
دُكَّتِ الْاَرْضُ دَكًّا دَكًّاۙ ٢١ وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّاۚ ٢٢
وَج۪ٓيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰىۜ ٢٣
يَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي قَدَّمْتُ لِحَيَات۪يۚ ٢٤ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ اَحَدٌۙ ٢٥
وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ اَحَدٌۜ ٢٦ يَٓا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُۗ ٢٧ اِرْجِع۪ٓي اِلٰى
رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةًۚ ٢٨ فَادْخُل۪ي ف۪ي عِبَاد۪يۙ ٢٩ وَادْخُل۪ي جَنَّت۪ي ٣٠

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Yemin olsun şafak vaktine; **2.** On geceye; **3.** Çift olana ve tek olana; **4.** Geçip gitmekte olan geceye. **5.** Aklı olan kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir? **6.** Görmedin mi, rabbin ne yaptı Âd kavmine; **7-8.** Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e; **9.** Vadide kayaları oyarak şehir yapan Semûd'a; **10.** Kazıklı Firavun'a? **11.** İşte bunların hepsi ülkelerinde azgınlık etmişlerdi. **12.** Oralarda durmadan fesat çıkardılar. **13.** Bu yüzden rabbin onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı. **14.** Çünkü rabbin her şeyi yakından izlemektedir. **15.** İnsana gelince, rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, "Rabbim bana ikram etti" der (mutlu olur). **16.** Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise "Rabbim beni önemsemedi" der (mutsuz olur). **17.** Hayır, hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. **18.** Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. **19.** Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz. **20.** Malı aşırı derecede seviyorsunuz. **21.** Hayır, bu böyle olmamalı! Yer dağılıp parça parça olduğunda; **22.** Rabbin (emri) gelip melekler de saf saf dizildiğinde; **23.** O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var! **24.** İnsan, "Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!" der. **25.** Artık o gün Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez. **26.** O'nun bağladığı gibi kimse bağlayamaz. **27.** Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! **28.** Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. **29.** Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. **30.** Cennetime gir!

Tefsiri

1-5. "Şafak vakti" diye çevirdiğimiz *fecr* kelimesi masdar olarak "tan yerinin ağarması", isim olarak belirttiğimiz anlamı yanında, "sabah aydınlığı, şafak vakti, tan yerinin ağarma zamanı" gibi anlamlara gelmektedir. Tan yerinin ağarma zamanı ortalığın aydınlanmaya, canlıların da uyanmaya başlaması, bir çeşit yeniden dirilmeye benzediği için yüce Allah sabah aydınlığına yemin ederek aşağıda anlatılacak konulara dik-

kat çekmiştir (Râzî, XXXI, 161; ayrıca krş. Tekvîr 81/18). 2. âyette geçen on gecenin, hac ayı olan zilhiccenin ilk on gecesi, hicrî yılın birinci ayı olan muharremin ilk on gecesi, ramazanın ilk veya son on gecesi olduğu yönünde değişik rivayetler vardır. Ancak birinci mâna tercihe daha uygundur. Çünkü bu sûre Mekke'de indiğine, ramazan orucu ise Medine'de farz kılındığına göre ikinci ve üçüncü şıklardaki günler sûrenin indiği dönemde özel bir önem taşımıyordu. Zilhiccenin ilk on günü ise sûrenin inmesinden önce de Araplar'da kutsal sayılıyordu.
3. âyette geçen "çift ve tek"ten neyin kastedildiği konusunda da farklı yorumlar bulunmakla birlikte, çift olanıyla tek olanıyla bütün varlıklar üzerine yemin edildiğini söylemek en uygun olanıdır. Çünkü varlık yokluğa göre bizâtihî bir değerdir. Nitekim İslâm düşünce tarihinde varlık hayır, yokluk şer kabul edilmiştir. Ayrıca burada belli varlıklardan ziyade bu kavramlara (tek ve çift) dikkat çekildiği; mutlak tek olan Allah'ın dışında "tek"in bulunmadığı, tek gözüken yaratılmış varlıkların ortak özelliklerinin bulunması itibariyle çift ve benzer olduklarına işaret edildiği de söylenebilir (bilgi için bk. Şevkânî, V, 506; Ateş, X, 457). 4. âyette zikredilen "geçip gitmekte olan gece"nin, "Müzdelife gecesi" veya "bayram gecesi" olduğu söylenmiştir (bk. Elmalılı, VIII, 5797). Ancak ifadenin mutlaklığını ve başka pek çok âyette birçok kozmik varlık ve olaylara, belirleme yapılmaksızın yemin edildiğini dikkate alarak bunu da bütün geceler olarak anlamak daha uygun olur.

5. âyetteki "Aklı olan kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir?" cümlesinin başında aslında soru edatı bulunmakla birlikte bunun, kesinlik edatı olan "kad" anlamıyla kullanıldığı konusunda görüş birliği vardır. Bu ifade tarzı, yukarıda kendilerine yemin edilen varlıkların çok önemli varlıklar olduğunu gösterir. Uygun olan her türlü takdire açık olsun diye yeminlerin cevabı yani ne maksatla yemin edildiği belirtilmemiştir. Müfessirlere göre Allah Teâlâ bu dört âyette kendi katında önemli olan varlıklara yemin ederek öldükten sonra dirilme, kıyamet, hesap, ceza ve mükâfatın gerçekleşeceğini vurgulamıştır; yahut yeminin cevabı "Çünkü rabbin her şeyi yakından izlemektedir" meâlindeki 14. âyettir. Bu da şöyle yorumlanmıştır: Yukarıda sayılanlara yemin olsun ki rabbin her şeyi yakından izlemektedir; hiçbir şey O'nun bilgisi

dışında değildir; O, bütün yapıp ettiklerinizi bilmektedir ve karşılığını ceza veya ödül olarak verecektir" (Şevkânî, V, 507).

"Akıl" mânasında kullanılan *hıcr* kelimesinin kök anlamı "engellemek"tir, akıl kavramının sözlük anlamı da aynıdır. Akıl, insanı yanlış bilgi ve düşünceden, kötü davranışlardan alıkoyma yeteneğine sahip olduğu için ona bu isim verilmiştir. Buna göre âyet, genel olarak ilâhî bildirimlerin, özellikle de bu âyetlerde üzerlerine yemin edilen doğal varlık ve olayların anlam ve değerini, Allah'ın neden bu varlıklar üzerine yemin ettiğini, insanın ancak aklını doğru kullanarak anlayabileceğini ifade etmektedir.

6-14. Bu kümedeki âyetlerde, geçmişte bazı toplulukların inkâr ve azgınlıkları yüzünden nasıl helâk edildiklerine, maddî güç ve imkânları olsa da bunların kendilerini ilâhî cezadan kurtaramadığına dikkat çekilmekte ve sonraki nesillerin bunlardan ders çıkarmaları hedeflenmektedir. Hz. Nûh'tan sonra tarih sahnesine çıkmış olan Âd kavmi, Yemen'de Uman ile Hadramut arasındaki bölgede yaşamış eski ve önemli bir Arap topluluğudur. İrem ise Âd kavminin bir kolu olup adını kabilenin atası olan İrem'den almıştır. Aynı zamanda topluluğun yerleşim merkezine de bu ad verilmiştir. "Memleketler içinde benzeri görülmemiş olan, sütunlarla dolu İrem'e" şeklinde çevrilen 7-8. âyetlerde, son derece mâmur ve azametli sütunlarıyla görkemli yapıları, rengârenk bağları ve bahçeleriyle tanınan İrem şehri söz konusu edilmiştir (bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "İrem", *DİA*, XXII, 443). Bu âyetlere "Ülkelerde benzerleri yaratılmamış İrem halkına" şeklinde de mâna verilmiştir. Şevkânî bu mânayı tercih eder. Bu takdirde âyet burada yaşayan Âd kavminin güçlü, benzeri görülmemiş ve uzun ömürlü bir uygarlık kurduğuna işaret etmiş olur (bk. *Fethu'l-Bârî*, V, 508-509; krş. Rûm 30/9; Fussılet 41/15). Ancak onlar Hûd peygamberi yalancılıkla suçlamaları sebebiyle güçlerine rağmen helâk olup gitmişlerdir (bk. Hâkka 68/6-7; Âd kavmi hakkında bilgi için bk. Hûd 11/50-60).

Semûd kavmi de, kendilerine gönderilen Sâlih peygamberi yalancılıkla itham ettikleri için aynı âkıbete uğramıştır (bilgi için bk. A'râf 7/73-78; Hûd 11/61-68; Hâkka 68/4-5).

Zikredilen son örnek Firavun'dur. Sözlükte, "kazıklar sahibi anlamına gelen *zü'l-evtâd* deyimi, Firavun'un binlerce çadırlık askerî gücünü ve toplumsal itibarını ifade eden mecazi bir anlatımdır (diğer yorumlar için bk. *Kur'an Yolu*, Sâd 38/12).

Bu âyetlerde özellikle şu noktalar dikkati çekmektedir: **a)** 6. âyetteki "görmedin mi?" sorusundan Kur'an'ın ilk muhataplarının, anılan kavimlerin hayat hikâyeleri ve başlarına gelen felâketler hakkında kulaktan dolma da olsa bazı bilgilere sahip oldukları anlaşılmaktadır; ayrıca onların uygarlıklarına ait bazı kalıntıları görmüş veya duymuş da olabilirler. **b)** Bu âyetlerde söz konusu edilen kavimlerin iki özelliğine dikkat çekildiği görülmektedir: İlki çok güçlü olmaları, ikincisi de ülkelerinde azgınlığa sapmaları, günah ve isyanda sınır tanımamaları ve durmadan fesat çıkarmaları. Şu halde bir toplumda özelde yöneticiler ve genelde sorumluluğu olan herkes, inanç ve davranışlarında, uygulamalarında Allah'ın hükümlerini, kitabının ve peygamberinin davetini hiçe sayar, hak ve adalet ölçülerinden sapar ve sonuçta ülkeyi fitne fesat ortamı haline getirirlerse, kaçınılmaz felâketi de hak etmiş olurlar.

"Bu yüzden rabbin onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı" meâlindeki 13. âyet anılan topluluklara çok çeşitli ve peşpeşe cezaların da verildiğini göstermektedir. Nitekim bu cezalar Kur'an'da çeşitli yerlerde açıklanmıştır (meselâ bk. A'râf 7/133-134).

"Çünkü rabbin her şeyi yakından izlemektedir" meâlindeki 14. âyet, Allah'ın ilminin sonsuz olduğunu, bütün kullarının tutum ve davranışlarını gözetleyip kontrol ettiğini bildiren kapsamlı bir uyarı ifadesidir.

15-20. Azgınlık ve taşkınlıkları yüzünden helâk edilen kavimlerin durumu haber verilerek gereken uyarı yapıldıktan sonra insanoğlunun azmasına ve kötü sonuçlara sürüklenmesine sebep olan, kendini beğenmişlik ve bencillik duygularından gelen başka zaaflarına dikkat çekilmektedir. Hz. Peygamber Mekke müşriklerine tuttukları yolun yanlış olduğunu, bu gidişleriyle bir gün mutlaka Allah tarafından cezalandırılacaklarını hatırlattıkça onlar da tam tersine, kendi yollarının doğru olduğunu, nitekim bu sayede Allah tarafından kendilerine bol nimetler ve servetler ikram edildiğini savunuyorlardı. Şu halde 15. âyetteki "insan" kelime-

siyle bilhassa belirtilen karakterdeki Mekke müşrikleri ve aynı karakteri taşıyanlar kastedilmiştir. Yüce yaratıcı, hikmeti ve imtihan düzeni gereği, böyle birini çeşitli yeteneklerle donatıp bol nimete kavuşturduğunda o, bu nimetlerle bir sınamadan geçirildiğini, bunların bir hikmetle kendisine verildiğini düşünerek şükrünü yerine getirmesi gerekirken, bu sorumluluğu aklından bile geçirmez; sadece kuru bir lâf olarak "Rabbim bana lütfetti" deyip elindekiyle mutlu olmaya bakar. Sahip olduğu nimetlerden başkalarını yararlandırarak onların da bu mutluluğa ortak olmaları yönünde bir gayret göstermez. Fakat aynı insan rızkında bir daralma olduğunda bunun da bir hikmet gereği meydana geldiğini, uhrevî bir mükâfata erişmesine veya akılsızca bir zevk ve safaya düşmekten korunmasına vesile olabileceğini yahut kendi kusurunun, çalışma ve gayretteki noksanlığının bir neticesi olabileceğini düşünerek sabretmesi ve kusurlarını gidermesi gerekirken o, kendisinin Allah tarafından göz ardı edildiği ve haksızlığa uğradığı iddiasında bulunma anlamına gelebilecek davranışlar içine girer, yakınıp sızlanmaya ve isyan etmeye başlar.

Yaygın yoruma göre "Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz" meâlindeki 19. âyette, erkeklerin kadınların miras payına da el koymaları, kezâ yetimlere kalan mirası gasbetmeleri kınanmaktadır.

Bu âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde burada söz konusu edilen imtihanı (ibtilâ) kazanmanın iki temel ölçüsünün olduğu ortaya çıkmaktadır: **1.** Nimetin asıl sahibinin Allah olduğunu, O'nun nimeti bize, liyakatimiz dolayısıyla vermeye mecbur olduğu için değil, bir lütuf olarak verdiğini bilmek ve O'na minnettar olup şükretmek; nimetini kıstığı zaman da hükmüne razı olup sabretmek; **2.** Allah'ın verdiği nimetleri yoksul ve himayeye muhtaç olanlarla paylaşmak, buna başkalarını da teşvik ederek bu hususta toplumsal bir duyarlılığın gelişmesine, dayanışma ve yardımlaşmanın kurumsal bir hale gelmesine katkıda bulunmak. Mekkî sûrelerin ana konularından olan bu iki davranış ölçüsü, İslâmî kaynaklarda, "Allah'ın emrine saygı, Allah'ın yarattıklarına şefkat" şeklinde formülleştirilmiştir (meselâ bk. Râzî, XXXI, 170). Gerek bu âyetlerde gerekse Kur'an-ı Kerîm'in bütününde oluşturulmak istenen temel dinî, ahlâkî, toplumsal zihniyetin özü budur. 15-20. âyetlerde müşrik Araplar'daki

Allah'a karşı küstahlık derecesine kadar varan benlik iddiası, "öteki"ne karşı tam bir sorumsuzluk ve ilgisizliğe götüren egoizm ve çılgınca bir mal tutkusu son derece veciz ve etkileyici bir üslûpla anlatılıp eleştirilirken müslümanlar da Allah'ın iradesine uygun bireysel ve toplumsal hayatın dinî ve ahlâkî temeli konusunda aydınlatılmıştır.

21-26. Kıyamet sahnelerini tasvir eden bu âyetler, benlik iddiasına, mal-mülk sevdasına kapılarak Allah'a ve insanlara karşı sorumluluğunu unutan insana, hayatın geçiciliğini, kıyametin dehşetini, bunun ardından kendisini bekleyen, hak ettiği büyük cezayı ve sonuç vermeyecek pişmanlığı hatırlatmaktadır.

"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde" diye çevirdiğimiz 22. âyeti, selef dediğimiz daha çok ilk dönem müfessirleri herhangi bir te'vile gitmeksizin âyetin lafzına bağlı kalarak anlamışlardır. Bu âlimler, hesap gününde Allah'ın geleceğine inanırlar, fakat "gelmek"ten maksadın ne olduğu bilgisini Allah'a bırakırlar. Halef denilen sonraki müfessirler ise tenzih ilkesinden hareket ederek âyeti, "Allah'ın gelmesinden maksat O'nun emrinin gelmesidir" şeklinde te'vil etmişlerdir. Buna göre âyetin meâli şöyle olmaktadır: "Rabbinin emri gelip melekler de saf saf dizildiğinde..." Allah'ın veya emrinin gelmesi ve meleklerin saf saf olması gayb âleminden olduğu için bunların mahiyeti hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Müminlerin görevi âhiret hayatına ve dünyada yaptıklarından dolayı orada Allah'ın huzurunda hesap vereceklerine iman etmek ve bu imanın gereklerini yerine getirmektir.

27-30. Yukarıda kendisini beğenmiş, bencil ve muhteris insan tipini eleştiren âyetlerin, dolaylı olarak samimi müminler için de "Allah'ın emrine saygı ve Allah'ın yarattıklarına şefkat" şeklinde özetlenen bir inanç ve yaşama modeli ortaya koyduğu ifade edilmişti. İşte 27. âyette sözü edilen "imanın huzuruna kavuşmuş insan", dünya hayatını bu modele göre yaşayıp tamamlamış olan mümindir. Bu âyetlerde, "Ona âhirette şöyle seslenilecek" gibi bir ifadeye yer verilmeden, doğrudan insana hitap edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın bu yapıdaki kullarına çok güzel bir iltifatı ve özellikle âyetlerin, doğrudan kulu muhatap alan son derece zarif ve sıcak üslûbu, inanan insana, uhrevî saadetin bu dünyaya kadar

yayılan müjdeli bir kokusu gibi gelmektedir. "İmanın huzuruna kavuşmuş insan" diye çevirdiğimiz "nefs-i mutmainne" bu bağlamda yukarıda başlıca özelliklerine değinilen modele göre bir dünya hayatı yaşayarak ruhunu kemale erdirmiş mümini ifade eder.

Nefs-i mutmainne derecesine ulaşan insanın iç çatışmaları yatışmış, sıkıntı ve gerilimleri son bulmuştur; o Allah ile barışık, insanlarla barışık ve kendisiyle barışıktır; dolayısıyla huzur ve tatmin içerisindedir. İnsan için en büyük saadet, kulluktaki kemali sayesinde rabbini kendisinden hoşnut etmiş, rabbi tarafından ödüllendirilerek kendisi de O'ndan hoşnut kalmış olmasıdır. Allah Teâlâ'nın cennetine kabul ettiklerini "Benim kullarım" diye anması iltifatların en güzelidir. Bu sevgi ve hoşnutlukların kullara kazandırdığı son nimet ise cennete kabul edilip, orada bütün tasavvurların üstünde bir mutluluk verecek olan "bütün nimetlerden daha üstün" olduğu bildirilen (Tevbe 9/72) bir "rıdvân"a erişmeleridir.

90 (35)

Beled Sûresi

Mekke, 20

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksanıncı, iniş sırasına göre otuz beşinci sûredir. Kaf sûresinden sonra, Târık sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını ilk iki âyetinde geçen, "şehir, memleket" anlamlarına gelen ve Mekke için kullanılan *beled* kelimesinden almıştır. Ayrıca "Lâ uksimü" adıyla da anılmaktadır (Buhârî, "Tefsîr", 90).

Konusu

Sûrede bazı önemli varlıklara yemin edilerek insanın yaratılıp hayat mücadelesi içine sokulduğu, gücüne ve servetine güvenerek Allah'a karşı gelenlerin aldandığı, insana maddî ve mânevî birtakım nimetlerin verildiği, hayır ve şer yollarının gösterildiği anlatılmaktadır. Ayrıca yardımlaşma, iman ve sabır konuları ele alınarak bu konularda müminlerle inkârcılar arasında kısa bir karşılaştırma yapılmıştır.

1 – 20

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿١﴾ وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿٢﴾ وَوَالِدٍ وَمَا
وَلَدَۙ ﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ي كَبَدٍۜ ﴿٤﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ
عَلَيْهِ اَحَدٌۢ ﴿٥﴾ يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًاۜ ﴿٦﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ
يَرَهُٓ اَحَدٌۜ ﴿٧﴾ اَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِۙ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِۙ ﴿٩﴾
وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِۚ ﴿١٠﴾ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ
مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ ف۪ي يَوْمٍ ذ۪ي مَسْغَبَةٍۙ ﴿١٤﴾
يَت۪يمًا ذَا مَقْرَبَةٍۙ ﴿١٥﴾ اَوْ مِسْك۪ينًا ذَا مَتْرَبَةٍۜ ﴿١٦﴾ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِۜ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِۜ ﴿١٨﴾
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا هُمْ اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِۜ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Yemin ederim şu beldeye; **2.** Senin de içinde oturmakta olduğun şu kente; **3.** Ana babaya ve bunlardan meydana gelen çocuklara! **4.** Hiç kuşkusuz biz insanı zahmetli bir hayat için yarattık. **5.** O, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? **6.** "Pek çok mal harcadım" diyor. **7.** Onu kimsenin görmediğini mi sanıyor? **8-9.** Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? **10.** Ve ona iki yolu göstermedik mi? **11.** Fakat o, sarp yolu göze alamadı. **12.** O sarp yol nedir, bilir misin? **13.** Köle âzat etmektir. **14-16.** Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi ya-

hut aç açık bir yoksulu doyurmaktır. **17.** Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır. **18.** İşte bunlar hakkın ve erdemin yanında olanlardır. **19.** Âyetlerimizi inkâr edenler ise bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır. **20.** Onların hakkı, üzerlerine kapatılmış bir ateştir.

Tefsiri

1-4. "Belde" diye çevirilen beledden maksat Mekke'dir. "Ana baba ve bunlardan meydana gelen çocuklar"ın kimler olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar, "Âdem ve zürriyeti, Nûh ve soyu, İbrâhim ve soyu, Hz. Muhammed ve soyu, genel anlamıyla anne baba ve çocuklar" şeklinde özetlenebilir. Taberî, gerekçelerini açıklayarak bizim de katıldığımız son mânayı tercih etmiştir (bk. XXX, 125).

Müfessirler 2. âyetteki *hill* kelimesinin farklı anlamlarından hareketle âyete şu mânaları da vermişlerdir: **a)** "Bu şehirde hayvan ve bitkilerin bile dokunulmazlığı olduğu halde müşrikler sana eziyet etmeyi helâl sayıyorlar." Bu takdirde âyette müşriklerin kutsal kentin hürmetini çiğneyerek Hz. Peygamber'e eziyet etmeleri kınanmaktadır. **b)** "Bir gün gelecek, Mekke'yi zalim putperestlerin elinden kurtaracaksın ve o zaman kentin dokunulmazlığı senin için geçici olarak kaldırılacaktır." Bu takdirde ise Hz. Peygamber'in ileride bu kenti fethedeceği ve fetih sırasında şehirde çatışmaya girmesine geçici olarak izin verileceği bildirilmiş demektir. Nitekim öyle de olmuştur (Şevkânî, V, 517-518; Elmalılı, VIII, 5825).

4. âyette geçen *kebed* kelimesi "acı, sıkıntı, zahmet" gibi anlamlara gelmektedir. Bu da insanın, doğduğu günden öleceği güne kadar az veya çok sıkıntılar, ihtiyaçlar, acılarla karşılaşmasının kaçınılmaz olduğunu gösterir. "Hayat mücadelesi" ifadesinin genel kabul görerek kullanılması da insanın dünya hayatının "mücadele" şeklinde özetlenebileceğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda insana mücadele gücü ve iradesi de kazandırmaktadır. Âyetlerde ayrıca Hz. Peygamber'in karşılaşacağı güç şartlara, müşriklerin ona uygulayacağı baskılara ve bunlara kendini hazırlaması gerektiğine de bir işaret olduğu anlaşılıyor.

5-7. Tefsirlerde verilen bilgilere göre bu âyetler, malına mülküne güvenerek kendilerini yenilmez zanneden Mekke'nin şımarık ileri gelenleri hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'i de mutlaka yeneceklerini düşünüyorlardı. 6. âyetle ilgili bir yoruma göre kimileri de Hz. Peygamber'i başarısız kılma uğruna harcadıkları onca mala üzülüyorlardı. 7. âyette Yüce Allah'ın böylelerinin hangi maksatlarla mal harcadıklarını gayet iyi bildiği hatırlatılmaktadır.

8-20. İnsana lutfedilen duyu organlarından söz edildikten sonra ona, "iki yol"un da gösterildiği belirtilmektedir. Duyu organları dış dünyadan bilgi edinme araçlarıdır; "iki yol" ise genellikle "iyilik ve kötülük yolları" olarak açıklanmış olup bu ifade insanın, olgular ve eylemler üzerine "doğru-yanlış, iyi-kötü" şeklinde hüküm verme ve tercihte bulunma yetenekleriyle donatıldığı anlamına gelir. Böylece bu iki kısa âyette veciz bir üslûpla Allah Teâlâ'nın insana bilgi edinme, düşünüp yargıda bulunma ve seçim yapma yetenekleri lutfederek bu yetenekleriyle onu yeryüzünün en seçkin varlığı halinde yarattığı anlatılmaktadır. Bu yetenekler aynı zamanda insanın bir ödev ve sorumluluk varlığı olmasını da gerektirmiştir. İşte 11. âyette bu sorumluluğu yerine getirmeyenler, bu zahmeti göze alıp iyilikler yolunu seçmeyenler kınanmakta; ardından da o dönem toplumunun en ağır sorunları ve bunlarla ilgili başlıca ödevler sıralanmaktadır. 13-17. âyetlerde veciz şekilde anlatıldığı üzere o dönemin en ağır insanî sorunları kölelik, yoksulluk ve merhametsizlikti. O dönem için çareler ise köleleri özgürlüklerine kavuşturmak, yetimi ve yoksulu doyurmak, birbirine sabırlı ve merhametli olmayı tavsiye etmekti. İslâm'ın sosyal ahlâkının kapsamlı bir özeti olan bu ifadeler, eski deyimiyle tahdîdî değil tâdâdîdir; yani sınırlayıcı değil, örnek göstericidir. Kuşkusuz iyilikler imanla birlikte değer kazanacağı için 17. âyette inananlardan olma şartı da getirilmiştir. Buradaki "inanma", "yapılan iyiliğin faydasına ve gerekliliğine inanma" olarak da yorumlanmıştır (bk. Şevkânî, V, 521). Rivayete göre Hakîm b. Hizâm adlı bir sahâbî, Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlellah! Vaktiyle ben Câhiliye döneminde sadaka verir, köleleri özgürlüklerine kavuşturur, akrabalarımla yakından ilgilenir, buna benzer iyilikler yapardım. Bunlardan sevap kazandım mı, ne

dersiniz?" diye sorunca Hz. Peygamber, "Müslüman oldun ve artık bütün o iyiliklerinin sevabını alacaksın" buyurmuşlardır (*Müsned*, III, 402). 18. âyet iyilik ve doğruluğun, iyi müslüman olmanın sözde değil, yukarıdaki âyetlerde çerçevesi çizilen bir inanç, zihniyet ve yaşayışta olduğunu göstermektedir. Allah'ın âyetlerinin gösterdiği yol budur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler ise bu yoldan da sapmış olacakları için 19. âyette onlar, "bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlar" diye anılmıştır; son âyette de bunların nihaî âkıbeti hatırlatılmıştır.

91 (26)

Şems Sûresi

Mekke, 15

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan birinci, iniş sırasına göre yirmi altıncı sûredir. Kadir sûresinden sonra, Burûc sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen "güneş" anlamındaki *şems* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrede bazı önemli kozmik varlıklara ve olaylara yemin edilerek insan tabiatına hem iyilik hem kötülük eğilimlerinin yerleştirildiği bildirilmiş; bu eğilimlerini doğru kullanmayanların akıbetine örnek olmak üzere Semûd kavminin helâk edilişi anlatılmıştır.

1 – 15

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَاۖ ﴿١﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَاۖ ﴿٢﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَاۙ ﴿٣﴾

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰيهَاۖ ﴿٤﴾ وَالسَّمَٓاءِ وَمَا بَنٰيهَاۖ ﴿٥﴾ وَالْاَرْضِ

وَمَا طَحٰيهَاۙ ﴿٦﴾ وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَاۙ ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَاۙ ﴿٨﴾
قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَاۙ ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَاۜ ﴿١٠﴾
كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَاۙ ﴿١١﴾ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَاۙ ﴿١٢﴾ فَقَالَ لَهُمْ
رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَاۜ ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَاۙ فَدَمْدَمَ
عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَاۙ ﴿١٤﴾ وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا ﴿١٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna; **2.** Işığı onun ardından geldiğinde aya; **3.** Dünyayı aydınlattığında gündüze; **4.** Onu karanlıkla örttüğünde geceye; **5.** Göğe ve onu kuran kudrete; **6.** Yere ve onu yayıp döşeyene; **7.** Nefse ve ona düzen verene; **8.** Ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki, **9.** Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. **10.** Onu kötülüklere boğan da ziyan etmiştir. **11.** Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden (peygamberini) yalanladı. **12.** En azılısı cüretle ileri atıldığında; **13.** Allah'ın elçisi onlara, "Allah'ın (mûcize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın" demişti. **14.** Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine rableri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler göndererek hepsini helâk etti. **15.** O, yaptığının sonucundan korkacak değildir.

Tefsiri

1-10. Önce bu tür doğal varlıklar ve olaylar üzerine yemin edilmesi hem evrenin genel düzenine, bunun insanlar için taşıdığı faydalara ve bu düzeni yaratıp yaşatan ilâhî kudretin büyüklüğüne hem de sonraki âyetlerde ele alınan konunun önemine dikkat çekmeyi amaçlar. "Kuşluğu" diye çevirdiğimiz *duhâhâ* tamlamasına "güneşin ışığı, aydınlığı, sabah vakti, gündüz"

gibi mânalar da verilmiştir (Şevkânî, V, 524). Ayın yani ışığının güneşin ardından gelmesi, ışığını ondan almasını veya güneş batınca ardından ay ışığının doğuşunu yahut ayın ilk göründüğü hilâl durumunu ifade eder. 7. âyette insan varlığı (nefs) üzerine yemin edilmesi onun yaratılışının özündeki üstünlüğe işaret eder. "Nefse düzen verme", ona maddî ve mânevî güçlerin yerleştirilmesi, her gücün yapacağı görevin tayin edilmesi ve bu güçleri kullanacak organların verilmesi şeklinde açıklanmıştır. 8. âyetteki *fücûr* her türlü kötülüğü, günah ve sapmayı; âyette fücûrun karşıtı olarak kullanılan *takvâ* ise burada doğruluk, iyilik ve hak yolda kararlılığı ifade eder. Aynı âyetteki *elheme* fiilinin masdarı olan *ilham*, bu bağlamda fücûr ve takvâ kelimeleriyle birlikte değerlendirildiğinde, "Allah Teâlâ'nın insanın fıtratına doğru ve yanlışı, iyilik ve kötülüğü, günah ve sevabı bilme, tanıma, ayırt etme, birini veya diğerini seçip yapma gücü ve özgürlüğü yerleştirmesi"; dolayısıyla "insanın her türlü deney ve öğrenimden önce, apriorik olarak bu yeteneklerle donanmış bulunması" şeklinde açıklanabilir. Böylece Kur'an'ın insan anlayışının bir özeti sayılabilecek olan 7-8. âyetler, insanın ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğunu, iyilik veya kötülük yollarından dilediğini seçebilecek bir tabiatta yaratıldığını ve onun kurtuluş veya mahvoluşunun bu seçime bağlı bulunduğunu göstermektedir. 1-8. âyetlerde yer alan yemin ifadelerinden sonra 9-10. âyetlerde sûrenin asıl mesajı olan insanın sorumluluğuna dikkat çekilmiş; nefsini arındıranın kurtuluşa ereceği, onu kötülüklerin akışına bırakanın ise büyük kayıba uğrayacağı vurgulanmıştır.

11-15. Başka sûrelerde örnekleri görüldüğü gibi burada da geçmiş bir kavmin hikâyesinden konuyla ilgili bir kesit verilmiştir. 8-10. âyetlerde insanın hayır veya şer yollarından birini seçebileceği, bu imkâna sahip olarak yaratıldığı bildirildikten sonra nihaî kurtuluşun da yıkımın da bu seçime bağlı bulunduğu uyarısı yapılmıştı. İşte 11-15. âyetlerde bu seçimi yanlış yapanlardan bir örnek ve insanlara bir ibret olmak üzere geçmişten bir topluluğun, Semûd kavminin yanlış seçimi ve bu yüzden başlarına gelen büyük felâket hatırlatılmıştır (bilgi için bk. A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68). Kuşkusuz burada deve kesme olayı tek başına bir felâket sebebi olmayıp, bu felâket, 14. âyette belirtilen "tekzib"in yani Allah'ın elçisi Salih'i peygamber olarak tanımayıp onun bir yalancı olduğunu iddia etmelerinin ve kötülüklerini sürdürmelerinin bir bedelidir.

92 (9)

Leyl Sûresi

Mekke, 21

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan ikinci, iniş sırasına göre dokuzuncu sûredir. Aʿlâ sûresinden sonra, Fecr sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını ilk âyette geçen ve "gece" anlamına gelen *leyl* kelimesinden almıştır. Ayrıca "Ve'l-Leyli izâ yağşâ" diye de anılmaktadır (Buhârî, "Tefsîr", 92; İbn Âşûr, XXX, 377).

Konusu

Sûrede insanoğlunun iki zıt huyundan, cömertlik ve cimrilikten bahsedilir; imanla cömertlik ve imansızlıkla cimrilik arasındaki ilişkiye dikkat çekilir.

1 – 21

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰىۙ ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰىۙ ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ

وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٣﴾ اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰىۜ ﴿٤﴾ فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰىۙ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ

بِالْحُسْنٰىۙ ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰىۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰىۙ ﴿٨﴾

وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰىۙ ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰىۜ ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْن۪ي عَنْهُ مَالُهُ

اِذَا تَرَدّٰىۜ ﴿١١﴾ اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰىۘ ﴿١٢﴾ وَاِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُو۫لٰى ﴿١٣﴾

فَاَنْذَرْتُكُمْ نَاراً تَلَظّٰىۚ ﴿١٤﴾ لَا يَصْلٰيهَٓا اِلَّا الْاَشْقٰىۙ ﴿١٥﴾ اَلَّذ۪ي

كَذَّبَ وَتَوَلّٰىۜ ﴿١٦﴾ وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقٰىۙ ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ي يُؤْت۪ي

مَالَهُ يَتَزَكّٰىۚ ﴿١٨﴾ وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰىۙ ﴿١٩﴾

اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰىۚ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى ﴿٢١﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye; **2.** Aydınlandığında gündüze; **3.** Erkeği ve dişiyi yaratan ilâhî kudrete ki, **4.** Çabalarınız elbette farklı farklıdır. **5.** Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; **6.** Bunların güzel karşılığına da inanırsa; **7.** Biz ona iyilik yollarını kolaylaştırırız. **8.** Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; **9.** Güzel karşılığı da yalan sayarsa; **10.** Biz onu zora sokarız. **11.** Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez. **12.** Doğru yolu göstermek bize aittir. **13.** Şüphesiz âhiret de dünya da bizimdir. **14.** Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. **15-16.** O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer. **17-18.** Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan (ateşten)

uzak tutulur. **19.** Bu insanın üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lütuf yoktur. **20.** Verdiğini ancak yüce rabbinin rızâsını kazanmak için verir. **21.** Bu hoşnutluğa da mutlaka erecektir.

Tefsiri

1-4. Bu yeminler de üzerine yemin edilen varlıkların değerini, onları yaratan gücün büyüklüğünü göstermekte; ayrıca gelecek konunun önemine dikkat çekmektedir. Allah Teâlâ, 3. âyetteki yeminle ilim ve kudretinin sonsuzluğuna ve sanatının üstünlüğüne işaret etmiştir. Zira aynı maddeden yaratılmış olan erkek ve dişi arasındaki cinsiyet farkının şuursuz tabiat tarafından bir tesadüf eseri olarak meydana getirilmesi imkân ve ihtimal dışıdır. 4. âyette, insanların çabalarının, yaptıkları işlerin türleri, nitelikleri ve amaçları bakımından başka başka olduğu belirtilerek -anlaşıldığı kadarıyla- bir insanı değerli veya değersiz yapan unsurun cinsiyet değil, davranışların dinî, ahlâkî ve insanî yönlerden mahiyeti ve değeri olduğu ima edilmiş; böylece konu, -müteakip âyetlerde üzerinde durulacak olan- Kur'an'ın geliş ortamı ve çağının en temel sorunu sayılabilecek yoksulluk meselesine, bunun çözümüyle yakından ilgili cömertlik ve cimrilik huylarına getirilmiştir.

5-7. Bu ve benzeri sûrelerin indiği Mekke'de insanlar arasında büyük bir gelir farkı bulunuyor; tüccar ve zengin bazı putperest Araplar yoksullar karşısında son derece bencil, duyarsız, umursamaz davranıyor; hatta dönemin canlı şahidi olan Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre bunlar, "Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz!" diyecek kadar küstahlaşıyor (bk. Yâsîn 36/47), birbirlerine cimriliği öğütleyecek kadar acımasız davranıyorlardı (bk. Nisâ 4/37; Hadîd 57/24). Bu sebeple Mekke döneminde inen âyetlerin Allah'ın birliği inancının yerleştirilmesinin yanında en büyük hedefi yoksulluk sorununa el atmak, bunun âcil yollarından biri olarak insanların kalplerini yoksul ve himayesizlere karşı bencillik, sevgisizlik ve cimrilikten arındırmak; dertlerin de nimetlerin de paylaşılabildiği bir toplumsal ruh ve zihniyet geliştirmek olmuştur. Konumuz olan sûre bu zihniyeti hazırlayan anlamlı tesbitler, öğütler, uyarılar ve müjdeler içermektedir. Sonuç olarak sûrede iki farklı karakter tipi ortaya konmakta; açıkça belirtilmemekle birlikte ifadenin genelinden kolayca anlaşıldığı üzere bunlardan ilki olan cömert ve özverili tip müslüman insanı, cimri ve bencil tip de inkârcıyı temsil etmektedir.

"Güzel karşılık" diye çevirdiğimiz 6. âyetteki *hüsnâ* kelimesini müfessirler "iman, kelime-i tevhid, en güzel din olan İslâm, namaz, oruç ve zekât, ibadetlerin güzel karşılığı" gibi anlamlarla açıklamışlardır (bk. Şevkânî, V, 530; Elmalılı, VIII, 5876). Bize göre hüsnâ kelimesi bu bağlamda inanç, ibadet, muâmelât ve ahlâk ilkeleriyle İslâm inanç ve uygulamaları bütününü ifade eder. 7. âyette geçen ve Allah'ın cömert kulu için kolaylaştıracağı bildirilen rahatlık ve mutluluk yolunu ifade etmek üzere "en kolay" anlamına gelen *yüsrâ* kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime "daha fazla iyilik yapma özelliği, erdemi" olarak da açıklanmıştır. Buna göre insan iyilik yapmaya çalıştıkça Allah da onda iyilik iradesini güçlendirir, iyilik yollarını kolaylaştırır ve sonunda cömertlik denilen güzel haslet onun kişiliğinin ayrılmaz bir özelliği, karakteri haline gelir.

8-11. Cimrilik edip kendisiyle yetinen, yani kendi gücüne ve elindekilere güvenip Allah karşısında bile kendisini ihtiyaçsız görecek kadar kibirde ileri giden kişinin zora sokulmasından söz edilirken "en zor" anlamına gelen *usrâ* kelimesi kullanılmıştır. Bu sebeple cümle genellikle "Biz onu en zora hazırlarız" şeklinde anlaşılmıştır. Allah'ın kulunu zor olana hazırlamasından maksat da kulun, Allah ve resulünün gösterdiği yolu kabul etmeyerek yanlışlarda ısrar etmesi, bu sûre bağlamında ise cimriliğini sürdürmesi neticesinde Allah'ın ondan hidayet ve yardımını çekmesi, onu kendi haline bırakmasıdır. Bu ise insan için en büyük mahrumiyettir. Çünkü bu şekilde kendi başına kalan kul helâl haram demeden nefsânî arzularını tatmine çalışır; kötülük yapmak, günah işlemek ona kolay gelir, bunlardan zevk alır. Sonunda da cehennemi boylar; dünyada cimrilik edip biriktirmiş olduğu servetini orada fidye olarak verip cehennem azabından kurtulmak ister ama bu da mümkün olmaz (bk. Mâide 5/36; Meâric 70/11-16).

12-13. Kitap indirmek ve peygamber göndermek suretiyle hidayet ve dalâlet yollarını, hayrı ve şerri açıklamak Allah'a aittir. Bir önceki sûrede açıkça belirtildiği üzere Allah insana duyu ve bilgi vasıtaları, akıl ve irade vermiş; hayrı şerden, hakkı bâtıldan ayırma imkânını bahşetmiştir. 13. âyette Allah Teâlâ hem dünya hem de âhiret hayatının kendisine ait olduğunu ifade buyurarak, her iki dünyanın kendi yönetiminde olduğunu

belirtmekte, dolayısıyla her iki dünyanın iyilik ve güzelliklerini O'ndan istememiz gerektiğini ima etmektedir.

14-16. Yüce Allah kullarına doğru yolu göstermekle yetinmemiş, aynı zamanda yanlış yolda gitmenin sonucu olan cehenneme karşı da onları vahiy ve peygamberleri aracılığıyla uyarmıştır.

17-21. Bazı müfessirler 19-21. âyetlerin (bk.Taberî, XXX, 146), bazıları ise 5-19. âyetlerin (bk. Elmalılı, VIII, 5881), müşriklerin işkence ettiği köleleri satın alıp âzat ederek hürriyetlerine kavuşturan Hz. Ebû Bekir hakkında indiğini söylemişlerdir. Âyetler böyle bir özel olay üzerine gelmiş olsa da, hükümleri ve mesajları geneldir. Müşrikler Hz. Ebû Bekir'in bu yaptıklarını, mukabil bir iyilik veya bir menfaat karşılığında yaptığını iddia etmişlerdi. Burada, böyle bir iddia vesilesiyle şöyle bir temel ilke ortaya konmuş bulunuyor: İman ve amelde takvâ düzeyine ulaşmış bir mümin, birine iyilik yapmak için mutlaka ondan bir iyilik görmek, bir karşılık ve menfaat elde etmek gerektiğini düşünmez; mümin, her türlü nimetin yalnızca Allah'ın bir lutfu olduğuna, iyiliklerin de ilke olarak bir çıkar hesabıyla değil, sadece Allah rızâsı için yapılması gerektiğine inanır. Böylece bu âyetlerde müşriklerin bencil ve çıkarcı zihniyet ve ahlâk yapılarının yansımasından ibaret olan yukarıdaki iddiaları reddedilmiş, Hz. Ebû Bekir örneğinde gönüllerini insan sevgisi ve cömertlikle bezeyen müminler Allah tarafından takdirle anılmıştır.

"Takvâ ehli" diye çevirdiğimiz *etkā* kelimesinin kök anlamı, "büyük bir tehlikeye karşı kendine bir şeyi siper edinerek korunmak"tır. Bu kökten gelen *takvâ* kavramı Kur'an'da ağırlıklı olarak, "kötülüklerden uzak durup iyilikler yapmak ve bu amelleri sayesinde kendini cehennem azabına karşı korumak" anlamında geçmektedir. Nitekim burada da 14. âyette muhataplar "alev alev yanan ateş"e karşı uyarıldıktan sonra 17-20. âyetlerde, birine borçlu olmadıkları, kimsenin kendilerinde bir hakkı bulunmadığı halde bile, sırf Allah rızâsı için insanlara mal yardımı yapıp manen arındıkları ve bu sayede ateşten uzak tutulacakları bildirilmiştir. Nihayet son âyette, Allah rızâsına böylesine değer veren, kendisini bu rızâdan mahrum bırakacak günahlardan sakınan, tamamen karşılıksız olarak seve seve insanlara yardım edenlerin, Allah tarafından razı edilecekleri; yani korktuklarından emin ve umduklarına nâil olacakları müjdelenmiştir ki, inanan bir kimse için bundan daha büyük bir müjde olamaz.

93 (11)

Duhâ Sûresi

Mekke, 11

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan üçüncü, iniş sırasına göre on birinci sûredir. Fecr sûresinden sonra, İnşirâh sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Rivayete göre Fecr sûresinin inişinden sonra öncekine nisbetle daha kısa bir süre vahiy kesilmiş, müşrikler bu olayı kullanarak Hz. Peygamber'e, "Herhalde rabbin sana darıldı ve seni terketti" demişlerdi. Bu sözlerden dolayı Hz. Peygamber'in duyduğu üzüntü üzerine bu sûre inmiştir (Taberî, XXX, 148).

Bizim iniş sıralamasında esas aldığımız bu rivayet dışında, Duhâ sûresinin iniş tarihine dair başka rivayetler de vardır: **1.** İlk vahiyden (Alâk ve Müddessir sûrelerinin ilk âyetlerinden) sonra uzunca bir süre vahiy kesilmiş, tekrar başladığında ilk olarak Duhâ sûresi gelmiştir. **2.** Necm sûresinde geçen "Cebrâil"i bütün azametiyle görme ve ona iyice yaklaşma" sonucu Hz. Peygamber'de oluşan heyecan ve sarsıntı yatışsın diye bir süre vahiy kesilmiş, sonra Duhâ sûresi gelmiştir (İbn Kesîr, VIII, 287-288, 445-446; Şevkânî, V, 378). Vahyin mâkul sebeplerle kesilip araya fâsılaların girmesi her seferinde muhaliflerin dedikodu yapmalarına vesile olmuş, Allah da bu sûreyi göndererek resulünü teselli etmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyetinde geçen ve "kuşluk vakti" anlamına gelen *duhâ* kelimesinden almıştır. Ayrıca "Ve'd-duhâ" adıyla da anılmaktadır (Buhârî, "Tefsîr", 93; İbn Âşûr, XXX, 393).

Konusu

Müşriklerin üzücü söz ve davranışlarına karşı bir teselli olmak üzere Hz. Peygamber'e, yüce Allah'ın himayesi sayesinde çocukluğundan itibaren nice güçlükleri aşarak bugünlere geldiği hatırlatılmakta ve kendisinin de yetime, yoksula iyi davranması emredilmektedir.

1 – 11

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالضُّحٰىۙ ﴿١﴾ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىۜ ﴿٣﴾

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُو۫لٰىۜ ﴿٤﴾ وَلَسَوْفَ يُعْط۪يكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰىۜ ﴿٥﴾

اَلَمْ يَجِدْكَ يَت۪يمًا فَاٰوٰىۖ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَٓالًّا فَهَدٰىۖ ﴿٧﴾

وَوَجَدَكَ عَٓائِلًا فَاَغْنٰىۜ ﴿٨﴾ فَاَمَّا الْيَت۪يمَ فَلَا تَقْهَرْۜ ﴿٩﴾

وَاَمَّا السَّٓائِلَ فَلَا تَنْهَرْۜ ﴿١٠﴾ وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yemin olsun, kuşluk vaktine; **2.** Kararıp sakinleştiğinde geceye ki; **3.** Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. **4.** Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır. **5.** Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın. **6.** O seni yetim bulup barındırmadı mı? **7.** Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? **8.** Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? **9.** O halde sakın yetimi ezme! **10.** El açıp isteyeni de sakın boş çevirme! **11.** Rabbinin lütuflarını şükranla an.

Tefsiri

1-3. *Duhâ* kelimesi "kuşluk" anlamına gelmekle birlikte çoğu müfessirler, 2. âyetteki "gece"nin alternatifi olarak burada bütünüyle gündüz vakti için kullanıldığı kanaatindedirler. İbn Âşûr'a göre ise kelime burada da kuşluk vaktini ifade etmekte olup, bununla, tıpkı kuşluk vakti güneş ışığının yeryüzünü bütünüyle kaplaması gibi vahiy ışığının da dünyaya inip aydınlatmaya başladığına imada bulunulmuştur. 2. âyetteki gece karanlığı da Hz. Peygamber'in bu vakitte evinde veya Kâbe çevresinde sesli olarak Kur'an'ı okuduğu, müşriklerin ise onu gizlice dinledikleri vakit olup bundan dolayı bu iki vakit üzerine yemin edilmiştir. Yeminin amacı putperestlerin artık Hz. Peygamber'e vahyin gelmez olduğu, Allah'ın onu terkettiği iddialarının gerçekle ilgisinin bulunmadığını kesin bir dille belirtmektir (XXX, 394-395)

4-5. "İşin sonu" diye çevirdiğimiz *âhiret* ile "öncesi" diye çevirdiğimiz *ûlâ* kelimelerinin buradaki anlamları konusunda iki yorum yapılmıştır: **a)** Senin bundan sonraki hayatın bundan önceki hayatından daha güzel ve başarılı olacak, özellikle peygamberlik görevinin sonu başlangıcından daha verimli olacak, **b)** Ebedî olan âhirette cennetteki hayatın geçici olan dünya hayatından daha güzel olacak. Bize göre, –bu âyetlerin inmesine sebep olan putperestlerin, "Artık Muhammed'e vahiy gelmiyor; Allah onu unuttu" gibi sözler söyleyerek (Buhârî, "Tefsîr", 93) Peygamber'in sonunun geldiğini, davasının fiyasko ile biteceğini ummaları karşısında– Allah Teâlâ, resulünün sonunun gelmesi şöyle dursun, bundan sonraki hayatının, peygamberlik faaliyetlerinin ruhanî tekâmülünün öncekinden daha verimli, daha başarılı olacağını müjdelemiştir.

6-8. Hz. Peygamber, annesi ona hamileyken babasını, altı yaşındayken de annesini kaybetmiş; önce dedesi Abdülmuttalib'in, onun ölümünden sonra da amcası Ebû Tâlib'in himayesinde yetişmiştir. Ebû Tâlib, yeğeninin peygamberliğini kabul ettiğini açıkça ilân etmemekle birlikte düşmanlarına karşı onu korumuştur. Fakat Ebû Tâlib ve Hz. Peygamber'in eşi Hatice vefat edince müşrikler ona karşı saldırılarını arttırmışlardı. Bu sûrede Allah, o güne kadar peygamberine verdiklerini hatırlatarak teselli etmiş, geleceğinin daha iyi olacağını da müjdelemiştir.

"Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?" diye çevirdiğimiz 7. âyeti bazı müfessirler, "Resûlullah küçükken Mekke vadilerinden birinde yolunu şaşırıp kaybolmuştu. Allah onun yolunu bulup dedesine gelmesini sağladı" şeklinde yorumlarken, bazıları da "Resûlullah amcası Ebû Tâlib'le birlikte Suriye'ye giderken yolda kaybolmuştu, Allah'ın yardımıyla amcasını buldu" demişlerdir (Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 486, Beyrut 1983). Buna benzer başka yorumlar da olmakla birlikte bunlar âyetin amacına açıklık getirici nitelikte görünmemektedir. Bizim de katıldığımız müfessirlerin çoğunluğunun yorumuna göre ise bu âyette Hz. Muhammed'in peygamberlikten sonraki dönemiyle önceki dönemi arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Nitekim o peygamber olmadan önce de başta putperestlik olmak üzere kendi toplumunda hâkim olan inanç ve yaşayışın yanlışlığını, insanın varlık amacına yakışmadığını görüyor, bu gidişi asla beğenmiyordu; ama onların bundan nasıl kurtulacaklarını da bilmiyordu. Âyetteki deyimiyle bu konuda "yol bilmez bir halde" idi. İşte yüce Allah Kur'an'ı göndererek onu bu durumdan kurtarıp yolunu aydınlattı; ona hem varacağı hedefi hem de o hedefe nasıl varacağını öğretti (Râzî, XXXI, 215-216; Elmalılı, VIII, 5900-5901).

Hz. Peygamber Kureyş'in soylu bir ailesine mensup olmakla birlikte yetim ve himayeye muhtaç olarak büyümüştü; çocukluğu ve gençliğinin ilk yılları yoksulluk içerisinde geçmiş, daha sonra gerek kendisinin ticarî faaliyetleri gerekse zengin bir tüccar olan Hz. Hatice ile evlenmesi ve eşinin tüm servetini onun yönetimine bırakması neticesinde fakirlikten kurtulmuştur. Ancak buradaki zenginleştirmeyi, Allah Teâlâ'nın resulüne gönderdiği vahiy ile onun ruh ve kalp dünyasını zenginleştirmesi, onu hem kendisini hem insanlığı aydınlatabilecek zenginlikte hakikatlere mazhar kılması şeklinde anlamak da mümkündür. Bazı müfessirlere göre 8. âyette, onun hayatındaki bu gelişme hatırlatılarak kendisine bu imkânları sağlayan Allah'ın ona darılmasının, kendisini terketmesinin söz konusu olamayacağı bildirilmiştir (bk. Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz'i 'Amme*, s. 112; Elmalılı, VIII, 5902).

9-11. Câhiliye döneminde başlıca sosyal ve ahlâkî problemlerden biri de yetimlerin ve yoksulların durumu idi. Onların hakları gözetilmez, mal-

ları ellerinden alınır, kendilerine zulmedilirdi. Buna göre 9-10. âyetlerin ana hedefi Resûlullah'ın şahsında bütünüyle toplumun dikkatini bu iki temel ahlâkî ve sosyal problem üzerine çekmek ve bunları çözüme kavuşturmaktı. Bunun yanında, daha özel olarak Resûlullah'a mazhar olduğu anılan ihsanlar karşısında şükür mahiyetinde bazı görevleri hatırlatılmaktadır. Burada sıralanan görevlerin, 6-8. âyetlerde Hz. Peygamber'e bahşedildiği bildirilen ilâhî lütuflarla alâkalı olduğu görülmektedir. Buna göre Allah onu yetim iken korumuştur; o da yetimi incitmemeli, himaye etmelidir. Allah ona ne yapacağını bilmez iken yol göstermiştir; o da kendisine bir şeyler sorup aydınlanmak isteyeni geri çevirmemelidir. Allah onu yoksulken zengin kılmıştır; o da kendisinden yardım isteyeni azarlamamalı, gereken yardımı yapabildiği kadar yapmalıdır. Şükürle ilgili bu özel görevler örnek olarak sıralandıktan sonra sûre bu konuda "Rabbinin lütuflarını şükranla an" şeklindeki genel ve kuşatıcı bir buyrukla tamamlanmıştır. Bazı müfessirler buradaki "nimet" kelimesini "Kur'an, peygamberlik, bu sûrede Resûlullah'a lutfedildiği bildirilen şeyler" gibi değişik mânalarla açıklamışlarsa da bunu, Resûlullah'ın hayatı boyunca mazhar olduğu maddî ve mânevî bütün lütuflar, nimetler olarak anlamak sûrenin amacına ve âyetlerin akışına daha uygun düşmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in hayat hikâyesi onun eşsiz ahlâkını açıkça göstermektedir ve bu âyetlerde söz konusu edilen uyarılara onun herhangi bir davranışı sebep olmuş değildir. Kur'an'ın irşad ve eğitimde kullandığı üslûp gereği burada onun şahsında bütün insanlığa hitap edilmektedir.

94 (12)

İnşirâh Sûresi

Mekke, 8

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan dördüncü, iniş sırasına göre on ikinci sûredir. Duhâ sûresinden sonra, Asr sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

İnşirah "açılıp genişlemek, huzura kavuşmak" anlamlarına gelmektedir. İlk âyetinde aynı kökten olan fiil kullanıldığı ve Hz. Peygamber'in gönül ferahlığına ve huzura kavuşturulduğu bildirildiği için sûre "İnşirah" adını almıştır. Ayrıca "Şerh, Elem neşrah" adlarıyla da anılmaktadır.

Konusu

Sûrede Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e mânevî lütufları özetlenmekte, her güçlükle birlikte mutlaka bir kolaylığın olduğu bildirilerek Mekke'de putperestlerin baskısı yüzünden sıkıntı çeken Resûlullah ile müslümanlara teselli ve ümit verilmekte; onlardan Allah'a ibadet ve itaatlerini sürdürmeleri istenmektedir.

1 – 8

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ ﴿٢﴾ الَّذِي أَنْقَضَ
ظَهْرَكَ ﴿٣﴾ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿٤﴾ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥﴾ إِنَّ
مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٦﴾ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ﴿٧﴾ وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Senin kalbini açıp genişletmedik mi? **2-3.** Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? **4.** Ve senin şanını yüceltmedik mi? **5.** Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. **6.** Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık vardır. **7.** O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul. **8.** Ve yalnız rabbine yönel.

Tefsiri

1-4. "Senin kalbini açıp genişletmedik mi?" diye çevirdiğimiz 1. âyetteki "şerh-i sadr" kavramını Râgıb el-İsfahânî, "kalbin ilâhî bir nur ile Allah tarafından bir huzur ve sükûnet, bir rahatlık ile genişletilmesi" şeklinde açıklamıştır (*el-Müfredât*, "şrh" md.). Hz. Peygamber'in kalbinin açılıp genişletilmesi ifadesini, Zümer sûresinin 22. âyeti de dikkate alındığında, onun beşerî idrak kapasitesinin vahiy ile arttırıldığına ve âzami seviyeye çıkarıldığına işaret olarak anlamak uygun olur. Müfessirler bunu, ona indirilen vahyi anlaması, koruması ve peygamberlik görevini yerine getirebilmesi için kendisine verilmiş olan zihin açıklığı, mâneviyat yüksekliği gibi mânalarla da açıklamışlardır. Bazı müfessirler ise Duhâ sûresinin devamı mahiyetinde olan bu âyetlerde, bir süre ara verilmiş olan vahyin yeniden başlamasıyla Hz. Peygamber'in mâneviyatının güçlendirildiğine değinildiği kanaatindedir.

2 ve 3. âyetlerde, Resûlullah'ın belini büktüğü bildirilen "yükün kaldırılması"ndan maksadın ne olduğu konusunda değişik açıklamalar yapılmıştır (bk. Râzî, XXXII, 4-5). Bize göre Allah'ın bir lütuf olarak onun omuzlarından kaldırdığı yük iki şekilde açıklanabilir: **a)** Arasında yaşadığı topluluğun inanç ve ahlâk yönünden içine düştüğü durumdan dola-

yı duyduğu ıstırabın, Allah'ın kendisini vahye mazhar kılıp kalbine ümit ve ferahlık vermesi suretiyle dindirilmesi veya hafifletilmesi; **b)** Tevhid inancını ve insan ilişkilerinde adalet, dürüstlük, merhamet, iyilikte yardımlaşma gibi erdemleri hâkim kılma mücadelesinde birçok ilâhî destek ve inayete mazhar kılınması.

Hz. Peygamber'in "şanının yüceltilmesi"ne müfessirler, Resûlullah'ın adının mukaddes kitaplarda zikredilmesini ve geleceğinin müjdelenmesini, kelime-i şehâdette onun isminin Allah'ın ismiyle birlikte yer almasını, gökyüzünde melekler, yeryüzünde müminler tarafından hürmetle anılmasını, Kur'an'da Allah'a itaatle birlikte ona da itaat edilmesinin emredilmesini örnek gösterirler (bk. Şevkânî, V, 542). Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olması da (bk. Enbiyâ 21/107) onun şanının yüceltildiğini ifade eder. Ayrıca erken döneme ait olan bu âyeti, ileride Resûlullah'ın isminin ve tebliğ ettiği dinin bütün dünyada tanınıp yayılacağını bildiren bir müjde olarak anlamak da mümkündür. Yine, Kur'an'da onun müstesna niteliklerini, Allah katındaki konumu ve değerini açıklayan âyetler de bu bağlamda "şanını yüceltme" olarak değerlendirilebilir.

5-8. Hz. Peygamber ve arkadaşları Mekke döneminde müşriklerin giderek türlü işkencelere kadar varan baskılarından acı çekiyorlardı. Bu durum hem peygamberi hem de müminleri üzüyordu. Yüce Allah resulünü ve müminleri teselli edip gönüllerini rahatlatmak için bu âyetleri indirerek sıkıntılardan sonra ferahlığın ve başarının geleceğini müjdelemiştir. Rivayete göre bu sûre inince Hz. Peygamber, 5 ve 6. âyetlerde güçlüğün yanında kolaylığın da bulunacağının iki defa zikredilmesini göz önüne alarak kendisine inananlara, "Müjdeler olsun! Size kolaylık geldi; artık bir güçlük iki kolaylığa asla galip gelemez!" buyurmuştu (*Muvatta'*, "Cihâd", 6; Taberî, XXX, 151).

Oldukça muhtasar ve değişik şekillerde açıklanmaya elverişli olan "O halde önemli bir işi bitirince diğerine koyul" meâlindeki 7. âyetle ilgili olarak çok farklı yorumlar yapılmıştır (meselâ bk. Taberî, XXX, 152; Râzî, XXXII, 7). Bize göre İbn Âşûr'un, âyeti herhangi bir özel iş ve ibadetle sınırlamadan, "Önemli işlerden birini tamamlayınca ardından başka bir işe yönel ki böylece bütün vakitlerini önemli işlerle değerlendirmiş olasın" şeklindeki açıklaması isabetli görünmektedir (XXX, 416-417). Bu

yoruma göre âyette Resûlullah'a ve onun şahsında müslümanlara bütün vakitlerini hayırlı ve yararlı faaliyetlerle değerlendirmeleri, ibadet, dua, tebliğ ve irşad gibi dinî faaliyetlerin de; çalışma, üretme, öğrenme-öğretme, yardımlaşma ve dayanışma gibi dünyevî faaliyetlerin de hakkını vermeleri istenilmiştir. Son âyette ise kişinin, gerek çalışmasında gerekse ibadetinde yalnız Allah'a yönelmesi, her işini öncelikle O'nun rızasını gözeterek yapması, ne diliyorsa O'ndan dilemesi, ne istiyorsa O'ndan istemesi emredilmiştir.

95 (28)

Tîn Sûresi

Mekke, 8

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan beşinci, iniş sırasına göre yirmi sekizinci sûredir. Burûc sûresinden sonra, Kureyş sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "incir" anlamına gelen *tîn* kelimesinden almıştır. Ayrıca "Ve't-tîn" ismiyle de anılmaktadır.

Konusu

Sûrede bazı önemli varlıklar üzerine yemin edilerek insanın yüksek değeri vurgulanmış, kötü ahlâkın bu değeri düşürdüğü ifade edilmiştir. İman edip iyi işler yapanlar övülmüş, hesap ve cezayı yalan sayanlar kınanmış, hüküm verenlerin en üstününün Allah olduğu bildirilmiştir.

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالتّ۪ينِ وَالزَّيْتُونِۙ ﴿١﴾ وَطُورِ س۪ين۪ينَۙ ﴿٢﴾ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَم۪ينِۙ ﴿٣﴾

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ٓي اَحْسَنِ تَقْو۪يمٍۘ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِل۪ينَۙ ﴿٥﴾
اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍۜ ﴿٦﴾
فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدّ۪ينِۜ ﴿٧﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Yemin olsun incire ve zeytine; **2.** Sînâ dağına; **3.** Ve şu güvenli beldeye! **4.** Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. **5.** Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. **6.** Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır. **7.** Artık bu kanıtlardan sonra (ey insan!) sana dini inkâr ettiren şey nedir? **8.** Allah hüküm verenlerin en âdili değil midir?

Tefsiri

1-4. Yüce Allah kendisinin ilim, sanat ve kudret sıfatlarını gösteren dört önemli varlığa yani insanın maddî gıdalarından olan incire, zeytine, mânevî gıdası olan vahyin indiği Sînâ dağına ve "emin belde"ye (Mekke), insanların muhtaç oldukları maddî ve mânevî ikramların mükemmel örneklerine yemin ederek insanı en güzel biçimde yarattığını, hem bedenen hem de ruhen yükümlülük alabilecek yeteneklerle donattığını ifade buyurmuştur (insanın seçkin yaratılışı ve üstünlüğü hakkında ayrıca bk. İsrâ 17/70).

Bir görüşe göre incir ve zeytin, mecaz olarak bu ağaçların çokça bulunduğu toprakları, yani Akdeniz'in doğusunda bulunan Filistin ve Suriye'yi simgelemektedir. Kur'an'da adı geçen peygamberlerin çoğu bu topraklarda yaşadıkları ve tebliğde bulundukları için bu iki ağaç cinsi bu peygamberlerin dile getirdiği dinî öğretilerin hayır ve bereketlerinin sembolü olarak kabul edilmektedir. Kezâ "tîn" ve "zeytûn" kelimeleri hakkında, ilkiyle Mekke'deki Mescid-i Haram'ın, ikincisiyle Kudüs'teki Mescid-i

Aksâ'nın kastedildiği gibi daha başka sembolik izahlar yapılmıştır. Ancak Şevkânî'nin de haklı olarak belirttiği gibi bu tür yorumların aklî ve naklî dayanağı yoktur (V, 545-546).

Âyette Sînâ dağı için kullanılan *sînîn* kelimesinin Habeşçe veya Nabatça olduğu ve "verimli, bereketli, bol ağaçlı" veya "mübarek" anlamına geldiği belirtilir (Râzî, XXXII, 10; İbn Âşûr, XXX, 421). Mekke'nin "güvenli belde" olarak anılmasının sebebi ise gerek İslâm'dan önce gerekse İslâmî dönemde buranın bir barış kenti olarak tanınması ve orada her türlü kan dökmenin yasaklanması , hatta şehre ticaret amacıyla gelen yabancıların mal veya can güvenliğini sağlamak üzere kabileler arasında anlaşmalar yapılıp uygulanmasıdır.

"En güzel biçim" diye çevirdiğimiz *ahsen-i takvîm* tamlaması bu bağlamda insana Allah tarafından verilen en güzel ve en mükemmel biçim ve yapıyı, bu sayede insanın, yeryüzü varlıkları içinde gerek fizyolojik gerekse ruhsal ve zihinsel yetenekler bakımdan en mükemmel ve en seçkin canlı olarak yaratılmış olmasını ifade eder. Yaratılmışların en mükemmeli olan insanda bulunan –âyetteki deyimiyle– bu güzelliğin kaynağı, Allah'ın onu kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemesi (bk. Sâd 38/72, 75), "kendi sûreti üzere" (kendi sıfatlarından ona –insanlık düzeyinde olmak üzere– lütufta bulunarak) yaratması (bk. Buhârî, "İsti'zân", 1; Müslim, "Birr", 115), onu yeryüzünde halife kılması (bk. Bakara 2/30; bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Ahsen-i Takvîm", *DİA*, II, 178) vb. lütuf ve inayetleridir. Müfessirler Allah'ın insandan daha güzel mahlûku olmadığı kanaatindedirler. Zira Allah insanı canlı, bilen, irade sahibi, konuşan, işiten, dinleyen, gören, düşünüp tedbir alan, hikmetle hareket eden ve bütün bu özellikleri sayesinde fizik bakımdan kendisinden daha güçlü varlıklar üzerinde bile hâkimiyet kurabilen , kültürler ve medeniyetler geliştirebilen bir varlık olarak yaratmıştır ki bütün bu vb. sıfatlar aynı zamanda ilâhî sıfatların bir kısmının ondaki yansımaları, tecellileridir (krş. Şevkânî, V, 546).

5-6. "Sonra onu aşağıların aşağısına (esfel-i sâfilîn) indirdik" ifadesini müfessirler iki türlü yorumlamışlardır: **a)** İnsanın aşağıların aşağısına indirilmesi, onun bedensel ve zihinsel gelişmesini tamamladıktan sonra fizyolojik ve psikolojik olarak gerilemeye başlaması; algı, hâfıza

ve düşünme kapasitesinin ve fonksiyonlarının gittikçe zayıflamasıdır. Nitekim başka âyet-i kerîmelerde bazı insanların güçlendikten sonra "erzel-i ömür" denilen ömrün en zayıf ve sıkıntılı çağına eriştirileceği ifade buyurulmuştur (bk. Hac 22/5). Yaşlanma, müminler için de inkârcılar için de geçerli olan kaçınılmaz bir durumdur. Buna göre 6. âyet, inanıp iyi işler yapan yaşlı kimselerin, itaatlerinden dolayı kesintisiz ödül alacaklarını, bedenen ve zihnen gerileseler bile mânen ilerleyeceklerini ifade eder. **b)** Bu ifade, yaratılış amacına uygun hareket etmeyip ahlâkî değerleri hiçe sayan ve en güzel biçimde yaratılmış olmanın şükrünü yerine getirmeyenlerin cehenneme indirileceğini gösterir. Bize göre "Sonra onu aşağıların aşağısına (esfel-i sâfilîn) indirdik" ifadesiyle şu gerçek ortaya konmaktadır: İman etmeyen ve sâlih amel (iyi, erdemli, dünya ve âhiret için yararlı işler) yapmayan kimseler, Allah Teâlâ'nın insana verdiği, onu yaratılmışların en mükemmeli kılabilecek imkânları verimli ve doğru bir şekilde kullanmadıkları veya kötüye kullanmış oldukları için, hayatın başlangıç noktasından ileriye doğru gitmek, kesintisiz gelişme ve ecir alma imkânından yararlanmak yerine geriye, insandan geri canlılar âlemine doğru gitmiş, alçalmış olacaklardır.

7. İnsanların yaratılışına, üstün yeteneklerine, onların istifadesine verilen nimetlere temas edildikten sonra sağlıklı bir düşüncenin insanı imana götürmesi gerektiği, bütün bu kanıtlara rağmen dini inkâr etmenin ilim ve akıl yönünden sağlam bir dayanağının bulunamayacağı vurgulanmaktadır.

Âyetteki *dîn* kelimesini "âhiret ve yargı günü" olarak anlamak da mümkündür. Bu da sonuçta dinin ve inanmanın bir gereğidir.

8. "Allah hüküm verenlerin en âdili değil midir?" cümlesi, Allah'ın evreni ve evrendeki varlıkları hikmet ve adalet ölçülerinde yaratıp yönettiğini, dünyada peygamberleri aracılığıyla en doğru ve âdil hükmü verdiğini, âhirette de yine en âdil hâkim olarak mahlûkat arasında hüküm vereceğini ifade eder. Sözün soru şeklinde olması hükmün kesinliğini gösterir. Hz. Peygamber bu âyeti okuyanın, "Evet, öyledir; ben de buna şahitlik edenlerdenim" demesini tavsiye etmiştir (bk. Tirmizî, "Tefsîr", 84).

96 (1)

Alak Sûresi

Mekke, 19

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan altıncı, iniş sırasına göre birinci sûredir. Kalem sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Baştan beş veya sekiz âyeti Hz. Peygamber'e gelen ilk vahiy olduğundan ilk inen sûre kabul edilir. Geri kalan kısmının ise sonraları Ebû Cehil hakkında indiği rivayet edilmiştir. Bazı Kur'an tarihçileri ilk inen sûrenin Müddessir, bazıları da Fâtiha olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Buhârî ve Müslim'de Hz. Âişe'ye isnad edilen rivayete göre Hz. Peygamber, içinde yalnız kalmayı âdet edindiği Hira mağarasında iken Ramazan ayının 27. gecesi (Pazar-Pazartesi) tan yerinin ağarmaya başlamasından az önce ufukta nurdan bir şekil görmüş; o zamana kadar hiç karşılaşmadığı bu nuranî varlığın (Cebrâil) kendisine seslendiğini duymuştur. Hz. Peygamber olayı şöyle anlatır: "Melek bana okumamı emretti. Kendisine okuma bilmediğimi söyledim. Beni kollarının arasına alıp kuvvetle sıktı; sonra 'oku!' dedi. Ben yine, 'Okuma bilmem' dedim. Beni tekrar kollarının arasına aldı, kuvvetle sıktı ve 'oku!' diye tekrar etti. Ben yine 'Okuma bilmem' dedim. Üçüncü defa kollarının arasına alıp daha kuvvetlice sıktıktan sonra bıraktı ve şöyle dedi: 'Yaratan rabbinin adıyla oku; O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretmiştir" (bk. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3; Müslim, "Îmân", 252).

Adı

Sûre adını 2. âyette geçen ve "asılıp tutunan" anlamına gelen *alak* kelimesinden almıştır. Ayrıca "oku" anlamına gelen ilk kelimesinden dolayı "İkra' ve "İkra' bi'smi rabbike" adlarıyla da anılmaktadır.

Konusu

Sûrede okumanın önemi vurgulanmakta, insanın neden yaratıldığına dikkat çekilmekte, kendini kendine yeterli görüp nankörlük eden insanın taşkınlığı ve bunun acı sonuçları anlatılmaktadır.

1 – 19

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَۚ ١ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ٢ اِقْرَأْ
وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُۙ ٣ اَلَّذ۪ي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ٤ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ
مَا لَمْ يَعْلَمْؕ ٥ كَلَّٓا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰىۙ ٦ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰىؕ ٧
اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰىؕ ٨ اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يَنْهٰىۙ ٩ عَبْدًا اِذَا
صَلّٰىؕ ١٠ اَرَاَيْتَ اِنْ كَانَ عَلَى الْهُدٰىۙ ١١ اَوْ اَمَرَ بِالتَّقْوٰىؕ ١٢
اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰىؕ ١٣ اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰىؕ ١٤ كَلَّا لَئِنْ لَمْ
يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِۙ ١٥ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍۚ ١٦ فَلْيَدْعُ

نَادِيَهُۙ ١٧ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَۙ ١٨ كَلَّاؕ لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ١٩

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yaratan rabbinin adıyla oku! **2.** O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. **3-5.** Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir. **6-7.** Hayır! Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar. **8.** Oysa (kuldaki) her şey yalnız rabbine aittir (O'na dönecektir). **9-10.** Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? **11.** Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise? **12.** Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa! **13.** Düşündün mü (ey resulüm), ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa! **14.** Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu o? **15.** Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz! **16.** O yalancı, günahkâr perçeminden! **17.** O hemen kurultayını çağırsın. **18.** Biz de zebânileri çağıracağız! **19.** Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş.

Tefsiri

1-5. "Nüzûlü" bölümünde açıklandığı üzere bu âyetler Hz. Peygamber'e inen ilk vahiy olup ona ve onun şahsında bütün müslümanlara okumayı emretmiş, onları kalemle yazmaya ve ilimde gelişip yetkinleşmeye teşvik etmiştir. İlk vahyin "oku" emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve bilmenin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu gösterdiği şeklinde yorumlanır. Kur'an'ın, canlılar arasında insanın farklı ve üstün yerini onun öğrenme özelliği ile tanımlaması son derece anlamlıdır (ayrıca bk. Bakara 2/31). Âyette Hz. Peygamber'e emredilen okumanın konusu belirtilmemiştir; çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması yani üzerinde inceleme yapıp zihin yorarak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması, iyi ve faydalı sonuçlar üretilmesi gereken her şeyi tanıması, hakikatini anlayıp kavraması istenmektedir. Kuşku yok ki en başta yaratanı tanımak, dinin de ilmin de temel gayesidir. Bu sebeple "Yaratan rabbinin adıyla oku!" buyurularak Hz. Peygamber'in okuma faaliyetine veya herhangi bir işe, başka varlıkların adıyla değil, yaratan rabbinin adıyla başlaması ve O'ndan yardım

istemesi emredilmiştir. Âyete "Yaratan rabbinin adına oku!" şeklinde de mâna verilebilir. Sonuçta okumanın (veya herhangi bir faaliyetin) Allah'ın adıyla, Allah için ve Allah adına yapılması emredilmiştir. Âyette "Yaratan rabbinin adıyla oku!" buyurularak özellikle yaratma sıfatına vurgu yapılmıştır. Çünkü hem insandaki okuma yeteneği ve imkânını hem de onun okuduğu, incelediği, anlamaya ve kavramaya çalıştığı objeleri, nesneleri yaratan Allah'tır. İnsan, bilgi edinme sürecinde Allah'ın verdiği imkân ve yetenekleri kullanmakta, O'nun yarattığı şartlarda ve onun yarattığı varlıklar üzerinde inceleme ve araştırmalar yapmaktadır. Durum böyle iken, yani O'nun yarattığı yeteneklerle O'nun yarattığı varlık âlemini incelerken, bütün bu lütufları görmezlikten gelerek Allah'a şükretmemek, O'nu tanımamak, üstelik bunu bilim adına yapmak büyük bir nankörlüktür.

Sözlükte "yapışmak, asılmak, sevgi, ilgi, pıhtılaşmış kan, kan emen kurtçuk" gibi anlamlara gelen 2. âyetteki "alak" ile aşılanmış yumurtanın ana rahminin iç cidarına asılı vaziyetinin (zigot) kastedildiği anlaşılmaktadır. Âyetler insanın kâmil bir varlık haline gelmesi için önce yaratanı, sonra da yaratılanı yani kendisini ve evreni tanımasının gerekli olduğunu gösterir (insanın yaratılış safhaları hakkında bk. Hac 22/5; Mü'minûn 23/14).

"Nüzûlü" bölümünde anlatıldığı üzere Cebrâil Hz. Peygamber'e "oku" dediğinde o okuma işinin okuma yazma bilenler tarafından yapılabileceğini düşünerek "Ben okuma bilmem" demişti. İşte 3. âyet, bir bakıma Resûl-i Ekrem'in bu dolaylı özür beyanına bir cevap olmaktadır. Buna göre Allah'ın keremi sonsuzdur; O, insanı "alak"tan yaratıp mükemmel bir varlık haline getiren ve peygamberlik gibi yüce bir makama kadar erdiren kudretiyle, dilediği kullarına normal yollardan, yani kalemi ve diğer bilgi malzemesini kullanarak bir hocadan bilgi almasını sağlayarak okumayı öğretir, ama O, kullarından dilediğine, bir öğretici ve öğrenim aracılığı olmadan bilgi öğretmeye de kadirdir.

4 ve 5. âyetlerde kalemin önemi vurgulanmıştır; çünkü "kalem" kelimesiyle anılan yazma araçlarında sayılamayacak kadar çok ve büyük faydalar vardır. Kalem vasıtasıyla ilimler tedvin edilmiş, hikmetler kaydedilmiş, öncekilerle ilgili haberler, bilgiler zaptedilmiş; kalem sayesinde

insanlar bilgilerini yazıya, kitaba dönüştürüp başkalarına aktarmış, kalıcı hale getirebilmiş; Allah tarafından indirilmiş olan kutsal kitaplar yine bu araçla yazılmıştır. Kısaca uygarlıklar kalem sayesinde süreklilik kazanmış, kuşaktan kuşağa aktarılmış; Allah kalem vasıtasıyla insana bilmediklerini öğreterek onu cehalet karanlığından kurtarmış, ilmin aydınlığına kavuşturmuştur. Burada "kalem" kelimesinin, –işlevi ve amacı dikkate alındığında– bilinen kalemden bilgisayara kadar bütün okuma, yazma ve bilgi alıp verme araçlarını kapsadığını da belirtmek gerekir.

6-7. Müfessirlerin çoğunluğu 6. âyette eleştirilen "insan" ile bilhassa İslâm'ın en azılı düşmanlarından olan Ebû Cehil'in kastedildiğini belirtirler. Rivayete göre Ebû Cehil, "Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun, Muhammed'i namaz kılarken görürsem mutlaka ensesine binip yüzünü toprağa sürteceğim!" diyerek onun namaz kılmasını engellemeye karar vermişti. Hz. Peygamber'i namaz kılarken gördüğünde yeminini yerine getirmek isteyince hemen geri döndüğü ve garip bir şekilde elleriyle kendini korumaya çalıştığı görülmüş; niçin böyle tuhaf hareketler yaptığı sorulunca, "Benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç bir varlık ve bazı kanatlı şeyler meydana geldi" demiştir. Hz. Peygamber, "Eğer bana yaklaşsaydı melekler onu kapıp parça parça edeceklerdi!" buyurmuş, bu olay üzerine 6-19. âyetler inmiştir (bk. Müslim, "Münâfıkīn", 38; İbn Kesîr, VIII, 461).

Bu âyetlerin nüzûlüne böyle bir olay sebep olsa da, burada ifade edilen evrensel gerçek, hangi devirde olursa olsun insanın hayat mücadelesinde Allah'ı unutup yalnız kendine güvenmesi, her durumda kendisini yeterli görüp Allah'ın yardım ve tevfikinden kendisini müstağni saymasıdır. Kur'an, Câhiliye putperestleri örneğinde, Allah'a karşı bu küstah tavrı çeşitli vesilelerle eleştirmektedir.

"Gerçek şu ki" diye çevirdiğimiz kellâ kelimesi olumsuzluk edatı olup devamında kendisinden sonra anlatılanların aslında olmaması gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda, zenginliğine güvenerek şımaran ve kendini kendine yeterli görerek nankörlük eden, azgınlaşıp hakka sırt çeviren insanın böyle yapmaması gerektiğini vurgular. Zira gerçekte insan zayıf ve muhtaç bir varlıktır; sağlık, huzur, sükûn ve emniyet içerisinde haya-

tını devam ettirebilmesi için öncelikle Allah'a ve kendisinin de üyesi bulunduğu toplumun diğer fertlerine ihtiyacı vardır. İnsanların ellerinde bulunan bütün imkânların gerçek sahibi ise kendileri değil, onu yaratan ve istediği anda ellerinden alma gücüne sahip olan Allah Teâlâ'dır. Buna rağmen insanın sahip olduklarına aldanıp şımararak Allah'a itaatten uzaklaşması, kendini kendine yeterli ve başkalarından üstün görmesi, kaderinin kendi elinde olduğunu iddia etmesi vb. küstahça tutumları bilgi, iman ve basiret eksikliğinden kaynaklandığı için Allah tarafından kınanmıştır.

8. Alak sûresini Kur'an'ın ilk inen sûresi olarak kabul edenlere göre bu âyet de Kur'an'da âhiret hayatına dikkat çekmek üzere inmiş ilk âyet olup bir uyarı olarak dünya hayatının geçiciliğini, sonunda herkesin hesap için mutlaka Allah'ın huzuruna getirileceğini, bu sebeple azgınlık ve taşkınlıklardan sakınılması ve âhiret hayatı için hazırlık yapılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Daha sonra inen birçok âyette âhiret hayatının varlığı kesin ve net bir şekilde açıklanarak iman esaslarından biri olduğu ortaya konmuş, dünyada yapılan iyi veya kötü işlerin orada hesabının sorulup karşılığının verileceği, iyilerin ödüllendirileceği, kötülerin ise cezalandırılacağı haber verilmiştir (bk. Bakara 2/177; Nisâ 4/136). Bütün bunlar ise ilk muhataplara ve bütün insanlığa yapıp ettiklerinden hesaba çekileceklerini, hesabını verebilecekleri bir hayat sürdürmeleri gerektiğini anlatır.

Bizim tercih ettiğimiz meâle göre 8. âyet, önceki iki âyetle bağlantılı olup, elindekini kendine ait sanan, Allah'ın gerçek sahip ve mâlik olduğu bilincinden yoksun bulunan, bu yüzden böbürlenen, azıp sapan insana karşı bir uyarıdır.

9-14. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu âyetler Hz. Peygamber'e hitap ederek onun ve müminlerin Kâbe önünde namaz kılmalarını engellemeye kalkışan Ebû Cehil'e karşı bir eleştiri ve uyarıdır. Ancak bunları genel anlamda bütün insanlık için bir uyarı olarak değerlendirmek daha uygun olur. Zira âyetlerin içeriği dikkate alındığında burada, belli tarihsel kişi ve olayların ötesine uzanılarak her dönemde görülen ve dinin sosyal hayatı iyilik, hak ve adalet ilkeleri yönünde şekillendirme

işlevini engellemek isteyen bütün zorbaların eleştirildiği ve insanlığın onlara karşı uyarıldığı anlaşılmaktadır. 11-12. âyetler ise hem kendisi doğru yolda olan hem de başkalarına Allah'a saygılı olmayı ve sorumluluk şuuru içerisinde bulunmayı emreden bir kimsenin ibadetten veya dinin emirlerini yerine getirmekten engellenmesinin kesinlikle yanlış ve haksız olduğunu ifade eder.

15-16. "Perçeminden yakalayacağız" sözü mecazi bir ifade olup, "Onu tutup cehenneme atacağız, yüzünü kara çıkaracağız, alnını damgalayacağız, alçaltacağız" gibi değişik şekillerde açıklanmıştır (bk. Râzî, XXXII, 23). Kendini kendine yeterli gördüğü için azgınlık eden ve Allah'ın kullarının ibadet etmelerine, dinin emirlerini yerine getirmelerine engel olan kişinin, imtihan gereği bir süre veya dünya hayatı boyunca serbest bırakılsa da sonunda bir gün gelip yakasına yapışılacağı, hak ettiği cezayı göreceği bildirilmektedir. Âyette bu cezanın dünyada mı yoksa âhirette mi verileceğine dair bir açıklama yapılmadığına göre her ikisini de kapsadığı düşünülebilir. Nitekim Ebû Cehil ve benzerleri müslümanlar karşısındaki yenilgileri ve tükenişleriyle bu dünyada cezalarını görmüşlerdir; ayrıca âhirette de cezalandırılacakları birçok âyette haber verilmektedir.

17-19. "Kurultay" diye çevirdiğimiz *nâdî* kelimesi, "bir konuda istişare etmek üzere toplanmak" anlamına gelen *nedve* kökünden türemiş olup kurultayda bir araya gelen heyeti ifade eder. Câhiliye döneminde Mekke'de bu tür toplantıların yapıldığı yere dâru'n-nedve denilirdi. "Zebâniler" diye çevirdiğimiz *zebâniye* kelimesi ise "itmek, savmak" anlamına gelen *zeben* kelimesinden türemiş çoğul bir isim olup dinî terim olarak azap meleklerini ifade eder. Rivayete göre Resûlullah İbrâhim'in makamında namaz kılarken Ebû Cehil, "Ben sana namaz kılma demedim mi!" diyerek onu tehdit edip engellemek istemiş, Hz. Peygamber de ona sert bir şekilde karşılık vermişti. Ebû Cehil, "Sen beni ne ile tehdit ediyorsun? Vallahi ben bu memlekette adamları en çok olan kimseyim" demiş, bunun üzerine bu âyetler inmiştir (bk. Kurtubî, XIX, 127). Allah Teâlâ, "O hemen kurultayını çağırsın, biz de zebânileri çağıracağız" buyurarak Hz. Peygamber'e meydan okuyan Ebû

Cehil'in yetersizliğini ortaya koymak istemiştir. Nitekim Ebû Cehil bu âyetleri dinlediği halde kötü niyetini gerçekleştirme yönünde herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edememiştir.

19. âyette tekrarlanan "hayır!" anlamındaki *kellâ* edatı da, o azgın insanın, Hz. Peygamber'e kötülük etmek üzere taraftarlarını çağırmaya asla cesaret edemeyeceğini gösterir. Burada Resûlullah'a, böyle azgın, Allah ve peygamber tanımaz kimseye boyun eğmemesi, namaz kılmaya ve secde etmeye devam ederek Allah'a yakınlaşma gayretlerini sürdürmesi emredilmiştir. Şüphe yok ki Allah'a yaklaşmak, O'nun emirlerine itaat etmekle ve bu itaatin en anlamlı ifadesi olan secde ile mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, "Kulun rabbine en yakın olduğu an secdede bulunduğu andır" buyurmuştur (Müslim, "Salât", 215).

97 (25)

Kadr Sûresi

Mekke, 5

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan yedinci, iniş sırasına göre yirmi beşinci sûredir. Abese sûresinden sonra, Şems sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Bir rivayete göre müfessirlerin çoğu Medine'de indiğini söylemişlerdir (bk. Şevkânî, V, 554).

Adı

Sûrede Kadir gecesinden bahsedildiği için bu adı almıştır. "İnnâ enzelnâ" adıyla da anılmaktadır.

Konusu

Kur'an'ın Kadir gecesinde indirildiği bildirilmekte ve bu gecenin önemi anlatılmaktadır.

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ۚ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ۜ ﴿٢﴾

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ ۳ تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا
بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ ۴ سَلَامٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ۵

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. **2.** Bilir misin nedir Kadir gecesi? **3.** Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. **4.** O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar. **5.** O gece tan yeri ağarıncaya kadar esenlik doludur.

Tefsiri

1-3. *Kadr* kelimesi sözlükte "güç, hüküm, değer, şeref" gibi anlamlara gelir. Özellikle Kur'an'ın bu gecede indirilmesinin geceyi şereflendirdiğini ve kadrini yücelttiğini ifade etmek üzere ona bu isim verilmiştir. Bu sûre inmeden önce gecenin böyle bir ismi yoktu. Duhân sûresinde, "Biz onu mübarek bir gecede indirdik" (44/3) buyurularak bu gecenin bereketli, hayırlı, uğurlu, önemli ve kutsal bir gece olduğu açıkça ifade edilmiştir. Sûrenin ilk âyetinde Kur'an'ın bu gecede, Bakara sûresinde de (2/185) ramazan ayında indirildiği belirtilmiştir. Buna göre Kadir gecesinin ramazan ayı içerisinde olduğu açıktır; ramazanın hangi gecesine denk geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Bununla birlikte, Buhârî ve Müslim'in kaydettiği, Hz. Âişe'ye isnad edilen, Alak sûresinde naklettimiz bir hadiste Hz. Peygamber'e ilk vahyin Ramazan'ın 27. gecesinde geldiği bildirilmiş; bu sebeple Kadir gecesinin Ramazan'ın 27. gecesi olduğu yönünde genel bir kanaat oluşmuştur. Bazı rivayetlere göre Kur'an bu ayın son on günü içinde inmeye başlamıştır (Kurtubî, XVI, 124). Kadir gecesinin kesin olarak bildirilmemesi, insanların o gecede kazanacakları sevaplara güvenip diğer zamanlarda kulluk görevlerini ihmal etmelerini önlemek gibi bazı sebep ve hikmetlerle açıklanmıştır.

Müfessirler, "Biz onu Kadir gecesinde indirdik" diye çevirdiğimiz 1. âyetteki "o" zamiriyle Kur'an'ın kastedildiği konusunda ittifak etmişler-

dir (bk. Taberî, XXX, 166; Râzî, XXXII, 27; Şevkânî, V, 554). Kur'an'ın, zamirle anlaşılacak derecede apaçık bilinen, tanınan, şanı yüce bir kitap olduğunu göstermek için adının açıkça anılmadığı belirtilir. "Biz onu indirdik" ifadesinden, "tamamını indirdik" veya "indirmeye başladık" mânaları anlaşılabilir. Âlimlerin çoğu, âyette "peyderpey indirdik" anlamındaki *nezzelnâ* yerine "indirdik" anlamındaki *enzelnâ* fiilinin kullanılmasını gerekçe göstererek burada Kur'an'ın tamamının ulûhiyyet makamından dünya semasına indirilmesinin söz konusu edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimler ise bu âyetle doğrudan Hz. Peygamber'e gelen Alak sûresinin ilk âyetlerinin kastedildiği kanaatindedirler. Her iki yoruma göre de söz konusu zaman diliminin Kur'an-ı Kerîm'in indirilişine sahne olduğu ve bu olayla büyük bir değer kazandığı için bu sûrede ona "leyletü'l-Kadr" denilmiştir (M. Sait Özervarlı, "Kadr Sûresi", *DİA*, XXIV, 140-141).

"Bilir misin nedir Kadir gecesi?" meâlindeki 2. âyete cevap veren sonraki âyetlerde onun tarihinin açıklanması yerine bu gecenin önemi, insanlar için hayır ve bereketi üzerinde durulmuştur. Duhân sûresinde de Kur'an'ın "mübarek bir gecede" indirildiği belirtilerek hüküm ve hikmet içeren bütün işlerin bu gecede ayrıldığı, belirlendiği ifade edilir (Duhân 44/3-4).

Müfessirlerin bir kısmı, Kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğunu bildiren 3. âyeti hakiki mânasında anlayarak bu gecede yapılan ibadet ve hayırların, içinde Kadir gecesinin bulunmadığı bin ayda yapılanlardan daha çok sevap getireceğini belirtirler. Başka bir yoruma göre buradaki bin sayısı çokluktan kinayedir. Nitekim birçok dilde olduğu gibi Arapça'da da bin sayısı büyük çoklukları anlatmak için kullanılmaktadır. Şu halde bu âyette Kadir gecesinde yapılan ibadet ve iyiliklerin diğer bütün zamanlarda yapılanlardan daha çok sevap getireceği ifade edilmiş olmaktadır (Şevkânî, V, 555; İbn Âşûr, XXX, 459).

4-5. Burada Kadir gecesinin bin aydan hayırlı oluşunun başka bazı sebepleri açıklanmaktadır. Bu gece Allah Teâlâ'nın vereceği görevleri üstlenmek üzere melekler ve ruh yeryüzüne inerler. Müfessirlerin çoğunluğuna göre 4. âyetteki "ruh"tan maksat Cebrâil'dir (krş. Şuarâ

26/193-194). Cebrâil meleklerden biri olmakla birlikte makamının yüksekliğini ve şanının yüceliğini göstermek üzere ayrıca zikredilmiştir. Ruha "meleklerin ileri gelenleri, meleklerin dışında Allah'ın görünmez ordularından bir ordu, rahmet" vb. mânalar verenler de vardır (Râzî, XXXII, 34; Şevkânî, V, 555). 5. âyette bu gecenin esenlik ve mutluluk gecesi olduğu ifade edilmiştir. Zira melekler gecenin başından itibaren şafak sökünceye kadar gruplar halinde inerek müminlere selâm verirler. Bu durum gecenin karanlığı çekilinceye kadar devam eder. Kadir gecesinde Allah Teâlâ rahmân ismiyle tecelli etmekte, –Duhân sûresinin 4-6. âyetlerinden de anlaşıldığı üzere– bu tecelli en az bir yıl boyunca genel esenliğin devamını sağlamakta, düzeni ve dengeyi korumaktadır. Bu sebeple ramazanın son on gününe girildiğinde Hz. Peygamber dünyevî işlerden uzaklaşıp mescidde itikâfa çekilir, vaktini daha çok ibadet ve tefekkürle geçirirdi (Buhârî, "İ'tikâf", 1; Müslim, "İ'tikâf", 1-5). Dolayısıyla müminler de Kadir gecesini ibadetle ve dualarla ihya etmelidirler. Hz. Âişe bu gecenin nasıl ihya edileceğini Hz. Peygamber'e sormuş, o da "Allahım! Sen affedicisin, affı seversin, beni affet! de" şeklinde cevap vermiştir (Tirmizî, "Da'avât", 84; İbn Mâce, "Duâ", 5).

Kadir gecesi, "kandil geceleri" denilen ve zamanla İslâm kültür tarihinde kutlu olduğuna inanılıp çeşitli ibadetlerle ihya edilen, hatta merasimlerle kutlanan gecelerden biri ve en önemlisidir (geniş bilgi için bk. Halit Ünal, "Berat Gecesi", *DİA*, V, 475-476; M. Sait Özervarlı-Mustafa Uzun, "Kadir Gecesi", *a.g.e.*, XXIV, 124-127; Nebi Bozkurt, "Kandil", *a.g.e.*, XXIV, 300-301).

98 (100)

Beyyine Sûresi

Medine, 8

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan sekizinci, iniş sırasına göre yüzüncü sûredir. Talâk sûresinden sonra, Haşr sûresinden önce Medine'de inmiştir. Mekke'de indiğine dair rivayetler de vardır; ancak özellikle Buhârî'de yer alan bir hadis ("Tefsîr", 98/1-3) sûrenin Medine döneminde indiğini göstermektedir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "açık delil, kesin belge" anlamına gelen *beyyine* kelimesinden almıştır. "Kayyime, Beriyye, İnfikâk" gibi isimlerle de anılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu sûreyi "Lem Yekünillezîne keferû" şeklinde andığı da rivayet edilmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 98).

Konusu

Sûrede Hz. Muhammed aleyhisselâmın peygamberliği karşısında Ehl-i kitap ve müşriklerin inkârcı tutumları eleştirilmekte; özellikle Ehl-i kitabın, bu tutumlarıyla kendi dinlerinin özüne de aykırı davrandıkları, çünkü İslâm'ın iman ve ibadete dair temel buyruklarıyla peygamberlik inancının o dinlerin asıllarında da bulunduğu bildirilmektedir. Sûre kötülerle iyilerin âhiretteki durumlarını özetleyen açıklamalarla son bulmaktadır.

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ حَتّٰى

تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُۙ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةًۙ ﴿٢﴾ ف۪يهَا

كُتُبٌ قَيِّمَةٌۜ ﴿٣﴾ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ

مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُۜ ﴿٤﴾ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ

الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ وَيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ

د۪ينُ الْقَيِّمَةِۜ ﴿٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ

ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِۜ ﴿٦﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ

اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِۜ ﴿٧﴾ جَزَٓاؤُ۬هُمْ

عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا

اَبَدًاۜ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُۜ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1-2.** Ehl-i kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt ve Allah tarafın-

dan gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi gelinceye kadar (hakkı inkârcılıktan) ayrılacak değillerdi. **3.** O sayfalarda dosdoğru hükümler yer almaktadır. **4.** Ehl-i kitap ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler. **5.** Halbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur. **6.** Ehl-i kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötüleri onlardır. **7.** İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı da onlardır. **8.** Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu, rabbini sayıp O'ndan korkanlar içindir.

Tefsiri

1-3. Burada eleştiri konusu edilen "Ehl-i kitap"tan maksat, özellikle o dönemde Medine ve çevresinde yaşayan yahudilerle hıristiyanlar; "müşrikler"den maksat ise dönemin putperest Araplar'ıdır. Her ne kadar burada Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunan iki grup inkârcı zikredilmişse de hüküm geneldir, bütün insanlığı ilgilendirmektedir. İlk âyet hakkında yapılan yorumları üç noktada özetlemek mümkündür: **a)** Müfessirlerin çoğunluğu bu âyeti, "Allah ve resulünü inkâr eden yahudiler, hıristiyanlar ve putperestler, kendilerine açık kanıt yani peygamber gelinceye kadar içinde bulundukları inkârcılıktan ayrılıp ona son vermeyeceklerdir" şeklinde yorumlamışlardır. **b)** Diğer bir yorum da şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in muhatapları olan Ehl-i kitap ile müşrikleri, –yeni bir ilâhî mesajın zamanı geldiği için– o mesajı göndermeden dünyadan ayırmayacaktır. **c)** Aynı âyet, söz konusu grupların, kendilerine elçi ve kanıt gelmedikçe, gönderilmedikçe cezalandırılmayacakları şeklinde de yorumlanmıştır (bk. Ebû Hayyân, VIII, 498; Şevkânî, V, 557-558). Bu son anlam âyetin bağlamına daha uygun görünmektedir. Yüce Allah, insanları iyiyi kötüden ayırt edecek yeteneklerle donatmış olmakla birlikte yine de, merhametinin bir sonucu olarak, açık

kanıt göndermediği ve mesajının ulaşmadığı kimseleri yaptıklarından dolayı cezalandırmayacağını haber vermiştir. Nitekim bu husus, "Biz bir resul göndermedikçe azap edecek değiliz" (İsrâ 17/15) meâlindeki âyette daha açık bir şekilde ifade buyurulmuştur. 2. âyette, ilk âyette geçen kanıtın, "tertemiz sayfalar"ı okuyup Allah'ın emirlerini insanlara tebliğ etmek üzere Allah tarafından gönderilmiş olan Hz. Peygamber olduğu belirtilmiştir. "Tertemiz sayfalar" ise Kur'an'ın sayfaları olup "tertemiz" nitelemesi, "yalan, nifak, şüphe, sapkınlık ve yanlışlık vb. kusurlardan arınmış sayfalar" anlamını ifade eder (bk. Kurtubî, XXIX, 142). 3. âyet ise bu sayfalarda "kitaplar", yani dosdoğru, hakkı bâtıldan ayıran ilâhî âyetler ve hükümler bulunduğunu bildirmektedir. Kur'an-ı Kerîm önceki kitapların hükümlerini içerdiği için de bu şekilde nitelendirilmiş olabilir.

4. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu âyetteki "açık kanıt"tan maksat, getirdiği mesaj ve mûcizelerle apaçık hak ve hakikat elçisi olan Hz. Peygamber'dir. Buna rağmen Ehl-i kitap onun hakkında ihtilâfa düştüğü için kınanmıştır. Müfessirler Hz. Peygamber gelinceye kadar Ehl-i kitabın, son peygamberin geleceği hakkında fikir birliği içerisinde bulunduğunu, fakat Hz. Peygamber geldikten sonra bir kısmı ona inandığı, çoğu ise inkâr ettiği için ayrılığa düştüklerini söylemişlerdir (Taberî, XXX, 169; Şevkânî, V, 558-559). İbn Âşûr'a göre bu âyetteki "açık kanıt"la Hz. Îsâ'nın gelişi kastedilmiştir. Zira, İsrâiloğulları'nın geçmişteki bazı peygamberlerinin verdikleri haber uyarınca, Hz. Îsâ kendilerine peygamber olarak gönderildiği halde onların bazıları ona inanırken büyük çoğunluğu onun peygamberliğini tanımamışlar, böylece aralarında ayrılığa düşmüşler, yahudiler ve hıristiyanlar olarak bölünmüşlerdir (XXX, 478-479).

5. "Allah'a yürekten inanıp itaat ederek" diye çevirdiğimiz ifadenin tam karşılığı, "dini yalnız Allah'a has kılarak" şeklindedir. Bu ifadeyle "Allah'a gönülden inanıp tam bir dindarlık duygusuyla ve içtenlikle yalnız O'na boyun eğme" anlamı kastedildiği için böyle bir meâl vermeyi tercih ettik. Buna göre ibadetlerde şekil de vazgeçilmez olmakla beraber, ibadetin özü ve ruhu niyet ve ihlâstır, tevhid inancı ve kulluk bilincidir.

Hanîf ismi Kur'an dilinde her şeyden önce tevhid inancını kapsar ve daha açık olarak, "Şirk kuşkusu taşıyan her türlü sapkın görüşten uzaklaşıp Allah'ın birliği inancına yönelen ve ihlâslı bir şekilde yalnız O'na kulluk eden" anlamına gelir (bilgi için bk. *Kur'an Yolu*, Bakara 2/135; Rûm 30/30). *İbadet* teriminin genel anlamı içinde namaz ve zekât da bulunmakla birlikte, bunların ayrıca zikredilmesi, onların çok önemli ve değerli olduklarını göstermektedir. Gerek önceki kutsal kitapların aslında ve gerekse Kur'an'da insanlara sadece bir olan Allah'a ihlâsla ibadet etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmiştir. Namaz Allah'a saygının, zekât ise insana şefkat ve sevginin en anlamlı ifadeleridir. Bu sebeple, âyette belirtildiği gibi tevhid inancı ve "Allah'a gönülden saygı ve itaat" anlamındaki ihlâsın yanında, namaz ve zekât da diğer ilâhî dinlerin bozulmamış şeklinde mevcut idi. Âyetin son cümlesinde bu vecîbelerin, ilâhî vahye dayanan "dosdoğru din"in kendisi ve doğru yolda giden toplumların dini olduğu vurgulanmıştır.

6-8. Bu sûrenin indiği Medine ve çevresindeki yahudiler ve hıristiyanlar, son peygamber Hz. Muhammed'in risâleti hakkında bilgi sahibi oldukları halde, o hak peygamberi ve Kur'an'ı inkâr ettikleri; putperestler ise ayrıca bir olan Allah'a ortak koştukları için halkın en kötüsü olarak nitelendirilmişlerdir. Onlara ibadet etmeleri ve namaz kılıp zekât vermelerinin emredilmesi İslâm dinini kabul etmeye çağrıldıklarını ifade eder. Sonuç olarak, inkârcılar yeryüzünün en kötüleri olarak uhrevî cezayı, inanıp iyi işler yapanlar ise yeryüzünün en iyileri olarak uhrevî mutluluğu hak etmişlerdir. Bu ikincilerin kavuşacakları en büyük mutluluk ise yüce Allah'ın rızasına nâil olmalarıdır. Zira bir hadîs-i kudsîde belirtildiği üzere onlara gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insan aklının tasavvur edemeyeceği derecede güzel bir ödül hazırlanmıştır (Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Îmân", 312). Bundan dolayı 8. âyette onların da Allah'a karşı hoşnutluk ve memnuniyet hissiyle dolacakları bildirilmektedir. Sûrenin sonunda bütün bu nimet ve lütufların, müminin yüce rabbine karşı duyduğu derin saygı ve korkunun sonucu olduğu ifade edilmiştir.

99 (93)

Zilzâl Sûresi

Medine, 8

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada doksan dokuzuncu, iniş sırasına göre doksan üçüncü sûredir. Nisâ sûresinden sonra, Hadîd sûresinden önce Medine'de inmiştir. Mekke'de indiğine dair rivayetler de vardır (bk. Şevkânî, V, 562).

Adı

Sûrede kıyamet sırasındaki büyük yer sarsıntısından bahsedildiği için "deprem" anlamına gelen *zilzâl* ismini almıştır. "Zelzele" adıyla da anılmaktadır (İbn Âşûr, XXX, 489).

Konusu

Sûrede kıyamet kopması sırasındaki şiddetli yer sarsıntısının ardından kıyamet gününde yaşanacak olan sıkıntı ve dehşet verici haller anlatılmaktadır; ayrıca dünyada işlenen hayır veya şerrin karşılığının âhirette ödül veya ceza olarak alınacağı bildirilmektedir.

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ١ وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ٢ وَقَالَ
الْإِنْسَانُ مَا لَهَا ٣ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ٤ بِأَنَّ رَبَّكَ
أَوْحٰى لَهَا ٥ يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ٦
فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ٧ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ٨

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında; **2.** Ve yer ağırlıklarını dışarı attığında; **3.** Ve insan, "Ne oluyor buna!" dediğinde; **4-5.** O gün yer, bütün haberlerini rabbinin ona vahyettiği şekilde anlatır. **6.** İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye (bulundukları yerden) farklı gruplar halinde dışarı çıkarlar. **7.** Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. **8.** Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.

Tefsiri

1-5. Kıyamet gününün ne kadar dehşet verici bir gün olduğu ve o sırada nelerin meydana geleceği anlatılarak insanların o gün için hazırlık yapmaları gerektiğine dikkat çekilmektedir. Başka âyetlerde anlatıldığı üzere kıyamet kopacağı gün sûrun birinci defa üflenmesiyle yerküresinde şiddetli sarsıntılar meydana gelecek ve dağlar yerlerinden kopup savrulacak, yeryüzünde yıkılmayan hiçbir şey kalmayacaktır (krş. Kehf 18/47; Tâhâ 20/101-107). Çünkü "kıyamet sarsıntısı gerçekten çok büyük bir olaydır" (Hac 22/1). 2. Âyette belirtilen "yerin ağırlıklarını dışarı atması" ile ne kastedildiği hususunda öne çıkan açıklamalar şunlardır: a) Kabirlerdeki ölülerin dirilip dışarı çıkması; b) Yer altındaki madenler, gazlar, ve lâvların dışarı çıkması. Müfessirler yerin ağırlıklarını dışarı çıkarması olayının sûrun ikinci defa üflenmesiyle gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Yerkürede meydana gelen bu dehşet verici olayları gören

insan, "Ne oluyor buna!" diyerek korku ve şaşkınlığını ifade eder. Çünkü daha önce bu derecede şiddetli bir sarsıntı görülmemiştir.

"O gün yer, rabbinin ona vahyettiği şekilde bütün haberlerini anlatır." meâlindeki 4-5. âyetler başlıca üç şekilde yorumlanmıştır: **a)** Allah yere bir çeşit konuşma ve anlatma yeteneği verir, o da üzerinde olup bitenleri ve kimin ne yaptığını açık açık anlatır. Nitekim bir hadiste kıyamet gününde arzın dile gelerek konuşacağı bildirilmiştir (İbn Mâce, "Zühd", 31). **b)** O gün Allah'ın hükmü uyarınca arz, üstünde olup bitenleri tek tek sayıp dökercesine insanların orada yaptıkları her şeyi açığa çıkarır. **c)** Yer, o büyük sarsıntıyla âdeta dünyanın son bulduğunu ve âhiretin geldiğini haber verir (Râzî, XXXII, 59). Sonuçta önemli olan arzın gerçek anlamda konuşup konuşmaması değil, dünya hayatının bittiğini ve herkesin neler yaptığını açık açık ortaya koyması ve artık orada hiçbir şeyin saklı gizli kalmayacak olmasıdır. Âyetin bunu anlatmaktan maksadı ise insanların bu gerçeği göz önüne alarak o gün arzın kendisi hakkında iyi şeyler söylemesini sağlayacak bir hayat yaşamalarıdır.

6. Âyetin "farklı gruplar halinde" diye çevirdiğimiz kısmına, a) Herkesin kabirlerinden çıkıp mahşer yerine doğru ilerlerken dünyadaki amellerine göre iyi veya kötü şartlar altında, güzel veya çirkin bir görünüşte olması; b) Yeryüzünün farklı bölgelerinden çıkıp bölük bölük mahşer yerine doğru ilerlemeleri gibi değişik anlamlar verilmiştir (Râzî, XXXII, 60; Elmalılı, IX, 6012). Âyetin, bu anlamların hepsini içerdiğini düşünmek de mümkündür. Burada asıl anlatılmak istenen, daha kabirlerinden çıktıkları andan itibaren her bir insanın âhiretteki durumunu, âkıbetini, iyiler arasında mı yoksa kötüler arasında mı olacağını belirleyen şeyin, bizzat kendisinin bu dünyadaki tercihi, inancı ve yaşayışı olduğudur. Şu halde bu tasvir, her insanın devredilemez bireysel sorumluluğunun varlığını da göstermektedir. Bu âyetin "yaptıkları kendilerine gösterilsin diye" şeklinde çevrilen kısmı ise tefsirlerde, insanların, **a)** Amel defterlerindeki kayıtları görmeleri, **b)** Yaptıklarının ödül veya ceza olarak karşılığını görmeleri şeklinde açıklanır.

7-8. Herkesin eninde sonunda yaptıklarının karşılığını bulacağını belirten bu âyetler, bütün insanlığın paylaştığı bir gerçeği dile getirmesi bakı-

mından özlü ve hikmet dolu ifadelerden (cevâmiu'l-kelim) sayılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber de bu âyetleri, kuşatıcı anlamıyla eşsiz bir ifade olarak nitelemiştir (Buhârî, "Şürb", 12; "Tefsîr", 99). Âyetler, dünyada yapılan en küçük hayır veya şerrin bile kaybolmayacağını, âhiret gününde bunların insanların önüne serilip hesabının sorulacağını, karşılığının da ödül veya ceza şeklinde görüleceğini ifade eder (krş. Kehf 18/49; Enbiyâ 21/47). Nitekim Hz. Peygamber, "Bir yarım hurma veya bir güzel sözle olsun ateşten korunun!" (Buhârî, "Edeb", 34; "Zekât", 10; "Tevhîd", 36) buyruğuyla kişinin, karşılığını Allah'tan bekleyerek iyi niyetle ve insan sevgisiyle yaptığı en küçük bir hayrın dahi onu âhirette ateşten koruyabileceğine dikkat çekmiştir.

İnanmayanların dünyada yaptıkları iyiliklerin hükümsüz, âhiret hayatı bakımından faydasız olduğunu bildiren âyetler (meselâ bk. Nûr 24/39) "zerre miktarı da olsa iyiliğin karşılığının görüleceği"ni bildiren bu âyetle çelişiyor gibi göründüğü için bu hususta tereddüdü gidermek üzere değişik yorumlar yapılmıştır; bunların bir kısmı şöyle özetlenebilir: a) İnançsızlar yaptıkları iyiliklerin karşılığını dünyada görürler ve böylece yaptıkları karşılıksız kalmamış olur. b) Mümine de inkârcıya da yaptıkları gösterilir; Allah müminin günahlarını bağışlar, iyiliklerini ödüllendirir. Kâfirin iyi işleri reddedilir; çünkü bunları Allah rızası için yapmamıştır; böylece ortada sadece günahları kalır. c) İnanmayanın ameli de hesaba girer, inkârına ait büyük günahından düşülür ama iyilikleri bu günahı karşılayamaz ve bu bakımdan boşa gider (Râzî, XXXII, 58-59). Akaid ve kelâm esaslarına göre konu bu ve daha başka şekillerde açıklanmaya çalışılmışsa da, netice itibariyle –İslâm âlimlerinin genel kabulüne göre– âhiret âleminin ve orada olup biteceklerin hakikat ve mahiyetini Allah Teâlâ bilir. O, kullarının âhir ve âkıbetinin ne olacağını da kendi adalet ve hikmetine göre takdir ve tayin eder.

100 (14)

Âdiyât Sûresi

Mekke, 11

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüzüncü, iniş sırasına göre on dördüncü sûredir. Asr sûresinden sonra, Kevser sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayetler de vardır (bk. Şevkânî, V, 566).

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "koşan atlar" anlamına gelen *âdiyât* kelimesinden almıştır.

Konusu

İnsanoğlunun nankörlüğü ve mala düşkünlüğü, ahiret hayatı için harcama yapmaması ve bu yüzden onu kötü bir sonucun beklediği söz konusu edilmektedir.

1 - 11

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾ فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿٣﴾

فَاَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ

لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ٦ وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ ٧ وَإِنَّهُ لِحُبِّ
الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ٨ أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ٩
وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ١٠ إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ١١

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Yemin olsun nefes nefese koşanlara; **2.** Sonra çakarak kıvılcım saçanlara; **3.** Sabahleyin ansızın baskın yapanlara; **4.** Derken o sırada tozu dumana katanlara; **5.** Peşinden orada bir topluluğun ta ortasına dalanlara ki! **6.** İnsan, rabbine karşı pek nankördür. **7.** Şüphesiz buna kendisi de şahittir; **8.** O, aşırı derecede mal sevgisine kapılmıştır. **9.** O bilmez mi ki kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman; **10.** Ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman; **11.** İşte o gün (anlayacaklar ki), rableri onlardan tam mânasıyla haberdardır!

Tefsiri

1-5. Savaş sırasında düşman üzerine saldıran atlar tasvir edilmekte ve eski savaşların insandan sonra en önemli unsuru olması dolayısıyla atlar üzerine yemin edilmektedir. Yeminin amacı, böylesine yararları bulunan ve insanların en çok sevdiği mallardan olan atları onlara bağışlayanın Allah olduğuna işaret etmek, o günün insanının gözünde çok değerli olan bu varlıklar üzerine yemin ederek müteakip âyetlerdeki mesajın gerçekliğine ve önemine dikkat çekmektir.

6-8. Burada "insan" kavramıyla genel olarak insan türünün kastedildiği, çünkü bütün insanlarda bu tür olumsuz özelliklerin az çok bulunduğu belirtildiği gibi (bk. İbn Âşûr, XXX, 502-503), özellikle hidayetten nasibini alamamış insanların söz konusu olduğu da söylenmiştir. Râzî, bu ikinci yorumun çoğunluğun görüşü olduğunu belirtir (XXXII, 67). Bu âyetler, söz konusu insanların tabiatlarına yerleşmiş bulunan Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük, kadir bilmezlik, mal biriktirmeye düşkünlük ve

nimetin şükrünü yerine getirme vecîbesini umursamama gibi olumsuz özellikleri ortaya koymaktadır. 6. âyetteki *kenûd* kelimesinin bir hadiste şöyle açıklandığı rivayet edilir: "Öyle bir nankördür ki yalnız başına yer, kölesini döver, malî görevlerini yerine getirmez" (Taberî, XXX, 180). 7. âyet insanın kendisinin de bu nankörlüğünün farkında olduğunu, buna bizzat kendi vicdanının da tanıklık ettiğini belirtmektedir. Âyete "Şüphesiz buna Allah şahittir" mânası da verilmiştir (Taberî, XXX, 180). Bu takdirde âyet Allah'ın verdiği nimete karşı nankörlük edenler için bir uyarı anlamı taşır. Fakat birinci mâna bağlama daha uygundur. Âyete ayrıca "Nankör kişi âhirette kendi aleyhine şahitlik edecektir" şeklinde de mâna verilebilir (Elmalılı, IX, 6021). "Mal" diye tercüme ettiğimiz 8. âyetteki *hayır* kelimesini Râgıb el-İsfahânî, "akıl, adalet, fazilet, faydalı nesne gibi genellikle insanların rağbet ettiği şey" şeklinde tarif etmiştir (*Müfredâtü'l-Kur'an*, "hyr" md.). Eski Araplar'da kelime sıklıkla "mal" ve özellikle "at" anlamında kullanılmaktaydı. Burada "çok mal, servet" mânasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

9-11. Dünya menfaati ve servet biriktirme hırsıyla cimrilik ve nankörlük eden kimse bu haliyle aslında kendisine ne derece kötülük ettiğini düşünmeye davet edilmekte ve uyarılmakta; aksi halde o kişinin, kıyamet gününde, kabirlerde gömülmüş bulunanların dışarıya fırlatıldığı, bütün gizliliklerin ortaya döküldüğü (bk. Târık 86/9), kalplerde saklı gizli tutulan niyetler ve maksatların bile açığa çıkarıldığı zaman perişan olacağı bildirilmektedir. "Kalplerde gizlenenlerin ortaya konması", niyet halinde kalıp eyleme dönüşmeyen kötü düşüncelerin mutlaka cezalandırılacağını değil; davranışların dayandığı niyet ve yöneldiği amaçların değerlendirileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte iyice tasarlanıp karar verilmiş, ancak imkân ve fırsat oluşmadığı için yapılamamış kararlara "kalbin amelleri" denilmekte, bunların da karşılığını bulacağı belirtilmektedir (meselâ bk. Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 373-375). 11. âyette "İşte o gün (anlayacaklar ki) rableri onlardan tam mânasıyla haberdardır" buyurulması, Allah Teâlâ'nın onların niyetlerini ve yaptıklarını önceden bildiği gibi kıyamet gününde de her şeyden haberdar olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü O'nun ilmi sonsuzdur, hiçbir şeyden gafil değildir, gizli olanı da âşikâr olanı da, öncekini de sonrakini de bilir. Dünyada verdiği nimetlere karşı nankörlük ve cimrilik ederek bu nimetlerden Allah yolunda harcamamış olan kimselerin yaptıklarından da mutlaka haberdardır ve âhirette bunu gösterecek, yapılanların karşılığını da verecektir.

101 (30)

Kāria Sûresi

Mekke, 11

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz birinci, iniş sırasına göre otuzuncu sûredir. Kureyş sûresinden sonra, Kıyâmet sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre, ilk âyeti oluşturan ve "sert nesne, korkunç olan, ses ve kapı çalan" anlamlarına gelen *kāria* kelimesiyle isimlendirilmiştir.

Konusu

Sûrede bazı kıyamet tasvirlerine yer verilmekte, âhiret sorumluluğu bilinci aşılayan uyarılarda bulunulmaktadır.

1 - 11

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْقَارِعَةُۙ ﴿١﴾ مَا الْقَارِعَةُۚ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُۜ ﴿٣﴾

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِۙ ﴿٤﴾ وَتَكُونُ

الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ٥ فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ٦
فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ٧ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ٨
فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ ٩ وَمَا أَدْرَيكَ مَا هِيَهْ ١٠ نَارٌ حَامِيَةٌ ١١

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** O korkunç ses! **2.** O ne dehşetli ses! **3.** Nedir o dehşetli ses bilir misin? **4.** O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur. **5.** Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür. **6.** Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, **7.** İşte o mutlu bir hayat içinde olur. **8.** Amelleri hafif olana gelince, **9.** Onu kucaklayacak olan hâviyedir. **10.** O nedir, bilir misin? **11.** Yakıp kavuran bir ateş!

Tefsiri

1-3. "Korkunç ses" diye çevirdiğimiz *kāria* kelimesi sözlükte "şiddetle vurmak, çarpmak" anlamına gelen *kar'* kökünden türemiş bir isim olup kıyameti ifade eder. Arapça'da büyük felâket ve belâya da *kāria* denir (bk. Ra'd 13/31). Kıyamet dehşet verici halleriyle kalplere korku saldığı ve o günde suçlular cezaya çarptırıldığı için kıyamete kāria denmiştir. Bu âyetler, gerek üslûp gerekse anlam bakımından kıyamet olayının büyüklüğünü ve şiddetini ifade ettiği gibi kıyametin ne zaman meydana geleceğinin bilinemeyeceğini de göstermektedir.

4. Kıyamet gününde insanların kabirlerinden kalkarak mahşer yerine gidişleri tasvir edilmektedir. İnsanlar o anda korku ve dehşet içerisinde dağınık bir halde bulunacaklarından yüce Allah onları sağa sola dağılmış kelebeklere benzetmiştir. Kabirlerinden kalkan insanlar büyük kalabalıklar oluşturacakları için de başka bir âyet-i kerîmede (Kamer 54/7) dağılıp savrulmuş çekirgelere benzetilmektedirler. O gün insanlar birbirlerini çiğnercesine hareket edip mahşerde toplanacaklardır (krş. Kehf 18/99).

5. Kıyamet gününde dağların yok olma safhalarından biri dile getirilmektedir. Başka âyetlerde anlatıldığına göre o gün dağlar parça parça olacak (Fecr 89/21), akıp giden kum yığını haline gelecek (Müzzemmil 73/14), atılmış renkli yüne dönüşecektir. Sonra da serap olacaktır (bk. Nebe' 78/20). Bütün bu tasvirler, kıyamet gününde yerkürede meydana gelecek olan sarsıntının ne derece şiddetli olacağını gösterir.

6-11. "Tartılan ameller" diye çevirdiğimiz *mevâzîn* kelimesi ya "tartılan şey" anlamına gelen ve amelleri ifade eden *mevzûn* kelimesinin veya "terazi" anlamına gelen *mîzan*ın çoğuludur. Meâlde birinci anlam tercih edilmiştir. İkinci anlama göre de kelime kinaye olarak yine tartılan amelleri ifade eder. Zira terazilerin ağır gelmesi, "onlarda tartılan eşyanın ağır gelmesi" demektir. "Tartılan amellerin ağır gelmesi" hayır ve iyiliklerin fazla olmasını anlatmakta ve Allah'ın rızâsının bu sayede kazanılacağını göstermektedir. 6-7. âyetler iyilikleri kötülüklerinden çok olan kimselerin nimetlerle donatılmış cennetlerde ebedî olarak mutlu ve müreffeh bir hayat süreceklerini ifade eder. Amellerin hafif olması ise kulun dünyada yaptığı iyiliklerin azlığı veya bulunmaması demektir. Bu âyet, dolaylı olarak "günahları ağır basarsa" anlamını da içermektedir. Bu ve benzeri ifadeler, konuyu insanların kavramasını sağlamaya yönelik temsilî anlatımlar olup, temel amaç, insanların adaletli bir şekilde yargılanıp hesap vereceklerini bilerek inanç ve amel hayatlarını sorumluluk bilinciyle oluşturmalarını sağlamaktır. Âyetlerde bildirilenler dışında âhiret olayları gayb âleminden olduğu için amellerin nasıl tartılacağı veya ölçüleceği hakkında söz söylemek yahut fikir yürütmek ise mümkün değildir.

9. âyette "kucaklayacak olan" diye çevirdiğimiz *ümm* kelimesi sözlükte "anne" anlamına gelir. Burada mecaz olarak "barınak" mânasında kullanılmıştır. Âyette, annenin çocuğuna kucak açıp onu bağrına basmaya can attığı gibi cehennemin de suçlulara kucak açarak onları içine almak için iştiyakla beklediğini ifade eden kinayeli bir anlatım söz konusudur (bu ve başka yorumlar için bk. İbn Âşûr, XXX, 514-515). 8-9. âyetler, böyle iyi işleri az, kötülükleri çok olan kimselerin gidecekleri yerin cehennem olduğunu göstermektedir. Tefsirlerde buradaki *hâviye* kelimesinin cehennemin isimlerinden biri olduğu belirtilmiştir.

102 (16)

Tekâsür Sûresi

Mekke, 8

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz ikinci, iniş sırasına göre on altıncı sûredir. Kevser sûresinden sonra, Mâʿûn sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayet de vardır (bk. Buhârî, "Rikāk" 10; Şevkânî, V, 575).

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "çokluk yarışı, çoklukla övünme" anlamlarına gelen *tekâsür* kelimesinden almıştır. "Elhâküm" ve "Makbûre" isimleriyle de anılmaktadır (İbn Âşûr, XXX, 517).

Konusu

Sûrede insanların, hayatın aldatıcı yönleriyle meşgul olmalarından, dünya malını biriktirmeye olan düşkünlüklerinden ve âhiret hallerinden söz edilmektedir.

1 – 8

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُۙ ﴿١﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَۜ ﴿٢﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَۙ ﴿٣﴾ ثُمَّ

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَۙ ﴿٤﴾ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِۜ ﴿٥﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَۙ ﴿٦﴾

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِۙ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّع۪يمِ ﴿٨﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-2.** Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı. **3.** Hayır! Yakında anlayacaksınız! **4.** Hayır, hayır! Elbette yakında anlayacaksınız. **5.** Hayır! Keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız! **6.** Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz! **7.** Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz. **8.** Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz.

Tefsiri

1-5. "Çoklukla övünme yarışı" diye çevirdiğimiz 1. âyetteki *tekâsür* kelimesi, bu sûre bağlamında özellikle "yüksek bir amaç gütmeden, neden niçin demeden mal, evlât, yardımcı ve hizmetçi gibi her devrin telakkisine göre çokluğuyla övünülen şeyleri büyük bir tutkuyla durmadan çoğaltma yarışına girişmek, mânevî ve ahlâkî sorumluluğunu düşünmeden alabildiğine kazanma hırsına kendini kaptırmak" anlamına gelmektedir. Bu tutku bireysel olabileceği gibi toplumsal da olabilir. Âyette tekâsür kavramı Câhiliye toplumunun zihniyet yapısını tanıtmakla birlikte evrensel bir mesaj da içermekte, genel bir tesbit ve dolayısıyla uyarı anlamı da taşımaktadır. Nitekim çağımızda bazı ülke ve toplumlarda hâkim maneviyattan yoksun seküler zihniyet de durmadan üretmek, tüketip tekrar üretmek, kârı ve serveti sınırsızca çoğaltmak şeklinde bir dünya görüşünü içerir. İşte bu dünya görüşü ve onun doğurduğu uygulamalar da bu âyette eleştirilen "çoklukla övünme yarışı"nın çağdaş örneğidir. Ancak insanlığın mânevî ve ahlâkî değerlerini, birikimlerini sistem dışı bırakan, hatta tahrip eden bu yarış, sonuçta ekonomik ve siyasî gücü, iletişim imkânlarını da kullanarak bireysel ilişkilerden uluslar arası ilişkilere kadar uzanan bir haksızlık ve adaletsizlik düzeni doğurmakta ve nihayet dünyayı "global" sorunlar alanı haline getirmektedir.

İşte bu sûrede Mekke'nin burnu büyük eşrafının tutumları üzerinden temel bir insanlık sorununa ve bunun ağır bedeline dikkat çekilmiştir.

2. âyetteki *mekābir* kelimesi *kabir* anlamındaki *makbere*nin çoğuludur. Tam anlamı "Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz" demek olan cümleye müfessirler özellikle şu mânaları vermişlerdir: a) Mecazi anlamda, "Sonunda ölüp kabirlere girdiniz; bu tutku ve yarış sizde ölünceye kadar sürüp gitti"; b) Yine mecazi anlamda, "Öyle kibre kapıldınız ki birbirinize karşı kabirlerdeki ölülerle övündünüz"; c) Lafzî anlamda, "Bizzat kabirlere gidip ölülerle övündünüz." Tefsirlerde anlatıldığına göre Câhiliye Arapları mal, evlât, akraba ve hizmetçilerinin çokluğunu bir gurur ve şeref sebebi sayarlar, hatta bu hususta övünürken yaşayanlarla yetinmeyip kabilelerinin üstünlüğünü geçmişleriyle de ispat etmek için kabirlere gider, "Bizde şu şu şerefli insanlar vardı" diyerek ölmüş akrabalarının kabirlerini gösterir, onların dahi çokluğuyla övünürlerdi. Sûrenin iniş sebebi olarak bu tür rivayetler bulunmakla birlikte genel anlamda insan fıtratındaki mal, evlât ve taraftarların çokluğu ile övünme vb. davranışlar eleştirilmekte, gerçek üstünlüğün âhirette ortaya çıkacağı belirtilmektedir. 3-5. âyetlerin başındaki "hayır" anlamına gelen *kellâ* edatı, ebedî olan âhiret hayatını, orada verilecek hesabı ve bu hesap için hazırlık yapmayı unutup da fani olan ve ancak daha yüksek amaçlar için kullanıldığında bir değer ifade eden mal mülk vb. imkânları bilinçsizce çoğaltma yarışına girişerek bunlarla avunup övünmenin korkunç bir gaflet ve ahmaklık olduğunu vurgulamak maksadıyla üç defa tekrar edilmiştir. 5. âyette "kesin bir bilgi" diye çevirdiğimiz *ilme'l-yakīn* tamlaması sözlükte "bir şeyi gerçek haliyle idrak etmek" anlamına gelen "ilim" kelimesi ile "gerçeğe uygun kesin bilgi" anlamındaki *yakīn* kelimelerinden oluşan bir terim olup "kesin olan aklî ve naklî delillerin ifade ettiği bilgi" diye tarif edilmiştir (bu terim hakkında bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "İlme'l-yakīn", *DİA*, XXII, 137).

6-8. "... gözünüzle ayan beyan göreceksiniz" diye çevirdiğimiz kısımdaki *ayne'l-yakīn* tamlaması sözlükte "göz" anlamına gelen *ayn* ile "gerçeğe uygun kesin bilgi" anlamındaki *yakīn* kelimelerinden oluşan bir terim olup gözlem yoluyla elde edilen ve doğruluğu apaçık olan bilgiyi ifa-

de eder (bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Ayne'l-yakīn", *DİA*, IV, 269). Ayne'l-yakīn ile elde edilen bilginin ilme'l-yakīn ile elde edilenden daha üstün ve kesinlik derecesi daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/18). Yüce Allah dünya hayatında mutlak gerçeği kabul edip de âhiret için hazırlık yapmayan, aksine fâni şeylere aldanıp onlarla başkalarına karşı övünenlerin âhirette cehennem azabıyla cezalandırılacağını yemin ederek haber vermiştir. 6. âyette "Cehennemi mutlaka göreceksiniz" ifadesinin mecazi bir görme şeklinde anlaşılmaması için 7. âyette, "Onu ayne'l-yakīn olarak, gözünüzle ayan beyan göreceksiniz" buyurulmuş; böylece hem tehdit pekiştirilmiş hem de cehennem olayının büyüklüğü ifade edilmiştir (Ebû Hayyân, VIII, 508). 8. âyet ise Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü yerine getirmek üzere O'nun yolunda ve emrettiği şekilde değerlendirmeyip de onları başkalarına karşı övünme ve kendini üstün görme – gösterme aracı yapanların bu nimetlerden hesaba çekileceklerini, sonuçta şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklarını anlatmaktadır.

103 (13)

Asr Sûresi

Mekke, 3

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz üçüncü, iniş sırasına göre on üçüncü sûredir. İnşirah sûresinden sonra, Âdiyât sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayet de vardır (bk. Şevkânî, V, 579).

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "zaman, çağ, ikindi vakti" gibi anlamlara gelen *asr* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrede insanı ebedî hüsrandan kurtaracak yollar gösterilmektedir.

Fazileti

Ashâb-ı kirâmdan iki kişinin karşılaştıkları zaman biri diğerine Asr sûresini okumadan ve ardından selâm vermeden ayrılmadıkları rivayet edilir (Beyhakî, *Şuʿabü'l-îmân*, XI, 348).

1 – 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَصْرِ ۝١ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝٢ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ۝٣

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Asra yemin ederim ki, **2.** İnsan gerçekten ziyandadır. **3.** Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.

Tefsiri

1-3. *Asr* (asır) kelimesi isim olarak "mutlak zaman, içinde bulunulan zaman, karn (80 veya 100 yıllık zaman dilimi), gece, sabah, akşam, ikindi vakti, ikindi namazı, bir neslin veya bir hükümdarın, bir peygamberin yaşadığı zaman dilimi, bir dinin yaşandığı dönem" gibi mânalarda kullanılır. Müfessirler burada zikredilen *asr* kelimesini ikindi vakti, ikindi namazı, mutlak zaman, Hz. Muhammed'in asrı ve âhir zaman gibi farklı şekillerde tefsir etmişlerdir. Bize göre bunlar içinde sûrenin içeriğine ve mesajına en uygun düşeni "mutlak zaman" anlamıdır. Buna göre sûrenin başında zamana yemin edilerek onun insan hayatındaki yerine ve önemine dikkat çekilmiştir. Çünkü zaman, kendisi zaman üstü olan Allah Teâlâ'nın yaratma, yönetme, yok etme, rızık verme, alçaltma, yüceltme gibi kendi varlığını ve sonsuz kudretini gösteren fiillerinin tecelli ettiği bir varlık şartı olması yanında, insan bakımından da hayatını içinde geçirdiği ve her türlü eylemlerini gerçekleştirebildiği bir imkân ve fırsatlar alanıdır. Yüce Allah böyle kıymetli bir gerçeklik ve imkân üzerine yemin ederek zamanın önemine dikkat çekmiş; onu iyi değerlendirmeyen insanın sonunun, 2. âyetteki deyimiyle "hüsran" (ziyan) olacağını hatırlatmıştır. Burada "ziyan"la âhiret azabı kastedilmiştir. Çünkü zamanı ve ömrü boşa geçirmiş insan için en büyük ziyan odur (bk. İbn Âşûr, XXX, 531). Sûrede bu ziyandan ancak şu dört özelliğe sahip olanların kurtulacağı ifade edilmiştir:

a) Samimi bir şekilde iman etmek (iman hakkında bk. *Kur'an Yolu*, Bakara 2/256; Nisâ 4/136-137);

b) Dünya ve âhiret için yararlı işler yapmak, yani din, akıl ve vicdanın emrettiklerini yerine getirmek, yasakladıklarından kaçınmak;

c) Hakkı tavsiye etmek;

d) Sabrı tavsiye etmek.

İkinci şıktaki "iyi işler"in içinde hakkı ve sabrı tavsiye etmek de vardır; fakat bunlar, hem bireyin erdemini ve hemcinslerine karşı sorumluluk bilincini yansıttığı hem de bireyi aşarak toplumsal yararlar doğurduğu için önemi dolayısıyla ayrıca zikredilmiştir (hak için bk. Bakara 2/42; sabır için bk. *Kur'an Yolu,* Bakara 2/45). Hakkı ve sabrı tavsiye buyruğunda, bu görevlere kişinin öncelikle kendisinin uyması gerektiği anlamının da bulunduğu kuşkusuzdur. Bu husus, her akıl ve iz'an sahibi tarafından kolayca anlaşılıp benimsenecek kadar açık olduğu için âyette bunun özellikle belirtilmesine gerek görülmediği anlaşılmaktadır.

Âyetteki hakkı ve sabrı tavsiye, eğitimin önemine ve mahiyetinin nasıl olması, amacının ne olması gerektiğine de ışık tutmaktadır. Çünkü her eğitim faaliyeti sonuçta bir tavsiye yani nasihat ve irşaddır. Doğru bir eğitim faaliyetinin amacı ise insanlara inançta, bilgide ve ahlâkta hakkı yani gerçeği ve doğruyu aktarmak; bunun yanında hayatın çeşitli şartları, maddî ve mânevî zorluklar, saptırıcı duygular, hata ve suç sebepleri karşısında da kişiye sabır ve dayanıklılık aşılamaktır. Hakkı ve sabrı tavsiye, toplumsal hayat ve birlikte yaşamanın getirdiği bütün ahlâkî görevleri içine alan geniş kapsamlı bir görevdir. Hakkın karşıtı bâtıldır; bâtıl ise inanç ve bilgide asılsızlık ve yanlışlığı, ahlâkta kötülüğü içine alan bir kavramdır. Ayrıca hak, adaletle de yakından ilişkilidir. Bu açıdan âyette insanların âdil olmaları ve adalet düzeninin, yani herkesin hakkına razı olduğu ve herkesin hakkının korunduğu bir toplumsal düzenin kurulmasına katkıda bulunmaları gerektiği de anlatılmaktadır. Sonuçta kul, sûrede sıralanan dört ilkeden iman ve sâlih amel sayesinde Allah'ın hakkını, hakkı ve sabrı tavsiye ile de kulların hakkını ödemiş olur.

Görüldüğü gibi Asr sûresi en kısa sûrelerinden biri olmakla birlikte Kur'an-ı Kerîm'deki bütün dinî ve ahlâkî yükümlülüklerin, öğütlerin özü sayılmaya değer bir anlam zenginliğine sahiptir. Bu sebeple İmam Şâfiî'nin sûre hakkında, "Şayet Kur'an'da başka bir şey nâzil olmasaydı, şu pek kısa sûre bile insanlara yeterdi. Bu sûre Kur'an'ın bütün ilimlerini

kucaklıyor" dediği nakledilmiştir (bk. İbn Kesîr, VIII, 499; Muhammed Eroğlu, "Asr Sûresi", *DİA*, III, 502). Mehmet Âkif Ersoy'un deyişiyle Asr sûresi bize şunu anlatır:

"Hâlikin nâ-mütenâhî adı var en başı Hak
Ne büyük şey kul için hakkı tutup kaldırmak
Hani ashâb-ı kirâm ayrılalım derlerken
Mutlaka sûre-i ve'l-Asr'ı okurmuş bu neden?
Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh
Başta îmân-ı hakîkî geliyor sonra salâh
Sonra hak sonra sebât: İşte kuzum insanlık
Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık"
(*Safahât*, İstanbul 1944, s. 419).

104 (32)

Hümeze Sûresi

Mekke, 9

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz dördüncü, iniş sırasına göre otuz ikinci sûredir. Kıyâmet sûresinden sonra, Mürselât sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen ve "arkadan çekiştirme" anlamına gelen *hümeze* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrede insanları küçümseme, kusur arama gibi davranışlar eleştirilmekte; servete güvenme ve onu yanlış yolda kullanmanın kişiye ne büyük zararlar getireceği anlatılmaktadır.

1 – 9

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُۙ ﴿٢﴾

يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُٓ اَخْلَدَهُۚ ﴿٣﴾ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِۘ ﴿٤﴾

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ ﴿٥﴾ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ﴿٦﴾ الَّتِي تَطَّلِعُ
عَلَى الْأَفْئِدَةِ ﴿٧﴾ إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ﴿٨﴾ فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-2.** Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline! **3.** O, malının kendisini sonsuza kadar yaşatacağını zanneder. **4.** Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır. **5.** Nedir o hutame bilir misin? **6.** Allah'ın tutuşturulmuş ateşi! **7-9.** Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri, yükselip yürekleri saran ateş!

Tefsiri

1-3. "Vay haline!" diye çevirdiğimiz *veyl* kelimesi "çetin azap, helâk, yok olma, rezil rüsvâ olma, cehennemde bir vadi, beddua" anlamlarına gelmektedir. Meâlde bunların tamamına işaret eden "vay haline" lafzı kullanılmıştır. "Arkadan çekiştiren" diye çevirdiğimiz *hümeze* kelimesi ise "birini arkasından çekiştirmek, kaş göz, el kol işaretleriyle onunla alay etmek, aşağılamak" mânalarına gelen *hemz* kökünden türemiş bir sıfat olup "insanları arkadan çekiştirmeyi, şeref ve haysiyetlerini yaralamayı alışkanlık haline getiren, bundan zevk alan kimse" demektir. "Ayıp kusur arayan" diye çevirdiğimiz *lümeze* kelimesi de benzer davranışları arkadan değil, kişinin yüzüne karşı gösteren kimseyi ifade eder. Bu âyetlerin, mal ve servetinin çokluğuyla gururlanıp insanlarla alay ederek onların şahsiyetlerini zedeleyen Ahnes b. Şüreyk isimli putperest Arap hakkında indiği rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, XX, 183). Ancak sûrenin iniş sebebinin özel olması hükmünün genel olmasına engel değildir. İslâm dini, insan şahsiyetinin ve onurunun korunmasına son derece önem verdiği için Kur'an bu tür davranışları kınamakta ve böyle davranışlar sergileyenlerin âhirette ateşle cezalandırılacağını haber vermektedir. 2-3. âyetler servetinin çokluğuna gururlanıp insanlarla alay eden kimselerin aynı zamanda helâl haram demeden mal toplayan, onu sakla-

yan, fakirlik korkusuyla cimrilik ederek onu hayır yolunda harcamaktan kaçınan, fakirin hakkını vermeyen ve servetinin kendisini ebedîleştireceğini sanan bencil ve maddeci kimseler olduklarını da ifade etmektedir.

4-9. *Hutame*, "kıran, parçalayan" anlamında bir sıfat olup içine atılan her şeyi yakarak kırıp geçiren cehennemi veya onun özel bir bölümünü ifade eder. "Hayır!" anlamına gelen 4. âyetin başındaki *kellâ* kelimesi, asıl gerçeğin yukarıda nitelikleri anlatılan o bedbaht inkârcının düşündüğü gibi olmadığını gösteren bir uyarı amacı taşır. Nitekim devamında onun mutlaka cehenneme atılacağı bildirilmektedir. 5. âyetteki soruyla cehennemin son derece korkunç bir yer olduğuna vurgu yapılmıştır.

Burada dünyadayken gönül incitip yürek yakan suçluların, günahkârların –zindandaki mahpuslar, esirler gibi– uzun direklere, sütunlara bağlandıkları, ateşten kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığı bir cehennem tasviri yapılmaktadır. Öyle ki, her şeyi yakıp kavuran ateş, ta yüreklere kadar bütün vücudu sarıp kuşatıyor! Çünkü o günahkâr da dünyada zayıf, çaresiz mâsumların yüreklerini yakmıştı. Her kötülük önce kalptedir, oradan başlar ve sonrasında inkâr, hakaret, küfür, alay, aşağılama, çekiştirme, saldırı vb. eylemler olarak dışa taşar. Onun için âyette azabın da kalpleri saracağı belirtilmiştir.

105 (19)

Fîl Sûresi

Mekke, 5

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz beşinci, iniş sırasına göre on dokuzuncu sûredir. Kâfirûn sûresinden sonra, Felak sûresinden önce Mekke'de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen *fîl* kelimesinden almıştır.

Konusu

Sûrede fil ordusu ile ilgili kıssa anlatılmaktadır. Kâbe'yi yıkmak isteyen Yemen'in genel valisi Ebrehe'nin fillerle Mekke'ye hücumunu, sonuçta yok olup gitmelerini (aş. bk.) konu edinmiştir.

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْف۪يلِ ﴿١﴾ اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ

ف۪ي تَضْل۪يلٍ ﴿٢﴾ وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَاب۪يلَ ﴿٣﴾ تَرْم۪يهِمْ

بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi? **2.** Onların planlarını boşa çıkarmadı mı? **3-4.** Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı? **5.** Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.

Tefsiri

1-5. Tefsir ve tarih kaynaklarında anlatıldığına göre o zaman Habeşistan'ın yönetiminde bulunan Yemen'in genel valisi Ebrehe her yıl Mekke'deki Kâbe'yi ziyaret eden Arap hacılarını San'a'ya çekmek için burada Kulleys veya Kalîs (kilise) denilen büyük bir katedral yaptırdı. Çeşitli bölgelere propagandacılar göndererek mâbedi ziyaret etmeleri için halkı San'a'ya çağırdı. Ancak bu ümidi gerçekleşmeyince Kâbe'yi yıkmaya karar verdi ve muhtemelen 570 yılında, içinde mahmûd (mamut) adlı filin de bulunduğu büyük bir ordu ile Mekke üzerine yürüdü (olayın tarihi ve sebepleriyle ilgili farklı görüşler için bk. Mustafa Fayda, "Fil Vak'ası", *DİA*, XIII, 70-71). Ebrehe, hareketini engellemek için karşısına çıkan bazı güçleri etkisiz hale getirerek yoluna devam etti. Gönderdiği bir müfreze, içinde Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e ait 200 devenin de bulunduğu Mekkeliler'e ait çok sayıda deveyi ele geçirdi. Abdülmuttalib, Ebrehe'ye gelerek develerinin iadesini istedi; Ebrehe'nin Kâbe ile ilgili bir sorusu üzerine Kâbe'yi merak etmediğini, çünkü onu sahibinin koruyacağını söyledi. Ertesi gün Ebrehe, ordusuna Kâbe yönünde hareket emri verdi. Fakat kaynaklarda belirtildiğine göre en öndeki fil (mamut) yerinden kımıldamadığı gibi askerler de üzerlerine taşlaşmış çamur yağdıran sürü sürü kuşlar tarafından –âyetteki benzetmeyle– "yenilip çiğnenmiş ekin" gibi imha edildi. Bazı müfessirler "sürü sürü" şeklinde çevrilen *ebâbîl* kelimesinin bir kuş türünün adı olduğu kanaatindedir, buna göre 3. âyete "ebâbîl kuşlarını göndermedi mi?" şeklinde mâna vermek gerekir; fakat –konuya ilişkin rivayet ve tefsirler dikkate alındığında– bu görüş ikna edici görünmemektedir (bilgi için bk. Elmalılı, IX, 6102-6105). Yaygın inanışa göre bu olay Hz. Peygamber'in doğumundan elli-elli beş gün veya üç ay önce vuku bulmuştur.

Sûrede Hz. Peygamber'e hitap edilerek 1-2. âyetlerde fil ordusunun başına gelen felâketin büyüklüğünden ve Kâbe'yi yıkma planlarının boşa çıkarıldığından haberdar olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber olaya bizzat şahit olmadığı halde, ona yöneltilen "görmedin mi" şeklindeki hitap mecazi bir ifade olup olayı bizzat gözüyle görmese bile görenlerden işitmiş olduğunu ve görmüş gibi kendisine tasvir edildiğini gösterir. 3-5. âyetler ise felâketin nasıl cereyan ettiğini yani Allah tarafından gönderilen sürülerle kuşun fil ordusunun üzerine pişkin tuğla türü taşlar yağdırarak onları nasıl hayvanlar ve haşarat tarafından yenmiş ekin artığına çevirdiğini ifade eder. Râzî'ye göre Ebrehe ve askerlerinin besledikleri kötü emellerin sûrede *keyd* (plan, tuzak) kelimesiyle ifade edilmesi, onların sadece Kâbe'yi yıkma amacı taşımadıklarını gösterir. Çünkü önceden açıkladıkları için Kâbe'yi yıkma fikri artık "tuzak" olmaktan çıkmıştı. Şu halde keyd kelimesi burada Ebrehe tarafının Araplar'a karşı besledikleri başka sinsi planları dile getirmektedir (XXXII, 99; bu planlar ve tuzakların neler olabileceği konusunda bk. Fayda, gös. yer.). Muhtemelen bu plan içinde Mekke'ye ve Mekkelilere verilecek ağır yıkım ve kötülükler de vardı.

Eski tefsirlerde bu fil olayı bütünüyle bir mûcize olarak değerlendirilir. Bazı tarihçi ve müfessirlerin, tâbiîn âlimlerinden İkrime'ye atfettikleri bir rivayette o, "Bu taşlar kime isabet ettiyse onda çiçek hastalığı görüldü" demiştir (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 54-56; Taberî, XXX, 298-299, 303). Rivayete göre Hicaz bölgesinde çiçek ve kızamık hastalığı ilk defa bu olaydan sonra görülmüştür (bk. Taberî, XXX, 196). Muhammed Abduh, Ferîd Vecdî, Cevâd Ali, Muhammed Esed gibi bazı çağdaş araştırmacılar bu rivayetlere dayanarak olayı bulaşıcı hastalık salgını şeklinde yorumlamaya çalışmışlardır. Abduh'a göre sûrede sözü edilen kuşlardan maksat bir çeşit gerçek kuş olabileceği gibi sinek, sivrisinek vb. mikrop taşıyıcı canlılar da olabilir (bk. *Tefsîru cüz'i Amme*, s. 157-158). Ancak çağdaş müfessirlerin çoğu dönemin güçlü akımlarından pozitivizmin etkisi altında ortaya konduğunu düşündükleri bu yoruma katılmamış, ona karşı ciddi tenkitler yöneltmişlerdir (meselâ bk. Elmalılı, VIII, 6123-6144; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3976-3979). Sonuç olarak Allah'ın evini yıkmaya kalkışan saldırgan bir güç, bir mûcize neticesinde cezasını

görmüş; hiçbir şekilde düşmana karşı koyma imkânı bulamayan ve şehri terkedip dağlara çekilen Mekke halkı da bu olaydan zarar görmeden kurtulmuştur.

"Pişkin tuğla" diye çevirdiğimiz 4. âyetteki *siccîl* kelimesi "taşlaşmış çamur" demektir. Son âyetteki *asf* kelimesi ise "ekinin samanı ve buğday kapçığı gibi güve, böcek ve kurtçukların yediği, rüzgârın sağa-sola savurduğu kırıntılar" anlamına gelir. Müfessirler kuşların, ağızlarında ve ayaklarında bu tür taşlar götürüp Ebrehe ordusunun üzerine fırlattıklarını, sonuçta askerlerin birçoğunun bu taşların etkisiyle öldüğünü, Ebrehe'nin ise yaralı olarak San'a'ya döndükten sonra orada hayatını kaybettiğini ifade etmişlerdir (Taberî, XXX, 196; Râzî, XXXII, 96-97). "Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi" meâlindeki son âyet, Ebrehe ve ordusunun nasıl büyük bir felâkete mâruz kaldığını ve sonuçta helâk olduğunu gösterir. Bu olayın Mekkeliler için öneminden dolayı bu yıla "Fil yılı" denilmiş ve onlar olayı bir süre tarih başlangıcı olarak kullanmışlardır.

106 (29)

Kureyş Sûresi

Mekke, 4

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz altıncı, iniş sırasına göre yirmi dokuzuncu sûredir. Tîn sûresinden sonra, Kāria sûresinden önce Mekke’de inmiştir.

Adı

Sûre adını 1. âyette geçen "Kureyş" kelimesinden almıştır. Ayrıca "Li-îlâfi Kureyşin" adıyla da anılmaktadır (bk. Buhârî, "Tefsîr", 106; İbn Kesîr, VIII, 512).

Konusu

Sûrede Kureyş’e Câhiliye döneminde sağlanan ticarî kolaylıklardan, güvenlik, zenginlik vb. imkânlardan bahsedilmekte, bunlardan dolayı yüce Allah’a minnettar olup kulluk etmek gerektiğine dikkat çekilmektedir.

1 – 4

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لِا۪يلَافِ قُرَيْشٍۙ ﴿١﴾ ا۪يلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَٓاءِ وَالصَّيْفِۚ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا

رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِۙ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ٓي اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1-2.** Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu). **3-4**. Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin rabbine kulluk etsinler.

Tefsiri

1-4. Güvenliğini sağlamak için" şeklindeki çeviriye göre bu âyet bir önceki sûrenin devamı gibidir ve cümle, "Ebrehe ve ordusunu helâk ettik" şeklinde tamamlanır. Sûrenin sonunu başına bağlamak da mümkündür; bu takdirde mâna şöyle olur: "... sağladığı için Kâbe'nin rabbine kulluk etsinler."

Hz. Peygamber'in büyük dedesi Haşim b. Abdi Menâf ve diğer bazı Kureyş liderlerinin, ticaret güvenliğini geliştirmek maksadıyla çevredeki kabile ve devlet ve liderleriyle yaptıkları, kaynaklarda 'îlâf' adı da verilen anlaşmalar meşhurdur. Keza Haşim'in, Mekke'nin kutsiyetine saygı duymayan kabilelerden, eşkıya ve çapulcudan şehir halkını korumak için 'îlâf' adıyla bir güvenlik uygulaması başlattığı, hatta bu hizmetin finansmanı için mecburi vergi koyduğu bilinmektedir (Çok sayıdaki kaynaklardan bazıları için bk. Mustafa Çağrıcı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan ilişkileri*, s. 167-168/dipnot 132). Yaygın görüşe göre sûrenin başındaki îlâf ile sağlanan bu ticaret güvenliği kastedilmiştir (Buradaki îlâf kelimesinin "ülfet"ten gelen başka bir anlamı, bu sûre ile Fil sûresi arasındaki anlam ilişkisi ve ikinci sûrenin geliş sebebine dair önemli bir bilgiye aşağıda yer verilecektir).

Kureyş, Hz. Peygamber'in mensup olduğu, İslâm'ın tebliğine ilk muhatap olan ve Kur'an'da adı geçen büyük Arap kabilesidir. Nesep bilginlerinin çoğunluğuna göre Kureyş'in atası Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Maad b. Adnân'dır. Hz. Peygamber Kureyş'in Hâşimoğulları koluna mensuptur. Kabile reisliği genellikle Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında mücadele konusu olmuştur. Câhiliye döneminde Kureyşliler Allah'ın varlığına inanmakla birlikte putları Allah'a ortak koşuyorlardı, bu sebeple Kur'an onları, "ortak koşanlar" anlamına gelen *müşrikûn* sıfatıyla nitelemiştir. 610 yılında Hz. Peygamber'e Kur'an inmeye başlayınca Kureyş'in bir kısmı ona iman etmekle birlikte çoğu

inanmadığı gibi Hz. Peygamber'e karşı gittikçe sertleşen ve savaşlara kadar varan bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu direniş hicretin 8. yılında Mekke'nin fethine kadar sürmüştür. Mekke'nin fethedilmesiyle birlikte İslâmiyet'in karşısındaki Kureyş düşmanlığı da tamamen ortadan kalkmıştır. Bundan sonra İslâm'ın dünyaya yayılması için Kureyşliler'in ön saflarda mücadele verdikleri görülmektedir (ayrıca bk. Casim Avcı, "Kureyş (Benî Kureyş)", *DİA*, XXVI, 442-444).

Kureyş kabilesi, Araplarca kutsal sayılan Kâbe'nin gözetim ve bakımını üstlendikleri için diğer Arap kabileleri onlara büyük saygı gösterirlerdi; özellikle Kâbe'yi yıkmaya gelen fil ordusunun mûcizevî bir felâkete mâruz kalarak Kâbe'yi yıkma teşebbüslerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Kureyşliler'in kabileler nezdindeki saygınlığı iyice arttı. Emîrler ve krallar onlara saygı gösterir, başkaları çöllerde haydutlar tarafından saldırılara uğrarken Kureyşliler güven içerisinde yazın Tâif'in serin yaylalarına, kışın da Yemen'in ılık bölgelerine serbestçe seyahatlerde bulunarak büyük kazançlar elde ederlerdi. Hatta Kureyş'in ticaret kervanları kış aylarında Somali ve Habeşistan'a, yaz aylarında da Suriye, Mısır, Irak ve İran'a kadar giderlerdi. Mekke'nin bulunduğu bölge tarım ve hayvancılığa elverişli olmadığı için halkın ticaretten başka gelir kaynağı yok denecek kadar azdı. Hac mevsiminde kurulan panayırlar ticaretlerinin canlanmasına vesile olduğu gibi buralarda düzenlenen şiir, hitabet vb. yarışmalar da dil, edebiyat ve kültürün gelişmesini sağlıyordu. İşte sûrede Allah'ın onlara lutfettiği bu imkânlar hatırlatılmakta, özellikle Kâbe'ye vurgu yapılarak "Şu evin (Kâbe) rabbine kulluk etsinler" buyurulmaktadır.

Kabile hayatı yaşayan Arap yarımadası devlet otoritesinden yoksun olduğu için burada genel bir güvensizlik bulunduğu halde Mekke Hz. İbrâhim zamanından beri Allah tarafından saygınlığı çiğnenmeyen (harem) bölge olarak insanlığa duyurulmuş, bu sayede Mekke halkı dış saldırılardan korunmuştur. Nitekim bir âyet-i kerîmede, "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır?" (Ankebût 29/67) buyurularak bu nimetler hatırlatılmaktadır. Ayrıca başka bölgelerde üretilen sebze, meyve ve diğer gıda maddeleri Hz. İbrâhim'in duası bereketiyle (İbrâhim 14/37), bir ticaret merkezi haline gelmiş olan Mekke'ye getirilip satılır, böylece bura halkının ihtiyacı karşılanırdı. İşte sûrede Kureyş'in, bütün bu nimetlerin şükrünü yerine getirmek için Allah'a kulluk etmesi istenmiştir.

Kureyş sûresinin ilk âyetinin tam anlamı "Kureyş'in îlâfı için…" veya "Kureyş'in ilâfından dolayı…" şeklinde olup cümlenin geri kalanı tamamlanmamış, bu kısım tefsirciler tarafından başta özetlediğimiz bazı farklı ifadelerle doldurulmaya çalışılmıştır. Bazı kaynaklarda Kureyş sûresinin iniş sebebini ve önceki Fil sûresiyle bağlantısını farklı şekilde açıklayan, böylece bu sûrenin ilk âyetini Fil sûresinin son âyetine bağlayarak boşluğu gideren bir bilgi yer almaktadır. Bu kaynaklarda, İslâm'ın zuhuruna yakın yıllarda Mekke ve çevresinde yoksulluk sorununun dayanılmaz bir hal alması yüzünden bu çevrede bir intihar geleneğinin oluştuğundan söz edilir. Bu uygulamaya, "birinin kapıyı arkasından kilitleyip, açlıktan ölünceye kadar hiç kimseden hiçbir şey istememesi" anlamında *i'tifâd* (الاعتفاد) deniliyordu. Uygulamanın mahiyeti hakkında bilgi veren klasik eserler, ilk kaynak olarak genellikle Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870) *el-Muvaffakıyyât*'ını zikreder, Zübeyr'in de bu bilgiyi Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'e nispet ettiğini belirtirler. 'İ'tifâd' uygulaması hakkında ve buna son verilmesi için Hz. Peygamber'in büyük dedesi Haşim'in ürettiği îlâf çözümü konusunda, –ulaşabildiğimiz kadarıyla– önce İbn Hamdûn (ö. 562/1167) *et-TeŽkiretu'l-Hamdûniyye*'de (II, 152), ardından bazı önemsiz değişiklikler ve kısaltmalarla İbnü'l-Cevzî *el-Muntazam*'da (II, 211), Suyûtî *ed-Dürrü el-Menûr*'da (VIII, 636) ve Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî *Süb ülü'l-Hüdâ'da* (I, 269) bilgi vermişlerdir.

İbn Hamdûn'da anlatıldığına göre "Kureyş'in i'tifâdı" şöyleydi: "… Onlar fakir düşünce açık araziye çıkarak kendileri için çadırlar kurup oraya kapanırlar, en sonunda yoksulluk durumları bilinmeden öylece ölürlerdi… Nihayet Haşim yetişkin bir insan oldu; kavmi arasında büyük itibar kazandı. Bir gün dedi ki: 'Ey Kureyş topluluğu! … Şu i'tifad (fakirlik yüzünden intihar olayı), birçoğunuzun başına gelmektedir. Bu hususta bir fikir geliştirdim.' 'Fikrin neyse emret yapalım' dediler. Haşim şöyle devam etti: 'Fakirlerinizle zenginlerinizi kaynaştırmayı düşünüyorum; bir zenginin yanına onunla aynı sayıda aile efradı bulunan bir fakir vereceğim. Zengin olan yazın Şam bölgesine, kışın Yemen bölgesine yapacağı ticaret yolculuğunda o fakiri yardımcısı olarak yanında götürecek; böylece zengin kazandıkça fakir ve onun ailesi de onun gölgesinde geçimini sağlayacak ve bu uygulama i'tifadı ortadan kaldıracak.' 'Ne güzel düşündün!' dediler. Bu suretle Haşim insanlar arasında bir kaynaşma (ülfet) sağladı…"

Aynı yerde Allah'ın Mekkeliler'i fil ordusundan koruduğunu anlatan Fil sûresiyle 'îlâf'tan bahseden bir sonraki Kureyş sûresi arasında bir sebep-sonuç bağlantısı da kurulmakta; Kureyş sûresinin başındaki 'îlâf' kelimesinin 'الألفة' (ülfet, kaynaşma) kökünden geldiği, bunun da zenginlerle yoksullar arasında bir "merhamet ve yardımlaşma" ürettiği dikkate alınarak bu iki sûreden özetle şöyle bir sonuca ulaşılmaktadır: Kureyş halkı, Haşim'in çözüm teklifine uyarak aralarında ülfet kurdukları, birbirine merhamet gösterip yardımlaştıkları, yoksulları doyurup açlık ölümünden kurtardıkları için –putperest olmalarına rağmen– Allah da onları fil ordusuna karşı korumuştur.

Ayrıca Kureyş sûresinin 4. âyetinde "açlıklarını giderme" ifadesi Hâşim'in getirdiği uygulamayla açlık sorununun çözülmesine, "korkudan emin kılma" ifadesi de o yoksulların kervanlarla gidip güvenliği sağlamasına işaret etmektedir. Bu iyilikleri Hâşim'in aklına getirip yaptıran da Allah olduğu için sûrede "açlıklarını giderme" ve "korkudan emin kılma" Allah'a nispet edilmiştir.

Hz. Peygamber'in atalarını öven ve huzurunda okunduğunda onu mutlu eden şu mısralarda bu *îlâf* uygulamasına işaret edildiği anlaşılmaktadır:

"Zenginlerini fakirleriyle kaynaştıranlardır (onlar),

Ta ki fakirleri kendi geçimini sağlayacak duruma gelinceye kadar."

Ne var ki, –kapsamının ve tesirinin ne kadar olduğu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız- Kureyş'in bu ülfet ve dayanışma pratiğinin zaman ilerledikçe zayıfladığı; bilhassa Kur'an'ın Mekke müşriklerinin geleneksel putperestlik inancını açıkça reddetmesi, Câhiliyye ahlâk telakkisini, dünya görüşünü ve toplumsal zihniyetini giderek artan bir kuşatıcılıkta eleştiriden geçirip her şeyi yeni baştan inşa etmek istediğinin anlaşılması ve nihayet "İslâm'ın kabileler arasında yayılmaya başladığı"nın görülmesi üzerine, Kureyş'in genel tutumunun özellikle yeni dinin mensuplarına karşı sosyal ve ekonomik tecride kadar varan, nihayetinde onları yurtlarını terketmek zorunda bırakan bir acımasızlığa dönüştüğü görülür. Sonuçta Hâşim'in bu uygulaması, Walter Dostal'ın ifadesiyle, "Açıktır ki Peygamber sayesinde soylu bir davranış formundan çıkarılmış, bütün inananlar için genel bir görev olarak *zekât* formunda yeniden şekillendirilmiştir." (Bütün bu bilgiler ve kaynakları için bk. Mustafa Çağrıcı, *a.g.e.*, s. 168-171 ve dipnot 133-142).

107 (17)

Mâûn Sûresi

Mekke, 7

Nüzûlü

İniş sırasına göre on yedinci, mushaftaki sıraya göre yüz yedinci sûredir. Tekâsür sûresinden sonra Kâfirûn sûresinden önce Mekke'de inmiştir. 4-7. âyetlerin Medine'de münafıklar hakkında indiğine dair rivayet de vardır (bk. İbn Âşûr, XXX, 563).

Adı

Sûre adını son âyetinde geçen *mâûn* kelimesinden almıştır. "Eraeyte, Eraeytellezî, Dîn, Tekzîb, Yetîm" adlarıyla da anılmaktadır.

Konusu

Sûrede, biri Allah'ın nimetlerini ve hesap gününü inkâr eden nankör, diğeri amellerini gösteriş için yapan riyakâr olmak üzere iki tip insan tasvir edilmektedir.

1 - 7

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذ۪ي يَدُعُّ الْيَت۪يمَ ﴿٢﴾

وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِۜ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّ۪ينَۙ ﴿٤﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ
عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَۙ ﴿٥﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ يُرَٓاؤُ۫نَۙ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Gördün mü dini yalan sayanı? **2.** İşte odur yetimi itip kakan; **3.** Ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! **4.** Vay haline o namaz kılanların ki, **5.** Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. **6.** Onlar halka gösteriş yaparlar. **7.** Hayra da engel olurlar.

Tefsiri

1-3. "Gördün mü?" sorusu, burada şaşılacak bir tutumdan söz edileceğine, dolayısıyla konunun önemli olduğuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Âyetteki *din* kelimesi, bilinen anlamı yanında "Allah'ın hükmü" veya "uhrevî yargı" mânasında da anlaşılabilir (bk. Taberî, XXX, 310). Ancak bunların birini inkâr eden diğerlerini de inkâr etmiş olacağı için sonuç değişmemektedir.

Din kelimesinin bir anlamı da "karşılık, ceza ve mükâfat"tır. Müfessirlerin çoğunluğu buradaki "din" kelimesiyle bu anlamın kastedildiğini belirtmiş; bu sebeple 2-3. âyetleri "böyleleri yapıp ettiklerinin ceza veya mükâfat olarak bir karşılığını göreceklerine (âhirete) inanmadıkları için, yetime kötü davranmaktan, yoksullara karşı ilgisiz durmaktan çekinmezler" şeklinde açıklamışlardır. Kuşkusuz buradaki yetime kötü muamele ve yoksulun derdiyle ilgilenmeme birer örnektir; dini yani âhiret sorgusu ve yargısını, uhrevî sorumluluğu ve sonuçlarını inkâr edenlerin başka özellikleri de bulunmakla birlikte burada Hz. Peygamber dönemindeki inkârcıların toplumsal ahlâkla ilgili en belirleyici ve yıkıcı tutumlarına iki örnek zikredilmiştir. Nitekim âyetin, putperestlerin tipik şahsiyetlerinden olan Âs b. Vâil hakkında indiği belirtilir (Râzî, XXXII, 111). Bununla birlikte âyetin genel amacı, insan sevgisinden mahrumiyetin en belirgin tezahürleri olan bu tür kaba ve haksız davranışları ser-

gileyenleri kınamak ve bu yaptıklarının Allah katında en büyük kötülüklerden olduğuna, bunların temelinde dini, Allah'ın hükümlerini yahut âhireti inkâr etmenin bulunduğuna insanların dikkatini çekmektir (İbn Âşûr, XXX, 564). Yetim ve yoksul, toplumun zayıf ve himayeye muhtaç kesimlerini temsil eder. Bunları küçümseyerek hakaret eden, itip kakan kimse toplumdaki zayıfların haklarını çiğniyor demektir. Dinin insanlığa yönelik en büyük hedefi ise insanlar arasında sevgi ve dayanışmayı, paylaşmayı sağlamak, sıkıntıların da mutlulukların da paylaşıldığı bir insanlık bilinci oluşturmaktır.

Bu âyetler, bir taraftan bu tür davranışlar sergileyenleri kınarken diğer taraftan da gerçek dindarları yetim ve yoksullar gibi himayeye muhtaç olanlara yardım etmeye özendirmekte; ihtiyaç sahiplerine yardım konusunda başkalarını teşvik etmenin, hatta bunun için hayır kurumları oluşturarak sosyal yardımı daha verimli, düzenli ve sürekli hale getirmenin gereğini vurgulamaktadır.

4-7. Yukarıda insanlara karşı insanlık görevini yerine getirmeyenler kınanmıştı; burada ise Allah'a karşı gerçek anlamda kulluk görevlerini yerine getirmeyenler eleştirilmektedir.

Burada namaz kılmalarına rağmen kınananların olumsuz tutumlarına üç örnek sıralanmıştır: **a)** Namazlarının özünden uzak olmaları, **b)** İbadetlerinde halka gösteriş yapmaları, **c)** Hayra engel olmaları. "Namazlarının özünden uzaktırlar" diye çevirdiğimiz cümlede geçen *sâhûn* kelimesinin sözlük anlamı "unutanlar" olup bu bağlamda, "namazlarını vaktinde kılmayanlar" şeklinde yorumlayanlar bulunmuşsa da Taberî, bizim de meâlde esas aldığımız yorumunda *sâhûn* kelimesini, "namazı ciddiye almayanlar, başka şeylerle meşgul olmayı namaz kılmaya tercih edenler" şeklinde anlamanın daha isabetli olduğunu, bunun vaktinde kılınmaması veya büsbütün terkedilmesiyle ilgili yorumu da kapsadığını belirtmiştir (XXX, 312). Bir kimsenin namazı ciddiye almamasının, namaz kılıyor görünse bile onun özünden uzak kalmasının önemli bir sebebi, 6. âyette riyâ kavramıyla ifade edilen "halka gösteriş yapma" eğilimidir. *Riyâ*, özellikle dinî davranışlarla ilgili bir terim olup "bir kimsenin, kendisinde bulunmayan dinî ve ahlâkî bir meziyeti, bir erdemi

varmış gibi göstermesi, iyilik yapıyormuş gibi görünmesine rağmen yaptıklarıyla –iyiliğin din ve ahlâktaki karşılığından öte– maddî veya manevî bir çıkar amaçlaması" anlamına gelir. İşte âyette bu tutum eleştirilmektedir.

"Hayır" diye çevirdiğimiz son âyetteki *mâûn* kelimesini Taberî, "insanın yararına olan her şey" şeklinde tanımlar ve kelimenin "zekât, diğer malî yükümlülükler, insanların kendi aralarında birbirine yararlandırmadıkları nimetler, hak, ödünç, mal" gibi anlamlarla açıklandığına dair görüşler naklettikten sonra kendisi *mâûn* kelimesinin bu bağlamda insanlara iyilik, hayır, nimetlerin paylaşılması gibi anlamları kuşatan genel bir ifade olduğunu belirtir (XXX, 313-320). Bu sebeple biz de meâlde mâûnu geniş bir kavram olan "hayır" kelimesiyle ifade etmeyi uygun bulduk.

Sûrede dikkati çeken önemli bir nokta şudur: İbadetlerde şekil şartları da vazgeçilmez olmakla birlikte, en az şekil kadar özen gösterilmesi gereken husus, imanla birlikte niyet, ihlâs, huşû, takvâ gibi kavramlarla ifade edilen öz ve içeriktir. Kur'an'a göre ibadetlerde niyet ve ihlâs, tevhid ilkesinin ibadetteki yansımasıdır (meselâ bk. Fâtiha 1/5; Âl-i İmrân 3/64). Bunu Hz. Peygamber, "Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmek" şeklinde belirtmiştir (Buhârî, "Îmân", 37). İşte 4-6. âyetlerde, "Vay haline o namaz kılanlara ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar; halka gösteriş yaparlar" meâlindeki eleştiriyle verilmek istenen mesaj budur.

Sûrede dikkati çeken diğer önemli bir nokta da Allah'a gönülden ibadet etmekle yardımlaşma ve dayanışmanın dindarlıkta birbirinden ayrılmazlığının vurgulanmış olmasıdır. Buna göre gerçekten dine inanan ve âhiret sorumluluğu taşıyan insan hem Allah'a hem de yaratılmışlara karşı ödevlerinin bilincinde olup bunları tam bir ihlâs ve samimiyetle yerine getiren, kendisi iyilikler yaptığı gibi herkesin de iyilik yapmasına ön ayak olan, yardımlaşma ve dayanışmanın önünü tıkayan değil, aksine gelişip yaygınlaşmasına, bireyselliği aşarak toplumsal ve kurumsal bir yapı kazanmasına katkıda bulunan insandır. İslâm'ın hâkim kılmak istediği gerçek ahlâk ve üstün insanlık işte budur.

108 (15)

Kevser Sûresi

Mekke, 3

Nüzûlü

Mushaftaki sıraya göre yüz sekizinci, iniş sırasına göre on beşinci sûredir. Âdiyât sûresinden sonra Tekâsür sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayetler de vardır (bk. İbn Âşûr, XXX, 571).

Adı

Sûre adını ilk âyetinde geçen *kevser* kelimesinden almıştır. Ayrıca "İnnâ a'taynâ..." ve "Nahr" adlarıyla da anılır.

Konusu

Sûrede Hz. Peygamber'e dünya ve âhirette verilen nimetlerden bahsedilmekte, kendisine Allah'a kulluk etmesi ve kurban kesmesi emredilmektedir. Ayrıca ona düşmanlık edenler kınanmaktadır.

1 – 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَۜ ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْۜ ﴿٢﴾ اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ ﴿٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. **2.** Şimdi sen rabbin için namaz kıl ve kurban kes! **3.** Asıl soyu kesik olan, sana karşı nefret duyandır.

Tefsiri

1-3. *Kevser* kelimesi "çokluk" mânasına gelen "kesret" kökünden türemiş olup çok değerli ve çok önemli şeyleri ifade eder. Tefsirlerde *kevser*, "çok hayır, Kur'an-ı Kerîm, Kur'an'la ilgili ilimler ve mümine dinî hayatında tanınan kolaylıklar, peygamberlik, makam-ı mahmûd (bk. İsrâ 17/79), cennetteki bir nehir veya havuz, Hz. Peygamber'in nesli, ashabının ve ümmetinin çokluğu, duasının kabul olması, şanının yüceliği, başkasını kendine tercih etme, kalbin nuru, şefaat, mûcizeler, kelime-i tevhid, din konusundaki bilgi, beş vakit namaz, İslâm dini" gibi çeşitli anlamlarda yorumlanmıştır (bk. Taberî, XXX, 208-209; Şevkânî, V, 593). Ancak biz, bunlar içinde Şevkânî'nin de tercihi olan, "çok hayır" anlamına uygun düşen "bitip tükenmez iyilik" şeklindeki kapsamlı anlamı tercih ettik. Râzî, buradaki kevser kelimesiyle Duhâ sûresinden buraya kadar doğrudan veya dolaylı ifadelerle Cenâb-ı Hakk'ın, resulüne lutfettiği, her biri dünyalara değer nimetlerin, şan ve şeref sebeplerinin kastedildiğini belirterek dolaylı bir ifadeyle ona, "Sen de bu lütufkâr rabbine ibadet etmek ve kullarını kendileri için en iyi olan yola çağırmakla meşgul ol" buyurulduğunu söyler. Aynı müfessire göre kevser kelimesi, Allah'ın, Resûl-i Ekrem'i düşmanlarına karşı koruyup kendisine zaferler nasip edeceği, dünya ve âhirette bol nimetler bağışlayacağı yönünde müjdeler de içermektedir (daha fazla bilgi ve başka yorumlar için bk. Râzî, XXXII, 119-128).

Erkek çocuğu yaşamadığı için kendisine "sonu yok, nesli kesik" diyen müşriklerin sözlerinden dolayı üzülmüş olan Hz. Peygamber'e *kevser*, yani bitip tükenmez nimetler verildiği müjdelenerek üzüntüsü giderilmiş, müşriklerin bu konudaki dedikoduları reddedilmiş ve Hz. Peygamber'in şanının yüceliği gösterilmiştir.

2. âyette, kendisine pek çok hayır lutfedilmiş olan Hz. Peygamber'in bu nimetlerin şükrünü eda etmek üzere sadece Allah'a yönelerek namaz kılması ve O'nun rızâsı için değerli mallarından kurban kesmesi emredilmiş; bu suretle putlar için kurban kesen müşriklerin çok tanrılı inancını silip

tevhid inancını yerleştirmesi ve kesilen kurbanlar sayesinde sosyal yardımın sağlanması amaçlanmıştır.

Bilindiği gibi namaz, azdan çoğa göre arttırılarak Mekke döneminde, yaygın kanaate göre hicretten üç yıl kadar önce gerçekleşen mi'rac olayı sırasında farz kılınmış; kurban ibadeti ise Hz. Peygamber tarafından hicretten iki yıl sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bu âyette geçen namazın beş vakit namaz mı, bayram namazı mı olduğu konusunda farklı tesbit ve değerlendirmeler vardır. Âyetteki kurbanın da vâcip veya sünnet kurban mı yoksa nâfile de dahil mutlak kurban mı olduğu tartışmalıdır. Bize göre âyette vurgulanan husus, belli bir namaz ve kurban olmayıp bütün namaz, kurban ibadetlerinin, yalnızca Allah'a, bütün nimetlerin sahibine özgü kılınması, yalnızca rabbe ibadet edilmesidir.

"Kurban kes" diye çevirdiğimiz cümleye, "Namaz kılarken göğsün kıbleye dönük olsun, tekbirlerde ellerini göğüs hizasına kadar kaldır" mânaları da verilmiştir (Şevkânî, V, 594).

Araplar erkek çocuğu olmayan kimseyi "sonu yok, soyu kesik" gibi sıfatlarla niteler ve bu tür lakaplarla anarlardı. Tefsirlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber'in erkek çocukları ölünce müşrikler onu da *ebter* lakabıyla anmaya başlamışlar ve "Bırakın onu; o, sonu gelmeyecek, soyu kesik bir adamdır!" diyerek hakaret etmek istemişlerdir (bk. Taberî, XXX, 212). İşte 3. âyet, onların bu davranışlarını kınamakta, her ne kadar erkek çocukları bulunsa da asıl soyu kesileceklerin kendileri olduğunu haber vermektedir. Çünkü onlar kıyamete kadar lânetle anılırken Hz. Peygamber rahmetle anılmakta, ismi dünyanın her tarafında günde beş vakit ezanda Allah'ın adıyla birlikte okunmaktadır. Mekke putperestleri, olayların sadece dış yüzüne baktıkları için Hz. Peygamber'i arkasız ve güçsüz, kendilerini kalabalık ve güçlü görür ve buna dayanarak Resûl-i Ekrem'in davasının sonuçsuz kalacağından emin olduklarını söylerlerdi. Ama –Râzî'nin ifadesiyle– "Allah durumu onların aleyhine çevirdi; asıl güçlü olanın, Allah'ın destekledikleri ve güçsüz olanların da Allah'ın zillete uğrattıkları olduğunu bildirdi. Böylece kesret ve kevser (geniş topluluk ve bol nimet) Hz. Muhammed'in olurken ona düşman olanların payına da ebterlik, alçalış ve zillet düştü" (XXXII, 134). Bu ifadeler, dolaylı olarak Hz. Peygamber'in yolunu izleyen, inanç ve kararlılığını devam ettiren müminler için de bir müjdedir.

109 (18)

Kâfirûn Sûresi

Mekke, 6

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz dokuzuncu, iniş sırasına göre on sekizinci sûredir. Mâûn sûresinden sonra, Fîl sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayet de vardır (bk. Şevkânî, V, 597). Tefsirlerde anlatıldığına göre Kureyşliler Hz. Peygamber'den bir sene kendi ilâhlarına tapmasını, bir sene de kendilerinin onun ilâhına tapmalarını istemişler. Hz. Peygamber de "Allah'a bir şeyi ortak koşmaktan yine O'na sığınırım!" demiş; bu defa Kureyşliler, "Bizim ilâhlarımızdan bazılarını istilâm et (öp, el sür), biz de seni tasdik edip ilâhına ibadet edelim" demişler. Bunun üzerine Kâfirûn sûresi inmiştir (Taberî, XXX, 213-214; Kurtubî, XX, 225).

Adı

Sûre adını ilk âyetinde geçen ve "inkârcılar" anlamına gelen *kâfirûn* kelimesinden almıştır. "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn, Mukaşkışe, İhlâs, İbadet, Dîn" adlarıyla da anılmaktadır. Ayrıca İhlâs sûresiyle birlikte bu iki sûreye "İhlâsayn (iki İhlâs)" adı verilmiştir.

Konusu

Sûrede Hz. Peygamber'in inkârcılarla şirk ve sapkınlıkta birleşemeyeceği kesin bir üslûpla ifade edilmekte ve inancın şirkten uzak tutulması istenmektedir.

Fazileti

Müfessirler bu sûrenin faziletiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in, "Kul hüvellahu ehad Kur'an'ın üçte birine denktir, Kul yâ eyyühel-kâfirûn ise dörtte birine denktir" buyurduğunu; Sahâbe'den birine, "Uyumak üzere yatağına yattığında Kul yâ eyyuhel-kâfirûn sûresini oku; bunu okursan şirk inancına sapmaktan korunursun" dediğini naklederler (İbn Kesîr, VIII, 526; Şevkânî, V, 597-598).

1 – 6

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ ﴿١﴾ لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَۙ ﴿٢﴾ وَلَٓا
اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۚ ﴿٣﴾ وَلَٓا اَنَا۬ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْۙ ﴿٤﴾ وَلَٓا
اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۜ ﴿٥﴾ لَكُمْ د۪ينُكُمْ وَلِيَ د۪ينِ ﴿٦﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** De ki: "Ey inkârcılar! **2.** Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. **3.** Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. **4.** Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. **5.** Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. **6.** Sizin dininiz size, benim dinim banadır."

Tefsiri

1-6. Tevhid ilkesinin sembolü olarak Mekke döneminin ilk yıllarında inen bu sûrede Mekkeli müşriklerin şahsında bütün putperestlere ilân edilmek üzere iman ile şirkin ayrı şeyler olduğu, bu iki inanç sistemi arasında bir benzerlik bulunmadığı, dolayısıyla ikisinin birlikte bulunmasının, iki inanç arasında bir uzlaşmaya gidilmesinin mümkün olmadığı kesin olarak ifade edilmiştir.

Bazı müfessirlere göre 2-3. âyetlerde, gelecekte Hz. Peygamber'in müşriklerin taptığına tapmayacağı, onların da Hz. Peygamber'in taptığına tapmayacakları ifade edilmiş; 4-5. âyetlerde ise halihazırda da onların tutumlarının farklı olmadığı bildirilmiştir. Ancak Şevkânî bu yorumu reddetmekte, 4-5. âyetlerin 2-3. âyetlerdeki gerçeği pekiştirdiğini söylemekte; bu tekrarlara dil kurallarından ve Arap şiirinden örnekler getirmekte, Hz. Peygamber'in hadislerinde de benzer tekrarların bulunduğunu ifade etmektedir (bk. V, 599-600). Bizim tercihimiz de bu yöndedir. Zira 2-3. âyetlerde Hz. Peygamber'in şahsında müminlerin sadece bir Allah'a kulluk etmeleri emredilmiş, Allah'a ortak koşanlarla gerek inanç gerekse ibadet bakımından hiçbir şekilde benzerliklerinin bulunmadığı vurgulanmıştır. 4-5. âyetlerde ise Hz. Peygamber'i kendi dinlerine döndürmek isteyen putperestlerin ümidini kırmak maksadıyla söz tekrar edilmiştir. "Sizin dininiz size, benim dinim banadır" şeklinde tercüme ettiğimiz 6. âyet, daha geniş kapsamlı ve daha vurgulu bir şekilde önceki âyetleri tekit eder ve bu iki din arasında uzlaşmanın olamayacağını gösterir. Zira bu iki dini uzlaştırmak, hak ile bâtılı uzlaştırmak anlamına gelir.

Son âyetten din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün esas olduğu, kimsenin herhangi bir dine girmeye zorlanamayacağı anlamının da çıkarılabileceğini düşünen bir kısım müfessirler bu âyetin müşriklere karşı savaşılmasını emreden âyetle (bk. Tevbe 9/36) neshedildiğini yani hükmünün kaldırıldığını ileri sürmüşlerdir. Ancak bizim de katıldığımız görüşe göre âyetin hükmü kaldırılmamıştır; çünkü burada bir emir veya yasak değil, bir vâkıanın tesbiti ve ifade edilmesi (haber) söz konusudur; haber ise Allah'tan olduğu için gerçektir, hükmü değişmez (bk. Şevkânî, V, 600).

110 (114)

Nasr Sûresi

Medine, 3

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz onuncu, iniş sırasına göre yüz on dördüncü sûredir. Medine döneminde Tevbe sûresinden sonra nâzil olduğu ve tam sûre olarak Kur'an'ın en son inen sûresi olduğu kabul edilmektedir (Elmalılı, IX, 6234). Sûrenin Vedâ haccı esnasında Mina'da indiği rivayet edilir (bk. Şevkânî, V, 602).

Adı

Sûre adını ilk âyetinde geçen ve "yardım, zafer" anlamına gelen *nasr* kelimesinden almıştır. Hz. Peygamber'in vefatına işaret olarak değerlendirildiği için "Tevdî" (Vedâ) adıyla da anılmaktadır; ayrıca "İzâ câe..." ve "Fetih" adları da vardır.

Konusu

Sûrede Allah'ın Hz. Peygamber'e nasip ettiği zafer, fetih ve fetih sonrası insanların grup grup İslâm'a girmelerinden bahsedilmektedir.

1 – 3

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ
أَفْوَاجًا ﴿٢﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٣﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1.** Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde; **2.** Ve insanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde; **3.** Rabbine hamdederek şanının yüceliğini dile getir ve O'ndan af dile; şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir.

Tefsiri

1-3. Müfessirlere göre "Allah'ın yardımı"ndan maksat, Mekke putperestlerine veya bütün düşmanlarına karşı Allah'ın Hz. Peygamber'e yardım etmesi ve onu zafere kavuşturmasıdır; mecazen "dinin kemale ermesi, son şeklini alması" anlamında da yorumlanmıştır. "Fetih"ten maksat ise başta Râzî'nin "fetihlerin fethi" dediği Mekke'nin fethi olmak üzere Hz. Peygamber'e nasip olan bütün fetihlerdir. Fetih mecaz olarak "Hz. Peygamber'e verilen ilimler, dünya nimetleri, cennet" olarak da yorumlanmıştır (Râzî, (XXXII, 153-155; Şevkânî, V, 602-603).

Sûrede Hz. Peygamber'in şahsında genel olarak müminlere hitap edilerek Allah Teâlâ kendilerine bir nimet ve yardım lutfettiğinde O'na hamd ve şükretmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Müminler Mekke döneminde fakir ve güçsüzdü; müşriklerin kendilerine yaptıkları zulme karşılık verecek durumda değillerdi. İnsanlığı kurtuluşa çağıran Hz. Peygamber, çağrısına olumlu cevap alamadığı için üzülüyor, hatta kendi kavmi tarafından din konularında yalan söylemekle suçlanıyordu (bk. Hûd 11/12; En'âm 6/33-35). Fakat Medine döneminde müminler güçlenerek kendilerine haksızlık eden inkârcılara karşı savaşacak duruma geldiler ve fetihler başladı. Bu durum Araplar'ın İslâm'a girmesinde büyük etken oldu. Özellikle Mekke'nin fethinden sonra Arap kabileleri savaşmaksızın İslâm'ın hâkimiyetini kabul etmiş ve akın akın İslâm'a girmişlerdir. 2. âyet bunu ifade etmektedir. 3. âyette ise daha önce müşrikler tarafından

"sihirbaz, şair, kâhin, mecnûn" gibi yakışıksız sıfatlarla nitelenerek her türlü hakarete mâruz bırakılan Hz. Peygamber'e, kendisini bu durumdan kurtaran Allah'a hamd ve şükretmesi emredilmektedir. Mekke'den hicret ederken Sevr mağarasında gizlendiğinde yanında sadece Hz. Ebû Bekir vardı; şimdi ise binlerce sahâbî ile birlikte Mekke'yi fethetmiş, bu arada tarihin en büyük ve en yapıcı inkılâbını gerçekleştirmişti. İşte bu sebeple müminlerden yüce Allah'a hamdetmeleri, kendilerine nasip edilen zafer ve fetih nimetlerinin şükrünü yerine getirmeleri istenmektedir.

Hz. Peygamber'in günahtan korunduğu bilinmektedir (ismet). Buna rağmen ona Allah'tan af dilemesi emredildiğine göre bunun mânası ya ümmeti için, onların adına af dilemesi veya –günahtan uzak dursa bile– Allah'tan af dilemek kullukta kemalin gereği olduğu için "Allah'ın lutuf ve inâyetine her zaman muhtaç olduğunu dile getirmesi, her şeye rağmen ibadetlerini mükemmel görmeyip bu sebeple O'ndan af dilemesi"dir. Bu sûre indikten sonra Hz. Peygamber'in, "Allahım! Sana hamd eder ve seni noksan sıfatlardan tenzih ederim. Beni bağışla, çünkü sen tövbeleri kabul edensin!" anlamındaki duayı sık sık tekrarladığı rivayet edilmektedir (İbn Kesîr, VIII, 532-533; ayrıca bk. Fetih 48/1-3).

Sahabeden bazıları bu âyetlerden Hz. Peygamber'in görevinin tamamlandığı ve artık vefatının yakın olduğu sonucunu çıkarmışlardır (bk. Buhârî, "Tefsîr", 110). Bundan dolayı sûreye "vedalaşma" anlamında "Tevdî" ismi de verilmiştir. Nitekim bu âyetler indikten sonra Hz. Peygamber'in ancak seksen gün gibi kısa bir süre yaşadığı rivayet edilmektedir (bk. Kurtubî, XX, 233).

111 (6)

Tebbet Sûresi

Mekke, 5

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz on birinci, iniş sırasına göre altıncı sûredir. Mekke döneminde Fâtiha sûresinden sonra, Tekvîr sûresinden önce inmiştir. Rivayete göre Allah Teâlâ kendisine yakınlarını uyarıp İslâm'a çağırmasını emredince (bk. Şuarâ 26/214) Hz. Peygamber Safâ tepesine çıkmış, orada bulunan Kureyş kabilesi mensuplarını yanına çağırarak onlara İslâm'ı tebliğ etmiş; ancak Resûlullah'ın amcası Ebû Leheb bu olaya kızarak, "Kuruyup yok olasıca! Bizi bunun için mi çağırdın?" demesi üzerine bu sûre inmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 111; Taberî, XXX, 217-218).

Adı

Sûre adını ilk âyetinde geçen ve bu bağlamda "kurusun!" şeklinde beddua anlamı taşıyan *tebbet* kelimesinden almıştır. Ayrıca "Mesed, Leheb, Ebû Leheb" adlarıyla da anılmaktadır.

Konusu

Sûrede Hz. Peygamber'in amcası olup ona karşı düşmanca davranışlar sergileyen Ebû Leheb ve karısı eleştirilmekte, onlar gibi servet ve gücüne güvenenlerin acı sonu bildirilmektedir.

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَبَّتْ يَدَٓا اَب۪ي لَهَبٍ وَتَبَّۜ ﴿١﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا
كَسَبَۜ ﴿٢﴾ سَيَصْلٰى نَاراً ذَاتَ لَهَبٍۚ ﴿٣﴾ وَامْرَاَتُهُۜ
حَمَّالَةَ الْحَطَبِۚ ﴿٤﴾ ف۪ي ج۪يدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** Ebû Leheb'in elleri kurusun! Kurudu zaten. **2.** Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı başka şeyler. **3.** O, alev alev yanan ateşe atılacak! **4.** Dedikodu yapıp söz taşıyan karısı da. **5.** Boynunda da ipten bükülmüş bir halat bulunacak.

Tefsiri

1-5. Ebû Leheb, Abdülmuttalib'in oğlu ve Hz. Peygamber'in baba bir amcasıdır. Asıl adı Abdülüzzâ olup parlak yüzlü olduğundan veya öfkelendiğinde yanakları kızardığı için babası tarafından kendisine "alev gibi, çok parlak" anlamına gelmek üzere Ebû Leheb lakabı verilmiştir. Daha önce Hz. Muhammed'i çok sevdiği, hatta iki oğlunu onun kızlarıyla evlendirdiği halde peygamber olduktan sonra onun azılı düşmanı oldu. Hz. Peygamber, insanların Allah katında eşit olduğunu, onların dinî ve ahlâkî erdemlerine göre değerlendirileceklerini söylüyordu. Ebû Leheb ise kibirli, gururlu ve zengin biri olup fakir ve zayıf insanların kendisine eşit tutulmasını kabullenemiyordu. Rivayete göre Resûlullah panayırda dolaşarak insanları İslâm'a davet ederken Ebû Leheb de arkasından gider ve çevresindekilere onun yalancı olduğunu söylerdi (Kurtubî, XX, 236). Hz. Peygamber'e karşı daima onun düşmanlarıyla birlikte hareket etmiş,

hem kendisi hem de karısı ona eziyet etmişlerdir. Hicretin 2. yılında çiçek hastalığına yakalandığı için müslümanlara karşı Bedir Savaşı'na katılamamış, fakat yerine adam göndermiş, ayrıca müşriklere malî destekte bulunmuştur. Kureyş'in Bedir'deki yenilgisini ve ağır kayıplarını haber aldıktan yedi gün sonra kahrından öldüğü söylenmektedir. Çiçek hastalığının kendilerine de bulaşacağı korkusuyla ailesinden hiç kimsenin ona yaklaşmadığı, öldüğünde ücretle tuttukları Sudanlılar'a defnettirdikleri rivayet edilir. Ebû Leheb'in kızı müslüman olarak Medine'ye hicret etmiş, oğulları Utbe ile Muttalib de Mekke'nin fethinden sonra İslâm'a girmişlerdir (fazla bilgi için bk. Mehmet Ali Kapar, "Ebû Leheb", *DİA*, X, 178-179).

"Ebû Leheb'in elleri kurusun!" meâlindeki 1. âyet mecazi bir ifade olup, "Kahrolası!" anlamında bir bedduadır. Devamındaki "tebbe" fiili, bedduanın gerçekleşeceğini ifade eder. Yine, bu ifadenin mecaz olduğu ve "işinde zarar etsin, işleri kötüye gitsin" anlamına geldiği şeklinde yaygın bir yorum daha vardır; nitekim öyle de olmuştur. İlk "kuruma"yı işlerinin kötü gitmesi için beddua, ikinci "kuruma"yı ise kendi şahsının (nefs) perişan olduğu yönünde bir haber ve bilgi verme olarak açıklayanlar da olmuştur (meselâ bk. Tüsterî, s. 209). Müfessirler 2. âyette Ebû Leheb'in kazandığı bildirilen şeyden maksadın onun çocukları, malı, mevki ve itibarı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyet, bunların hiçbirinin kendisini dünyadaki kötü sondan kurtaramadığını ifade eder. "Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı" diye çevirdiğimiz 2. âyete, "Malı ona ne fayda sağladı, o ne kazandı?" diye soru şeklinde de mâna verilmiştir (Şevkânî, V, 606-607).

Ebû Leheb, Hz. Peygamber'in amcası olduğu için onu desteklemesi ve düşmanlarına karşı koruması gerekirken tam tersine karısıyla birlikte ona eziyet ve sıkıntı verdiklerinden dolayı 3. âyette ateşi son derece şiddetli olan cehenneme gireceği haber verilmiştir.

Ebû Leheb'in karısı, Harb'ın kızı ve Ebû Süfyân'ın kız kardeşi Ümmü Cemîl Avrâ'dır. "Dedikodu yapıp söz taşıyan..." diye çevirdiğimiz 4. âyeti, Hz. Peygamber'e eziyet etmek maksadıyla diken, çalı çırpı toplayıp geceleyin peygamberin yoluna serdiği için "odun taşıyan" diye çevirenler de vardır. Biz meâlde, insanların arasını bozmak amacıyla laf götürüp getir-

diği ve Hz. Peygamber'i maddî sıkıntısı sebebiyle aşağıladığı için mecazi anlamda böyle (hammâlete'l-hatab) nitelendirildiği şeklindeki yorumu tercih ettik. Taberî, her iki yorumu destekleyici rivayetler aktardıktan sonra kendisi birinci mânayı tercih etmiştir (bk. XXX, 338-339). Ayrıca hata ve günahlarını yüklenip taşıdığından dolayı mecazi anlamda "yanacağı cehennem için kendi odununu kendisi taşıyan" olarak nitelendirildiği kanaatinde olanlar da vardır (bk. Şevkânî, V, 607-608). Aynı kadın, Lât ve Uzzâ isimli putlara yemin ederek mücevherden yapılmış kıymetli gerdanlığını Hz. Peygamber'e düşmanlık uğrunda harcayacağını büyük bir gururla söylediğinden dolayı da 5. âyet, "Dünyadaki gerdanlık yerine âhirette boynuna ateşten bir ip takılacaktır" şeklinde yorumlanmıştır (bk. Kurtubî, XX, 242).

112 (22)

İhlâs Sûresi

Mekke, 4

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz on ikinci, iniş sırasına göre yirmi ikinci sûredir. Nâs sûresinden sonra, Necm sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayet de vardır. Mekke'de indiğini söyleyenler Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e gelerek "Bize rabbinin soyunu anlat" dediklerini, bunun üzerine bu sûrenin indiğini bildiren rivayetleri delil getirirler (*Müsned*, V, 133-134). Medine'de indiğini söyleyenler ise yahudilerle hıristiyanların Hz. Peygamber'e yönelttikleri Allah hakkındaki sorulara bir cevap olmak üzere Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelip "Kul hüvellahü ehad" sûresini okuduğunu bildiren rivayetleri delil göstermişlerdir (Taberî, XXX, 221-222; Râzî, XXXII, 175). Ancak sûrenin üslûp ve içeriği Mekke döneminde indiği izlenimini vermektedir.

Adı

Sûrenin kaynaklarda tesbit edilen yirmiyi aşkın adı vardır. Ancak yaygın olarak İslâm dininin temel ilkesi tevhid inancının veciz bir ifadesi olan "İhlâs" adıyla tanınmıştır. En çok kullanılan isimlerinden biri de "Kul hüvellahü ehad"dır. Ayrıca "Samed, Tevhid, Esâs, Tecrîd, Necât, Velâyet, Mukaşkışe, Muavvize" adlarıyla da anılmaktadır (diğer isimleri için bk. Râzî, XXXII, 175-176; İbn Âşûr, XXX, 609-611; Emin Işık, "İhlâs Sûresi", *DİA*, XXI, 537-538).

Konusu

Sûrede Allah Teâlâ'nın bazı sıfatları veciz bir şekilde ifade edilip tevhit inancının önemine dikkat çekilmiştir.

Fazileti

Hz. Peygamber bu sûrenin önemi ve fazileti hakkında şöyle buyurmuştur: "Varlığım elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu sûre Kur'an'ın üçte birine denktir" (Buhârî, "Tevhîd", 1). Yine Hz. Peygamber, sevdiği için bu sûreyi her namazda okuyan bir sahâbîye, "Onu sevmen seni cennete götürür" müjdesini vermiştir (Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 11, "Tefsîr", 93; diğer hadisler için bk. İbn Kesîr, VIII, 539-546).

1 – 4

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** De ki: "O, Allah'tır, tektir. **2.** Allah sameddir. **3.** Doğurmamış ve doğmamıştır. **4.** O'nun hiçbir dengi yoktur."

Tefsiri

1. İhlâs sûresinin, İslâm'ın esası olan tevhid (Allah'ın birliği) ilkesini özlü bir şekilde ifade ettiği ve Allah Teâlâ'yı tanıttığı için ilgili kaynakların hemen tamamında geçen bir hadislerinde Hz. Peygamber tarafından Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ifade buyurulmuştur. Sözün akışı ve konunun Allah'ın nesebini (hangi soydan geldiğini) soran müşriklere verilen cevapla ilgili olması (meselâ bk. Şevkânî, V, 611) dikkate alındığında 1. âyetteki "O" diye çevirdiğimiz "hüve" zamirinin Allah'a ait olduğu açıkça anlaşılır. *Allah* ismi, varlığı ezelî, ebedî, zarurî ve kendin-

den olup her şeyi yaratan, her şeyin mâliki ve mukadderatının hâkimi, her şeyi bilen ve her şeye kadir olan... Yüce Mevlâ'nın öz (has) ismidir (bk. Bakara 2/255).

Müfessirler bu sûrede ağırlıklı olarak Allah'ın birliğini ifade eden *ahad* terimi ile var oluş bakımından kimseye muhtaç olmadığını anlatan "samed" terimi üzerinde durmuşlardır. "Tektir" diye çevirdiğimiz "ahad" kelimesi, "birlik" anlamına gelen vahd veya vahdet kökünden türetilmiş bir isimdir (Ebû Hayyân, VIII, 528); sıfat olarak Allah'a nisbet edildiğinde O'nun birliğini, tekliğini ve eşsizliğini ifade eder; bu sûrede doğrudan doğruya, Beled sûresinde (90/ 5, 7) dolaylı olarak Allah'a nisbet edilmiştir; bu anlamıyla tenzihî veya selbî (Allah'ın ne olmadığını belirten) sıfatları da içerir. Nitekim devamındaki âyetler de bu mânadaki birliği vurgular. Bu sebeple "ahad" sıfatının bazı istisnalar dışında Allah'tan başkasına nisbet edilemeyeceği düşünülmüştür. Aynı kökten gelen *vâhid* ise "bölünmesi ve sayısının artması mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık" anlamında Allah'ın sıfatı olmakla birlikte Allah'tan başka varlıkların sayısal anlamda birliğini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Türkçe'de de "bir" (vâhid) ile "tek" (ahad) arasında fark vardır. Bir, genellikle "aynı türden birçok varlığın biri" anlamında da kullanılır. "Tek" ise "türdeşi olmayan, zâtında ve sıfatlarında eşi benzeri olmayan tek varlık" mânasına gelir. İşte Allah, bu anlamda birdir, tektir. Ahad ile vâhid sıfatları arasındaki diğer farklar ise şöyle açıklanmıştır: Ahad, Allah'ın zâtı bakımından, vâhid ise sıfatları bakımından bir olduğunu gösterir. Ahad ile vâhidin her biri "ezeliyet ve ebediyet" mânalarını da ihtiva etmekle birlikte, bazı âlimler ahadı "ezeliyet", vâhidi de "ebediyet" mânasına tahsis etmişlerdir. Allah'ın sıfatı olarak her ikisi de hadislerde geçmektedir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 112; İbn Mâce, "Duâ", 10; Nesâî, "Cenâiz", 117; *Müsned*, IV, 103; geniş bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Ahad", *DİA*, I, 483; Emin Işık, "İhlâs Sûresi", *DİA*, XXI, 537).

2. *Samed* kelimesi "sonu gelmeyecek biçimde devamlı ve bâki olan (Şevkânî, V, 612), "herkesin kendisine ihtiyacını arzettiği, fakat kendisi kimseye muhtaç olmayan" (Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, "smd" md.) gibi anlamlarda açıklanmıştır. Sûredeki bağlamına göre

samed, "var oluş bakımından kimseye muhtaç olmayıp her şeyin varlık ve devamını kendisine borçlu olduğu vâcibü'l-vucûd" demektir. Buna göre *samed* kelimesi doğrudan doğruya *ahad* ismini açıklar; daha sonra gelen "doğurmamış ve doğmamıştır" meâlindeki âyet de samed isminin açıklamasıdır. Taberî, "samed"i, "kendisinden başka ibadet edilmeye lâyık hiçbir varlık bulunmayan tek mâbud" şeklinde tanımlamıştır (XXX, 222). Kur'an-ı Kerîm'de sadece burada geçen samed ismi başta "esmâ-i hüsnâ" hadisi olmak üzere (bk. Tirmizî, "Daʿavât", 83) bazı hadislerde de yer almıştır (meselâ bk. Buhârî, "Tefsîr", 112; Tirmizî, "Daʿavât", 64).

3. Allah Teâlâ'nın yaratılmışlara ait noksan sıfatlardan münezzeh olduğunu ifade eden bu âyet, samed isminin açıklaması olup, Allah'a evlât nisbet edenleri ve soy kavramına giren her şeyi; meselâ, "Mesîh Allah'ın oğludur" diyen hıristiyanların (Tevbe 9/30) ve meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyen (Enʿâm 6/100) müşriklerin bu iddialarını reddeder. Zira çocuk, eşin olmasını gerektirir; eş de çocuk da bazı ihtiyaçları karşılama arzu ve eğiliminin sonuçlarıdır; Allah ise ihtiyaçtan münezzehtir. Eşleri de çocukları da O yaratmıştır; yarattığı şeylere muhtaç olması ise imkânsızdır (bk. Enʿâm 6/101). Âyetin, "O, doğmamıştır" meâlindeki ikinci cümlesi Allah Teâlâ'nın doğum veya sudûr yoluyla bir ana veya babadan, bir asıldan meydana gelmediğini ifade eder. Çünkü doğan her şey sonradan olur; oysa Allah kadîm ve ezelîdir, yani varlığının bir başlangıcı yoktur.

4. "Onun hiçbir dengi, muadili, benzeri yoktur" anlamındaki âyet, hem ilk âyetin açıklaması hem de bütünüyle sûrenin bir özeti mahiyetinde olup Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde denksiz ve benzersiz olduğu şeklindeki anlamıyla ilk âyetteki "ahad"ın tefsiri gibidir. Kendisinden başka var olan her şeyi O yarattığına göre yarattıklarının O'na denk olması mümkün değildir. Nitekim bu durum muhtelif âyetlerde ifade buyurulmuştur (meselâ bk. Nahl 16/17-22; Şûrâ 42/11).

İhlâs sûresinin, Kur'an'ın üçte birine denk olduğuna dair yukarıda geçen hadisi yorumlayan âlimlerden bir kısmı, bu denkliği sûreyi okumanın sevabı, bir kısmı da konusu ve mânası yönünden değerlendirmişlerdir. İkinci görüşe göre sûre, Kur'an'ın üç temel konusundan ilki olan

tevhidle alâkalı olup, bu sûrenin anlamını iyice kavrayan ve itikadını bu sûrenin öğretisi yönünde oluşturan bir kimse Kur'an'ın tevhid ve akaid bölümünü de kavrayıp benimsemiş olur. Gazzâlî *Cevâhiru'l-Kur'ân* isimli eserinde (s. 47-48) özetle şu hususlara işaret eder: Kur'an'daki bilgiler ana hatlarıyla Allah hakkında bilgi (mârifetullah), âhiret bilgisi ve doğru yol bilgisi olmak üzere üçe ayrılır. İhlâs sûresi bunlardan ilkini, yani mârifetullah ve tevhid konusunu ihtiva etmektedir. Kur'an'daki diğer hükümler bu sûredeki tevhid temeline dayandığı için sûre Kur'an'ın üçte birine denk görülmüştür. Belirtilen öneminden dolayı İhlâs sûresi tefsir kitaplarında muhtelif yönleriyle ele alınıp incelendiği gibi felsefeden tasavvufa kadar çeşitli ilim dallarında da meşhur âlimler tarafından sûre üzerinde pek çok müstakil tefsir vb. çalışmalar yapılmış; ayrıca sûre üzerine tezler de hazırlanmıştır (bilgi ve örnekler için bk. Emin Işık, "İhlâs Sûresi", *DİA*, XXI, 538).

113 (20)

Felak Sûresi

Mekke, 5

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz on üçüncü, iniş sırasına göre yirminci sûredir. Fîl sûresinden sonra, Nâs sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Medine'de indiğine dair rivayetler varsa da (bk. Şevkânî, V, 615) üslûp ve içeriği bakımından Mekkî sûrelere benzediği görülür.

Adı

Sûre adını ilk âyetinde geçen ve "sabah" anlamına gelen *felak* kelimesinden almıştır. Nâs sûresiyle birlikte "Mukaşkışeteyn" (şirkten uzaklaştıranlar) adıyla da anılmaktadır. Aynı sûrelere başlarındaki "eûzü" kelimelerinden dolayı "Muavvizeteyn" ismi de verilmiştir.

Konusu

Sûrede bazı kötülüklerden dolayı Allah'a sığınılması öğütlenmektedir.

Fazileti

Hz. Peygamber sahâbeden Ukbe b. Âmir'e şöyle buyurmuştur: "Görmedin mi? Bu gece benzeri asla görülmemiş âyetler indirildi: Kul eûzü bi-rabbi'l-felak ve Kul eûzü bi-rabbi'n-nâs" (Müslim, "Müsâfirîn", 264). Resûlullah, Felak ve Nâs sûrelerinin en güzel sığınma duaları olduğunu açıklamış ve çok okunmasını tavsiye etmiştir (Dârimî, "Fezâilü'l-

Kur'ân", 25. Bu iki sûrenin faziletiyle ilgili diğer rivayetler için bk. İbn Kesîr, VIII, 550-553).

1 – 5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِۙ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَۙ ﴿٢﴾ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَۙ

﴿٣﴾ وَمِنْ شَرِّ النَّفّٰثَاتِ فِي الْعُقَدِۙ ﴿٤﴾ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ ﴿٥﴾

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... **1.** De ki: "Sabahın rabbine sığınırım; **2.** Yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden; **3.** Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden; **4.** Düğümlere üfürenlerin şerrinden; **5.** Bir de kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden!"

Tefsiri

1. "Sabah" diye çevirdiğimiz *felak* kelimesi "yarmak" anlamındaki *felk* (فلق)masdarından isimdir. Yarma ve çatlatma neticesinde meydana gelen şeyin sıfatı olarak kullanılmaktadır. Yaygın yoruma göre burada Allah'ın gece karanlığını yarması neticesinde meydana gelen sabah aydınlığını ifade eder. Ancak, bir sonraki âyetle bağlantısı dikkate alındığında kelimenin, "yokluktan yarılıp çıkan mahlûkat" şeklinde özetleyebileceğimiz daha genel bir anlam içerdiğini kabul etmek gerekir. Buna göre felak kelimesi kâinatın yokluk alanından belki bir patlama ile ilk meydana gelişini ve yaratılışını ifade eder. Bu cümleden olmak üzere arzdan kaynayan pınarlar, bulutlardan boşalan yağmurlar, tohumlardan filiz veren bitkiler, rahimlerden çıkan yavrular gibi Allah'ın kudretiyle bir asıldan, bir kaynaktan ayrılıp çıkan bütün mahlûkat felak kelimesinin kapsamına girer. Ayrıca –Muhammed Esed'in de belirttiği gibi (III, 1324)– felak kelimesinin, "bir belirsizlikten (dönem) sonra hakikatin ortaya çıkışı" şeklindeki tanımı (*Tâcü'l-arûs*, "flk" md.) dikkate alındı-

ğında "sabahın rabbi" deyimiyle "Allah'ın, hakikatin her şekildeki idrakinin kaynağı olduğuna ve bir kimsenin O'na sığınmasının, 'hakikatin ardından koşmak' ile eş anlamlı olduğuna" işaret edildiği de düşünülebilir. Eski tefsirlerde felak kelimesine, "cehennemin ismi, cehennemde bir zindanın veya bitkinin ya da kuyunun ismi" gibi –bize göre isabetli olmayan– başka yorumlar da getirilmiştir (meselâ bk. Taberî, XXX, 349-351; Şevkânî, V, 616-617).

2. Yaratılmışlardan gelebilecek şerlerden Allah'a sığınmanın gereği vurgulanmıştır. Bu ifade, maddî ve mânevî, dünyevî ve uhrevî, dış âlemde veya kişinin nefsinde, tabii ve ihtiyarî, her türlü şerri, kötülük ve zararı kapsamaktadır. Allah'ın yarattıklarının şerri, yaratma bakımından Allah'a ait olmakla beraber her yaratılanın aynı zamanda bizim bildiğimiz veya bilemeyeceğimiz bir hikmeti, bir faydası, ilâhî plana uygun bir fonksiyonu vardır. Ayrıca bu imtihan planında ve ortamında insana kötüyü isteyip istememe ve onu icra için iradesini harekete yöneltme yetisi verilmiştir. Öte yandan Allah'ın kötü olarak nitelemediklerini kötü sayan veya kötü kılanlar, bu sınava tâbi olan şuurlu varlıklardır yani kötülük onların tavrı, tercihi, kullanma ve uygulama biçimi ve yeri ile ilgilidir.

3. "Gece" diye çevirdiğimiz *gâsık* kelimesine müfessirler "soğuk, Süreyya yıldızı, güneş, ay, yılan ve zarar veren her şey" mânalarını da vermişlerdir (bk. Râzî, XXXII, 194-195; Şevkânî, V, 616). Buna göre bastırdığında soğuğun, battıklarında Süreyya yıldızı veya güneşin, tutulduğunda ayın, soktuğunda yılanın ve zarar veren her şeyin şerrinden Allah'a sığınmak gerekir. Ancak burada da müfessirlerin çoğunluğu bizim meâlde verdiğimiz "gece" mânasını tercih etmişlerdir. Çoğu zaman ve özellikle bu âyetlerin indiği devirlerin şartlarındaki insanlar için gece karanlığı korkutucu ve ürperticidir; faydaları yanında bazı sıkıntıları da vardır. Çünkü gece karanlığında insanın faaliyetleri zorlaşır, gündüzün yapılan işlerin bir kısmı gece yapılamaz, hatta bazan imkânsız hale gelir; yolcu yolunu şaşırır, düşmana karşı korunmak güçleşir. Râzî şöyle der: "Geceleyin yırtıcı hayvanlar inlerinden, haşereler yerlerinden çıktığı, hırsızlar ve soyguncular hücuma geçtiği, yangınlar

olduğu ve yardım imkânı azaldığı için gecenin şerrinden Allah'a sığınılması emredilmiştir (bk. XXXII, 195).

"Çöken karanlık" mecazi anlamda zulüm ve cehalet karanlığı, karanlık düşünceler ve insanın içine çöken, onun ruh dünyasını karartan kin, öfke, şehvet ve kıskançlık gibi kötü huylar yahut ölüm, ümitsizlik ve karamsarlık gibi insanı korkutup kaygılandıran haller şeklinde de yorumlanabilir.

4. "Üfürenler" diye çevirdiğimiz *neffâsât* kelimesi hem erkek hem de kadın için kullanılır (bk. Abduh, s. 181). Âyet metnindeki *ukad* ise "düğüm" anlamına gelen *ukde* kelimesinin çoğuludur. "Düğümlere üfürenler" diye tercüme ettiğimiz ifade, "kadın sihirbazlar, sihirbaz insanlar, sihirbaz gruplar" anlamlarında da yorumlanmıştır (bk. Zemahşerî, IV, 301). Zemahşerî, âyette Allah'a sığınılması emredilen asıl kötülüğün ne olduğu hususunda şu ihtimalleri sıralar: **a)** Sihir ve büyü ile uğraşanların yaptıkları işten ve bunun günahından; **b)** Büyücü kadınların, bu işle insanları fitneye düşürmelerinden ve bâtıl şeylerle insanları aldatmalarından; **c)** Sihirbazlar üfürdükleri zaman onların büyülemesinden değil, Allah'tan gelebilecek musibetlerden (bk. IV, 301). Râzî, *neffâsât* kelimesini, "cinsel cazibeleriyle erkekleri âdeta büyülercesine etkileyip türlü türlü işler yaptıran kadınlar" şeklinde özetleyebileceğimiz mecazi bir anlamda yorumlamanın uygun olacağını belirtmiştir (XXXII, 197). Bununla birlikte yaygın yoruma göre burada gerçek büyücü ve üfürükçüler kastedilmiş ve kadınıyla erkeğiyle büyü ile meşgul olan herkesin şerrinden Allah'a sığınılması emredilmiştir. Câhiliye döneminde ipi düğümleyerek ve düğümlere bir şeyler okuyup üfleyerek büyü yapıldığı birçok kaynakta zikredilmiştir. Âyette düğümlü ipe üflenerek yapılan büyünün etkisinden ve şerrinden değil, bunu yapanların kötülüğünden söz edilmiştir. Çünkü bu tür işlerle meşgul olanlar insanları aldatmakta, kafalarını karıştırmakta, onları bilhassa sıkıntılardan kurtulma hususunda gerçeklere yönelmekten ve bilime uygun tedbirlere başvurmaktan alıkoymakta, yanlış yollara ve davranışlara yönlendirmektedirler. Âyet, müminlerin büyücü ve üfürükçülere itibar etmemeleri, onlardan uzak durmaları, onlara değer vermekten sakınmaları gerektiğini de ortaya koymaktadır. Nitekim Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre Hasan-ı

Basrî, bu âyet söz konusu olduğunda "Sihre bulaşanlardan sakının" demiştir (XXX, 353; bu konuda ayrıca bk. Bakara 2/102).

Felak ve Nâs sûrelerinin Medine'de indiğini söyleyen müfessirler burada bir yahudi tarafından Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını, bu sebeple onun altı ay veya daha fazla bir süre rahatsızlanıp söylemediği bir sözü söylemiş ve yapmadığı bir şeyi yapmış gibi hayal ettiğini, bunun üzerine Felak ve Nâs sûrelerinin indiğini ve Resûlullah'ın bunları okuyarak şifa bulduğunu bildiren rivayetlere dayanmaktadırlar (bk. Kurtubî, XX, 253). Ancak diğer Mu'tezile âlimleri gibi Zemahşerî de âyetle ilgili yorumunda, bu tür uygulamaların gerçekliğine ve etkilerine inanmayı kesinlikle reddeder (bk. IV, 301). Son dönem âlim ve müfessirlerinden Muhammed Abduh, böyle bir olayın peygamberin ve vahyin sihir vb. beşerî etkilerden korunmuşluğunu ifade eden âyetlere (bk. Mâide 5/67; Hicr 15/9) aykırı olduğunu ileri sürerek ilgili rivayetlerin kabul edilemeyeceğini söylemiştir (*Tefsîru cüz'i Amme*, s. 181-182). Benzer görüş Reşîd Rızâ tarafından –mevcut psikolojik bulgulara da dayanılarak– daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir (bk. *Menâr*, I, 398 vd.). Bizim kanaatimize göre, bilgi ve inanç konularında mütevâtir olmayan rivayetlerin dayanak olamayacağı birçok Sünnî âlimin üzerinde birleştiği bir kural olup peygambere büyü yapıldığı iddiasının hem bilgi hem inanç alanlarıyla ilgisi bulunduğundan bu konuda mütevâtir olma değeri taşımayan rivayetlere itibar edilmemesi gerekir (ayrıca bk. Alâeddin es-Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, s. 434).

5. "Kıskanç kişi" diye çevirdiğimiz *hâsid* kelimesi "kıskanmak" anlamına gelen *hased* kökünden sıfat olup kıskançlık ve çekememezlik duygusunun tesirinde kalan kişiyi ifade eder. Bu duygunun etkisiyle "birinin sahip olduğu nimetin zevalini arzulama" anlamına gelen haset, İslâm ahlâk kaynaklarında başlıca kötülük sebepleri arasında gösterilmiştir. Bir tür ruh hastalığı kabul edilen hased duygusunun insan tabiatındaki bencillik eğiliminden, dolayısıyla başkalarının kendisinden daha üstün durumda olmasına tahammül edememesinden kaynaklandığı, bu durumun onu bir tür bunalıma soktuğu bildirilmektedir. Bu sebeple âyette, kıskançlığı tutan hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmanın önemine dikkat çekilmiştir (bu konuda bilgi için bk. Bakara 2/109).

114 (21)

Nâs Sûresi

Mekke, 6

Nüzûlü

Mushaftaki sıralamada yüz ondördüncü ve son, iniş sırasına göre yirmi birinci sûredir. Felak sûresinden sonra, İhlâs sûresinden önce Mekke'de inmiştir. Felak sûresinin Medine'de indiğini söyleyenler Nâs sûresi için de aynı şeyi söylemişlerdir (bk. Şevkânî, V, 620; İbn Âşûr, XXX, 631).

Adı

Sûre adını ilk âyetinde geçen ve "insanlar" anlamına gelen *nâs* kelimesinden almıştır. Ayrıca "Kul eûzü bi rabbi'n-nâs" ve Felak sûresiyle birlikte "Muavvizeteyn, Mukaşkışeteyn" adlarıyla da anılmaktadır.

Konusu

Sûrede sinsice kötülüğe sürükleyen cinlerin ve insanların şerrinden Allah'a sığınılması öğütlenmektedir.

1 – 6

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ١ مَلِكِ النَّاسِ ٢ إِلَٰهِ

ٱلنَّاسِ ٣ مِن شَرِّ ٱلْوَسْوَاسِ ٱلْخَنَّاسِ ٤ ٱلَّذِى
يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ ٱلنَّاسِ ٥ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ ٦

Meâli

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla… **1-6.** De ki: "Cinlerden olsun insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, insanların mâlik ve hâkimine, insanların mâbuduna sığınırım!"

Tefsiri

1-6. Allah Teâlâ insanları yaratıp maddî ve mânevî nimetleriyle hem bedenen hem de ruhen beslediği, yetiştirdiği, eğittiği için kendi zâtını rab ismiyle anmıştır. Râgıb el-İsfahânî, "mâlik ve hâkim" diye çevirdiğimiz 2. âyetteki *melik* kelimesini özetle şöyle açıklar: Melik, emir ve yasaklarla insan topluluğunu yöneten kişidir. Bu kelime özellikle akıllı varlıkları yöneten için kullanılır; meselâ "insanların meliki" denir, "eşyanın meliki" denmez (*Müfredâtü'l-Kur'ân*, "mlk" md.). Yönetilen bütün insanlar olunca kanunlarıyla, buyruk ve yasaklarıyla onların yöneticisi, mâlik ve hâkimi de Allah'tan başkası değildir. "Mâbud" diye çevirdiğimiz ilâhtan maksat da sadece kendisi ibadete lâyık olan Allah'tır (ilâh hakkında bilgi için bk. *Kur'an Yolu*, Bakara 2/163). Allah Teâlâ bütün mahlûkatın rabbi olduğu halde burada üç âyette de, "insanlar"ın tekrarlanarak vurgulanması, onların mahlûkatın en üstünü ve en şereflisi olduğuna işarettir. Ayrıca dünyada insanları yöneten hükümdarlar, krallar ve bunları tanrı sayıp tapan kavimler geçmişte görülmüştür, bugün de farklı boyut ve tezahürlerde görülebilmektedir. Bu sebeple sûrede insanların rablerinin de, hükümdarlarının da, ilâhlarının da sadece Allah olduğuna ve yalnızca O'na sığınmak, O'na tapmak, O'nun hükümranlığını tanımak gerektiğine dikkat çekilmiştir.

"Şeytan" diye çevirdiğimiz *vesvâs* kelimesi, *vesvese*den türemiş, aşırılık ifade eden bir sıfat olup "çokça vesvese veren" demektir. Vesvese "şüphe, tereddüt, kuruntu, gizli söz, kişinin içinden geçen düşünce" demektir;

terim olarak, "zihinde irade dışı beliren ve kişiyi kötü ya da faydasız bir düşünce ve davranışa sürükleyen kaynağı belirsiz fikir, şüphe ve kuruntu" anlamına gelir. Bir kimseye böyle bir düşünceyi telkin etmeye de "vesvese vermek" denir. Vesvese genel olarak insanı kötü, din ve ahlâk dışı davranışlara yönelten bir iç itilme olarak hissedilir. Bu anlamdaki vesvesenin kaynağı şeytandır. Nitekim birçok âyette şeytanın insana vesvese verdiği ifade edilmiştir (meselâ bk. A'râf 7/20; Tâhâ 20/120). Kötülük sembolü olan şeytan, gerçek bir varlığa sahip olmakla birlikte onun insan üzerindeki etkisini psikolojik yolla gerçekleştirdiği düşünülmektedir (geniş bilgi için bk. Hayati Hökelekli, "Vesvese", *İFAV Ans.*, IV, 458). Vesvesenin bir diğer kaynağı ise kişinin nefsidir; Kaf sûresinin 16. âyeti de bunu ifade etmektedir.

Vesvâs kelimesi hem insanlara vesvese veren görünmez şeytanı hem de insanları yoldan çıkarmak ve onlara kötülük yaptırmak için gizlice tuzak kuran insan şeytanlarını, şeytan karakterli insanları ifade eder. "Sinsi" diye tercüme ettiğimiz *hannâs* kelimesi ise "gizli hareket eden ve geride kalmayı âdet haline getiren" anlamında bir sıfattır.

Sûrede cin ve insan şerrinden Allah'a sığınmayı isteyen buyruk, bizce belirsiz bir kaynaktan veya içimizden gelen arzu, duygu ve düşünceler karşısında uyanık olmayı, bunları akıl, vicdan ve dinî değerler süzgecinden geçirmeyi de içermektedir.

Son âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere insanları aldatmaya ve doğru yoldan saptırmaya çalışan iki tür şeytan vardır: Birincisi cin şeytanlarıdır ki bunlar insanların içine vesvese düşürerek onları yanlış yola sürüklemek isterler. Her insanın, kendisini kötülüklere sürüklemeye, kötü işleri onun gözünde güzel göstermeye çalışan bir şeytanı vardır. Nitekim Hz. Peygamber, her insanın kendine ait bir cini (şeytanı) bulunduğunu bildirmiştir (Dârimî, "Rikak", 25; *Müsned*, I, 385). Başka bir hadiste de "Şeytan âdemoğlunun kan damarlarında dolaşır" buyurulur (bk. Buhârî, "Ahkâm", 21). İnsanları doğru yoldan saptıran diğer şeytan ise insan şeytanlarıdır. Bunlar, gerçeklik ve değer ölçülerini kaybetmiş, kendilerini nefsânî haz ve arzuların akıntısına kaptırmış, bu mânada şeytanın esiri olmuş, temiz fıtratını kirletmiş, görünmeyen şeytanlar gibi kötülük ve sapkınlık davetçisi olmuş insanlardır.

قَدْ طُبِعَ هٰذَا الْمُصْحَفُ الشَّرِيفُ اِسْتِنْسَاخًا مِنَ النُّسْخَةِ الْمَطْبُوعَةِ بِخَطٍّ مُتَطَوِّرٍ بِالْحَاسِبِ الْآلِيِّ حَافِظْ عُثْمَانْ الْمُشْتَهِرْ بِقَايِشْزَادَه بَعْدَ اِجْرَاءِ التَّدْقِيقِ وَالتَّصْحِيحِ مِنْ جَانِبِ هَيْئَةِ تَدْقِيقِ الْمَصَاحِفِ وَالْقِرَاءَةِ فِى آنْقَرَةَ التَّابِعَةِ لِرِئَاسَةِ الشُّؤُنِ الدِّينِيَّةِ بِالْجُمْهُورِيَّةِ التُّرْكِيَّةِ عَلٰى نَفَقَةِ رِئَاسَةِ الشُّؤُنِ الدِّينِيَّةِ بِالْجُمْهُورِيَّةِ التُّرْكِيَّةِ بِمَطْبَعَةِ اُزْكُونْ

سَنَة: ٢٠٢٠ م   اَلْمُوَافِقَة: ١٤٤١ هـ

اَلطَّبْعَةُ الْأُولٰى   رَقَمُ التَّصْدِيقِ: ١٦٦٢

اَلْخَتْمُ الرَّسْمِيُّ

قَدْ تَقَرَّرَتِ الرُّخْصَةُ بِطَبْعِ ٦٢،٠٠٠ نُسْخَةٍ مِنْ هٰذَا الْمُصْحَفِ الشَّرِيفِ

"Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da nimet, güzellik ve iyilik ver, öteki dünyada da nimet, güzellik ve iyilik ver" (Bakara 2/201).

"Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allah'ım!', karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Duaları ise 'Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur" (Yûnus 10/10).

Yüce kelâmının tefsiri için ortaya konan bu mütevazi çalışmanın tamamlanmasına muvaffak kıldığından dolayı Cenab-ı Allah'a hamdediyor, kusurlarımızı bağışlaması için engin rahmetine sığınıyor, bu eseri yararlı ve feyizli kılmasını niyaz ediyoruz.

HEYET

BİBLİYOGRAFYA

A. J. Wensinck-P. Johnstone, "Maryam", *EI² (Fr.)*, VI, 613-617.

Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Fâyiʿ, *Ahkâmü'l-civâr fi'l-fıkhı'l-İslâmî*, Cidde 1416/1996.

Abdülhamîd Mahmûd Tahmâz, *et-Tevrât ve'l-İncîl ve'l-Kur'ân fî sûreti Âl-i İmrân*, Dımaşk - Beyrut 1410/1990.

Abdülkerîm Zeydân, *el-Mufassal fî ahkâmi'l-mer'e fi'ş-şerîʿati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1993, VIII, 284.

Abdülvehhâb en-Neccâr, *Kısasu'l-enbiyâ*, Mektebetü dâri't-türâs, Kahire, ts.

Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1991.

Alâeddin es-Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, Katar 1984.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, *Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-ʿazîm*, nşr. Muhammed Hüseyin el-Arab, Beyrut 1417/1997.

Arthur J. Arberry, *The Koran*, Oxford University Press, 1983.

Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi.*

Aynî, *ʿUmdetü'l-Kārî*, Kahire 1392/1972.

Azîmâbâdî, *Avnü'l-maʿbûd*, Medine 1969.

Barnaba İncili (trc. Mehmet Yıldız), İstanbul, ts.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesʿûd, *Meʿâlimü't-tenzîl*, Beyrut 1987.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri* (trc. İlyas Çelebi), İstanbul 1996.

Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344.

a. mlf., *Şuʿabu'l-îmân* (nşr. A. Abdülhamid Hâmid), Riyad 1423/2003.

Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddîn Abdullah b. Ömer, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (*Mecmûʿa mine't-tefâsîr* içinde), Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Ömer, *Müsned*, Beyrut-Medine 1409.

Butrus el-Bustânî, *Muhîtü'l-muhît*, "brs" md., Beyrut 1867.

Câhiz, *el-Osmâniyye*, Mısır 1374/1955.

a.mlf., *Kitâbü'l-Hayevân*, Beyrut 1969.

Catechisme de l'Eglise catholique, Mame/Plon, Paris 1992.

Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, İstanbul 1984.

Celâl Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, İstanbul 1995.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b . Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1985.

Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1970.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1403/1983.

Dârekutnî, *Sünen*, Beyrut 1966.

DİA (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*), İstanbul 1988–2013.

E. Davis, "Asmodeus", *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1972-78, III, 754, 755.

E. M. Umansky, "Shekhinah", *The Encyclopedia of Religion*, XIII, 236-239.

Ebû Bekir İbn'ül-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kahire 1974.

Ebû Bekir Râzî, *et-Tıbbü'r-rûhânî*, Beyrut 1402/982.

Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, Beyrut 1983.

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kūtü'l-kulûb*, Kahire 1961.

Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Kahire 1968.

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire 1387.

Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Mu'teber fi'l-hikme* (nşr. Şerefeddin Yaltkaya - Süleyman Nedvî), Haydarâbâd 1357-58.

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsıratü'l-edille* (nşr. Claude Salamé), Dımaşk 1993.

Ebüssuûd, *Tefsîr*: *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l-mushaf, Beyrut, ts.

Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 1999.

Elmalılı, Muhammed Hamdi (Yazır), *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Meâlli Türkçe Tefsir*, Eser Neşriyat, 1935-39, 1979.

Emin Işık, "Niçin Hz. Meryem?", *Uluslararası Hz. Mevlânâ Vakfı Bülteni*, İstanbul, Aralık 1996. II, 48-49,

Etienne Gilson, *Ateizmin Çıkmazı* (trc. Veysel Uysal), İstanbul 1991.

F. Buhl, "Kudüs", *İA*, VI, 952-964.

Fârâbî, *el-Medinetü'l-fâzıla* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1986.

Fazlurrahman, "İslâmî Çağdaşlaşma; Alanı, Metodu ve Alternatifleri", *İslâmî*

Araştırmalar, Ankara 1990.IV/4, 314-320,

a.mlf., *İslâm ve Çağdaşlık*, Ankara 1990.

a.mlf., *İslâm*(trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın), İstanbul 1981.

a.mlf., *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, Ankara 1995.

Fethî Düreynî, *el-Menâhic el-usûliyye fi'l-ictihâd bi'r-re'y fi'l-fıkh el-İslâmî*, Dımaşk 1405/1985.

Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, Kahire 1313/1895, "eml" md.

Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, Beyrut, ofset, ts. (*Mecmâʿa mine't-tefâsîr* içinde), V.

Fr. Buhl, "Medyen Şuayb", *İA*, VII, 473-474.

a.mlf., "Şuʿayb", *İA*, XI, 579-580.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, Beyrut 1411/1990.

a.mlf., *el-İmlâ' fî işkâlâti'l-İhyâ'* (*İhyâ'* içinde), Kahire 1332, V, 35-36.

a.mlf., *el-Müstasfâ*, Bulak 1325.

a.mlf., *Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendeka* (*Mecmûʿatü resâ'il* içinde), Beyrut 1404/1986.

a.mlf., *İhyâ'u ʿulûmi'd-dîn*, Kahire 1332.

a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr*, Beyrut 1994.

Geral R. Hawting, "Calf of Gold", *Encyclopedia of the Qur'an*, genel editör: Jane Dammen MacAuliffe, Brill, Leiden-Boston 2000, Volume A-D (Preview).

Günay Tümer, *Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem*, Ankara 1996.

Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993.

H. H. Brau, "Semûd", *İA*, X, 474-475.

H. Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1996.

H. Lesétre, "Marie", *Dictionnaire de la Bible*, Paris 1912, IV/I, 774-776.

Mahmûd b. Hasal el-Hâcvî, *el-Fikrü's-sâmî fî târîhi's-sekāfeti'l-İslâmî*, Medine 1396.

Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut 1411.

A. Haldar, "Israel, Names and Associations of", *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, New York 1962.

Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Tahran 1981.

Hasan İbrâhim Hasan, *İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş),

İstanbul 1985.

Hattâbi, *Meʿâlimü's-sünen*, Halep 1932/1351.

Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989.

a.mlf., *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1988.

a.mlf., *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1996.

Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî meʿâni't-tenzîl* (*Mecmûʿa mine't-tefâsîr* içinde), Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâid*, Beyrut 1967.

Hüseyin Mûnis, "el-İtârü't-târîhî li-sûreti Berâe", *Mecelletü Mecmai'l-lügati'l-Arabiyye*, Kahire 1411/1990, LXVII, 150-210.

İA (*İslâm Ansiklopedisi*), İstanbul 1940-88.

İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Kahire 1307.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Beyrut 1413/1993.

a.mlf., *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-ʿazîz,* Muhammediye, 1395-1408/1975-87.

İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif* (nşr. Arthur Jeffery), Kahire 1936.

İbn Ebû Hâtim, *Usûlü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân*, Riyad 1417/1997.

İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, Küveyt 1973.

a.mlf., *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb ve dğr.), Kahire 1407/1986-87.

a.mlf., *Fethu'l-bârî*, Kahire 1959.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

İbn Hamdûn Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Hasan, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, Beyrut 1417.

İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985.

a.mlf., *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, Beyrut 1406/1986.

a.mlf., *el-Muhallâ*, Mısır 1347.

İbn Hibbân el-Büstî, *Ravzatü'l-ukalâ' ve nüzhetü'l-fudalâ'*, Beyrut 1397/1977.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Kahire 1375/1955.

a.mlf., *es-Sîretü'n-nebeviyye* (nşr. Mustafa es-Sekkā, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafîz Şelebî), Beyrut 1971.

a.mlf., *Sîretü'n-nebî* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1356/1937.

İbn İshak, *Sîretü İbn İshâk* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Rabat 1967.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, Dımaşk 1961.

a.mlf., *et-Tibyân fî aksâmi'l-Kur'ân* (notlarla nşr. Tâhâ Yûsuf Şâhin), Beyrut 1982.

a.mlf., *İ'lâmü'l-muvakkıîn*, Kahire 1955.

a.mlf., *Zâdü'l-me'âd*, Küveyt-Beyrut 1411/1981.

a.mlf., *Zemmü'l-hased ve ehlih*, Amman 1406/1986.

İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (nşr. Mustafa Abdülvâhid), Beyrut 1396/1976.

a.mlf., *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII. cildin zeylinde, Beyrut 1385/1966.

a.mlf., *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390/1971.

İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1412/1992.

a.mlf., *Lüm'atü'l-i'tikad* (nşr. Bekir Topaloğlu [*Kelâm İlmi: Giriş* içinde]), İstanbul 1981.

İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-şuarâ'*, Leiden 1902.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*.

İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd*, Beyrut 1987.

İbn Sâ'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, Beyrut 1985.

İbn Sâ'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, Dârü Sadr, Beyrut, ts.

İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. Muhammed Takī Dânişpejûh), Tahran 1364.

a.mlf., *eş-Şifâ - el-İlâhiyyât* (nşr. Kanavati-Saîd Zâyid), Tahran 1343 hş.

İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, Riyad 1381-86.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1972-83.

İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Dımaşk 1948.

a.mlf., *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (nşr. M. Abdullah Atâ); Beyrut 1992/1412.

a.mlf., *Zâdü'l-mesîr*, Dımaşk 1384-88.

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Bulak 1318.

İbrâhim et-Tûnisî, *Delîlü'l-hayrân*, Beyrut 1995.

İFAV Ans. (*İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* [ed. İbrahim

Kâfi Dönmez]), M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1997.
İlyas Çelebi, *İtikadî Açıdan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul 1996.
İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, Mekke 1317.
İsmail Fennî (Ertuğrul), *Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli*, baskı yeri yok (Orhaniye Matbaası), 1928.
İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî, "Kıssatü Hârût ve Mârût fî mîzâni'l-menkûl ve'l-ma'kûl", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXVII/3 (1992), 5-72.
J. Horovith, "Tevrat", *İA*, XII/1, 219-221.
Jacques Berque, *Le Coran*, Paris 1990.
"Jesus-Christ", *Nouveau Dictionnaire Biblique* (nşr. Rene Pache), Suisse 1979, s. 385.
John Reumann, "Mary", *The Encyclopedia of Religion*, New York 1987, IX, 249-252.
Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1985.
Kāsimî, *Tefsîru'l-Kāsımî*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.
a.mlf., *Tefsîru'l-Kāsımî* (nşr. M. F. Abdülbâkî), Beyrut 1978.
Kastallânî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (musahhih: Ebû İshak İbrâhim), Kahire 1386-87/1966-67.
Lagarde, *Gesammelte Abhandlungen*, Leipzig 1866.
Lebîd b. Râbia, *Dîvân*, Dâru Sadr, Beyrut, ts.
M. Berger, "Khayr", *EI*[2] (Fr,), IV, 1183-1185.
M. Boyce, "Amurdad", *Encyclopaedia Iranica*, London 1985, I, 998.
Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970.
a.mlf., *Te'vîlâtü Ehli's-sünne* (nşr. Muhammed M. er-Rahmân), Bağdat 1404/1983.
Maurice Bucaille, *Müsbet İlimler Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an* (trc. M. Ali Sönmez), Ankara 1987.
Mâverdî, Ebü'l-Hasan, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1978.
a.mlf., *en-Nüket ve'l-uyûn*, Beyrut 1412/1992.
Mehdî Emîn Razavî, "Modern Dünyanın Meydan Okumaları ve Geleneksel İslâm: Ontolojik Bir Analiz" (trc. Mevlüt Uyanık, [*Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu* içinde]), Ankara 1997.

Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât*, İstanbul 1944.

Mehmet Paçacı, "Kur'an-ı Kerîm Işığında Vahiy Geleneğine -Kitâb-ı Mukaddes Bağlamında- Bir Bakış", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1991, V/3, 175-193.

Merdâvî, Ebü'l-Hasan Alâeddin b. Süleyman, *el-İnsâf*, Beyrut 1376/1957.

Metin Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, İstanbul, 1996.

Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saâdet: İslâm Tarihi* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1928.

Mevsılî, Ebü'l-Hasan Mecdüddin Abdullah, *el-İhtiyâr*, Kahire 1951.

A. Moberg, "Necrân", *İA*, IX, 165-167.

Moshe Sevilla-Sharon, *İsrail Ulusu'nun Tarihi*, Yeruşalayim 1981.

Muhammed Abduh, *Tefsîru cüz'i Amme*, Mısır 1322.

Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-mesâbîh*, Beyrut 1985.

Muhammed Cevâd Muğniyye, *Fıkhu'l-İmâm Ca'fer es-Sâdık*, Beyrut 1404/1984.

Muhammed Ebû Zehre, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye*, Kahire 1957.

a.mlf., *eş-Şâfiî*, Dârü'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ts.

Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı* (trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1996.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*.

Muhammed Hamîdullah, "İslâm'da Hac", *İslâm Tetkikleri Dergisi* (trc. Mehmet Âkif Aydın), İstanbul 1984, VIII/1-4, 123-162.

a.mlf., *İslâm Peygamberi I* (trc. M. Said Mutlu), İstanbul 1972.

a.mlf., *İslâm Peygamberi I* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1990; II (trc. M. Said Mutlu – Salih Tuğ), İstanbul 1969.

a.mlf., *Kur'an Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1993.

a.mlf., *Le Saint Coran*, Fransa (Amana Corporation), 1989.

a.mlf., *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hılâfe'r-râşide*, Beyrut 1403/1983.

Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Kahire 1381/1962.

Muhâsibî, Hâris b. Esed, *er-Riâye li-hukukıllâh*, Beyrut 1985.

Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996.

Mustafa Çağrıcı, *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı*, İstanbul 1982.

a.mlf., *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, İstanbul, 2017.

Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut 1394/1974.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah, *Medârikü't-tenzîl ve hakāiku't-te'vîl* (*Mecmûʿa mine't-tefâsîr* içinde), Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Nesefî, Ebü'l-Muîn, *Tebsıratü'l-edille*, Dımaşk 1993.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ, *Şerhu Müslim*, Bulak 1304-1306, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Nihad Çetin, "Mâide", *İA*, VII, 197.

Orhan Kuntman, *Kur'an-ı Kerîm'in Özet Açıklaması*, Ankara 1997.

Osman Keskioğlu, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1953.

Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu,* İstanbul 1985.

Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Fecr Yayınevi, Ankara 1994.

Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1980.

a.mlf., *İslâm Tarihi*, İstanbul 1928.

Patrick Martinez, *The Observer's Guide to Astronomy* (trc. Storm Dunlop), Cambridge 1994.

Paul Nwy, *Nusûs sûfiyye gayru menşûre*, Beyrut 1986.

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât.*

a.mlf., *ez-Zerîʿa ilâ mekârimi'ş-şerîʿa*, Kahire 1405/1985.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411/1990.

Reşîd Rızâ, Muhammed, *Fetâvâ: Fetâvâ İmam Muhammed Reşîd Rızâ*, Beyrut 1390/1970.

a.mlf., *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîrü'l-menâr*, Kahire 1353-54.

Sadık Kılıç, *Yemin Olsun ki,* İstanbul 1996.

Sadrüşşerîa, *et-Tavdîh*, Mısır 1327.

Said Nursî, *Mektûbât*, İstanbul 1958.

Saʿlebî, *Arâisü'l-mecâlis*, Beyrut 1985.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî, *el-Lümaʿ*, Kahire 1960.

Seyyid Kutub, *et-Tasvîrü'l-fennî fi'l-Kur'ân* (yayın yeri yok), 1966.

a.mlf., *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Kahire 1405/1985.

Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, Beyrut 1969.

Sıddîk b. Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Dımaşk 1978.

Stanley P. Wyatt, *Principles of Astronomy*, Boston 1964.

Stuart Atkinson, *Astronomi* (trc. Murat Alev), Ankara 1998.

Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ilm li'l-melâyin, Beyrut, ts.

Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1989, III/1, s. 7-24.

a.mlf., *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara 1974.

a.mlf., *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi'ş-Şâfiiyye* (nşr. Muhammed Muʿtasım-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1987.

a.mlf., *el-İtkān*, Dârü'l-maʿrife, Beyrut, ts.

a.mlf., *ed-Dürrü'l-mensûr*, Dârü'l-fikr, Beyrut ts.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire 1399/1979.

Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-kebîr*, Beyrut 1987.

a.mlf., *et-Tefhîmâtü'l-ilâhiyye* (nşr. Gulâm Mustafa el-Kāsımî), Haydarâbâd 1967.

a.mlf., *Hüccetullâhi'l-bâliga*, Dârü'l-kütübi'l-hadîse, Kahire, ts.

Şakir Kocabaş, *İslâm'da Bilginin Temelleri*, İstanbul 1997.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf, *Sübülü'l-hüdâ* (nşr. âdil Ahmed-Ali M.Muʿavvaz), Beyrut 1414/1993.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvâfakāt fî usûli'ş-şerîʿa*, Dârü'l-fikri'l-Arabî (baskı yeri ve tarihi yok).

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl*, Beyrut 1992.

a.mlf., *Fethu'l-kadîr el-câmiʿ beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ʿilmi't-tefsîr*, Beyrut 1412/1991.

a.mlf., *Neylü'l-evtâr*, Kahire 1952, 1971.

Şevket Kotan, *Kur'an ve Tarihselcilik*, İstanbul 2001.

Şinasi Gündüz, *Sâbiîler Son Gnostikler*, Ankara 1996.

T. Fahd, "Sakîna", *EI²* [Fr.], VIII, 818-920.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1973.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed, *el-Muʿcemü'l-kebîr* (nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

a.mlf., *el-Muʿcemü's-sağîr* (nşr. Mahmûd Şâkir-Mahmûd el-Hâc Emîr), Beyrut 1405/1985.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir ve Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1955-1969.

a.mlf., *Câmiʿu'l-beyân ʿan te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1405/1984.
a.mlf., *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut 1407/1987.
Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn, *Mecmaʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 1986.
Taşkın Tuna, *Uzay ve Dünya*, İstanbul 1982.
Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, İstanbul 1313.
Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn*, İstanbul 1404/1984.
Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1975.
a.mlf., *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul, ts.
Tüsterî, *Tefsîru Tüsterî* (nşr. Muhammed Bâsil), Beyrut 1423.
Umay Günay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği*, Ankara 1986.
Vâhidî, *el-Vecîz*, Beyrut 1415/1995.
a.mlf., *Esbâbü'n-nüzûl*, Mısır 1316.
W. Montgomery Watt, *Muhammad Prophet and Statesman*, London 1961.
Wensinck, *Miftâhu künûzi's-sünne*, Beyrut 1983.
a.mlf., *Muʿcem: el Muʿcemü'l-müfehres li-elfâzı'l-hadîs.*
William J. Kaufmann III – Neil F. Comins, *Discovering the Universe*, New York 1997.
Yaʿkūb Muhammed el-Mîlcî, *Mebdeü'ş-şûrâ fi'l-İslâm*, Müessesetü's-sekāfe el-câmiiyye, İskenderiye, ts.
Yâkūt, *Muʿcemü'l-büldân*, Beyrut 1410/1990.
Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965.
Yûsuf el-Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, Beyrut 1969.
Zebîdî, *Tâcü'l-arûs.*
Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, Beyrut 1401-1405/1981-1985.
Zekiyyüddin Şaʿbân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkh)* (trc. İbrâhim Kâfi Dönmez), Ankara 1996.
Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakāiki't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Beyrut 1366/1947.
Zevzenî, *Şerhu'l-Muʿallakāt*, Mektebetü dâireti'l-beyân, Beyrut, ts.
Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr*, Beyrut 1991.
a.mlf., *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1405/1985.

DİZİN